İSMAİL KARA

RESİMLİ CUMHURİYET DİN KİTABI

1

Cumhuriyet'in 100. Yılı

DERGÂH

İSMAİL KARA

1955 yılında Güneyce/Rize'de doğdu. Güneyce İlkokulu'ndan mezun oldu (1965). İstanbul İmam Hatip Okulu'nu (1973), İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü (1977) ve İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü (1986) bitirdi. Uzun yıllar Dergâh Yayınları'nda editörlük ve yayın yöneticiliği, Ste. Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu'nda din dersi öğretmenliği (1980-1995) yaptı. "İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914" başlıklı teziyle siyaset bilimi doktoru, ardından 2000'de doçent, 2006'da İslâm Felsefesi profesörü oldu. 1995 yılından itibaren çalıştığı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2015'te emekliye ayrıldı. 2017-2020 yılları arasında İstanbul Şehir Üniversitesi'nde hocalık yaptı. Halen İstanbul Zaim Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Çalışma alanı çağdaş Türk düşüncesi ve çağdaş İslâm düşüncesidir.

Bazı çalışmaları:
Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi-Metinler/Kişiler (3 C.: 1, 1986; 2, 1987, 3, 1994), *İslâmcıların Siyasi Görüşleri* (C. I, 1994; C. II, 2019), *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye* (1998), *Amel Defteri* (1998), *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe* (1998), *Kutuz Hoca'nın Hatıraları-Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası* (2000), *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi* (2001), *Güneyce-Rize Sözlüğü-Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtıkası* (2001), *İslâm Siyasî Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik-Hilafet Risâleleri* (6 C. 2002-2014), *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (2003), *Sözü Dilde Hayali Gözde* (Portreler, 1, 2005), *Bir Eğitim Tasavvuru olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri* (Ali Birinci ile, 2005), *Aramakla Bulunmaz* (2006), *Hanya/Girit Mevlevihanesi-Şeyh Ailesi Müştemilatı Vakfiyesi Mübadelesi* (2006), *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm* (C. I, 2008; C. II, 2016), *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz - Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (2011), *Nurettin Topçu-Hayatı ve Bibliyografyası* (2013), *Müslüman İstanbul'a Mahsus Bir Gelenek: Mahya* (2016), *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak-Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet* (2017), *Zafer Değil Sefer* (2018), *İsyan Ahlâkı Peşinde: Nurettin Topçu Albümü* (2018), *Ahmet Hamdi Akseki* (Rabia K. Gündoğdu ile, 2 C., 2019), *Dağ ne Kadar Yüce Olsa* (Portreler 2, 2020), *Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak İstiklâl Marşı* (2021), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Layihaları* (A. Zeki İzgöer'le, 2021), *Sahaflar Kitabı: Son İstanbullu Sahaflarla Konuşmalar* (Fulya İbanoğlu ve Filiz Dığıroğlu ile, 2022), *İçimden Geçen Günler* (2022), *Din ve Milliyet-II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Dönemlerinde Milliyetçilik Tartışmaları* (Abdülkerim Asılsoy ile, 2023), *Bir Ahlâk Davası-Nurettin Topçu* (2023).

RESİMLİ CUMHURİYET DİN KİTABI

İsmail Kara

DERGÂH YAYINLARI 1083
Çağdaş Türk Düşüncesi 92

1. Baskı Aralık 2023

Kapak Tasarımı
Ayşe Nurgül Kabasakal
Sayfa Düzeni
Ayten Balaç

Baskı
Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad.
2622. Sok. No: 6/13
Bağcılar/İstanbul
Tel: (212) 446 05 99

Dergâh Yayınları
Mimar Sinan Mah. Selamiali Efendi Cad.
No: 13/A Üsküdar/İstanbul
Tel: (216) 391 63 91-93
www.dergah.com.tr/bilgi@dergahyayinlari.com
Resimli Cumhuriyet Din Kitabı 1*'in yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.*

RESİMLİ CUMHURİYET DİN KİTABI
1

İsmail Kara

DERGÂH

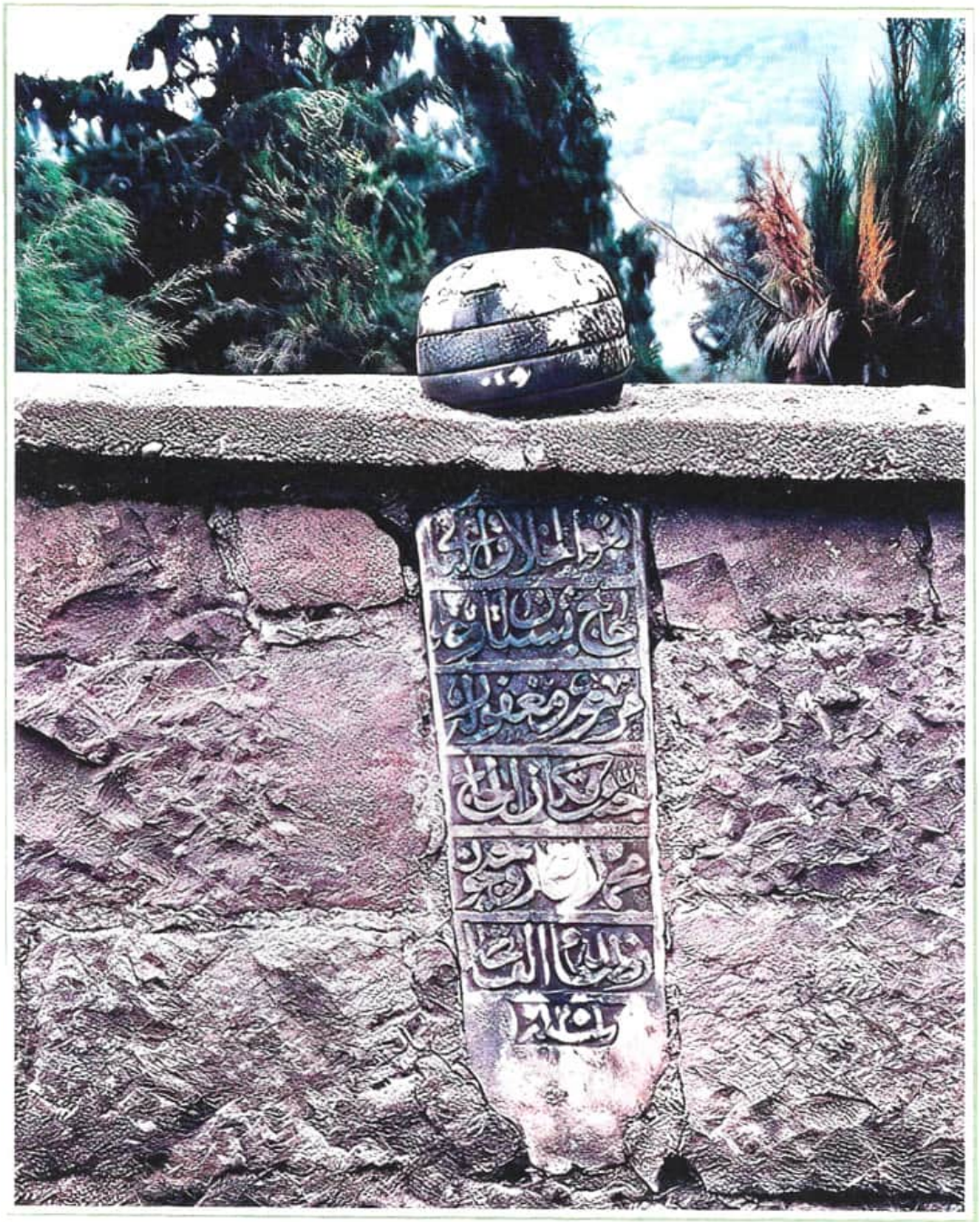

Türkiye'de bu fotoğraf dinle mi alakalı yoksa Türk tarihiyle, geleneklerle mi?
Boğulan ve teşhir edilen kim?
Dün(ümüz), bugün(ümüz) ve yarın(ımız) için hiçbir ciddi anlamı yok mu? Sadece bir garip-lik, hoşluk ve boşluk mu?

SUNUŞ

Müslüman Türklerin Anadolu'yu vatan edinmelerinin tarihi açısından bakıldığında bir asırlık bir Cumhuriyet çok uzun bir döneme işaret etmez. Fakat meseleye böyle bakmak herhalde eksik ve yanıltıcı olur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi'nin sonunda adeta her bakımdan tükenişinin akabinde Millî Mücadele'nin varlık alanına çıkması/çıkabilmesi ve bu "oluş" sırasında Ankara'da yeni bir devletin teşekkülü, bunun zorlukları ve başarıları zaviyesinden bakıldığında bir asır mühim ve önemli bir devire ve tecrübeye işaret edecektir. Bu sebeple de bir asır "kendi" yakın tecrübemizin bir parçası olarak bütün kuvvet ve zaaflarıyla ele alınmayı ve soğukkanlılıkla değerlendirilmeyi hak eden bir zaman kesitidir.

Buna tabiri caizse bir muhasebe yapmak, kâr-zarar hanelerini açıkça gösteren bir bilanço çıkarmak da diyebiliriz. Bundan sonra yola nasıl devam edebileceğimize dair sorular, sorgulamalar, müzakereler açısından da farklı önceliklerle ve farklı bakışaçılarıyla yapılacak her türden ciddi tasvir, tenkit ve değerlendirme kıymetli olacaktır.

Bu çalışmanın yapmak istediği de bugünü ve geleceği hesaba katarak Cumhuriyet devrini, geniş mânada din, İslâmiyet ve Müslümanlık merkezli olarak, bu alanlara ilişen laiklik anlayışları ve politikalarını, Cumhuriyet inkılaplarının hem mevzuat hem de uygulama itibariyle zorlu hikâyelerini, sekülerleşme istikametinde değişen tarih, kültür, dil, hukuk ve düşünce meselelerini, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı ve din anlayışını, verdiği din hizmetlerini, eğitim sistemini ve bunun içinde "din eğitimi"ni, cemaat ve tarikat yapılarını, yeni dinî grupları, din eğitimi kurumlarını, Din Derslerini, irtica edebiyatını, İslâm dünyası ile inişli-çıkışlı ilişkileri, siyaset kurumunun ve siyasî aktörlerin, asker-sivil bürokrasinin, üni-

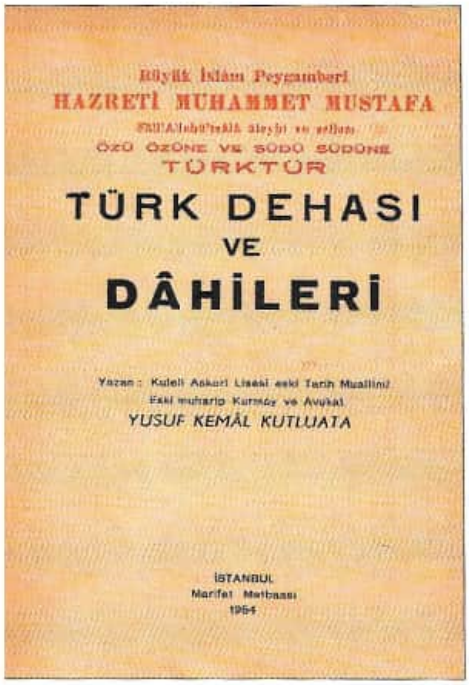
Büyük İslâm Peygamberi
HAZRETİ MUHAMMET MUSTAFA
SallAllahü'teâlâ aleyhi ve sellem
ÖZÜ ÖZÜNE VE SÜDÜ SÜDÜNE
TÜRKTÜR
TÜRK DEHASI
VE
DÂHİLERİ
Yazan : Kuleli Askeri Lisesi eski Tarih Muallimi
Eski muharip Kurmay ve Avukat
YUSUF KEMÂL KUTLUATA
İSTANBUL
Marifet Matbaası
1954

İslâm dinini kuran enson ve en büyük Peygamber Hazreti Muhammet Mustafa Aleyhisselâm Efendimiz özü özüne ve südü südüne Türktür, onun tanıdığı diğer nebiler de aynı ırktandırlar ve kendilerinin uzaktan amca zadeleridirler.

Bu tezi ispat için gereken tetkikatı evvelâ müşarün ileyhin Antropolojik ve Morfolojik evsafını gözden geçirmekle yapmak lâzımdır. Çünkü ırkları sınıflaştıran vasıflarda renk ve dil iklim şartları ve doğulan, yaşanılan muhitlerin icapları bakımından esaslı bir vasıf olmayıp bu hususta en kuvvetlisinin Antropoloji olduğu herkesce kabul edilmiş ilmî bir hakikattir. (1) Binaenâleyh Hazreti Muhammet Mustafa Aleyhisselâm'ın Antropolojisi yani gerek mübarek ve mu'allâ başları ve gerekse mukaddes vücudlarının bütün azaları Brakisefal (Asyalı, Türk) evsafını taşımaktadır. Şu delillerin verdiği izahat ve gösterdiği hakikate dikkat buyurulsun!

(1) Antropoloji : insanların azasını (Kafa, Kol ve bacak...) bildiren bu bilgi ırk tayini için en sağlam esastır çünkü kafa; şekilleri güç değişen bir azadır İki türlü kafa vardır. 1 — Brakisefal Asya, Türk kafası, Dolikosefal: Afrika (Kıpti) kafası...
Kutluata Armağanı C. 1: S. 7,8,9
Yusuf Kemâl Kutluata

4 49

Kurmay subay Yusuf Kemal Kutluata'nın *Türk Dehası ve Dahileri* kitabının kapağı (İstanbul, Marifet Matbaası, 1954). Üst başlığı: "Hazreti Muhammet Mustafa Sallallâhu Teâlâ Aleyhi ve Sellem Özü Özüne ve Südü Südüne Türktür".
Ve altta aynı kitabın 49. sayfası.

versitenin, aydınların, basının dinî konulara yaklaşımlarını, mütedeyyin aile kızlarının eğitimin ve hayatın her kademesine katılma isteklerinin ortaya çıkardığı tesettür-başörtüsü hadisesini, Halk Müslümanlığının tezahür biçimlerini ve onun çeşitli yollarla bastırılmasını, Alevîliği, tarihi/tarihî mirası ve eserleri hesaba katmayan yeni şehirleşme ve yeni cami mimarisi örneklerini, dinî yayınları..., nihayet bunların hepsiyle alakalı olarak dindar-mütedeyyin insanların karşı karşıya kaldıkları meseleleri anlama biçimlerini ve siyasî merkeze karşı destek, muhalefet ve mücadele tarzlarını..., bütün bu süreçlerin içinden geçen biri olarak bir daha ele almak, tasvir, tahlil ve tenkit etmektir.

Bu maksatlarla yola çıkan elinizdeki çalışmanın bazı hususiyetleri ve istisnailikleri de var. Bunlardan biri konuyla alakalı bütün meseleleri birbiriyle irtibatlı olarak, bir bütünlük içinde ve eğitimli herkesin rahatlıkla okuyabileceği bir tarzda 70 başlık altında, maddeleri hayli uzun tematik bir ansiklopedi gibi ele alan ilk çalışma olmasıdır. İkincisi 30 yıldan fazla bir zamandır derlemeye çalıştığım bu sahanın görsellerini (fotoğraf, karikatür, çizim, belge, resim, mabetlere, evlere, dükkânlara asılan levhalar, yazışma, kitap ve broşür kapağı, hat istifi, gazete ve dergi kupürü, Halk Müslümanlığı unsurları, hanımların bez üzerine örerek yaptığı şekil ve yazılar, afiş, flama, kartpostal, pul, efemera, propaganda malzemesi, el ilanı ve duyurular, beyanname, reklam tasarımlarını...) önemli ve açıklayıcı bir kaynak olarak kullanmak ve teknik bilgiler eşliğinde tafsilatlı altyazılarla yorumlamak, din ve laiklik meselelerini, siyasî merkezin bakış ve icraatını, muhalefet ve tepkileri, karşı hareketleri ve direnç noktalarını, siyasî ve kültürel hayata yansımalarını aynı zamanda görseller üzerinden okumaya çalışmaktır. Bu da kitap hacminde ilk defa yapılmaktadır.

Mütedeyyin insanların, İslâmî endişe sahiplerinin ve dinî grupların pasif ama ısrarlı-dayanıklı muhalefet biçimleri ile devletin dinî anlayış ve politikalarını benimsememekle beraber esas itibariyle devlete bağlı olan tutumları da önemli bir unsur olarak kitabın işlediği ana konular arasındadır.

Cumhuriyet idaresinin ve ideolojisinin dinle alakalı bahislerde hiç değişmeyen bazı katı tarafları ve bilerek bütün

tarihi boyunca muğlak ve müphem bırakılmış bölgeleri olmakla beraber bazı alanlarda değişikliklere, tashih ve tadillere gittiği dönemler de olmuştur. Cumhuriyet dönemini Cumhuriyetin ilânıyla değil de Millî Mücadele ve Ankara'da bütün yasama, yürütme, yargı kuvvetlerini kendinde toplayan yeni bir Meclis'in açılışıyla başlatırsak dinî sahada ilk büyük değişmenin Lozan süreci sonrasında, muhtemelen oradaki zorlu geçen pazarlıklar ve antlaşmayla da irtibatlı olarak vukubulduğu söylenebilir. Bu ciddi değişme, hatta kırılmaya Millî Mücadele'nin ruhundan ve halka ilân edilen maksatlarından (en önemlisi hilafeti korumak ve halifenin de bulunduğu İstanbul'u işgalden kurtarmak hedeflerinden) kısmen veya büyük ölçüde uzaklaşmak da denebilir. Birinci Meclis'in feshi ve İstiklâl Marşı'nın şairi dahil muhalif olabilecek, mütedeyyin görülebilecek milletvekillerinin, bir kısmı Millî Mücadele kahramanı ilmiye ve tarikat mensuplarının büyük ölçüde tasfiyesi, Cumhuriyetin ilânı ve 3 Mart 1924'te çıkarılan üç köklü kanunla, İstiklâl Mahkemeleriyle birlikte başlayan yeni ve zor dönem bundan sonra olacaktır.

İkinci önemli değişme dönemi çokpartili hayata geçiş sırasında ve sonrasında olacaktır. Yeni uluslararası şartlarda sınırlı da olsa demokrasiye geçmek halkın taleplerini ve Müslümanlığı tabiî olarak öne çıkaracak, bu istikamette düzenlemeler yapılacaktır. (Falih Rıfkı'nın o bilindik ifadesi de merkezin demokrasi ile Müslümanlık arasındaki ilişkiyi derinden bildiğini tersten gösteriyor olmalı: "Türkiye'de demokrasi, hoca ve mürteci saltanatı demektir"). Giderek açılan kısmi normalleşme bu devirden sonradır. 1950 sonrasının değişim ve dönüşüm noktalarını ise darbeler ve müdahaleler belirleyecektir dense doğru olur. ("Laiklik" bölümü başta olmak üzere her başlıkta bu değişen-değişmeyen unsurlara temas edilmiştir).

Türkiye'nin mutlak bir din-devlet ayırımı mânasına gelebilecek bir laiklik tarzını tercih etmemiş olması kültürel olarak doğru ve önemsenmesi gereken bir husus olsa gerektir. Fakat bunun mevzuatı, işleyişi ve seviyesi bütün bir asır boyunca ciddi problemlere, haksızlıklara ve biçimsizliklere sebebiyet veren bir karakterde olmuştur. Bunları ve görsellerini kitap boyunca takip etmek mümkün.

❁

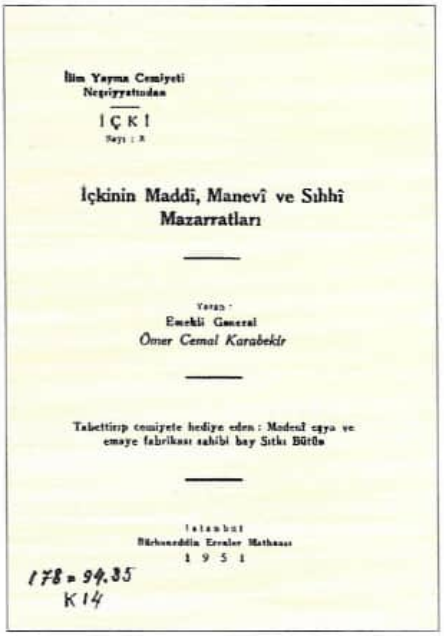
İlim Yayma Cemiyeti
Neşriyatından

İÇKİ

İçkinin Maddî, Manevî ve Sıhhî Mazarratları

Yazan:
Emekli General
Ömer Cemal Karabekir

Tabettirip cemiyete hediye eden: Modern eşya ve emaye fabrikası sahibi bay Sıtkı Bütün

İstanbul
Bürhaneddin Erenler Matbaası
1951

178 = 94.35
K14

Yıl 1951. İlim Yayma Cemiyeti yeni kurulmuş. Bir kitapçık yayınlıyor, adı *İçkinin Maddî Mânevî ve Sıhhî Mazarratları*. Yazarı ise bir emekli general; Ömer Cemal Karabekir. Türkiye'de din meselesinin birçok unsuru içiçe. Hangisini öne çıkarmalı acaba?

Nehar Tüblek'in karikatüründe sakallı ve takkeliler bir 10 Kasım günü çarşaflı ve peçeliler Taksim Atatürk anıtını sarmış vaziyette. Mustafa Kemal Paşa yanındaki İnönü'ye "Galiba bizim matem tutmamız gerek İsmet!" diyor.
Ve Tarihi Moda Ekmek Fırını'nın Atatürk fotoğraflı imsakiyesi...

Yıllar içinde görsel ve kaynak kitap, metin, kupür ve PDF temininde yardımlarını gördüğüm çokça meslektaşım, dostum, arkadaşım ve talebem oldu. Yazmayı unuttuklarımla birlikte hepsine teşekkür etmek isterim: Abdullah Rüştü Kişi, Abdullah Uçman, Abdülkerim Asılsoy, Ahmet Ulu, Ali Adem Yörük, Ali Birinci, Bahtiyar İstekli (sahaf), Beşir Ayvazoğlu, Betül Caba, Cengiz Kahraman, Coşkun Yılmaz, Eren Yeşilyurt, Faruk Deniz, Fatih Gökdağ, Fatih Hündür, Fatih Ketancı, Filiz Dığıroğlu, Fulya İbanoğlu, Güllü Yıldız, Gülperi Karayel, Haluk Perk, Hasan Yenilmez, İhsan İlze, İrvin Cemil Schick, İhsan Kara, Lütfi Bayer (sahaf), Lütfi Seymen (sahaf), Mahmut Dilbaz, Mehmet Özçay, Munise Şimşek, Murat Sülün, Mustafa Özel, Müddessir Demir, Nedret İşli (sahaf), Numan Ali Kara, Ömer Faruk Şerifoğlu, Özgür Kavak, Rabia Gündoğdu, Sabri Koz, Serhat Aslaner, Şükrü Hanioğlu, Şükrü Oral (koleksiyoner), Yusuf Çağlar (merhum), Yusuf Ünal... Ve Dergâh Yayınları arşivi ile İSAM kütüphanesi ve arşivi... Yusuf Ünal'ın görsel temininden ötede görsellerin bir kısmının kaliteli taramalarıyla bu kitaba severek ve heyecanla verdiği hususi desteği özellikle zikretmek isterim. Sağ olsun. Kitabın hayli meşakkatli tasarımıyla sabırla uğraşan Ayten Balaç'a ve kapaklarını tasarlayıp yapan Ayşe Nurgul Kabasakal'a da müteşekkirim.

Hususi teşekkürlerimden biri de vasıflı ve kıymetli, ayrıca anlatma ve açıklama kapasiteleri yüksek görsel eserlerini, malzemelerini "cömertçe" kullandığım fotoğraf ve karikatür sanatçılarına olacaktır. Vefat edenlerini rahmetle ve minnetle, sağ olanlarını hayır ve sağlık dileklerimle yad ediyorum. Umarım eserlerinin çoğuna dair yorumlarım onların sanatçı mizaçlarını ve ruhlarını rahatsız etmeyecektir.

❁

İlk asrını geride bıraktığımız Cumhuriyet devrinin dinle, İslâmiyetle, Müslümanlıkla, mütedeyyin insanlarla olan hayli problemli ve zor ilişkilerini, alış verişlerini; buna karşılık muhataplarının tektip olmayan anlayış ve davranışlarının hikâyesini, bizim/kendimizin bir parçası ve tecrübeler hazinesi olarak her türden görseller eşliğinde takip etmek size, muhataplardan biri olarak Türk insanına düşüyor.

Bakalım neleri hatırlayacak, hangi kanaatlere ulaşacak, nasıl bir değerlendirme yapacaksınız?

Gayret bizden tevfik elbette O'ndandır.

Bulgurlu, 6 Aralık 2023 İSMAİL KARA

İÇİNDEKİLER

11 GİRİŞ KABİLİNDEN BİRKAÇ SÖZ

25 LOZAN'IN SARSINTILARI VE 3 MART 1924
27 Hilafeti Kim, Ne Zaman, Nasıl ve Niçin Kaldırdı?
51 Hilafetin Milliyet Fikriyle Bir Alakası Var mı?
59 Tevhid-i Tedrisat'ın Bedenimizle İrtibatlı Bir Ruhu Var mı?
79 Tekkelerin Kapanmasıyla Hangi Kapılar da Kapandı?
97 Diyanet'in Türkiye ile Akrabalık Derecesi Nedir?

125 ÖLÜM - MEZAR - TÜRBE - HURAFE - ANITKABİR
127 Türbe Bir Merkez mi Yoksa Bir Hurafe mi?
151 Türkiye'de Millî Olan Dinî Olan Değilse Nedir?
165 Bir Mezar "Hikâyesi" Tarih ve Düşünce Tarihi Meselesi Olur mu?
175 Yusuf Akçura'nın Mezar Taşı Niçin Bir Minare?

181 LAİKLİK - MEDENİ KANUN - İRTİCA - DARBELERİN DİNİ
183 Türk Laiklik Politikalarının Anlaşılabilir Umdeleri ve Gerekçeleri Var mı?
203 "Türk" Medeni Kanunu Lozan'dan mı Çıktı, Ankara'dan mı?
223 İrtica Edebiyatı Yahut Muhalefetin Adı...
243 Askerî Darbelerin Dinî Programı da Var mı?
269 12 Eylül Darbesi Türk-İslâm Sentezci mi idi?

281 YAKIN TARİH BİZİM Mİ BAŞKASININ MI?
İDEOLOJİ VE TARİH - HAFIZA VE HATIRLAMA TARZLARI
283 Osmanlı Tarihi Bizim Neyimiz Olur?
293 Osmanlılârı Tasfiye Eden Başkaları mı, Biz mi?
305 Tarihten Kim Mesul Olacak?
315 "Tarihi Değiştirmek" Niçin Asıl Dava Olsun?
325 Halife mi, Sultan mı, İmparator mu, Müstebit mi?
337 Abdülhamit'in Hal Fetvası Yahut İslâmcılık ve Ulema Jöntürklüğü
345 "Kuzu Paşa" mı, Askerî Deha mı?
359 Karabekir Paşa'dan Bir Muhalif Çıkar mı?!
373 Fetih Tarihe Girer mi? İstanbul'un Fethi ve "Büyük Fetih"...

2. CİLT

391 AVRUPA KİM, TÜRKİYE NERESİ? YA İSLÂM VE MÜSLÜMANLAR?
393 Avrupa Cennet mi Yoksa Gavurların Cenneti mi?
405 Avrupalılar "İslâm" Dedikçe Biz Niçin "Medeniyet"ten Dem Vuruyoruz?
427 "İslâm Medeniyeti" Kimin Medeniyeti?

437 NİÇİN TÜRKÇE BİLE ÖĞRETEMEYEN BİR EĞİTİM SİSTEMİ?
MAARİF ORDUSU NEREDE? YA ÜNİVERSİTE?! YA "DİN EĞİTİMİ"!?
439 Önce "Millî" Eğitim Düşüncesi Sonra Müfredat Sonra Ders Kitabı Sonra...
457 Din Eğitimi mi, Laik Din Kültürü mü?
481 Üniversitenin Sefaletinin Tek Sebebi Tevhid-i Tedrisat mıdır?
493 İlahiyat Fakültelerine Türkiye'de Gerçek Bir Yer Aramak...
513 Üniversitenin Akademik Kıyafetleri Nereden Geliyor?

523 HARF İNKILABI O GÜN VE BUGÜN İÇİN BİR PROBLEM Mİ, BİR İMKÂN MI?
525 Elsiz, Dilsiz ve Dimağsız Kalmak Yahut "Trajik Başarı"

551 "Eski Harf"lerle Yazmak Bir Muhalefet Tarzı Olabilir mi?
565 Hat Sanatı Siyaset Sahnesine İner mi?
581 **SİSTEMİN İŞLEYİŞİ VE DİNE TEMAS EDEN BÖLGELER**
583 "Milletin Azmi ve Kararı" Ne Zaman Meclis'te Oldu?
595 Demokratların CHP'den Farklı Bir Laiklik Politikası Oldu mu?
613 Demokrasiden ve Seçimlerden Din Hanesine Düşen Nedir?
623 Tekpartili Yılların Ramazanları ve Mahyaları Nasıldı?
643 **İSLÂM DÜNYASI NERESİ? TÜRKİYE NEREDE?**
645 "İslâm Dünyası" Fikri Yeniden Ne Zaman Ortaya Çıktı?
659 "İslâm Birliği" Fikri Bir Tür Milliyetçilik Projesi Olabilir mi?
667 Hac: İslâm Birliği Fikrinin Kuvvetli Bir Unsuru
675 1931 Kudüs İslâm Kongresi'ne Türkiye'den Kimse Katılmış mıydı?
691 Filistin Meselesi Türkiye ve İslâm Dünyası için Bir Müdahale ve Kontrol Aracı mı?
709 İran İnkılabı Türkçeye Tercüme Edildi mi?
723 Kıbrıs'a Dair Birkaç "Maneviyat" Notu
731 **TÜRKİYE'DE DİNLE ALAKALI OLMAYAN BİR MESELE VAR MI? DEVRİMLER NE İLE ALAKALI?**
733 "Türkçe İbadet" Politikaları Kültürsüzleştirmenin Etkili Bir Vasıtası mı?
749 Hutbe Zaten Türkçe Değil mi idi?
763 Cumhuriyet İdeolojisi Niçin Tefsir ve Hadis Kitabı Neşretsin?
775 Laiklik Hac İbadetiyle İlgilenir mi?
789 Harem-i Şerif Minareleri Yahut Türkler için Kendini Bilmek/Kendini Bulmak Dersleri

3. CİLT
807 **CEMAATLARIN RUHU VE BEDENİ - HALK MÜSLÜMANLIĞI - ALEVÎLİK - YENİ SELEFÎLİK...**
809 Cemaat Ruhu Nasıl Bir Beden Arar?
823 Bediuzzaman'ın Siyasetine ve Risâle-i Nurların Fikriyatına Dair Rehber
849 Medresetü'z-Zehra'nın Yolları Nerelerden Geçer?
859 Halk Müslümanlığı Müslümanlığın Ne Kadarına Tekabül Eder?
893 Türkiye Kendi Alevîliğini mi Tartışıyor?
909 Yeni Selefîlikle Yakın Bir Akrabalığınız Var mı?
921 **ŞAPKA HİKÂYELERİ - TÜRK KİMLİĞİ POLİTİKALARI - MİSYONERLİK - YENİ MÜSLÜMAN KADIN VE TESETTÜR**
923 Tabutun Üzerinde Siyah Bir Şapka!
943 Kimlik Politikaları Ne Zaman İcat Edildi?
953 AB Sevdasından Kimlik Kartındaki "Din/Millet" Hanesine...
963 Misyonerlik Deyip Geçilebilir mi?
979 İspritizma Dinin Yerini Alabilir miydi?
989 Sekülerlik Yahut Dünyevîlik Üzerinden Birkaç Not
1017 Mesele "Kadın" mı, "Müslüman Kadın" mı, Doğu mu Yoksa İslâm mı?
1045 **ŞEHİR - MABET - İKAMET - YENİ CAMİ MİMARİSİ - AYASOFYA**
1047 İnsanla Şehir, Şehirle Siyaset Arasında; Yapmak ve Bozmak...
1071 Niçin Bir Cami Mimarimiz Yok?!
1091 Tekpartili Yıllar Ankarası ve "Büyük" Bir Cami Fikri!?
1105 Şişli Camisi Hangi Devirde Yapılmış Olabilir?
1119 Atina'da Cami Açılması Yahut İnşası Nasıl "Millî-Dinî" Bir Mesele Oluveriyor?
1131 Ayasofya'nın Müze Yapılması Fethin "Sulhen" İadesi Değil İdiyse Ne İdi?
1143 Dizin

GİRİŞ KABİLİNDEN BİRKAÇ SÖZ

1/

"Din asıl devlet onun fer'idir" demiş Osmanlı devlet erkânı. Elbette bir yapıya ve hiyerarşiye, bir düşünce ve anlayışa işaret etmek üzere bizim için, kendilerinin konumunu ifade etmek babında söylemişler bunu. Her yerde böyle değildir çünkü, başka din ve kültür havzalarında veya bizden uzak coğrafyalarda tersi de olabilir; oralarda din devletin bir alt kademesi veya büyük devlet gövdesinin bir dalıdır belki. (Bir de "din ü devlet, mülk ü millet" ifadesi var. Burada din ile devlet arasındaki ilişki sıradüzeninden ziyade irtibata, içiçeliğe işaret eder. İkinci kısımdaki *mülk* memleket mânasıyla birlikte devleti, *millet* de aynı zamanda dini ifade eder).

Fatih döneminden beri Osmanlı metinlerinde sıkça ve ehemmiyet atfedilerek zikredilen ve bilinen bu açıklayıcı ve hikmetli söz çok eskilerde kalmış bir kelam-ı kibar yahut "eski" siyasetin kendini "din perdesi" altında gizleme ve bildiğini yapma biçimlerinden biri gibi mi geldi size? Bugün için, "iktidarın gökten yere indiği" bir dünyada, "laik" bir ülkede ne anlamı olabilir der misiniz?

O zaman çağdaşımız, varoluşçu filozoflardan ve din sosyoloğu Paul Tillich cenaplarının da "Din kültürün cevheri, kültür dinin suretleridir" demiş olduğunu hatırlatalım. Alman asıllı Amerikalı bir akademisyen o. İnsanların Fransız İhtilâli'nden yahut Aydınlanma düşüncesinden itibaren artık "kul-köle" değil özgür bireyler olduğunu duymamış olabilir mi? Kültürlerin, dilin çoktan özgürleşip sekülerleştiğini de...

Peki devlete bitişik gibi duran, ona anlam, değer ve de-

Kültürsüzleşme, şaşkınlık, meydan okuma ve sıradanlaşma her şeyi etkiliyor.
Elbette dini de...
Bir tarafta Milli Piyango ve sema, diğer tarafta belediye otobüsünün arkasında faiz meselesi..
Altta bir de halkın ince espri kapasitesi...

rinlik kazandıran yahut artık ağır ve hantal bir yük gibi de mütalaa edilen "kutsallık/mukaddeslik" nasıl oluyor da hâlâ devam ediyor? Devletin kutsallığı nasıl bir şeydir? Bu kutsallığın bizdeki durumu, gücü, derecesi nasıldır? Hâlâ seçim neticelerini bile etkilediği söylenen "devletin beka"sındaki beka da, ebedîlik de kutsallıkla irtibatlı dinî bir ifade olmasın! "Devlet-i ebed-müddet" yahut "Türkiye Cumhuriyeti ilelebet pâyidar olacaktır" ifadeleri sadece birer mecazdan mı ibaret?

Türkiye'nin yoluna nasıl devam ede(bile)ceği meselesini ciddiye alan herkesin, dindarlığının derecesinden bağımsız olarak, bütün soğukkanlılık elbiselerini giyinip bu meseleler üzerinde yeniden, elbette bugünün hem Türkiye hem de dünya şartlarını, realitelerini, imkân ve problemlerini hesaba katarak eğilmesi, kafa yorması lazım.

Cumhuriyetin ilânının üzerinden bir asır geçmişken bu kitapla gösterilen, meselelerin cesameti ve hayatîliği açısından mütevazi denebilecek çaba da bu düşüncelerin bir ürünü.

2/

Türkiye'de geniş mânasıyla dinle, dinî hayatla alakalı yeni fikirlerin, tartışmaların ve arayışların tarihi Cumhuriyetle başlamış değildir. İnkılapların bile çoğunun tartışma düzeyinde yarım asır, bazıları için bir asır geriye giden kaynakları var. Bunların varlığını hesaba katmakla beraber 1923 sonrası itibariyle bu sahada ortaya çıkan mevzuat, düzenleme ve uygulamaların aynı zamanda son dönem Osmanlı tarihinden yer yer ciddi ve radikal denebilecek kopuşlara işaret ettiğini söylemek doğru olur. Bunun kurucu kadrodan, o dönemde Ankara'nın içinde bulunduğu sıkışık ve zor şartlardan, uluslararası münasebetlerin getirdiği yüklerden, baskılardan ayrı olarak dönemsel diyebileceğimiz bazı etkili kaynaklarının olduğunu da hesaba katmak gerekiyor.

Bunlardan biri XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında modern eğitim kademelerinden geçmiş insanların fikir dünyasında dinlerin, dinî alanın gide-

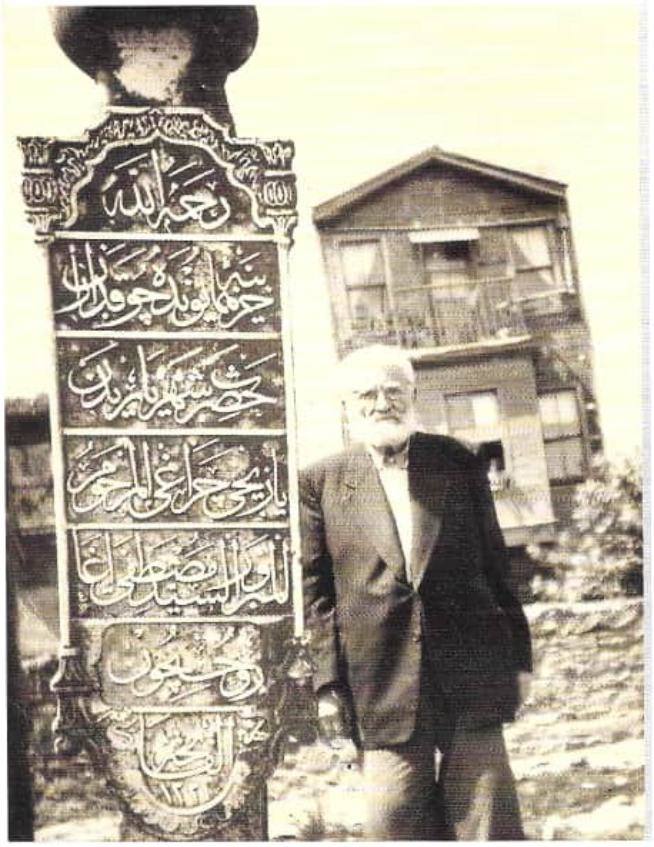

Hattat Necmettin Okyay Efendi Mustafa Rakım'ın yazdığı bir mezar taşının yanında (Fotoğraf: Uğur Derman, 1961). Abdülbaki Gölpınarlı bir Melâmînin mezartaşına arz-ı hürmet ediyor. Altta Merkez Efendi kabristanında Niyazî-i Mısrî'nin biraderinin kabrinin başında el pençe divan duran bir ziyaretçi... Bu insanlar ne yapıyorlar acaba? Sadece geçmişe ait bir bekçilik ve türbedarlık mı, bir tahassür ve hatırlama mı? Geleceğimizle bunların bir alakaları var mı dersiniz? Varsa ne olabilir, nasıl anlaşılabilir?

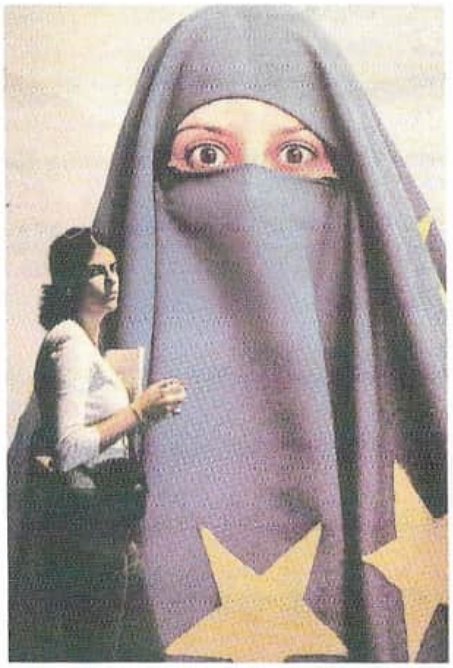

Burak Delier'in AB bayrağını başörtüsü olarak kullandığı çalışması. *Radikal*, 26 Haziran 2008, s. 22.
Ve tam sayfa haşema reklamı. *Yeni Şafak*, 4 Temmuz 2010, s. 2.

rek zayıflayacağı hatta ortadan kalkacağı istikametinde bir kanaatin hayli yer tutmuş olmasıdır. Bu kuvvetli fikir İslâm dünyasına tam bu şekilde yansımamış olsa da askerî eğitimden, mühendis mekteplerinden ve tıp tahsilinden geçen aydınlarda, batılı neşriyatı takip eden memur sınıfında etkili olduğu görülüyor.

Bununla irtibatlı bir hadise de pozitivizm ve bilimcilik başlığı altında toplanabilecek yeni bilim anlayışının hakimiyeti, hatta tahakkümüdür, bunun uzantıları olarak yeni mekteplilerde pozitivist, natüralist, materyalist düşüncelerin revaç bulmasıdır. Aydınlanma felsefesi, teknoloji, sanayileşme-kapitalizmle doğrudan irtibatlı olan bu yeni temayüller de hem inanç, hem bilgi kademeleri ve anlayışları (epistemoloji) itibariyle dinî alanı her bakımdan zayıflatan, zorlayan, devredışı bırakan süratli bir yayılmaya ve bariz bir nüfuza sahip hale gelmiş, paralel olarak din merkezli tedirginlikleri, savunmaları ve tepkileri artırmıştı. İslam dünyası için ayrıca askerî olarak yenilmiş ve maddeten gerilemiş olmak bilim ve teknoloji ile ilişkilendirildiği için hem bunlarla güçlü bir irtibat kurmak, onları meşrulaştırmak hem de mazarratlarından kurtulmak istikametinde, iç çelişkiler ihtiva eden bir yöneliş vücut bulmuştu. Ernest Renan'ın "İslâmiyet ve Bilim" üzerine 1883 yılında verdiği meşhur konferansı ve ona gösterilen tepkilerde, yazılan reddiyelerde bu çift taraflı ve problemli gelişmeleri görmek mümkündür[1].

Yeni siyaset etme biçimlerinin, siyaset sahasının, bilim ve teknolojiyi de yanına almış olarak "her şeyi yapabilecek" güçte mütehakkim başat bir unsur haline gelmesi, öyle sunulması/öyle kabul edilmesi de Batı Avrupa'dan dünyaya yayılmış bir fikir ve kabuldü. Bu da din başta olmak üzere kurucu ve devamlılığı sağlayıcı diğer unsurların zayıflaması ve/ya siyasete tabi olması, siyasetin altında konumlanması mânasına geliyordu.

Cumhuriyeti kuran ve Cumhuriyet ideolojisini inşa eden

1 Bu konuda bk. İ. Kara, "Modernleşme Dönemi Türkiyesi'nde 'Ulûm', 'Fünûn' ve 'Sanat' Kavramlarının Algılanışı", *Din ile Modernleşme Arasında*, gözden geçirilmiş 7. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2020, s. 136-215.

kadroda da hem dinin giderek zayıflayacağı, en azından modern(ist) bir karaktere bürüneceği, millîleşeceği hem de pozitivist-bilimci anlayışın güçleneceği (hayatta en hakiki mürşidin b/ilim olacağı) istikametinde akan fikirlerin ve temayüllerin çok ciddi yerler edindiğini bugün daha iyi biliyoruz[2]. Siyaset alanının genişlemesine ve etkinliğine olan inançları, buna bağlı olarak yukardan inmeci bir modernleşme projesinin başarı ihtimalinin yüksekliğine dair güvenleri de güçlüydü. Türkiye'deki hakim din anlayışı ve kültürünü, halkın dini anlama ve yaşama biçimlerini kolaylıkla değiştirebilecekleriyle ilgili fikirlerinin zemininde bu azmanlaşmış siyasete yaslanmanın etkisi de vardı. (Eşzamanlı olarak İslâm dünyasının diğer büyük coğrafyalarında; Mısır, İran ve Hindistan'daki aydınlarda ve siyasî kadrolarında da benzer etkilenmeler ve temayüller var).

RP kazandıkça Türkiye kararıyor... ***Cumhuriyet*****, 30 Mart 1994, s. 3.**

3/

Bu satırların yazarı 1955 doğumludur. Babam 1918, annem 1925'te doğmuş. Ebeveynim aşağı yukarı Cumhuriyetle yaşıt olduğu için ben de ikinci, üçüncü Cumhuriyet neslinden sayılırım. Cumhuriyet döneminde, Cumhuriyet idaresinin açtığı müesseselerde yetiştim ve oralarda çalıştım; kuvvet ve zaaflarım bütün dönemdaşlarım gibi bu devirde oluştu, gelişti, derinleşti. Bu çalışma da benim ve içinden gelip geçtiğim devrin, devirlerin bütün kuvvet ve zaaflarını tabiî olarak taşıyor. (Cesaretimi toplayarak bu vadide biraz daha söze devam etsem, Elmalılı Hamdi Efendi gibi "Ne Arabistan'a gittim ne Türkistan'a, ne İran'ı gördüm ne Frengistan'ı. Öğrendiğimi bu vatanda öğrendim ..." diyeceğim! Hakikaten hiçbir yabancı ülkede birkaç günden fazla kalmadım, böyle bir imkânım da olmadı. Halbuki yüksek tahsil yıllarımda iki dili hakkıyla öğrenmek, o dünyaları ve kültürleri yerinde tanımak için bir yıl Kahire'de, bir yıl da Paris'te kalmayı hayal ediyordum. Olmadı...).

2 Bu konuda yeni bir değerlendirme için bk. Şükrü Hanioğlu, "Jöntürklerin Bilimciliği, Bilimcilerin Garbçılığı", *Atatürk-Entelektüel Biyografi*, İstanbul, Bağlam Yay., 2023, s. 119-74.

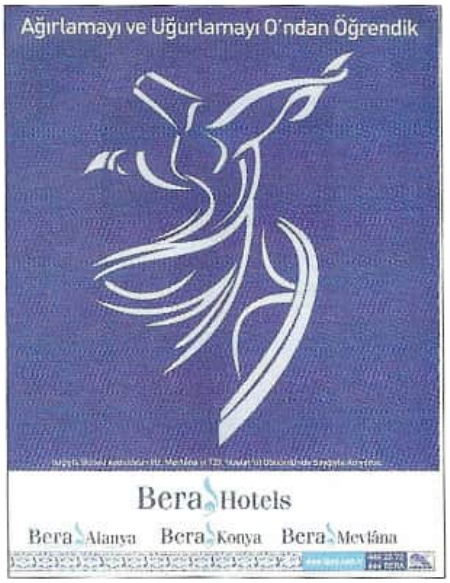

Sema, Mevlevî âyin-i şerifi bir otelin ve hastahanenin reklam aracı haline geliyor, hem de Konya'da. Bu dindarlaşmanın bir işareti mi yoksa sekülerleşmenin mi? Belki her ikisi içiçedir...

Şimdilik bir değer yüklemeden hem Cumhuriyet devrinin imkânlarıyla yetişmiş hem de bu devrin sınırlılıkları ve mağduriyetleri içinde kalmış insanları olduğumuzu söyleyelim. Şahsî olan şey bir temsiliyet kapasitesine sahip değilse umumi durumu açıklamak için çok bir mâna ifade etmez. Fakat buradaki ana mesele Türkiye'nin geniş mânada dinle alakalı problemlerini anlama ve taşımada sahip olduğu bilgi-yorum-anlayış kapasitesinin yeterli olup olmadığı, bununla irtibatlı olarak, bu kitabı ortaya çıkaran sâikler dahil, bu memleketin din eğitimi süreçlerinin, kurumlarının hemen hepsinin içinde talebe ve hoca olarak yer almış, ilâve olarak meselelerin epeyice bir kısmını çalışma konusu olarak seçmiş birinin tecrübelerinin ve düşüncelerinin bir şekilde devreye girmesinin imkânları ve seviyesiyle alakalıdır. Kaçınamayacağımız imkânlar ve seviye yoklaması bizi –dinî alanla sınırlı tutarsak/tutabilirsek– mevcut durumun Türkiye'yi taşıma kapasitesi meselesinin önüne getirecektir.

Oraya gelmek için ben tekrar içiçe geçmiş hikâyeye/tahkiyeye dönüyorum:

Köyümüzün Büyük Camisi'nin imamı olan babam Kutuz Hoca (Hafız Mehmet Kara) önce çocuk yaşta hafız olmuş sonra üç yıllık köy ilkokulunu bitirmişti. Ardından kendi gayretleriyle köyde talim-kıraat, bir seviyeye kadar Arapça ve İslâmî ilimler, en nihayet evli olmasına rağmen 3-4 yılın kış aylarını bir iki arkadaşıyla Rize'de geçirerek medrese derslerini zor şartlarda ve bir kısmı kaçak göçek tamamlamıştı. İlkokuldan sonra gayrıresmi olarak 6-7 yıla tekabül eden meslekî bir eğitim daha almıştı, elinde artık hiçbir geçerliliği kalmamış/bırakılmamış icazeti de vardı (hafızlığını da katarsanız ilave eğitimi 10 yıla yaklaşıyordu) ama bunun resmi olarak hiçbir karşılığı yoktu, olmadı[3].

3 Babamın çok önemsediğim hatıralarını uzun yıllar içinde derledim ve yayınladım, daha teferruatlı okuma yapmak isteyenler ona bakabilir: *Kutuz Hoca'nın Hatıraları-Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası*, genişletilmiş 4. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2015.

Yıl 1952-1953. Dinî hayat biraz rahatlamış ama hocalar ve mütedeyyin halk hem tedbiri elden bırakmıyor hem de kimseyi rahatsız etmek niyetinde değiller. Fotoğrafta İzmir Kestane Pazarı Kur'an Kursu'nun hocaları, yönetici kadrosu ve destekleyen vatandaşlar var. Kıravatlılar ağırlıkta. Sakallı hocaların başı açık, çoğunun gömlek üst düğmesi bir saygı ve ciddiyet ifadesi olarak ilikli. En önde safda kasketli biri de var. Aynı kursun talebelerini gösteren üstteki fotoğrafta sarıklı olanlar yeni hafız olanlar, ellerinde diplomaları... Arkada şapkalı talebeler var, onlar liseye veya İmam Hatip Okulu'na gidiyorlar. Hocaları kıravatlı.

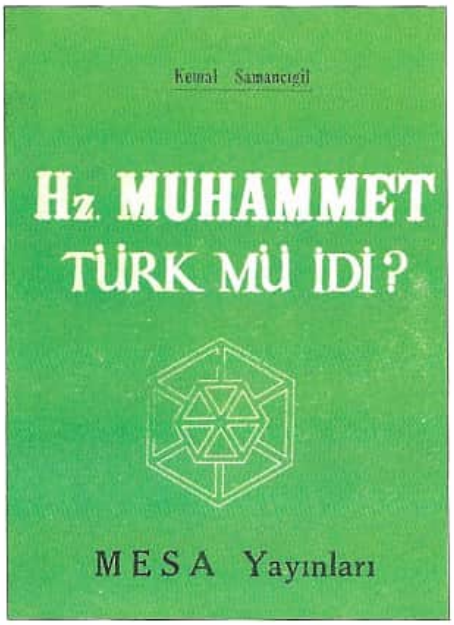

Kemal Samancıgil'in *Hz. Muhammet Türk mü İdi?* Kitabı (İstanbul, Mesa Yay., 1958) 1930'lu yıllarda başlayan Türk Tarih Tezi ve Türk Müslümanlığı projelerinin bir uzantısı.

Köyümüz civar köylere göre büyük ve kalabalık, çok-partili hayata geçerken kaza/ilçe olmuş, ayrıca Cumhuriyete kadar gelmiş bir medresesi ve tekkesi (evet köyde bir medrese ve tekke var) ve bu iki kurumun vakıfları olmasına rağmen Büyük Cami dahil kadrosu olan hiçbir cami yoktu. 1924-1925 yıllarında Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tekkelerin kapatılması, dinî-hayrî vakıfların amaçları dışına çıkarılarak kamu bütçesine dahil edilmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çok zayıf bir müessese olarak kurulması gibi mevzuat ve uygulamalar böyle bir netice vermişti. Onun için Hafız Mehmet 1948 yılında, maaşını köy idare heyetinin halktan toplayarak verdiği bir köy imamı olarak vazifeye başladı. Halbuki o yıllarda kaza merkezi olan köyde kaymakam, tabip, başçavuş, hakim, öğretmen, zabıta, postacı, kâtip... gibi kadrolu devlet memurları vardı ve hemen hepsi Cuma ve bayram namazlarını kadrosuz imam efendinin arkasında kılıyorlardı. (Büyük Cami resmi kadroya 1951 yılında, o da Rize müftülüğü yapmış müderris ve hukukçu bir köylümüzün teşebbüsleri sayesinde kavuştu).

Babam aynı zamanda hocamdı, imam hatiplik yanında ücretsiz olarak fahri (fakat resmi) Kur'an Kursu hocalığı da yapıyordu. (Sadece bunlar mı? Askerlikten kalma sıhhıyeliğini geliştirerek köyün fahri "doktor"luğunu da yıllarca o yaptı). İlkokulu bitirdikten sonra diğer iki ağabeyim gibi onun dizinin dibinde iki sene hafızlık eğitimimi tamamladım. Fakat ilk dinî bilgileri ve dinî hissiyatı 4 yaşlarından itibaren kış aylarında kız erkek bütün arkadaşlarımızla birlikte mahalle camisinin hocasından, Hafız Şaban Alemdar'dan aldık, şifahî yolla namaz surelerini, dualarını ve ilk ilmihal bilgilerini öğrendik. (Çocuk dinî hissiyatım arasında Şaban Efendi'nin o yanık sesiyle okuduğu sabah ezanlarının etkileyici edasının hususi bir yeri vardır)[4].

1967 sonbaharında bir ay gecikme ile kapılarını eğitime açabilen 7 senelik Rize İmam Hatip Okulu'nda orta-lise

4 Bizim şifahî yollarla ve ezberleyerek öğrendiğimiz kalıp ifadelerin ve hissiyatın yazılı kaynağının, XVII. yüzyıldan itibaren neredeyse Türkçe konuşulan bütün Osmanlı topraklarında ortak dinî dil ve hissiyat haline gelmiş *Mızraklı İlmihal* ve *Risâle-i Birgivî* olduğunu da sonra öğrenecektim.

eğitimine başladım. Okul yeni açılıyordu, tamamen vatandaşın katkılarıyla bir katı zar zor tamamlanmış, bahçesi henüz düzenlenememiş bir binada sınıflara doluştuk. Babamın meslektaşlarından ve cami cemaatından bir kısmı bu okullara karşı mesafeli idiler; devletin bu okulları dini içerden bozmak, yıkmak için açtığını düşünüyorlardı. Konuşmalarının bir kısmına ben de şahit oldum. 1924 sonrası itibariyle dinî konularda dindar-mütedeyyin[5] insanların, din eğitimini, dinî hayatı daraltan, baskılayan, yasaklayan, Türkçe ezan gibi biçimsizlikleri dayatan devletten böyle bir şüphesi vardı ve haksız, yersiz bir şüphe değildi bu. Kutuz Hoca bu şüphenin kaynakları ve haklılığı konusunda tecrübî bilgilere de sahip olmasına rağmen meslektaşlarının ve benzer fikirlere sahip cemaatından insanların tercihlerine katılmıyordu. Çünkü dinin bizzat kendisinin, maneviyatın, iyi yetişmiş ve vasıflı hizmet veren fedakâr din adamlarının bu problemleri –devlete rağmen!?– büyük ölçüde çözeceğini düşünüyordu. Toplumsal karşılığı da olduğunu sonradan öğreneceğim bu düşünceyi biraz uçlara doğru sürerek farklı bir şekilde yorumlarsak maneviyatın devletten daha "güçlü" bir konuma yerleştirildiğini söyleyebiliriz. (Babam 12 Eylül'den sonra darbeci paşaların Din Derslerini mecburi hale getirmesine de öyle bakıyordu; devlet, paşalar kendine göre zayıf, eksik, çarpıtılmış bir tür din öğretecekti ama dinin kendisinin bir varlığı ve tabiatı vardı, esas olarak merkeze onu almak gerekiyordu. İşler kötüye giderse bunun mesuliyeti paşalara, kötü din dersi müfredatına değil bize, din adamlarına, Din Dersi hocalarına aittir diyordu. O nesil "Nasılsanız öyle idare olunursunuz" anlayışına sahip ve sadıktı. "Kötü durum"un sebebi ve kaynağı olarak insanların kendilerini değil de başkalarını görmesi-göstermesinin aynı

Kesekâğıdı yapılmış Kur'an ve tefsir-meâl formaları. Harf İnkılabı ve kaba takiplerin neticelerinden biri de bu. Yıl 1937. Mesele mahkemelere intikal ediyor... Yakılan veya toprağa gömülen de çok eski harfli kitap var. (Babil Sahaf-Lütfi Bayer arşivi).

5 Türkiye'de hemen herkes bir şekilde dindardır, dindarlığı kimseye bırakmaz, "elhamdülillâh Müslümanız" demekten yüksünmez, onun için tasvir ve tahlillerde *mütedeyyin* kelimesini, dinî hayatı olan, ibadetlerine devam eden, İslâmî endişe sahibi kişileri ifade etmek üzere ilâve bir sıfat olarak kullanmak doğru olur zannederim. Fransızcadaki *croyant-pratiquant* ayırımı herhalde bizdeki nüanslar için yetmez.

GÖZLEM

UĞUR MUMCU

İmam-Subay!

TBMM Milli Eğitim Komisyonu, harp okullarına giriş koşullarını düzenleyen yasa tasarısını görüşürken verilen bir değişiklik önergesi ile imam-hatip okullarını bitirenlerin harp okullarına girişlerine engel olan madde değiştirilmiş.

Bu değişiklik TBMM tarafından da uygun görülürse, harp okullarına önümüzdeki ders yılından başlayarak imam-hatip lisesi mezunları da girebilecekler.

İmam-hatip liselerini bitirenler neden ilahiyat fakülteleri ve İslam enstitülerine gitmiyorlar da ille de kayma-

■ *Arkası Sa. 17, Sü. 7'de*

İmam hatipliye harp okulu yolu

►Mesleki ve teknik liselerde, zorunlu meslek derslerinin yüzde 25'i ve daha fazlasından başarısız olan öğrencilere 'genel lise' diploması verilmesi önerisi, 'İmam hatip liselilere harp okulu kapısı açılıyor mu' sorusunu gündeme getirdi.

EMİNE KAPLAN

ANKARA - Mesleki ve teknik liselerde, zorunlu meslek derslerinden yüzde 25'i ve daha fazlasından, tekrar sonucunda da başarısız olan öğrencilere **"genel lise"** diploması verilmesi önerisi, **"İmam hatip liselilere, harp okulu kapısı açılıyor mu"** sorusunu gündeme getirdi.

Milli Eğitim Bakanlığı Ders Geçme ve Kredi Sistemi Koordinasyon Kurulu'nun Talim ve Terbiye Kurulu'na gönderdiği, kız ve erkek teknik, imam hatip, ticaret ve turizm liselerinde okuyan öğrencilere, zorunlu meslek derslerinin yüzde 25'i ve daha fazlasından, tekrar sonucunda da başarısız olmaları durumunda **"genel lise"** diploması verilmesine ilişkin yönetmelik değişikliği önerisi, **"İmam hatip liseliler, adım adım harp okullarına yaklaştırılıyor"** yorumlarına yol açtı. İmam hatip lisesi son sınıf öğrencilerine ilk önce **"genel kültür alanı"** adını taşıyacak branştan genel lise diploması verileceği, daha sonra da Talim ve Terbiye Kurulu'nun, diplomalarda alanların belirlenmesinde yetkiyi, öğrencinin seçtiği derslerin oranına göre okul yönetimlerine verebileceği kaydedildi. Bu durumda, imam hatip lisesi öğrencileri için harp okullarına girişte büyük bir engel oluşturan **"fen bilimleri alanından mezun olma"** koşulunun aşılabileceği belirtildi.

Talim ve Terbiye Kurulu'na sunulan **"öneri yazısı"**nda, bir meslek alanı ile ilgili eğitim gören öğrencilere, eğitimin özünü oluşturan ortak meslek derslerinden başarısız olmaları durumunda, o meslek alanı ile ilgili diploma verilmesinin mesleki ve teknik eğitim açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı kaydedildi.

Yazıda, mesleki ve teknik liselerde, iş ve hizmet alanlarının gereksinimi olan orta düzeyde meslek elemanı yetiştirmek amacı güdüldüğü anımsatılarak şöyle denildi:

"Mesleki ve teknik liselerde haftalık ders çizelgelerinde yer alan ortak meslek derslerine ait kredilerinin yüzde 25 ve daha fazlasından başarısız duruma düşen veya bu dersleri tekrar etmek istemeyen öğrencilerin, danışman öğretmen-öğrenci ve velilerin katılımı ile ilgi ve yeteneklerine uygun ortaöğretim programlarına yönlendirilmesi."

Talim ve Terbiye Kurulu'nun, diplomalardaki alanların belirlenmesinde, kararı okul yönetimlerine bırakması durumunda, imam hatip liselilerin, harp okullarına giriş için aranan **"fen bilimleri alanından mezun olma"** koşulunu aşmaları gündeme gelebilecek. Talim ve Terbiye Kurulu'nun, imam hatip lisesinde okumasına rağmen zorunlu meslek derslerini başaramadığı için genel lise diploması alacak öğrencilere ilk aşamada **"genel kültür alanlı diploma"** koşulunu koyacağı, gelecek yıllarda ise bu şartı kaldırarak diplomalarda alan belirleme yetkisini, öğrencinin seçtiği derslere göre okul yönetimine bırakabileceği kaydedildi.

Uğur Mumcu'nun "İmam-Subay" yazısının baş kısmı. *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1993, s. 1.
Ve yine *Cumhuriyet*'te "İmam Hatipliye Harp Okulu Yolu" başlıklı muhalif haber (24 Haziran 1994, s. 20).

zamanda ahlâkî bir problem olduğunun farkında idiler).

"Din asıl, devlet onun fer'idir" mi demek istiyorlardı yoksa?!

Türkiye'de, bütün olup bitenlere rağmen din merkezli güçlü bir muhalefetin olmayışının veya İttihat ve Terakki'den, Halk Partisi'nden itibaren siyasî teşekküllerin, partilerin ve iktidarların mütedeyyin kesimleri, hocaları ve cemaat-tarikat yapılarını kolaylıkla kendi içlerine ve sisteme dahil edebilmelerinin sebeplerinden biri de muhtemelen bu idi. Dinî anlayışların ve hissiyatın tektip olmayışının da burada herhalde önemli bir etkisi vardı.

Osmanlıların son dönemlerinde büyük şehirlerde görmeye başladığımız farklı karakterli ve meşrepli hoca tipleri çokpartili hayata geçildikten sonra giderek köylere kadar uzanacak şekilde bir daha farklılaşıyordu. Hocaların bir kısmı resmi kurumlara hiç uğramadan hafızlık yaparak, bir kısmı gayrıresmi medrese dersleri okuyarak yetişmişti, bazılarının ilkokul diploması bile sonradan ve dışardan alınmıştı. İkinci grup hoca artık mektepli idi, İmam Hatip Okullarının orta ve lise kısımlarından mezun olarak göreve geliyordu. Bu iki gruptan bir cemaata ve tarikata mensup olanları ayrı bir tabaka olarak değerlendirmek doğru olur, çünkü onların din anlayışı ve yaşayışını yetiştiği kurumlardan ve yetişme tarzlarından ziyade mensup olduğu cemaat etkiliyor ve belirliyordu. Gayrıresmi medrese eğitiminden geçtikten sonra okul eğitiminden geçen hocalar da vardı fakat bunlar okullu olduktan sonra umumiyetle medrese müktesebatını ve anlayışını geride bırakmaktan yana oluyor hatta onu küçümsüyorlardı. (Bu da enteresan bir durumdu).

Fakat bu hoca tiplerinin hemen hepsi din anlayışını pek/hiç benimsemedikleri devletin ve Diyanet'in yahut İmam Hatip Okullarının, Yüksek İslâm Enstitülerinin, Ankara İlahiyat Fakültesinin çatısı altında yer almak istiyorlar ve burada büyük bir problem görmüyorlardı. Kendileri değişip dönüşmeden devleti değiştirip dönüştürebileceklerinden neredeyse emin idiler! Dev-

Camili, mahyalı, hocalı Milli Piyango biletlerine ne dersiniz?
Nasıl bir mantık işliyordu burada acaba? Görenler, bilenler nasıl yorumluyordu?

Karşıt ama çok benzer bir şeyi yapıyorlar. Üstteki *Cumhuriyet*'te (6 Aralık 1952), diğeri *Yeni İstiklâl*'de (3 Şubat 1965).

let zaten onlarındı, kaderin sevki ile yahut bazı hileli yollarla, dış desteklerle başkalarının eline geçmişti; kendilerine ait bir hakkı talep ediyorlardı. (Bu duygu ve talebin mantığı da uzun boylu ele alınıp yazılmış bir konu değildir).

Devletin bu farklı hoca tiplerine ve onların temsil ettiği din anlayışlarına bakışı da böyle, bir tarafıyla çelişikti; din anlayışlarını ve yaşantılarını benimsemese de onların kendi çatısı altında yer almasını istiyor, çeşitli yollarla bunu sağlıyordu. Diyanet'te, din eğitimi kurumlarında (hatta üniversite ve yüksek yargı dahil bürokrasinin her kademesinde) birçok hocayı, tarikat mensubunu devlet memuru olarak istihdam ediyor, içine alıyordu. Başta tekpartili yılların tek Genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak olmak üzere bütün Cumhuriyet tarihi boyunca ehl-i tarik paşalar bile vardı.

(Bir meseleyi anlatmak için hatırlatıyorum; benim talebelik yıllarımda Mehmet Zahit Kotku, Mahmut Ustaosmanoğlu, Fethullah Gülen Diyanet mensubu olarak devlet memuru idiler, bir kısmı MSP hareketinin kuruluşuna katılacak "takunyalılar" Demirel zamanında Devlet Planlama Teşkilatı başta olmak üzere üst bürokraside çoktan yerlerini almışlardı, Nakşî olduğu bilinen –70'li yılların başlarında ben bile duymuştum bunu– Faik Türün Paşa da Birinci Ordu komutanıydı... Daha onlarcası, yüzlercesi).

Türk usulü laiklik ve Cumhuriyet sistemi böyle işliyor ve bile isteye böyle çalışıyordu. Bir taraftan eğitim kademelerinden geçmiş dindarların Yeni Selefiliğe yakın bir din anlayışına sahip olmalarını elindeki doğrudan dolaylı araçlarla, "dinî" kurumlarla teşvik ve tahrik ediyor, diğer taraftan büyük kalabalıklar için daha "geleneksel" bir dinî damarın devamını sağlamak istikametinde aynı vasıtaları harekete geçiriyordu. Dinî alanı yönetmenin araçlarından bir diğeri olarak gerektiğinde Diyanet gibi, İmam Hatip Okulları gibi kendi resmi kurumları ve mütedeyyin vatandaşları dahil hepsi için irtica edebiyatına da baş vuruyor, bu yolda "hür" basını pervasızca kullanıyordu.

Devletin hafızası da karnı da tahmin edilenden daha geniş ve hazım kapasitesi yüksekti.

7 yıllık İstanbul İmam Hatip Okulu'nu (lisesini) başarı ile bitirmiştim. Ayrıca hem İmam Hatip Okullarının kurucu fikrinde olan hem de hocalarımızın bize benimseyerek söylediği "iki kanatlı" olarak (!); bir tarafta dinî ilimler diğer tarafta pozitif bilimler... Daha ne olsundu! Söylenenlere bakılırsa ikisi arasında bir mesafe ve problem alanı da yoktu; din-bilim çatışması Hıristiyanlığa, Avrupa medeniyetine mahsus bir durumdu. İlk şüpheleneceğim fikirlerden biri bu oldu; bu kadar kolay ve problemsiz olmaması lazım bu izdivaç diyordum içimden. Şerif Mardin Cumhuriyet ideolojisinin öne çıkardığı "öğretmen"in "hoca"ya yenildiğini söylüyor. Ben ise hangi hocaya yenildiğini soruyorum.

Güya başkalarında pek olmayan iki kanadımız vardı fakat üniversiteye giriş hakkından mahrumduk, okulumuzun bağlı olduğu MEB ve devletimiz tarafından mahrum edilmiştik. Üniversite bir tarafa o yıllarda tek olan ve hiçbir meslekî eğitimden geçmemiş lise mezunu talebeler alan Ankara İlahiyat Fakültesi'ne de girmemiz mümkün değildi.

Niçin böyle idi sorusunun cevabında bildik açıklamalar ve gerekçeler vardı... Hem içerde tutmak hem de aşağıya indirmek... Buna razı olabilir miydik?!

Lise fark derslerini vererek aynı yıl bir diploma ile iki kademeli imtihanlardan geçerek 4 yıllık İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne, diğer diploma ile de üniversite imtihanına girerek Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne kaydoldum. Kitap, yayın dünyasıyla münasebetlerim daha da artmıştı. Sahaflar, Cağaloğlu kitapçıları, *Hareket* dergisi, Dergâh Yayınları hemen her hafta sonu uğradığım yerler arasındaydı. Pek kimseye telaffuz etmesem de çağdaş İslâm düşüncesi ve çağdaş Türk düşüncesi, Cumhuriyet devrinde din meseleleri üzerine çalışmaya o yıllarda, elbette belli belirsiz bir şekilde karar vermiştim. İmam Hatip Okulu'nda sadece resmi tarihin anlattıklarından, Cumhuriyet ideolojisinden şüphede idik. Okumalarım ve ilgi alanlarım arttıkça okuduğum

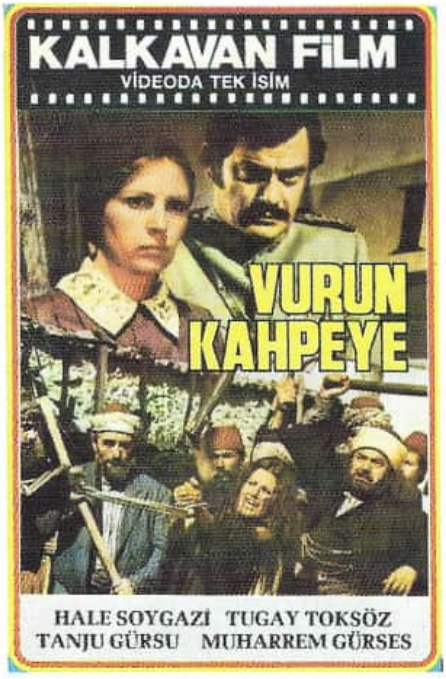

Vurun Kahpeye **romanı ve filminin afişleriyle hoca tipi, onun üzerinden din ağır bir üslupla karalanıyor. Cumhuriyet ideolojisinin sık baş vurduğu bir yol bu.**
Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin kalemlerinden çıkma Köy Romanları da bu edebiyatı sürdürecek...

Din ile olmuyor, dinsiz de olmuyor!!! İki arada bir derede kalmak da Türkiye'yi taşımıyor...

ve birçok şeyimi borçlu olduğum okulların kurucu fikirlerinden de, muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin kesimin yakın tarih anlayışından ve din merkezli kolay(cı) açıklamalarından da şüphe etmeye başladım. İşler daha karmaşık, derin ve içiçe idi sanki. Giderek bu iki tarafın (gerçek taraflar var mı idi?) hem muhteva hem de seviye itibariyle birbirlerini tersten beslediklerini ve siyasî merkezin bu sayede, teşvik eder gibi olduğu bu kutuplaşmalar ve oyalanmalar arasında ayakta durabildiğini, dahası hemen herkesin, her grubun kendine göre gelişme, iyileşme dediği şeylerin de bu sayede, bu aralıklarda/boşluklarda olduğunu farkeder oldum.

Dinle alakalı meseleler dahil (ki memleketimizde dinle alakalı olmayan hiçbir mesele yoktur dense doğru olur) Türkiye'nin kendini taşıma kapasitesi bu bir tarafıyla müsbet karşılanabilecek gelişmeler, iyileşmeler arasında zayıflıyor, çelimsizleşiyor gibiydi... Eğitim sistemi, kurumlar, fikir ve sanat ortamları, basın... Gelişme, iyileşme denen şeyler muhtevaya ilişkin, bilgide, felsefede derinleşmeye ve anlayışta yücelmeye, yeniden farketmeye, anlamaya ve yorumlamaya dair olmaktan ziyade sayılar, rakamlar ve görünüşlerle, biraz da makam ve mevkilerdeki değişmelerle, sisteme katılmakla alakalı idi sanki. Ayrıca nerede ise herkes bulunduğu veya itildiği taraftan bakıyordu, bir "Türkiye tarafı" yoktu.

Sistem ve siyasî merkez açısından bir başarı bu. Buna Türkiye'nin, bizim başarımız da denebilir mi idi?

Hacı Bayram-ı Veli "Ben dahi bile yapıldım / Taş u toprak arasında" buyurmuş. Bizimki de öyle oldu, bu kitap da...

Bu "oluşum"u olabilirse bütün tarafları ve problemleriyle görmek ve bir daha müzakere etmek için başa dönmek ve kesintisiz olarak bir asırlık bir tarihin içinde, yakın öncesini de hesaba katarak, insaf ve tenkit fikriyle gidip gelerek hareket etmek gerekecek.

Bugün ve yarın için. Benim şahit olduğum, ayrıca okuyarak öğrendiğim din sahasındaki problemlerinin hiçbirini gerektiği ölçüde çözememiş Türkiye'nin bugünü ve yarını için...

Buyurun başlayalım.

LOZAN'IN SARSINTILARI VE 3 MART 1924

Aklaka
Bayrağı yoldan çıkardılar!

HİLAFETİ KİM, NE ZAMAN, NASIL VE NİÇİN KALDIRDI?

Tarih 17 Mart 1920. Hilafetçi ve İttihad-ı İslâmcı (panislamist) bir ruh ve söylemle başlayan Milli Mücadele'nin içindeyiz. "Âlem-i İslâma Beyanname" başlıklı metnin altında Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal Paşa'nın imzası var. Beyannamenin ilk paragrafı şöyle:

> "Hilafet-i mukaddese-i İslâmiyenin makarr-ı a'lâsı olan İstanbul'da Meclis-i Mebûsan ve bi'l-cümle müessesât-ı resmiye ve askeriyeye vaz'-ı yed olunmak suretiyle resmen ve cebren işgal edilmiştir. Bu tecavüz saltanat-ı Osmaniyeden ziyade makam-ı hilafeti, hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâh-ı yegânesi gören bütün âlem-i İslâma râcidir. Asya ve Afrika'da Peygamber-pesendâne bir ulviyetle hürriyet ve istiklâl mücahedesinde devam eden ehl-i İslâmın kuvâ-yı mâneviyesini kırmak için son tedbir olarak itilâf devletleri tarafından tevessül olunan bu hareket [İstanbul'un işgali], hilafet makamını taht-ı esarete alarak bin üç yüz seneden beri pâyidar olan ve müebbeden masûn-ı zeval kalacağına şüphe bulunmayan hürriyet-i İslâmiyeyi hedef ittihaz etmektedir"[1].

Tam üç yıl sonra bu paragraftan hemen hiçbir şey kalmayacak. Nasıl ve niçin? Nasıl oluyordu da Milli Mücadele'nin kendisi için başlatıldığı şeyden Milli Mücadele kazanıldıktan sonra hiçbir şey kalmıyordu?

3 Mart 1924 günü hissedilen ağır sarsıntıların, bu arada hilafetin ilgasının üzerinden bir asır geçti. Ankara merkezli yeni Türk devletinin ve kurucu kadronun Lozan sonrası süreçte kendisini hem içerde, hem İslâm dünyasında ve hem de Avrupa merkezli dış dünyada konumlandırması açısından mühim ve çok yönlü bir mesele olan bu ilga kararı ve radikal dönüşümler,

Cumhuriyetle din ve dindarlık arasındaki gerilim ve gerginlik Lozan sonrasında İslâmın paranteze alınması politikalarının dayanıklı bir unsuru olarak kuruluyor/kurgulanıyor ve bugünlere kadar geliyor. Necmi Rıza'nın karikatürü 1960 darbesi sonrasında, güya normalleşme başlamışken, 1963 sonbaharında, Cumhuriyet bayramı kutlamaları için çiziliyor. Hangi gerçekleri yahut kurguları, korkuları canlandırıyor acaba? Kurgu ve korku... Altında "Cumhuriyetin kırkıncı yılında doğru yoldan çıkanlar" yazılı.

1 Tek sayfalık beyannamenin orijinali ve tam metni için bk. İsmail Kara, *Hilafet Risâleleri*, İstanbul, Klasik Yay., 2005, V, 551-53. Mustafa Kemal Paşa'nın aynı dönemde şeyhefendilere yazdığı benzer üslupta ve muhtemada mektuplar için bk. Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul, Dergâh Yay., 2002, s. 83-85.

Türkiye'de soğukkanlılıkla ve genişliğine-derinliğine ele alınıp değerlendirilmiş sayılmaz. O gün bugün bu konuda konuşan ve yazanların kahir ekseriyeti büyük inkılap-büyük ihanet şablonunu ve edebiyatını aşabilmiş değil malesef.

Niçin? İlmî-fikrî yetersizlik mi, psikolojik güvensizlik (yahut güven vehmi) mi, cesaret ve hesap verme-hesap sorma (ahlâk) yoksunluğu mu, Türkiye'yi/kendini önemsememek mi, Ankara'nın bugün bile kutuplaştırma politikalarını da kullanarak bütün tarafları ve kendisini esas meselelerden sürekli uzak tutması mı? Halkın da bir şekilde bunlara rıza göstermesi yahut kültürel sebeplerle olup bitenleri içine çekmesi mi?...

Herhalde hepsi demek en doğru cevap olacak. Acı da olsa itiraf etmek lazım; istisnai olmayan bu durumun açık bir mânası var: Türkiye hem devlet ve siyaset olarak hem de halk olarak kendi hakkında "yerinden ve kendinden" konuşmayı hâlâ tam öğrenememiş, öğrenme ve konuşma kapasitesine kavuşamamış, bunun için önemseyerek ciddi gayret gösterememiş görünüyor[2].

3 Mart 1924 tarihinde TBMM'nde olup bitenler; hilafetin ilgası, tevhid-i tedrisat ve din işlerinin idaresinin bakanlık düzeyinden başkanlık, Diyanet İşleri Başkanlığı seviyesine indirilmesi elbette radikal kırılmalar ve beklenmeyen, sarsıcı, şaşırtıcı düzenlemelerdir. O kadar ki Lozan Konferansı görüşmeleri masasına oturuncaya kadar Cumhuriyeti kuran kadronun aklından geçtikleri de çok şüphelidir. Onlar olsa olsa Osmanlı modernleşmesini ve İttihat ve Terakki fikriyatını takiben daha kendi kontrolleri altında bir halife ve daha mânevî bir hilafet kurumu arayabilirlerdi/arıyorlardı. Nitekim son halifeyi kendileri, Ankara Meclis'i seçmişti. Milli Mücadele'nin ana söyleminin hilafetçi ve panislamist bir muhtevaya sahip olduğunu hatırlamak, Birinci Meclis'in insan unsuru fotoğrafına veya fikir yapısına, icraatına, zabıtlarına bakmak, 1919-1923 yılları arasındaki matbuatın dili ve ana istikametlerine göz gezdirmek bile büyük kırılmanın ciddiyeti hakkında birçok şeyi görmeyi ve anlamayı mümkün kılabilir.

Bu meyanda "baş eğmeyen Türk"ün hangi imtihanlardan ve icbarlardan geçtiğini farketmek ve âgâh olmak için millî olanla dinî olanın içiçe olduğu, aralarındaki mesafenin henüz belirginleş(tiril)mediği bir tarihte, 1921 Martında Meclis'in büyük bir teveccüh ve heyecanla kabul ettiği İstiklâl Marşı'nın yükselttiği hissiyata, öne çıkardığı kelime ve kavramlara, aradığı sese ve kurduğu âhenge de bakılabilir.

Evet bu böyledir; 3 Mart 1924 tarihinin beklenmedik, şaşırtıcı ve neticeleri itibariyle Türkiye'nin tabiatıyla-tarihiyle oynama istikametinde akan

2 1877'den 1924 yılına kadar telif edilmiş 7 dilden 70 civarında kitabı, risâleyi ve makaleyi kronolojik olarak bir araya getiren ve şimdilik 6 cildi yayınlanmış *Hilafet Risâleleri* neşriyatının Türkiye'de kaydadeğer bir karşılık bulmaması da bunun bir göstergesi olmalı.

Seyyid Bey Bir İstisna Mı İdi Yoksa Birçok İnsandan Biri Mi?

Mehmet Seyyid Bey'in (İzmir 1873-İstanbul 1925) II. Meşrutiyet meclislerinde İzmir mebusu iken çekilmiş, Enverî bıyıklı bir fotoğrafı ve kitapçık olarak basılan, hilafetin ilgası görüşülürken Meclis'teki meşhur konuşmasının kapağı: *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart 1340 Tarihinde Mün'akid İkinci İctimaında Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyesi Hakkında Adliye Vekili Seyyid Bey Tarafından İrad Olunan Nutuk*, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Mart 1340 [1924], 63 s.

Seyyid Bey İttihat ve Terakki hareketinin içinden gelen ihatalı bir medreseli, Fıkıh Usulü mütehassısı ve aynı zamanda mektepli, iyi bir hukukçu. Onun İzmir mebusu ve Adliye vekili sıfatıyla önce CHP grubunda, sonra 3 Mart 1924 günü Meclis'te yaptığı ve hilafetin ilgasını şer'an/dinen caiz gören uzun konuşması hem mantığı, iç tutarlılığı ve kurgusu hem de kaynakları, dinî ve tarihî gerekçeleri itibariyle "muhkem"di. Daha doğrusu modernleşme dönemi hilafet fikriyatını çok iyi özetliyor ve belirli bir siyasî istikamete doğru çekiyordu. Bu yüzden Meclis'te kalan az sayıdaki muhalifleri de kamuoyundaki muhalefeti de ciddi şekilde etkilemiş ve onları kolları düşük, başları eğik hale getirmişti.

Fakat risâle halinde de basılan bu uzun konuşmada dile getirilen ve savunulan fikirlerden –ilga etmenin meşruluğu fikri hariç– hemen hiçbiri o kişiye, o güne ve o yıla mahsus ve münhasır değildi. Kendisinin de bu konuşmadan önce fakat buna doğru akan iki hilafet metni vardı. Evet, ilga hariç hilafetin kaldırılışı sırasında savunulan fikirlerin hiçbiri yeni ve o güne mahsus değildi. Geriye doğru takibe çıkıldığında ulemadan, meşayihten, münevverandan, bürokrasiden birçok zatın bu fikirleri savunduğu görülecektir. O zaman da şimdi de adıyla sanıyla şöhretli bir fıkıh profesörü yıllar önce bana Seyyid Bey'in konuşmasının doğru ve haklı olduğunu söylediği zaman şaşırmamıştım. Aynı zat Ali Abdurrazık'ın metni hakkında da müsbet bir yazı yazmıştı. Bunun sebebi Türkiye'de ilahiyat eğitimi almış kişilerin yahut çağdaş İslâm düşüncesi metinlerini okuyarak yetişenlerin hilafet konusundaki bilgi, fikir ve yorumlarının modern dönem metinlerinin güçlü etkisi altında teşekkül etmiş olmasıydı. Yeni Selefilik ile kaynaklara ve asr-ı saadete dönüş fikri de, ilmî ve mânevî otorite fikrini zayıflatan, hatta tasfiye eden "İslâmda ruhbanlık yoktur" edebiyatı da bu akışı besliyordu. Seyyid Bey'in konuşması veya hilafetin ilgası meselesine bakarken siyaseten doğruluk ve meşruluk diye bir kategori zihinlerinde ve hafızalarında yoktu. Ya tarihen doğruluk ve meşruluk! Bu şık çoktan kaybolmuştu artık. Çünkü tarih halkın değilse de eğitim süreçlerinden geçmiş herkesin kafasında karartılmıştı. İslâm tarihi de...

yeni politika ve uygulamaları mümkün kılan katı ve keskin bir dönemece işaret ettiği şüphe götürmez. Fakat bu hakikat Osmanlı hilafetinin zayıflama ve ortadan kalkma sürecinin sadece 3 Mart 1924'te veya Lozan görüşmeleriyle başlayıp bittiği mânasına gelmez. Çünkü Ankara'nın kaldırdığı hilafet zaten büyük ölçüde zaafa uğramış, özellikle 1922 yılı sonunda saltanatın yani hilafetin yaslandığı siyasi güç ve otoritenin ilgasıyla maddeten kendi kendine yeterliliğini kaybetmiş "mânevî" bir makam ve fikirdi artık.

Nerede ise bütün Cumhuriyet inkılaplarında olduğu gibi hilafet tartışmalarının ve ilga sırasındaki konuşmalarda yer alan unsurların da en az yarım asır geriye giden canlı bir tarihi ve uluslararası politikanın parçası haline gelmiş bir hikâyesi vardır. Osmanlı Devleti'nin gittikçe şiddeti ve yoğunluğu artan ağır mağlubiyetlere maruz kalması, şu veya bu düzeyde kabul edilmiş, benimsenmiş yeni hilafet fikirleri ve anlayışlarının ortaya çıkması, İngilizlerin kontrolündeki Mısır'ın ve Hicaz bölgesinde Şerif Hüseyin'in başı çektiği Arap hilafet hareketi mücadelelerinin vücut bulması, hilafet merkezi olarak İstanbul'un işgale uğraması ve halifenin adeta esir hale gelmesi, netice itibariyle hilafet kurumunun giderek eski ağırlığını ve itibarını kaybetmesi... gibi mühim hadiseler bu hareketli yakın tarihe eşlik ediyor. Dahası bu zor ve bir o kadar da karmaşık tarihte saray/halife-padişah başta olmak üzere ulemadan, meşayihten, münevverandan birçok kişinin süreci şu veya bu düzeyde besleyen rolleri olmuştur.

Zor Zamanda Hilafeti Tahkim Etmek

İslâm dünyasının modernleşme tarihi ve çağdaş İslâm düşüncesinin ana istikametleri hilafet konusunda yer yer paradoksal ve karmaşık bir karaktere ve muhtevaya sahiptir. Hilafetin ilgasıyla neticelenen süreci anlayabilmek için bu çok taraflı gelişmelere, en azından ikisine biraz daha yakından bakmak gerekecektir.

Ana hatlardan biri hilafet fikrini ve halifelik müessesesini yeni şartlarda kuvvetlendirmek ve Osmanlı sınırları içinde yaşayanlar öncelikli olmak üzere halifenin bütün Müslümanlara ulaşan (ulaşmaya çalışan), onların taleplerine cevap veren, aynı zamanda onlardan geridönüşler alan dinî-mânevî bir ses ve onların imdadına yetişen güçlü bir siyasî merkez haline getirilmesi istikametinde işleyecektir. Buna hilafet merkezli yeni ve realist bir politika üretmek üzerinden Osmanlı Devleti'nin tahkimi yollarını aramak da diyebiliriz.

1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin siyasî hakimiyetinin artık kalmadığı bir bölge olarak Kırım'da, sırf hilafet

dolayısıyla oradaki Müslümanlar için dinî velâyet ve hamilik hakkını elde etmesi bu yeni yapılanmanın ve arayışların ilk ciddi tezahürü olarak görülebilir. Uluslararası bir antlaşmanın kabul etmesi üzerinden uluslararası hukuka dahil olan, kendi sınırları dışında da işleyecek bu "hilafet hakkı/hukuku", Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunmayan Müslümanlar için de dinî-mânevî iktidarının bir şekilde sürmesi ve böyle bir iktidarın meşru kabul edilmesi mânasına gelecektir[3]. Yeni "İslâm Dünyası" (Âlem-i İslâm) fikri ve arayışlarının da buradan çıkmaya başladığı söylenebilir.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesi şöyle düzenlenmişti:

> "Cenabı Bâri'den gayrı kimesneye tâbi olmamak üzre taife-i merkûme [Kırım bölgesindeki Müslümanlar] itiraf ve kabul ve lâkin mezhepleri ehl-i İslâmdan olup zat-ı ma'delet-simât-ı şehriyârenem imamu'l-mü'minîn ve halifetü'l-muvahhidîn olduğuna binaen taife-i merkûme akd olunan serbestiyet-i devlet ve memleketlerine halel getirmeyerek umûr-*ı diniye ve mezhebiyelerini taraf-ı hümayunum hakkına şeriat-ı İslâmiye muktezasınca tanzim ederler*".

Artık devlet-hilafet gittikçe artacak/artırılacak iletişim ve ulaşım imkânlarını da kullanarak ilgi-himmet-hizmet üzerinden Müslümanlara ulaşma imkân ve arayışlarını artıracak, buradan doğrudan veya dolaylı bir yaygınlık, bir tanınmışlık, bir meşruiyet ve itaat celbedecek, nihayet bütün bu unsurları içerde ve uluslararası politikada kendi lehine, zayıflarken kuvvetlenmek istikametinde kullanacaktır.

3 Bu antlaşmanın 7 ve 14. maddeleri de Rusya'ya hususen Balkanlar'daki Ortodokslar üzerinde hamilik hakları tanımaktaydı.

Hilafetin Abbasî halifesi Mütevekkil tarafından Yavuz Sultan Selim'e devredildiğini ilk defa mufassal bir şekilde ve Avrupa'da, Fransızca olarak yazan Türk Ermenisi d'Ohsson'un [Tosun] bu süreç içinde böyle bir çerçeve geliştirmesi de tesadüfi değil.

Osmanlı Devleti yeniden yorumlamaya (yeniden üretmeye) ve genişletmeye çalıştığı hilafet üzerinden kendini tahkim etmek arayışlarına girdikçe ve bu sahada yeni ve başarılı-etkili politikalar geliştirdikçe düvel-i muazzamanın Osmanlı Devleti'ni hilafet üzerinden geriletme ve kuşatma teşebbüsleri de giderek artacaktır. Hilafet artık hem yeni bir güç ve büyük bir imkân hem de bir zaafiyet ve uluslararası problem haline gelecektir. Bu süreçte çok yönlü ve bütün tarafları bir şekilde kontrol etmeye çalışarak başı çeken devlet, Hindistan ve Mısır gibi İslâm dünyasının iki büyük coğrafyasına hükmeden, ayrıca İran ve Afganistan'da, Akdeniz'de, Hint Okyanusu'nda etkili olmaya çalışan İngiltere'dir. İngilizler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, hususen hilafet ve ittihad-ı İslâm politikalarını güçlendiren Sultan Abdülhamit dönemi ve sonrasında hilafet meselesiyle daha yakından ve derinliğine ilgilenecek, hatta hem Osmanlı hilafeti-

ne karşı çıkanları, diyelim ki Arap hilafet hareketini hem de Osmanlı hilafetini savunan tarafları, diyelim ki Hint Hilafet Hareketi'ni kontrol etmek ve yönlendirmek için çoğu başarılı büyük çabalar sarfedecektir.

Bugün bölgemizdeki hareketler için de düşündürücü ve ibret verici örneklerden biri şu: Osmanlı hilafetinin gayrımeşruluğunu savunan ve halifenin Kureyşe mensup olması gerektiği üzerinden Türkleri zora sokarken Araplara göz kırpan İngiliz diplomatlarının yazılarına karşı Osmanlı tezlerini, Türklerin hilafet hakkını savunan ilk önemli metin de, bir İngilizin, meşhur sözlükçü Redhouse'ın kaleminden çıkma İngilizce bir risâledir. (Türkçe tercümesi *Hilafet Risâleleri*'nin ilk cildinde yer alıyor). Bu metin İstanbul'da veya Kahire'de yahut Kalküta'da değil Londra'da basılmıştır. (Müellif o sırada İstanbul'da Osmanlı bürokrasisi içindedir ve bir rivayete göre ihtida ederek Yusuf adını almıştır).

Son halife-padişah Sultan Vahdettin'in İngilizlerin refakatinde ve bir İngiliz gemisiyle İstanbul'u terketmiş olması da bu çerçevede hatırlanması gereken tarihin yahut kaderin manidar ve faturası ağır cilvelerinden biridir. Buna "İngilizlerden İngilizlere sığınmak" mecburiyetinde kalmak denebilir. İngiltere desteğindeki Arap hilafet hareketinin önemli figürlerinden Şerif Hüseyin de 1924 sonlarında, iktidarına son veren, kendisi gibi İngiliz destekli Suud ailesinin önünden kaçtığında kaderin cilvesi olarak İngilizlere sığınmıştı.

Meşrutî Hilafetin İmkânı?!

İkinci ana hat Osmanlıların devralıp sürdürdüğü hilafet-saltanat sisteminden ıslahat hareketlerine paralel olarak meşrutiyet-cumhuriyet-demokrasi sistemi istikametine doğru giden yeni siyaset, düşünce ve müessese arayışları içinde teşekkül etti. Bir başka şekilde söylersek İslâm siyasî düşüncesinin ıslahat döneminde değişmesi, dönüşmesi, hatta sekülerleşmesi esas itibariyle hilafet tartışmaları üzerinden oldu. (Hatırlatalım, sürdürücüleri aydınlar ve bürokratlar olsa da ıslahat-modernleşme sürecinin, "din ü devleti kurtarmak" fikri üzerinden kurucusu ve ısrarlı takipçisi esas itibariyle bizzat saray yani halife-padişahtır).

Meşrutiyet fikri kişilerin hak ve hürriyetlerini garanti altına almayı ve millet hakimiyetini sağlamayı öne çıkarsa da esas itibariyle halife-padişahın yetki ve sorumluluk alanlarını daraltmak merkezli bir fikir ve arayıştı. Mücadele ve tartışmaların tarihi bunu açıkça gösteriyor. Meşrutiyetin iki ana fikri ve kurumundan biri olan Anayasa (Kanun-i Esasi) öncelikli olarak halife-padişahın da üstünde, onun hukukunu ve iktidarını, hak ve yetkilerini de tayin ve tahdit eden bir üst hukuk/

Milli Mücadele'nin Hilafetçi ve Panislamist Ruhu Ne Oldu?

Milli Mücadele'nin kazanıldığı 1341/1922 tarihinde, Beyrut'ta Tevfik Baba adlı biri tarafından hazırlanan bu kompozisyon İstiklâl Savaşı'nın ruhuyla, onun yakın ve uzak İslâm memleketlerinde nasıl anlaşıldığıyla alakalı birçok unsuru içinde barındırıyor.

Önce kişiler; sağda Sultan Selahaddin-i Eyyübi, ortada Gazi Mustafa Kemal Paşa, solda Şeyh Ahmed es-Sünusi. Üstte Türkçe "Hatıra-i Zafer" yazısı, altta çifte ayyıldız. Ortada önlerinde duran kitabın kenarında "Nasrun min'allah ve fethun karîb" (Allah'tan yardım ve yakın bir fetih/zafer) âyeti, üstünde ise "adeltüm fe-niltüm" (âdil davrandınız ve zafere ulaştınız) yazılı.

Bu ve benzeri tablolar elbette kendiliğinden oluşmuş bir şey değil, o günün şartlarında olamaz da. Ankara ve İstanbul başta olmak üzere İslâm coğrafyasının merkezlerinde farklı organizasyonlar, etkenler ve hissiyat arasında teşekkül ediyor ve bir fikir etrafındaki mesajları yaygınlaştırıyorlar. Bu fikirler arasında kâfire karşı zafer, sömürgeciliğe karşı hürriyet-istiklâl, zulme karşı adalet kadar hilafet de var.

Belki de en üstte, en görünür şekilde o var.

Birbuçuk, iki yıl gibi çok kısa bir zaman içinde bu kadar kuvvetli bir fikir ve hissiyat kendiliğinden ve birden değişebilir ve "normal" bir şekilde aksi istikamete doğru akabilir mi?

❁

Sıtkı Yırcalı anlatıyor:

"[Yahya Kemal'le Paris'te] konuşmamız sırasında başından bir felaketin geçmiş olduğunu öğrendim. Benim bildiğim Yahya Kemal bizim Madrit büyükelçimizdi. Ancak büyükelçi iken Güney Fransa'ya yolu düşmüş. Orada Halife [Abdülmecit] ve yakınlarından bazıları da varmış. Bir rastlantı sonucu onlarla görüşmek zorunda kalmış. Ancak bu görüşme Ankara'ya bir ziyaret gibi yansıtılmış. Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olduğu bir dönemde bir büyükelçinin halife ve hanedan mensuplarını ziyaret etmiş olması ne demektir? Olay Ankara'da duyulmuş ve çok büyütülmüş. Üstadı, hemen Ankara'ya çağırmışlar. O da nedense çok ürkmüş, çekinmiş. Dönmek istememişti. Ne yapacağını bilmez durumda iken Paris'e gelmişti". Mehmet Kemal, "Raftaki Demokrasi-23", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1980, s. 10.

kanun normu arayışıydı. İkinci ana fikir ve kurum olan Meclis ise milleti/halkı temsilden ötede/ziyade halife-padişahın kanun(name) yapma hakkını ve yetkisini sınırlandırma, mümkünse tamamen elinden alma, memleket meselelerini tartışma, kararlaştırma ve denetleme mekanizmasını da saraydan, halife-padişahtan şu veya bu düzeyde uzaklaştırma odaklıydı.

Osmanlı meşrutiyet arayışları ve tartışmaları, –Batı Avrupa'daki Anayasal Monarşi örneklerinde olduğu gibi– herne kadar hilafeti, saltanatı ortadan kaldırmayı telaffuz etmemiş, bilâkis yeni siyasî rejim üzerinden hilafeti takviye etmek fikrini kuvvetle ileri sürmüş olsa da neticeleri itibariyle bu süreçlerin hilafeti ve saltanatı zayıflattığında şüphe yoktur. Bir kısmı ulemanın kaleminden çıkma yeni hilafet yorumlarına dair metinlerin ana mantığında ve satıraralarında bu dönüştürücü ve zayıflatıcı istikametin izlerini görmek için fazla gayret sarfetmeye gerek yoktur. "Hilafet meşveret ve meşrutiyet demektir, istibdada ve saltanata dönüşmesi Emevîlerle birlikte olmuştur", "Hilafet milletin/ümmetin hakimiyetine dayanan hükümetten başka bir şey değildir", "Halife herhangi bir hükümet başkanıdır, memurdur, ilâhî/mânevî bir tarafı yoktur, Osmanlı toprakları dışındaki Müslümanlara velâyet hakkı bulunmamaktadır" türünden cümleler her yerde tesadüf edebileceğiniz ifadelerdir artık. Hatta hilafeti ilga eden kanunda yer alan "Hilafet hükümet ve cumhuriyet[in] mâna ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan" ifadesi de bu mantığın ve süreçlerin bir parçası ve uzantısıdır.

4 1923 yılının bütün metinleri ve hissiyatı *Hilafet Risâleleri*'nin 6. cildi üzerinden takip edilebilir.

Bu biraz da işin tabiatı gereğidir. Hem birinci hem de ikinci meşrutiyetin anormal siyasî şartlarda ilân edilmiş olmasının da muhtemelen bu yeni ve problemli işleyişte, nihayet yeni kurulan dilde ciddiye alınması gereken bir etkisi olmuştur. Ama netice itibariyle Osmanlı hilafeti ve saltanatı meşrutiyetle ve onun kurumlarıyla birlikte hareket etme yollarını aramış ve kısmen de bulmuştur. Bu yolla kuvvetlenmiştir de...

Kazanmak ama Kaybetmek...

Hilafet cumhuriyet devrine böyle; bazı bakımlardan zayıflayarak, bir kısım yönleriyle kuvvetlenerek intikal etmişti. Ve Osmanlı Devleti dağılmasına rağmen hilafetin İslâm dünyasındaki varlığı ve etkisi kolaylıkla gözardı edilecek cinsten değildi. Bunu 1922, 1923 yıllarında bile Mısır'da, Hindistan'da, Suriye'de, Kuzey Afrika'da ve farklı gözlerle Avrupa'da yazılan metinlerde görmek mümkündür[4].

3 Mart 1924 tarihinde, Lozan'la doğrudan irtibatlı olduğu açıkça anlaşılan Hilafetin ilgası meselesinde, İkinci Meclis'te uzun ve ihatalı bir

konuşma yapan devrin Adliye Vekili, müderris, hukukçu, Usul-i Fıkıh hocası Mehmet Seyyid Bey (1873-1925), yapılan işin yani halifeliği kaldırmanın dinen bir mahzur taşımadığını, hatta bunun dinî bir mesele olmadığını ikna edici delillerle isbat etmeye çalışırken İkinci Meclis seçimleriyle zaten hayli zayıfla(tıl)mış olan farklı fikir sahiplerinin, muhalefetin kolunu kanadını da büyük ölçüde kırmış oluyordu. Düne kadar başkalarının, yabancıların savunduğu bir tez, bir iddia ve mesele içeriden ve bir müderrisin sözleriyle, hem de "ikna edici" bir mantıkla, dinî gerekçeleri de bulunarak savunulur hale gelmişti.

Uzun konuşmanın kurucu mantığı, akışı ve muhtevası hakkında bir fikir vermek için birkaç paragrafını aktarmakta fayda var:

> "(...) Benim asıl maksadım meselenin dinî cihetini, İslâmiyetin hilafet meselesi hakkındaki tarz-ı telakkisini izah etmektir. Siyasî cihetini beyan maksadımdan haricdir. Ben ona karışmam! O ciheti Meclis-i Âlî halleder. Evvelemirde şu ciheti arzedeyim ki *hilafet meselesi dinî olmaktan ziyade dünyevî bir meseledir ve itikat meselelerinden değil, millete ait hukuk ve mesâlih-i âmme* [kamu maslahatı] *cümlesindendir. İtikada taalluku yoktur* (...)"
>
> "(...) İslâmiyette insanlar hakkında kudsiyet yoktur. İslâmiyette öyle Hıristiyanlıkta olduğu gibi ruhaniyet yani hükümet-i ruhaniye yoktur. Kezâlik *İslâmiyette ne teşkilat-ı diniye, ne de teşkilat-ı idariye yoktur.* Şeriat-ı İslâmiye, teşkilat-ı diniye tesis etmediği gibi teşkilat-ı idariyeyi de ümmet-i İslâmiyeye terk etmiştir. İslâmiyet mukaddes olarak yalnız bir şeyi tanır ki o da 'hak'tır. Mukaddes olan yalnız hukuktur, 'hak'tır. Cenabı Hakk'ın ismi de Hak'tır. Kudsiyet de O'ndadır. Bazı dinlerin bazı eşyaya verdiği kudsiyeti İslâmiyet vermemiştir. (...)
>
> Böyle bir din-i âlî birtakım eşhâsı [şahısları] halifedir diye başınıza oturtmak ve ona taparcasına birtakım kudsiyet vermek kabul eder mi? Buna imkân yoktur. İslâmiyet bundan münezzehtir, müteâlîdir. Bu birtakım iğfalâttan, devr-i istibdadda saltanatların yapmış oldukları mezâlimi [zulümleri] setr için müstebid hükümdarların etrafında bulunan riyakâr eşhâsın kasden vukubulan telkinâtından ve birtakım cahil ve sadedil zevatın yanlış telkinâtından neşet etmiş ve giderek umumi bir fikir haline gelmiş bir hurafedir. (...)"
>
> "(...) Velâyet-i tefvîze [devredilen yönetme yetkisi] gelince: Bu bir zata başkasının bahşettiği velâyettir. Ona tefvîz ediyor. Vekil, vasi ve mütevellinin velâyeti gibi. Valilerin, hakimlerin, kumandanların ve Büyük Millet Meclisi'nin velâyetleri hep bu velâyet-i tefvîz nevindendir. Meclis-i Âlî haiz olduğu velâyet-i âmmeyi [kamu yönetme yetkisini] milletten almıştır. Onun içindir ki müddeti muvakkattır. Zira kendi zatında mevcut ve mündemic olan bir velâyet değildir. Millet tefvîz etmiştir ve bir müddetle takyîd eylemiştir [sınırlandırmıştır]. Halifenin velâyeti de böyledir. O da velâyet-i âmmeyi milletten almıştır. Millet bu velâyeti intihab [seçim] ve bey'atla ona tefvîz eylemiştir. (...)"

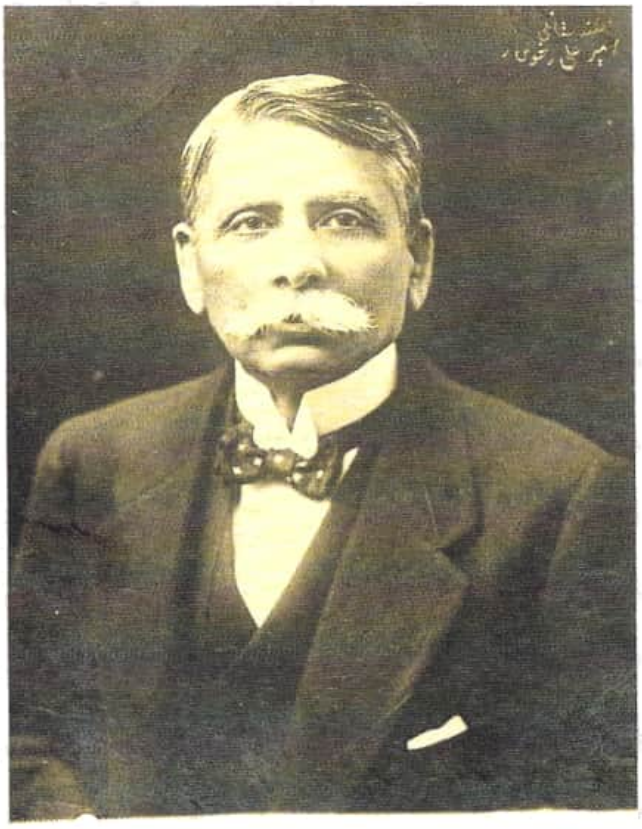

Emir Ali'nin "İngiliz usulü" bir fotoğrafı. Altında "Hindistanlı Emir Ali Rehavî hazretleri" yazılı (Yusuf Ünal arşivi).

Hem İstanbul'un/Hilafetin Hem Londra'nın Yanında Olmak...

Ahmet Ağaoğlu, 1922 Kasımında, hilafet saltanattan ayrıldıktan sonra yazdığı "Açık Mektup"ta bu süreci destekleyen Hint Hilafet Hareketi mensupları ve Seyyid Emir Ali için şu medihkâr ve yakın-sıcak ifadeleri kullanacaktır:

"*Hindistan'da muhterem Hilafet Komitesi'ne, Londra'da Ağa Han, Seyyid Emir Ali ve sâir Hint Müslümanları reisleri hazretlerine*:

Muhterem Efendiler! Mütareke'den beri Hint Müslümanlarının makam-ı hilafeti hâiz ve İslâmiyetin yegâne canlı ve yaşayan direği olan Türkiya hakkında ibrâz ettikleri himmet ve gayret ve âsâr-ı fedakârî cümlemizin malumudur. Kalbinizin bizimle hem-âhenk olarak çarptığını, meserretlerimizle mesrûr olduğunuzu, elemlerimizle müteellim bulunduğunuzu, gece gündüz çırpındığınızı, bize yardım etmek için rahatınızı feda ettiğinizi hep biliyoruz. Biliyoruz ki Mevlâna Muhammed Ali, Mevlâna Şevket Ali gibi mümtaz reisleriniz bizim için el-yevm İngiliz zindanlarında inliyorlar. Biliyoruz ki Ağa Han, Seyyid Emir Ali Bey, muhterem diğer reisleriniz Londra'da bir dakika bile rahat etmeyerek, hep bizim için çalışıyorlar; hele Hindistan'da umum İslâm kitlesinin bizim mukadderatımızla ne kadar alakadar olduğunu her gün gazete sütunlarında okuyarak tâ a'mâk-ı kalbimizden müteessir oluyoruz. (...) Uhuvvet-i İslâmiyenin ulvî mübarek âsârı olan bu himem-i âliyeniz önünde bilseniz ne kadar minnettar ve müteşekkiriz! Siz orada bizim için çırpınıp dururken, bunca alaka ve himmet ibrâz ederken, biz de burada, sırf dinimiz için pûyan olduğumuz meşakkatler, azaplar, ızdıraplar ve ölümlere göğüs gerecek teselli ve kuvveti buluyoruz". Metnin tamamı için bk. *Hilafet Risâleleri*, haz. İsmail Kara, İstanbul, Klasik Yay., 2014, VI, 337-38.

Fakat işler böyle devam etmeyecek, hilafetin ilgası gündeme geldiğinde bu insanların devam eden hassasiyetleri onları Ankara basınında ve İstiklâl Mahkemeleri'nde şaibeli kişiler haline getirecek.

"(...) Din-i İslâmda Allah ile kul arasına girecek bir vasıta yoktur. Bu bir hakikat-ı İslâmiyedir. Ne şeyh, ne mürşit, ne müctehit, ne imam, ne de bilmem kim asla vasıta olamaz. İslâmiyette ruhaniyet, teşkilat-ı diniye yoktur. Papa Hazreti İsa'nın lâ-yuhtî [yanılmaz] vekilidir, Hazreti İsa namına emr u nehy eder. İslâmiyette böyle bir şey yoktur. Hiçbir kimse Hazreti Peygamber'in teşrî'-i ahkâmda vekili değildir"[5].

Bir açıdan bakarsanız doğru, haklı ve yerinde tesbitler yapan Seyyid Bey siyaseten kuşatamadığı, uluslararası irtibat noktalarını muhtemelen yeterince bilmediği bir alanda iyi ve vasıflı bilgilerini, yorumlarını hilafetin ilgası gibi tehlikeli bir karar için çoğu şeyi bilen başkalarının emrine tahsis edecek kadar saf (zannetmiyorum ama belki çok hesaplı) bir adamdı. O kadar ki üst bir kurum olan hilafeti hem de dinî-fıkhî deliller serdederek feda etmiş, alt bir mesele olan Medeni Kanunu kurtarmanın, onu millî yapmanın peşine düşmüştü. Başını verip ayağını kurtarmaya çabalamak gibi bir şeydi bu yaptığı...

Seyyid Bey çok kısa bir zaman sonra saflığının "mükâfatı" kabilinden işi bitmiş/vazifesini yapmış biri olarak kenara itilecek ve bir yıl sonra İstanbul'da bilinmeyen bir insan olarak vefat edecektir. Bugün Çemberlitaş'ta Sultan Mahmut haziresindeki mezarının yeri bile belli değil.

Türkiye ve hilafet meselesi 3 Mart 1924'e buralardan, bu zor ve boğucu labirentlerin içinden geldi. Hilafeti ve hilafet merkezi İstanbul'u kurtarmak için yola koyulan Milli Mücadele'nin kazanılması üzerinden kaybedildi...

5 Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyesi*, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Mart 1340 [1924], s. 4, 32, 43, 47.

İngiltere'nin Merkezî Yeri ve Hilafetin İlgasının Sarsıntıları

Osmanlı hilafetinin son dönemleri ve ilgası bahsinde dışarıda(n) yazılan ve konuşulan çok şey var. Oryantalistlerin kaleminden çıkanların bir kısmı kıymetli de. Ama bu yazarlar, anlaşılabilecek tarzda kendi millî-dinî problemlerini ve ideolojik yahut siyasî arayışlarını merkeze ve öne aldıkları için yazdıkları otomatik olarak bizim için de kıymetli ve doğru hale gelmiyor, gelemez. Onların kıymetli veya problemli taraflarını keşfetmek ve yararlanmak için de buradan bakan bir göze ve dimağa, bir süzgeçe ihtiyaç var.

Geçirgenlik fonksiyonunu icra eden ama kevgire dönmemiş bir süzgeç...

Baş sömürgeci devlet olarak İngiltere'nin XIX. yüzyılda ulaşmadığı İslâm coğrafyası yok gibidir. Bir kısmını sömürge ve yarı sömürge haline getiriyor, bazılarını da şu veya bu düzeyde kontrol ediyor, kendi istikametlerine doğru yönlendiriyor. Yönetebilme ve sömürme kapasitesini artırmak ve etkin kılmak için o gün bugündür hâlâ ciddi emekler

vererek, akademisyenler, gazeteciler ve politik-bürokratik elemanlar başta olmak üzere her kademede profesyonel kişiler istihdam ederek uğraştığı işlerden biri de İslâm dünyasındaki geleneksel ve modern dinî düşünceler, hareketler ve kurumlarla tarikat ve cemaat yapılarıdır; en geniş mânasıyla dinî kabuller ve Müslümanların yaşama tarzlarıdır. Her türden kontrol mekanizmalarını güçlü bir şekilde çalıştırabilmek, aktif ve değişken müdahaleler yapabilmek için bu türden bilgilere, geniş ve derin bir entelektüel sermayeye, aracı-taşıyıcı kurum ve kişilere ihtiyacı var.

Büyük Britanya'nın ısrarla takip ettiği bu politikaların zaruretleri ve ihtiyaçları istikametinde ve ciddiyetle uğraştığı mühim meselelerden biri de Osmanlı hilafetidir. (Elbette Fransa, Almanya, Rusya, İtalya da benzer sebeplerle hilafetle ilgileniyorlar ama gerek muhteva ve araç çeşitliliği gerekse tarihî derinlik, etkinlik ve takip edilen siyaset itibariyle İngiltere ile boy ölçüşmeleri herhalde mümkün değil). Hilafet risâleleri ve yazıları, diplomatik raporlar üzerinden şunu tekrar vurgulayalım: XIX. asrın son çeyreğinden hilafetin ilgasına kadar geçen yarım yüzyıllık sürede İngiltere bu konuya müdahil olan bütün taraflarla bir şekilde irtibat halindedir ve hatta karşıt (gibi gözüken) tarafları bile bizzat kendisi kurmakta veya içlerine girerek yönlendirmektedir. Bunun en güzel örneği herhalde ilk hilafet risâlesi olan Redhouse'ın metnidir. Meşhur sözlükçümüz, görünüşe bakılırsa İngilizlerin Hindistan'daki kançılaryası üzerinden yürüttüğü Osmanlı hilafeti aleyhine şüpheler yayan tezlerini Osmanlılar lehine cevaplamakta, halifenin, Osmanlı hilafetinin meşruiyetini savunmaktadır. Fakat diğer taraftan bakıldığında metni İngilizcedir ve (başka bir yerde değil) Londra'da, bu politikaların merkezinde basılıp dağıtılmaktadır. Bu tesadüf yahut gözden kaçmış bir şey olabilir mi?

Hint Müslümanları ve Hilafet

Hint Hilafet Hareketi'nin de iki yüzü var. Biri İngiltere'ye, biri Osmanlılara (hilafete) bakıyor. Bu hareketin temel fikri, bir dönemin İngiliz politikalarıyla da tamamen uyumlu olarak şöyle özetlenebilir: Hindistan Müslümanlarının (ve diğer Müslüman ülkelerin) siyasî menfaatleri ve kendilerini koruyabilmeleri İngiltere ile Osmanlıların ittifak veya itilafına, iyi geçinmesine bağlıdır. Bu denge ve ittifak kurulabilirse (ki zaman zaman kurulmuştur) Hintli Müslümanlar hem Osmanlı hilafetine ve İstanbul'a hem de İngiliz kralına ve Londra'ya aynı zamanda bağlı ve sadık olabilir, Hintli âlim ve aydınlar iki tarafa da çalışabilir, Londra ile İstanbul arasında hem fikren hem de fiilen gidip gelebilirler.

Hindistan vatandaşı birçok Müslüman aydın ve siyasetçi bu düşünceleri

Emir Ali ve Ağa Han'dan Gazi'ye ve İsmet Paşa'ya Mektup

طنین

٢٦ ربيع الآخر ١٣٤٢ — ٥ كانون اول ١٣٣٩ — ١٩٢٣

اخطار مخصوص

نشر ايدلهدن . آثار اداره اولنور

تحرير آدرسي: استانبول طنين

محلك اجنبيه ايچون سنهلك آبونه بدلي ١٧٠٠ آلتي آيلغي ٩٠٠

چهارشنبه

نسخه‌سي (٣) غروشدر

خلافت مسئله‌سنه دائر

آغا خان و امير علي حضرتلرندن هيئت وكيله رئيسي عصمت پاشا حضرتلرينه كوندرلن انكليزجه مكتوبك صورت مترجمه‌سيدر

١ — جهانك هر قطعه‌سنده مستقل مسلمان حكومتلري اولان تركيه‌نك صادق دوستلري و متفقلري‌مز اولدقلري حالده بز خليفه — امام حضرتلرينك شيمديكي مبهم وضعيتلريك اهل سنت‌دن اولان ملتي اوزرينه اجرا ايتديكي بلكه‌ديه بعض تأثيرات پوليتك مات حالنك « مساعدة خصوصه‌كرله » نظر دقتي جلب ايلك ايستيورز .

خليفه‌نك شرف و قدرتله « نفوذ و تأثيرت طاريسي اولان ضعف و دلالي اجتماعي و معنوي پوليتك برفوت عد ايدرلن اسلاميتك اهل سنت‌دن اولان خلقك شهادت و اسمعه‌سي مباشره كوشه مكده‌ده اولديغي كمال تأسفله مشاهده ايلمك . عهي مناقشه‌دن منزه اولان دقيق اسباب و نتايجه دولايي تحريري آجري ذكر ايلك ايستيورز .

٢ — اهل سنت نقطه‌ء نظرندن خليفه‌نك پوتون مسلمانلرك پوليتك بر جهت شكلنده تكيلكريته باغلانان بر رابطه حكمنده اولديغي صوبوكه حاجت يوقدر . خلافت طرفي جهتله معروض بولوندقي زمان پوتون پرونده بولونان مسلمانلرك حمايتي قبال غايه كلي و تورك پارلمانك ايچون چالشدي ، اوخراشدي عهي زمانده مسلمان تماميني تمثيل ايدن مؤسسان تام وكامل اولدقي حالده خليفه‌نك اولديغي تاريخلرده مسلمانلري‌ده بولمايانده تورك ملتي اظهارجرأت و مداومت ايلمشدي . بو تبلكني زمانلرده بز توركيه دولتي ايچون جانيله چالشدق ، طرابلس غربي و بنغازيده وقوعه كان تورك ، ايتالیان حربندن بري بر انكليز مسلمان مؤسسه‌سي توركلر تهاجمه‌سك پاس و انضباطلي تخريب و تدمير ايله پوتون قوامني حصر ايتدي . ايشته بو اعتبار ايله پوتون مسلمانلرك بيراز دريشدن علاقه‌دار اولديغي برسنه حقنده‌كي پوتون ملاحظات و تلقيلرك ذات دولتلرينك حكومتي طرفندن حسن قبول گورمكله احتمالمز واردر .

٣ — واقع ايسه بو ملاحظاتدن ملت نظرنده تفوقي حائز اولديغي تقديرده بيله ايتك ايستديكمز برائي پياده ظاهره گله‌مدر . حريتله طلب ايتك ايستديكمز شي عالم اسلامك رياست دينيه‌سنك شرع شريفه گوره نام وكامل اولدقي محافظه‌سيدر .

خليفه‌نك نفوذينك تنقيصي وبا برمامل دخي كي توركيه تشكيلات سياسيه‌سندن اولمك تهيدي بزم فكرمزجه اسلامك داخلي اوه‌منوي تحرك اولمك عمل صورتنده ضياع ديمك اولاجقدر . چونكه بر حادثه‌دركه نه پوليك ملت مجلسنك عده رئيس جمهور خارجي ، مصطفي كمال پاشا حضرتلرينك نظر دقتلرندن ، ممكن دكل ، قاچماز .

٤ — بزم فكرمزجه كوره خليفه‌نك امام اهل سنت وحدتي تمثيل ايدرك خليفه‌نك تورك ملتندن برفرد اولماسي ، تورك دولتنك مؤسسلري اتحادندن بولونماسي ملل اسلاميه آراسنده تورك‌لكه مميل بر موقع بخش ايدر .

٥ — بو « اون دورت عصردن بري اهل سنت آراسنده بر اساس اولاركي تلقي ايدلشدر . بنابر بو وكيل اولان خليفه‌نك جامعت اسلاميه‌نك نمای اولمه‌سنده اجماع ثبت ايدرسه ، اوكنك پوتون مؤمنين آراسنده اهل سنتي يكديگريله ربط ايدن برعلاقه موجوددر . عالم اسلام پيشده بر تفاق حاصل ايلكسزين بوعصر دين اسلام فكرندن بيقالديغي آنلاشلمازدر .

٦ — خليفه‌ء نفوذ دنيويه‌سي غالب ايدي زمان پوتون ماكيافه ايديلك اداره اولونه‌دكي ملاحظه‌لرين تأييد ايدمالرده « مصري نفوذي احتمالي ايچون اوك معاهده‌سي امتحانه كنديلرين مجبور طوتدقلري ذات دولتلريه خاطرلانه لزوم بولمادر . اكر اسلاميت دنياده بوكوك برمنوي قوت اولدقي حالده ايمك ايستيورسه خليفه‌نك نفوذ و شرقي هيچ برزمان پاپلك نفوذ و شرفتن آز اولمايه‌جكدر .

٧ — ايشته بو و ديكر مماثل دليلرله دولاي تورك‌لرك حقيقي دوستلري صفتيله بز خلافت و امامك مسلمان حقلرك اعتماد و حرمته لايق اولان بر درجه وضع اولونمسي و بوشكله توركيه‌ده قوت و شرف بخش ايدلمسي كمال حرمتله تورك پوليك ملت مجلسنده اولوتك بصيرلرندن استرحام ايلرز .

پزه پاشا حضرتلري سزلك مطيع بنده‌لرگزدن

امير علي آغا خان

غره‌ويوق

تراولي عملي تكذيب ايديوقه

برچوق كوتهن برى تراولي عملهسنك غروه اعلان حاله كلديكلرينه دائر بعض تصريحات صادر ايدلمكده‌ايدي . صوك زمانلرده توالي ايدن غروه‌لر دولايسيله ملتك تحمل‌سوزلكلرينه معروض قالديغي جهتله معلوم بولوندقدن صكره بو تصريحات كورديك . بزه ويريلن معلومات كوره بو بابده‌كي شكايات دوغرو دكلمش . چونكه عملهنك توپلمسي اساساً برائتلاف موجودر .

مسئلهنك حاليني شوندن عبارتدر : بر قاچ كون اول تراولي عملهسي عيسكرلري ، مديريت ايله تماس ايدرك اعتلافه موافقلرني بيلدرمكله هنوز اطلاق ايدامه‌يكلدن بحث ايتمشلر ويركا مديريتك نظر دقتني جلب ايتمشلردر . مديريت اعتلافه‌يه صادق قالق خرصته اولديغدن عملهنك عيسكرليغه دوستانه بر صورتده آكلاشمسي واعتلافه‌لك ليلهيه دوام ايتديكي تقدير اولنمشدر . ايشته بو تماس بعض رذيلرمزده يكي بر غروه عرصه‌سنه بولونلري دعوتي حاصل ايلمشدر .

قره كوي كومرسي

فضادن هيچ ضرر كورمه‌مشدر

استانبول ، ٤ كانون اول (آ.ا) — قره كوي كومرسنك حقني اولديغنه دائر پوكوندكي « طنين » غزته‌سنده مندرج بعض حقيقته مغاير اولدقني تحريرات والده‌دن آكلاشيلمشدر .

طنين

قره كوي كومرسنك اليوم صاحبلغنه برمدت اولديغي حلده‌دكي بوحير شيه‌مزك هركسدن زياده برى‌سي وسيله‌سيدر . فعلمدن و برهيچ بوحودلكمز سيه‌سنده اوتوري برآدم اولمدن ترجمان حقيقت كرفعاشيزه تحمل وقت قالمديغندن ويكر

منير مؤيد

ايديور — حقوق عائله

Osmanlı Devleti ve yeni Türk devletiyle iyi münasebetleri olan Emir Ali ve Ağa Han, halifenin gittikçe kötüye giden statüsü ve belki de bir şekilde haberdar oldukları ilga kararı üzerine 24 Kasım 1923 tarihiyle İsmet İnönü'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya hilafetin-halifenin İslâm dünyası için önemine işaret eden bir mektup gönderiyorlar.

Nasıl oluyorsa bu mektup muhataplarından önce (!) İstanbul'daki muhalif basının eline geçiyor ve *Tanin* ile *İkdam*'da aynı günde (5 K.evvel 1339/5 Aralık 1923 tarihinde) ve birinci sayfalarında fakat farklı tercüme ve ayrı başlıklarla (Burada verdiğimiz *Tanin*'in başlığı: "Hilafet Meselesine Dair-Ağa Han ve Emir Ali Hazretlerinden Heyet-i Vekile Reisi İsmet Paşa Hazretlerine Gönderilen İngilizce Mektubun Suret-i Mütercemesidir"; *İkdam*'daki başlık: "Hilafet ve İngiltere Cemiyet-i İslamiyesi-Gazi Reisicumhurumuza Gönderilen bir Mektup"), *Tevhid-i Efkâr*'da ise bir gün sonra ve ikinci sayfada (Başlığı: "Hilafet Meselesi Hakkında Hint Müslümanlarının Fikri-Ağa Han ve Emir Ali Makam-ı Hilafet Hakkında İsmet Paşa'ya Bir Mektup Gönderdiler") yayınlanıyor.

"1. Cihanın hür milletleri cemiyetinin müstakil bir azası olan Türkiye'nin sadık dostları ve âmâlinin [emellerinin] hakiki taraftarları sıfatıyla biz halife-imam hazretlerinin şimdiki müphem vaziyetlerinin Ehl-i Sünnet'ten olan halk üzerine icra ettiği pek endişe-bahş tesirâta Büyük Millet Meclisi'nin, müsaade-i mahsusanızla nazar-ı dikkatini celb etmek istiyoruz. Halifenin şeref ve kudretine, nüfuz ve tesirine târî olan zaaftan dolayı ictimaî ve mânevî büyük bir kuvvet addedilen İslâmiyetin Ehl-i Sünnet'ten olan halkın şuabât-ı vâsiası meyanında gevşemekte olduğunu kemâl-i teessüfle müşahede eyledik. Sıhhati münakaşadan münezzeh olan vekâyii esbâb-ı malumeden dolayı ayrı ayrı zikretmek istemiyoruz (...)".

7 maddelik mektup böyle başlıyor ve "Biz, Paşa hazretleri, sizin muti' [itaatkâr] bendelerinizden Emir Ali-Ağa Han" diye bitiyor.

Büyük bir infiale ve tedirginliğe sebebiyet veren bu yayın dolayısıyla gazetelerin sahipleri Hüseyin Cahit, Ahmet Cevdet ve Velid Ebüzziya Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıyor ve ancak 2 K.sânî 1340 (2 Ocak 1924) tarihli mahkeme kararıyla beraat ediyorlar. Karar metninde "Ecnebi bir devlet tabiiyetinde bulunan, meslek ve maksatları itibariyle bilcümle İslâmlar arasında şüpheli bir mevkide görülen Ağa Han ve refiki Emir Ali" ifadesi de var.

Kararın orijinalinin tıpkıbasımı ve çeviriyazısı için bk. *İstanbul İstiklal Mahkemesi 2*, Ankara, TBMM Yay., 2015, s. 18-25.

paylaşmış, savunmuş ve buna göre davranmıştır. Meselâ bazı eserleri hem İngilizce hem Türkçe yayınlanan, Sultan Abdülhamit ve sonra İttihatçılar döneminde İstanbul'a ve Londra'ya gidip gelen Müşir Hüseyin Kıdvaî (1878-1937) bunlardan sadece biridir. Bu düşünce ve politikaları İngiltere de çok taraflı olarak desteklemiştir. Çünkü Osmanlı hilafetinin nüfuzu ve mânevî otoritesi üzerinden Hintli Müslümanları daha kolay yönetecek, isyanları halifenin desteğiyle daha rahat bastırabilecektir[6].

Fakat İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne ve hilafete karşı yürüttüğü politikaların bir kısmı Hintli Müslüman aydınlarını ve siyaset adamlarını ihanete uğramış hissine kapılmaya sevketti. (Mehmet Akif'in "Çanakkale Destanı"ndaki "Kimi Hindu kimi yamyam kimi bilmem ne bela" mısraında geçen Hintliler arasında Osmanlı halifesini savunmak sözleriyle kandırılmış ve Çanakkale harbinde Osmanlılara karşı İngiltere tarafından cepheye sürülmüş Müslüman Hintli askerler de vardı). Bununla beraber siyasî ve kültürel ilişkiler, yardımlaşmalar, karşılıklı ziyaretler uzun süren savaş yılları boyunca devam etti[7].

Harbin içinde İngilizlerin desteği ve planlamasıyla Şerif Hüseyin'in öncülüğünde vukubulan Arap İsyanı ve harbin sonunda Hicaz ve Filistin bölgesinin, Mukaddes Beldelerin, Kudüs'ün İngiliz tahakkümüne ve kontrolüne geçmesi bu aldatılmışlık hissini iyice kuvvetlendirdi ve yer yer hiddete dönüştürdü.

Birinci Cihan Harbi sırasında bunlar da oldu ama Hintli Müslümanlar Milli Mücadele yıllarında da Türkiye'yi desteklemekten geri durmadılar. (Maddî desteklerinin bir kısmının İş Bankası'nın kuruluş sermayesini oluşturduğu da biliniyor). Hilafetin ilgasının Hintli Müslüman aydınlar arasında tepki ve şaşkınlıkla karşılanmasının ana sebeplerinden biri de bütün bu süreçler ve bunlarla irtibatlı olarak İstanbul ve Londra'dan ümit ve beklentilerinin artık tamamen suya düşmesidir.

Seyyid Emir Ali'nin Metninin Satıraraları

Hilafetin ilga edildiği sene *The Spirit of Islam* kitabı Ömer Rıza Doğrul tarafından[8] *Ruh-ı İslâm* adıyla Türkçeye çevrilen Seyyid Emir Ali'nin (1849-1928) hilafetin ilgasının ardısıra yazdığı –burada tercümesini verdiğimiz– metin (bk. s. 47-49) bu tepkileri, hayal kırıklıklarını ve boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Halbuki aynı zat 1922 Kasımının ilk gününde Meclis tarafından alınan hilafetin saltanattan ayrılması ve saltanatın ilgası kararı üzerine, 7 Kasım tarihli *Times*'da yayınlanan müsbet bir mektup yazmış ve Ankara'yı desteklemişti.

6 XIX ve XX. yüzyılda Hindistan-Osmanlı-ngiltere münasebetleri ve hilafet meselesine dair bir çalışma için bk. Azmi Özcan, *Panislâmizm-Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, ilaveli 2. bs., İstanbul, İSAM Yay., 1997.

7 Münasebetlerin eşitliliği ve derinliğini görmek için harp içinde İstanbul'dan Hindistan'a gidip gelen ve kara yolculukları sırasında müşahedelerini ve birçok insan ve grupla görüşmelerini mufassal mektuplar halinde *Sebilürreşad* dergisinde yayınlayan Seyyid Muhammed Tevfik'in metinlerine bakılabilir: S. M. Tevfik, *Hindistan Mektupları*, haz. E. Saltık, İstanbul, Pınar Yay., 2022.

Şöyle diyordu o yazısında:

"Herhangi bir müstakil İslâm hükümdarı kendini halife ilân edebilir. Fakat bu ilân kendisinin halife olmasına kifayet etmez. Ünvanının sahih olabilmesi için bilcümle Müslüman Sünnîlerin doğrudan doğruya veya bi'l-vasıta bey'at etmeleri lazımdır. Bey'at olmadıkça ne mevki ne de hayatı temin olunabilir.

Hanedan-ı Âl-i Osman'ın bu ünvanı Kahire'de son halife-i Abbasî'nin Sultan Selim lehine feragat etmesi ve Mekke şerifi Ebu'l-Berekât ile Türkistan hanları ve bütün Şark Sünnîlerinin bey'atları üzerine teessüs etmiştir.

Bu suretle sülale-i Âl-i Osman'da takarrur eden hilafet ancak rûy-i zemindeki bütün Sünnîlerin müşterek hareketleriyle nez' olunabilir [kaldırılabilir]. Hiçbir gayrımüslim devlet [öncelikle İngiltere kastediliyor olmalı. İ.K.] bu istikamette birini terğîb ve teşvik ve milel-i İslâmiye beyninde ihtilaf ve nizâ' ihdas edemez. Böyle bir teşebbüs artık istirkablardan ve harplerden bîzar olan âlem-i medeniyet tarafından dûçar-ı takbîh olur.

Hükümet kuvvet ve kudreti bilâ-kayd u şart sultanların ellerinde olduğu zaman tasviri gayr-ı kâbil fenalıklara sebeb[iyet] verdi. Binaenaleyh aynı hukuk ve aynı vezâif esasına müsteniden hür milletler havzasına girmek emelinde bulunan yeni Türkiya'yı yalnız saray istibdadına değil mezkûr istibdadın çevresindeki bilhassa ecnebi entrikalarına da nihayet verdiğinden dolayı tahti'e etmek [hatalı bulmak] haksızlık olur. Hatta hilafeti halkın intihâbına [seçimine] bırakmak bile şeriat ve an'anâta mugayir değildir. Bu usûl ehliyetli ve müstehak halifelerin intihâbını temin ederek hilafeti İbn-i Emeviye'ye tekaddüm eden hulefâ-yı râşidîn devrindeki vaziyete ircâ eder.

Ankara Millet Meclisi daha sakin bir zamanda teşebbüsü[nü] tabiatı ile ikmal edecektir. Onun için halihazır bir endişe-i âtîdir [gelecek endişesidir]. Henüz vahim bir vaziyet muvacehesinde bulunuyorlar. Büyük bir kabiliyet-i askeriye gösterdiler, şimdi de dûr-endîşlikleriyle memleketlerinin ve milletlerinin ihtiyacâtını idrak ve ihata etmekle vatanperver oldukları kadar devlet adamı da olduklarını isbat edecekleri tabiîdir"[9].

Ahmet Ağaoğlu'nun bu beyanlar üzerine yaptığı yorumlar da devam eden irtibatları göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Taraflar olan bitenin farkındadır:

"Ağa Han, otuz milyonluk bir Hint İslâm cemaatinin dinî reisidir. Seyyid Emir Ali ise, âsâr ve telifatı ile bütün âlem-i İslâmın hürmet ve itimadını kazanmış büyük bir İslâm mütefekkiridir. Binaenaleyh bu iki zatı bütün âlem-i İslâmın vicdan tercümanları gibi telakki edebiliriz. Bunlar ise müttehiden saltanat-ı şahsiyenin [ikisi birlikte şahsi saltanatın, hanedanın] Türkiya için mühlik ve mevt-âver [öldürücü] olduğunu ve binaenaleyh öyle bir makamın ilgası ile Türk milletinin kendisini kurtarmış bulunduğunu tasdik ediyorlar. Makam-ı hilafete gelince, bunun da o mütefessih [çürümüş] saltanat-ı şahsiyeden ayrılması ve intihâb [seçim] usûlüne tâbi tutturulması, asr-ı saadet ananesine

8 Ömer Rıza'nın Hintli Müslüman aydınların (Seyyid Emir Ali, Ebü'l-Kelâm Âzad, Muhammed Ali, Şibli Numani, Süleyman Nedvi vb.) eserlerinin birçoğunun Türkçeye kazandırılması konusundaki gayreti dikkat çekici bir hadisedir. Muhtemel sebepleri ve irtibat noktaları tetkike değer gözüküyor.

9 *Hilafet Risâleleri*, İstanbul, Klasik Yay., 2014, VI, 349.

İttihatçıların Londra Ziyareti Fotoğrafında Emir Ali De Var...

İngiltere'yi ziyaret eden Osmanlı Heyeti'ne 22 Haziran 1909 günü hükümet adına verilen ziyafet sonrasında parlamento bahçesinde çekilen fotoğraf. Heyet başkanı Talat Paşa. Heyette Mehmet Ubeydullah Efendi (Talat Paşa'nın solunda), Babanzâde İsmail Hakkı, Filozof Rıza Tevfik, İngilizcesi çok iyi olduğu için mukabil konuşmaları ve tercümeleri yapan Beyrut mebusu Süleyman el-Bustanî, Ahmet Rıza, Ebüzziya Tevfik de var. Daha önemlisi silindir şapkalarıyla Emir Ali (ayakta soldan dördüncü) ve Ağa Han (oturanlardan sağdan ikinci) da var bu toplantıda ve fotoğrafta. Çünkü hem İngilizlerle hem de Osmanlılarla araları iyi. (Fotoğrafın keşfi için Yusuf Ünal'a müteşekkirim).
Osmanlı Heyeti'nin İngiltere ziyareti ve görüştükleri kişiler için bk. Ömer Hakan Özalp, *Ulemadan Bir Jöntürk-Mehmed Ubeydullah Efendi*, İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s. 170-82.

> avdetten başka bir şey olmadığını ve binaenaleyh âlem-i İslâmın bu icraatı tasvip ve tasdikten başka bir vazifesi bulunmadığını beyan eyliyorlar!"[10]

10 *age*, VI, 332.

Hilafetin ilgasına 3 ay gibi kısa bir zaman kala Emir Ali'nin Ağa Han'la birlikte Gazi'ye ve İsmet İnönü'ye yazdıkları ve İstanbul muhalif basını tarafından neşredilen, daha sonra İstiklâl Mahkemeleri'ne intikal eden mektup sondan bir önceki metindir. Ne yazık ki Türkiye'deki araştırmalarda eksik ve mübalağalı tepkilerle tedavülde olan/tutulan tek metin sanki budur. Halbuki epeyice geriye giden öncesi ve o kadar uzun sürmeyecek bir sonrası var. Ankara'nın bu mektuba mübalağalı tepkisinin sebebi satıraralarında hilafetin ilgasını erkenden haber veriyor gibi bir üsluba sahip olmasıdır ve beklenebileceği üzere buna karşı çıkılmıştır. Ankara ve avanesi bu mektubu bir dış müdahale gibi takdim edecek ve önceki Emir Ali münasebetlerini ve medihlerini (elbette Milli Mücadele'de

yoğunlaşarak artan Hindistan Müslümanlarının desteklerini) unutarak sert bir şekilde muhalefet edilmiş, bunun Türkiye'nin işlerine karışmak olduğu belirtilmiştir. Hilafetin ilgasını söylem düzeyinde tersten kolaylaştıran teşebbüslerden biri de bu hadisedir ve muhtemelen İngiltere'nin hilafet meselesinin bütün taraflarını kontrol etmesiyle de kuvvetli alakaları vardır[11].

Artık bütün bu süreçlere işaretler ve göndermeler taşıyan, ilk defa Ankara'ya karşı ağır ifadeler ve hatta suçlamalar ihtiva eden Seyyid Emir Ali'nin son metnini bu gözlüklerle okuyup kavrayabiliriz.

Ona geçerken hilafetin ilga edildiği sırada İngiltere'nin resmi temsilcisi olarak Musul'da bulunan C. J. Edmonds cenaplarının ifadelerine de göz atmakta fayda var:

> "Mart'ın ortalarıydı ki, şaşkınlık içinde ve kulaklarımıza inanamayarak 3 Mart'ta TBMM'nin hilafeti kaldıran bir kanun çıkardığını öğrendik. Şimdiye kadar yürütülen, Kürdistan'ın volkan gibi kaynadığı propagandası, esasen Kürtlerin dinlerinin En Yüce Makamı'na [hilafete] duydukları bâtıl saygıya dayanıyordu. Türklerin ayakları altındaki dalı bu şekilde keseceklerine inanmak gerçekten çok güçtü. Tabiî ki bu yeni durumu istismar etme fırsatını kaçırmadık"[12].

Geçerken şu soruları da düşünedurun: Hilafetin alelacele ilgasında Lozan'ın doğrudan ve dolaylı etkileri var mı? Türkiye İngilizlerin Ankara'ya karşı kullanabileceği bir hilafet makamından mı kurtulmak istedi? Karar verici ekibin kafasında hilafetten sonra İslâm dünyası ile irtibatların nasıl sürdürülebileceği sorusu hangi seviyede vardı? Ve ilganın maliyeti; kazançlar, kayıplar...

Bunlar sadece bir asır öncesinin, çoktan tarih olmuş bir hadisenin değil bugünün de aktüel ve canlı soruları ve sorunları...

Zaferler kadar mağlubiyetler ve büyük kayıplar da anlaşılır ve üst düzeyde yorumlanabilirse gelecek için kazanca, imkâna dönüşebilir.

Yapabilene aşk olsun!

11 Mektubun üç buçuk sayfalık İngilizce daktilo orijinali, muhalif İstanbul basınındaki neşirleri ve İstiklâl Mahkemesi safahatı için bk. *İstanbul İstiklal Mahkemesi 2*, Ankara, TBMM Yay., 2015, s. 18-25 ve sonundaki ekler.

12 *Kurds Turks and Arabs* (Oxford, 1957, s. 383) kitabından aktaran Mustafa Armağan, "Hilafeti Kim Kaldırdı?", *Zaman*, 3 Mart 2013.

[YENİ TÜRKİYE'NİN HİLAFETİ TAŞIMA KAPASİTESİ...]

MUSTAFA KEMAL PAŞA

Cumhuriyetin kurucu kadrosu Lozan görüşmeleri sırasında, bir büyük sanatkârın şairâne deyişiyle "dinini ver vatanını / hürriyetini / milliyetini al" teklifini reddederek yeni devletin kurulamayacağını anlamış ve icbar edildiği bu alışverişe, geridönüşü mümkün görerek ve bilerek evet demiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'ta anlattığı ve ilk bakışta doğru gibi gözüken mantık bu alışveriş yapıldıktan sonra kurulmuş/kurgulanmış bir mantıktır; buna göre Türkiye'nin hilafeti taşıyacak gücü yoktur / kalmamıştır, taşıyabilse bile İslâm dünyasına kabul ettirecek araçlara sahip değildir, buna artık lüzum da yoktur... Beraber okuyalım:

"Halife ve hilafet, onların [muhaliflerin ve muhalif bir risâle yazıp neşreden Hoca Şükrü'nün] dediği gibi, sultası umum dünya Müslümanlarına şâmil olmak lâzım gelince, bütün mevcudiyetini ve menâbi'-i kuvvetini halifenin emr ü nehyine hasr etmekle Türkiya halkının omuzlarına tahmîl edilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lâzım gelmez miydi?

Onların serd eyledikleri icabât ve ahkâma göre, halife namında hükümdar, Çin, Hind, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan hülasa dünyanın her tarafındaki İslâmların ve İslâm memleketlerinin umûrunda tasarruf sahibi olacaktı. Bu hayalin hiçbir vakit tahakkuk etmemiş olduğu malumdur. (...)

Bu tarihî hakikatten tecâhül ederek, hemen kâmilen ecnebi devletlerin taht-ı tabiiyetinde bulunan veya müstakil olan İslâm milletlere veya devletlere halife namı altında bir hükümdar nasb ü tayin etmek akl ü hakikat ile kâbil-i telif olabilir miydi? Bilhassa, böyle bir hükümdarın temin-i mevkii için, bir avuç Türkiya halkını hasr ü tahsis etmek, onu mahv eylemek için tatbik olunagelen tedbirlerin en müessiri olmaz mıydı? (...)

Millete anlattım ki; İslâm-şümul bir devlet tesis etmek vazifesiyle mükellef tahayyül edilen bir halifenin vazifesini ifa edebilmesi için, Türkiya Devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tâbi tutulamaz. Millet, buna razı olamaz! Türkiye halkı bu kadar azîm bir mesuliyeti, bu kadar gayr-ı mantıkî bir vazifeyi deruhte edemez. *'Milletimiz, asırlarca, bu vâhî nokta-i nazardan hareket ettirildi. Fakat ne oldu?! Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahv olan Anadolu evlatlarının miktarını biliyor musunuz?'* dedim. *'Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz?! Ve netice ne oldu görüyor musunuz?'* dedim. 'Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu umum İslâm umûruna tasarruf sahibi kılmak fikrinde olanlar, bu vazifeyi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on misli nüfustan mürekkeb olan büyük İslâm kitlelerinden talep etmelidir! Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur... başkalarına

Yeni Halifenin Yanıbaşında...

Bu tablolar Kahire'de hazırlanıp yayınlanmış. Tarihi 1922'nin son veya 1923'ün ilk günleri. Bir kabul veya biat merasimi gibi düşünülüp çizilmiş. Ortada ve ayaktaki büyük fotoğraf son halife Abdülmecit Efendi. Solunda Mustafa Kemal Paşa ve etrafında Cumhuriyetin diğer kurucu paşaları. Halife Abdülmecit'inki dahil bıyıkların mühim bir kısmı, muhtemelen İttihatçılığa da işaret eden Enver bıyığı. Mustafa Kemal'in bıyığı ise bariz bir şekilde farklı. Başında da fes değil kalpak var.
Önde ve yanlarda kıyafetlerinden farklı İslâm ülkelerinin temsilcileri oldukları açıkça anlaşılan zevat var. Minyatürvari tablonun altyazısı daha da anlamlı: "Halife Abdülmecit Efendi'nin Osmanlı devlet naipleri ve İslâm âlemi elçileri huzurunda hilafet makamını devraldığını ilân etmesi".
Mustafa Kemal Paşa "Osmanlı naip"lerinden, mebus ve bakanlarından biri...

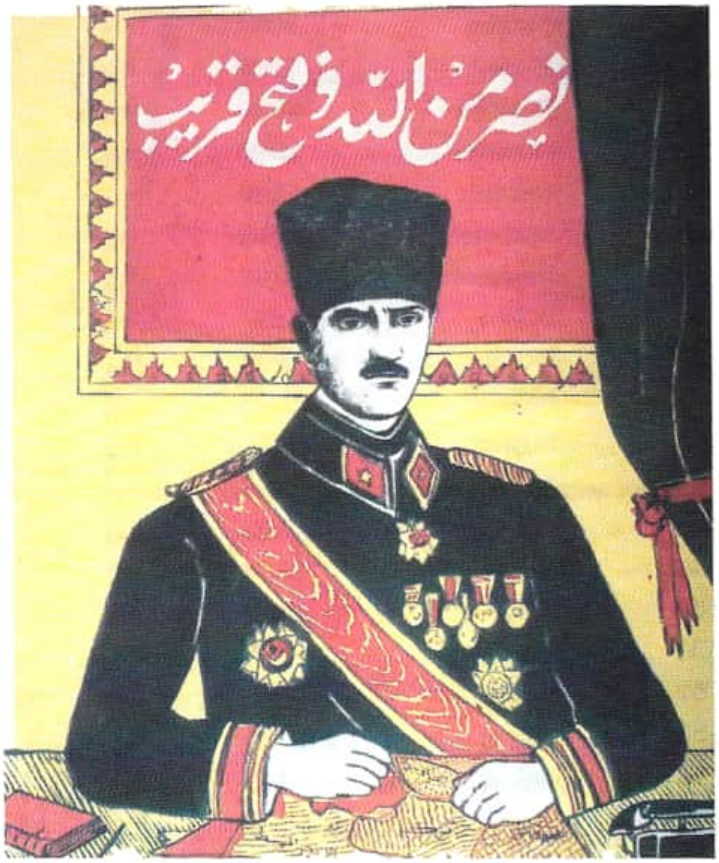

Aynı tablolardan bir diğeri. Mustafa Kemal Paşa'nın üstünde "Nasrun min'allâh ve fethun karîb" âyeti yazılı.

verebilecek bir zerresi kalmamıştır!' dedim. Diğer bir noktayı da halk nazarında tebarüz ettirmek için şu beyanatta bulundum: 'Bir an için farz edelim ki', dedim; 'Türkiye, mevzu-ı bahs vazifeyi kabul etsin... bütün âlem-i İslâmı bir noktada tevhid ederek sevk u idare etmek gayesine yürüsün ve muvaffak dahi olsun! Pekâlâ ama, taht-ı tabiiyet ve idaremize almak istediğimiz, milletler, derlerse ki bize, büyük hizmetler ve muavenetler yaptınız, teşekkür ederiz fakat biz müstakil kalmak istiyoruz. İstiklâl ve hakimiyetimize kimsenin müdahalesini muvafık görmeyiz! Biz kendi kendimizi sevk u idareye muktediriz! O halde Türkiye halkının bütün mesai ve fedakârlığı sadece bir teşekkür ve dua almak için mi ihtiyar olunacaktır?!' *Görülüyordu ki bir heva vü heves için bir vehm ü hayal için Türkiye halkını mahv etmek* istiyorlardı. Hilafet ve halifeye vazife ve salâhiyet vermek fikrinin mahiyeti bundan ibarettir.

Efendiler! Halka sordum, bir devlet-i İslâmiye olan İran veya Afganistan halifenin herhangi bir salâhiyetini tanır mı? Tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü devletinin istiklâlini, milletinin hâkimiyetini muhilldir. *Millete şunu da ihtar ettim ki, kendimizi cihanın hâkimi zannetmek gafleti, artık devam etmemelidir. Hakiki mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanımamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felâketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz!"* (vurgular bizim).

Kaynak: *Nutuk*, Ankara, 1927, s. 432-33.

HİLAFETİN SÖZDE İLGASI HAKKINDA BİR NOT

EMİR ALİ

Tercüme: Güllü Yıldız

Bir Müslüman devletin İslâmın temel müesseselerinden herhangi birini ilga ettiğini iddia etmesi ağır bir trajedidir –son yedi asır içerisindeki en ağır olanı. Bu İslâm birliğinin parçalanması ve mânevî bir güç olan İmanın dağılması anlamına gelir. Bu aynı zamanda kendisini Avrupa'nın yeni cumhuriyetleriyle aynı çizgiye taşıma arzusundaki sözkonusu devletin, bedel olarak Müslüman milletler arasındaki önceliğini kaybetmesi ve kendisini Balkan devletleriyle aynı seviyeye yerleştirmesi demektir.

Hilafet, herhangi bir devletin tek başına sahip olduğu ve istediği zaman "lağvedebileceği" ulusal bir müessese değildir. O Sünnî sistemin mütemmim bir cüzüdür. Her millet İslâmı terk etmekte özgürdür fakat hiçbir millet veya devlet onun müesseselerini dönüştürme veya lağvetme ve böylece diğer Müslüman topluluklarını etkileme gücünü kendisinde göremez.

Hilafet nedir? Bu konuda bugüne kadar Batı dünyasında epey teori geliştirildi ancak bunlar İslâmın dinî hükümlerine yeterince aşina değiller. Otorite kabul edilen her çalışma, Müslüman dünyanın dinî liderliği hakkında bir tez içerir. Hilafet, pekçok yazar tarafından kaynağı Peygamber'in geçici olarak Medine'den ayrıldığı dönemlerde yerine namazları kıldırmak –aslında insanlara İmamlık yapmak– üzere bir *Halife* (bir vekil) bıraktığı zamanlara götürülse de İslâmın büyük kanun koyucusunun ölümüyle birlikte ortaya çıktı. Bu Peygamber Vekili (*Halife*), makamının üstünlüğü dolayısıyla müminlerin emiri (*Emîrü'l-mü'minîn*), *fetvalar*daki ifadesiyle, şimdi sayısı 250 milyonu aşan büyük Sünnî cemaatlerinin baş imamıdır (*imamü'l-kebîr*). Varlığı, ister bizzat isterse vekâletle olsun, cemaat namazlarında gereklidir. Halifelerin Arap tarihçileri, Bağdat'ın istilâsından sonraki olaylardan bahsederken bu gerekliliği dile getirir. İmam, cemaatle Peygamber arasındaki mânevî bağı tesis eder. İmam

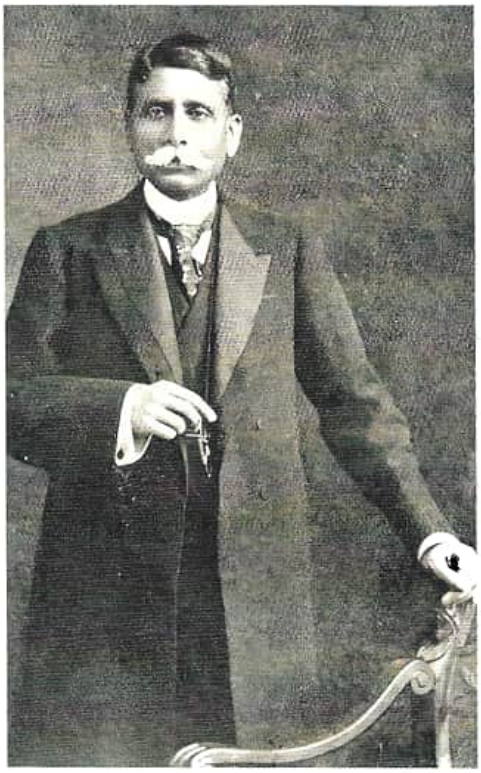

Seyyid Emir Ali'nin "İngiliz usulü" bir fotoğrafı daha (Azmi Özcan arşivi).

Ve Hint Müslümanları tarafından "Alemdar-ı İslâm Gazi Mustafa Kemal Paşa" için, herhalde Milli Mücadele kazanıldıktan hemen sonra hazırlanmış "Zafer Sancağı". Üzerinde Fetih suresinin ilk âyeti ve "[Oku]Attığında sen atmadın, Allah attı" meâlindeki âyet, ayrıca zafer için, Paşa için medihkâr ifadeler. Hazırlatan "Hint Hizbullah, Hüddâm-ı Kâbe, Ulema-i Hind, Hilafet, Müslim Lig... cemiyetleri namına sabık Hint ahrârlarından Ebu'l-Fazl Muhammed Abdülhannan".

ile *me'mûm* [kendisine imamlık edilen kişi, cemaattekiler] Cuma günü mübarek cemaatte bir araya geldiklerinde o [halife], ister bizzat isterse vekâletle olsun, cemaatle namazı yönetir. O İslâm birliğinin sembolüdür; eğer o ortadan kaybolursa Sünnî cemaat parçalara ayrılır. Bu konuda hiçbir çıkarları olmayan Hint Müslümanları, bunun İslâma nasıl bir felaket getireceğini hissediyor ve olanlar hakkındaki kızgınlıklarını kuvvetli bir şekilde dile getiriyorlar.

Geçici güç [siyasî iktidar] İmamın mânevî liderliğini yürütmesi için gerekli değildir. O geçici gücünü, herhangi bir Müslüman kişiye, bir kurula veya tıpkı bir meşrutî monarşide olduğu gibi bir Meclis'e devredebilir. Onun zaman zaman düşünüldüğü gibi *Kureyşli* olması da gerekmez. 14. Asrın büyük Müslüman fakihlerinden biri tarafından işaret edildiği üzere Peygamber'in tavsiyesi, Kureyş'in o dönemde Arap kabileleri arasından en kültürlü kabile olması durumuyla ilgiliydi.

Sünnî sistemde İmamet [Hilafet] seçimledir; Şiî sistemdeyse Peygamber soyundan gelenler içerisinden "ilâhî tayin"ledir. Sünnî sistemde, asırlardır uygulanarak kutsanmış belirli kurallara göre seçim bir kere yapıldıktan sonra seçilen İmama, ister bizzat isterse vekâletle olsun, sadakat yemini [*biat*] edilir ve *Hutbe* ([Cuma ve bayram namazı gibi] toplu ibadetlerde cemaate hitaben yapılan konuşma) esnasında ve İslâmın ulu camilerinde onun için yapılan dualarda ismi anılır ve böylece unvanı tamamlanır. O müminlerin imamıdır ve kendisi dinî hükümleri ihlal etmediği müddetçe yüce mevkiinden azledilemez. Ancak o zaman [ihlal ettiğinde] düzenli olarak kurulan, Müslüman din adamları ve ulemadan oluşan bir Meclis, onun vazifesinden azlini ilan edebilir.

Halife Abdülmecid, önceki Sultan Vahdeddin İstanbul'dan kaçtığında usulüne uygun olarak bu göreve seçildi. Hilafet törenine katılmak üzere Ankara'dan [İstanbul'a] gönderilen vekiller, resmi olarak ona Kutsal sadakat yeminini (*biat*) etti, Hindistan ve diğer yerlerdeki bütün camilerde *Hutbe* onun adına okundu. Bu yeminin nasıl inkâr edilebildiğini anlamak zor. Yine de aleyhinde herhangi bir dinî hükmü ihlal ettiği kanıtlanabilene ve Sünnî cemaatin, resmi bir Meclis'te toplanan din adamları tarafından dile getirilen genel bir fikir birliğiyle azledilene kadar o hâlâ meşru Halife'dir.

Sünnî kanuna göre eğer İmam gönüllü olarak hilafet merkezini terk ederse veya güvenlik için düşman bir ülkeye giderse makamından azledilmiş sayılır. Bu daha önce de bir defa bir Abbasî halifesinin başına gelmişti ve yakın zamanda [Sultan Vahdettin'in İstanbul'u terketmesiyle] yeniden oldu. Ancak bu kural, alçakça şartlar altında Hilafet makamından sürgüne gönderilen Halife Abdülmecid'e uygulanamaz. Bu sebeple Hicaz Kralı'nın, Halife'nin makamını ve yüce görevini üstlenmeyi kabul etmesi yönündeki sadece kendi halkından gelen daveti kabul etmesi için oldukça erken görünüyor. Hicaz ona tabidir; Transjordania [1921'de İngiliz mandası olarak kurulan, 1946'ya kadar varlığını sürdüren Doğu Ürdün emirliği] oğullarından biri tarafından yönetilmektedir ve diğer oğlu Kral Faysal da Mezopotamya'ya [Irak'a] hâkimdir. Halife Abdülmecid, hilafet makamındayken, bana öyle geliyor ki bir Sünnî Halife seçilemez; sadece mezkûr ülkelerdeki Arapların biatiyle, Sünnî cemaatin İmamlığına dair bir hak iddiası zordur. Hâlihazırda Türkiye'de iktidarda olan parti, Türkiye'nin çıkarlarını en iyi bilir; yabancıların, ülkelerinin çıkarları doğrultusunda nasıl isterlerse öyle hareket etmeleri konusunda onların otoritesini sorgulama hakkı yoktur. Okullarında dinî eğitimi [Tevhid-i Tedrisat'la] ilga edebilirler; tıpkı Rusya'da yapıldığı gibi veya XVIII. asırda Fransa'da gerçekleştirildiği gibi kendi insanlarının dinlerinin şeklini değiştirebilirler; fakat ulusal değil bir dünya dini olan İslâmın yapısını değiştirme veya diğer Müslüman milletleri etki-

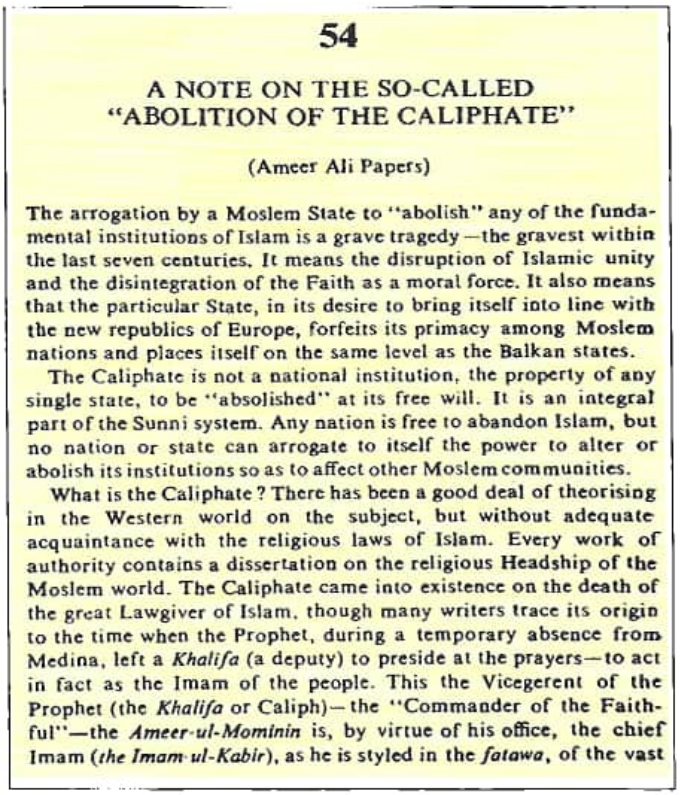

54

A NOTE ON THE SO-CALLED
"ABOLITION OF THE CALIPHATE"

(Ameer Ali Papers)

The arrogation by a Moslem State to "abolish" any of the fundamental institutions of Islam is a grave tragedy—the gravest within the last seven centuries. It means the disruption of Islamic unity and the disintegration of the Faith as a moral force. It also means that the particular State, in its desire to bring itself into line with the new republics of Europe, forfeits its primacy among Moslem nations and places itself on the same level as the Balkan states.

The Caliphate is not a national institution, the property of any single state, to be "absolished" at its free will. It is an integral part of the Sunni system. Any nation is free to abandon Islam, but no nation or state can arrogate to itself the power to alter or abolish its institutions so as to affect other Moslem communities.

What is the Caliphate? There has been a good deal of theorising in the Western world on the subject, but without adequate acquaintance with the religious laws of Islam. Every work of authority contains a dissertation on the religious Headship of the Moslem world. The Caliphate came into existence on the death of the great Lawgiver of Islam, though many writers trace its origin to the time when the Prophet, during a temporary absence from Medina, left a *Khalifa* (a deputy) to preside at the prayers—to act in fact as the Imam of the people. This the Vicegerent of the Prophet (the *Khalifa* or Caliph)—the "Commander of the Faithful"—the *Ameer-ul-Mominin* is, by virtue of his office, the chief Imam (*the Imam-ul-Kabir*), as he is styled in the *fatawa*, of the vast

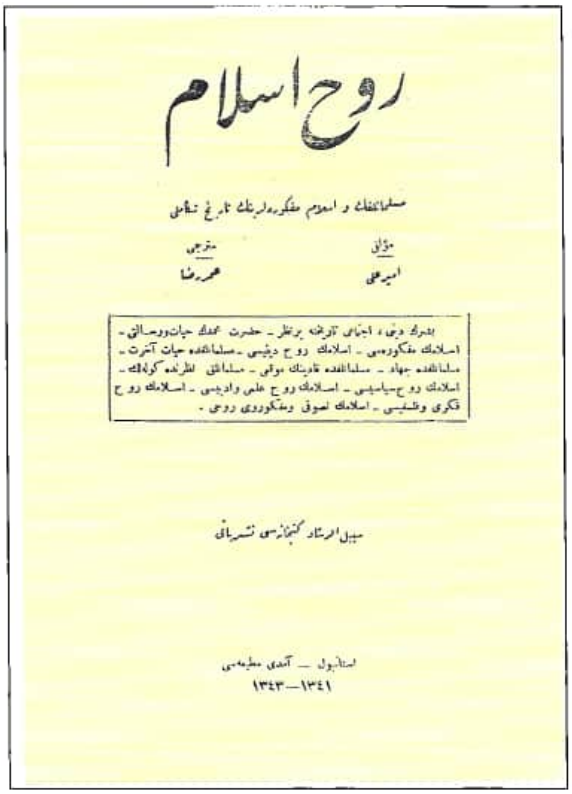

روح اسلام

مؤلفی
امیر علی

مترجمی
عمر رضا

سبیل الرشاد کتبخانه‌سی نشریاتی

استانبول — آمدی مطبعه‌سی
۱۳۴۳—۱۳۴۱

Burada tercümesine yer verdiğimiz Emir Ali'nin hilafetin ilgası üzerine kaleme aldığı ve evrakı arasında çıkan, 1968 gibi geç bir tarihte de yayınlanan yazısının ilk sayfası.
Sağda Emir Ali'nin Ömer Rıza Doğrul tarafından tercüme edilen *Ruh-ı İslâm* kitabının kapak sayfası (İstanbul, Âmidî Matbaası, 1341-1343, Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı). Kitabın üzerindeki tarihe bakılırsa hilafet ilga edildikten sonra, 1925 yılında yayınlanıyor. En azından tercümesinin ilgadan önce hatta mektup hadisesinden evvel yapılmış olması gerekir.

leyecek benzer bir değişiklik yapabilme gücüne sahip olduklarını ileri süremezler.

Şimdiye kadar Hilafet, Doğu Müslümanları arasında "İslâmbol" yani İslâmın şehri olarak anılan İstanbul'u merkez ittihaz ederek çeşitli Sünnî milletler arasında birlik ve dayanışmayı sürdürdü. Sadece Hint, Arap, Afgan ve Mısır gibi milletleri, Çin ve Malay Yarımadası Müslümanlarını değil Bozkır Kırgızı, Hint sınır kabileleri, Malay takımadaları Müslümanları ve hatta Kuzey Afrika Tuaregleri ve Hevsâlar İstanbul'u dinlerinin merkezi olarak gördüler. Hilafetin sözde ilgası, korkarım, ilerlememiş toplumlar arasında rahatsızlığın daha da büyümesine neden olacak ve aynı zamanda bütün Müslüman milletler arasında anlaşmazlık doğuracak ve şimdiden gözlemlendiği üzere, bugüne kadar ortak bir ideal tarafından birleştirilen mânevî güç olan İslâmın parçalanmasına yol açacak. Kısmen medenileşmiş olanlar, en sonunda ihtilalin ve kargaşanın tuzaklarına çekilebilir.

İslâm, sıkıdüzeni ve davranış kurallarıyla toplumsal düzeni ve itidali sağlar ve aile hayatı ve şahsî mülkiyeti kutsal sayar. Bu sebeple özellikle bu toplumlarda gücünü kaybetmesi, medeniyet ve terakki üzerinde feci bir etkiye sahip olacaktır.

Kaynak: Seyyid Emir Ali'nin evrakı arasından çıkan ve muhtemelen yazıldığı dönemde yayınlanmayan, bu sebeple literatürde de pek/hiç zikredilmeyen "A Note on the So-called 'Abolition of the Caliphate'" başlıklı bu yazı müellifin hayatı hakkındaki bir eserde çok sonraları neşrediliyor: K. K. Aziz, *Ameer Ali: His Life and Work*, Lahore, Publishers United, 1968, p. 446-49. Bu metinden bizi haberdar ederek PDFini gönderen Şükrü Hanioğlu beyefendiye ve Türkçe tercümesini yapan talebem-meslektaşım Güllü Yıldız'a müteşekkirim.

HİLAFETİN MİLLİYET FİKRİYLE BİR ALAKASI VAR MI?

XIX ve XX. yüzyılda hilafet fikrinin ve halifelik kurumunun milliyet kavramı ve milliyet meseleleriyle olan ilişkisini tek tipli ve tek kademeli olarak ele almak usul itibariyle doğru olmasa gerektir. Aynı şekilde başlıktaki soruya biraz acelecilik yaparak menfi cevap vermek de yeterli tahlillerde bulunmanın önünü kapatma riski taşıyor. Sebep şu: Bugünden geriye bakarak, sadece bugünün ölçülerini kullanarak bu iki kavrama ve alana, hilafet ve milliyet ilişkisine göz atıldığında muhtemelen ikisi arasında farklılık ve hatta zıtlık ilişkisi olduğu düşüncesi öne çıkacaktır. Bunu biliyoruz fakat bu ilk ve yaygın intiba yanıltıcıdır, belki daha doğrusu dönemseldir.

Soruyu değiştirsek ve "hilafetin ümmetçilik fikriyle alakası var mı?" diye sorsak, muhtemelen farklı ve zıt fikir gruplarına mensup insanlardan da daha yüksek oranda fakat bu sefer müsbet cevaplar alacağız. Aslında bu cevap da kısmen yanıltıcıdır ve dönemseldir.

Niçin?

Önce hilafet-milliyet problemi merkezli olarak iki dönemi birbirinden ayırmak lazım. Bugün kullandığımız mânada milliyet fikrinin ve meselesinin olmadığı modernleşme öncesi dönemle İslâm dünyasında yeni ve tehditkâr bir hadise (belki aynı zamanda bir açılım ve mütecanisleşme) olarak milliyet(çilik) meselesinin tedavüle girmeye başladığı ve bugüne kadar uzatabileceğimiz dönem kalın çizgilerle birbirinden ayrılmalıdır. Dolayısıyla sorumuzu biraz daha sınırlayarak ve değiştirerek sorabiliriz: Son iki asırda hilafet düşüncesi ve kurumunu, buna bağlı olarak Osmanlı Devleti ve hilafetinin düşünce ve uygulamalarını, nihayet en geniş mânasıyla muhataplarının bakışlarını milliyet meselesi ve tartışmalarından bağımsız olarak ele almak mümkün olabilir mi?

Pek sorulmayan bu sorunun cevabının peşine düştüğümüzde iki kavram arasındaki içiçelik yahut yakın münasebet kendisini hemen gösterecektir. Çünkü hilafet meselesi hem

Sultan Abdülhamit devrinde yürütülen hilafet ve İttihad-ı İslâm politikaları arasında Türk tarzı okulları bütün Osmanlı topraklarına, bu arada Arap memleketlerine ve Balkanlar'a yaymak da vardı. Bu aynı zamanda Türkçeyi yaygınlaştırmak ve Anadolu toprakları dışında hakim eğitim dili haline getirmek politikalarını da ihtiva ediyordu. II. Meşrutiyetin ilânından sonra bu politikaları Jöntürkler, İttihat ve Terakki mensupları da bir müddet yürüteceklerdir. *Servet-i Fünun*'da yayınlanan yandaki fotoğraf da II. Meşrutiyet sonrasına aittir ama siyasî ve kültürel temelleri daha önce atılmıştı. Fotoğrafın altyazısı şöyle: "İttihat ve Terakki kulüplerinin mesai-i meşkûre-i vatanperverânelerinden Medine-i Münevvere'de küşad olunan İttihat Mektebi. Ceziretü'l-Arab'ın orta yerlerinde, İstanbul'da vatan-ı mukaddese hizmet etmek için hazırlanan mini mini talebelerden biri Türkçe îrâd-ı nutuk ederken". Medine'deki ilkmektebin adı Türkçe, tabelada Türk bayrakları var ve küçük talebe Türkçe konuşma yapıyor. Daha ne olsun!?

Osmanlı hilafetine karşı gelişen iç ve dış hareketler ve düşünceler marifetiyle "milli" bir savaş alanına doğru itilmekte hem de yeni bir politika oluşturmak yahut kendisini savunmak (buna yeni bir hilafet fikri inşa etme arayışı da diyebiliriz) isteyen Osmanlı Devleti zaviyesinden mesele "milli" bir konu olmaya doğru hareket et(tiril)mektedir.

Ankara'daki yeni Türk devleti açısından da mesele esas itibariyle bu çizgi üzerinde cereyan etmiştir. Hilafetçi ve ittihad-ı İslâmcı bir politika ve söylemle yola çıkan Milli Mücadele'den hilafetin ilgasına varan süreçte ana tartışma konularından biri de hilafetle milliyet arasındaki ilişkiler ve sınırlardır. Büyük "Millet" Meclisi'nin seçtiği son halife Abdülmecit Efendi Osmanlı hanedanına mensuptu ama Osmanlı halifesi değildi artık, "milli" bir halifeydi.

İş bu noktaya intikal ettiği zaman bir kademelendirme eşliğinde ileriye doğru birkaç adım daha atabilir, bazı açıklamalara geçebiliriz:

"Milli Hilafet" Tartışmasına Başlangıç: "Hilafetin Kureyşîliği"

XIX. yüzyılın ikinci yarısında "hilafetin Kureyşîliği"nden bahsetmek yani halifenin Hz. Peygamber'in mensup olduğu kabileden, Kureyş'ten olması gerektiğini söylemek Arap vurgusundan çok Osmanlı hilafetinin ve halifesinin gayrımeşru olduğunu vurgulamak mânasına geliyordu. Mesele bu noktadan itibaren teknik ve akademik hatta dinî tartışmalara konu olmakla birlikte esas itibariyle siyasîdir. Nitekim Hindistan'daki İngiliz misyonu mensuplarının bir siyasî mücadele unsuru olarak bu fikri, başka bazı unsurlarla birlikte ilk defa gündeme getirdiklerinde yapmak istedikleri siyasî "operasyon"lar birden fazlaydı. Bunlar arasında Osmanlı Devleti'ni ve onun Hindistan başta olmak üzere İslam dünyasındaki etkisini hilafet üzerinden zayıflatmak ve bununla irtibatlı olarak Arap hilafet hareketini canlandırmak ilk sıralarda geliyordu.

Akademik-oryantalistik çalışmalarla da takviye edilen bu kuvvetli ve tahrip gücü yüksek siyasî "saldırı"ya karşı Osmanlı Devleti'nin yaptığı ve yapacağı her şey neredeyse kaçınılmaz olarak, bir(çok) tarafıyla milliyet meselesiyle irtibatlı olacak, ona temas edecek, onu çağrıştıracaktı. Çünkü Arap ve Kureyş'ten olmayan "Osmanlı" hilafetinin ve halifesinin meşruluğunu savunacak, isbat edecekti. Bunun için de Osmanlıyı ve Türkü yani milliyet unsurlarını hilafete uygun gelecek şekilde yeniden tanımlayacak, değiştirecek, yeni şecereler inşa edecek, bu yeni tanımları ve şecereleri bir siyasî programa ve muhtevaya doğru akıtacaktı.

Bir kaç kademeden bahsederek konuyu tafsil etmek uygun olur: Birinci kademede, hilafet merkezi İstanbul'da kurulup geliştirilen ve Millî Mücadele'nin de dayanaklarından ve ana söylemlerinden biri olan İttihad-ı

Medine'de Osmanlı Mektebi...

Üstteki fotoğrafın altyazısı da bir önceki ile benzer özellikler taşıyor: "Medine-i Münevvere civarında bedevi çocuklarına mahsus olarak İttihat ve Terakki Kulübü tarafından açılan Burhan-ı İttihad Mektebi talebesi". Fotoğrafın altyazısındaki ikinci kısım daha uzun ve çarpıcı: "Asırlarca devam eden elîm bir cehalet içinde hufre-i inkıraza [çöküş kuyusuna] doğru yuvarlanmakta olan bu zavallı ve sefil bâdiye-nişîn [çölde yaşayan] kabilelerin feyz-i meşrutiyetle açılan bu mektepler sayesinde ileride vatan ve ittihad-ı Osmanî için ne kıymettar bir unsur teşkil edeceğini düşünmek hiss-i hamiyyet-i vatanperverânemizi şimdiden galeyana getirmeğe kâfidir! Biz bu mukaddes günlerde vatan-ı Osmanînin yine mukaddes bir köşesinde inleyen bu bedbaht bedevi çocuklarının talim ve terbiyesine masrûf olmak üzre Medine-i Münevvere 'İttihad Mektepleri' heyet-i muhteremesine muavenet-i maddiyede bulunmalarını erbab-ı hamiyyete arz ve teklif ediyoruz".
(Altyazıların Fransızcaları da var gazetede. Belli ki Avrupa kamuoyuna ve Osmanlı topraklarındaki sefaretlere, konsolosluklara hitap etmek ve onları etkilemek için de bazı teşebbüslerde bulunuluyor, tedbirler alınıyor).

İslam (Panislamizm) düşüncesinin ve politikalarının aynı zamanda hususi bir milliyet(çilik) düşüncesi ve projesi olduğunu görmek lazım. (Zaten bir önceki ittihad-ı Osmanî/Osmanlıcılık ve bir sonraki ittihad-ı etrâk/Türkçülük-milliyetçilik projeleri de siyasî birlik ve yeni bir millet, yeni bir fert/vatandaş tanımı ve inşası arayışı idi). Buradan itibaren hilafetle milliyet birlikte yürüyecek, Osmanlı Devleti hilafeti (ve diyelim ki ümmeti) takviye ettiği kadar, belki ondan daha fazla Müslüman Türkleri (yani teknik olarak hangi ırka ve millete mensup olursa olsun Osmanlı tebeası olan bütün Müslümanları) kuvvetlendirmeye, görünür kılmaya, onlardan itaat devşirmeye çalışacaktır.

Sade bir örnek olarak Sultan Abdülhamit devrinde ve ondan sonraki İttihat ve Terakki zamanında "Türk" olmayan Müslüman beldelerde Türkçe tedrisat yapan veya ağırlıklı olarak Türkçe okuyan, hatta adı Türkçe olan mektepler açıldığından söz edilebilir, Araplara Türkçe öğreten ders kitapları ve sözlükler yazıldığından bahsedilebilir. Bugün rahatlıkla "milli" hareketlerin içine dahil edebileceğimiz bu düşünce ve icraatın aynı zamanda yeni hilafetçi teşebbüsler olduğu tartışma götürmez.

İkinci kademeyi de soru olarak vaz edebiliriz: Peki bu düşünce ve uygulamaların karşısında konumlanan, daha doğrusu onlardan önce başlayan Arap hilafet hareketi aynı zamanda millî bir hareket değil mi? Nasıl oluyor da bütün Müslümanlara (ümmete) hitap eden, böyle bir iddiası olan bu fikir, ulemanın da katkılarıyla Arap milliyetçiliğinin Arapçadan sonraki en kuvvetli unsurlarından biri haline gelebiliyor ve din üzerinden, diyelim ki "halife Kureyş'tendir" hadisine yaslanarak savunulabiliyor?

Başlangıçta veya zaman içinde hilafet ve halife konusunu doğrudan milliyet ve hatta milliyetçilik meselesi haline getiren sürecin Arap hilafet hareketi olduğunu söylemek sanırım yanlış olmayacaktır.

Türkiye cumhuriyet tecrübesine bu süreçlerden geçerek geldi. Başka türlü Millî Mücadele nasıl "hilafetçi" ve "millî" olarak anlatılabilir ve kuvvetli bir desteğe mazhar olabilirdi?!

Hilafet mi, Demokrasi mi?

II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda hilafet meselesinin ele alınma ve tartışılma biçimi üçüncü kademe olarak zikredilmeyi hak ediyor. Cumhuriyeti kuran dar kadro Türkiye Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla 3 Mart 1924 tarihinde hilafeti (elindeki "milli hilafeti" demek belki daha doğru) ilga ettiği zaman Araplar Kahire yahut Mekke merkezli bir hilafetin kuruluş imkânlarının ellerine geçtiğini düşündüler ve bunun için çalıştılar, hilafet kongreleri düzenlediler. Zaten fikren ortam hazırdı ve kendilerine İngilizler başta olmak üzere bu yolda bazı vaatlerde de bulunulmuştu. Türkiye

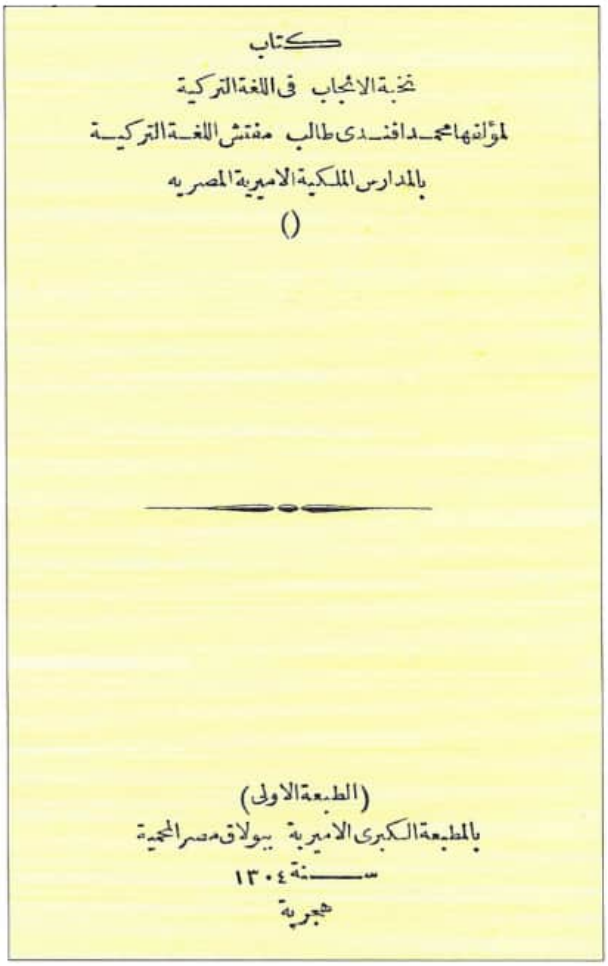

Sultan Hamit Devrinde Araplara Türkçe Öğretmek İçin Hazırlanan ve Basılan Kitaplar

Araplara Türkçe öğretmek için yeni usullerle kaleme alınan ders kitapları İttihad-ı İslâm ve hilafet politikalarının en güçlü olduğu dönemlerde "millî" bir unsur olarak ortaya çıktı ve Kahire, Beyrut gibi merkezlerde basıldı, okutuldu, satıldı.
Solda Mekteb-i Sultani mezunlarından ve Lübnan Mutasarrıflığı'nda ikinci Türkce mütercimi olan Esed Hubeyş ile Lübnan Meclis-i İdare azalarından İbrahim Bey el-Esved'in birlikte yazdıkları *Kitabu't-Tuhfeti'l-Lübnaniyye fi Usûli'l-Lugati'l-Osmaniyye* kitabının kapağı görülüyor (Beyrut 1887). Sağda ise Mısır kraliyet mekteplerinde Türkçe müfettişi Mehmet Efendi'nin yazdığı ve hicrî 1304 (1886-1887) tarihinde Bulak'ta basılan *Kitabu Nuhbeti'l-Encâb fi'l-Lugati't-Türkiyye*'nin kapağı.

hilafet kongrelerine delege göndermedi, şahsi katılımlara da müsaade etmedi ama ciddiyetle takip etti ve başarısızlığa uğramaları için elinden gelen her şeyi yaptı.

Ben ilga ettim, onlar ne yaparsa yapsın demedi yani. Niçin acaba?

Hilafet konusunun tekrar canlanması ve dinî-siyasî bir mesele, bir slogan, bir ideolojik çerçeve, aktivist ve entelektüalist İslâmcılığın bir parçası haline gelişi II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda, bizde ise 1960 (İhtilâli) sonrasında oldu. (Türkiye'de muhafazakârlar, muhafazakâr İslâmcılar Osmanlı hilafetini ihya etmek peşinde idi ama radikal ve entelektüel İslâmcıların tarihle, Türk-Osmanlı tarihiyle kuvvetli bir irtibatları olmadığı

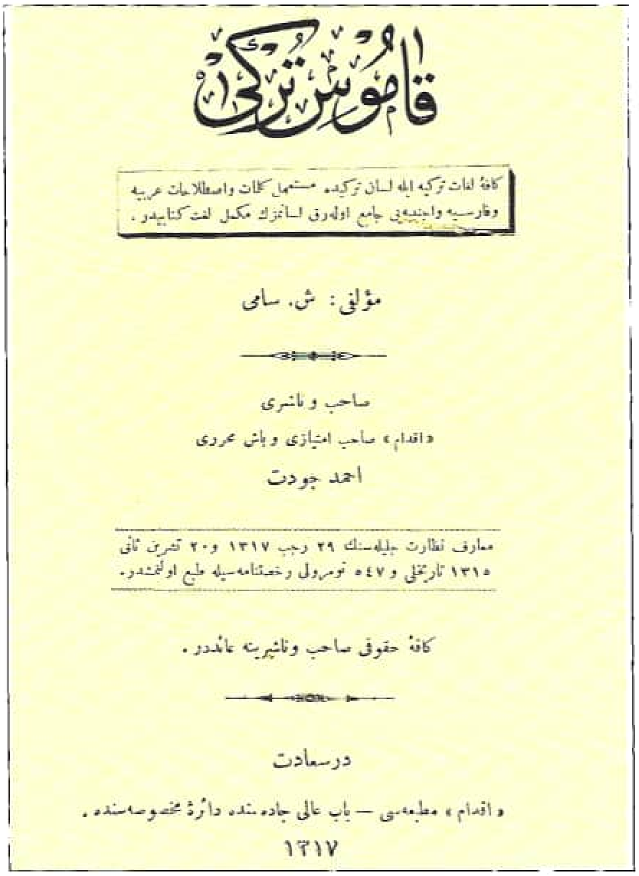
قاموس تركى

كافهٔ لغات تركيه ايله لسان تركيده مستعمل كلمات واصطلاحات عربيه وفارسيه واجنبيه يى جامع اولديغى لسانمزك مكمل لغت كتابيدر.

مؤلفى: ش. سامى

صاحب و ناشرى
«اقدام» صاحب امتيازى و باش محررى
احمد جودت

معارف نظارت جليله سنك ٢٩ رجب ١٣١٧ و ٢٠ تشرين ثانى ١٣١٥ تاريخلى و ٥٤٧ نومرولى رخصتنامه سيله طبع اولنمشدر.

كافهٔ حقوقى صاحب وناشرينه عائددر.

درسعادت
«اقدام» مطبعه سى — باب عالى جاده سنده دائرهٔ مخصوصه سنده.
١٣١٧

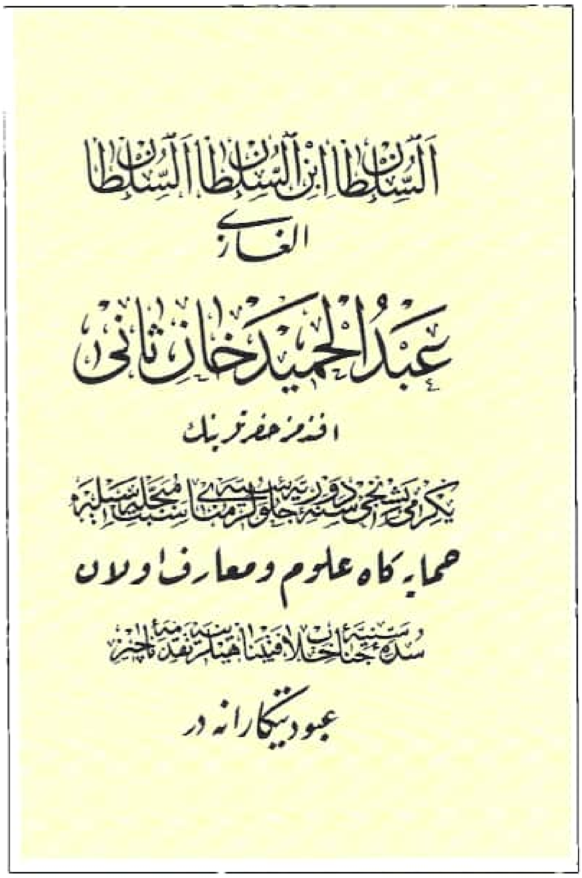
السلطان ابن السلطان السلطان
الغازى
عبد الحميد خان ثانى
افندمز حضرتلرينك
يكرمى بشنجى سنهٔ دوريهٔ جلوسيه لرى مناسبت مبجله سيله
حمايه كاه علوم و معارف اولان
سدهٔ سنيهٔ جناب خلافتپناهيلرينه تقدمهٔ ناچيز
عبوديتكارانه در

شوكتلو پادشاهمز افندمز حضرتلرينك تخت عالى بخت عثمانى يه جلوس همايونلرينك يكرمى بشنجى سنهٔ دوريهٔ مسعوده سى بيوك بر سوينج ايله ياد ايدلرك هر طرفده او متيمن كونى تبجيلا نيجه مآثر مبروره وجوده كتيرلمكده اولديغى كبى اقدام مطبعه سى دخى لسان امتك بر خاطرهٔ شكرانى اولمق اوزره شو :
قاموس تركى
نى نشر و عتبهٔ جناب ظل اللهى يه عرض و تقديم ايله كسب بختيارى ايلمشدر.
فى ١٩ اغستوس سنه ١٣١٦

Türk Kelimesi Halifenin Desteğiyle Tedavülde Artık!

Meşhur sözlükçü Redhouse'un ilk baskısı 1852 yılında yapılan *Müntehabât-ı Lügât-i Osmaniye* adlı sözlüğüne müellif tarafından konan başlık ne idi biliyor musunuz?: *Müntehabât-ı Lügât-i Türkiye*. O yıllarda Türk kelimesinin bir kitap adında kullanılması uygun görülmedi ve "Osmanlı" ile değiştirildi.
Fakat Sultan Abdülhamit'in özel himayesinde eserler veren Şemsettin Sami'nin 1307 (1889-1900) yılında yani İttihad-ı İslâm ve hilafet politikaları takip eden padişah-halifenin iktidarı döneminde basılan büyük sözlüğünün adı artık *Kamûs-ı Türkî*'dir. Devir değişmiş, politikalar, fikirler ve uygulamalar daha karmaşık hale gelmiştir.
Umarım bu adın padişahtan habersiz konduğu ve öyle basıldığı (konabileceği ve basılabileceği) hatırınıza gelmez.
Üstte *Kamûs-ı Türkî*'nin zahriye sayfası ve padişaha arz-ı hulusta bulunan sayfaları...
Müellif Şemsettin Sami'nin ithafı: "es-Sultan ibni's-sultan es-Sultan el-Gâzî Abdülhamid Han-ı sânî efendimiz hazretlerinin yirmibeşinci sene-i devriye-i cülusiyeleri münasebet-i mübeccelesiyle himayegâh-ı ulûm u maarif olan südde-i seniyye-i cenabı hilafet-penâhîlerine takdime-i nâçiz-i ubûdiyetkârânedir".
Sağda ayyıldız altında yayıncının ithafı: "Şevketlü padişahımız efendimiz hazretlerinin taht-ı âlî-baht-ı Osmanîye cülûs-ı hümayunlarının yirmibeşinci sene-i devriye-i mesûdesi büyük bir sevinç ile yad edilerek her tarafta o müteyemmen günü tebcîlen nice meâsir-i mebrûre vücuda getirilmekte olduğu gibi İkdam Matbaası dahi lisan-ı ümmetin bir hatıra-i şükranı olmak üzre şu *Kamûs-ı Türkî*'yi neşr ve atabe-i cenabı zıllullâhîye arz u takdim ile kesb-i bahtiyarî eylemiştir. Fî 19 Ağustos sene 1316 [1 Eylül 1900]".

için onlar –bahsederlerse eğer– yeni üretilen ümmete ait, soyut ve tarihsiz bir hilafetten bahsediyorlardı. Türkiye'ye de bir miktar intikal eden Hizbu't-Tahrir hareketi üzerinden buraya taşınan hilafet de enteresan bir şekilde tarihsizdi).

Fakat dikkat edilmesi gereken husus hilafeti savunmanın, hilafetten yana tavır koymanın radikal İslâmcılıkta demokrasi karşıtlığı üzerinden konumlandırılmış olmasıdır. Başarılı bir şekilde kurulan ve muhafazakârlarla İslâmcıların da bir tarafından paylaştıkları bu kurgu söyleme göre hilafetçi demek demokrasi (ve onun hatırlattığı her şeyin) karşıtı olmak demektir. Halbuki bu Osmanlıların ve Türkiye'nin 1876-1924 yılları arasında yaşadığı meşrutiyetçi hilafet veya anayasalı-meclisli hilafet tecrübesini bilmemek, hiçe saymak, çöpe atmak mânasına gelecekti/geliyordu. Demokrasiye yaklaşanların, sisteme dahil olanların hilafet düşüncesinden uzaklaşmaları da aynı kurgunun bir başka parçası olmalı.

Mühim İki Not

1. İlk olarak bir değinip geçtiğimiz hilafetle ümmet ve ümmetçilik arasındaki ilişkiye dönelim: Millet esas itibariyle din üzerinden tanımlanan bir kelime-kavramdı; millîlik, milliyet de öyle. Fakat XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren millet kelime-kavramı birçok sebep eşliğinde giderek din merkezli çerçevesini terkedip kavim (*nation*) kelimesinin yerine doğru hareket ederken onun yerini ümmet doldurmaya başlayacaktır. Yoksa ümmetin teknik olarak dinî metinlerde, Arapçada, Türkçede (eski) milletle aynı mânada kullanıldığını biliyoruz. Ümmet ve ümmetçilik zaman içinde başka anlamlar ve vurgular kazansa da meseleyi anlamak için bu kaynağı ve bunun getirdiği yakınlıkları, uzaklıkları hatırlamak lazım.[1]

2. Temas ettiğimiz üzere İngiltere XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hilafetle ilgili bütün süreçleri yönetme ve yürütme konusunda büyük bir iddianın ve çabanın içinde olmuştur. Onlar için Şark Meselesi'nin merkezinde de hilafet vardı. Bu yüzden sadece Osmanlı hilafetine karşı dinî ve tarihî argümanlarla muhalefet etme fikrini ortaya atmakla, karşı çıkanları desteklemek ve cesaretlendirmekle yetinmedi, Osmanlı hilafetini savunanların da yanında ve içinde yer aldı.

Bir latife ile bitirebiliriz: Bir yerde veya bir zamanda hilafetle ilgili bir ses, bir slogan, bir yeşil bayrak yahut bir karşı çıkış, bir muhalefet, bir karalama gördüğünüzde bunun İngilizlerle irtibatlı olabileceğini düşünmenin komplo teorilerine girmediğinden emin olabilirsiniz!

1 Bu konuda bk. İsmail Kara, "İslâmda Dava-yı Kavmiyet'in Esas Meselesi Ne İdi?", *Babanzâde Ahmet Naim* kitabı içinde, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yay., 2018, s. 191-215.

MUHTAR
ÜNİVERSİTE
NİZAMNAMESİ
CÜZ
CÜZ

TEVHİD-İ TEDRİSAT'IN BEDENİMİZLE İRTİBATLI BİR RUHU VAR MI?

Erken tarihi 1770'li yıllara kadar çıkan modern okullaşma (mektepleşme) süreçlerini, Cumhuriyet eğitim sistemini de hazırlayacak şekilde ıslah eden, genişleten, yaygınlaştıran, derinleştiren, aynı zamanda müfredat ve ders kitapları üzerinden Yeni Selefîlik anlayışına yakın/uygun bir şekilde dinîleştiren[1] Sultan Abdülhamit oldu. Her kademedeki yeni mekteplere bu ölçüde ihtimam gösteren padişahın medreselerin ve tekkelerin ıslahı için küçük parmağını zaman zaman da olsa oynatma ihtiyacı bile duymadığını hatırlamak lazım. Bu kurumların özellikle büyük şehirlerde olanlarından, onların insan unsurundan memnun değildi, muhalefetlerinden çekiniyordu, Osmanlı Devleti'nin onlarla devam edebileceğine inancı yoktu. Bu kanaat ve tutum şahsî fikirleriyle mi alakalıydı yoksa devlet aklı yarım asırlık, bir asırlık süreç içinde oraya mı gelmişti sorusu çok taraflı olarak müzakereye açıktır. Şimdilik ikisi de vardı diyelim.

Halife-padişahın bu ilgisizliğinin ve doğrudan-dolaylı yollarla mesafeli, zaman zaman karşı duruşunun birçok göstergesi var. Fakat en "göze batanı" cins atlar dahil olmak üzere Osmanlı topraklarını kurumları, insanları ve "medeni" zenginlikleriyle resmettiren padişahın bu fotoğraf albümlerinde medrese ve tekkelerle alakalı, ne kurumsal ne de insan unsuru itibariyle –tesadüfler hariç– neredeyse hiçbir karenin yer almamış olmasıdır. Her türden, her cinsten onbinlerce memleket fotoğrafı fakat Osmanlı Devleti'nin kurucu ve sürdürücü iki büyük kurumundan, onların hoca ve şeyhlerinden, talebe ve müridanından hiçbir iz yok! Nisyana terkedilmiş, üstü örtülmüş, kalmayan "kendi yağı"nda kavrulmaya bırakılmış, "her şeyi gösteren" objektiflerden kaçırılmış...

Yıl 1949. Türkiye'nin en modern eğitim kurumlarından biri olan İstanbul Tıp Fakültesi amfisi hoca ve talebeleriyle bir mahalle mektebi gibi çizilmiş. "Yâ Hâfız" levhası, falakası, sopası, takunyalar, abdest leğeni, ıbrık, rahle, fes, sarık dahil bütün unsurlar başarılı bir şekilde yerinde!!! Kız talebeler de ayrı, kapının üstündeki galeride... Belli ki çizen sanatkâr o dünyadan geliyor.
Altında "Medrese-i Tıbbiye-i Şahane" yazılı. 1924 yılından beri boğazı sıkılan din eğitiminin o sene bir miktar gevşetilmesi irtica edebiyatı üzerinden tenkit ediliyor olmalı.

1 Batılı araştırmacılar bu sürece "laik okullaşma" süreci demeyi tercih ediyorlar. Esas itibariyle haklılar fakat Osmanlılarda ve İslâm dünyasında modernleşme teşebbüsleri aynı zamanda yeni bir dinîleşme çerçevesinde işlediği için bu hususa dikkat edilmelidir. "Laik" okullar da Batı Avrupa'dan farklı olarak bir tür "yeni/modern dindar"lar yetiştirecektir.

Üzerinde durulmamış bir problem ama ciddi ve Sultan Hamit'in "kırmızı" yahut "yeşil" tonları ağır basan portreleri itibariyle şaşırtıcı bir mesele... Fotoğraflarda bir müderris, bir kadı, bir şeyh görünüyorsa eğer bu medresenin yahut tekkenin içinde-dışında değil modern bir mektebin, bir devlet dairesinin, demiryolunun, postahanenin, karantinanın... açılışı vesilesiyle veya her kademedeki modern mekteplerin hocaları arasında bulunması yahut yine yeni kurumlar olarak Maarif ve Adliye Nezaretlerinin, Darülfünun'un heyetlerinde, kadrolarında yer alması sebebiyle olacaktır. Yani "kendi" yerinde değil nisbeten veya tamamen başka/yabancı bir yerde görülebiliyor ancak...

Padişahın, dedesi Sultan Mahmut gibi itina ile tamir ettirdiği türbeler, makamlar, ziyaretgâhlar ve bir miktar tekke var. Sınırlı yerlerde ve mahdut sayıda destek verdiği ulema ve meşayih de var. Fakat onların sebebi, fonksiyonu ve hedef kitlesi farklı. Ana politikalarla bunları birbirine karıştırmak ve sadece ikinciler üzerinden yorumlar yapmak herhalde kaçınılması gereken bir durum olmalı.

Medreselerin ıslahını gündeme getiren ilk metinlerin nereden ve nasıl çıktığına bakıldığında da enteresan bir vâkıa ile karşılaşılacaktır. Bunlar ulemadan, meşayihten, kurumsal olarak medrese ve tekkelerden de birçok unsuru içinde barındıran/içine çeken muhalefetten, –Yeni Osmanlıların sınırlı metinleri bir tarafa bırakılırsa– esas itibariyle İttihat ve Terakki hareketinden geldi. Devr-i Hamidî'de risâle olarak ancak gayrıresmi yollarla Kahire'de basılabilen ilk metin muhalif ve firari Hoca Muhyiddin'in *Medreselerin Islahı* kitapçığıdır (Mısır, ts. [1314/1897], 32 s.).

Jöntürkler memalik-i Osmaniyede güçlü ve etkili fakat bir müddettir yavaş yavaş kenara itilmekte olan bir grubu yanına çekmek suretiyle padişahın hayli mesafeli durduğu hoca ve şeyhlerden, medrese ve tekkelerden faydalanmayı planlamıştı; meşruiyet kazanmak, muhalefet için camiler, tekkeler başta olmak üzere onların halka yakın ağlarını ve hutbe ve vaaz, tebliğ-irşad gibi iletişim imkânlarını kullanmak, onlar vasıtasıyla halka ulaşmak yoluyla istifade etmek istiyordu. Fakat muhalefetin tavrı/siyaseti kadar önemli olan bir diğer husus, ihmal edildiklerini derinliğine hisseden ilmiyeden ve sufiyeden birçok zatın bunlara yani muhalefete hevesle katılmasıdır.

Burada yapısal bir değişiklik de var; buna uzun İslâm tarihi boyunca farklı otorite statülerini kullanarak muhalefeti hem fikren kuran hem de fiilen yürüten ulemanın yeni zamanlarda aydınların, bürokrasinin kurduğu bir muhalefete dahil olması, ikinci, üçüncü derecede (denebi-

2 Konu hakkında daha mufassal okumalar yapmak isteyenler benim şu çalışmalarıma bakabilir: *İslâmcıların Siyasî Görüşleri 1-Hilafet ve Meşrutiyet*, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 60-78, 128-40; "Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak", *Divan*, sayı: 4, 1998, s. 1-25; "Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Metinler-II: Ey Ulema! Bizim Gibi Konuş!", *Divan*, sayı: 7, 2000, s. 65-134.

lirse pasif) kalmayı kabul etmesi, giderek bunu benimsemesi denebilir.

Hatırlatma kabilinden temas ettiğimiz bu birkaç nokta aslında uzun bahislerdir[2] fakat açık olan bir şey var ki o da medreselerin ıslahı meselesi Sultan Abdülhamit tahttan uzaklaştırıldıktan sonra İttihat ve Terakki çevrelerinin gayretleriyle gündeme gelmiş ve ilk teşebbüs ve metinlerini 1909'da görmeye başlayacağımız çalışmalar 1914 yılında çıkarılabilen *Islah-ı Medâris Nizamnamesi*'yle mevzuat ve uygulama olarak meyvelerini vermiştir[3]. Medreselerle mekteplerin, âlimlerle aydınların hususen yüksek tahsil kademelerinde kuvvetli bir şekilde ilişkilendirilmesi de (Medresetü'l-Mütehassısîn ile Darülfünun İlahiyat ve Edebiyat Fakültesi arasında tesis edilen münasebetler bu bakımdan dikkat çekici ve önemlidir), Sultan Hamit devrinde Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi adıyla eğitim veren "İlahiyat" Şubesinin İttihatçılar devrinde daha siyasî-"dinî" bir şekilde Ulûm-ı Şer'iye Şubesi adını alması da bu süreçlerin bir devamıdır. (İslâm dünyasında modernleşme teşebbüsleri bu örneklerde olduğu gibi bazan/aynı zamanda daha "dinî" bir dil ve ifade ile tezahür eder, edebilir).

Cumhuriyet "Çökmüş" Medreseleri mi Devralmıştı?

Siyasî istikrarsızlıklar ve birbirine eklenen savaşlara rağmen II. Meşrutiyet devrinde medreselerin ıslahı teşebbüslerine başlanmış ve İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde ümit verici mesafeler de alınmıştı. Büyük köylere kadar uzanan taşradaki medreselerin ıslahının zaman alacağı ise baştan belliydi. (1917 yılında hazırlanan *Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun* ile *Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi ile Taşra Medârisi Hakkında Nizamname* taşra medreselerini ıslahat programına dahil etmek içindi). Ankara hükümetlerinin ve Meclis'in devraldığı veya bir şekilde kendi tarafına düşen medreseler de, Birinci Cihan Harbi'nin, Mütareke'nin, işgallerin, Milli Mücadele şartlarının getirdiği bütün olumsuzluklara, insan unsuru kayıplarına ve imkânsızlıklara rağmen "yenilenmiş/yenilenmekte olan" bir halet-i ruhiye içinde idi. Ayrıca Anadolu ulema ve meşayihi Milli Mücadele'yi desteklemiş, kendi bölgelerinde dağınık ve zayıf kuvvetleri organize etmiş, halkı ayağa kaldırmış, bu sayede Birinci Meclis'te (1908 Meclisi'nde olduğu gibi) haklı ve tabiî olarak en kalabalık grubu meydana getirmişti. Onların medreselere ihtimam göstermesi beklenebilecek bir şeydi.

Fakat eldeki bilgi ve teşebbüslerden yola çıkarak medreselere ihtimam göstermenin sadece ulema ve meşayihin değil nerede ise bütün Meclis'in, kurucu kadronun arzusu olduğu söylenebilir. Son ve yakın tecrübe olarak İstiklâl Savaşı medreselerin "çürümüş", tekkelerin "yürümüş" olduğu

3 Talebe ve meslektaşlarım Arzu Güldöşüren, Zeynep Altuntaş ve Ali Adem Yörük'le beraber Medrese Islahatı süreçlerinin bütün metinlerini tahlilleri ve biyografileriyle birlikte neşre hazırlama çalışmalarımız devam ediyor. Bu çabaların ve metinlerin tamamı Cumhuriyet devrine intikal eden ve geliştirilmek istenen medreselerin durumu ve kapasitesi hakkında da mevcut eksik bilgi ve kanaatleri tashih etmeyi gerektirecek veriler sunacaktır.

fikrini, bu kurumlara yöneltilen bir kısmı haklı fakat sert tenkitleri yeniden gözden geçirmeyi gerektirmişti. Milli Mücadele devam ederken Meclis'in ve Heyet-i Vekile'nin, onların bir parçası olarak Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin Anadolu medreselerini ihya etmek için gösterdiği çabalar ve 1914'te yapılan medrese ıslahatına benzer, onun bir tür devamı sayılabilecek bir çalışmanın içine girmesi, nihayet 1922 yılında, savaşın içinde iyi hazırlanmış "Medâris-i İlmiye Nizamnamesi"ni çıkarması[4] ve hemen bunun gerektirdiği teşebbüslerde bulunması bu açıdan anlamlıdır ve dikkatle takibi hak etmektedir.

Heyet-i Vekile'de de müzakere edilip kabul edilen (imzalı nüshası için bk. Bu kitap, s. 77) Nizamnamenin Esbab-ı Mûcibe Layihası (gerekçesi) kısmında geçen aşağıdaki ifadeler durum tasviri ve ihtiyaçlar üzerinden yapılması gerekenleri de zaruri ve âcil olarak sunmaktadır:

> "Vukubulan müracaat-ı mütevâliyeden [peşpeşe gelen ısrarlı müracatlardan] anlaşıldığına nazaran Anadolu'nun birçok mahallerinde eimme fikdanından [imam yokluğundan] şikâyetle an-camaatin eda-yı salavât-ı mefrûza edilememekte [cemaatle farz namazları kılınamamakta] ve hatta cenazeler gasl ve tekfin edilmeksizin defn olunmakta olduğu ve mesâil-i zaruriye-i şer'iyelerini halledecek [dinî sorularını ve meselelerini cevaplayacak ve çözecek] bir âlim bulunmadığı kemâl-i teessürle beyan edilmekte ve şu suretle beliyye-i cehl taammüm ederek [cehalet belası yaygınlaşarak] esasât-ı diniye ve camia-i ictimaiyemizin Huda ne-kerde [Allah göstermesin] kökünden sarsılacağından bihakkın korkulmaktadır" (s. 3).

En üst düzeyde yürütülen bu ve benzeri çabalar Cumhuriyeti kuran kadronun Birinci Meclis'i feshederek 1923-1924 sonrasında peşpeşe gündeme taşıyacağı ve Meclis'e, halka dayatacağı, nerede ise tamamı din merkezli inkılapların ne kadarının önceden düşünülmüş ama uygun zamanı gözetilmiş, ne kadarının ise Lozan sonrası süreçte mecburen, doğrudan veya dolaylı dış baskılarla yapıldığı sorularını tekrar müzakereyi gerektirecektir. 1919-1923 yılları Ankara tecrübesinden (Erken Cumhuriyet devrinden) diğer inkılaplar gibi, medreselerin kapatılmasıyla neticelenen Tevhid-i Tedrisat'ın, ardından birbuçuk yıl sonra tekkelerin seddinin çıkabileceğini beklemek ve düşünmek muhtemelen aşırı yoruma girecek veya inkılapları her halükârda savunmak için "millîleştirmek" gayretine dönüşecektir. Bu satırları yazanın kanaatine göre kurucu kadro böyle düşüncelere, en azından ilga, kapatma, iptal derecelerinde sahip değildi. Devrimleri, belki daha doğrusu bu hallerini ve derecelerini kucaklarında buldular. Siyasetin pragmatizmi ve pratikliği içinde gerekenleri yaptılar. Hazırlıksızlıkları, alelacele hareket etmeleri de bundandı (3 Mart 1924'te üç devrim kanunu da Meclis'te "ivedilikle" görüşülmüştü).

4 Umûr-ı Şer'iye ve Evkaf Vekâleti Tedrisat Müdiriyet-i Umumiyesi, *Medâris-i İlmiye Nizamnamesi*, İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1338-1341 [1922], 37 s. Ankara'da hazırlanan nizamnamenin İstanbul'da basılması da anlamlı olabilir. Nizamname ve uygulanması hakkında bir değerlendirme için bk. Zeki Salih Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi", AÜ. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIII/2, 2002, s. 277-313.

İlk Meclis Önündeki Dua Fotoğrafından Kur'an Kursu'ndaki Atatürk Fotoğrafına...

Falih Rıfkı Atay'ın aktardığına göre, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bakanlığına devredilen medreseleri kapatan Maarif vekili Vasıf (Çınar), medreselileri kastederek "Onaltı bin asker kaçağının ocağını söndürdüm. Bundan duyduğum zevk, Milli Mücadele'nin o heyecanlı devirlerinde duyduğum en yüksek zevklerden daha büyüktü" demiş (*Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1340/2 Ekim 1924). Halbuki Milli Mücadele'yi başarıya ulaştıran, Ankara'da Meclis'in açılışını sağlayan unsurlar arasında medrese mensupları, hocalar ve şeyhler ilk sıralarda yer almıştı. Nitekim *Sebilürreşad* mecmuasının Falih Rıfkı'ya verdiği cevapta bakanın "onaltı bin erbab-ı ilmin ocağını söndürdüğü" vurgulanmıştır (SR, XXIV/620, 9 Teşrinievvel 1340).

Kur'an kursları Diyanet İşleri'ne bağlı olan tek din eğitimi birimi sayılır. 12 Eylül darbesinden sonra kurslara Atatürk fotoğrafı asılması için özel emirler verilmiş, özel takipler yapılmıştır. Nuruosmaniye Kur'an Kursu'nun içini gösteren bu fotoğraf başı açık sakallı hocasıyla, Atatürk fotoğrafıyla o günlerin şahidi gibi duruyor. (Foto: Ara Güler).

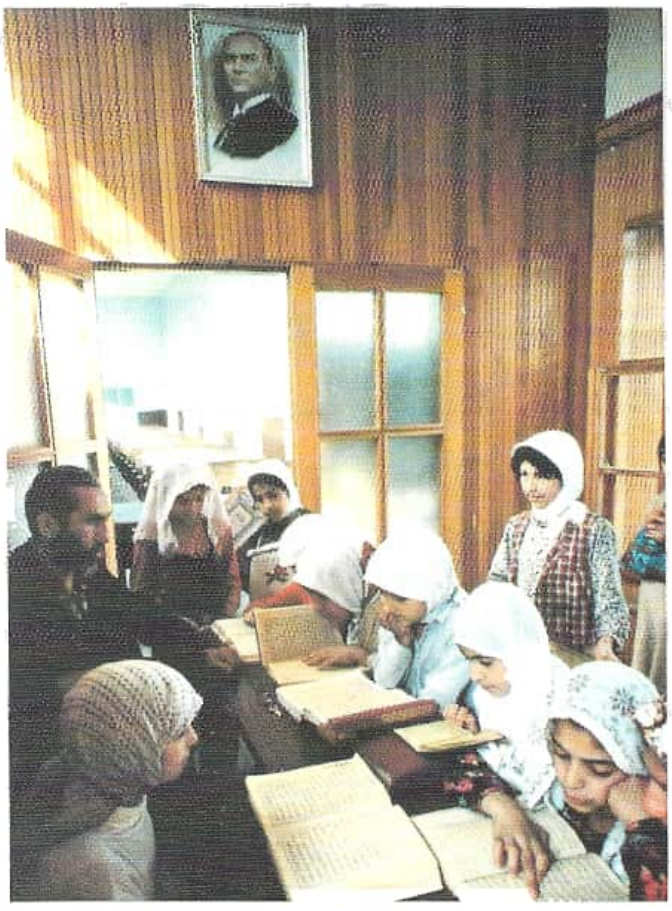

Ayrıca Tevhid-i Tedrisat adının işaret ettiği üzere çatallaşmış, birdiğeriyle giderek daha mesafeli ve farklı kafalar yetiştiren eğitimi birleştirmedi, on-onbeş yıl öncesinden beri tartışılmaya başlanan bu cazip başlığı kullanarak eğitimin büyük bir kanadını bütünüyle budadı ve attı, bu yolla Türk eğitim sistemini hâlâ telafi edilemeyecek ölçüde fakirleştirdi, seyreltti, zaafa uğrattı, Türkiye'yi taşıyamayacak hale getirdi. Dahası köklü gelenekleri olan dinî-ilmî-irfanî otoriteyi, din eğitimini, dinî müesseseleri, din kültürü ve üslubunu da bugün herkesin farklı zaviyelerden tenkit ve şikâyet ettiği, yetersiz bulduğu hale soktu.

Bundan sonra Diyanet üzerinden siyasî merkeze bağlı/sadık yeni dinî-laik bir gevşek "otorite" ile kişilerin vicdanına mahkum edilmek istenen bir dindarlık anlayışının önü açılacaktır.

Bir Vesikanın İlaveten Anlattıkları...

Burada yayınladığımız "Bütün Müftilere ve Müderrislere Tamim" başlıklı tarihsiz metin (bk. Bu kitap, s. 75-78) Ankara'nın, Meclis hükümetinin medrese ıslahatı arayışlarına ve çabalarına paralel olarak hazırlanmış bir çağrı, 1922 yılında, 27 Nisan-9 Temmuz ve 12 Temmuz-26 Ekim tarihleri arasında Büyük Millet Meclisi Hükümetlerinde iki defa Şer'iye ve Evkaf Vekilliği yapmış olan müderris, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Torun'un (1869-1937) imzasıyla müftülüklere ve müderrislere gönderilmiş bir genelgedir.

Tamamen Ankara'ya mahsus bir tecrübe olan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti –Bakanlığı– Şeyhülislâmlık kurumunun Anadolu kabinelerindeki gölgesi veya devamı gibidir[5]. 3 Mayıs 1920 tarihinden 3 Mart 1924 tarihine kadar yaklaşık dört yıl bütün dinî kurumlar, bu arada medreseler ve tekkeler ile vakıflar ona bağlıdır. Nitekim Meclis müzakerelerinde Vekâlet'in vazifeleri üç başlık altında toplanmıştır;

a) *iftâ* (fetva vermek; dinî meseleleri tek tek şahıslar veya müesseseler, mahkemeler için açıklamak ve hükme bağlamak),

b) *kaza* (yargı; şer'î mahkemelerin yürütülmesi),

c) *talim ve irşad* (medrese ve tekkeler, camiler, dinî yayınlar vasıtasıyla dinî eğitim vermek, dinî kültürü yaygınlaştırmak, dinî tebliğde bulunmak).

İstanbul kabinelerinde Şeyhülislâmlık için olduğu gibi Ankara kabine listelerinde de Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin resmen ilk isim olarak yer alması da kendisine verilen (veya verilmek zorunda kalınan) önemin ve statünün derecesini gösteriyor. Bu bakanlıkta vekillik yapan dört kişi de[6] medreseli ve Milli Mücadele kahramanıdır. Meclis'te Şer'iye

5 Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin 1338 (1922) yılı bütçesini takdim için hazırladığı ve 24 Ağustos 1922 tarihinde Meclis'te okunan "esbâb-ı mûcibe layihası"nda yer alan şu ifadeler bunu açıkça göstermektedir: "(...) İlk defa Meşihat-i İslâmiye [Şeyhülislâmlık] makamı Fatih Sultan Mehmet Han-ı Sâni hazretleri devrinde resmen teşkil edilmiş ve gerek ifta [fetva] ve kaza [yargı], gerek talim ve irşat [eğitim ve tebliğ] hususunda bir merci-i mahsus olması itibariyle bu makam-ı âliyi işgal eden zevata müftiyü'l-enâm ve kâdi'l-kudat namları verilmiş ve bu suretle ifta, kaza, talim ve irşat ile iştigal bu makamın vazâif-i asliyesini teşkil etmiştir. Binaberin bu mühim vazifeler bi-itibari'l-esas Şer'iye Vekâleti'nin de vazâifi cümlesindendir".

6 Mustafa Fehmi Efendi (Gerçeker, 1868-1950), Abdullah Azmi Efendi (Torun, 1869-1937), Mehmet Vehbi Efendi (Çelik, 1862-1949), Musa Kâzım Efendi (ailesi Göksu soyadını almıştır, 1897-1930), Mustafa Fevzi (ailesi Sarhan soyadını almıştır, 1876-1933).

Encümeni –Komisyonu– var ve bütün kanunları şer'î açıdan müzakere edip denetliyor.

Genelge tarihsiz olmakla beraber Abdullah Azmi Efendi'nin bakanlık dönemini bildiğimiz için 1922 Mayıs-Kasım ayları arasında, muhtemelen sonlarına doğru yazılıp gönderildiği kesinlik kazanıyor. Milli Mücadele'nin en yoğun ve kritik aylarında Şer'iye Vekili bazı hususları öne çıkararak müftü ve müderrisleri medreseleri canlandırmak ve açmak (ihya ve küşad) için vazifeye davet ediyor. Çünkü medreseler son yıllarda kasıtlı veya kasıtsız olarak ihmale uğramış, inkıraza yüz tutmuştur. Genelgenin hukuki zemini Meclis'in kararıdır. Metinde geçen "Büyük Millet Meclisi'nin kabul eylediği kanun"dan kastın Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin bütçesinin müzakeresi sırasında alınan kararlar ile Heyet-i Vekîle'de Medâris-i İlmiye Nizamnamesi'nin görüşülmesi ve bakanlarla Meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Bakanlar Kurulu kararı haline gelmesi olmalıdır[7]. Bu kararlar ve mevzuat ortaya çıkınca bazı müftüler harekete geçmiş ve il meclisi bütçeleri ve halkın yardımları gibi mahalli imkânları kullanarak medrese açmak ve dersleri başlatmak için takdire layık teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Genelgede örnek olarak zikredilenlerden biri Erzurum müftüsü Solakzâde Mehmet Sadık Efendi (Solakbay, 1885-1960), diğeri Yozgat müftüsü Mehmet Hulusi Efendi'dir (Akyol, 1888-1964). Mehmet Sadık Efendi, Erzurum vilayetinde dokuz medrese açmış ve istihdam edeceği müderrislerin maaşları için şehir meclislerinden kaynak bulmuştur[8]. Mehmet Hulusi Efendi de Yozgat'ta yine mahalli imkânlardan istifade ile medrese açmış ve tedrise başlatmış, ayrıca imam yetiştirmek üzere üç sınıflı Eimme Şubesi açmayı da başarmıştır[9]. Buna karşılık bazı müftüler meseleyi layık olduğu kadar önemsememiş, boş ve muattal birçok medrese olmasına ve Müslüman halkın medreselere karşı büyük bir muhabbet beslemesine rağmen, beklemekten yahut "Şer'iye Vekâleti'ne uzun tahriratlar yazarak tahsisat istemek"ten başka hiçbir şey yapmamıştır[10]. Halbuki böyle

7 1922 bütçesi Meclis'te görüşülürken Müvazene-i Maliye Encümeni'nin [Bütçe Komisyonu'nun] teklifinde kanun meselesi de yer almaktadır: "Anadolu'da mevcut Medâris-i ilmiyenin pekçok evkafı olup bunlar adem-i tekayyüd [kayıt altında olmamak ve ilgisizlik] yüzünden ya harap veya mütevellilere me'kel [arpalık] olmaktadır. Medârisin tevhid ve ıslahiyle tedris ve tederrüs eden ulema ve talebenin terfîhi [refaha kavuşturulması] bilâ-ifâte-i vakt derpiş edilecek [vakit kaybetmeden yapılacak] vezâif-i mühimmemizden olmakla medârisin ihyası esbâbını ashab-ı hayratın [mallarını vakfeden hayır sahiplerinin] bu emr-i hayra tahsis ettiği evkafın ihyasında araştırmak daha müsmir [verimkâr] olacağından bu hususta icab eden tedâbirin ittihaz [tedbirlerin alınması] ve iktiza eden lâyiha-i kanuniyenin [kanun metninin] tanzim ve teklifi Şer'iye Vekâleti'nden rica edilmiş[tir]".

8 *DİA*'daki "Solakbay Muhammed Sadık" maddesinde geçen "ayrıca modern bir programla Erzurum Dârü'l-Hilâfe Medresesi'ni açtı, bu mektepte idarecilik ve öğretmenlik yaptı" ifadeleri meseleye nüfuz edilmeden yazılmışa benzemektedir.

9 Ekmeleddin İhsanoğlu'nun babası İhsan Efendi Yozgat'ta, bu tamimin gönderildiği 1922 yılında medrese tahsiline başlıyor ve Kahire'ye intikal ettikten sonra da yazışacağı müftü Mehmet Hulusi Efendi'den ders okuyor. Bu bakımdan İhsanoğlu'nun, babasının o yıllara ait notlarından, kalan belgelerden ve arkadaşlarının anlatımlarından da istifade ederek yazdığı fasıl tamimin Yozgat kısmıyla daha bir anlam kazanıyor. bk. E. İhsanoğlu, *Yozgatlı İhsan Efendi*, İstanbul, Doğan Kitap Yay., 2018, s. 44-69.

zamanlarda her şeyi hükümetten beklemek doğru değildir.

> "(...) Bugün dine, ümmete hizmet hususunda geceyi gündüze katarak çalışmak icab eder. Her tarafta medreseler çökmüş, ilim ve irfan ocakları yıkılmış, köyler imamsız kalmış, halkın din hisleri gevşemiş, münkerât [kötülükler] alabildiğine ilerlemiş olduğu böyle bir zamanda en mühim vazife ulemaya terettüp ettiği gibi en mühim mesuliyet de onların omuzlarına yüklenmektedir. Halkı tarîk-i hak ve sırat-ı müstakimde yürütmek hususunda lazım gelen bilcümle tedâbir-i diniye ve ictimaiyeyi düşünmek ve tatbik etmek memleketin en büyük irşad memurları olan müftilere müteveccih bir fariza-i diniyedir. (...) Her şehirde ve kasabada müftilik daireleri hakiki bir surette birer merkez-i dinî olmalı ve en büyük ve en müsmir faaliyetleri, faaliyet-i diniye ve ictimaiyeyi bu dinî merkezler göstermelidir".

Bulundukları mahallin "dinî merkez"ini yöneten müftüler kaynak bulmak için İstibdal Kanunu'ndan yani vakıf mallarını bir başka malla değiştirerek yahut birleştirerek kullanma imkânı veren mevzuattan da yararlanabilir, bu sayede ayrı vakıfları olan medreseleri birleştirebilirler. Yetkililere "artık bir dakika bile tereddüt ve ataletle geçirilecek zaman değildir" diye seslenen bakanlık emri müftülerden kısa zaman içinde bir durum tesbiti ve döküm de istemektedir: a) Her müftü kendi dairesi dahilinde (kasabada, nahiyede, köyde) ne kadar münkarız olmuş medrese bulunduğunu, b) Bunların vakfiyeleri gelirleri olup olmadığını, varsa ne kadar olduğunu, c) Bunlardan bugün nasıl istifade edilebileceğini, d) Yeniden açılan medreselerin ve talebelerinin adedini, e) O mahaldeki medreselerin mazisi, hal ve istikbalini beyan eden mufassal bir rapor yazıp Şer'iye Vekâleti'ne gönderecektir[11].

Müftülerin dikkatinin çekildiği son husus da medreselerin asker kaçaklarının sığınacağı bir yer olmaması, bunun için de –yeni medrese nizamnamesinin beşinci maddesine uygun olarak– kayıtlı yahut yeni alınacak talebelerin Encümen-i İlmîlerin gözetimi ve denetimi altında kabul ve takip edilmesidir[12]. Genelge bu hususta bir tehdit ve neticede bir dua ile bitmektedir:

> "Sevk-i menfaat veya herhangi bir tesir ile hilaf-ı nizam bir hal anlaşıldığı takdirde buna cüret edenler –müderris, talebe herkim olursa olsun– hakkında tatbik edilecek cezanın pek şedîd olacağını hatta İstiklâl Mahkemesi'ne kadar verileceklerini beyan eylerim.
> Vatanı kurtarmak ve yükseltmek için çalışanları Cenabı Hak muvaffak buyursun. Âmin"[13].

12 *Medâris-i İlmiye Nizamnamesi*'nin esbab-ı mûcibe (gerekçe) kısmında Encümen-i İlmî'ler eliyle medreselerin nasıl yönetileceği ve müşterek sorumluluklara işaret eden paragrafı şöyledir: "Medâris-i İlmiye gerek teşkilat, gerek tedrisat itibariyle medâris-i atîkadan [kadim medreselerden] farklı olduğu için eskiden olduğu gibi her medreseyi büsbütün bir zatın uhdesine tevdi etmek muvafık olamayacağından müftilerin riyaseti tahtında Evkaf memuruyla ulemayı mahalliyeden müntehab [seçilmiş] zevattan mürekkep 'Encümen-i İlmî'ler tarafından idaresi tensib edilmiştir. Her mahaldeki medrese hakkında o mahallin ulemasını alakadar etmek ve o medresenin terakki ve tekâmülü hususunda cümlesinin mesai-i meşkûrelerini inzimam ettirmek [eklemek] pek musîb [isabetli] bir tedbir olacağı kanaatindeyiz" (s. 4).

13 Cumhuriyet Arşivi, Nu. 51/2.1.13.

10 Müftülüklerden gelen bu tür taleplere dair bazı örnekler için bk. Z. S. Zengin, *agm*, s. 302 vd.

11 Mevcut medreseler hakkında bilgi toplama meselesi ve gelen bazı cevaplar için bk. Z. S. Zengin, *agm*, s. 294-95.

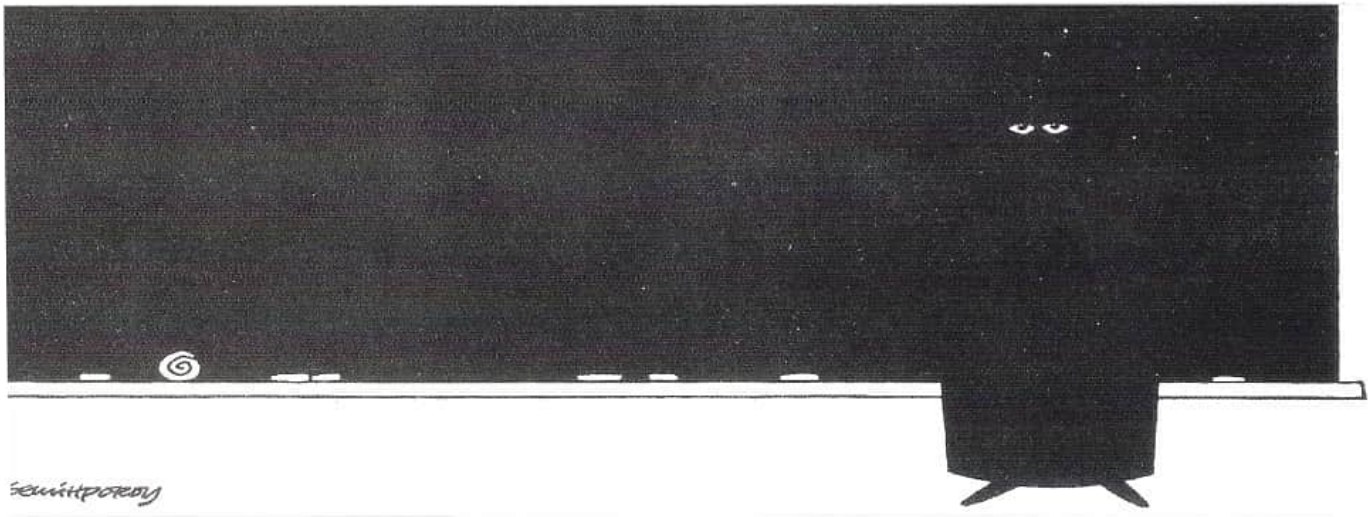

Karikatürler Tevhid-i Tedrisat'a Nasıl Bakıyor?

Türk basını ve karikatür sanatçıları din eğitimi sahasındaki nerede ise bütün adımları ve küçük iyileştirmeleri Tevhid-i Tedrisat, laiklik ve Cumhuriyet ideolojisi için ciddi bir tehdit, Türkiye için ise büyük bir tehlike olarak görmüş, göstermiş, öyle resmetmiştir. Türkçe, sosyal bilgiler, tarih, felsefe... ders programlarındaki değişiklikler ve iyileştirmeler de öyle.

Semih Balcıoğlu'nun üstteki karikatürü Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarına yani CHP'nin son iktidarında yeniden başlattığı din derslerinin ve İmam Hatip Okullarının bir nebze daha düzene konmaya çalışıldığı döneme ait bir çizim.

Manzara şu: Türk milli eğitiminin bütün kademeleri, okulu, hocası ve talebesiyle, eğitim tarzı ve üslubuyla mollaların, mürtecilerin eline geçmiş, "fethedilmiş" halde. Sarık-sakal-şalvar büyüyor, koyulaşıyor, kararıyor. Ayrıca ihtisas kademesine yükselmiş olan mollanın elinde herkesin kafasına patlayacak büyük bir çekiç var...

Semih Poroy'un çiziminde ise "kara tahta", önündeki "kara çarşaflı" öğrenci yahut öğretmen yüzünden daha da "kara"rmış, zifiri karanlık olmuş. Hortlamış iki gözden ve tebeşirlerle silgiden başka "beyaz" bir şey yok. Milli eğitim kafaları aydınlatacağı yerde karartıyor...

70'li yılların ikinci yarısında, Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde, Milli Eğitim Bakanlığı'nın amblemi olan açık kitap ve meşale camiyi, medreseyi, Kur'an kursunu, bunlar üzerinden irticayı çağrıştıran rahlenin üzerine yerleştirilmiş, onunla aynileştirilmiş, ona teslim olmuş gibi gösterilmişti (bk. Bu kitap s. 447). Geriye gidiyoruz; Osmanlıya, şeriate, tarihe, geleneklere...!!!

Belgenin çeviriyazısının tamamını okuyup bakın bakalım, 1922 Ankara'sında birbuçuk yıl sonra, 3 Mart 1924 tarihinde tam aksi istikamette kurulup işletilen bir söylemle karalanıp kapatılacak medreselere dair menfi bir hava var mı? Yahut aynı gün Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ni lağvedip Diyanet İşleri Başkanlığı gibi ona göre her bakımdan zayıf, nevzuhur bir kurumun kurulabileceğine dair bir rüzgâr...

Aniden Gelen Tevhid-i Tedrisat...

Dönemin metinlerine bir miktar âşina olan herkes biliyor ki Milli Mücadele hilafet ve İstanbul merkezli panislamist bir dile ve söyleme sahipti. Bir başka şekilde söylersek İstiklâl Savaşı 40-50 yıl öncesinde yeniden kurulan ve Birinci Cihan Harbi'nde gözden geçirilip tahkim edilen bir siyaseti ve dili, elbette kendi şartlarında ve "millî" özelliğini daha da artırarak sürdürüyordu. Aynı zamanda medreseleri ve tekkeleri yenileyerek, kuvvetlendirerek, bu arada siyasî merkezle olan ilişkilerini tahkim ederek sürdürmekten yana oldu. Amasya tamimi, Sivas ve Erzurum kongreleri ile Birinci Meclis'in tabiatı ve umumi manzarası (1919-23), Milli Mücadele beyannameleri, İstiklâl Marşı (1921), Cumhuriyetin kurucu kadrosunun 1924'e kadar ulema ve şeyhlerle, medrese ve tekkelerle münasebetleri... bunun en açık ve herkesin kolaylıkla tekrar bakıp sağlama yapabileceği tezahürleri...

Mustafa Kemal Paşa 1923 yılı Mart ayında yani 3 Mart 1924'ten tam bir yıl önce, Cumhuriyetin ilânına yedi ay, Lozan Antlaşması'nın kabulüne dört ay kala gerçekleştirdiği Konya ziyaretinde diğer mektepler yanında, Ankara'nın talepleri ve emirleri istikametinde "canlandırılan" Darü'l-Hilafe Medresesi'ni de ziyaret etmiş, talebe-i ulûm ve müderrislerle konuşmuş, ayrılacağı sırada medreselerin, müderrislerin (ulemanın) mevcut durumu ve yeni devletin kuruluşuna katkıları hususunda müsbet ve doğru şeyler söylemişti:

> "Memnuniyetle görüyorum ki tedris ve tederrüs cidden hakikat-i diniye dairesindedir. İnşallah memleketimizi, milletimizi ihya edecek asrî ve hakiki ulema faziletkâr müderrislerimiz sayesinde siz olacaksınız. Kıymetli ve hakiki ulemamızın mevkii yüksektir. Ulemamızın ve erbab-ı ilm u irfanımızın himmeti ve irşadlarıyla inşallah İbn Rüşd'ler, İbn Sina'lar, Farabî'ler, İmamı Gazalî'ler milletimizin içinden çıkarak bu asrın tekâmülâtıyla mücehhez olarak ihya-yı hakikat-ı diniye eyleyeceklerdir [dinî hakikatleri canlandıracaklardır]. Bugün bütün cihana karşı yine bir mevcudiyet gösterebilmiş olmak hususunda hakiki ulemamızın mevkii büyüktür. Ben heyet-i ilmiyeniz müvacehesinde ve bütün milletin huzurunda ilân ederim ki hakiki ulemamızın, münevverânın ve ashab-ı fennin [bilim adamlarının] daimi tenvir

14 "Büyük Gazi Konya Darü'l-Hilafe'sinde", *Hakimiyet-i Milliye*, nu. 771, 23 Mart 1339/1923, s. 4. Ayrıca bk. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 4. bs., Ankara, TTK Yay., 1989, II, 159.

15 Ahmet Hamdi Akseki'nin 12. 12. 1950 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı sıfatıyla Başbakanlık'a takdim ettiği "Dinî Müesseselerimiz Hakkında Bir Rapor"undan; bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi-Metinler / Kişiler*, genişletilmiş 4. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2011, II, 885-99, iktibas için, s. 889.

ve irşadına mazhar olarak sarsılmaz bir kitle halinde olan milletle beraber bîperva ileri yürüyeceğim [Şer'iye ve Evkaf Vekâleti Tedrisat Umum Müdürü] Aksekili Ahmed Hamdi Efendi'yi tebrik ve kendilerine teşekkür ederim. Meşhûdâtımdan âtiyen memleket için memnunum"[14].

Tekrar hatırlatmamız lazım, artık Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olan Darü'l-Hilafe medreseleri, vekâletin kendisi gibi İstanbul'un değil Ankara'nın Medaris-i İlmiye çatısı altında inşa edip geliştirmeye çalıştığı, sayıları 465'e ulaşan medrese sisteminin bir parçasıydı[15] ve Maarif Vekâleti'ne bağlı diğer (modern) okullarla yanyana/birbirine daha da yanaşmış ve yakınlaşmış olarak, birdiğerine girdi vererek yürüyordu.

Niçin İvedilik, Neden Müzakereden Kaçış?

3 Mart 1924 tarihinde Meclis'te ivedilikle görüşülen ve önemleriyle, muhtevalarıyla mütenasip bir ciddiyetle tartışılmadan kabul edilen üç kanun, Lozan sonrası yeni siyasî yapılanmanın istikametini göstermesi için olduğu kadar din-devlet ilişkilerinin, bu arada eğitim sisteminin, din eğitiminin de ne kadar problemli ve sıkıştırılarak, aşağıya çekilerek seyredeceğinin işaretlerini veriyordu.

Kanunlardan biri hilafetin ilgası idi. Bu kanun, sadece –1922 sonunda hilafetle saltanatın birbirinden ayrılmasından sonra tamamen mânevî ve Ankara'ya mahkum bir makam haline gelen– hilafetin ilgasını değil aynı zamanda yeni Türk devletinin "dinî" kimlikten bütünüyle soyulmasını ve İslâm dünyasıyla merkezî irtibat noktası olan makamdan mahrum bırakılmasını ifade ediyordu. Türkiye Cumhuriyeti idaresi bu tarihten sonra, istese de istemese de aynı dairenin içinde yer aldığı İslâm dünyasıyla irtibatlarını bir daha olması gerektiği düzeyde kuramayacaktır[16]. Türkiye için artık "kayıp", kendisinin de büyük ölçüde içinde kaybolduğu bir İslâm coğrafyası vardır.

İkinci kanun, tamamen Ankara'ya mahsus bir tecrübe olan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ni vekâlet/bakanlık olmaktan çıkaran ve sahası hayli daraltılmış din işlerini, Başbakanlık'a bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı'na yani statü itibariyle daha zayıf ve faaliyet alanı daha sınırlı bir kuruma devreden kanundur. Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ni Diyanet İşleri Başkanlığı'na dönüştüren kanun Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ni de aynı gerekçe ile (din ve ordunun siyasetten arındırılması gerekçesiyle) Genelkurmay Başkanlığı'na dönüştürmüştü. Aynı gerekçe ile bakanlık olmaktan çıkarılarak başkanlık haline getirilen iki kurumun Cumhuriyet tarihi içindeki statüleri ve personelini yetiştirme tarzları karşılaştırılmaya değer bir konudur.

Üçüncü kanun Tevhid-i Tedrisat. Siyasî birlik fikriyle doğrudan alakalı olan eğitimin birleştirilmesi elbette yabana atılacak bir düşünce

16 Türkiye'nin ve Mustafa Kemal Paşa'nın iki farklı dönemde 1919-1924 ve 1924-1938 dönemlerinde İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında (Suriye, Irak, İran, Rusya hakimiyetindeki Türk bölgeleri, Mısır, Hindistan, Cezayir, Malezya) nasıl algılandığı meselesi, 1984'te bir yuvarlak masa toplantısı konusu olarak ele alınmış, tebliğler daha sonra yayınlanmıştır: *Kemalisme et Monde Musulman*, ed. İ. Gökalp-F. Georgeon, Paris 1987 (Türkçesi *Kemalizm ve İslâm Dünyası*, çev. C. Akalın, İstanbul, Arba Yay., 1990).

değil (*ittihad*la *tevhid* aynı köktendir); hem kafa hem görüntü itibariyle tektipleş(tir)me peşinde olan modern dünyada hiç değil. Ayrıca modernleşme süreçlerinin, hususen Tanzimat'ın ortaya çıkardığı (mektep-medrese, şer'î mahkeme-nizamî mahkeme, şeriat-kanun... gibi) ikili yapıların yahut çatallaşmaların bir imkân mı yoksa tahrip edici, zayıflatıcı bir unsur mu oldukları Yeni Osmanlılar'dan itibaren hararetle tartışılmaktaydı. Onun için "tevhid-i tedrisat" fikri 3 Mart 1924'e ait değil; bu başlığı taşıyan yazıların, tenkit ve tekliflerin tarihi daha eskiye gider.

Fakat Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve uygulamalarının bugünkü eğitim sistemimizin Türkiye'yi taşıyamayacak bir durumda olmasının, ilim, fikir ve sanat hayatımızın çelimsizliğinin tek değilse de ana sebeplerinden biri, birincisi olduğu açıktır. Çünkü;

1. Tevhid-i Tedrisat eğitimin birleştirilmesi şeklinde değil geleneksel eğitim kurumlarının, medreselerin, ilmiye sınıfının yani farklı bir anlama ve yorumlama biçiminin ortadan kaldırılması, yok edilmesiyle neticelen(diril)miştir[17]. Birbuçuk yıl sonra tekkelerin kapılarına kilit vurularak irfan ocakları da kurutulmuş, geleneksel yaygın eğitim kurumları ortadan kaldırılmış oldu. Bu aynı zamanda III. Selim'den itibaren, bütün felsefî ve fiilî sıkıntılarına rağmen süregelen modernleşme tecrübelerimizin, medrese ve tekke ile mektepleri (modern-"laik" okulları) birlikte ve olabildiğince irtibatlı yürütme iddiasının terk edilmesi ve eğitim-öğretimin tek boyutlu olarak ve kendini anlamaya yetmeyen, kendi tarihinin içine doğru yürümeye elvermeyen bir tarzda fakirleştirilmesi ve kısırlaştırılması mânasına geliyordu.

Türkiye bu mânada hem kendi yakın tarihinden hem de modernleşme tecrübelerinde öncülük ettiği İslâm dünyasından da ciddi bir kopuş yaşamıştır, yaşamaktadır. Bugün İslâm dünyasının bütün coğrafyalarında, diyelim ki Mısır'da, İran'da, Hindistan'da medreselerle mektepler yanyana yaşamaya ve zaman zaman çatışsa bile birdiğerinin boşluklarını şu veya bu ölçüde kapatmaya devam etmektedir.

2. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren kendini yenileme ve modern mekteplerle, yeni eğitim zihniyetiyle uyum sağlama konusunda mesafe katetmiş olan medreselerin kapatılması sadece ilim ve fikir hayatının ciddi bir zaafa uğramasıyla neticelenmedi, aynı zamanda herkes için gerekli din eğitiminin ve ihtisas düzeyinde dinî ilimlerin eğitim-öğretiminin bugüne kadar doğru dürüst bir çözüme kavuşturulamamış olmasının da kaynağı yahut bahanesi oldu.

Çokpartili hayata geçiş aşamasında, din eğitiminin de yeniden tartışıldığı bir ortamda Ömer Rıza Doğrul'un açıkça yazdığı aşağıdaki ibareler çok

17 Maarif vekili Vasıf Çınar'ın açıklamasına göre kapatıldıkları zaman 479 medresede 16 bin talebe bulunmaktadır. bk. *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1340/2 Ekim 1924. Ankara'da medreselerin yönetiminden sorumlu kişi olarak Ahmet Hamdi Akseki, zikredilen raporunda ihtisas medreselerinde de 400 talebe bulunduğunu kaydetmektedir. *age*, II, 889.

Cumhuriyet

BİLİM TEKNOLOJİ

BUGÜN Cumhuriyet'le

. YIL SAYI: 31740 / 1 TL

KURUCUSU: YUNUS NADİ (1924-1945) BAŞYAZARLARI: NADİR NADİ (1945-1991) İLHAN SELÇUK (1992-2010)

Kuranıkerim dersinde, imam hatip lisesi müfredatında bile olmayan uygulama

Sınıflardan zikir sesi yükselecek

SAMSUN'DA ANONSLA ÖĞRENCİ ARIYORLAR

Bir kente 18 İHO

Samsun Milli Eğitim Müdürlüğü, 4+4+4 değişikliğiyle imam hatip liselerinin orta kısımları için İlkadım ilçesinde 2, diğer ilçelerde birer olmak üzere toplam 18 imam hatip lisesinin açılmasına karar verdi. İmam hatip liseleri için her gün anonslar yapılırken "Ücretsiz servis, ücretsiz öğle yemeği, pansiyon imkânı" denilerek öğrenciler teşvik edilmeye çalışılıyor. **CEMİL ÖĞRETİR / MEHMET ÖZDEMİR** in haberi ■ 7. Sayfada

Laik eğitim sistemini öldüren MEB, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı aracılığıyla 10 yaşındaki çocukların sınıfta zikir yapmalarını sağlayacak bir müfredat hazırladı. Ortaokullarda seçmeli olarak okutulacak Kuranıkerim dersinde, 5. sınıf öğrencilerine "tarikata bağlı olanlar için Allah'ın adını ard arda söyleme" anlamına gelen zikir kavramı öğretilecek.

İlahiyatçı Prof. Dr. Şahin Filiz, "Zikrin 10-11 yaşındaki çocuğa kavramsal olarak anlatılması mümkün değil. Mutlaka uygulaması yapılacak" yorumunu yaptı. Kendisi de imam hatip lisesi mezunu olan Filiz "Bu okullarda bile uygulamalı olarak gösterilmez" dedi. **SİNAN TARTANOĞLU**'nun haberi ■ 7. Sayfada

Her Okul Bir Tekke Olacak, Her Saha Bir Zikir Meydanı...!!!

Okullara seçmeli Kur'an-ı Kerim ve Siyer derslerinin konması 31 Ağustos 2012 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin manşetine böyle yansımıştı. Gören okulların tekke olduğunu sanacak. "Laik Devlette Din Dersi Zorunlu Olamaz" başlığı da öyle (*Cumhuriyet*, 28 Haziran 1994, s. 5). Din Dersi kitaplarının muhteva ve kalitesi ile ilgilenen kimse yok...

Her kriz döneminde basının, asker-sivil bürokrasinin Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu gündeme getiriş tarzı aşağı yukarı böyledir. Milli Güvenlik Kurulu'nun meşhur 28 Şubat 1997 tarihli kararına ek olarak çıkarılan 19 Mart 1997 tarihli "Rejim Aleyhtarı İrticai Faaliyetlere Karşı Alınması Gereken Tedbirler" listesi bunun şimdilik son resmi örneklerinden biri. Tedbirlerin ilk maddeleri nerede ise tamamen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla alakalı:

"1. Anayasamızda Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4'üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığı'na devri sağlanmalıdır.

3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:

a) 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurtta uygulamaya konulmalı.

b) Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kur'an kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, milli eğitim kuruluşlarımız [İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri], Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir. (...)".

TEVDAK'ın 24. madde bildirisi:

Laik devlette din dersi zorunlu olamaz

Haber Merkezi-Türk Eğitim Vakıfları Konseyi (TEVDAK) önceki gün gerçekleştirilen Genel Kurul toplantısında **"Anayasa'nın 24. maddesinin değiştirilmesi girişimi ve bu konudaki tartışmalar"** hakkında bir bildiri sundu.

Galatasaray Üniversitesi'nin Ortaköy'deki kampusunda yapılan toplantıda oturum başkanlığına İnan Kıraç'ın seçilmesinin ardından faaliyet raporu okundu. TEVDAK'ın kurulduğu 1991 yılından bu yana başkanlığını yapan Feyyaz Tokar da oy birliği ile üç yıl için yeniden başkan seçildi.

Türkiye'deki siyasi oluşumlar karşısında yeni bir yapılanma etüdü için Prof. **Yıldızhan Yayla** ve hukukçu **Yiğit Okur**'a inceleme yaptırmaları görevi veren konsey, laik eğitim ilkelerini belirleyen bir de bildiri yayınladı. Bildiride, Anayasa'nın 24. maddesinin değiştirilmesi girişimi ve bu konudaki tartışmaların **"eğitimin laiklik dokusu bakımından"** değerlendirildiği ve bazı saptamalar yapıldığı belirtilerek şöyle denildi:

"Laiklik, Devletin resmi bir din ya da mezhebinin olmamasını ifade ettiği gibi gene devletin her türlü dini inanç ve felsefi düşünceler karşısında mutlak bir biçimde tarafsız olmasının yanı sıra, devlet organlarının yapacağı hukuki işlemlerin dine dayanmamasıdır. Bunun sonucu da laik bir devlette vicdan ve din hürriyetinin güvenceye alınmasıdır. Laik devlette okullarda din dersi asla zorunlu kılınamaz. Din eğitimi laikliği tehdit etmemesi koşuluyla isteğe bağlı olarak yapılabilir. Din ve ahlak öğretimi ise birlikte düşünülemez. Ahlak kavramının dinsel doğmalarla bütünleştirilmesi laik devlet düzeninde söz konusu olamaz. Ahlak bilgisi öğretiminin yeri Cumhuriyetimizin geleneklerinde görüldüğü gibi, liselerdeki felsefe dersleri olabilir. Nihayet 24. maddedeki 'din vicdan hürriyeti yerine, 'vicdan ve din hürriyeti' sıralaması tercih edilmelidir. Vicdan hürriyeti dinsel hürriyetlerin en dokunulmaz olanı yani sert çekirdeği oluşturmaktadır."

geç de olsa doğruların bir kısmının ifadesi olarak anlaşılabilir:

> "Memleketimizde din ilimlerinin uzun yıllar ihmal olunması din namına söz söyliyen bir takım tufeylilerin ortaya çıkıp halkı iğfal etmelerine meydan vermiştir.
> Allah rahmet eylesin, şeyhülislâm Hayri Efendi medreseyi ne kadar güzel teşkilatlandırmış ve onu ne kadar modern bir hale sokmuştu. Talebenin başındaki sarıktan başka medreseyi en ileri mekteplerimizin durumundan ayıran bir şey kalmamıştı. Çocuklar tam mânasiyle modern bir tahsil görüyor, üstelik din ilimlerini anlayabilecek bir tarzda yetiştiriliyor(...)lardı. Onların Medresetü'l-Mütehasssîn'i muhakkak ki dünyanın en ileri İlahiyat Fakülteleri arasında idi. (...) Bugün Diyanet İşleri Başkanlığı'na şeref veren üstad Ahmet Hamdi Akseki ile birçok arkadaşları bu Medresetü'l-Mütehassısîn mezunudurlar.
> Doğrusunu isterseniz merhum Hayri Efendi'nin kurduğu medrese teşkilatı kapatılacak bir müessese değildi. Çünkü tam mânasiyle asrî ve tam mânasiyle faydalı ve verimli bir müessese idi. Onun durumu tedrisat birliğine [tevhid-i tedrisata] katiyen aykırı değildi. Bu âciz muharrir orada yıllarca İngilizce hocalığı ettiği için bu teşkilatı yakından tanır. Medrese tamamiyle modern bir mahiyet almıştı. Yaptığı tedrisat tamamiyle mektep tedrisatı idi. (...)
> Fakat Kurtuluş Savaşı'nı takip eden yıllarda biz her nedense bu inkılabı başaran Hayri Efendi'yi tanımak istemedik. Medresenin tahakkuk ettirmiş olduğu '*tevhid-i tedrisat*' namına medreseyi kapattık ve ilga ettik. Bu çok yanlış bir hareketti"[18].

18 Ömer Rıza Doğrul, "Memleketi Cahillerin Telkinlerinden Kurtarmak", *Selâmet*, sayı: 33, 2 Ocak 1948, s. 2, 16.

19 *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara, 1948, s. 462.

(Bugün Türkiye'de teknik mânasıyla din eğitimi-öğretimi yoktur, olsa olsa laik eğitim sistemi içinde laik din kültürü eğitiminden bahsedilebilir. Türkiye bu bakımdan dünyada –herhalde menfi– bir istisnadır. Tartışılması ve Türkiye'yi taşıyacak bir çözüme kavuşturulması gereken esas problem bu iken küçük ve dar –aynı zamanda daraltıcı– bir mesele olarak mecburi din derslerinin ve Alevilerin bu dersle ilişkilerinin abartılı bir şekilde gündemde tutulması dikkat çekiyor. Bir husus daha var; haklı olarak ve doğru bir şekilde Alevileri Din Derslerinin dışında bırakmak istemeyen siyasi akıl bu düşünce ile ders kitaplarının ve programlarının kalitesini ve muhtevasını yükselteceğine aşağıya düşürmeyi, aşağıda eşitlenmeyi tercih etmiştir).

1947 CHP Kurultayı'na Kocaeli delegesi olarak katılan Yusuf Ziya Kösemen'in laiklik ilkesi tartışılırken dile getirdikleri bu konudaki kararların ve icraatın mantığını ele veren itiraflar olarak okunabilir:

> "Arkadaşlar! Bilirsiniz ki 1924 tarihinde 430 numaralı Tevhid-i Tedrisat Kanunu meydana çıkmıştır; bugün dahi o kanun merîdir. Bu kanuna göre dinî tedrisat, dinî müessesât ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu kanuna göre bu bakanlığın vatandaşın dinî ve ahlâkî terbiyesi ile meşgul olması lazımdır. Fakat laiklik umdemize bir halel gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir"[19].

Sonradan Tasfiye Edilip Karalanacak İnsanlar ve Kıyafetler...

Mustafa Kemal Paşa kendisine Trablusgarp'ta iken Şeyh Ahmet Sünüsi tarafından hediye edilen Sünusi tarikatı kıyafeti ve zikir tesbihiyle Birinci Meclis'teki hocaların ve şeyhlerin arasında (1921). Milli Mücadele yılları, panislamist ve hilafetçi politikalar devam ediyor, Şeyh Ahmet'le sıkı münasebetler de... İlk Meclis'te milletvekili olan bu Milli Mücadele kahramanı hocalar, şeyhler ve kıyafetleri hakkında daha sonra neler söylenecektir! Başta Mustafa Kemal Paşa tarafından olmak üzere... (Sünusi kıyafeti ve Şeyh Ahmet Sünusi için için ayrıca bk. Bu kitap, s. 83 ve 657).
Cahit Tanyol'un "Şeyh Ahmet Sünusî'nin rüyası ve Mustafa Kemal" başlıklı yazısına da bakılabilir (*Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1956, s. 2).

3. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile hemen hepsi dinî alanla irtibatlı olan diğer inkılap kanunlarının ve bunların icra ediliş biçimlerinin ortaya çıkardığı önemli problemlerden biri de şu veya bu düzeyde dinle alakalı kurumların, mevzuatın, işlerin, ilgili bürokratların birbiriyle tamamen irtibatsız hale getirilmesi ve ısrarla böyle tutulmasıdır. Meselâ "din işlerinin tedviri" ile görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, kendisine de personel yetiştiren din eğitimi kurumlarıyla, İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleriyle, aynı şekilde ilk ve orta öğretimdeki din eğitimi müfredatı, ders kitapları ve uygulaması ile hiçbir kurumsal ilişkisi yoktur. Tersi de doğrudur; İmam Hatip Liseleri ve Din Eğitimi Genel Müdürlüğü (ilâve olarak 1982 öncesinde Yüksek İslâm Enstitüleri) Milli Eğitim Bakanlığı'na, İlahiyat Fakülteleri de üniversitelere ve YÖK'e bağlıdır.

4. Tevhid-i Tedrisat askerî okulları ve bakanlıklara bağlı meslek okullarını da Milli Eğitim Bakanlığı'na devretmişti. Fakat çok kısa bir zaman sonra askerî liseler ve yüksek tahsil veren harp okulları/akademileri Genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'ın talebiyle bütün kademeleri ve kadrolarıyla tekrar Genelkurmay Başkanlığı'na bağlandı, ardından Polis Okulu (daha sonra Polis Akademisi) başta olmak üzere bakanlıklara bağlı

birçok meslek lisesi ve yüksek okul açıldı. Bu da esas amacın eğitimi tevhidden ziyade din eğitimini ve geleneksel eğitim kurumlarını devreden çıkarmak, en yumuşak tabirle kendi tabiî seyrinin uzağına atmak, seviye olarak aşağıya çekmek olduğunu göstermektedir.

1920'li yıllarda bir de sayıları fazla olmayan ama yapısal özellikleri, dış irtibatları, yabancı dilde eğitim vermeleri ve etkileri itibariyle hayli önemli olan azınlık (misyoner) okulları vardı. Tevhid-i tedrisat yani eğitimin birleştirilmesi problemiyle çok yakından alakalı olmalarına rağmen kanun bunlara doğrudan temas etmedi, edemedi, dolaylı bazı tedbirler alarak Milli Eğitim'le idarî irtibatlarını, denetim mekanizmalarını kuvvetlendirmeye, Türkçe okutulacak dersleri artırmaya gayret etti.

Velhasıl Tevhid-i Tedrisat'ın eğitimi tevhid ettiği çok su götürmekle beraber eğitim problemlerini birleştirip derinleştirdiğinden, din eğitimini çıkmaza sürüklediğinden, dinî alanla birçok bakımdan irtibatlı sosyal bilimleri zaafa uğrattığından rahatlıkla bahis açılabilir[20]. Bugün de öyledir. Türk aydınları ve basın ise hastalığın ve problemin bizzat kendisi ve esas sebepleriyle değil hastalığın tezahürleriyle ilgilenmeyi kasıtla veya bilmeyerek tercih edip sürdürmektedir.

Hamdullah Suphi'nin 1947 CHP Kurultayı'nda söylediklerinden birkaç paragrafla bitirelim:

> "Aziz arkadaşlarım, (...) Türkiye Cumhuriyeti laik inkılabı kabul ettiği gün devlet müessesesi arasına iki dinî teşkilatı koymuştur: Vakıflar İdaresi ve Diyanet İşleri Reisliği.
>
> Şu hale göre benim istediklerim şundan ibarettir: Diyanet İşleri [her kademede dinî] derslerle meşgul olmalıdır. Ona memleketin fevkalâde muhtaç olduğu, memleketin her tarafında kendilerine ihtiyaç bulunduğunu ve [imam] hatipleri yetiştirmek için izin vereceksiniz. Bunu talep ediyorum.
>
> Bundan başka, laikliğe asla münafi [aykırı] olmıyan dersleri üniversitelere koymalıyız. Üniversiteler müstakildir, kendi kendilerini idare ederler. Başka memleketlerde birçok laik üniversitelerde olduğu gibi, ilim mahiyetinde olarak, bizim medeniyetimize ait, İslâm medeniyetine ait, İslâm felsefesine ait dersler koymalıyız. Bunun laiklikle bir muhalefeti yoktur ve benim izahatımın neticesi budur.
>
> Arkadaşlar, (...) bugünkü Türk toprakları içerisinde koyu, korkunç irticayı tutacak bir tek münevver yoktur. O halde asgarinin asgarisi olarak laik devletlerde yapılanın onda biri kadar, Türk milletine, dinî müesseselerde hizmet edecek adamları yetiştirelim. Teklifim bundan ibarettir".

Bu teklifler ve ihtiyaçlar bugün itibariyle ne durumdadır dersiniz?

Bugünün "din eğitimi" kademeleri ve kapasitesi Türkiye'yi taşıyabiliyor mu?

Tartıştıklarımız Türkiye'nin gerçek meseleleri ve ihtiyaçları mı?

20 Türkiye'de din eğitimi kademelerinin problemleri ve Tevhid-i Tedrisat'la irtibatları konularında daha mufassal okumalar için bk. *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, İstanbul, Dergâh Yay., 2016, 205-412.

BÜTÜN MÜFTİLERE VE MÜDERRİSLERE TAMİM

Bismillâhirrahmânirrahîm

Edvâr-ı sâbıkanın an-kasdin yahut kasda makrûn olmayarak ihmal ve lâkaydîsi yüzünden münkarız olan medâris-i ilmiyenin her tarafta yeniden ihya ve küşadı hakkında Büyük Millet Meclisi'nin kabul eylediği kanunun neşri üzerine birçok yerlerde medreseler küşadına başlandı. Bazı müftiler bu hususta büyük himmet ve faaliyetler göstererek tesis eyledikleri medreselerin hayatını temin edecek tedâbire tevessül ettiler ve bu hususta şayan-ı şükran muvaffakiyetler elde ettiler. Bazı müftiler ise maa't-teessüf meseleyi layık olduğu ehemmiyetle telakki edemediler; memlekette hâlî ve muattal kalmış birçok medreseler olduğu ve Müslüman olan halkımızın medreselere karşı büyük bir mahabbet ve merbutiyetleri bulunduğu halde biraz hareket gösterip bir medrese tesisine bile muvaffak olamadılar. Bazıları da şöyle böyle bir medrese küşadına muvaffak olduysa da onu yaşatmak ve ileriletmek için lazım gelen esbâbın teminini hiç düşünmeğe bile lüzum görmediler. Yalnız Şer'iye Vekâleti'ne uzun tahriratlar yazarak tahsisat istemekle vazifelerinin hitam bulduğunu zannettiler.

Medresenin hayatını temin için acaba biraz uğraşıp çabalansa, hususi teşebbüslerde bulunulsa, gerek halkın muavenetine müracaat suretiyle olsun, gerek idare-i hususiyelerin bütçelerine idhal suretiyle olsun, mümkün mertebe bir karşılık tedariki için çalışılmış olsa muvaffakiyet hasıl olmaz mı? Her şeyi Şer'iye Vekâleti'nden, hükümetten mi beklemek lazımdır?

Bu hususta bazı müftilerin gösterdikleri dirayet ve faaliyet hakikaten şayan-ı takdirdir. Şer'iye Vekâleti ister ki bütün müftiler böyle memleketin ihtiyacını, zamanın nezaketini takdir edecek bir dirayet ve reviyyet göstersinler. Bu hususta misâl olmak üzre Erzurum müftisi Mehmet Sadık Efendi ile Yozgat müftisi Mehmet Hulusi Efendi'nin mesai-i dindarâneleri bilhassa şayan-ı tezkârdır. Mehmet Sadık Efendi, Erzurum vilayetinde dokuz medrese tesis ve küşâd ederek burada istihdam edeceği müderrislerin kadrosunu yapmış ve iktiza eden üçyüz yirmi bin dörtyüz kuruşu Erzurum Meclis-i Umumisi'ne kabul ve idare-i hususiyenin [13]38 senesi bütçesine idhal ettirmeye muvaffak olmuştur.

Yozgat müftisi Mehmet Hulusi Efendi de Yozgat'ta ihya ve küşâd edilen Medrese-i İlmiye için liva müvazene-i hususiyesinden [13]37 senesine mahsus olmak üzre yüz bin, [13]38 senesi için de 232200 kuruş tahsisat alarak hem medresenin imar ve ıslahına, hem de ders okutan müderrislere her saatine mukabil 75 kuruş vermeye muvaffak oluyor. Bununla da kanaat etmeyerek ayrıca bir de üç sınıflı Eimme Şubesi küşâd ve bunun için de yine liva müvazene-i hususiyesinden 34050 kuruş tahsisat almaya muvaffak oluyor.

Burada Erzurum ve Yozgat müftileriyle Meclis-i Umumi azalarının şu teşebbüs-i dindarâneleri kemâl-i menn ü şükran ile tebcil ve takdir olunur. Fakat bu müftiler idare-i hususiye bütçelerine medrese için iki üç yüz bin kuruş koydurmaya muvaffak oldukları halde diğer müftiler neden bir teşebbüste bulunmadılar? Medreselere karşı büyük bir mahabbet ve merbutiyet perverde ettiğine şüphe olmayan her taraftaki mecâlis-i umumiye azaları müftiler tarafından vukubulacak böyle bir teklifleri acaba red mi ederdi? Yoksa hüsn-i suretle mi karşılardı?

Elhasıl görülüyor ki bazı müfti ve müderris efendiler zamanın icabâtını idrak ederek lazım gelen eser-i hayat u faaliyeti göstermediler. Halbuki bugün dine, ümmete hizmet hususunda geceyi gündüze katarak çalışmak icab eder. Her tarafta medreseler çökmüş, ilim ve irfan ocakları yıkılmış, köyler imamsız kalmış, halkın din hisleri

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Cumhuriyet Arşivi

بوتون مفتيلره ومدرسه‌لره تعميم

بسم الله الرحمن الرحيم

ادوار سابقه‌نك عن قصد ، ياخود قصده مقرون اولمايارق اهمال و لاقيديسى يوزندن منقرض اولان مدارس علميه‌نك هر
طرفده يكيدن احيا و كشادى حقنده بويوك ملت مجلسنك قبول بيلديكى قانونك نشرى اوزرينه برچوق يرلرده مدرسه‌لر كشادينه
باشلاندى. بعض مفتيلر بوخصوصده بويوك همت و فعاليتلر كوسترمرك تأسيس ايلدكلرى مدرسه‌لرك حياتى تأمين ايده‌جك تدابيره
توسل ايتديلر وبوخصوصده شايان شكران موفقيتلر الده ايتديلر . بعض مفتيلر ايسه مع التأسف مسئله‌يى لايق اولديغى اهميتله
تلقى ايده‌مديلر ؛ مملكتده خالى و معطل قالمش برچوق مدرسه‌لر اولديغى و مسلمان اولان خلقمزك مدرسه‌لره قارشى بويوك
بر محبت و مربوطيتلرى بولنديغى حالده بر آز حركت كوسترويب بر مدرسه تأسيسنه بيله موفق اوله‌مديلر . بعضلرى ده شويله
بويله بر مدرسه كشادينه موفق اولديسه‌ده اونى ياشاتمق و ايلرولتمك ايچون لازم كلن اسبابك تأمينى هيچ دوشونمكه بيله لزوم
كورمديلر . يالكز شرعيه وكالتنه اوزون تحريراتلر يازه‌رق تخصيصات ايستمكله وظيفه‌لرينك ختام بولديغنى ظن ايتديلر .
مدرسه‌نك حياتى تأمين ايچين مجبار... اوغراشوب چالالانه ، خصوصى تشبثلرده بولنله ، كرك خلقك معاونته مراجعت
صورتيله اولسون، كرك ادارهٔ خصوصيه‌لرك بودجه‌لرينه ادخال صورتيله اولسون ، ممكن مرتبه بر قارشولق تدارك ايچون چالشلمش
اولسه و موفقيت حاصل اولنامزسه هر شيئى شرعيه وكالتندن ، حكومتدن بكلمه‌مك لازمدر؛ بو خصوصده بعض مفتيلرك كوستردكلرى درايت
وفعاليت حقيقةً شايان تقديردر. شرعيه وكالتى ايستر كه بوتون مفتيلر بو ... زمانك بزه كوستردیکی احتياجى تقدير ايده‌جك بر درايت وروئيت
كوسترسونلر. بو خصوصده مثال اولمق اوزره، ارضروم مفتيسى محمد صادق افندى ايله يوزغاد مفتيسى محمد خلوصى افنديلرك مساعى ديندارانه‌لرى
بالخاصه شايان تذكاردر . محمد صادق افندى ، ارضروم ولايتنده طقوز مدرسه تأسيس وكشاد ايدرك بورالرده استخدام
ايده‌جكى مدرسلرك قادروسنى ياپمش و اقتضا ايدن اوچ يوز يكرمى بيك درت يوز غروشى ارضروم مجلس عموميسنه قبول و ادارهٔ
خصوصيه‌نك ٣٨ سنه‌سى بودجه‌سنه ادخال ايتديرمه‌يه موفق اولمشدر .

يوزغاد مفتيسى محمد خلوصى افندى ده يوزغادده احيا و كشاد ايديلن مدرسهٔ علميه ايچين لوا موازنهٔ خصوصيه‌سندن ٣٧ سنه‌سنه
مخصوص اولمق اوزره يوز بيك ، ٣٨ سنه‌سى ايچون‌ده (٢٣٢٢٠٠) غروش تخصيصات آله‌رق هم مدرسه‌نك اعمار واصلاحنه ،
هم ده درس اوقودان مدرسلره ساعته مقابل ... غروش ويرمه‌يه موفق اوليور . بونكله ده قناعت ايتميه‌رك آيريجه يرده اوچ صنفلى
ابتدائى ... كشادى و بونك ايچون ده ينه لوا موازنهٔ خصوصيه‌سندن (٣٤٠٥٠) غروش تخصيصات آلمايه موافق اوليور . بورالرده ارضروم و يوزغاد
مفتيلريله مجلس عمومى اعضالرينك بو تشبث ديندارانه‌لرى كمال منت و شكران ايله تبجيل و تقدير اولنور . فقط بو مفتيلر ادارهٔ خصوصيه بودجه‌لرينه
مدرسه ايچون ايكى اوچ يوز بيك غروش قويدورمه‌يه موفق اولدقلرى حالده ديكر مفتيلردن بر تشبثده بولونماديلر؛ مدرسه‌لره قارشى بويوك بر
محبت و مربوطيت پرورده ايتديكنه شبهه اولميان هر طرفده‌كى مجالس عموميه اعضالرى مفتيلر طرفندن وقوعبوله‌جق بويله بر تكليفلرى مجبارده‌مى
ايدردى ؟ يوقسه حسن صورتله‌مى قارشيلاردى ؟ الحاصل كوروليوركه بعض مفتى ومدرس افنديلر زمانك ايجاباتنى ادراك ايدرك
لازم كلن اثر حيات و فعاليتى كوسترمه‌مديلر . حالبوكه بوكون دينه ، امته خدمت خصوصنده كيجه‌لى كوندوزلى قالقه‌رق چالشمق
ايجاب ايدر . هر طرفده مدرسه‌لر چوكمش ، علم و عرفان اوجاقلرى يقلمش ، كويلر امامسز قالمش ، خلقلردن حسارى
كوشه‌مش ، منكرات آلمه‌يديكنه ايلروله‌مش اولديغى بويله بر زمانده اك مهم وظيفه علمايه ترتب ايتديكى كبى، اك مهم مسئوليتده
اونلرك اوموزلرينه يوكلنمكده‌در . خلقى طريق حق و صراط مستقيمده يورومك خصوصنده لازم كلن بالجمله تدابير دينيه
واجتماعيه‌يى دوشونمك وتطبيق ايتمك مملكتك اك بويوك ارشاد مأمورلرى اولان مفتيلره متوجه بر فريضه دينيه‌در .
هر شهرده وقصبه‌ده مفتيلك دائره‌لرى حقيقى بر صورتده بر مركز دينى اولملى و اك بويوك و اك منتظم فعاليتلرى ، فعاليت دينيه
واجتماعيه‌يى بو دينى مركزلر كوسترملدر .

مدرسه‌لرك تعاليسى ايچون چالشمق ايستنيلرسه دها بر طاقم منابع واردات بولمقده ممكندر . بوكون استبدال قانونى موجبنجه مستغنى
عنها اولان اوقافدن ، خصوصيله متعدد مدرسه‌لر موجود اولان يرلرده مهم استفاده‌لر اولنه بيلير . بعض مدرسه‌لر واركه
قصبه‌نك اك شرفلى بر نقطه‌سنده اولمق اعتباريله برچوق پاره ، واردات كتيره بيلير . بو مدرسه‌لر استبدال قانوننه توفيقاً محلى
استبدال قوميسيونلرى معرفتيله استبدال اولنه‌رق هپسنك وارداتى احتياجه كوره بر ايكى مدرسه‌يه تخصيص ايتمك و بو صورتله
الده قاله‌جق بر و يا ايكى مدرسه‌نك حياتى ادامه ايتمك ممكن اولان يرلرده هيچ طورمايوب تشبثاتده بولونملى و بو صورتله مدارسى توحيد ايتملى ايدى.
آرتق بر دقيقه بيله تردد وعطالتله كچيريله‌جك زمان دكلدر . اونك ايچون شرعيه وكالتى بو خصوصده بوتون مفتيلرى حركت و فعاليته
دعوت ايدر . اشبو تعميم واصل اولديغى زماندن اعتباراً نهايت بر آى ظرفنده هر مفتى كندى دائره‌سى داخلنده (قصبه‌ده ، ناحيه‌ده ،
كويده) نه‌قدر منقرض اولمش مدرسه بولنديغى ، بونلرك واردات وقفيه‌لرى اولوب اولماديغى ؛ وارسه نه‌دن عبارت اولديغى ،
بونلردن حال حاضرده نه صورتله استفاده قابل اولديغى ، يكيدن كشاد ايديلن مدارس علميه‌نك مقدارى وطلبه‌سى نه‌دن عبارت
اولديغى ، الحاصل مملكتده مدارسك ماضيسى ، حال واستقبالى حقنده مفصل بر رابور يازوب شرعيه وكالتنه ارسال ايده‌جكدر .

بوتون مفتى و مدرس افنديلره شونى‌ده خاطرلاتمق ايسترم كه؛ بر زمانلر شعشعهٔ كمالى غبطه‌فرماى جهان، و بوكون حيرتلره
كورديكمز اوروپاده‌كى علوم وفنونك پك چوغنه مصدر عرفان اولان مدرسه‌لرمزى يكيدن احيا ومسلمانلغى اعلا ايتمك ايچون
مدرسه‌لره حقيقةً طلبه اوله‌جق كيمسه‌لرى قيد ايتمك ايجاب ايدر . مسلمانلغه خدمت مقصديله دكل، يالكز عسكردن قورتولمق مقصديله
مدرسه‌يه كيرمك ايستين كيم اولورسه اولسون قطعياً رد اولونمق لازمدر. ورثة الانبيا اولمقله مباهى اولان صنف علميه ايچون
عسكرلك نه قدر قدسى بر وظيفه اولديغى دوشونولورسه ، بو وظيفهٔ مقدسه‌دن قاچمق ايستينلرى مدرسه‌يه قيد دكل، دوغريدن
دوغرى‌يه منسوب اولدقلرى شعبه‌لره تسليم ايتمك اقتضا ايدر . مدرسه ، وظيفهٔ مقدسه‌دن قاچانلرك التجاكاهى اولمايوب علم و عرفان
اوجاغى اولديغنى خاطرلاتمايه لزوم كورمم . تحصيلدن مقصد ، دين و وطنى اعلايه حصر وجود ايتمكدر . معلمين وطلبه‌نك
بوكون خدمت فعليه‌دن استثناسى ، اسلاميته لازم غير مفارق اولان علوم و فنونك نشر و تعميمى مقصدينه معطوفدر . مستقل بر وطنه صاحب
اوله‌جق فرائض دينيه‌نك برچوقلرينى بيله ايفا ايده‌ميه‌جكلرى خاطرلانسه‌ق بوكونكى مجاهده‌دن قاچمق ايستينلرى خائن دين تلقى ايتمه‌مز
ايجاب ايدر. الحاصل بوتون مدرسه‌لرده خاطره كوكله باقيلمه‌يه‌رق حقيقةً تحصيل مراقليسى اولوب دين و وطنه خادم اوله‌بيله‌جك كيمسه‌لرك
قبولنه اعتنا اولنمسى لازمدر . بونى ، تعليمات‌نامه‌نك ... ماده‌سنده مصرح اولديغى اوزره انجمن علمى هيئتلرى تحت نظارت
ومراقبه‌ده بولونديره‌جقلردر . سوق منفعت و يا هر هانكى بر تأثير ايله خلاف نظام بر حال آكلاشيلديغى تقديرده بوكا جرأت
ايدنلر — مدرس ، طلبه هر كيم اولورسه اولسون — حقنده تطبيق ايديله‌جك جزانك پك شديد اوله‌جغنى حق استقلال محكمه‌سنه
قدر ويريله‌جكلرينى بيان ايلرم . وطنى قورتارمق و يوكسلتمك ايچون چالیشانلرى جناب حق موفق بيورسون ، آمين .

امور شرعيه واوقاف وكيلى
[signature]

051 | V05 | | | 2 | 1 | 13

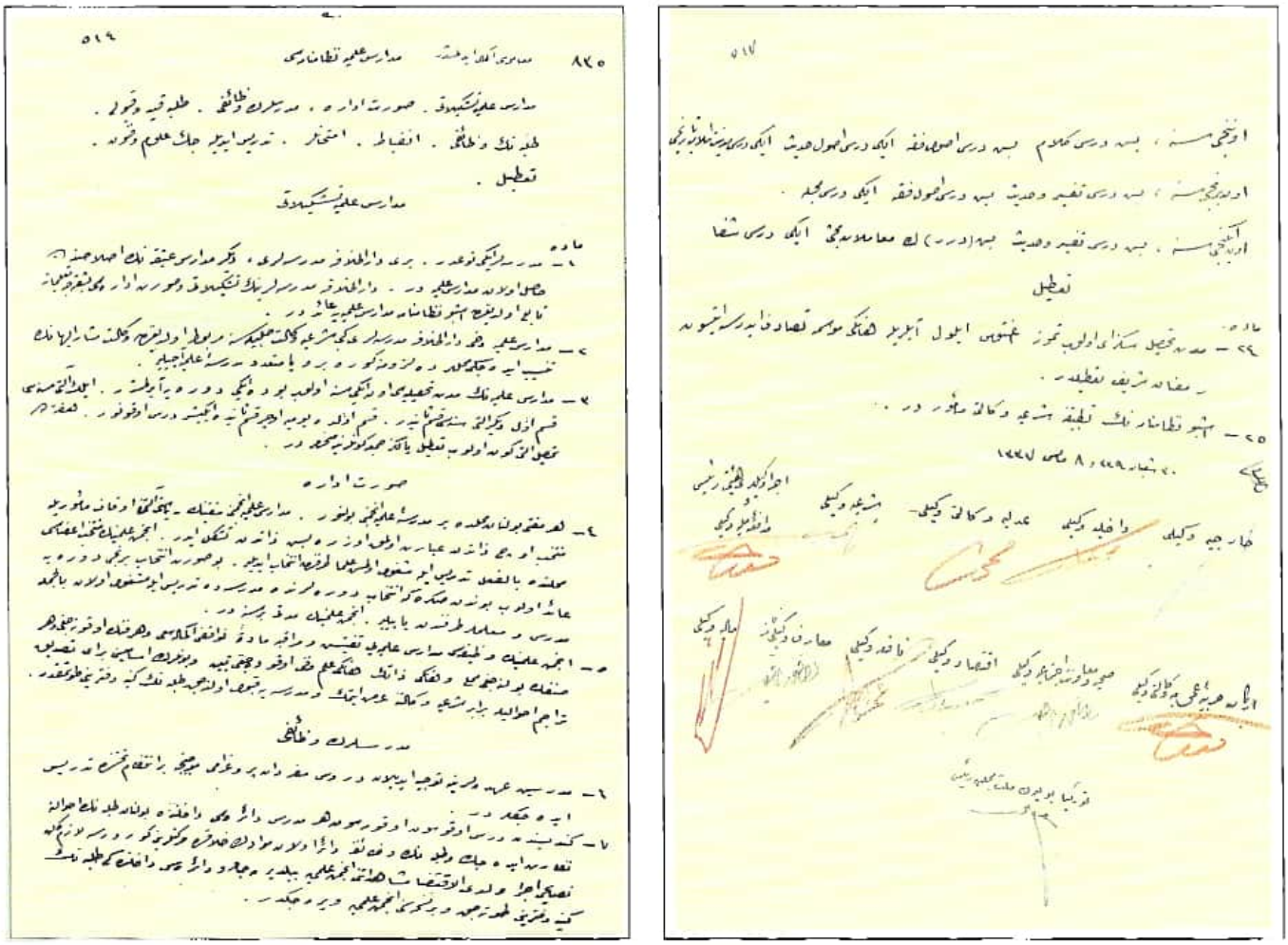

Medâris-i İlmiye Nizamnamesi'nin Meclis hükümeti kabinesinde görüşülen ve vekillerin, en son Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı nüshasının ilk ve son sayfaları.

gevşemiş, münkerât alabildiğine ilerilemiş olduğu böyle bir zamanda en mühim vazife ulemaya terettüp ettiği gibi en mühim mesuliyet de onların omuzlarına yüklenmektedir. Halkı tarîk-i hak ve sırat-ı müstakimde yürütmek hususunda lazım gelen bilcümle tedâbir-i diniye ve ictimaiyeyi düşünmek ve tatbik etmek memleketin en büyük irşad memurları olan müftilere müteveccih bir fariza-i diniyedir.

Her şehirde ve kasabada müftilik daireleri hakiki bir surette birer merkez-i dinî olmalı ve en büyük ve en müsmir faaliyetleri, faaliyet-i diniye ve ictimaiyeyi bu dinî merkezler göstermelidir. Medreselerin teâlîsi için çalışmak istenilirse daha birtakım menâbi'-i varidat bulmak mümkündür. Bugün İstibdal Kanunu mûcebince müsteğna-anha olan evkaftan, hususiyle müteaddit medreseler olan yerlerde mühim istifadeler olunabilir. Bazı medreseler var ki kasabanın en şerefli bir noktasında olmak itibariyle birçok para, varidat getirebilir. Bu medreseler İstibdal Kanunu'na tevfikan ve mahallî İstibdal Komisyonları marifetiyle istibdal olunarak hepsinin varidatını ihtiyaca göre bir iki medreseye tahsis etmek ve bu suretle elde kalacak bir veya iki medresenin hayatını idame etmek mümkün olan yerlerde hiç durmayıp teşebbüsâtta bulunmalı ve bu suretle medârisi tevhid etmelidir . Artık bir dakika bile tereddüt ve ataletle geçirilecek zaman değildir.

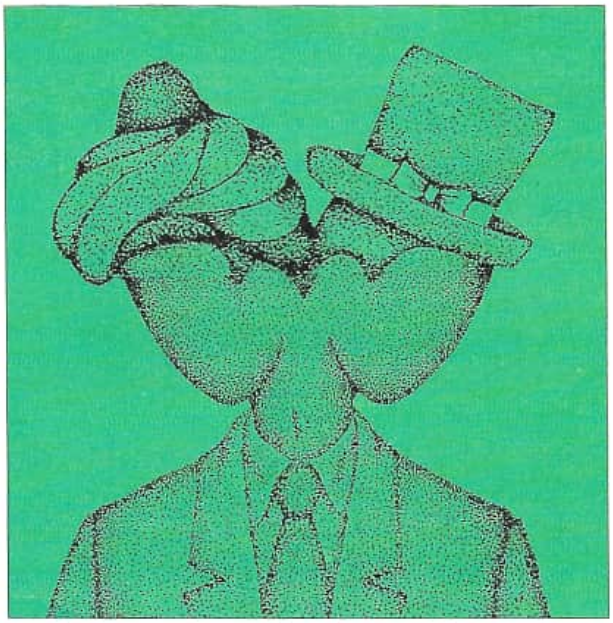

Modernleşme süreçlerinin ve eğitimde çatallaşmanın Osmanlıların son döneminde ama daha ziyade 1924 sonrası Türkiyesi'nde ortaya çıkardığı kafa karışıklıkları ve kıble bozuklukları üstteki çizimde güzel dile getiriliyor; sarıkla fötr şapka arasında... (Çizim: Bülent Erkmen, *Batılılaşma İhaneti* kitabı kapağı için, 1975).

Onun için Şer'iye Vekâleti bu hususta bütün müftileri hareket ve faaliyete davet eder. İşbu tamim vasıl olduğu zamandan itibaren nihayet bir ay zarfında her müfti kendi dairesi dahilinde (kasabada, nahiyede, köyde) ne kadar münkarız olmuş medrese bulunduğu, bunların varidat-ı vakfiyeleri olup olmadığı, varsa neden ibaret olduğu, bunlardan hal-i hazırda ne suretle istifade kâbil olduğu, yeniden küşad edilen medâris-i ilmiyenin miktarı ve talebesi neden ibaret olduğu, elhasıl memleketinde medârisin mazisi, hal ve istikbali hakkında mufassal bir rapor yazıp Şer'iye Vekâleti'ne irsal edecektir.

Bütün müfti ve müderris efendilere şunu da hatırlatmak isterim ki; bir zamanlar şaşaa-i kemâli gıpta-fermâ-yı cihan ve bugün hayretlerle gördüğümüz Avrupa'daki ulûm ve fünûnun pekçoğuna masdar-ı irfan olan medreselerimizi yeniden ihya ve Müslümanlığı i'lâ etmek için medreselere hakkıyla talebe olacak kimseleri kaydetmek icap eder. Müslümanlığa hizmet maksadıyla değil, yalnız askerden kurtulmak maksadıyla medreseye girmek isteyen –kim olursa olsun– katiyyen reddolunmak lazımdır. Verese-i enbiyâ olmakla mübâhi olan sınıf-ı ilmiye için askerliğin ne kadar kudsi bir vazife olduğu düşünülürse, bu vazife-i mukaddeseden kaçmak isteyenleri medreseye kayıt değil, doğrudan doğruya mensup oldukları [askerlik] şubeler[in]e teslim etmek iktiza eder. Medrese, vazife-i mukaddeseden kaçanların ilticagâhı olmayıp ilim ve irfan ocağı olduğunu hatırlatmaya lüzum görmem. Tahsilden maksat, dini ve vatanı i'lâya hasr-ı vücut etmektir. Muallimîn ve talebenin bugün hizmet-i fiiliyeden istisnası, İslâmın lazım-ı gayrımufarıkı olan ulûm ve fünûnun neşr u tamimi maksadına matuftur. Müstakil bir vatana sahip olmadıkça ferâiz-i diniyenin birçoklarını bile ifa edemeyeceğimizi hatırlarsak bugünkü mücahededen kaçmak isteyenleri hain-i din telakki etmemiz icabeder.

Elhasıl bütün medreselerde hatıra, gönüle bakılmayarak bihakkın tahsil meraklısı olup da din ve vatana hâdim olabilecek kimselerin kabulüne itina olunması lazımdır. Bunu, nizamnamenin beşinci maddesinde musarrah olduğu üzre Encümen-i İlmî Heyetleri taht-ı nezaret ve murakabede bulunduracaklardır. Sevk-i menfaat veya herhangi bir tesir ile hilaf-ı nizam bir hal anlaşıldığı takdirde buna cüret edenler –müderris, talebe herkim olursa olsun– hakkında tatbik edilecek cezanın pek şedîd olacağını hatta İstiklâl Mahkemesi'ne kadar verileceklerini beyan eylerim.

Vatanı kurtarmak ve yükseltmek için çalışanları Cenabı Hak muvaffak buyursun. Âmin.

Umûr-ı Şer'iye ve Evkaf Vekili

Abdullah Azmi (imza)

Kaynak: Cumhuriyet Arşivi, Nu. 51-0-0-0/2-1-13. (Belgeden bizi haberdar eden Rabia K. Gündoğdu'ya müteşekkirim).

TEKKELERİN KAPANMASIYLA HANGİ KAPILAR DA KAPANDI?

Büyük Yunus'un,

Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil

Veya Fuzulî'nin,

Yâ Râb belâ-yı aşk ile kıl âşina beni
Bir dem belâ-yı aşkdan kılma cüdâ beni

Yahut Şeyhülislâm Yahya'nın,

Mescitte riyâ-pîşeler etsin ko riyâyı
Meyhaneye gel kim ne riyâ var ne mürâî

mısraları... Bunlar ve binlercesi esas itibariyle tasavvufun, tekkelerin, mistik dünya tasavvurunun ve anlayışının, içe doğru zenginleşmenin ortaya çıkardığı ve kıyamete kadar ses verip yankılanacak büyük yadigârlardır. Bir dünyayı yansıtan aynalar... Bu çizgiye Pir Sultan Abdal'dan, Karacaoğlan'dan Aşık Veysel'e kadar gelen aşıklık geleneği birikimini, hatta türküleri ve halk deyişlerini de ilave etmek lazım. Uzun bir araştırmaya gerek yok, Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* kitabına "şöyle" bir bakmak bile anlayan, farketmek isteyen için yeterli. İnkılap edebiyatı arasında Türkçenin, Türk kültürünün, Türk tasavvur dünyası ve düşüncesinin neleri elden çıkarmaya cüret ettiği ve nasıl kafa olarak fakirleştiği hemen görülüp farkedilebilir.

Tek başına yeter bir gerekçe olabilir ama mesele elbette dil ile, edebiyatla sınırlı değil/kalamaz; klasik Türk müziğinin en büyük formlarının Mevlevî âyinlerinde ortaya çıkması da bunun bir uzantısı. En yukardaki kademe tasavvuf ve tekkelerin farklı ve meşru bir din/İslâm yorumunu hem teorik hem de pratik olarak ayakta tutması, sürdürmesi olmalı.

Buraya tekrar döneceğiz.

❁

Mustafa Kemal Paşa tekke ve zaviyelerin kapatılmasından birkaç ay önce, 1925 Ağustosu sonunda halka yaptığı konuşmalarda üslup olarak suçlayıcı ve karalayıcı, muhteva ve unsurları itibariyle hissî fakat dikkat çekici ifadeler kullanıyor. Belli ki kapatmanın zeminini döşemeye, kamuoyunu hazırlamaya başlamış. Konuşmasında tarikatların ve şeyhlerin yerine bilim ve medeniyeti ikame ediyor hatta medeniyet tarikatı ve tekkesi bile kuruyor. Bu yeni tekkelerin şeyhi kim olacak dersiniz!

اوقوماسی اولمایان شیخلره ناصل طاپیورلرمش !

مریدلر — کوستر بزه جمالی یا پیر !

قره کوز — اونك جمالی شیطان کورسون به بودالا آدملر لازمه باشکزی قالدیرکده مدنیت کوروك ، عرفان کوروك ، نور کوروك !

Paşa'yı 30'lu yılların resmi *Tarih* kitabından dikkatle ve sabırla dinleyelim:

> "Mevcut tarikatların gayesi kendilerine tâbi olan kimseleri dünyevî ve mânevî olan hayatta mazhar-ı saadet kılmaktan [saadete kavuşturmaktan] başka ne olabilir? *Bugün ilmin, fennin* [bilimin] *bütün şumûlüyle medeniyetin muvâcehe-i şûle-pâşında* [aydınlık saçan varlığı karşısında] *filan veya falan şeyhin irşâdıyla saadet-i maddiye ve mâneviye arıyacak kadar ibtidai insanların Türkiye câmia-yı medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum.*
> Efendiler ve ey millet! İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti, şeyhler, dervişler, müridler, mensuplar memleketi olamaz. *En doğru, en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak, insan olmak için kâfidir.*
> (...) Bu gibiler [şeyhler, hocalar] içinde *çok cahil hatta ümmî olanlarına* tesadüf ettim. Bilhassa bu gibi *cühelâ* bazı yerlerde halkın mümessilleriymiş gibi onların önüne düşüyorlar.
> (...) Tekkeler behemehal kapanmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti her şubede irşatlarda bulunacak kudreti haizdir. Hiçbirimiz tekkelerin irşadına muhtaç değiliz. Biz medeniyetten, ilim ve fenden kuvvet alıyoruz ve ona göre yürüyoruz. Başka bir şey tanımayız. *Tekkelerin gayesi halkı meczup ve aptal yapmaktır.* Halbuki halk aptal ve meczup olmamağa karar vermiştir" (vurgular bizim)[1].

Bütün Cumhuriyet tarihi boyunca benzerlerine, bıktırıcı tekrarlarına çokça tesadüf ettiğimiz bu yukarıdan kurulmuş, gerçeği eksik yansıtan mütehakkimâne cümleler ve bunların satıraralarında işleyen mantık, bu anafikri tahkim için seçilen kelime ve terkipler aslında fikir olarak 1925 yılından daha gerilere gider. Modernleşme tarihimizin birçok metninde tekke ve zaviyelerin, onların yaslandığı tasavvuf ve tarikat kültürünün geriletici ve bozucu, uyuşturucu ve fakirleştirici etkisi üzerinde çokça durulmuştur. Tekkeler ve şeyhler, müritler âdeta bir günah keçisi gibidir. Kendileri de benzer tenkitle-

Tekke kapısından içeri giren Karagöz ve Hacivat müritleri şeyhin önünde, cemaatla namazda olduğu gibi secdeye kapanmış saflar halinde görür. Asabi ve karanlık yüzlü şeyhefendi bütün vecahetiyle minderinde oturuyor. Duvarda tekke cihazı yerine cephane gibi tüfekler, kılıçlar ve hançerler var. Altyazısı şöyle:
"Okuması olmayan şeyhlere nasıl tapıyorlarmış!
Müritler: Göster bize cemâlini yâ pîr!
Karagöz: Onun cemâlini şeytan görsün be budala adamlar. Lazımsa başınızı kaldırın da medeniyet görün, irfan görün, nur görün!".
***Karagöz*, sene: 18, numara: 1802, 24 Haziran 1341/1925, s. 4.**

1 *Tarih IV*, İstanbul, Maarif Vekâleti Yay., 1934, s. 241.

rin konusu olan hocaların, ilmiye mensupları arasında da tasavvuf ve tarikatların itikadî, amelî ve ahlâkî açıdan bidat ve hurafelere batmış, bâtıl inançlara bulanmış, usul olarak yetersiz olduklarını yazanlar var, Bâtınîliği beslediklerini düşünen, bu çizgi üzerinden onlara sert tenkitler yöneltenler de var. (Bugün İlahiyat Fakültelerinde ve bazı radikal İslâmcı gruplar arasında olduğu gibi)[2].

Bu tenkitlerin bir usul üzerinden, bir İslâmî ilim zaviyesinden yapılmış olanları kendi içinde haklı da olabilir. Fakat unutmamak gerekir ki uzun İslâm tarihi içinde dinin tasavvufî yorumu "meşru" bir yorum olarak kabul edilmiş, bu sayede bir tasavvuf ilmi doğmuş ve halkın dinî kültürü ve ifade biçimleri dahil İslâm entelektüel hayatının her kademesini ve her alanını derinden etkileyen büyük eserler vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa kendisine gelene kadar hayli güçlenmiş bu anlayışa ve söyleme de yaslandığı için zayıf ve hissî delillerle rahat ve kendinden emin bir eda ile ve muhatap aldığı büyük kitleleri tahkir ederek konuşmaktadır. Bir siyasetçiye zaten bu yakışır; siyaset sahnesinde aslolan doğruyu değil doğru olarak kabul ettirilecek olanı etkili bir üslupla karşısındakilere anlatmak ve benimsetmektir...

Halbuki daha dün denebilecek bir tarihte, bütün Millî Mücadele tarihi boyunca, Erzurum, Sivas Kongresi'nde, I. Meclis'in açılışında, biraz daha geriye gidilirse Birinci Cihan Harbi yıllarında, Trablusgarp Savaşı'nda şeyhlerle, hocalarla, dervişlerle beraber, bazan onların himayesinde ve gölgesinde birçok yıl geçirmiş, birçok hadise yaşamış, boy boy fotoğraflar vermişti. Trablusgarp Savaşı ve I. Meclis yıllarında Sünusi tarikatı kıyafeti giyinmiş fotoğrafları bile var; başta takke ve sarık (tac), sırtta hırka, elde tesbih... Ayrıca şeyhefendilere çok hürmetkâr bir üslupla yazdığı mektuplar, dua talepleri ve niyaz temennileri...

Millî Mücadele yıllarında büyük hizmetleri geçmiş olan Eyüp Hatuniye Dergâhı şeyhi Şeyh Sadeddin Ceylan Efendi'nin oğlu Nazmi Efendi anlatıyor:

> "Merhum pederim [Millî Mücadele] zafer[in]den sonra tekkemiz mensuplarının düşman tehdidi altındaki hizmetlerinin tesbit ve yazılmasına ve hatta bunlardan birçoğunun İstiklâl madalyası almasına da şiddetle muhalefet etmişti. Zaferden sonra böyle bizim gibi gizli gizli çalışanları arayıp bularak kaydeden Bahriye kaymakamı (yarbay) Tevfik Bey, ziyaretimize gelerek bu hususta bazı sualler sordu.
>
> Kendisine verdiğim cevapları yazmakta bulunduğu bir sırada, içerdeki odadan konuşmalarımızı duyan merhum pederim yanımıza geldi. İkindi namazına gitmek üzere abdest almış, kollarını kuruluyordu. 'Oğlum, bu yaptığınız nedir, ne yapıyorsunuz?' diye sordu. Ona durumu anlattık. Bunun üzerine, 'Oğlum, biz bu işi madalya almak için yapmadık. Biz derviş adamlarız. Bize,

2 Tenkitler ve satıraralarında işleyen mantık için bk. İ. Kara, "Çağdaş Türk Düşüncesinde Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar", *Din ile Modernleşme Arasında* içinde, gözden geçirilmiş 9. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2020, s. 393-422.

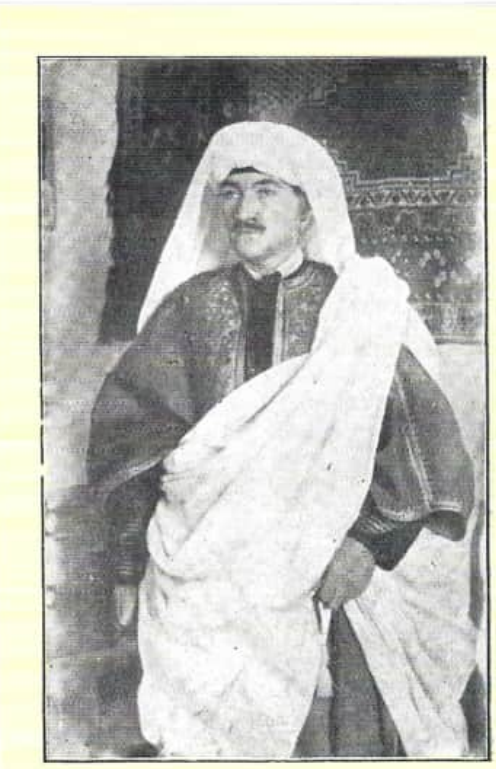

غازی طرابلسده

Milli Mücadele'nin Kahramanları...

Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğraf çektirmek, himayesinde görünmek istediği iki zat. Sağda Arap Şeyh lakabıyla meşhur Sivas'ta Rufaî şeyhi Abdullah Haşimi, solda Erzurum kadısı Mehmet Hurşit Efendi.
"Hilafetçi ve İslâmcı" bir söylemle yürütülen Millî Mücadele tarihi bu türden fotoğraflarla ve karşılıklı yazışmalarla dolu. 1924'te medreselerin, 1925'te tekkelerin kapatılması bu fotoğraf ve yazışmaları anlamsızlaştırmanın, inkârın yolunu açacaktır.
Tarihin böyle vefasız ve talihsiz tarafları çoktur.
Ve Bektaşi (yahut Bektaşimeşrep) olduğu söylenen Mustafa Kemal Paşa'nın Trablusgarp'ta iken Sünusi tarikatı kıyafetiyle çekilmiş bir fotoğrafı (sağda). Altyazısında "Gazi Trablus'ta" yazılı. Daha sonra da bu kıyafeti giyinerek Birinci Meclis'teki hoca ve şeyhlerle fotoğraf çektirecek, ayrıca bu kıyafeti kendisine hediye eden Şeyh Ahmet Sünüsi'yi eşi Latife hanımla birlikte tren istasyonunda karşılayacaktır (bk. Bu kitap, s. 73 ve 657).

din ve vatan yolunda vacip olan bir hizmetin karşılığı olarak madalya almak yakışmaz. Lütfen o yazdıklarınızı yırtınız' dedi. Tevfik Bey'in ısrarlı ricalarına rağmen kararından dönmedi. Notları gözünün önünde yırttırdı. İşte bu vaka dolayısıyla bugüne kadar Eyüp'teki Kuva-yı Milliye çalışmalarının birçok noktaları sır halinde kalmıştır".

"Zaferden sonra tekke ve zaviyelerin seddine dair kanun çıkınca birçoklarıyla birlikte Hatuniye Dergâhı'nı da mühürlediler. Bitişiğindeki camii ileri sürerek buranın tekke olmadığını iddia ettikse de dinletemedik. Gerek bu hususta ve gerekse tekke mensuplarının ifa ettikleri hizmetlere müteallik elimizde pekçok vesâik [vesikalar] vardı. Fakat zaferden sonra en normal dinî faaliyetlerimiz esnasında dahi dehşetli bir takip ve tazyike maruz kaldığımızdan birçok dinî kitaplarla birlikte bunları tavan aralarında saklamaya mecbur kaldığımızdan hepsi de zayi olup gitmiştir"[3].

Hatuniye Dergâhı ve Ceylan Efendi bir istisna değil, sadece Millî Mücadele devrinden yüzlerce örneği bulunabilir. Ayrıca bu Osmanlı topraklarına ve Türkiye'deki tekkelere, tarikat mensuplarına has bir şey de değil. Şeyhler ve dervişler fetih hareketlerinin öncüleri oldukları kadar son iki asırdır işgalcilere ve sömürgecilere karşı yürütülen hareketlerin de merkezinde yer almışlardır. Şeyh Şamil bunlardan biridir, filimde mektep hocası olarak konumlandırılan Ömer Muhtar da bir şeyhtir.

3 Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler*, 6. bs., İstanbul, Sebil Yay., 1980, s. 289, 296.

4 Bu konularda daha geniş okumalar için Mustafa Kara'nın *Tekkeler ve Zaviyeler* kitabı ile bu tartışmalara dair birçok kıymetli metni ihtiva eden *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri* derlemesine bakılabilir.

Halbuki Her Yorum Bir İmkân Olabilir

Aslında ortaya çıktığı andan itibaren tasavvuf ve tarikatlara tenkit nazarıyla bakan âlimler ve onu bir tehdit unsuru olarak gören siyasî çevreler hep olmuştur. Fakat bu diğer İslâmî ilimlerden bazılarının, diyelim ki Kelâmın, Felsefenin, Mantığın, hatta Fıkhın veya mezheplerin, meşreplerin tenkidi gibi bir şeydir ve esas itibariyle dini anlama ve şerhetmede kullanılan usul farklılığıyla, biraz da tek tek herbirinin veya temsilcilerinin ana yönelişleriyle, yaygınlığı ile, siyasî ve ictimaî gücüyle, etki sahasıyla alakalıdır.

Tarihî realite her ne olursa olsun XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlılarda ve Mısır'da tarikatların ve tekkelerin ulemanın hakim olduğu kurumlara (Osmanlılarda Meclis-i Meşayih üzerinden Şeyhülislâmlığa) bağlanması, denetlenebilir birer müessese haline getirilmesi âlimlerden ziyade veya onlar kadar siyasî merkezler tarafından da istenmiş ve gerçekleştirilmiş gözükmektedir. Çünkü tasavvuf ve tarikat vâkıasının zaman zaman baş vurulan imkânlarından ziyade problemlerine ve tortularına, tabiri caizse tâli taraflarına bakılmaktadır artık[4].

Tasavvufa, tarikatlara, tekkelere yöneltilen tenkitler bazı ilimlerin usul ve prensipleri zaviyesinden, bazı çevrelerin hassasiyetleri itibariyle kısmen veya tamamen haklı kabul edilse bile bu haklılık payı tasavvufsuz

ve tekkesiz bir dinî yorumun yetersizliği, bir dinî hayatın kuruluğu, tektipliliği vâkıasını ortadan kaldırmaz. Zaten bâtınî, mistik ve derunî tarafı olmayan bir din bulunabilir mi acaba, diye sormak lazım.

Belki daha işin başında hatırlanması gereken şey ilk zahitlerin, erken bir tarihte, gittikçe güçlenen saray hayatına, yeni şehirleşme biçimlerine ve bunun doğurduğu insanî ilişkiler tarzına, debdebeye, maddî zenginleşmeye muhalefet ederek, o günün mevcut durumunu dinden-sünnetten sapma şeklinde görerek şehirlerden çöllere, ıssız yerlere kaçtıkları, mağaralara sığındıklarıdır. Bir muhalefet ve sünnete sarılma (sünneti ihya) biçimidir bu...

Tasavvuf düşüncesinin ve kurumlarının daha sonraki yıllarda aynı muhalefet tarzını bütünüyle sürdürdüğünü söylemek herhalde zordur, hatta şehirlere, saraylara mahsus birçok unsuru (hırka, sarık, asa vb., tekkelerin asitâne, şeyhlerin sultan adını alması vb.) benimseyerek bünyelerine aldıkları, "bir lokma bir hırka" anlayışını sürdürmekle beraber büyük yapılara-tekke komplekslerine, geniş vakıf arazilere, "muhasebe kayıtları"na sahip oldukları da bir realitedir ama bu kurucu muhalif-sünnete bağlı fikir her zaman için hatırlanan önemli bir unsur olarak kalmıştır. (Yunus'un "Dervişlik olaydı tâc ile hırka / Biz de alır idik otuza kırka" mısraları aynı zamanda bir iç tenkit olarak da okunabilir).

Bu yüzden tasavvuf ve tarikatlar, İslâm tarihinin hemen her döneminde oluşan, katılaşan ilmî ve fikrî açıklama kalıplarını, dini anlama ve yaşama biçimlerini, siyasî ve sosyal yapıları tadil eden, gevşetip esneten, aşan, insanlara ve düşünce dünyalarına yürüyebilecekleri yeni bir alan, nefes alabilecekleri bir boşluk bırakan bir gücü bünyesinde barındırmıştır.

Devr-i Cumhuriyetten dille, Türkçe ile sınırlı bir şahitliğe yer verebiliriz:

> "Türkçesine ve Fransızcasına hayran olduğum, üniversitede hocam, *Yeni Sabah*'ta sütun sahibi ustam ve dostum Prof. Sabri Esat Siyavuşgil'e bir gün; 'Üstadım, sizin Türkçenizin temelinde ne var' diye sormaya cüret ettim. (...) Cevap verdi: İşin temelinde galiba tasavvuf terbiyesi var, ben tekkelerde büyüdüm.
> (...) Bir akşam yemeğinde (...) eski bakan ve edebiyat hocası, eserlerini *H. Nazım* diye imzalayan Ahmet Reşit Rey'e sordum, tekke ve dergâhlar ile Türkçe arasındaki eşitliği. Hemen cevap verdi: En güzel Türkçe daima tekkelerde konuşulmuş ve yazılmıştır. Dinî yanı ayrı bahistir, ama unutmayın ki tekkeler, 'ârifâne sohbetin mabedi' sayılır"[5].

Tarih boyunca da Cumhuriyet devrinde de tehdit olarak görülen ve tasfiye edilmek istenen hususlar arasında tasavvuf ve tekkelerin ortaya çıkardığı/sağladığı bu bir tarafıyla mevcut ilmî ve fikrî çerçeveleri müsbet mânada zorlayan ve aşan, bir tarafıyla da siyasî ve sosyal duvarların, sınırların ötesine geçen "imkân"lar bulunmaktadır. Modernleşme döneminde

5 Hakkı Devrim, "Tekkeler Vardı, Bazı Günlerde veya Saatlerde Zikir ve Sohbet İçin Yapılmış", *Radikal*, 11 Kasım 2009, s. 11.

tasavvuf ve tarikatlara, tekkelere yöneltilen tenkitlerin satıraralarında bu muhalif unsurlar, dünyaya (dünyevî olana) metelik vermeyebilecek tasavvur dünyası ve onun etrafında hâlelenen kültürel unsurlar merkezde gibidir.

Tasavvufî düşünce ve tarikatlar zaman içinde bozulmaya, şekil değiştirmeye, modernleşmeye uğrasa da yapısı icabı geleneği tamamen reddetme ve ondan bütünüyle kopma noktasına gelemez. Çünkü geleneğe bağlılığı zaruri kılan maddî ve mânevî birçok unsuru inkâr etmek, ortadan kaldırmak yahut büyük değişikliklere tâbi tutmak kendi mantığını ve sistemini bütünüyle yok edecektir. Bu unsurlardan en önemlisi herhalde aynı zamanda hiyerarşiyi ve tarihî irtibat noktalarını, otorite merkezlerini ifade eden silsile veya şeceredir. Her tarikat, her şeyh ve her mürit, kendisinin tarikat dünyasına girişinden başlayarak kurucu şeyhine, oradan Hz. Ebubekir veya Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber'e ulaşan bir "zincir"e sıkısıkıya bağlıdır, bağlı olmak zorundadır. Teorik ve sistematik olarak hiçbir tarikat mensubu kendisini önceki tarikat ulularından büyük ve üstün göremeyeceği gibi geliştirdiği düşünce ve teknikleri de meselâ tarikatın kurucu şeyhinin fikirlerinden daha yüksek bir yerde ve değerde göremez, düşünemez.

Gelenekten uzaklaşmanın, tarihten kopmanın nerede ise dinî bir "ideoloji" haline geldiği günümüz Türkiye'sinde ve İslâm dünyasında ciddi bir problem olarak görülen bu husus da aslında/aynı zamanda çok önemli bir imkân ve bir "yol"dur.

İslâm dairesi içinde yer alan herkesi kimliklerine, mezhep ve meşreplerine bakmadan, başka bir ifade ile bu kimliklerine dokunmadan bünyesi içine alabilecek bir karakter göstermesi, tasavvuf düşüncesinin ve tarikatların diğer önemli bir özelliğidir. "Elhamdülillâh Müslümanım" diyen ve İslâmla bağlantısı bu seviyede olan insanlardan tutun da "her halükârda şeriat"tan taviz vermeyenlere kadar herkes tarikatlar ve tekkeler içinde kendisine "emin" bir yer bulabilir. Ayakta, sesli ve hareketli zikri isteyenler için ayrı, kendi dünyasında başı önüne eğik, gözleri kapalı, sessizce zikrini eda edenler için ayrı tarikatlar ve tekkeler oluşmuştur tarih boyunca. Melâmî neşvede ise âdâb-erkân, kıyafet, tekke zühdü, takvayı zedeleyen, gönül dünyasını sınırlayan dış/gereksiz unsurlar olarak ele alınıyor ve önemsizleştiriliyor. Kadınların ancak başka bir mekânda, perde ve kafes arkasında kalmalarına müsaade eden tarîklerin yanında daha yakın münasebetlere elverişli, hatta bunu öne çıkaran dergâhlar da mevcut. Bektaşîlik de Alevimeşrep tekkeler de Sünnîlerle Alevîleri aynı çatı altında barındırabiliyor...

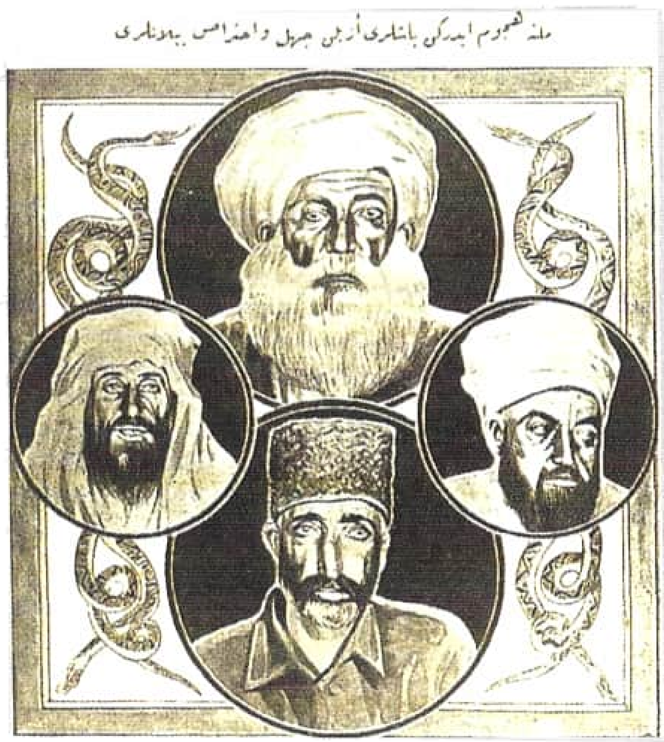

Çok Yönlü Bir İtibarsızlaştırma Çabası

Şeyh Said İsyanı tekkelerin ve tasavvuf çevrelerinin karalanmasını, gayrımeşru sayılmasını kuvvetlendiren, kapatılmalarını mümkün kılan bir fırsat oldu veya dışardan ve içerden bir fırsat olarak kurgulandı. Tekkelerin kapanmasıyla birlikte karalama ve aşağılama kampanyası, basının da çanak tutmasıyla en üst seviyeye çıktı; şeyhler, hocalar, müritler artık başı ezilmesi gereken yılanlar ve ejderlerdir... Bu ifade tarzı ve davranış biçimleri bugün dahil nerede ise bütün Cumhuriyet tarihini esir almış gibidir.

***Resimli Tarih* mecmuasının 6 Haziran 1341 (1925) tarihli kapağındaki karikatür aslında kimin, nasıl gösterilmek istendiğini çok açık ele veriyor. Başlık: "Millete hücum ederken başları ezilen cehl ve ihtiras yılanları" (Ayrıca bk. Bu kitap, s. 224, 227).**

Nihayet tasavvufun, tarikatların ve tekkelerin insanları, hatta kültürleri yerlileştirici fonksiyonlarından da bahsetmek gerekiyor. İslâm tarihi boyunca üst tasavvur dünyası olarak İslâmın, alt tasavvur dünyası olarak millî ve mahallî hususiyetlerin uzlaştırılarak, belki bir üst seviyeye çıkarılarak yerlileştirilmesi, ete kemiğe büründürülmesi konusunda tasavvuf ve tekkelerin fonksiyonları herhalde başka kurumlarla karşılaştırılamayacak derecede derin ve sürekli olmuştur. Bu tesbit Türkler için daha fazla doğru olmalıdır.

Tekkeler Ne Oldu?

Hamdullah Suphi Tanrıöver'e bakılırsa tekke ve türbelerin kapatılmasının ortaya çıkaracağı kültürel problemler konuşulurken Mustafa Kemal Paşa araya girer ve şunları söyler:

> "(...) Ben size onbeş sene müddet veriyorum. Onbeş sene bu böyle devam edecek. Hamdullah Bey, onbeş sene sonra gelin, hangi türbenin türbedarlığını istiyorsanız ben onu size vereceğim. Orada entari giyin, oturun, türbedar olun".

Rivayetlere göre yıllar sonra Bülent Ecevit de CHP genel sekreteri iken (demek ki 60'ların sonu, 70'lerin başı) tarikatlar ve tekkeler meselesini partinin genel başkanı İsmet İnönü'yle konuşmuş ve şu cevabı almıştı:

> "Başlangıçta on onbeş yıllık bir yasaklama döneminden sonra biz de serbest bırakılmasını düşünüyorduk, olmadı. Şimdi mümkün. Ama parti meclisindeki havayı yoklayıp ona göre hareket edelim. Ben görüşeyim".

Bunlar olmadı fakat etkileri ve problemleri bugüne kadar gelen başka şeyler oldu. Olanların başında herhalde ilim ve irfan hayatının büyük darbe alması zikredilmelidir. Tekkelerin ve tasavvuf çevrelerinin zaten kendilerine mahsus yaşama-yaşayarak bilme tarzları, yaygın ama kademeli eğitim-öğretim metotları, kültürel aktarım teknikleri, bir hayat biçimini halka benimsetme kanalları başından beri vardı. Daha doğrusu kendi meşreplerine uygun olarak tektip olmayan bu bereketli kanalları bizzat kurmuş, geliştirmişlerdi. Mevlevîhaneler başta olmak üzere bazıları musiki meşkleri ve icrasında, edebiyat sohbetlerinde, güzel sanatlarda bir merkez gibi çalışıyordu. Ahi zaviyeleri gibi bazıları esnafın merkeziydi. Esnaf ahlâkı diyebileceğimiz fütüvvetnâmeler ne kadar ince ve derin bir ahlâk anlayışının, ne ölçüde incelmiş bir dilin günlük hayatta, çarşıda pazarda varlık alanına çıkabildiğini gösteriyor. (Sabri Ülgener'in zihniyet dünyası araştırmalarında en çok da tasavvuf metinlerinden, fütüvvetnamelerden, menakıpnamelerden, sûfi şairlerden, ahlâk kitaplarından yararlanması elbette tesadüfi değil). Tekkelerin bir kısmı medresenin yanına ilişmiş, onu kendi zaviyesinden tamamlayan, destekleyen, ondan da bir şeyler alan bir yapıya bürünmüştü.

Tekkelerin kapanmasıyla birlikte bu ilim-irfan dünyası büyük ölçüde dumûra uğradı, sessizliğe büründü, içine çekildi, büzüştü, incindi, ezildi, biçimsizleşti. Kendi vadisinde Türkiye'yi, hatta kendisini taşıyamayacak bir hale geldi.

Resmi tarihin yazdıklarının aksine tarikat çevreleri tekkelerin kapanmasına neredeyse hiçbir sert tepki göstermedi. Bugüne intikal eden kırık dökük yazılı beyanlara bakılırsa hiç de hazırlıklı olmadıkları bu musibeti sabırla ve tevekkülle karşıladılar, "Cümle mevcudat zâkir kâinat dergâhtır"[6], "Onları biz kapattık, dervişlerin davranışları kapattı" dediler.

CHP ileri gelenlerinden Recep Peker'in içinde olduğu bir örnek:

> "1925'te tekkelerin kapandığı o günlerde Recep Peker Bey, Ankara'dan Kütahya'ya gelir. Her zamanki gibi Şeyh Bekir Efendi'yi ziyaret etmek ister. Ancak bu sefer içinde bir ukde vardır:
> — Şeyh Efendi'yi ziyaret etmesine edeceğim, amma tekkelerin kapatılmasına acaba Şeyh Efendi ne der? 'Sizin başka işiniz yok da bizim tekkeleri mi kapatıyorsunuz, bir daha ziyaretime gelmeyin' mi der yoksa beni huzuruna kabul edip eskisi gibi sohbet mi eder?
> Recep Bey, bu rahatsız edici düşünceler içinde Şeyh Efendi'ye ziyarete gider. Şeyh Efendi'nin dervişleri, Recep Bey'in geldiğini haber verirler. Şeyh Bekir Efendi, Recep Bey'i güler yüzle ve daha önceki gelişlerinden daha neşeli karşılar. Hatta tekkelerin kapatılması mevzusuna bile değinmez. Sonunda Recep Bey, kendisine tekkelerin kapatılmasına yönelik bir soru sorulmamasına dayanamaz ve Şeyh Bekir Efendi'ye:
> — 'Şeyhim ne dersiniz, biz tekkeleri kapattık' der. Bu sual karşısında Şeyh Bekir Efendi'nin tebessüm ederek kendine özgü yöresel ağzıyla verdiği cevap çok ilginçtir:
> — 'Ooo imanım! O emri, biz gece 12.00'de verdik. Siz gündüz 12.00'de kapattınız. O emri, size biz verdik. Çünkü dervişler çorbaya, pilava âşık oldu. Gerçek Hak âşıkları azınlıkta kaldı. Bizler, çorba pilav âşıklarına zahirî kapıyı kapattık. Gerçek Hak âşıklarını da gönül tekkemize aldık', der sonra elini kalbinin üstüne koyarak:
> 'Recep Bey, Recep Bey! Buraya kilit kürek yanaşmaz. Vakit saat geldiğinde biz, onları gönül tekkemizden yine zahire çıkarırız ve tasavvufu sayılamayacak kadar çok bütün özellik ve güzellikleriyle tekrar ortaya koyarız. Şimdi bekleyişteyiz, deyip bunun 'şuûnât-ı ilâhiyye[den] olduğunu, Allah Taâlâ emir vermeden ve murat etmeden bir yaprağın bile kımıldamayacağını biliriz' [der]"[7].

Bu örneğin benzerleri çok, her tarikattan, her meşrepten... Fakat bu ağırbaşlı ve telaşsız görünen karşılayış bir adım sonra meslek ve meşreplerinin hakkını verecek insanların yetişmesini sağlamaya yetmedi. Yetersizlikler arttı, biçimsizlikler çoğaldı. Siyasî merkeze yanaşan, onların diliyle konuşan, bizzat siyasetin içine giren, Ankara yâranından olan, bürokrasiye ve

6 Galata Mevlevîhanesi son şeyhi Celâleddin Dede'nin, tekkelerin kapatılması üzerine yazdığı kıta meşhurdur:
Âsumandır kubbesi hem ahterân âvizesi
En ziya-bahşâ kanadîli güneşle mâhdır
Seddolunmakla tekâyâ kaldırılmaz zikr-i Hak
Cümle mevcudat zâkir kâinat dergâhdır.

7 *Batmayan Güneş Devam Eden Gölgeler-Mehmet Dumlu*, haz. Ayşe Nur Sır, İstanbul 2001, Birçok başka örnek için bk. İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1*, gözden geçirilmiş 9. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2019, s. 287-93.

Cumhuriyetin Paradoksları

Yenikapı Mevlevîhânesi son şeyhi Abdülbaki Baykara (solda), Cumhuriyet devrinin ikinci Diyanet İşleri başkanı ilmiyeden Şerefeddin Yaltkaya ve çocukluğu Yenikapı Mevlevîhânesi'nde geçen maarifçi Hasan Âli Yücel her zaman arkadaş ve dost kalmışlar. Şerefeddin Efendi'nin Diyanet İşleri başkanı olmasında da Hasan Âli'nin belirleyici olduğu rivayet edilir.
Bu fotoğrafta muhtemelen Yaltkaya'nın evindeler çünkü o sarıklı, evinde âdap gereği "başı kapalı". Abdülbaki Efendi'nin, içinde "Kesip rîş-i sefîdim pîr iken yosma civan oldum", "Dilimde nûr-ı imanım başımda kapkara şapka" mısralarının da yer aldığı meşhur şiirini yazdığı yıllar olmalı. Hasan Âli bey gibi takım elbiseli ve kıravatlı.
En çok paylaştıkları ortak nokta ne acaba? Muhtemelen tekke ve tasavvuf kültürü...
Peki bu insanlar bu iç ve dış dünyaları ile 30'lu, 40'lı yılları nasıl, hangi halet-i ruhiye ile yaşayıp tükettiler? Dinî hayattaki o biçimsizliklere nasıl tahammül gösterdiler?
Bunu ancak herhalde büyük romancılar anlatabilir...

iktisadî varlık olmaya teşne nice şeyhler, nice müridan ve tekke oldu... 12 Eylül askerî darbesinden sonra holdingleşenlerine bile tesadüf edildi...

Şimdi köprülerin altından bu kadar sular akıp geçtikten sonra cemevi problemini (öncelikli olarak tasavvuf ve tarikat meselesini yahut tekrar öcü gibi gösterilmeye başlanan cemaat meselesini değil!) çözmek için tekke ve zaviyeleri kapatan kanunun tashihini veya Meclis-i Meşayih'i birileri gündeme getirmiş, getirecek diyorlar. Aslında tarihî adres doğru gibi fakat o adrese bugün aslî değil tâli bir mesele için gidildiği zaman kim, nasıl, nerede bulunacak? Adları unutulmuş, nesilleri kesilmiş, duaya muhtaç bir adres, bir oyalama ve şaşırtma adresi olmasın orası?

Şimdilik Bitirirken...

Tarihe, tarihî örneklere bir tecrübeler hazinesi olarak müracaat etmek kadar meşru hangi fikir ve hareket olabilir?! Ama tarih her zaman sizin aradığınız gibi bulunmaz, sorularınıza her zaman size, içinde bulunduğunuz zamana uygun cevaplar vermez. Ayrıca cevap var, cevap var... Tarihi bugün için devreye sokmak otomatik işleyen bir mekanizma değildir. Yeni usul, yorum ve yaklaşımlara hatta yeni araçlara, yeni dil ve üsluplara ihtiyaç duyacaksınız.

Çünkü zamanın akışı, tarihin bazen katı ve keskin müdahaleleri tasavvuf kültürünü de etkilemiş ve kendine benzetmiştir. Mesuliyet ve ahlâkı unutmadan tasavvuf ve tarikatların bugüne intikal eden tezahür biçimlerinin ve problemlerinin bu müdahalelerle ilgisi tahmin edilenden fazladır.

Bakın yakın zamanlarda neler olmuş:

> "[Kudsi Erguner]: 1958-59 seneleriydi. [1925'te tekkeler kapatıldıktan sonra] Konya'da ilk kez Mevlevî âyini düzenlenecekti. Onca yıl üstüne gidilen bir konu olduğu için büyük heyecan yaratmıştı. Hatırlıyorum, rahmetli babam [neyzen Ulvi Erguner] ve bütün zevat trenlere binip gittiler. Orada vali hepsini toplayıp 'bu yaptığınız yalnızca bir gösteridir, birinizin, içinden Allah dediğini hissedersem hemen yasaklarım' demiş"[8].
>
> "[Ahmet Hatiboğlu]: İlâhîler radyoda yayınlansın diye [güftelerdeki] 'Allah' yerine 'can' dedik"[9].

Arzu eder ve uygun görürseniz itibarlı bir sosyal bilimcinin şu sözleriyle tekke menakıbını şimdilik bitirelim:

> "Cumhuriyetin çocukları olarak Türkiye tarihini ikiye ayırıyoruz: Cumhuriyet öncesini zifiri karanlık, Cumhuriyet ve sonrasını tozpembe; böyle tarih olmaz. Gerçek toplumlarda buna benzer bıçakla kesilmiş gibi kesintiler yoktur, ama bize öyle öğretildi. Bir tarafta alfabelerin mavi göğü, diğer tarafta efsuncuların karanlığı..." (Şerif Mardin).

8 "Paris'te Bir Mevlevi", *Aktüel*, sayı: 133, 20-26 Ocak 1994.

9 *Zaman*, 15 Mart 2005, s. 2. Hatiboğlu TRT bünyesinde kurduğu korosuna Dinî Musiki Korosu adını vermek istediğini fakat "laik bir ülkede dinî musiki nasıl yayınlanır" tepkileri arasında buna muvaffak olamadığını da belirtmektedir.

"RESMİ TARİH"E GÖRE TARİKATLER, ŞEYHLİKLER, DERVİŞLİKLER, TEKKELER, ZAVİYELER, TÜRBELER, TÜRBEDARLIKLAR, CÜPPE VE SARIK

1925 Ağustosunun 25inden 1 Eylüle kadar süren bu seyahatin inkılâp için verimi yalnız *fes-şapka* değişikliğinden ibaret kalmadı. Fes, kendisini bir din bayrağı gibi tutmağa çalışan birçok köhne ve geriletici müesseseleri de *beraber sürükledi.* Taassup ve irticanın asırlardan beri içinde çöreklendiği ne kadar yuva varsa, hepsi birden yıkıldı. Bunların mahiyetleri ile nasıl kaldırıldıklarını yine onları devirenin dilinden dinlemek için tekrar Kastamonu seyahatine dönmek lâzımdır. Gazi bir taraftan kıyafet hakkında değiştirilmesi ve düzeltilmesi lüzumlu noktaları anlatırken, diğer taraftan da içtimaî hayatımızı içinden öldüren, fikrî canlılığı kemiren miskinlik ocaklarını söndürmek lüzumunu da şiddet ve kat'iyetle söylüyordu. Bu mevzular üzerindeki beyanat, Kastamonu memleket kütüphanesinde söylenen "*sarığı salâhiyettar olmıyana sardırmamalı*" cümlesile başladı.

Hakikaten o zamana gelinceye kadar sarık yalnız muayyen bir ilim sınıfı tarafından değil, her istiyen, bilhassa kendilerine din adamı, Allah adamı süsü vererek cahil halk sınıflarını daha kolay *kandırmak ve soymak* yolunu arayan sahtekârlar tarafından da sarılır olmuştu.

Gazi, İnebolu'dan Kastamonu'ya dönüşünde tekkeler, zaviyeler, tarikatler, türbeler bahsine hususî bir ehemmiyetle temas etti:

> "Efendiler, dedi, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mâna ve eşkâliyle medenî bir içtimaî heyet haline îsâl etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemiyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Her halde zihniyetlerde mevcut hurafeler kâmilen tardolunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça, dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır".

Büyük Reis, hurafelere dair misâllerle tafsilât verdikten sora sözü türbelere, *yalancı evliyalara*, tarikatlere getirerek şöyle devam etti:

> "Ölülerden medet ummak medenî bir cemiyet için şeyndir. (...) Mevcut tarikatlerin gayesi kendilerine tâbi olan kimseleri dünyevî ve mânevî olan hayatta saadete mazhar kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin, bütün şümuliyle medeniyetin parlak ışıkları karşısında filân veya falan şeyhin irşadiyle maddî mânevî saadet arayacak kadar iptidaî insanların Türkiye medenî camiasında mevcudiyetini asla kabul etmiyorum (şiddetli alkışlar).
>
> "Efendiler ve ey millet, biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz! En doğru, en hakikî tarikat medeniyet tarikatidir (sürekli alkışlar). Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir. Tarikat rüesası, bu dediğim hakikati bütün vuzuhiyle idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık rüşte vâsıl olduklarını elbette kabul edeceklerdir".

Gazi'nin nasıl konuştuğunu ve milletin muzaheretine dayanarak dediklerini birer birer nasıl yerine getirdiğini daha evvelki misâllerde bilenler, acı bir istihza ile biten bu şiddetli hitabenin asırlık hortlaklar halinde dünyada tutunmağa çabalayan tarikatlerin, şeyhlik ve dervişliklerin artık tekkeleri, zaviyeleri ve tür-

Derviş

Altında "Derviş" yazılı bu çizim Cumhuriyet'in 10. Yılı hazırlıkları için yayınlanmış bir dizi kitaptan birinin içinde yer alıyor (Muzaffer, *Umumi Kütüphane 14*, Ankara, Reklam Matbaası, 1932, s. 34). Bir iki yıl önce olmuş Menemen hadisesine işarette bulunduğu şüphe götürmez. Zaten karşı sayfada "İzmir Suikastı" başlığı var ve ilk cümleleri, "İhtiras vatanları çiğniyor, milletleri didik didik ediyor. Çiğnenen vatan bizim..." Dervişin elindeki teber, bir tekke cihazı gibi değil de adam doğramak için tuttuğu bir balta gibi çizilmiş.

belerile birlikte son günlerini yaşadıklarından şüphe etmediler.

Ayni nutukta *resmî bir sıfat ve salâhiyeti* olmadığı halde sarık saran ve cüppe giyenlerden de bahsedildi:

> "Vazifedar olmıyan birçok insanlar görüyorum ki, ayni kıyafeti giymekte berdevamdırlar. Bu gibiler içinde çok cahil, hatta ümmî olanlarına tesadüf ettim. Bilhassa bu gibi cühelâ bazı yerlerde halkın mümessilleri imiş gibi onların önüne düşüyorlar, halkla doğrudan doğruya temasa adeta bir mâni teşkil etmek sevdasında bulunuyorlar. Bu gibilere sormak istiyorum. Bu vaziyet ve salâhiyeti kimden, nereden almışlardır?
>
> "(...) Millete hatırlatmak isterim ki, bu lâübaliliğe müsaade etmek asla caiz değildir. Her halde salâhiyet sahibi olmıyan bu gibi kimselerin muvazzaf olan zevat ile ayni kisveyi taşımalarındaki mahzuru hükûmetin nazar-ı dikkatine koyacağım".

Gazi, bu cümleleri fese ait hitabesiyle idame etti. Bazı kasabalarda *kadınlarımızın yakışıksız örtünme ve erkekten kaçma* tarzları için de sözünü esirgemedi:

> "Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya peştamal veya buna benzer bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler, yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere otururak yumulur. Bu tavrın mâna ve medlûlü nedir?
>
> "Efendiler, Medenî bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal, milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lâzımdır".

Aralarında Fransız semazen de var

Semazenler bugün AKM'deki törende sahne alarak tüm ünde Atatürk anısına sema yapacak. Üsküdar Mevlevihanesi'nin se mazenleri arasında Fransız Florence Brevillac da var (yanda).

Atatürk için semah

Atatürk'ü anma törenlerine bu yıl Mevlevîler de katılıyor. Atatürk Kültür Merkezi'nde bu gece Cemevi ile birlikte düzenlenecek anma töreninde sahneye çıkacak Mevleyi dervişler sema gösterisi yapacak. Üsküdar Mevlevihanesi'nde Postnişin Hasan Dede'nin öncülüğünde yoğun bir hazırlık sürdürülüyor.

Rengarenk tennurelerle, kadınlı-erkekli AKM'de sahne alacak Mevlevîler, 'Bizim işimiz canlılarla değil aydınlarla' diyor. Numan Baba Tekkesi'nin müritleri arasında bulunan Fransız Florence Brevillac da tam 3 yıldır sema yapıyor. Ressam olan Florence Mevleviliğe gönülden bağlı olduğunu söylüyor.

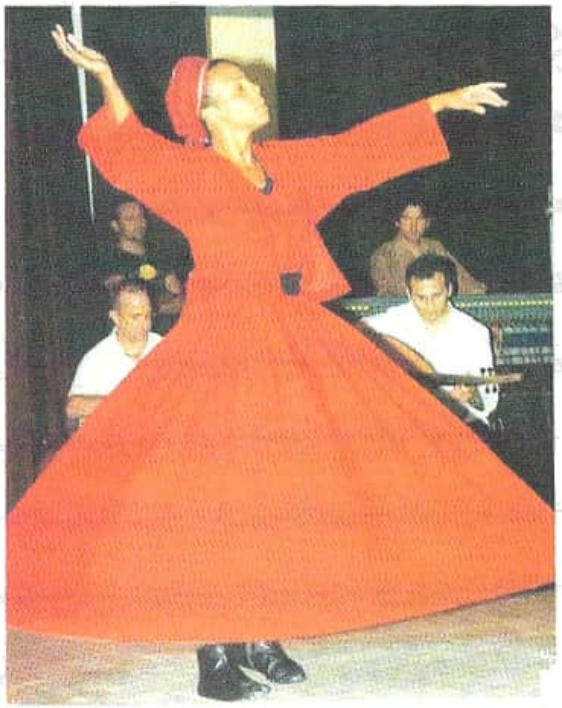

DP iktidara geldikten iki yıl sonra Konya'da Şeb-i Arus vesilesiyle sema "gösterileri" düzenlenmeye başlanıyor. Organize eden Konya Turizm Derneği ve sema Spor Sergi binasında icra ediliyor. Etkileyici ve görsel karakteri sebebiyle "turistik" unsur haline gelişi çabuk ve kolay oluyor. Bugün de öyle; düğünlerde, dükkân açılışlarında, Ramazanda meydanlarda sema gösterileri var...
Kolaj unsurları da taşıyan üstteki tablo 1971 yılına ait.
Tekkeleri kapatan Mustafa Kemal Paşa için, 10 Kasımda, yabancı kadınların da semazen olarak katıldığı bir sema merasimi yapılması daha dikkat çekici; semah yazılması da... (*Sabah*, 10 Kasım 1996, arka sayfa). Kadınların sema yapması Mevlevî geleneğinde yok ama turistik merasimlerde bu artık önemini yitirmiş bir şey.
2007 yılı doğumunun 800. sene-i devriyesi münasebetiyle Mevlâna Yılı ilân edilmişti. Son kare o zamandan kalma. Altyazısı şöyle yazılmış: "Bursa'da bir market açılışı için organize edilen Mercan Dede konserinde [yabancı] kadın semazen göğüs dekolteli kırmızı tennuresini savuruyor". Hakikaten bir savurma ve savrulma...

Bütün bu hitabe bahçeyi dolduran halk tarafından baştan sona kadar hararet ve heyecanla alkışlandı; şimdiye kadarki inkılâplarda gösterilen yoldan milletçe nasıl gidilmiş ise, bundan sonra da ayni yolda metanet ve süratle yürüneceğine, Gazi'nin her işaretinin millet için bir emir sayıldığına dair *teminatla* mukabele edildi.

Fakat, hiçbir sıfat ve salâhiyetleri olmadığı halde *imam* ve *hoca* kılığına girenler hakkında ve tekke mensupları hakkında söylenenleri Gazi, kâfi görmemişti. Bu noktalar üzerindeki fikirlerini tekrarlıyarak sayıları pek çok olan bu zümre mensuplarını kararın kat'îliği ile ona uymak zarureti etrafında eyice irşat etmek istiyordu. Bunu Ankara'ya dönüşte Çankırı ve İskilip halk heyetlerile konuşurken yaptı:

> "(...) Yalnız bir Diyanet İşleri Reisliği ve buna mensup müftü, imam ve hatipler vardır. Bu sınıfa ait kıyafeti tanırız. Bu işlerle muvazzaf olmayıp ta hariçte kalanların ayni kisveyi giymeleri doğru değildir. Bu gibileri kimse tanımaz ve kabul etmez.
>
> "(...) Tekkeler behemehal kapanmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti her şubede irşatlarda bulunacak kudreti haizdir. Hiçbirimiz tekkelerin irşadına muhtaç değiliz.
>
> "Biz medeniyetten, ilim ve fenden kuvvet alıyoruz ve ona göre yürüyoruz. Başka bir şey tanımayız. Tekkelerin gayesi halkı meczup ve aptal yapmaktır. Halbuki halk aptal ve meczup olmamağa karar vermiştir.
>
> "Tekkeler basit bir keyfiyet görünür, fakat ehemmiyeti vardır. Biz cihan ailesi içinde medeniyiz. Her noktadan medeniyetin icaplarını tatbik edeceğiz!"

Hükûmet Kararnameleri

Gazi, 1 Eylül 1925'te Ankara'ya döndü. "Yaşa!" diye haykıran on binlerce halk tarafından kuşatıldı. Yeni inkılâbın beş altı gündür hergün gelen haberleri Ankara'da hakikî bir bayram havası ve sevinci yaratmıştı. Ertesi gün Vekiller Heyeti, Büyük Cumhurreisinin Reisliği altında toplandı.

a) Tekkelerin, zaviyelerin kapatılmasına;
b) İlmiye sınıfı kıyafetine;
c) Devlet memurları kıyafetine;

dair 2 Eylûl 1925 tarihli kararnameler çıktı. Tekke ve zaviyelere müteallik kararnamede kapatılma muamelesinden başka "Türkiye Cumhuriyeti içinde hiçbir tarikat, bunlara mensup hiçbir şeyh ve derviş ve mürit olmıyacağı, bu sıfatlara ait hususî kisvelerin ve unvanların, türbe ve türbedarlıkların ilga edildiği" tesbit olunuyordu[1].

İlmiye sınıfına ait kararnamede kimlerin ilmiye kıyafeti taşıyabileceği gösteriliyor, bu kıyafetin şekli, giyenlerin tâbi olacakları şartlar tesbit ediliyordu.

Devlet memurlarına ait kararnamede bütün memurların şapka giyecekleri tasrih olunuyordu. Sonradan, şapkayı bütün millete teşmil eden bir kanun da çıktı.

Zaviyelerin, tekkelerin kapatılması, tarikatlerin ilgası, işsiz güçsüz bu tembellik yurtlarında yaşayarak saf halkın din duygularını istismar eden birçok mutaassıp ve menfaatlerini irticada bulan şeyhleri, dervişleri –tabiî olarak– hoşnut etmedi. Bunlar birçok yerlerde halkı yeni inkılâplar ve Cumhuriyet idaresi aleyhine ayaklandırmağa uğraştılar. Fakat yakalanarak cezalarını gördüler. Millet bu yenilikleri az zamanda tamamiyle benimsedi.

Kaynak: *Tarih IV*, İstanbul, Maarif Vekâleti Yay., 1934.

1 Tekkeler ve zaviyeler hakkında kararname, madde 2.

مسلمانلرك زكات، صدقهٔ فطر وقربان دريلرينى طياره جمعيتنه ويرملرى شرعاً جائزدر

[تورکیه جمهوریتی طیاره جمعیتی حکومتجه مصدق بولونماسنه وقوای هوائیه‌سی متفوق اولمیان دولتلرك محافظهٔ موجودیت ایده‌میه‌جکلری محقق اولماسنه بناءً تورك ملت ودولتنك محافظه‌سی ایچون طیاره فیلوسی تشکیلنه صرف ایدلمك اوزره اغنیای مسلمینك زکات وصدقهٔ فطر وقربان دریلرینی مذکور طیاره جمعیتنه ویرملری شرعاً جائز اولورمی ؟ الجواب اولور .]

دیانت ایشلری رئیسی

رفعت

اسباب موجبه

« ذکای بشر انکشاف ، آثار مدنیه وفنیه اعتلا ایتدکجه متزایداً احتیاج بشر آرتمقده ، اصول حربلر ، تجهیزات حربیه تبدل وتنوع ایتمکده‌در بالضروره هردولت محافظهٔ موجودیت ایچین اك متکامل سلاح مدافعه ایله تجهز ایده‌رك دیکر دولتلر طرفندن بلع ایدلمکه محکوم اولمامق چاره‌لرینه توسل ایتمکده‌در . مستغنی بیاندرکه شیمدی‌یه‌قادار بری وبحری قوتلر تأمین ظفره کفایت ایدرکن بالکز بونلرك عامل اوله‌میه‌جغنی ، بونلره برده قوای هوائیه علاوه ایتمك لازم اولدیغنی ، قوای هوائیه‌سی فائق اولمایانلرك احراز غالبیت ایده‌میه‌جکی محاربات اخیره قطعیتله اثبات ایتمشدر . استقبالده وقوعی ناقابل اجتناب اولان محاربانده اك مؤثر عامل ظفر قوای هوائیه اولاجغی اشتباه جائز اولمیان احوالدندر . بناءً علیه باشده انکلیزلر اولمق اوزره هردولت قوای هوائیه‌سنی اعظمی فداکاری ومجبوریتله تزیید ایتمکده‌در . بو میانده یونان اهالیسی بیله هردرلو منابع ملیه‌لرینه مراجعتله (۱۰۰۰) طیاره وجوده کتیرمکه قرار ویردیکی ، بو عزمك اوغورنده اك بویوك فداکارلقلرده بولندیغی ایشیدیلمکده‌در . بالقان حربنده بر (آوه‌روف) ك ملتمزك ضررینه اوله‌رق ، نه اوکولماز یاره‌لر آچدیغی البته خاطرلرده‌در . یونانلیلرك طیاره تدارکی حقنده‌کی بوقراری ملتمز ایچین شبهه‌سز موجب انتباهدر :

اك بویوك دوشونجه‌سی تورك ملتنك سعادتی واعتلای شان وشوکتی اولان حکومتمزك کرچه طیاره فیلوسی وجوده کتیرمك امراهم وعاجلنی نظر دقتدن دور طوتمادیغنی شکرانله کورمکده‌یز . آنجق اعداد قوتی بر فریضهٔ دینیه بیلن ، دوشمنلرینی دون دکیزه دوکن ، ناقابل تقلید فداکارلقلرله بهادرلقلری داستان جهان اولان بویوك تورك ملتنك‌ده درج اعانات ایله بوخصوصده حکومتمزه اعظمی معاونتده بولونماسی زکات ، صدقهٔ فطر کبی اداسنه دیانةً مأمور وقربان دریلری کبی تبرعنه حمیةً مختار اولدیغی خصوصاتی‌ده بقای موجودیتلری ایچون طیاره اعانه‌سنه حصر ایتملری تورك کیاستنه یاقیشیر براثر حمیت وفضیلتدر . بونده معذوردین دکل بالعکس احتیاجه کوره اعدادقوت ومهمات حربیه احضار ایدلمسی وبو خصوصده آثارغفلت وبصیرتسزلك کوستره‌رك ملت ودولتی تهلکه‌یه معروض براقامق ایچون « واعدوا . . . » « ولاتلقوا . . . » کبی واجب‌الائتمار آیتلر واردر . بالایه درج اولونان فتوای شریفه حقنده ملتمزی دها زیاده تنویر ایتمش اولمق اوزره مشهور جهان اولان مفتی‌الثقلین ابوالسعود افندینك برفتواسنی‌ده عیناً درج ایدیورز .

ابوالسعود افندینك برفتواسی

[دونما سابقاً برهزیمت عظیمه‌یه اوغرایجق غیرت‌دین ایچون تکرار دونمایه اغنیای مسلمین وغزات مؤمنینك تجهیزینه صرف ایتدکلری مالی سابقاً لازم اولوب ادا اولونمایان وحالاً اداسی لازم اولان وبوندن صوکره لازم اوله‌جق زکاتلرینه نیت ایدوب دخی صرف ایتسه زکات مزبوره یرینه کچرمی ؟ الجواب کچر]

بوصورتله زکاتك دونمایه صرفی جائز اولنجه عصرحاضر اصول حربنجه دونمادن قات ، قات اهم والزم اولدیغی تحقق ایدن طیاره فیلوسی وجوده کتیرمك اوزره جهت مذکوره‌یه زکاتك ویرلمسی جائز اولدیغندن اصلا شبهه ایدلمز درجهٔ تالیه‌ده اولان صدقهٔ فطر وقوربان دریلرینك سالف‌البیان طیاره جمعیتنه جواز اعطاسی ایسه پك بدیهیدر .

بناءً علیه بیان اولوندیغی وجه‌اوزره زکات، صدقهٔ فطر وقوربان دریلرینی ترجیحاً طیاره جمعیتنه ویرملری تورك قوم‌نجیبنه توصیه اولنور .

دیانت ایشلری رئیسی

رفعت

DİYANET'İN TÜRKİYE İLE AKRABALIK DERECESİ NEDİR?

3 Mart 1924'ün alelacele ortaya çıkardığı yapılardan biri de Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Geniş mânada dinle alakalı meselelerle ilgilenen, bu sahanın idarî işlerini tedvir eden, hizmetlerini yürüten üst kurumun itibarlı bir bakanlık seviyesinden bürokratik bir başkanlık düzeyine indirilmesinin kanundaki gerekçesi din işlerini siyasetin içinden ve etkisinden çıkarmaktı. Fakat bu sadece mevzuat itibariyle "iyi" ifade edilmiş hoş bir gerekçedir. Diyanet'in bir asırlık tarihine bakıldığı zaman bu hoş ve makul gerekçenin aksine sahanın daha da siyasallaştığı, ayrıca katı laiklik anlayışı ve politikaları sebebiyle Diyanet'e, -din görevlilerine ve onlar üzerinden hitap ettikleri dindar kitleye dinî hizmet götürmekle beraber- doğrudan veya dolaylı yollarla tahakküm edildiği de görülecektir.

İlk Diyanet İşleri reisi Rıfat Börekçi'nin "Müslümanların zekât, sadaka-i fıtır ve kurban yardımlarını Tayyare Cemiyeti'ne [Türk Hava Kurumu'na] vermeleri şer 'an caizdir" başlığıyla yayınladığı fetva ve camilere asılması için afiş halinde baskısı.

Diyanet'in camiler, Kur'an Kursları, eğitim hizmetleri, vaaz, hutbe ve yayın faaliyetleri üzerinden dinî hayata, dindarların ihtiyaç ve taleplerine müsbet katkılarının ve etkilerinin de olduğu şüphe götürmez. Ayrıca Cumhuriyetin tekpartili yıllarındaki Diyanet'le çokpartili hayatındaki ve bugünkü Diyanet arasında da hem teşkilat ve personel hem de faaliyet alanları ve hizmetleri bakımından hayli farklılıklar olmuş, zaman zaman iyileşme-normalleşme denebilecek gelişmeler de müşahede edilmiştir. Müslüman halkın çok büyük ölçüde -hususen sosyal medya öncesinde- Diyanet'e müsbet bakması, onun fetvalarına, dinî yayınlarına güvenmesi bu çizgiyle irtibatlıdır. Fakat siyasî merkez tarafından bir tarafıyla önemsenen ama faaliyet alanı ve muhatapları itibariyle daha ziyade şüphe duyulan, bu sebeple ikide bir müdahale edilen, Müslüman halk için kontrol mekanizmasına dönüştürülen konumu onu çok taraflı olarak problemli bir halde ve bir kıskacın içinde tutmuştur, tutmaktadır.

Kurucu Tercihlerin Bir Kısmı Doğru Ama Çelimsiz ve Yetersiz...

Cumhuriyet devrinin, idaresinin ve ideolojisinin ne olduğu, nasıl olduğu ve ne şekilde işlediği, devamlılık ve kopukluk karakterleri gibi soru(n)ların kendisi üzerinden takip edilebileceği müesseseler arasında Diyanet İşleri Başkanlığı hususi bir yerde duruyor. Bu hususilik sadece din politikalarına, laiklik, din eğitimi, dinî kurumlaşma ve din-siyaset ilişkilerine, mütedeyyin insanlar ve "dinî" gruplarla siyasî merkez arasındaki münasebetlere indirgenemeyecek kadar geniş ve derin unsurlar taşır. Bazı imkânları da olan sıkıntılı bir "tarih"tir bu.

En yukarıdan başlarsak işin pek önemsenmemiş ve çalışılmamış felsefî bir boyutu var; ilk soru bu topraklarda vücut bulan din-siyaset ilişkilerinin fikrî karakteri açısından Diyanet İşleri Başkanlığı nerede duruyor, şeklinde sorulabilir. Tarihî ve dinî kaynakları olan yerinde/yerli bir düşünceye mi istinat ediyor yoksa yabancı/dışarıdan eklemlenmiş, "yakıştırma"/ ecnebi yahut bidat bir keyfiyete mi işarette bulunuyor? Melez, eklektik ve alelacele inşa edilmiş bir yapı niye olmasın!

Hemen söyleyelim; Cumhuriyet idaresinin ve ideolojisinin zor bir geçiş döneminde, Fransız usulüne benzer şekilde, din-devlet ilişkilerinin mutlak olarak birbirinden ayrılması ve din işlerinin/Diyanet'in devlet çatısının dışında bırakılması istikametinde bir tercihin yapılmamış olması doğru bir düşünce ve karardır. Çünkü bu topraklarda ve Sünnî

"Diyanet Memurları" Başka Memurlardan Farklı Mı?

Soldaki fotoğraf Cumhuriyetin ilk yıllarına ait. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilk üst kadrosu sarıklı, cüppeli... Osmanlılardan intikal eden ulema kisvesini âdabı ve heybetiyle birlikte taşıyorlar. Ortada ilk başkan Rıfat Börekçi Efendi, en sağda üçüncü başkan olacak olan Ahmet Hamdi Akseki Efendi... 1936 yılında sadece başkanın dışarıda sarık ve cüppe giyebileceği kararı çıkıncaya kadar bu çifte görüntüler devam edecek.
Arkada ayakta duran zevat da Diyanet'in ikinci derecedeki ilk kadrosundan. Onlar öndekilere inat yeni Diyanet'in arzulanan geleceğini, açık veya örtük olarak resmen çizilen bürokratik istikametini ve gidişini temsil ediyorlar. Her mânada Cumhuriyet bürokrasisine katılmak için büyük bir heves ve itina var onlarda. Sağ baştakinin Hitler bıyıklı olması dahil.
Üstteki fotoğraf 1966 yılında Anadolu'nun ücra bir kasabasında, İkizdere/Rize'de tekâmül kursuna katılan köy hocalarının müftü efendi ile birlikte çekilmiş fotoğraflarını gösteriyor. Duruş ve oturuşlar dahil çok şey değişmiş, çok yol adımlanmış... Zaten tekâmül kursları 60 İhtilâli'nden sonra Diyanet'in üst bürokrasisine yerleşen emekli bir generalin direktifleriyle din adamlarını biraz daha "aydınlatmak" için ihdas edilmişti. (Babam Kutuz Hoca da bu imamların arasındadır; ayakta sağdan dördüncü).
Diyanet İşleri başkanı olan zevatın sakal bırakması âdeti 1978'de bu makama getirilen Tayyar Altıkulaç'la birlikte terkedildi. Dört başkan sakalsızdı. Emekliliğe zorlandığı anlaşılan Mehmet Görmez'in "hafif" bir sakal bırakmasıyla bu "bidat" terkedildi gibi. Ondan sonra başkanlığa gelen Ali Erbaş da sakal bıraktı. (Bendenizden başka bu meseleye önemseyerek temas eden kimse olmadığı için kendime bir miktar pay çıkarsam yeridir!!!). Bakalım yeni gelenler ne yapacak ve yaptığı ne anlama gelecek, olanları kim nasıl anlayacak?!

İslâm dünyasında din ve devlet kültürel olarak birbirinin mütemmim cüzüdür; dinsiz (laik?) bir devletin veya devletsiz bir dinin kültürel ve toplumsal karşılığı yoktur. (Bu sebeple tekpartili yılların katı ve kaba laiklik politikaları dönemlerinde, din ve Müslümanlıkla alakalı aşağılayıcı açıklamaların yapıldığı devirlerde bile hiçbir üst düzey devlet yetkilisi 'yeni Türk devletinin/Cumhuriyetin dini yoktur' meâlinde bir cümle telaffuz etmemiş, edememiştir. İrticayı askerî müdahalenin ilk veya ikinci gerekçesi olarak takdim eden darbeci generaller bile öyle...)

Bu doğru tercih doğru bir istikamette yorumlanıp yeterli ölçüde ve Türkiye'yi taşıyabilecek kapasitede ete kemiğe büründürülebildi mi sorusunun cevabı, dün ve bugün itibariyle ne yazık ki hayırdır. Diyanet'in Türkiye'yi taşıma kapasitesi –diğer üst kurumlar gibi– hâlâ çok zayıftır. Bunun en derindeki sebebi 1923-1924'lerden itibaren İslâmın paranteze alınması ve buna uygun bir Diyanet yapısının ortaya çık(arıl)ması hadisesidir. Paranteze almak üstünü örtmek, sıkıştırmak, aşağıya çekmek, tamamen kontrol altında tutmak, biçimsizleştirmek mânasına da anlaşılabilir. Çokpartili hayata geçildikten sonra sağcıların, muhafazakârların, mütedeyyinlerin, İslâmcıların, İmam Hatip Okulu ve İlahiyat Fakültesi camiasının işbaşına, bazı bakımlardan iktidara gelmesi yahut üst bürokraside, Diyanet'te güçlenmesi bu önemli vâkıayı esasta değiştirmeyecek, belki büyüterek, şişirerek problemli ana fikri ve biçimsiz esas yapıyı tahkim edecek, azmanlaştıracaktır.

Mustafa Kemal Paşa'ya danışmanlık da yapan Ahmet Hamdi Başar'ın [Limancı Hamdi] 30'lu yıllardaki ifadeleri hem takip edilen politikaların arkasındaki fikre, bunun düşük seviyesine ve pragmatizmine, hem de sapma göstermeden bugüne kadar gelmesine işaret etmesi bakımından zikre değer:

> "[Hıristiyanlıkta olmasına rağmen] İslâmlıkta din ile dünyanın ayrılması yoktur. Daha doğrusu İslâmlık dünyayı esas tutar; akla dayanır; halk idaresini, ahkâmın [dinî hükümlerin] zamanla değişeceğini kabul eder; hiçbir dogmaya meydan vermemek, her şeyi akıl hududu içinde mütalaa etmek ister. İslâmlığın ilk kuruluşundaki esas bozulmuş; ayrıca bir din sınıfı [ulema ve meşayih] meydana gelmiş; onun tahakkümü ve kurduğu müesseseler cemiyeti harap etmiş; bugün din ortadan kalkmıştır. Bizce *laiklik tabirinden anlayacağımız mâna, din ile dünyayı ayırmak değil, dinin ayrı bir sınıf elinde olarak dogmalaşmış esaslara bürünerek dünya işlerini tahakkümü altında bulundurmasının önüne geçmektir.* Laiklik inkılap namına ne yapıyorsak, hepsini İslâm olduğumuz halde yapabiliriz. *Fakat eğer, din ile dünyayı ayıracağız dersek İslâmlıktan uzaklaşmış, dinsizlik yapmış oluruz.* Hıristiyanlık dünya işlerinden uzak olarak yaşıyabilir, İslâmlık ise yaşıyamaz. (...)

(...) Bizde dini cemiyetin [ve devletin] dışına atmak değil, bilâkis inkılabın emrine vererek yaşatmak lazımdır. Camileri yıkıp, terkedip onların yerine halkevleri yapmak suretiyle hedefimize varamayız. Her zaman camide toplanan halka oradan sesimizi duyurmak; oraları modern halkevleri haline koymak; din sınıfını [ulema ve meşâyihi] ortadan kaldırmak, herkesi din ve dünya namına konuşturmak [dini ferdîleştirmek, otorite fikrini zayıflatarak dini 'herkes'in konuşabileceği bir alan haline getirmek] mümkündür. İslâmlık bu bakımdan en modern, en ileri bir dindir"[1].

Başar herne kadar danışman olarak siyasî pragmatizmin ve tahakküm fikrinin içine gömülse de laiklik üzerinden Hıristiyanlıkla İslâm arasında yaptığı ayırımlar doğruya yakındır ve Cumhuriyet ideolojisinin esas tercihi de bu olmuştur.

1 Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul, 1945, s. 49; *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları-Meşrutiyet Cumhuriyet ve Tekparti Dönemi*, haz. M. Koraltürk, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2007, I, 307-08.

Diyanet'in Tarihi ve Geleneği Var mı?

İkinci sıradaki mesele Diyanet İşleri Başkanlığı'nın -Cumhuriyet devrindeki birçok kurum ve fikirde olduğu gibi- bir devamlılığa mı yoksa bir kopuşa mı işaret ettiği üzerinden sorulup sorgulanabilir.

Cumhuriyet ideolojisi açık beyanlarında Diyanet'i kendisi gibi yeni bir kurum ve fikir olarak takdim eder. Fakat toplumda karşılığı olan bir meşruluk sağlayabilmek için onu zımni olarak Şeyhülislâmlıkla bir şekilde ilişkilendirir. Cumhuriyetin tercihlerine sadık akademisyenler, hatta İlahiyatçılar ve Diyanet mensupları da bunu yaparlar. Hukukçu, tarihçi akademisyenler (bunlar arasında Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık da var) Diyanet'in meşruluğunu savunabilmek için şer'î hukuk-örfî hukuk tartışmaları ve şeyhülislâmı padişahın atayıp azletmesi üzerinden Osmanlı Devleti'nin zaten "laik" bir devlet olduğunu ve din işlerinin devlete bağlı bulunduğunu da savunurlar.

Aslında bu zayıf ve şeklî bir ilişkilendirmedir ve esas itibariyle Diyanet'i ve laikliği içeriden gerekçelerle konumlandırmak ve meşrulaştırmakla alakalıdır. Çünkü Şeyhülislâmlık halifelik-padişahlıktan sonra sadrazamlıkla neredeyse eşdeğerli, bazı bakımlardan ondan üstün olarak devletin en üst ve itibarlı makamı ve geniş yetkilerle donatılmış bir kurumudur. Yasama, yürütme ve yargı alanlarında başka herhangi bir merci ile mukayese edilemeyecek ölçüde yaygın ve etkin yetkileri, görevleri bulunmaktadır. Adaleti ve hakkı/hakkaniyeti hem fikren o kurar ve geliştirir hem de bizzat icra eder, sağlar (*ihkâk-ı hak* onun işidir). XIX. yüzyılın ortalarına kadar eğitim (medreseler) bütünüyle ona bağlıdır. İnsanüstü karakteri de ilim-irfan üzerinden teşekkül eden ve mânevî taraflarıyla toplumsal karşılığı da olan bir otoriteye sahiptir. Bilgiyi

kuvvetli bir mantık etrafında o aktarır ve üretir, yeniden yorumlayarak o yayar, değeriyle birlikte geleceğe o taşır. Adliye (yargı) ve hemen her alana uzanan vakıflar da öyledir (Modernleşme döneminde üç bakanlık; Maarif, Adliye ve Evkaf nezaretleri Şeyhülislâmlığın bünyesinden çıkacaktır). Narh (fiyatlandırma) ve çarşı-pazar kontrolleri, iç emniyet gibi bugün belediye hizmetlerine dahil olan birçok faaliyet alanı da vakıflarla, esnaf teşkilatlarıyla irtibatlı olarak ilmiyeye mensup kadılar tarafından yönetilmekte, yürütülmektedir.

Cumhuriyeti kuran kadronun ve ona sadık akademisyenlerin, aydınların zavahiri kurtarmak için yazdıkları ve söyledikleri bir tarafa bırakılırsa laiklik/Diyanet merkezli olarak Osmanlı ile Cumhuriyet, Şeyhülislâmlıkla Diyanet arasındaki büyük mesafenin tamamen/büyük ölçüde farkında oldukları söylenebilir. Karşımızda artık "dinî" bir otorite yok, yeni bürokrasinin içinde dinî işlere de bakan laik bir kurum vardır.

Bu meyanda 3 Mart 1924 tarihinde Diyanet'i kuran kanunun Meclis'te görüşülmesi sırasında Biga mebusu Samih Rifat'ın söyledikleri bir isimlendirme meselesinden ötede anlamlar taşımaktadır. Tartışma konusu yeni müessesenin adının "Din" İşleri mi yoksa "Diyanet" İşleri mi olacağıdır. Kendimizi biraz zorlarsak buna yeni kurumun Şeyhülislâmlığa mı yoksa "başka bir şeye" mi benzeyeceği tartışması da diyebiliriz. Birlikte okuyalım:

> "(...) Din ile diyanet arasında fıkhî bir fark vardır. *Din* kazaî, iftaî, muamelât-ı nâsa [yargıya, fetvaya ve hukukî işlemlere] dair olan her şeyi; ibadâtı, ahkâmı ve itikadâtı câmidir [ibadetleri, hukuku, yargılama ilkelerini, inançları kendi bünyesinde toplamaktadır]. Halbuki kazaya [hukuka, hukukî işlemlere, yargıya] dahil olmayan ahkâmı, iftayı, ibadâtı, itikadâtı kendi mâna ve mefhumu altında cem eden bir tabir-i fıkhî vardır ki o *diyanet*tir.
>
> Efendim, bütün kütüb-i fıkhıye ve İslâmiyede *'kazaen ve diyaneten'* tabiri müstameldir. İmaret [emirlik] ve hükümet mânasını cem eden [din] kelime[sin]de iktisadiyat, ictimaiyat, inzibat, tedrisat[ın] cümlesi dahildir. Bunların herbiri [şimdi yeni sistemde] hükümetin münkasım olduğu şuabâta [ayrıldığı şubelere, dairelere] taksim edilmiştir. Meydanda kalan yalnız ibadât, itikadât, iftaya ait olan ahkâmdır ki Umûr-ı Diyaniye Riyaseti'ne aittir ve *diyanet* kelimesi tamamiyle bu mânaya mevzudur" (italik vurgular bizim).

Konuşmada sayılan unsurlar meselenin, kurum mantığının Şeyhülislâmlıktan Diyanet'e ne kadar değiştiğini ve daraldığını açıkça göstermektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Şeyhülislâmlığın devamı olmak bir tarafa Nisan 1920-Mart 1924 yılları arasında Ankara'da faaliyet gösteren, Ankara'ya mahsus bir tecrübe olan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin devamı olmaktan bile çok uzaktır. Buna Ankara'nın, Cumhuriyet ideolojisinin din-siyaset

(Türkçe Selâtüselâm)

- 1 -

Tanrı Elçisi Muhammet Salat Sana Selâm Sana
„ Sevgilisi „ „ „ „ „
„ Elçileri Salat Sizlere Selâm Sizlere

- 2 -

Ey Tanrının elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevgilisi „ „ „ „ „ „ „
Ey Tanrının elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selâmet

- 3 -

Ey Tanrı Elçisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey „ Sevgilisi Muhammt Sanadır Rahmet ve Selâtmet
Ey „ Elçileri Sizedir Rahmet ve Selâmet

(Türkçe Tekbir)

Tanrı uludur tanrı uludur
Tanrıdan başka tanrı yoktur
Tanrı uludur tanrı uludur
Hamd ona mahsustur

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Tebliğat Müdüriyeti
733/265

17-6-1950

A. Karahisar Müftülüğüna

Öz dilimizle herhafta Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda Minarelerde Arapça Salatüselâm okumak aheuksiz düşeceği gibi Hükümeti Celilenin takip buyurduğu maksadı milliyede uygun gelmediğine binaen İstanbuldaki erbabı ihtisasla bilmuhabere balâya yazılan Üç suret ile Türkçe Tekbir gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa icabında alâkadarların ondan okumaları lüzumu tamimen beyan olnur efendim. 6 - 3 - 933

Ayasa müfettişi
16-7-933

Diyanet İşleri Reisi
RİFAT

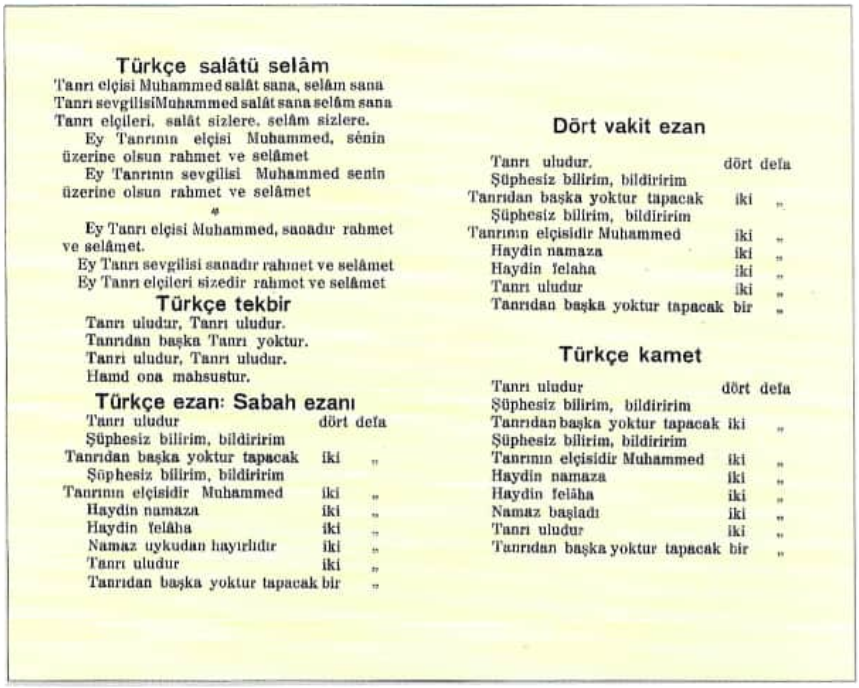

Türkçe salâtü selâm

Tanrı elçisi Muhammed salât sana, selâm sana
Tanrı sevgilisiMuhammed salât sana selâm sana
Tanrı elçileri, salât sizlere, selâm sizlere.
Ey Tanrının elçisi Muhammed, senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevgilisi Muhammed senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrı elçisi Muhammed, sanadır rahmet ve selâmet.
Ey Tanrı sevgilisi sanadır rahmet ve selâmet
Ey Tanrı elçileri sizedir rahmet ve selâmet

Türkçe tekbir

Tanrı uludur, Tanrı uludur.
Tanrıdan başka Tanrı yoktur.
Tanrı uludur, Tanrı uludur.
Hamd ona mahsustur.

Türkçe ezan: Sabah ezanı

Tanrı uludur	dört	defa
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrıdan başka yoktur tapacak	iki	„
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrının elçisidir Muhammed	iki	„
Haydin namaza	iki	„
Haydin felâha	iki	„
Namaz uykudan hayırlıdır	iki	„
Tanrı uludur	iki	„
Tanrıdan başka yoktur tapacak	bir	„

Dört vakit ezan

Tanrı uludur.	dört	defa
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrıdan başka yoktur tapacak	iki	„
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrının elçisidir Muhammed	iki	„
Haydin namaza	iki	„
Haydin felaha	iki	„
Tanrı uludur	iki	„
Tanrıdan başka yoktur tapacak	bir	„

Türkçe kamet

Tanrı uludur	dört	defa
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrıdan başka yoktur tapacak	iki	„
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrının elçisidir Muhammed	iki	„
Haydin namaza	iki	„
Haydin felâha	iki	„
Namaz başladı	iki	„
Tanrı uludur	iki	„
Tanrıdan başka yoktur tapacak	bir	„

Siyaset Karşısında Pasif Bir Kurum!

Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin 1933 yılında yayınladığı tamim doğrudan dinle alakalı olmalarına rağmen kendilerine danışılmadan mevzuatı hazırlanan ve uygulamaya konulan devrimlerle Diyanet arasındaki pasif ilişkiye işaret etmesi bakımından anlamlıdır. (Dinle alakalı olmayan devrim var mı?). Konu Türkçe ezan, Türkçe ibadet: "(...) Şer'an memnu [yasak] olmayan böyle Türkçe ezan ve kamet hakkında bazı müftiler tarafından tereddüte meydan verildiği anlaşılmıştır. Binaenaleyh bu tamimin vusûlünü [ulaşmasını] müteakip umum ilmiye memurları, imam ve hatiplere katî tebliğat icrası ile en ufak bir muhalefet irtikâb edeceklerin katî ve şedid mücazâta [cezalandırmaya] maruz kalacakları tamimen beyan olunur efendim".

Afyonkarahisar Müftülüğü'ne de gönderilen üstteki belge 1933 yılında yine Rıfat Börekçi imzasıyla müftülüklere tebliğ edilen "Türkçe salât ü selâm" tamimi: "Öz dilimizle her hafta Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda minarelerimizde Arapça salât ü selâm [salâ] okumak âhenksiz düşeceği gibi Hükümet-i celilenin takip buyurduğu maksad-ı millîye de uygun gelmediğine binâen..." Ve yukarı kısmında ihtisas sahiplerinin yani ulemanın hazırladığı ifade edilen Türkçe salâ ile Türkçe tekbir örnekleri...

Milliyet
www.milliyet.com.tr
BASINDA GÜVEN
13 Şubat 2006 Pazartesi 30 YKr.

Roka, marul da yaramıyor

Makam aracında ölü bir bebek

Can Dündar yazıyor
Adnan Menderes-Ayhan Aydan aşkı...
YARIN MİLLİYET'TE

Türban yasağını tartışmayız

Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Bardakoğlu, kamusal alanda türban yasağını yorumladı: "Biz yasama, yürütme ve yargının kararlarını tartışmayız"

Dini gerekllilik ama...

Bakan Mehmet Aydın eleştirdi

Prof. Ali Bardakoğlu

Bu tamimi muhafaza eden bir din görevlisi yıllar sonra eski harfle üzerine şu notu düşmüş: "Lillâhi'l-hamd [Allah'a hamdolsun] Ezan-ı Muhammediyye yine aslısı gibi Arapça okunmaya başlandığı tarih 17. 6. 1950". Diyanet'in doğrudan dinle alakalı konularda siyaset karşısındaki pasif konumu ve tavrı bugün de devam ediyor. İki önceki Diyanet İşleri başkanı Ali Bardakoğlu'nun 13 Şubat 2006 tarihli *Milliyet* gazetesine ana manşet olan "Türban yasağını tartışmayız" beyanatı da bunlardan sadece biri. Bu beyanat Diyanet tarihinde de bir gerilemeye ve daralmaya işaret eder. Çünkü darbeci 12 Eylül paşalarının hüküm sürdüğü bir dönemde Tayyar Altıkulaç yönetimindeki Diyanet kadınlar için başı örtmenin dinî bir vecibe olduğunu açıkça ve delilleriyle ortaya koymaktan geri durmamıştı.

ilişkilerinde kendinden, erken Cumhuriyet tecrübesinden uzaklaşması da diyebiliriz. Çünkü bu vekâletin statüsü, görev ve yetkileri Şeyhülislâmlığa göre hayli sınırlı bir hale gelmiş olmakla beraber yine de bakanlık düzeyinde ve etkili bir kurumdur. Dinî hizmetler, dinî hayat, dinî yayınlar, medreseler, tekkeler, vakıflar konusunda geniş yetki ve görevlerle donatılmıştır. Hem Bakanlar Kurulu'nda yer alması hem de Meclis'teki Şer'iye Encümeni sayesinde hukukî düzenlemeler dahil her konuda görüş bildirmekte, yorum ve fikirlerinin bir kısmı bağlayıcı olmaktadır. Dört yıl boyunca Şer'iye Vekâleti'nin başında bulunan kişiler de; Mustafa Fehmi (Gerçeker), Abdullah Azmi (Torun), Mehmet Vehbi (Çelik), Musa Kâzım (Göksu), Mustafa Fevzi (Sarhan) ilmiye sınıfına mensup, İttihat ve Terakki içinde ve Millî Mücadele sırasında aktif ve etkin görevler üstlenmiş itibarlı milletvekili hocalardır. Bakanlar Kurulu listelerinde Şer'iye Vekili, şeyhülislâma benzer bir şekilde Meclis Başkanı/Başbakan'dan hemen sonra zikredilmektedir...

Bu statü, yetki ve sorumluluklardan, bürokratik itibardan, bütçe ve personel imkânlarından, protokolden, elbette teamül ve geleneklerden Diyanet'e intikal eden çok çok az bir şeydir ve söylem hariç devamlılık tarafını öne çıkarmayı mümkün kılacak evsaftan büyük ölçüde uzaktır.

Kurucu Fikir Ne İdi Ne Oldu?

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevzuatı geçmişine göre bugün hayli gelişmiş ve iyileştirilmiş (veya teferruatlandırılmış) haldedir. Personeli ve maddî imkânları itibariyle de öyle sayılır. Türkiye sınırları dışında düzenli olarak meslekî eleman istihdam eden ve nizami-daimi faaliyetlerde bulunan kurumlar arasında herhalde Dışişleri Bakanlığı'ndan sonra ilk akla gelebilecek büyük kurum odur (70'li yıllarda Almanya'daki Türk işçilerine dinî hizmet götürmek amaçlı olarak başlayan bu dış ilgi ve görev -Türkiye Diyanet Vakfı'nın zeminini de bu ilgi ve görev oluşturur- bugün diplomatik bir seviyeye yükselmiş ve Diyanet'i Cumhuriyet idaresinin ona biçtiği yer açısından beklenmedik enteresan bir noktaya getirmiş, çıkarmıştır).

Yine de mühim soru ortada duruyor: Diyanet'in kurucu fikri değişti mi/değişir mi; gelişti mi/gelişir mi? Asıl görevi ve fonksiyonu bu topraklarda kurucu bir unsur olarak vücut bulan/vücut veren İslâmiyete ve Müslümanlığa katılmak ve onu tesahüp ederek yeni şartlarda, bugünün ihtiyaçları istikametinde hem bilgi ve kurumsallaşma açısından bir yukarıya çıkarmak hem de yaşayış itibariyle göğertip genişletmek, bu istikamette başka kurumlara da girdiler vermek midir yoksa Cumhuriyet

ماده ۱ — تورکیه جمهوریتنده معاملات ناسه دائر اولان احکامك تشریع وانفاذی تورکیه بویوك ملت مجلسی ایله اونك تشکیل ایتدیکی حکومته عائد اولوب دین مبین اسلامك بوندن ماعدا اعتقادات وعباداته دائر بوتون احکام ومصالحك تدویری ومؤسسات دینیه‌نك اداره‌سی ایچون جمهوریتك مقرنده بر (دیانت ایشلری رئیسلکی) مقامی تأسیس ایدلمشدر .

ماده ۲ — شرعیه واوقاف وکالتی ملغادر .

ماده ۳ — دیانت ایشلری رئیسی باش وکیلك انهاسی اوزرینه رئیس جمهور طرفندن نصب اولنور .

ماده ٤ — دیانت ایشلری رئیسلکی باش وکالته مربوطدر . دیانت ایشلری رئیسلکنك بودجه‌سی باش وکالت بودجه‌سنه ملحقدر . دیانت ایشلری رئیسلکی تشکیلاتی حقنده برنظامنامه تنظیم ایدیله‌جکدر .

ماده ٥ — تورکیا جمهوریتی تمالکی داخلنده باجمله جوامع و مساجد شریفه‌نك و تکایا وزوایانك اداره‌سنه ، امام ، خطیب ، واعظ ، شیخ ، مؤذن وقیملرك وسائر مستخدمینك تعیین وعزللرینه دیانت ایشلری رئیسی مأموردر .

ماده ٦ — مفتیلرك مرجعی دیانت ایشلری رئیسلکیدر .

ماده ۷ — اوقاف اموری ملتك حقیقی منافعنه موافق بر شکلده حل ایدلمك اوزره برمدیریت عمومیه حالنده شمدیلك باش وکالته تودیع ایدلمشدر .

ماده ۸ — ارکان حربیهٔ عمومیه وکالتی ملغادر .

ماده ۹ — رئیس جمهور نیابةً اردونك حضرده امر قوماندانلغنه مأمور الك یوکسك مقام عسکری اولمق اوزره ارکان حربیهٔ عمومیه ریاستی تأسیس اولنمشدر . ارکان حربیهٔ عمومیه رئیسی وظائفنده مستقلدر .

ماده ۱۰ — ارکان حربیهٔ عمومیه رئیسی باش وکیلك انهاسی ورئیس جمهورك تصدیقی ایله تعیین اولنور .

ماده ۱۱ — ارکان حربیهٔ عمومیه رئیسی وظائفنه متعلق خصوصاتده هروکالتله مخابره ایدر .

ماده ۱۲ — تورکیه بویوك ملت مجلسی مواجهه‌سنده عموم عسکری بودجه‌نك مسئولیتی مدافعهٔ ملیه وکیلنه عائددر .

ماده ۱۳ — اشبو قانون تاریخ نشرندن اعتباراً مرعی‌الاجرادر .

ماده ۱٤ — اشبو قانونك اجرای احکامنه اجرا وکیللری هیئتی مأموردر .

۲٦ رجب ۱۳٤۲ و ۳ مارت ۱۳٤۰

3 Mart 1924 tarihinde Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ni ilga edip Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kuran kanun.

ideolojisinin ve siyasî merkezin talepleri doğrultusunda dinî bilgiyi ve anlayışı değiştirip dönüştürmek, modernleştirmek, sekülerleştirmek, dinî hayat üzerindeki doğrudan ve dolaylı kontrol mekanizmalarını artırmak, din üzerinden sisteme ve laikliğe meşruluk, katılım ve itaat girdileri sağlamak mıdır?

Soruyu, sorular manzumesini bir başka şekle büründürüp netleştirebiliriz de: Diyanet laik bir kurum mudur yoksa dinî bir kurum mu? İki arada bir derede midir?

Bir asra yaklaşan tarihinin ardından hâlâ uzun boylu tartışılmaya ihtiyaç gösteren ama ne hikmetse atlanıp geçilen zor bir sorudur bu. Yine de kurucu fikir etrafında bir hareket ve anlama merkezi edinmek için iki noktaya yoğunlaşılabilir diye düşünüyoruz. Bunlardan biri Diyanet'in de kurulduğu 3 Mart 1924 tarihidir. Bu tarihte Diyanet'in kurucu fikrinden ve bugününden bağımsız olarak ele alınamayacak üç büyük kanun çıkarıldı, üç büyük kırılma vukubuldu. Hem de ivedilikle...

Çıkarılan kanunlardan biri hilafeti ilga ediyordu. Bu kanun, sadece hilafetin ilgasını değil aynı zamanda devletin "dinî" kimlikten, mânevî-metafizik unsurlardan bütünüyle tecridini ve belki daha da önemlisi Türkiye'nin İslâm dünyasıyla merkezî irtibat noktası olan, yakın tarihi dört asırlık, uzak tarihi onüç asırlık bir makamı ortadan kaldırıyordu. İkinci kanun Tevhid-i Tedrisat Kanunu idi. Bu kanun da Türk eğitim sistemini "dinî" muhtevadan/mantıktan uzaklaştırmış ve örgün din eğitimini büyük ölçüde (1933 yılında bütünüyle), yaygın din eğitimini ise tamamen ortadan kaldırmış oluyordu. Üçüncü kanun Ankara'ya mahsus bir tecrübe olan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ni ilga eden ve din işlerinin tedvirini Başbakanlık'a bağlı bir başkanlık (riyaset) olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na devreden kanundur.

Üçüncü kanunun gerekçesinde şu ifadeler yer alıyor:

> "Din ve ordunun siyaset cereyanlarıyla alakadar olması birçok mehâzîri dâ'îdir [mahzurları davet eder]. Bu hakikat bütün medeni milletler ve hükümetler tarafından bir düstûr-i esasî olarak kabul edilmiştir. Bu nokta-i nazardan yeni bir hayat varlığı temin etmek vazifesini deruhte eden Türkiye Cumhuriyeti teşkilât-ı siyasiyesinde zaten muhdes olan [sonradan ihdas edilen] Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin mevcut olması muvafık olamaz. Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin ilgasına nazaran da bütün evkafın [dinî-hayrî vakıfların] millete [kamu bütçesine] intikal etmesi ve ona göre de idare edilmesi tabiî bir neticedir (...)".

Kendi tabiî kaynaklarından, vakıflardan mahrum bırakılan Diyanet'in

kurucu fikri bu üç zorlu ve problemli kanunun toplamının arasında ve içinde sıkışarak teşekkül etmiştir. Elbette daha sonra bunlara, hepsi dinî alanla alakalı inkılap kanunları gibi, 163. Madde gibi başkaları da eklenmiştir. Bugüne kadar gelen ve devam edeceğe benzeyen köklü problemlerinin sadece kendisiyle alakalı olmayışı da bu yüzdendir. Onun için kanunun gerekçesinde ana unsur olarak yer alan ve mantık itibariyle doğru gibi gözüken "din işlerinin siyasetten arındırılması" fikren ve fiilen hiç gerçekleşmemiş bir şeydir. Sözkonusu olan dinî alanın 1924 öncesine göre daha fazla daraltılması, siyasî kontrol ve tahakküm altına alınması, zaman zaman siyaset tarafından istismar edilmesi, bastırılması ve bugün de devam edecek şekilde araçsallaştırılarak biçimsizleştirilmesidir.

Kurucu fikir için bakılacak ikinci yer Diyanet'in görev ve yetki alanlarıyla ilgili düzenlemeler ve uygulamalar, daha doğru bir ifade ile sınırlandırmalardır. 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanunun birinci maddesi ele verdikleri kadar gizledikleri açısından da önemli olmalı:

> "Türkiye Cumhuriyetinde muamelât-ı nâsa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup, din-i mübin-i İslâmın bundan mâada itikadât ve ibadâta dair bütün ahkâm ve mesâlihinin tedviri ve müessesât-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyet'in makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir".

Bu kanunla Diyanet'e yüklenen fetva, itikat ve ibadetle alakalı irşat (sınırlı eğitim-öğretim) ve ibadethanelerin idaresi vazifeleri, 40 yıl sonra 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"un birinci maddesi ile şöyle düzenlenmiştir:

> "İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlık'a bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur".

1961 Anayasası ile genel idare içine alınan/anayasal bir kurum olan (md. 154) Diyanet, 1982 Anayasasında müstakil bir maddeye konu olacaktır. Bu madde kuruma hem laiklik ilkesi çerçevesinde ve doğrultusunda yer tayin etmekte hem de görevlerinin istikamet ve muhtevasını belirlemektedir. Buna "dinî" bir kurumun yerinin laiklik üzerinden sınırlandırılması veya Diyanet'in laikleştirilmesi da denebilir:

> "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir" (md. 136).

Dinin hukuk ve muamelat kısmını bütünüyle gözardı eden (bir başka

deyişle laik hukuk alanına çeken) mevzuat Diyanet'e üç görev ve yetki alanı tayin etmektedir: 1. İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek (1965 yılında Meclis'e sevkedilen kanun taslağında yer almayan ahlâk kelimesi kanun maddesine büyük mücadeleler ve münakaşalar sonunda dahil edilebilmiştir), 2. İbadet yerlerini yönetmek, 3. Vaaz, hutbe ve kitaplarla din konusunda toplumu aydınlatmak.

Fakat bu alanlarda, 2010'da çıkan son teşkilat kanununun da hiçbir şekilde doldurmadığı ciddi boşluklar var: Diyanet'e bırakılan din işlerinin tedvîri (yönetilmesi, idaresi) ve din konusunda toplumu aydınlatmak ile Milli Eğitim Bakanlığı'na, (sonra yüksek kısmı üniversiteye ve YÖK'e) bırakılan din eğitimi alanlarının birbirinden tamamen koparılması Türkiye'ye has garabetlerden biridir. Hem Darulfünun İlahiyat Fakültesi (1924-1933) ve İmam Hatip Mektepleri'nde (1924-1930) hem de 1949'da açılan Ankara İlahiyat Fakültesi'nde, 1951'de açılan İmam Hatip Okulları'nda ve 1959'da açılan Yüksek İslâm Enstitüleri'nde, ilk, orta ve lise kademelerindeki Din Derslerinde verilen din eğitimi ve öğretiminin Diyanet'le doğrudan hiçbir kurumsal ilişkisi olmamıştır, bugün de yoktur.

Anayasa Mahkemesi'nin verdiği Diyanet'le alakalı bir kararın gerekçesinde yer alan "muğlak-net" ifadeleri zikrederek kurucu fikir kısmının bilerek ihdas edilmiş ciddi problemlerini ve boşluklarını şimdilik tamamlayabiliriz:

2 Esas 1970/53, Karar: 1971/76 ve 15 Haziran 1972 tarihli *Resmi Gazete*.

> "Diyanet İşleri Başkanlığı, *dinî bir teşkilat değil*, Anayasanın 154üncü maddesinde saptandığı üzere genel idare içinde yer almış *idari bir teşkilat* durumundadır. (...) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasada yer almasının ve mensuplarının memur niteliğinde sayılmasının, (...) *birçok tarihî nedenlerin, gerçeklerin ve ülke koşullarıyla ihtiyaçların doğurduğu bir zorunluluk sonucu* olduğunda kuşku yoktur. (...)
>
> Dinin devletçe denetiminin yürütülmesi, din işlerinde çalışacak kimselerin yetenekli olarak yetiştirilmesi yoluyla *dinî taassubun önlenmesi ve dinin toplum için manevi bir disiplin olmasının sağlanması ve böylece Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi, yücelmesi ana ereğinin gerçekleştirilmesi* gibi nedenlere dayan[maktadır]. (...)
>
> Devletin bu alandaki yardımı ve Diyanet İşleri kuruluşu görevlilerinin memur sayılması, devletin din işlerini yürüttüğü anlamına gelmeyip ülke koşullarının zorunlu kıldığı ihtiyaca uygun bir çözüm yolu bulmak erek ve anlamını taşımaktadır" (italik vurgular bizim)[2].

Belli ki kurucu kadro gibi Anayasa Mahkemesi de her şeyi biliyor ve her şeyi muğlak ve müphem bırakarak Diyanet'i savunmak babında yapılması gereken bütün açıklamaları uygun ve iyi kurulmuş bir dille

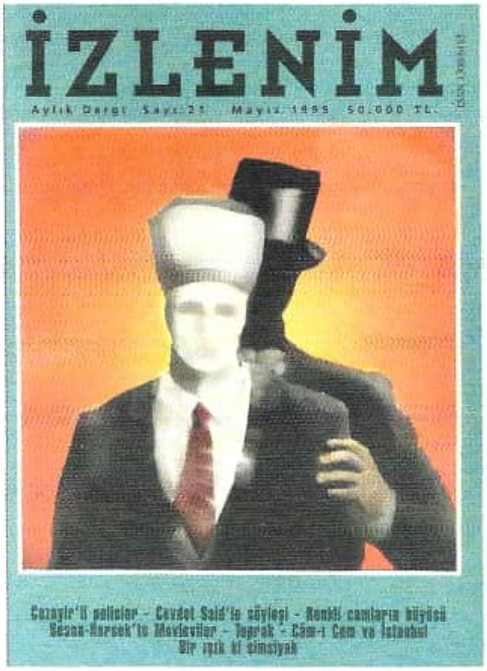

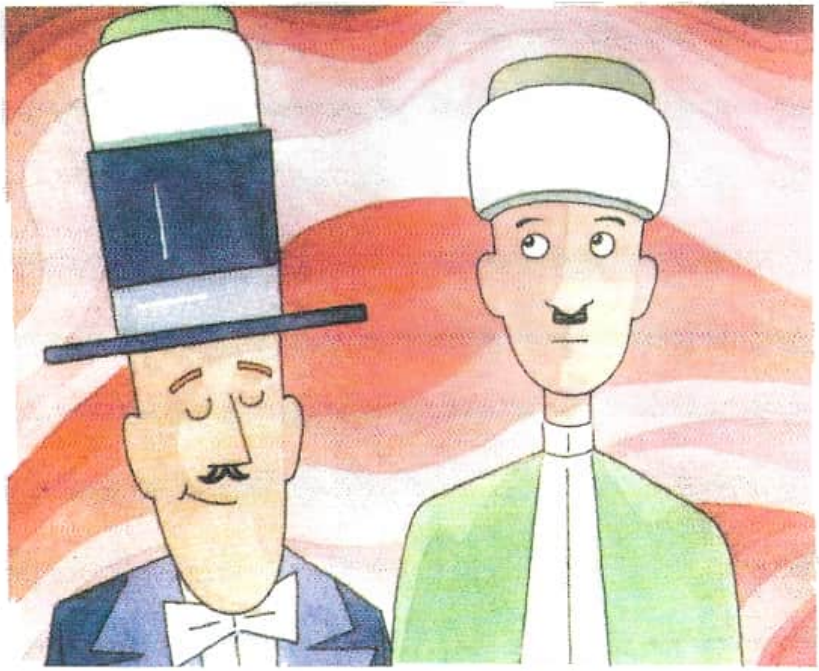

Bürokraside İtibarlı Yer Arayışı...

Osmanlıların son döneminde ulemanın, Cumhuriyet devrinde hocaların ve Diyanet'in modern bürokrasisinin ve onun mantığının, kurallarının ve dış görüntüsünün içine çekilmesi karşılık bulmuş bir politikanın neticesidir. Ulema ve hocaların bir kısmının da buna teşne olduklarını gösteren çokça bilgi ve görüntü var elimizde.

Üstteki fotoğraf 29 Ekim 1932 Cumhuriyet Bayramı'nda Ladik'te çekilmiş. Müftü Efendi sarığı ile ilçenin resmi erkânı ile birlikte. 1936 yılına kadar hocalar, ilmiye mensupları dışarıda sarık ve cüppe ile gezebiliyor. Alttaki çizimler Diyanet dosyası hazırlayan bir derginin kapak ve iç sayfalarında yer alıyor (*İzlenim*, sayı: 21, Mayıs 1995).

yapıyor. Yapıyor mu acaba? Bu yazılı ve "güzel" beyan açık ve net olması gereken hukukî bir açıklama sayılabilir mi?

Diyanet'in Tebliğ Ettiği Bir Din Anlayışı Var mı?

Diyanet'in din anlayışı ile Türkiye'deki her seviye ve fikirdeki dinî gruplarla, daha geleneksel bir karakter gösteren cemaat ve tarikat yapılarıyla münasebetleri de önemli bir konudur. Muhatap kitlesinin çok büyük bir kısmı dindar halk (tabiri caizse Halk Müslümanlığı) olmakla beraber kurumun anahatları itibariyle "kaynaklara dönüş" fikri etrafında kurulup gelişen Yeni Selefî din anlayışına sahip olduğu söylenebilir. (Bu tesbit İmam Hatip Okulları ve Yüksek İslâm Enstitüleri, İlahiyat Fakülteleri için de geçerlidir). Bu durum ve konum kendisi ile muhatap kitlesi arasında din anlayışları üzerinden bir boşluğa, zaman zaman karşıtlıklara ve hatta husumetlere sebebiyet verecek ciddi bir mesafeye işaret etmektedir.

Bu mesafenin sebeplerinden biri siyasî merkezin açık veya örtük din anlayışı ve bu hat üzerinde Diyanet'i konumlandırma biçimiyle alakalıdır. Başkanlığın bu istikametteki resmi vazifesi ve esas fonksiyonu; a) Halk Müslümanlığını dönüştürerek "modernleştirmek", Yeni Selefî din anlayışına yaklaştırmak, b) Aynı zamanda özellikle çokpartili hayata geçildikten sonra ortaya çıkan, din anlayışı itibariyle Diyanet'e yakın olan siyasî yahut radikal İslâmcı hareketlerin devlete ve kendisine karşı muhalefetlerini törpülemek, mümkünse onları da sisteme taşımaktır.

Mesafenin sebeplerinden ikincisi ise hem kuruluş sırasında hem de daha sonraki dönemlerde Diyanet'in merkez teşkilatında ve müftülüklerin çoğunda Yeni Selefî din anlayışına sahip veya ona yakın hoca-bürokratların işbaşında olmasıdır. Bunların Osmanlı bakiyesi medreseliler veya İlahiyat Fakültesi-Yüksek İslâm Enstitüsü mezunu hocalar olması arasında bu bakımdan büyük bir farklılık yoktur. Diyelim ki başkanlardan medreseli Ahmet Hamdi Akseki ile Yüksek İslâm Enstitüsü mezunu Tayyar Altıkulaç veya Ankara İlahiyat Fakültesi mezunu M. Sait Yazıcıoğlu arasında din anlayışları bakımından farklılıklardan ziyade büyük benzerlikler bulunacaktır. (Diyanet İşleri başkanları ve müftüler bu mesele etrafında yeniden ele alınıp değerlendirilebilir).

Diyanet'e yüklenen görev ve fonksiyonlar onu tektip din anlayışını savunmak, elindeki araçlarla yaymak ve bunun üzerinden siyasî merkez ve aydınlar nezdinde meşruluk kazanmak, kendi kurumsal yapısını güçlendirmek arayışlarına itecektir. Bu arayışların içinde cemaat ve tarikat yapılarıyla mesafeli durmak, bazen sert sayılabilecek bir üslupla açık veya örtük olarak onların din anlayışlarını tenkit etmek de vardır[3].

3 Diyanet hakkında ve cemaat-tarikatlarla, Alevilikle münasebetleri konusunda daha mufassal okumalar için bk. İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1*, gözden geçirilmiş 9. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2019, s. 56-199 (cemaatlar ve Alevilik için, s. 106-22); aynı yazar, "Hem Muhalif Hem Muvafık: Cumhuriyet Devrinde Tarikat Ve Cemaat Yapılarının Siyasetle, Siyasî Merkezle Münasebetleri", *Tarihten Günümüze Sûfî-Siyaset İlişkileri*, ed. S. Çift-T. Karakaya, İstanbul, İSAV-Ensar Neşriyat, 2020, s. 685-716.

Birçok örnek arasından temsil gücü yüksek bir iktibasa; Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin metnine yer verilebilir:

> "(...) Diğer cihetten bugün, bir takım bâtıl akide ve yalancı tarikatların sinsi sinsi ve fakat sistemli denecek surette memleketin hemen her köşesinde yayılmakta ve üremekte olduğu da bir vâkıadır. Gittikçe çoğalan ve din namına uydurdukları birtakım hurafelerle köylü ve şehirliyi istismar eden, saf halkımızın arasına tefrikalar sokan, karıyı kocasından ayıran bu muzır unsurların tesirlerini önleyebilmek için de her şeyden evvel esaslı din terbiyesi ve bilgisi almış, müsbet ilimlerle [modern pozitif bilimlerle] de mücehhez kudretli din adamlarına, münevver vaizlere şiddetle ihtiyacımız vardır.
> Memlekette hakiki din adamları azaldıkça bu yoldaki tarikatların –kanunen yasak olmasına rağmen– yayılması ve gittikçe sahasını pek ziyade genişletmesi de bu ihtiyacı bir kat daha belirtmektedir"[4].

Buradaki tek meselenin Yeni Selefî ve tektip din anlayışını tahkim etmek (dini savunmak) ve bunun üzerinden cemaat ve tarikat yapılarını tenkit etmek olmadığı açıktır, aynı zamanda siyasî merkezin diline iyice yaklaşan "aydın" (münevver) din adamı ve dinin pozitif bilimlerle irtibatlandırılması vurgularına da çok taraflı olarak dikkat etmek gerekecektir.

Diyanet İşleri başkanlarından ve İlahiyat Fakültelerinde Fıkıh-İslâm Hukuku hocalığı yapmış Ali Bardakoğlu'nun başkanlık görevinde iken hurafelere tahsis ettiği bir yazısında ve 15 Temmuz sonrası kaleme aldığı cemaat ve tarikatlarla alakalı bir değerlendirmesindeki ifadeleri bu anlayış ve mantığı takip için zikre değer:

> "Sahih bilgi, hem bilgiyi aslî kaynağından doğru bir metodla elde etmek, hem de hurafe, cehalet, bidat ve taassupla mücadele etmek demektir. Zira bilgisizlik, bâtıl inanışların, mesnetsiz yorumlar ve çarpık anlayışların düşünce dünyamızda kök salmasına zemin hazırlamakta, sağlıklı bir dindarlığın oluşmasına engel olmaktadır".

4 A. H. Akseki, "Dini Müesseselerimiz Hakkında Bir Rapor". Akseki'nin bu raporu Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden 12 Aralık 1950 tarihiyle Başbakanlığa takdim edilmiş, ayrıca bir broşür olarak da basılmıştır.
Bu konudaki devamlılıkları ve yan kurumsal unsurları görmek için Ankara İlahiyat Fakültesi hocalarından Hüseyin Atay'ın ifadelerine de bakılabilir: "İslam dünyasında ve Türkiye'de dinî yenilenmeye, ıslahata (reforma) gitmeye üç dinî engel vardır: a) Birincisi hadis uydurması, mevzu ve zayıf hadis kültürüdür. (...) Mevzu ve zayıf hadis dini istismarın ilk kaynağı ve Kur'an'dan yüz çevirmenin ilk adımıdır. b) İkincisi tasavvuf ve tarikat kültürüdür. Bunlar Allah adına konuşurlar, kendi sözlerini şeriattan üstün tutarlar. Bunu iki yolla yaparlar: Biri yorum ve tevil yapmak, diğeri de Kur'an'ı ancak kendilerinin anlayacağı yönündeki iddiaları. İnsanların düşünmesine yasak koyarlar (...) İnsanı ölü, şuursuz duruma sokarak teslim alırlar. c) Üçüncüsü fıkıh taklitçileridir. (...)". Hüseyin Atay, "Dinde Reform", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLII/1, 2002, s. 25.

> "(...) *Tarikat ve dinî cemaatleşme günümüzde Müslümanların dindarlığını güzelleştirme çabasından ekonomik çıkar ilişkisine, siyaset projesine, sosyal örgütlenme modeline dönüştü.* Kendilerinden menkul kutsal makam ve otoriteler ihdas edildi, nevzuhur kutsallıklar ve onun üzerinden dünyevî projeler ortaya çıktı. Bu gelişme de, hem tasavvufa hem İslâmın o güzel dindarlık modeline büyük zarar verdi. Sonuçta bugün tarikat örgütlenmeleri; İslâmın ana ilkeleriyle ve akidevî esaslarıyla uyuştuğunu söylemenin kolay, hatta bazen mümkün olmadığı bir anlayış, bağlılık ve inanışlar üreterek yola devam ediyor, varlığını güçlendiriyor. (...) *Tarikat örgütlenmesinin ve dinî cemaatçiliğin halihazır söylemi dinin akîde esaslarıyla çatışma halindedir; Kur'an'la çatışma halindedir.* Kur'an'ın veli/evliya, vesîle, râbıta, zâhir-bâtın, Musa-Hızır gibi isim ve kavramlarına hiç alakası olmayan anlamlar yükleyip, yani açıkçası onları tahrif edip kendi indî öğreti ve tasavvurlarına Kur'an'ı şahit getirmek Kur'an'la çatışmayı göze almak demektir" (vurgular metne ait)[5].

Başkanlığın ana yaklaşımı bu olmakla beraber bu onun cemaat ve tarikat yapılarını, onların şeyhler ve hocaefendiler dahil her kademedeki temsilcilerini din görevlisi yahut bürokrat olarak kendi çatısı altında tutmaktan alakoymaz. Aslında cemaat ve tarikat yapılarının, dinî grupların tutum ve davranışları da benzer esneklikte veya çelişkiler taşıyan bir tarzdadır. Onlar da hem Diyanet'in din anlayışına mesafeli dururlar (bu mesafe bazen/bazıları için "Diyanet imamları"nın arkasında namaz kılmayacak boyutlara kadar varır) ama diğer taraftan Diyanet çatısı altında hevesle ve doğru bir hareket tarzı olarak yer almak ister.

5 A. Bardakoğlu, "Hurafeyi Sahih Bilgi İle Aşmak", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 186, Haziran 2006, s. 1 (başyazı) ve "Cemaatler Nasıl Siyaset Projesine Dönüştü?", *Karar*, 28 Temmuz 2016.

12 Eylül askerî darbesinden sonra Diyanet'le cemaat ve tarikat, hatta Alevilik ilişkileri tarihinde hiç olmadığı kadar sıkılaşmış ve alenileşmiştir. Bu gelişme herhalde darbenin din politikalarıyla doğrudan alakalı olmalıdır. Fakat 15 Temmuz hâilesi bu yeni çizgiyi daha problemli ve biçimsiz hale getirecektir.

Başkanlar ve Siyasî Müdahaleler

Bir önceki Diyanet İşleri başkanı Mehmet Görmez'in emekliliğini isteyerek görevden ayrılma mecburiyetinde kalması (31 Temmuz 2017) ve bunun ifade edilen-edilmeyen sebepleri bir daha gösterdi ki Diyanet dinî bir kurum olmaktan ziyade müdahaleye açık herhangi bir siyasî-idarî üst kurum ve başkanları da sarığına-sakalına-cüppesine rağmen herhangi bir üst bürokrat ve siyasî-idarî bir kişiliktir. Aslında bu 1924'ten beri böyledir fakat vatandaşa, dindar halka böyle gösterilmemesi gerekir. Onun için mevzuatla uygulama ve dış konumlandırma arasında, bir başka şekilde söylersek gerçekle görüntü arasında bir mesafe bırakılmasına dikkat edilmiştir.

Diyanet'in Bir Başka Zor Cephesi...

Cemaat ve tarikatları kontrol altına almak, dinî anlayışlarını, bu arada halk Müslümanlığını değiştirip dönüştürmek başından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açık veya örtük vazifelerinden biridir. Üçüncü Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin koltuğa oturduktan kısa bir zaman sonra müftülüklere gönderdiği 12 Temmuz 1947 tarihli "takip ve tesbit" tamimi, kurumun bütün tarihi boyunca tarikatlara ve cemaatlara nasıl baktığını göstermesi üzerinden de okunabilir: "Dinî ve millî vahdeti [birliği] ihlâl edecek mahiyette olan ve İslâmlıkla alakası bulunmayan bu gibi hareketleri önlemek için;

1. Evvelâ mıntıkanızda şeyh ve halife unvaniyle faal kimseler bulunup bulunmadığının, varsa kendilerinin ve tarikatlerinin adları ve faaliyet derecelerinin,
2. Bunların ne gibi bir maksat takip ettiklerinin ve bunun için ne yolda çalıştıklarının ve halka neler telkin ettiklerinin,
3. Halktan para alıp almadıklarının,
4. Âyin yapıp yapmadıklarının ve âyinlerin mahiyetinin,
5. İnâbe [intisap için el ve zikir] veriyorlarsa ne suretle verdiklerinin ve içlerine kadın alıp almadıklarının, kadınlara ne suretle inâbe verdiklerinin,
6. Köy imamlarının arasında bu gibi şeylerle ilgili olanlar bulunup bulunmadığının,
7. Böyle İslâmlıkla telif edilemeyen, dinî ve millî vahdeti ihlâl edecek mahiyette olan bu gibi işler hakkında bugüne kadar sizin ve vaizlerimizin ciddi bir surette meşgul olup olmadığınızın, olmuş iseniz ne gibi bir netice elde ettiğinizin ve olmamış iseniz, sebebinin izahı ve bu hususta vaizlerimizle birlikte yapacağınız vaaz u nasihatlerde mükerreren bildirdiğimiz gibi katiyyen şahsiyata girişilmemesi ve 'Üd'ü ilâ sebîli Rabbike bi'l-hikmeti ve'l-mev'ızeti'l-haseneti ve câdilhüm billetî hiye ahsen' kavl-i kerimi[nin] düstur-ı hareket ittihaz olunması lüzumu ehemmiyetle ve tamimen bildirilir" (Belge için bk. BCA, 051-V-33-00-00-4-30-23).

12 Eylül darbesi bu kuvvetli teamülü kısmen değiştirmiş ve Diyanet'le cemaat ve tarikatlar arasında doğrudan ve aleni münasebetlerin kurulmasının, birlikte hareket edilmesinin yolunu açmıştır. 2013'ten itibaren Diyanet açısından da cemaat ve tarikatlar açısından da artık yeni ve zor başka bir dönem başlamıştır. Diğer cemaat ve tarikatlar gibi Diyanet'in dinî görüşlerine yakın olmamakla birlikte münasebetlerini iyi götüren, açıkça hiçbir muhalefette bulunmayan, Diyanet'in içinde yer alan, kürsülerini kullanan, birlikte Dinlerarası Diyalog toplantıları düzenleyen Fethullah Gülen grubunun, oklar kendine yöneldiği zaman, tarihini unut(tur)urcasına Diyanet'e karşı sert bir tavır takınması ve artık hiç de inandırıcı olmayan tenkitlerde bulunması konuyla ilgilenenlerin dikkatini çekmişti. *Aksiyon* dergisinin bir kapağı (sayı: 1086, 28 Eylül-4 Ekim 2015) ve *Zaman* gazetesindeki bir çizim ve haber (8 Haziran 2014, s. 1, altta) bunun çokça örneklerinden sadece ikisi. Halbuki aynı dergi münasebetlerin "iyi" gittiği zamanlarda "Diyanet'in yeni misyonu: Küresel hizmet" başlıklı çok müsbet bir dosya hazırlamış, o dönemdeki başkan Ali Bardakoğlu'nu da kapağa çıkarmıştı (sayı: 627, 11 Aralık 2006).

Elbette bu tek taraflı değildi; Bardakoğlu zamanında cemaat-Diyanet-İlahiyat Fakülteleri ile birlikte yürütülen Dinlerarası Diyalog politikalarının bir parçası olarak, hutbelerde okunması mutat olan "İnne'd-dîne indellâhi'l-İslâm: Allah katında din İslâmdır" âyetinin okunması bile şifahi emirlerle yasaklanmış, bu örtük yasak Görmez döneminde de bir müddet devam etmiştir. Bunların siyasî merkezden ve iktidardan habersiz olması herhalde mümkün değildi.

Diyanet'in *Risâle-i Nur*ları basmaya başlaması (bk. Bu kitap, s. 121) ve bazı Nurcu grupların bu beklenmedik hadiseyi merhum Bediuzzaman'ın bir kerametinin daha zuhur etmesi olarak karşılaması da garip hadiselerdendi.

Zahire bakılırsa başkan Görmez'i ayrılmaya sürükleyen, icbar eden sebepler arasında bu zorlu süreçler de var.

Zavahiri kurtarmak için siyasî merkezin bulduğu "uygun" çözümlerden biri, Diyanet'in başına ilmi, titri, tanınırlığı itibariyle "muteber" bir kişi getirmektir. Vazife başında vefat eden (teamülen kayd-ı hayat şartıyla çalışan) ilk üç başkan; Rıfat Börekçi, Mehmet Şerefeddin Yaltkaya, Ahmet Hamdi Akseki böyledir. Çokpartili hayat Diyanet teşkilatını ve başkanlarını daha da siyasîleştirecek, başkanların geliş gidişleri de siyasî iniş çıkışlardan, iktidarların değişmesinden ziyadesiyle etkilenecektir. 1960 darbesinden sonra durumun daha da nezaket kesbettiği rahatlıkla söylenebilir. Başkanlardan bir kısmının aktif siyasî hayata dahil olması da bunlardan biridir; ilk başkan Rıfat Börekçi CHP Ankara teşkilatında yer almış, bazı başkanlar da görevden ayrıldıktan sonra siyasete atılmış, milletvekili olmuştur. İbrahim Elmalı, Lütfi Doğan, Dr. Lütfi Doğan, Tayyar Altıkulaç, M. Sait Yazıcıoğlu bunlar arasındadır.

Çokpartili hayatın kendi iç zaafiyetlerini ve askerî müdahale dönemlerini dikkate alarak başkanlık makamına getirilen kişilere, tarihlerine ve bazıları çok kısa olan görev sürelerine bakmak birçok şeyin kronolojik olarak takip edilebilmesini ve anlaşılmasını mümkün kılacaktır sanırım:

Başkanın adı	Göreve başlama tarihi	Ayrılma tarihi	Görev süresi
1. Rıfat Börekçi	4.04.1924	5.03.1941	17 yıl
2. Şerefeddin Yaltkaya	14.01.1942	23.04.1947	5 yıl 3 ay
3. Ahmet Hamdi Akseki	29.04.1947	9.01.1951	4 yıl 8 ay
4. Eyüp Sabri Hayırlıoğlu	12.04.1951	10.06.1960	9 yıl
5. Ömer Nasuhi Bilmen	29.06.1960	6.04.1961	9 ay
6. Hasan Hüsnü Erdem	6.04.1961	13.10.1964	2 yıl 5 ay
7. Tevfik Gerçeker	15.10.1964	16.12.1965	1 yıl 1 ay
8. İbrahim Elmalı	17.12.1965	25.10.1966	11 ay
9. Ali Rıza Hakses	25.10.1966	15.01.1968	1 yıl 2 ay
10. Lütfi Doğan (vekil)	15.01.1968	25.08.1972	4 yıl 7 ay
11. Dr. Lütfi Doğan	26.08.1972	26.07.1976	4 yıl
12. Doç. Dr. Süleyman Ateş	28.07.1976	7.02.1978	1 yıl 6 ay
13. Tayyar Altıkulaç	9.02.1978	10.11.1986	8 yıl 9 ay
14. Doç. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu	17.06.1987	2.01.1992	4 yıl 6 ay
15. Mehmet Nuri Yılmaz	2.01.1992	17.03.2003	11 yıl 2 ay
16. Prof. Dr. Ali Bardakoğlu	30. 5. 2003	11.11.2010	7 yıl 5 ay
17. Prof. Dr. Mehmet Görmez	11.11.2010	31.07.2017	6 yıl 8 ay
18. Prof. Dr. Ali Erbaş	17.09.2017	Halen görevde (2023)	

Bu konuşan tablo birçok şeyi söylüyor ve gösteriyor. Yine de iki eski başkanın sözlerine yer vererek bu faslı bitirebiliriz. Belki bugüne tercüman yarına da işaret olurlar:

> Tayyar Altıkulaç: "Diyanet'te hemen her gün yaşanan ve değişmeyen sıkıntı kanunla [Diyanet İşleri] Başkan[ın]a verilmiş olan yetkilerin siyasî makam tarafından kullanılmak istenmesinden kaynaklanır. (...) Dinî otorite boşluğu kesin olarak var. Bunun önemli sebebi Diyanet'in siyasî iktidar emrindeki görünümü ve bazı çevrelerce bu durumun istismar edilmesidir"[6].
> M. Sait Yazıcıoğlu: "Diyanet Türkiye'nin sancılı değil en sancılı müessesesi (...) Bunun asıl sebebi de Diyanet'in konumu ile ilgili (...) Laikliğin yorumundaki sıkıntı Diyanet'e de yansıyor. Siyaset-Diyanet ilişkileri sağlıklı zemine oturamıyor. (...) Devlet bu konuyu sağlıklı biçimde çözebilmiş değil. (...) Siyaset ile Diyanet'in ilişkileri pek hoş olmamıştır çoğu zaman"[7].

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, kurucu fikri ve müessese mantığı açısından olmasa da her kademedeki personeli içinde bulunan bazı fedakâr ve vazife aşığı hocalar ve kurumun yaptığı dinî tebliğ ve yaygın eğitim hizmetleri üzerinden dinî sahada kıymetli faaliyetleri ve fonksiyonları da hep olmuştur. Bunu görmemek eksiklik olur. Bazen de kurum hiç beklenmedik bir şekilde, siyasî merkezin beklentilerinin tamamen aksine cesur dinî açıklamalarda bulunur; "resmi Diyanet'ten başka bir Diyanet var mı?" dedirtecek kadar... Bunlardan biri de 12 Eylül darbesinden birkaç ay sonra başörtüsüyle alakalı 7 sayfalık resmi açıklamasıdır[8].

6 "Daha Yürekli Bir Diyanet", *Altınoluk* dergisi, sayı: 93, Kasım 1993, s. 20, 21.

7 "Diyanet En Sancılı Müessese", *ag. dergi*, s. 16, 18.

8 Metni için bk. İ. Kara, *age 1*, s. 133 vd.

9 2 Ekim 2015. http://www.msn.com/tr-tr/haber/turkiye/hdp-se%c3%a7im-bildirgesini-a%c3%a7%c4%b1klad%c4%b1/ar-AAf1eqd?li=AAatXwc&ocid=iehp#page=7

Diyanet Ayrılırsa Devlet Ne Olacak?

2015 sonbaharındayız. Basına intikal eden haberlere göre HDP'nin 7 Haziran 2015 seçim bildirgesinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasıyla ilgili vaat (siyasî söylem) 1 Kasım 2015 seçim bildirgesinde de tekrarlanarak muhafaza edilmiş. Küçük bir farklılıkla: Kaldırılan Diyanet'in yeri tamamen boş bırakılmıyor, zavahiri kurtarmak için muhtemelen bir tür koordinasyon, düzenleme ve müzakere merkezi gibi işleyecek "Din ve İnanç İşleri Kurulu" oluşturuluyor.

Bu yolla "devletin din ve inanç alanından elini çekmesi sağlanacak, din ve inanç işleri topluma, inanç sahiplerine bırakılacak"[9].

Arkasında bazı haklı gerekçeler de olan fakat daha ziyade konjonktürün ve siyasî şartların kullanımının, belki sola ve Alevilere, elbette liberallere şirin gözükmek arzularının da beslediği bu vaadin ve teklifin orijinal ve yeni bir tarafı yok aslında. 1924 yılından itibaren zaman zaman, sanki teknik bir mesele gibi dillendirilen, 1960 İhtilalinden sonra ise daha ziyade sol ve Alevi çevreler tarafından sistematik olarak ve hukukî-

fikrî temeli olan bir problem alanı gibi tekrarlanan bu söylemin iki ana gerekçesi var:

Biri "dinî bir kurum" olarak Diyanet'in devletin çatısı altında yer alması ve harcamalarının, personel maaşlarının kamu bütçesinden karşılanmasının laiklik ilkesine aykırı olduğudur. Bu gerekçeyi doğru bulanlar Diyanet'in devlet çatısı altından çıkarılmasını yahut (olmayan) cemaatlara (sivil topluma?) devrini istemekte, savunmaktadır. İkincisi, Hanefî-Sünnî bir temele oturtulan Diyanet'in Alevileri (diğer inançları, mezhep ve meşrepleri de) dışladığı, onlara hizmet vermediği, bunun ise devletin tarafsızlığına, eşitlik ilkesine ve kamu mallarının kullanılması kuralarına uygun olmadığıdır. Bu gerekçeyi savunanlar da Diyanet'in resmi bir kurum olmaktan çıkarılmasını veya Alevilerin de Diyanet çatısı altında yer almasını yahut Sünnilerin kullandıkları devlet imkânlarının benzerlerinin kendilerine de verilmesini ve "tanınma"yı talep etmektedir.

Yeni ve orijinal tarafı yok bu fikirlerin dedik, çünkü bu teklifler 1924'ten beri arasıra gündeme gelmelerinden ayrı olarak, bilebildiğimiz kadarıyla ilk defa 1970 yılında, bir tür sol Alevi siyasî örgütlenmesi olan Birlik Partisi tarafından resmen dile getirilmiş ve bu düşünceler doğrultusunda Anayasa Mahkemesi'ne müracaat edilerek laiklik ilkesine aykırı olduğu iddiasıyla 633 sayılı Diyanet Teşkilat Kanunu'nun iptali davası açılmıştı. Davayı reddeden Anayasa Mahkemesi'nin aleyhte kararının gerekçesinde Cumhuriyet ideolojisinin din-siyaset ilişkilerine, bu arada Diyanet'e, laiklik ilkesine nasıl baktığını "vasıflı" bir şekilde anlatan ifadeler de yer alıyordu. (Yukarıda kısmen verdiğimiz, "Diyanet İşleri Başkanlığı, *dinî bir teşkilat değil*, Anayasanın 154üncü maddesinde saptandığı üzere genel idare içinde yer almış *idari bir teşkilat* durumundadır (...)" cümlelerinin yer aldığı karar).

Diyanet "Dinî Bir Kurum" Değil mi?

Tekrar soralım: Yüksek mahkemenin "Diyanet'in dinî bir teşkilat değil, idarî bir teşkilat" olduğunu söylemesini ilk anda nasıl karşıladınız? Aynı Anayasa Mahkemesi on küsur sene sonra, 1983 yılında, bu defa Huzur Partisi'ni kapatan kararının gerekçesinde de Diyanet İşleri Başkanlığı ile laiklik ilkesi arasındaki ilişkiyi yorumlarken ısrarla benzer açıklamalara yer verecek ve (bir müddettir kimsenin hazzetmediği) Türkiye'nin hususi şartlarına vurguda bulunacaktır:

> "Laikliğin dinle devlet ilişkilerini düzenleyen bir ilke olması nedeniyle, her ülkenin içinde bulunduğu ve her dinin bünyesini oluşturan koşullardan esinleneceği, bu koşullar arasındaki uyum ya da uyumsuzluğun laiklik

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

BİBERİYE TARİKATI HAKKINDA

Resimli Posta Matbaası
1964 - ANKARA

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARINDAN No. 24

BÂTINÎLERİN VE KARMATİLERİN İÇYÜZÜ

YAZAN
MUHAMMED HAMMADİ
b. Mâlik b. Ebulfedail
Beşinci Hicrî Asrın Ortalarında Yetişen Hadis Bilginlerinden

TÜRKÇEYE ÇEVİREN
Hatay Müftüsü
İSMAİL HATİB ERZEN
Camii Ezher Mezunlarından

Ankara Av Basımevi
1948

Diyanet Kime Ayrımcılık Yapıyor?

Diyanet İşleri Başkanlığı bütün tarihi boyunca, Batınîlik aleyhtarı dolaylı vurguları hariç doğrudan Alevilik ve Aleviler aleyhine herhangi bir yayında bulunmamış, bir rapor hazırlamamış gözüküyor. Buna karşılık yakın senelere kadar Nurcular, Süleymancılar, tarikatlar, cemaatlar... yani Sünnî gruplar ve onların temsilcileri hakkında aşağılayıcı ve mahkum edici nice metinler ve raporlar kaleme almıştır! Dinî cemaat ve tarikatları tehlike olmak bakımından Komünizmle, misyonerlikle aynı çerçevede ele alan bu metinlerin bir kısmı kurum tarafından basılmış, dağıtılmış, mahkemelerde delil olarak kullanılmış, basında karalamalara mesnet teşkil etmiştir. *Nurculuk Hakkında* (Ankara, 1964, 24 s.) ve *Biberiye Tarikatı Hakkında* (Ankara, 1964, 11 s.) bunlardan sadece ikisi.

Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin (üstte, protokol içinde), M. Hammadî'den tercüme edilerek Diyanet yayınları arasında neşredilen *Batınîler ve Karmatîlerin İçyüzü* (çev. İ. H. Erzen, 1948) kitabına yazdığı uzun önsözde "gizli tarikatlar"la Alevilik, Bektaşîlik, Kızılbaşlık hakkında yaptığı bazı değerlendirmeler sadece Alevilik üzerinden ele alınmış ve tartışma konusu yapılmıştır. Halbuki tasavvuf düşüncesine ve tarikatlara hayli mesafeli olan Akseki'nin meselesi Diyanet'in genel yaklaşımına paralel olarak bütün tarikatlar ve batınî (ezoterik) hareketlerdir.

anlayışına da yansıyarak farklı ve değişik modelleri ortaya çıkarması doğal sayılmalıdır. (...) Hıristiyan ve İslâm dinlerinin koşulları, inanç ve gerekleri aynı olmadığından, ülkemizde ve batı ülkelerinde oluşan durumlar ve çıkan sonuçlar birbirinin aynı olmamış, aksine büyük farklılıklar göstermiştir. Dini ve din anlayışı tamamen farklı olan bir ülkenin laikliği, o ülke batı medeniyetine açık olsa dahi batı ülkelerindeki anlayış içinde benimsenmesi esasen düşünülemez ve beklenemez"[10].

Hem Diyanet'le laiklik (Türk laikliği) arasında uyum arayanların (bunlara mevcut yapıyı savunanlar diyebiliriz, toplumun kahir ekseriyeti bunlardan yana gibi duruyor) hem de bu ikisi arasında mesafe yahut karşıtlık olduğunu düşünenlerin (sayıları az fakat sesleri ve etkileri giderek fazlalaşan bu grup da Diyanet'in devlet çatısı altında yeri olmadığı kanaatindedir) en ciddi zaafı meselenin ele alınması veya tartışılmasını kademe gözetmeden, ilke düzeyi ile uygulama düzeyini ayırmadan, Türkiye'de din-devlet ilişkilerini hesaba katmadan, yani meseleyi bütün yönleriyle ve derinliğine ele almadan yapmış olmalarıdır.

Cumhuriyet ideolojisi ve onun kurumları ile politikacılar, üst bürokrasi kısmen anlaşılabilir sebeplerle (bugün de) İslâmla/dinle alakalı neredeyse bütün meseleleri, mevzuat dahil bütün düzenlemeleri muğlaklık ve müphemlik üzerinden götürmeyi tercih edegelmiş; istenildiği zaman her tarafa çekilebilir bir halde bırakmıştır. Peki meseleleri sarahate kavuşturması, Türkiye'yi merkeze alarak fakat günün şartları dahil çok yönlü bir şekilde problemi tartışması, değerlendirmesi gereken/beklenen/umulan aydınlar, üniversite mensupları, ilahiyatçılar (bir de üyeleri güya seçimle gelen Din İşleri Yüksek Kurulu var memlekette) ne yapıyor? Türkiye'yi taşıma kapasiteleri ölçü alınırsa bu sorunun önünde de büyük bir soru işareti ve o büyüklükte bir ünlem var. Malesef...

10 Esas: 1983 / 2, Karar: 1983 / 2 ve 15 Ekim 1984 tarihli *Resmi Gazete*.

Asıl Soru(n) Gözden Kaçı(rılı)yor!

Türkiye'nin, Türk devletinin, Türk milletinin bugünün şartlarında (evet tarihte değil bugünün şartlarında) İslâmla, Müslümanlıkla ilişkisi nasıl olacak ve hangi düzeyde ele alınacak? Asıl/üst soru(n) budur. Bu soruyla kademe gözeterek ciddiyetle yüzleşmeden, Cumhuriyet devri dahil İslâm ve Türk tarih tecrübelerini hesaba katarak bu meseleyi tartışmadan Diyanet'i, laikliği, din-siyaset ilişkilerini hatta gayrımüslimlerin hukukunu konuşmak havanda su dövmek değilse kayıp malı, kendimizi kaybettiğimiz zor ve karanlık yerde değil de Nasrettin Hoca misâli aydınlık (parlak, parlatılmış) yerde aramak olacak.

İş buraya intikal ettiğinde düşünmeye, tartışmaya doğru yerden başlamak için birkaç hususun altı çizilebilir:

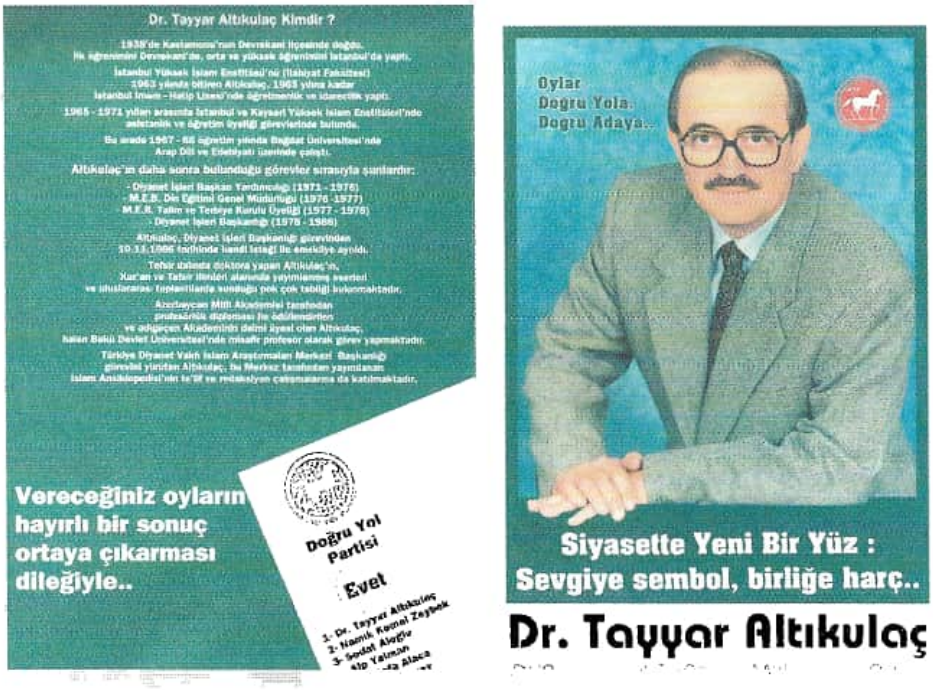

Diyanet'in Bir Gözü Siyasette Mi?

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın siyasetle doğrudan irtibatını başka bir açıdan gösteren çizgilerden biri de başkanlık makamına oturan zevattan azımsanamayacak bir kısmının göreve gelmeden önce veya ayrıldıktan sonra aktif siyasetin içinde arzulu bir şekilde yer almış olmasıdır: Rıfat Börekçi (I. Meclis'te Manisa mebusu seçildiyse de 4 ay sonra Ankara Müftülüğü görevine döndü; Diyanet İşleri Başkanı iken Cumhuriyet Halk Fırkası Ankara Vilayet Heyeti reisliği de yaptı), E. Sabri Hayırlıoğlu (daha başkan olmadan II. Meclis'te CHP mebusu), İbrahim Elmalı (MP ve Demokratik Parti mebusu), Lütfi Doğan (MSP, RP, FP mebusu), Dr. Lütfi Doğan (CHP mebusu, II. Ecevit hükümetinde Diyanet'ten sorumlu Devlet Bakanlığı da yaptı), Tayyar Altıkulaç (DYP mebusu, AK Parti kurucusu ve mebusu, MEB Komisyonu başkanı), Mustafa Sait Yazıcıoğlu (AK Parti mebusu, II. R. Tayyip Erdoğan hükümetinde Diyanet'ten sorumlu Devlet Bakanı).

Bu ikircikli tavır, modernleşme dönemi Osmanlı şeyhülislâmlarının aktif politikanın doğrudan merkezinde yer almaları ile II. Meşrutiyet'ten sonra Musa Kazım Efendi, Mustafa Hayri Efendi gibi bir kısmının İttihatçı, Mustafa Sabri Efendi gibi çok azının önce İttihatçı sonra İtilafçı olması tecrübeleriyle bazı açılardan benzeşmektedir.

Üstte 1995 seçimleri için Tayyar Altıkulaç'ın Doğru Yol Partisi'nden milletvekili adayı olduğu zaman hazırlanan tanıtım broşürünün iki sayfası.

Altta iktisatçı Prof. Dr. Nükhet Hotar'la, Diyanet İşleri eski başkanı ve Ankara İlahiyat Fakültesi hocası Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu aynı gün AK Parti'ye katılıyorlar (*Zaman*, 23 Ağustos 2002, s. 5). İkisinin aynı gün partiye katılması ve partinin lideri Erdoğan'la birlikte fotoğraf vermeleri herhalde tesadüfi değil.

1. Kurumsal kimliğinden, icraatından, din anlayışından, işleyişinden, yeterlilik kapasitesinden, tarihsizliğinden bağımsız olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, din işlerinin, dinî alanın devletin çatısı altında bırakılması yani devletle dinin birbirinden koparılmaması Türkiye'de/Türkiye için doğru ve yerinde bir tercihtir. Hem felsefî olarak hem de tarihî tecrübelerimiz itibariyle.

2. Dinle devletin içiçe kalmasındaki felsefî ve tarihî doğruluk aşağıya, mevzuat ve icraata, pratik alana doğru inildiğinde devâsa problemler, tahammülü güç biçimsizlikler, bıktırıcı yetersizlikler, kötü bürokratik teamüller, ölçü tanımayan siyasî müdahaleler yumağı içine düşmekten kurumu da, kişileri de kurtarmaz. Dün de bugün de... Kısaca söylemek gerekirse Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere din eğitimiyle, dinî hayatla ilgili kurumların ve kişilerin Türkiye'nin, kendi sahalarıyla ilgili tarihî mirasını kıvam düzeyde/Türkiye'yi taşıyacak seviyede kuşatıp anlayacak, yorumlayacak, geliştirecek, bugünkü problemleri çözecek, geleceğe taşıyacak birikimi, vasfı, iradesi, kapasitesi yoktur, hiç olmadı.

Bu menfi durumun sebebi elbette sadece tek tek kurumlar ve kişiler değil. Sistem, katı kurucu ideolojik çerçeve, dar laiklik yorumu, daraltıcı siyasî etkiler alanı ve boğucu bürokratik işleyiş, sonu gelmez müdahaleler birçok şeyi belirleyip sınırlıyor, bozuyor. Yine de bilgi, birikim, vasıf, irade, nazarî olanla amelî olan arasında gidip gelme kapasitesi çok önemli. Çünkü müessese ve idare kendisiyle ilgili köklü problemleri veya aktüel tıkanıklıkları anlamak ve çözmekle, müdahil kurum ve kişileri kendi ihtiyaçları ve zaruretleri istikametinde ikna etmekle de mükelleftir.

3. Cumhuriyet devri din ve laiklik politikalarının, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, din eğitimi kurumlarının, dinî hayatın, cemaat ve tarikatların, dinî grupların, hocaların, şeyhlerin (son zamanlarda ne olduğu pek belli olmayan fakat hocaefendi ve şeyhefendi denilemeyeceği için tedavüle giren "kanaat önderleri"nin)... ciddiyetle ele alınması gereken problemli hallerinden, vasıfsızlıklarından, tıkanmalardan yola çıkarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, din işlerinin devletten ayrılmasını savunmak papaza kızıp oruç bozmaktan ötede herhangi bir anlama gelebilir mi? Kademe gözetmemek, ilke ile olguyu birbirine karıştırmak dediğimiz de biraz bu.

4. 1924 yılından beri düşük sesle, 1960 darbesinden sonra daha açıkça dillendirilen dinin/diyanetin cemaatlara (son zamanlarda bir de topluma, sivil topluma?) devri meselesi parlaklıktan ötede hiçbir karşılığı ve derinliği olmayan bir söylem, bir konuşukluk alanı gibi duruyor. Hep

Şûra, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bir ev ödevi verdi:

Laikliği yeniden yorumla!

İNANÇ TURİZMİNE DESTEK

Dinlerarası Diyalog Komisyonu raporunda, diyalog çalışmalarının hiçbir dinin propagandası görünümünde olmaması gerektiği noktasına dikkat çekildi. Raporda yer alan bazı komisyon kararları şöyle:

► **UYUŞTURUCU VE TERÖRİZMLE MÜCADELE**: Her din mensubu, uyuşturucu ve terörizmle mücadelede birbiriyle yardımlaşmalı.

► **DERS KİTAPLARINDA UZLAŞMA**: Okullardaki ders kitaplarında ve iletişim organlarında dinler hakkında sağlam bilgiler verilmeli.

► **İNANÇ TURİZMİ**: Turizm Bakanlığı'nın "İnanç Turizmi" projesine, ilgili dinler hakkında sağlam bilgiler verilerek katkıda bulunulmalı.

► **DİNLER TARİHİ**: Ortaokuldaki yıllarda Türkiye'de İbrahimi

2. Din Şurası, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bir ev ödevi verdi: Laiklik kavramını yeniden yorumlamak...

Ne garipler ki, Fethullah Hoca cemaatinin, Ahaber'in düzenlediği toplantıya katılanlar da bir türlü laikliğin yorumu konusunda anlaşamamışlardı! Aradan dört ay geçtikten sonra Diyanet'in düzenlediği Şûra'da da benzer bir sonuç çıktı:

"...laiklik bir amaç değil, toplumun birlikte ve sürekli içinde yaşama yöntemi demek olan bir araçtır. Zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenebilecek olan laikliğin içeriğinin tam olarak doldurulabilmesi ve konunun evrensel ve mahalli boyutlarının belirlenebilmesi için ilahiyat, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimcilerinin Diyanet'in koordinasyonunda bir araya gelerek ortak çalışmalarda bulunması faydalı olacaktır."

Şûra'dan laikliğin tanımında anlaşma çıkmadığı, "Ülkenin farklı

Şûra'da türban tartışmalarının da yılana hücresi Diyanet'in "oradaki katılımcıları" bir gösterişçiydi. Genel kabul gören yaklaşım, türbanın yasaklanmasına karşıydı.

odaklarını tartışmalarından ne kadar etkilendiğini ortaya koyuyor.

TARİKATLAR DAİRE BAŞKANLIĞI

"Problemlerin çözümünde Kuran ve Hz. Peygamber'in Sünneti esas alınmalı; bunun anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır" denildi.

Daha önemlisi, 8 yıllık zorunlu eğitim sonrasındaki hocaokulları ile bunlardaki ruhsatsızlıklarına yer yer dile getirildiler ve bu görüşler de oturuşlu bir ifadeyle raporlara girdi.

Bu yıl ilkini yapılan 1. Din Şurası raporlarında yer alan ve Diyanet'in yapısının güçlendirilmesine ilişkin öneriler, 2. Şûra'da da aynen yinelendi:

► **Diyanet, sadece Cumhurbaşkanı'na bağlı ve özerk hale gelmeli.**

► **Diyanet İşleri Başkanı seçimle belirlenmeli.**

Bu istekler gerçekleşirse, Diyanet, dinle ilgili olup biten her şeyi üstlenmiş demekmiş gibi bir durum ortaya çıkacak. Bu da, Diyanet'in yetkilerinde değil, bütün bu yapılanmaların, bu kurumun varlığında sorun olduğunu gösteriyor.

YÖK'E İMAM HATİP İSYANI

Din Eğitimi Komisyonu'nun hazırladığı raporda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tüm personelinin dört yıllık dini eğitim görmeleri gerektiği vurgulandı. YÖK'ün İmam Hatipler'le ilgili kararlarına karşı çıkış niteliği de taşıyan rapordan önemli başlıklar şunlar:

► **İMAM HATİPLER SINIRLANMASIN**: Yüksek öğretime geçişte İmam Hatip Lisesi mezunlarına fırsat eşitliğini sağlayacak önlemler alınmalı.

► **İLAHİYATLARA YETENEK SINAVI**: İlahiyat meslek yüksek okulları dört yıla çıkarılmalı, öğrenciler özel yetenek sınavıyla tespit edilmeli.

► **İLKÖĞRETİME KURAN DERSLERİ**: İlköğretimin 7. ve 8. sınıflarına isteğe bağlı olarak Kuran-ı Kerim dersleri konulmalı.

► **AHLAK KİTAPLARI YENİLENMELİ**: Okullarda okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin sulfedat ve programları,

İstanbul'da 21 bin küçük öğrencinin devam ettiği kursları müftüyle gezdik

280 Kuran kursu

Örnek öğrenciler bilgi ve öğretişe göre parça sakinlerini Kuran kitaplarını yapıyor.

ERKEKLER NE DİYOR? Kadın-erkek hiçbir şekilde bir arada olmamalı □ Kadının yeri evdir, Islam'ın gereklerini yerine getirir, kocasına aşkı karşı gelmez □ Sinemaya, Siyatroya gitmiyoruz. Açık saçık şarkıcılar okuyor. Bunlar günahtır □ Bir genç liderdi ile çevresine örnek olmalı □ Boş vakitlerde Kuran okuyoruz, spor yapmıyoruz. Yıtbaşı saçasini liderdi ile geçiriyoruz

KIZLAR NE DİYOR? zorluklara rağmen Kuran'ın emrettiği yaşama tarzı tarihine uymaya çalışmaktayız. Örtünmek Kuran emridir □ Erkeklerle bir araya gelmemiz konusu Kuran'da yasaklanmıştır □ Kocamız içki içerse onları boşarız. Çünkü içki haramdır □ TV'de müslüman türk kadınının izleyeceği program yok. Bu yüzden izlemiyoruz □ Bir kadının görevi, çocuklarını dinin emrettiği biçimde yetiştirmektir

• Erdinanat İŞLEYEN'in makalesi 3. sayfada

Son beş yıldaki patlama ile, Kuran kursu sayısı ortaokul sayısını aştı

Dirsek dirseğe İçerişli Etimesgut Kuran Kursu'nda 227 yıldı öğrenci eğitimden yoksun kadın dirsek dirseğe ders görüyor. İçerişli Müftüsü Selahattin Kaya'nın "tam not" olan bu öğrencilerin, erkeklerle bir arada eğitimlerinin "hazan" olduğunu belirtiyorlar. (Fotoğraf: Ahmet YILDIRIM)

Milliyet
Halk Gazetesi
PAZAR 25 ŞUBAT 1990
20 SAYFA● 600 LİRA (KDV DAHİL)

Diyanet'e bağlı tek din eğitimi kurumu olan Kur'an Kursları yine sürmanşette. Tenkit mi, birilerini uyarma mı? (*Milliyet*, 25 Şubat 1990).

28 Şubat sürecinde Diyanet de sıkı kontrol altına alınıyor. Kuruma düzenlettirilen 2. Din Şurası'nda ne yapması gerektiği sonuç kararlarında tek tek sayılıyor. Askeri muhtıra sonrası Başbakanlık görevini kabul eden Bülent Ecevit de toplantıda (*Hürriyet*, 27 Kasım 1998, s. 22).

hatırlatıyoruz: Türkiye'de hukukî ve siyasî bir kavram olarak cemaat sadece gayrımüslimler için kullanılır. Hukuken tanınmış hiçbir Müslüman cemaat, grup yoktur. (Bu cümlenin bir ileri aşaması daha var ama ağırlığını hesaba katarak onu yazmayacağım). Onun için AK Parti iktidarında gayrımüslim cemaatların vakıf arazileri meselesi mevzuat tashihleriyle birlikte konuşulup ciddi gayrımenkul iadeleri yapılırken hemen aynı tarihlerde devletleştirilen, el konulan, yağmalanan, hâlâ da talan edilmekte olan, tahayyül edilemeyecek kadar çok büyük miktar ve cesametlerdeki Müslüman vakıf mallarından, hayrat arazilerinden, gayrımenkullerden, bunların gelirlerinden bugün bile kimse bahis aç(a) mamaktadır.

Garip değil mi, niçin diye sormak gerekmez mi? Hak arayan, hukuk soran ve devredilecekleri "cemaat" olmadığından mı acaba? Yoksa devlet zaten Müslüman olduğundan, Diyanet, Din eğitimi devlete bağlı çalıştığından, AK Parti de iktidarda bulunduğundan mı? Yahut Müslümanların arkasında uluslararası güç olmadığından mı? (Aleviliğin Türkiye'de Almanya'da olduğu gibi ayrı bir dinî cemaat yahut ayrı bir din olarak tanınmaya çalışılması bu bakımdan enteresan ve büyük problemlere gebe bir hadisedir).

5. Diyanet'in kamu bütçesinden yararlanan bir devlet dairesi olmakla beraber sadece Sünnîleri, Hanefîleri temsil ettiği meselesi de en azından eksik tartışılan, yanlış konumlandırılan bir meseledir. Her şeyden önce Diyanet'in bir "temsil" kurumu olmadığını, devletin geniş mânada dinle alakalı yönetim ve yönlendirme istikametindeki ihtiyaçlarını karşılamak ve dinî sahayı kontrol öncelikli bir mantıkla kurulduğunu hatırlatmak lazım. Ayrıca Diyanet kendisi için doğrudan "ayrıcalıklı" bir muhatap kitle seçme hakkı ve imkânı olan bir kurum da değildir. Hizmet ve faaliyet alanları herkese, bütün mezhep ve meşreplere açıktır.

Mühim Bir Not Daha

Yazı boyunca Diyanet'in devlet kurumu olmaktan çıkarılmasını veya Aleviliğin de bir birim olarak teşkilatın içine dahil edilmesini savunanların bazı hukukçular ve aydınlar, Kemalistler, solcular ve Aleviler olduğuna işaret edildi. (Bunlar arasında Diyanet'i Atatürk'ün kurduğunu ileri sürerek aktüel icraatından ve yöneticilerinden bağımsız olarak onu savunanlar da var). 12 Eylül darbesinden sonra, hususen Soğuk Savaş döneminin bitişinin ardından bu talebi dile getirenlerde ciddiye alınması gereken bir artış ve çeşitlenme görülecektir. Bunlar arasında, en belirgin vasıfları küreselleşme programı taşıyıcılığı olan soldan-sağdan

Üstadın vasiyeti yerine getirildi

Bakanlar Kurulu karar aldı, **Bediüzzaman Said Nursi'nin** eserlerini Diyanet İşleri Başkanlığı basıp dağıtacak. Üstadın eserleri aslına uygun yayımlanacak. Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, **"Yıllar sonra Bediüzzaman Hazretleri'nin vasiyeti yerine geldi"** dedi.

Bediüzzaman Said Nursi'nin eseri olan Risale-i Nur'un hakları Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kullanılmasına ilişkin karar Bakanlar Kurulu tarafından imzalandı. Bakanlar Kurulu kararı ile Bediüzzaman'ın kitapları tahrifattan kurtulacak. Risale-i Nur'ların basılması ve dağıtılmasındaki tartışmalarına Bakanlar Kurulu son noktayı koydu. Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla Risale-i Nurların basımı, dağıtımı ve okutturulması Diyanet İşleri Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilecek.

Yasemin Asan

HÜKÜMET SON NOKTAYI KOYDU

Risale-i Nur'ların aslına uygun olarak basılmasını sağlayan kararname Bakanlar Kurulunca imzalandı. Çıkarılan kararname ile Risale-i Nur'ların Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basımı, dağıtımı ve okutturulması yapılacak. Eser Sahibi Said Okur(Bediüzzaman Said Nursi) olan eserler üzerindeki hakların, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üzerindeki 5/12/1951 tarihli ve 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndan kaynaklanan tüm hak ve yetkiler Diyanet İşleri Başkanlığı'na aittir" denildi.

ASLINA UYGUN BASILACAK

"Eserler, aslına uygun olmak kaydıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nca veya Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verdiği izin veya yetki çerçevesinde kişi ve kuruluşlarca işlenebilir, çoğaltılabilir, yayımlanabilir, temsil edilebilir veya işaret, ses ve görüntü nakline yarayan araçlarla umuma iletilebilir" denilen kararda, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nca verilen izni veya yetki çerçevesinde hareket edilmediğinin veya eserlerin aslına uygun olma koşuluna riayet edilmediğinin tespiti halinde hukuki süreç başlatılır" ifadesi kullanıldı.

HAK SAHİBİNE ÖDEME

Eserler üzerindeki 5846 sayılı Kanun'dan kaynaklı hak sahipliğini belgelendiren kişilere, talep edilmesi halinde , Diyanet İşleri Başkanlığı'nca 5846 sayılı Kanun'un 47. maddesi çerçevesinde

Kararnameye ilk imzayı ben attım

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, çıkarılan kararname ile Risale-i Nur'ların Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basımı, dağıtımı ve okutturulmasının önünün açıldığını söyledi. Konya'da düzenlenen Milli Birlik ve Kardeşlik Buluşmaları Programı'nda konuşan Arınç, Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kararnameye ilk imzayı kendisinin attığını söyledi.

DEVLET BASIP OKUTTURACAK

Arınç şunları söyledi: "Rahmetli Bediüzzaman Hazretlerinin isteği, 'Benim kitaplarımı devlet bassın. Benim kitaplarımı devlet basıp okutturmalı.' Bir vasiyetti. Sinidi, çok şükür Başbakanımız Davutoğ-

Beklenmeyen Gelişmeler...

Diyanet İşleri Başkanlığı ile cemaat ve tarikatlar arasındaki ilişkiler 12 Eylül darbesinden sonra yeniden ele alındı ve düzenlendi. Bu aynı zamanda devletin, siyasî merkezin dinle, dinî alanlarla ilişkilerine yeniden nizam vermesi mânasına geliyordu. Fakat bu yeni organizasyonun Bediuzzaman'ın eserlerinin Diyanet tarafından basılmasına kadar varacağını kimse beklemiyordu. Devletin, AK Parti iktidarının Gülen grubuyla problemli hale gelmesinden sonra bu da oldu. Risale-i Nur cemaatının bunu heyecanla ve hevesle karşılaması ise daha beklenebilir ve anlaşılabilir bir şeydi. 23 Kasım 2014, 15 Temmuz 2014 tarihli *Yeni Şafak* gazetesindeki haberler bu açıdan manidar. Gerçi Alevi klasiklerinin Diyanet Vakfı tarafından ve çok vasıflı bir şekilde, diğer kitaplara gösterilmeyen bir itina ile basılacağını da 10 yıl, 20 yıl önce kimse tahmin edemezdi.

Risaleler kanunla korunmuş olacak

Bediüzzaman Said Nursi tarafından kaleme alınan **Risale-i Nur eserleri,** torba yasanın Meclis'ten geçmesiyle birlikte **bakanlık tarafından basılacak**. Sadeleştirme ve farklı basımların da önüne geçecek kanunu olumlu değerlendiren Mehmet Fırıncı, **"Bu bir nevi Risaleler'i koruma, himaye altına almak demektir, memnunuz"** dedi.

KÜBRA KARA - İSTANBUL

Bediüzzaman Said Nursi tarafından yazılan yaklaşık 6 bin sayfadan oluşan Risale-i Nur eserleri, Bakanlar Kurulu basım yetkisiyle aslına uygun olan tek bir nüsha tarafından basılacak. Şimdiye kadar yaklaşık 25 yayınevi tarafından basılan ve bazı yayınevleri tarafından sadeleştirme yapılan Risaleler, torba kanunun Meclis Genel Kurulu'ndan geçmesiyle birlikte, kamulaştırılarak korsan basım ve tahrifatlar engellenecek. Farklı kesimler tarafından yapılan 'Risaleler yasaklanıyor' yorumlarının aksine, bu işin ehli olan Said Nursi'nin talebeleri torba kanunu olumlu karşıladı.

Mehmet Fırıncı

UYARDIK AMA DİNLEMEDİLER

Bediüzzaman Said Nursi'nin talebelerinden Mehmet Fırıncı, Risalelerin aslına uygun basılması için sadeleştirme yapanlara birçok kez uyarı göndermelerini ama dikkate alınmadığını belirtti. Fırıncı, "Risale-i nur gibi çok değerli bir iman kültürü, rastgele ellerde âdeta çar çur edilir hale geldi. Allah razı olsun, yayınevleri son zamanlarda sadeleştirme diye bir şey çıktı. Bundan dolayı çok müteessir olduk. Çeşitli şekillerde bunun yapılmaması hususunda isteklerimizi beyan ettik. Diğer ağabeyler de aynı şekilde uyardı ama nazara alınmadı. Bilahis üzerine gidildi" ifadelerini kullandı.

ÇOK SEVİNİYORUM

Risalelerin devlet koruması altına alınmasıyla tahrip ve sadeleştirmelerin önüne geçileceğini ifade eden Fırıncı, "Kanun inşallah Genel Kurul'dan da geçer. Bu kanun, Risale-i Nur'u korumadır. Risaleler böylece himaye edilecek. Ben zaten böyle bir şey olmasına çok seviniyorum. Bu, diğer yayınevlerinin neşriyatına mani olmak değildir. Her kafadan bir ses çıkıyor. Diyanet ve ağabeylerin tanzim ettikleri gibi, Envar ve Sözler neşriyat gibi basabilme hakkı diğer yayın evlerine verilecektir. İnşallah soruna geldik. Diyanet İşaratül icaza bastı ve bandrol bekliyor" şeklinde konuştu.

9 bin kişiye iftar yemeği

Çankırı Belediyesi, geleneksel sokak iftarı kapsamında 9 bin kişiye iftar yemeği verdi. Ramazan ayı boyunca şehrin farklı 20 noktasında vatandaşları iftar sofrasında buluşturan Çankırı Belediyesi en yüksek katılımlı iftar sofrasını Fuar Yolunda yaklaşık 1 km. ilk mesafede 2250 adet masa, 9000 sandalye kurarak oluşturdu. Büyük iftar sofrasında vatandaşlara yemek dağıtmak üzere 130 genç görev alırken, 90 kadın da kazanlarla yemek servisi yaptı. 9 bin kişi şehrin yüzde 15'ine tekabül ediyor.

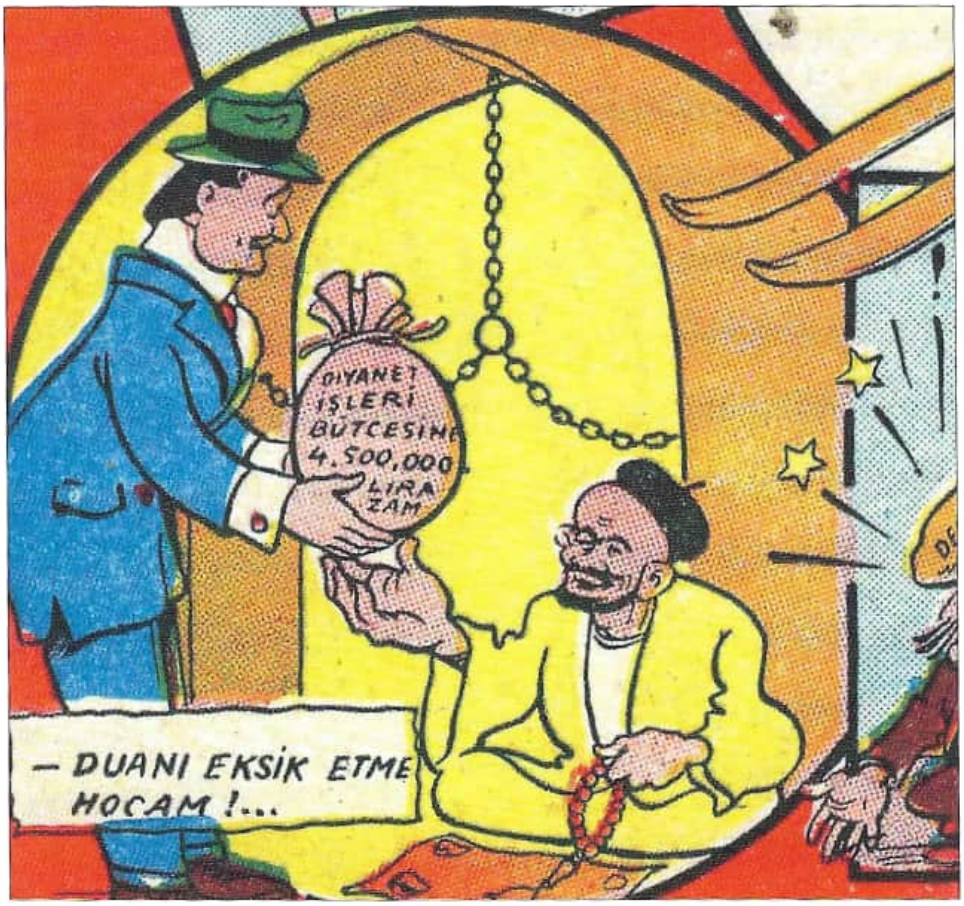

Diyanet'in Her Zaman Tartışılan Bütçesi...

Ratip Tahir Burak'ın 9 Ocak 1951 tarihli karikatüründe Diyanet bütçesi gündeme taşınıyor. Fötr şapkalı, fraklı başbakan Menderes, sarıklı, cüppeli, tesbihli Diyanet İşleri Başkanlığı'na, dilenci gibi cami kapısında oturan Diyanet başkanı Ahmet Hamdi Akseki'ye "duanı eksik etme hocam!" diyerek 4.500.000 liralık büyük bir kese/bütçe veriyor.

gelme liberalleri hemen zikredebiliriz. İkinci katılımcı kalemdekiler daha önemli; liberallere yaklaşan bazı aktivist, radikal veya "birarada yaşamacı" orta yaşlı ve genç İslâmcılar da bu fikre katıldılar (Bunların çoğu şimdi AK Parti'de, bir kısmı *Yeni Şafak*, *Zaman*, *Hürriyet* ve *Akit* gazetesinde, bazıları HDP'de, çok çok azı SP'de ve CHP'de; ve bugün birbirlerine karşı/t görünüyorlar. Aslında ideal bir "koalisyon" değiller mi?!). Bu iki yeni katılımcı grubun aynı zamanda AB savunucusu ve entegrasyon taşıyıcısı oluverdiği unutulmamalı (Halbuki biri solculuktan diğeri İslâmcılıktan, güya her ikisi de emperyalizm ve işgalci batı karşıtlığından gelmekteydiler). AB de Diyanet'i problem edinen, pazarlık unsuru olarak masaya süren uluslararası ittifaklardan biri.

Brüksel'e gidip gelenler çok memleketimizde. Malî desteğe mazhar olanlar, akıl alanlar daha çok. Hangileri Türkiye'nin lehine ve hayrına acaba? Bir de sayısına bereket, kafası Brüksel'de imiş gibi çalışanlar var; hoş ve boş zamanlarda "AB standartları" tesbihi çekip duruyorlar.

ÖLÜM-MEZAR
TÜRBE-HURAFE
ANITKABİR

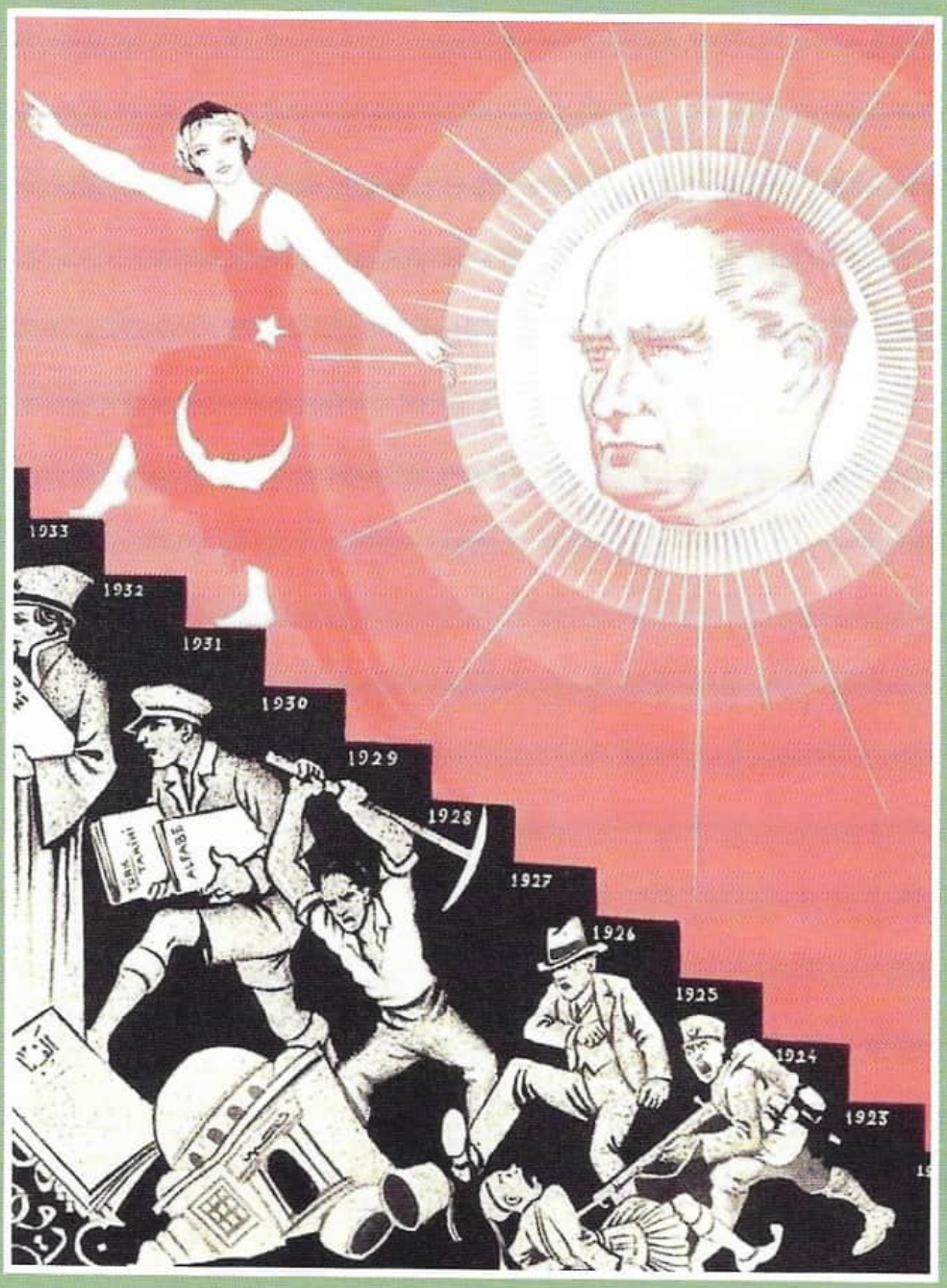
1933
1932
1931
1930
1929
1928
1927
1926
1925
1924
1923

TÜRBE BİR MERKEZ Mİ YOKSA BİR HURAFE Mİ?

Yol üstünde kazın benim mezarım
Yâr gelip geçtikçe bana can gelir

Bu bir türkünün iki mısraı. Belli ki ismi cismi kalmayan dertli bir âşıkın ağızından çıkmış, karihasından dökülmüş. Yerde kalmamış yalnız; dağları, devirleri aşarak, vefasız sevgililere, kör talihe rağmen bugünlere kadar gelmiş. Sadece sesi ve sözü mü gelmiş yoksa anlamlarını yüklenerek ayağımızın dibine kadar kendisini de getirmiş mi?

Mezar, mezarlık, hususen türbe, modern dönemlerde sıkıştırılmaya çalışıldığı gibi öncelikli olarak hurafeye, bâtıl inançlara değil bir merkeze, dinî, kültürel, "kutsal" bir mekâna işaret eder. Ayrıca ölümün (bir başka hayatın/diriliğin) ve ahiret inancının nasıl karşılandığı, algılandığı ve mûnisleştirildiğinin, (belki aynı zamanda ölümün/maddeten yok oluşun görünmez kılındığının) kuvvetli tezahür biçimlerinden de biridir. Onun için İslâm kültüründe (birçok başka din ve kültür havzalarında da) mabetle, cami ile, şehirlerin merkezleriyle, ana güzergâhlarla, yerleşim biçimleriyle, işaret taşlarıyla birleşir, yakınlaşır; ziyaret edilecek yerleri, şifa aranacak yolları gösterir.

Türkünün anlattığı da bunlar.

Akif'in ölümün ayak seslerini duymaya başladığı 1931 yılında, yakın bir dostuna çökmeye yüz tutmuş bünyesinin (heyûlânın) fotoğrafını gönderirken arkasına yazdığı bir kıta da bunu anlatıyor: Dostu fotoğrafına baktıkça kabrine nur yağacak ve ebediyyen onu duyacak...:

Beni rahmetle anarsın ya, işitsen, bir gün,
Şu sağır kubbede, hâib, sesimin dindiğini?
Bu heyûlâya da bir kerrecik olsun bak ki,
Ebediyyen duyayım kabrime nûr indiğini

Onun için modernleşme döneminde, hususen Cumhuriyet devrinde tekke ve tarikatlarla birlikte türbelere karşı yürütülen politikalar, üretilen söylemler esas

Yıkarak yükselme!!!... Yükseliş merdivenleri 1922'de, Milli Mücadele yıllarında başlıyor, Cumhuriyet'in 10. Yılına kadar emin adımlarla basamakları tırmanıyor. Fakat Atatürk'ün aydınlığında, Türk bayrağını giyinmiş, başında zeytin dalı (barış) hâlesi olan dekolte genç kızın (modern kadının, yeni neslin) temsil ettiği bu tırmanma ve yükseliş altta/karanlıkta/ merdiven altında aydınların, hukukçuların, işçilerin ve askerlerin hınçla yıktığı, yaktığı birçok unsurun üzerinde oluyor. Yıkılan, atılan, tekmelenen, öldürülen unsurlar arasında yabancı-işgalci askerler de var, neredeyse onlarla eşitlenen sarık, fes, hâcet penceresi de olan türbe, Elifba, Arap harfleri (eski bilgi-ilim anlayışı ve onların sembolleri) var... Çizen: Ramiz Gökçe, *Akbaba*, 30 Ağustos 1933.

itibariyle doğrudan doğruya Müslümanların hayatına, dini anlama ve yaşama biçimlerine müdahale etmekten, onları modernleşme istikametinde dönüşüme zorlamaktan ve tabii kültürsüzleşmekten başka bir şey değil. Esas meseleyi unutup müdahaleleri meşrulaştırmak için kullanılan hurafe ve bâtıl inançlara yani ancak kısmen doğru olabilecek teferruata takılı kalmak herhalde meseleyi ve etrafındaki birçok unsuru anlamamakla neticelenecektir. Bugün eğitimli insanların çoğunda olduğu gibi...

❁

(...)
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhîdi...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni târîhe" desem, sığmazsın.
Hercümerc ettiğin edvâra da yetmez o kitâb...
Seni ancak ebediyyetler eder istîâb.
"Bu, taşındır" diyerek Kâ'be'yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyle,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyle;
Ebr-i nîsanı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvîzenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvîzeni lebrîz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.
(...)

Bu mısralar merhum Mehmet Akif'in "Çanakkale Şehitlerine" başlığıyla bilinen, aslında *Asım* kitabının başlıksız bir parçası olan, her mânasıyla büyük şiirinden bir kısım. Şair kanı tevhidi kurtaran, Bedir Savaşı'na katılan arslanlar kadar şanlı, bu yüzden "tarihe sığmayan", edvar kitaplarından taşan Çanakkale şehid(ler)i için bir türbe inşa ediyor. Sözün kudretini, kelimelerin efsununu, dinî kültürün sembollerini son sınırlarına kadar taşıyıp yükselterek kurulmuş, dünyalar kadar görkemli bir türbe... Mezar taşı Kâbe, kitabesinin lafızları ruhun vahyiyle inmiş, gökkubbe örtüsü (pûşidesi), Nisan bulutu tavanı, yedi kandilli süreyya yıldızı avizesi, mehtabın ve fecrin aydınlığı/nuru da türbedarı...

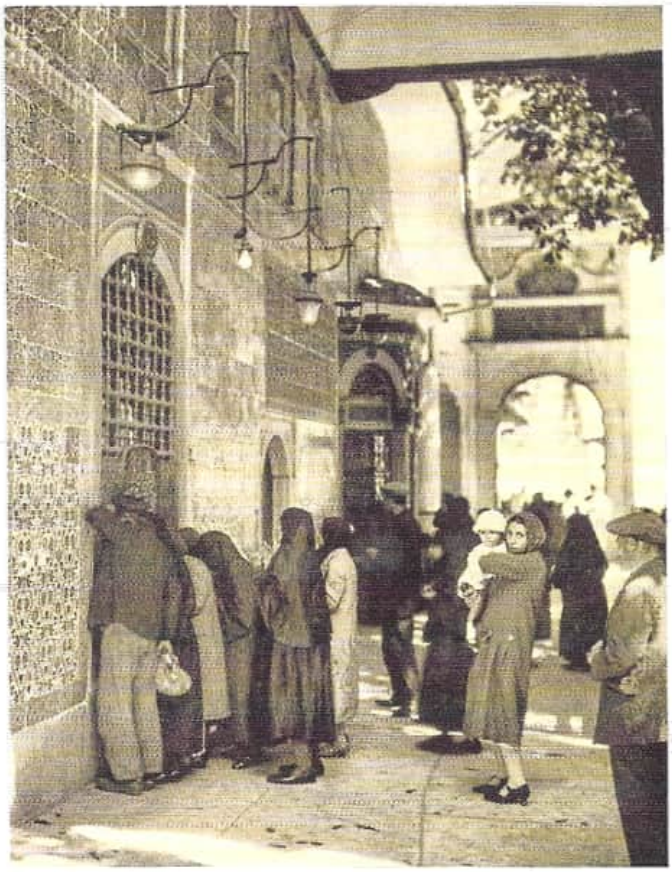

Eyüp Sultan Türbesini Nasıl Bilirsiniz?

Yukarıdaki fotoğraflar 1929 yılına ait. Eyüp Sultan Türbesi diğer türbeler gibi aslında ziyarete kapalı. Kapısında kilit var. Cami avlusunda olduğu için bütünüyle ziyaretlere mani olmak mümkün değil. Farklı sebeplerle gelen çarşaflı yahut modern giyimli kadınlar, şapkalı, kasketli yahut takkeli erkekler, çoluk çocuk Müslüman halk ancak hâcet penceresinin şebekesinden içeriye bakmaya çalışıyor. Yine de bahçede kuyruklar var. Muhtemelen pencereler kalın perdelerle örtüldüğü için içerisi aydınlık değil, hâcet penceresine de içeriden tül çekilmiş olabilir.

Türkiye en tarihî şehrinin en merkezî mekânını, kutsal hatıraları Hz. Peygamber'e, Hicret'e, Medine şehrine kadar uzanan bir zatın türbesini kendine, kendi insanlarına kapatıyor. Bunun üzerinden merkezi, merkezleri değiştirmeye çalışıyor, hafızasını bulanıklaştırıyor.

Ve türbeleri kapatan CHP'de yıllar sonra gelen zoraki açılım; Şeyh Şaban-ı Veli Türbesi'nde kurban kesme ve belediye başkan adayı Müjgan Alagöz'ün alnına kurban kanı sürme ritüeli...

(*Radikal*, 19 Şubat 2009, s. 10).

Önce Atatürk anıtı sonra türbe

FOTOĞRAF: TURAN KURT / DHA

Eski CHP'li milletvekili Yıldırım, türbede belediye başkan adayı Alagöz'ün alnına kurban kanı sürdü.

CHP'den son açılım, türbede kurban kesme

KASTAMONU - CHP, çarşaf ve Kuran kursu açılımlarına, Kastamonu'da türbe ziyaretiyle devam etti. Eski CHP Milletvekili Mehmet Yıldırım, Belediye Başkan adayı Müjgan Alagöz ve diğer partililer, Şeyh Şaban -ı Veli Türbesi'nde koç kestirip, dua etti.

CHP, Kastamonu teşkilatı yerel seçim çalışmalarının startını dün verirken, önce Atatürk ve Şehit Şerife Bacı anıtlarına çelenk konuldu, daha sonra 'evliyalar şehri' olarak bilinen Kastamonu'daki Şeyh Şaban -ı Veli Türbesi ziyaret edildi. Kastamonu Belediye Başkan adayı Müjgan Alagöz, bunun bir açılım olmadığını söylerken, "Burası önemli bir inanç turizm merkezi. Düğünlerde, sünnetlerde de geliyoruz. Bunu farklı bir şey ve açılım olarak görmüyorum" dedi. Eski milletvekili Mehmet Yıldırım da ziyareti "Biz CHP'liler iki Mustafa'ya âşığız. Birisi Mustafa Kemal Atatürk, diğeri ise Peygamberimiz Muhammet Mustafa'dır. Ama birilerinde birisi eksik. Belki bu medyada farklı şekilde yer alabilir. Bu bir açılım değildir. İnançlara saygılıyız" diye yorumladı. (dha)

Dünya edebiyatında bir benzeri var mı acaba bu abidevî "yapı"nın? Daha önemli soru, şairin şehidi-Çanakkale destanını ebedîleştirmek adına niçin türbeyi seçtiğidir. Başka ne olabilirdi?

Hemen hatırlatalım; Mehmet Akif de döneminin birçok âlimi ve aydını gibi kaynaklara dönüşü esas alan yeni bir İslâm yorumu ve aktif bir ahlâk anlayışı peşinde olduğu için hurafe ve bâtıl inançlar konusunda, bu arada türbe gelenekleriyle ilgili yeni hassasiyetler, yeni mesafeler edinmiş bir sanatkâr ve fikir adamıdır. 1910 yılında kaleme aldığı bir makalede rahatlıkla şunları yazdığını görüyoruz:

> "Üç gün evvel Bayazıt'tan Fatih'e doğru gidiyordum (...) Kendimi sol tarafa atıp [arabalardan] kurtulmak istedim. Göğsüm Osman Baba Türbesi'nin parmaklığına çarptı. Fena halde canım yandı. O acının tesiriyle 'yol ortasında da mezar olur mu, bu ne maskaralık?!' demiş bulundum. Vay efendim, derhal sağdan soldan itiraz sesleri yükselmeğe başladı!
> Garibi neresi, işin içine yine *şeriat bahsi* karıştırdık...
> Zavallı şeriat! Kimlerin elinde, hem ne gibi işlere alet olduğunu biliyor musun? Allah aşkına olsun biz daha ne zamana kadar *şeriatı üzerimize çökmüş bir kâbus, karşımıza çıkmış bir umacı* [gibi] tahayyül edeceğiz? Dünyanın en kalabalık bir caddesinin ortasında *bir ölü* yatmış, gelip geçen dirilerin hayatı üzerinde adeta tasarruf ediyor! Yahu şu mezarı kaldıralım desen derhal kıyametler kopuyor, şeriatın müsaadesi yoktur, ne yapıyorsun? deniliyor.
> Demek bizim o mülevves hükümet-i sâbıkamız [Sultan Abdülhamit ve istibdat idaresi] Müslümanlığı şekl-i aslîsinden o kadar çıkarmış ki hâlâ simayı hakikisini tanıyamıyoruz; hâlâ bir emr-i hayra [hayırlı bir işe] teşebbüs edeceğimiz zaman sakın şeriat buna mâni olmasın, demek istiyoruz.
> — İyi amma Osman Baba'yı kaldırmak için ne yapmalı?
> Pek kolay. Evvelâ parmaklığı, sonra taşları kaldırılır, daha sonra başındaki ağaçlar kestirilir. Bu işler bitince zemini düzeltilip bırakılır.
> — Vâkıa aklen böyle.
> — Hayır efendim şer'an da böyle"[1].

Bir Yıkık Türbe yahut Zavallı Şeriat!

Fakat burada dikkatten kaçmaması gereken husus kademe gözetmek fikri ve bunun terbiyesidir. Bir şey, bir mesele, bir kavram, diyelim ki bir türbe ve türbe ziyareti her kademede, her yerde, her dönemde, her meşrep ve meslekten insan için, İslâmî ilimlerin herbirinde (meselâ fıkıhta, kelâmda, tasavvufta), ayrıca edebiyatta, folklorda, mimaride, sosyoloji ve antropolojide... aynı anlamı ve değeri taşımaz. Durduğunuz yer, bakışaçınız, ihtiyaçlarınız, mecburiyetleriniz ve öncelikleriniz, içinde bulunduğunuz şartlar, ilmî, fikrî ve estetik kaygılarınız, yerli veya yabancı kalışınız, muhalif veya muvafık oluşunuz... aynı meseleye, aynı

1 Mehmed Akif, "Hasbihal", *Sırat-ı Müstakim*, V/107, 18 Ramazan 1328/9 Eylül 1326, s. 38. Medrese çıkışlı ve ehl-i tarîk bir başka Osmanlı aydınının, Mehmet Ubeydullah Efendi'nin benzer bir üslupla kaleme aldığı ve "Direklerarası'nın Şehzadebaşı tarafındaki ucunda, camiye mukabil cihette, sebilin karşısında Meşrutiyet'ten evvel yolu yarısına kadar kaplamış bir mezar vardı ki Meşrutiyet o münasebetsizliği oradan süpürdü" ifadeleriyle başlayan yazısı için bk. Ömer Hakan Özalp, *Ulemadan Bir Jöntürk Mehmed Ubeydullah Efendi*, İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s. 29-30 / dn. 37.

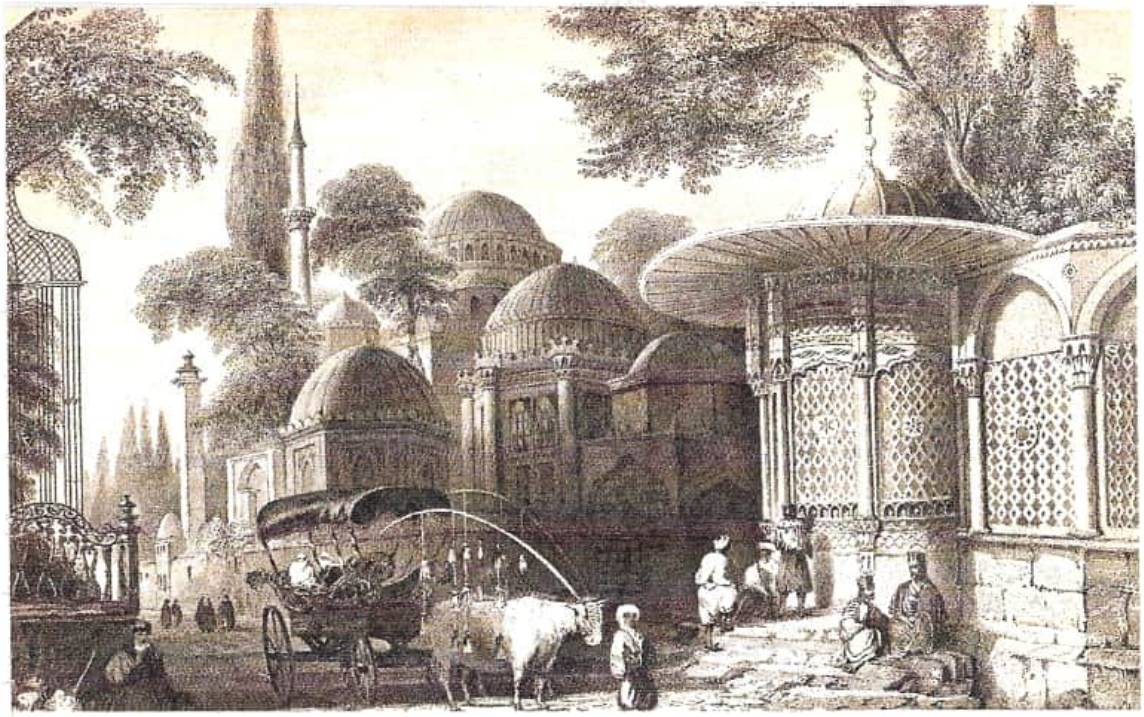

Yabancı Gözü Türbeleri Atlamıyor

Bartlett'in XIX. asrın ilk çeyreğinde çizdiği ve Şehzadebaşı'ndaki unsurları ve hayatın akışını vermek isteyen bu gravürü, camiyi ve Damat İbrahim Paşa sebilini merkeze almasına rağmen Osman Baba türbesini atlamamak için özel gayret sarfediyor gibidir; soldaki köşeye muhtemelen türbedarıyla birlikte şebekenin bir kısmını bütün görkemiyle yerleştiriyor. Çünkü onsuz Şehzadebaşı'nın, bir mekânın tabiatı ve gündelik hayatı eksik kalacak.
Miss Pardoe'nin İstanbul'a dair meşhur eserinin gravürlerini çizen sanatçının sebil kadar Şehzadebaşı Camisi'nin haziresindeki türbeleri, türbelerin kubbelerini çizim tarzı da çok etkileyici.
Altta aynı türbenin ters taraftan çekilmiş bir fotoğrafı. Bu fotoğrafta muhtemelen solda ilerdeki Direklerarası'nı çekme arzusu da var ama bu sahne sebil ve türbesiz tamamlanmaz (Ömer Faruk Şerifoğlu arşivi).

eşyaya, aynı kavrama bakışınızı esastan veya teferruatta değiştirecektir. Mânasını, kıymetini, derecesini de...

1910'da bu satırları yazan Akif'in İstiklâl Marşı'nda "Şühedâ fışkıracak toprağı sıksan şühedâ" mısraını inşad etmesi yahut bir başka şiirinde;

> Enbiyâ yurdu bu toprak, şühedâ burcu bu yer
> Bir yıkık türbesinin üstüne Mevlâ titrer!
> Dışı baştanbaşa bir nesl-i kerîmin yâdı
> İçi boydan boya milyonla şehîd ecsâdı

demesi yani vatan ve mekân fikrini şehit, mezar ve türbe; Mevlâ'nın üzerine titrediği bir "yıkık türbe" üzerine kurması şaşırtıcı olmadığı gibi bize göre çelişik de değildir.

Cumhuriyeti kuran kadronun ve Cumhuriyet ideolojisinin, medreselerin kapılarına kilit vurulmasının üzerinden daha iki yıl geçmeden tekkelerle birlikte türbeleri de kapatması, peşisıra bu kurumları, bunlarla ilgili kişi ve kavramları, etraflarında oluşan kültürü ve zihniyet dünyasını "göz-bağıcılık, üfürükçülük, büyücülük, dilencilik..." derekesine düşürmeye çalışması elbette bir tesadüf değildir, küçük ve gelişigüzel bir müdahale olarak da görülemez. Burada bir inanma, bilme-anlama ve yaşama tarzına, üslubuna karşı bir hareket, bunların ete kemiğe bürünmüş, Müslüman halkta ciddi karşılığı olan, nihayet gündelik hayatı ve dili etkileyen unsurlara yönelik sert bir müdahale ve kaba bir biçimsizleştirme söz-konusudur.

Bu sadece halk Müslümanlığına karşı bir hareket ve tahribat da değil, dinî hayatın mekânlarını, merkezlerini ortadan kaldırmanın, görünmez kılmanın, zayıflatmanın; dinî düşünce ve dinî hayat açısından belki daha da önemlisi kutsallık fikrinin sıradanlaştırılmasının da bir yoludur. Meselenin bu tarafı felsefî ve fiilî olarak doğrudan doğruya laikleşme ile, merkez(ler)i değiştirme ile yahut dinin sekülerleştirilmesiyle alakalıdır.

Onun için kapatılan sadece ziyaretgâh olan evliya türbeleri ve pey-gamberlere, sahabeye, kurucu zevata ait türbeler ve makamlar değil Selçuklu ve Osmanlı sultanlarının, Mimar Sinan'ın, Tanzimat'ın (belki Cumhuriyetin de) babası Mustafa Reşit Paşa'nın, Yunus Emre'nin, Nas-rettin Hoca'nın, Barbaros Hayrettin Paşa'nın, Gül Baba'nın, Tezveren Dede'nin... türbeleri de kapatılmıştır. Çünkü hepsi esas itibariyle dinî olana, kutsala ve insanüstüne, maneviyata, ölümden sonraki hayata kuvvetle işaret etmektedir; aynı zamanda şifaya, yol bulmaya, yordam bilmeye, örnek kişiliğe-kahramana da atıf yapmaktadır. Hurafe ve bâtıl inançlara dair unsurlar burada esas değil tâli bir meseledir ve bunlar

büyük kalabalıklar nezdinde "hurafe olarak" farkında olunan bir şey olmadığı gibi tek başına bir önemi haiz de değildir.

Ayrıca bu geniş türbe yasağı tablosunda belirleyici olmaktan çıkarılan, aşağıya çekilen, itibarsızlaştırılan unsurlar sadece dinî değil aynı zamanda tarihî, kültürel ve geleneksel olan, dille, şifa teknikleriyle, hatta yerleşme ve şehirleşme usulleriyle irtibatlı ögelerdir. Kelimelerin aynı kanunla yasaklanması başka türlü nasıl anlaşılabilir?

❁

Bir başka şekilde söylersek irtibatlı üç unsur; din, tarih, gelenek (hepsi için dil-ifade-üslup) modern aydınlar ve siyasetçiler tarafından aynı kefeye konmuş, eşit şekilde ve aşağıya çekilerek (aşağılanarak) bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Daha sonraki yıllarda Cumhuriyet ideolojisine parçalı olarak veya bir şekilde karşı olan muhafazakâr, mütedeyyin çevrelerin bu üç unsuru aynı tarzda algılamasının ve bu çerçeve üzerinden halkta karşılık bulmasının arkasındaki sebeplerden biri de muhtemelen budur.

Türbeler ve ziyaretgâhlar İslâm ve Türk şehircilik anlayışı, iskân ve imar fikri, yerleşme düşüncesi ve yaşama biçimi açısından da çok önemli bir yere sahiptir. Doğum, göbek bağı, sünnet merasimi, mektebe başlama, düğün, mübarek gün ve geceler, ölüm... gibi hayatın büyük durakları, şifa ve tedavi gelenekleri, hayrat ve adaklar... türbelerin, ziyaretgâhların içinden veya etrafından geçer. Bir şekilde ve herbirinin kendine mahsus gelenekleri ve üslubuyla geçer... Onun için Sultan Fatih'in İstanbul'un fethinin hemen akabinde bütün şehitlerin şehit düştükleri yerlerde defnedilmelerini emretmesi Müslüman İstanbul'un bütününü bir meşhet (şehitlik, ziyaretgâh) haline getirmekle kalmadı, şehrin yeni ve belirleyici işaret taşlarını da bu yolla döşemiş oldu. Köhne surları, Bizans eserlerini Müslümanlaştırıp mûnisleştiren de büyük ölçüde bu makamlar ve şehitlikler, onların bir köşesine kondurulan mescitler, tekkeler, çeşmeler, sebiller, namazgâhlardır. Sonra o şehirler, o mahalleler yeniden kurulup gelişirken merkezlerde veya mahallelerde o mütevazi yapılar yerlerini korurken daha büyük, daha gelişmiş cami ve tekkelere, medrese ve imaretlere, külliyelere bitişecek, onları hem mâna hem estetik itibariyle tamamlayacaktır.

Tam da burada bir büyük sanatkârın, Tanpınar'ın Bursa'yı yahut İstanbul'u anlatırken yaptığı türbe "fikri" tasvirine yer vermek uygun olacaktır; hayatın, insanların, zihniyet dünyasının, zevkin, yaşama üslubunun, ölümle dirim arasında var olan bir vâkıanın...:

> "Şark için 'ölümün sırrına sahiptir' derler. Fakat Şark milletleri içinde dahi ona bizim kadar hususi bir çehre veren, her türlü laubalilikten sakınmakla beraber onu ehlîleştiren, başka millet pek yoktur. Ve bunu ne kadar basit

unsurlarla yaparız: sade mimarili bir türbe çok defa tahtadan, sırasına göre oymalı ve zarif, bazen de düz ve basit bir sanduka, birkaç işlenmiş örtü veya düz yeşil çuha, bir kavuk, bir tuğ... İşte cedlerimize ebedî hayatı tecessüm ettirmeye yeten malzeme bundan ibarettir. Bu kadar fakir unsurlarla hazırlanan âbidede ferdî hayatı hatırlatan tek çizgi, isimden ibarettir. Evet, tek bir isim, ancak milyonlarla ölçülen bir mesafeden bize ışıkları göndermekte devam eden sönmüş bir yıldız gibi, ölümün uzaklığından bir ömrün hatırasını tazeler, içindeki ölüden ziyade ölüm için yapılmış olan bu küçük fakat muhayyileye hitap etmesini bilen âbide, eski Türk şehirlerinin ortasında yaşanan zamanla ebediyet arasında aşılması çok kolay bir köprü gibi âdeta üçüncü bir zaman teşkil ederdi. Ölüler bu basit ikametgâhlarından sokağın bütün hayatına şahit olurlardı. Zaten Ramazan, bayram, kandil, büyük zaferler, sevinç ve kederlerimiz, hepsini onlarla paylaşırdık.

Başka milletler içinde, onu bizden daha çok muhteşem şekilde tasavvur edenler, mezarı terkedilen dünya nimetlerinin küçük bir sergisi yahut da vehmedilen şekilde bir uhrevî hayat müzesi haline getirenler, sanatlarının ve icat kabiliyetlerinin bütün kaynaklarını içlerindeki fanilik korkusunu yenmek uğrunda tüketenler çok olmuştur; fakat hiçbiri ona bizde aldığı ehlî yüzü vermemiş, onun korkunç realitesini, bizim kadar yumuşatamamıştır". "(...) İstanbul'da bizim hayatımız bu şehit [fetih şehidi] türbelerinin etrafındaki hürmetle başladı. Bizans'ın asırlarca işlenmiş, bin türlü külfet, merasim ve âdâpla dolu, altına ve sırmaya garkolunmuş derin ilâhîli ruhanîliği dedelerimiz bu şehit türbelerinin başında yaktıkları ilk mumla yendiler. Bu suretle semt semt halkça kutlu yerler ortaya çıktı. Sonra mimari geldi, bu kutluluğu küçük bir mescitle, biraz yaldız ve yeşil renkle giydirdi"[2].

Modernleşme süreçlerinin ve Cumhuriyet ideolojisinin gerçekleştirmek istediği hususlardan biri de bu dinî-kültürel merkezî noktaları dağıtmak veya merkezi değiştirerek, biçimsizleştirerek ortadan kaldırmak veyahut zayıflatmaktır. Fakat İstanbul başta olmak üzere tarihî şehirlerin, tarihî mekânların bugün de devam eden müdahaleler ve tahribatla merkezlerinin değiştirilmesi veya tamamen tanımsız hale getirilmesi projesi, "hurafe ve bâtıl inanç"larından tamamen koparılamayan (!) Müslüman halk, hususen dindar kadınlar sayesinde bütünüyle gerçekleştirilememiştir. (Kadınlar, herhalde tabiatları icabı olarak da daha dindar olurlar. Hz. Peygamber'in "kocakarı imanı"nı tavsiye etmesi de bununla alakalı olmalı)[3]. Bu dirençler ve pasif muhalefetler sayesinde herkes için, diyelim ki İstanbul'u Eyüp Sultan'sız, Üsküdar'ı Aziz Mahmud Hüdai'siz, Bursa'yı Emir Sultan'sız, Ankara'yı Hacı Bayram Veli'siz, Konya'yı Mevlâna'sız, Kırşehir'i Aşık Paşa'sız, Nevşehir'i Hacı Bektaş-ı Veli'siz, Akşehir'i Nasrettin Hoca'sız, Kastamonu'yu Şaban-ı Veli'siz... düşünmek pek mümkün gözükmüyor.

2 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul, Dergâh Yay., 2023, s. 103-04, 148.

3 Türbeler meselesine de eğilen bir çalışmanın bu konuda kadınları öne çıkarması dikkat çekiyor: Gökçen Beyinli, *İslâm ve Sair Halk-Laik Türkiye'de Hurafeler Kadınlar Türbeler*, İstanbul, Kitap Yay., 2021.

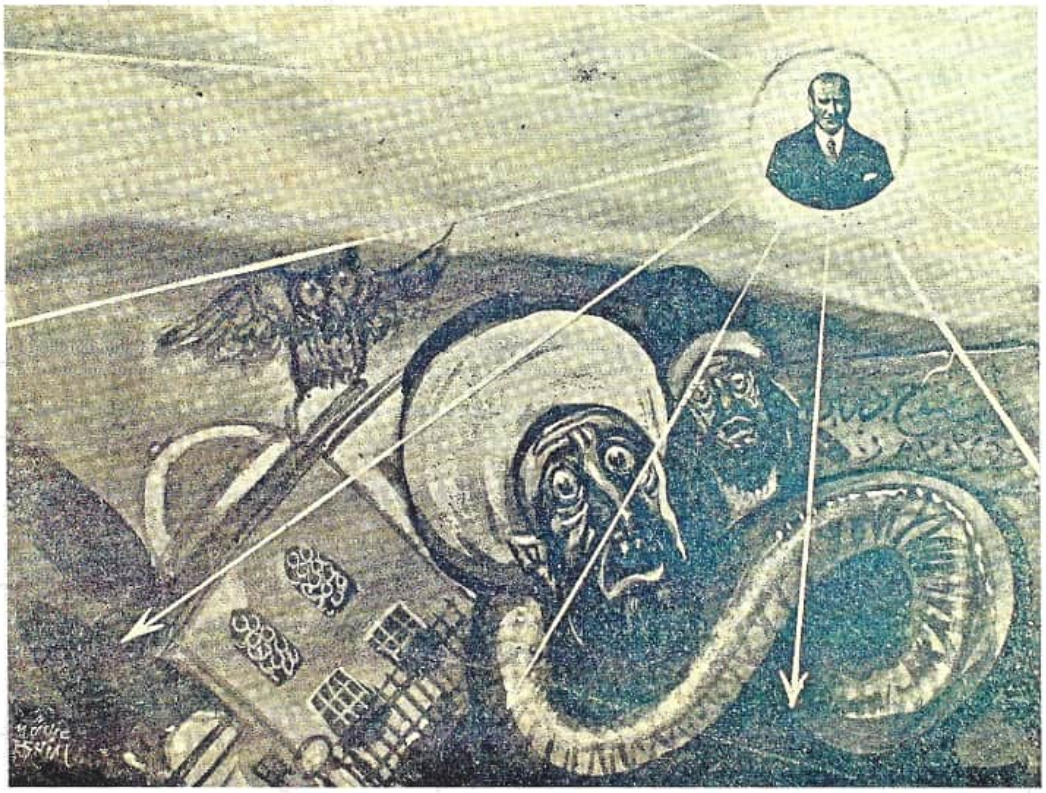

"Bir Müddet Mazi ile Alakamızı Kesmek..."

1936 yılında 5. sınıf ders materyalleri için "Atatürk ve İnkılaplar"ını anlatmak maksadıyla ressam Münif Fehim tarafından çizilen üstteki karikatür de yaygın bir mantığı yansıtıyor: Mustafa Kemal Paşa'nın güneşinden çıkan aydınlık ışıkları bir ok gibi karanlıktaki baykuşların tünediği bazı binaları, tekkeleri, türbeleri yıkıyor, deviriyor; yılan ve çiyanlarla birlikte çizilen, karanlığa alışmış sarıklı sakallı hoca ve şeyhleri ışık hüzmeleri yarasalar gibi dehşete sürüklüyor. Körpe dimağlara din ve tarih kültürü aktaran bu kaba anlatımlara dar açıdan bakınca kastedilenlerin sadece türbeler ve tekkelerle, bunların içinde, etrafında bulunanlarla, onların inançları ve gelenekleriyle sınırlı olduğu gibi bir intiba edinilebilir. Bu intiba elbette yanlış, en azından nâkıstır. Mücadele edilen aslında geniş mânasıyla İslâm, Müslümanlık, Türk halkının inançları ve kültürü, bu topraklardaki insanların yaşama üslubu, nihayet uzak ve yakın tarihtir. Hamdullah Suphi türbelerin kapatılmasını kastederek "bir müddet mazi ile alakamızı kesmek istedik" demişti... Hangi bir müddet?! Ramiz Gökçe'nin 4 Eylül 1925 tarihli *Vakit*'te çıkan yandaki karikatüründe, her şeyi yıkıp geçen "Medeniyet Yolunda Cumhuriyetin Zafer Arabası" gemi azıya almış vaziyette, engel tanımazken bir taraftan da konuşuyor; "Köhne mâniaları yıkıyorum, arkamdan gelenler rahat yürüyecekler" diyor. Şaha kalkan atların gemlerini tutmaya çalışan melek kanatlı efsanevi kahramanın başında ayyıldızlı zeytindalı hâlesi var. Halkının inanç dünyası ve gelenekleriyle kıyasıya mücadele eden bu cesur ve çılgın kahraman zeytindalını (barış elini) kime uzatacak acaba? Dostları ve düşmanları kim?
Cevap yıkılan, tarumar edilen, at nalları altında kalan tekke, türbe binalarının üzerindeki "Büyücü", "Hurafe", "Üfürükçüler" yazılarında.

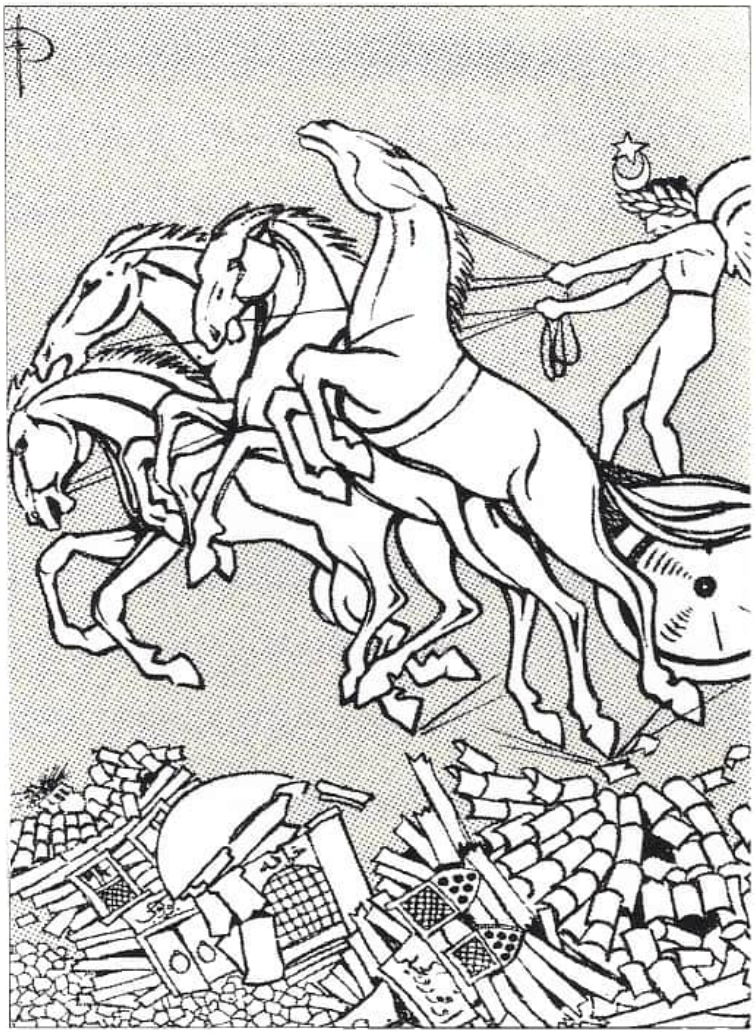

Türbeler Anıtkabir (Anıttürbe) Öncesinde Tekrar Açılıyor...

1925'te 677 sayılı "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men'i ve İlgasına Dair Kanun"la tamamı kapatılan ve harabiyete terkedilen türbelerin bir çeyrek yüzyıl sonra sembolik denecek kadar çok az bir kısmı, sadece 19 tanesi yeniden ziyarete açılacaktır. Hangi şartlarda ve nasıl açılacaklar? Kapatma ve kaba yasaklar sebebiyle türbelerin içindeki birçok şey çürümüş, tesbiti yapılmayan kıymetli eşyalar, paha biçilmez çiniler çalınmış, yağmalanmış, binaları tahrip olmuştu[4].

Yeniden açma teşebbüsleri 1949 yılında yani II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda ve tekparti iktidarının son senesinde, laiklik politikaları yeniden gözden geçirilirken başlıyor. 1 Mart 1950 tarihinde Meclis'te görüşülen kanunun birinci maddesinde yapılan değişiklik şöyle ifade edilmiştir: "Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Millî Eğitim Bakanlığı'nca umuma açılabilir". "Türk büyükleri" ve "büyük sanat değeri" ifadelerinin tamamen "vaziyeti kurtarma"ya dönük bürokratik hareketler olduğu açıktır.

Türbelerin kısmen açılmasının gündeme gelişinin birden fazla sebebi var, fakat bunlar arasında inşaatı devam etmekte olan Anıtkabir'in açılışının yaklaşıyor olmasının sebeplerden biri, belki birincisi olduğu gözden kaç(ırıl)an bir husustur. (Bu konuda bk. Bu kitap, s. 150-163).

Devrin Milli Eğitim bakanı Tahsin Banguoğlu, kanun değişikliğinde yapılan bazı düzenlemelerle açılan herhangi bir türbenin bazı sebeplerle tekrar kapatılması yetkisinin Bakanlıkta olması gerektiğini söyleyince Sinop milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk, "hangi sebeplerle, örnek verir misiniz?" dediğinde bakan aşağıdaki açıklamayı yapacaktır. Bu indirgemeci açıklamada bildik hurafe edebiyatı ve bunun hiç sebep yokken şeriatçılıkla eşitlenmesi kadar "Atatürk Türbesi" ifadesinin açıkça yer alması da dikkat çekmektedir:

> "Arkadaşlar, büyüklerimize ait türbeler vaktiyle birtakım hurafeler kaynağı olmuştur, bâtıl itikatlara kaynak olmuştur. Bazı mezarlar gibi bu türbeler de iplik [çaput] bağlamak, mum dikmek, adak adamak gibi şeylere sahne olmuştur. Bunları hep hatırlarız. Biz büyüklerimizin mezarlarını, türbelerini asla bu gibi hurafe kaynağı haline getirmeyeceğiz, bunu şiddetle menedeceğiz. Fatih Sultan Mehmet'in türbesini çocuklarımız, Atatürk Türbesi gibi ziyaret edeceklerdir[5].

5 Banguoğlu konuşmasında "[Açılacak türbelerin] başlarına türbedar değil münevver adamlar koyacağız. Fatih'in türbesinde oturacak olan zat üniversiteden mezun bir tarihçi olmak gerektir" ifadelerine de yer verecektir. "Oturacak zat" türbedar değil bekçi olacaktır. (Meclis'teki müzakerenin tamamı bu yazının sonunda ek olarak verilmiştir). Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında Tokat milletvekili Nazım Poroy da, talebelik yıllarında imtihan öncesi Tezveren Baba'yı ziyaret ettiklerini söyledikten sonra "Türbeler birer anıtkabirdir" diyecektir. Zikreden G. Beyinli, *age*, s. 36.

4 Rahmetli Bekir Kütükoğlu hocamız, İlmiye Teşkilatı dersinde İbn Kemal'den bahsederken, Yavuz Sultan Selim'in vasiyeti gereği sandukasının üzerine örtülen İbn Kemal'in atının ayağından sıçrayan çamurla lekelenmiş kaftanının lime lime olduğunu bizzat gördüğünü söylemişti. Varın gerisini hesap edin...

> Esasen bu kanun hurafe kaynağı olmuş uydurma bazı türbelerin yeniden açılmasını mümkün kılan bir kanun değildir. Bahis mevzuu ancak Türk büyüklerinin türbeleridir. Eğer bir gün gayr-i me'mül [akla gelmemiş bir şey] olarak, muhal olarak bir Türk büyüğünün mezarı bir şeriatçılık hareketine merkez olursa ki, –muhal sayıyoruz– Hükümet orayı kapatabilecektir. Ka*nun öyle hazırlanmıştır. Bu gibi ahvalde* tabiî bunları kapatmak Hükümetin salahiyeti dahilinde olacaktır".

Bu kanun değişikliğinin ardından açılmasına karar verilen türbeler şöyle sıralanmış:

1. Hacı Bayram Veli (Ankara),
2. Ertuğrul Gazi (Söğüt),
3. Akşemseddin (Göynük),
4. Osman Gazi (Bursa),
5. Orhan Gazi (Bursa),
6. Çelebi Mehmet (Bursa),
7. Gazi Süleyman Paşa (Gelibolu),
8. Fatih Sultan Mehmet,
9. Yavuz Sultan Selim,
10. Kanuni Sultan Süleyman,
11. Sultan II. Mahmut,
12. Mustafa Reşid Paşa,
13. Barbaros Hayreddin Paşa,
14. Mimar Sinan,
15. Gazi Osman Paşa,
16. Aşık Paşa (Kırşehir),
17. Selçuk Sultan (Konya),
18. Nasreddin Hoca (Akşehir),
19. Süleyman Şah (Caberkalesi/Urfa).

Görüldüğü üzere açılacak türbeler arasında evliya türbeleri de var, sultan-padişah, gazi, kahraman türbeleri de var. Üzerinde çalışılarak hazırlandığı anlaşılan bu hayli "perhizkâr" ve hesaplı listenin içine aldıkları ve almadıkları bakımından dikkat çeken bazı hususiyetleri var:

1. Bunlardan en önemlisi Anadolu ve Rumeli sahasındaki en merkezi türbenin ve ziyaretgâhın, İstanbul'daki Hz. Peygamber'in mihmandarı Eyüp Sultan (Eba Eyyüb el-Ensarî) türbesinin açılacaklar listesine dahil edilmemesidir. Bunun hatıra gelmemiş ve üzerinde konuşulmamış olması bize göre ihtimal dışıdır. Elimizde bilgi ve hatırat kayıtları olmamakla beraber, etrafında büyük ve yaygın bir ziyaret kültürü ve gelenekleri oluşmuş olması sebebiyle liste dışı bırakıldığı düşünülebilir. Türbe ancak

seçimden sonra ve ilk DP hükümetinin kurulmasının akabinde, 1 Eylül 1950 tarihinde resmi bir merasimle açılabilecektir[6].

2. Açılacaklar arasında bazı padişah türbeleriyle birlikte evliya türbelerinin de yer almış olması dikkat çeken ikinci husustur (Hacı Bayram Veli, Akşemseddin ve Nasreddin Hoca, hatta Aşık Paşa türbeleri). Hacı Bektaş Veli'nin türbesinin listede yer almaması da elbette önemlidir. İlk akla gelen sebep Alevîlikle, Bektaşîlikle alakalı olabilir. Bize göre esas sebep Eyüp Sultan'ın caminin sınırları içinde yer almasına benzer şekilde Hacı Bektaş Veli türbesinin de gelişmiş bir tekke kompleksi içinde yer alması, özellikle aleniyete dökülecek ziyaret merasimleri ve tazim tarzlarının Ankara tarafından taşınamaz kabul edilmesiyle alakalı olmalıdır. (Hacı Bektaş Veli Türbesi ancak 1960 Martında ziyarete açılabilecektir). Alevi-Bektaşi türbeleri boşluğunu doldurmak için Baba İlyas soyundan gelen ve Bektaşîlikle irtibatlı Aşık Paşa türbesinin seçildiği büyük bir ihtimal olarak akla gelmektedir[7].

3. Listede Mevlâna türbesi de yoktur fakat bu tekke ve türbe 1926 senesinde müze [Âsâr-ı Atîka/Eski Eserler Müzesi] haline getirildiği için tekrar zikredilmesine ihtiyaç duyulmamış olabilir. (Mustafa Kemal Paşa da 1931 yılında –22 Mart 1923 günü tekke iken ziyaret ettiği ve kapıda şeyh efendi ve müridanla fotoğraf çektirdiği– bu müzeyi ziyaret edecektir). 1950 yılında açılan türbelerden bir kısmının müze olarak açılması ve uzun bir müddet bu mekânlara ancak belli zamanlarda ve ücretli olarak girilebilmesi ziyaret kültürünü dönüştürmek ve sınırlandırmakla açıklanabilir.

4. Tanzimatın kurucu babalarından Mustafa Reşit Paşa'nın, türbe olarak hiçbir önem arzetmeyen, ayrıca halkta hiçbir karşılığı olmayan türbesinin listeye dahil edilmesi başlıbaşına anlamlıdır. Bu hedef "saptırma" ameliyesi bir tarafıyla türbe fikrini ve listeyi "laikleştirmek" ve hafifletmek, diğer taraftan tepkileri azaltmak fonksiyonu icra edecektir. Nitekim 13 Mart 1950 günü ilk açılan türbe de sadece mimari olarak türbe denebilecek bu yapıdır. (14 Mayıs 1950 seçiminden önce açılabilen diğer türbeler sırasıyla Gazi Osman Paşa, Barbaros Hayrettin Paşa, Kanuni ve Yavuz türbeleridir. Görüldüğü üzere bu ilk açılanlar arasında evliya türbesi yoktur).

Sultan II. Mahmut'un türbesinin listeye dahil edilmesi de muhtemelen yine modernleşme süreçleriyle irtibatlı olarak anlamlı gözükmektedir.

7 *TDV İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Eyüp Sultan ve Aşık Paşa türbeleri (ve başka birçok türbe) maddelerinde, bu türbelerin kapatılması ve tekrar açılmasıyla alakalı hiçbir bilginin yer almaması da dikkat çekiyor. Özellikle Eyüp Sultan'ın atlanmasının makul bir açıklaması ne olabilir? Aynı ansiklopedide "Türbe" maddesinin sadece mimari üzerinden ele alınması ise ancak garabetle ve İlahiyat Fakülteleri ile Diyanet çevrelerindeki "hurafe" edebiyatı saplantılarının büyüklüğü üzerinden açıklanabilir. Maddede ziyaret kültürü ile türbelerin kapanması ve açılmasıyla alakalı da hiçbir bilgi ve ima yoktur. İstanbul'da ve muhafazakâr-mütedeyyin akademisyenler tarafından yayınlanan bir ansiklopedi ve içinde türbe ve ziyaret kültürü yok!!!

6 Eyüp Sultan Türbesi'nin açılışı ve sonrasındaki çok taraflı gelişmeler için bk. G. Beyinli, *age*, s. 129-52.

Diyanet ve Müftülüklerin "Hurafe" Talimatnameleri...

Uzun yıllar hemen bütün türbe ve yatırların, ziyaretgâhların giriş kısımlarında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın veya müftülüklerin "talimatnameler"i yer alırdı. Şimdi de yer yer var. Bunlarda neyin yapılacağından ziyade nelerin yapılmayacağı maddeler halinde sıralanırdı. Gitmeseniz, ziyarette bulunmasanız daha iyi olacak gibi bir tavra işaret ediyordu bu metinler. Ayrıca beklenebileceği üzere birer torba kavram olan, her şeyin içine atılabileceği "hurafe" ve "bâtıl inanç" unsurları tekrarlanıyordu. Soldaki 10 Nisan 2010 günü, Sultanahmet'teki Abdurrahman Şami'nin türbesinde asılı olan sağdaki 3 Haziran 2014 tarihinde çekildi. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1962 yılında yayınladığı *Hurafeler ve Menşeleri* kitabı Abdülkadir İnan'a yazdırılmıştı. İnan bir ilahiyatçı değil, bir kültür tarihçisi idi ama o dönemde Ankara İlahiyat Fakültesi'nin hocalarından biri de benzer bir kitap yazabilirdi.

Fakat bu türbenin listeye alınmasıyla Sultan II. Abdülhamit'in türbesinin açılanlar arasında yer almış olması daha da dikkat çekici olmalıdır. Çünkü bir taraftan ıslahat teşebbüslerine ivme kazandıran, diğer taraftan halkın tepkilerini azaltmak ve dindarlaşmayı teşvik etmek için türbeleri, ziyaretgâhları tamir ettiren bu iki padişah; dede, torun aynı türbede medfundur[8].

Başlangıç Kabilinden Sonuç Soruları

1. Şimdi uzun yolculuğa çıkan bir hanım yakınımız vardı. Birkaç sene önce hacca gittiği zaman orada kalmak, o mübarek topraklarda gömülmek için gizlice dua ediyormuş. Araçla yahut yaya dolaşırken kafasının bir tarafında mezarlar, mezarlıklar, daha doğrusu "kendisinin yatabileceği" yer arayışı varmış. Fakat gel gör ki hiçbir yerde mezarlık yok, türbe yok, mezar taşı yok. Dayanamamış, yanındaki yeğenine sormuş: "Burada ölüler nerede yatıyor, bir türbe, bir mezar taşı bile göremedik?!". Halasının niyetini ve ne aradığını anlayan yeğeni "burada senin bildiğin mezarlıklar yok, vefat edeni gömerler, üstüne birkaç kürek toprak atarlar, yarın bir başkasını onun üstüne gömerler, ona da birkaç kürek toprak..., türbe yok, mezar taşı yok..." demiş. Gözleri faltaşı gibi açılan hanımefendi bu defa alenen "ya rabbi beni geri götür, benim memlekette mezar yerim var, taşım hazır..." diye dua etmeye başlamış.

Soralım: Haremeyn mezarlıklarını, türbelerini tahrip edip düzleyen Vehhabî isyanı Anadolu topraklarında olsaydı, dinî hayatın, halk Müslümanlığının ayrılmaz bir parçası olan türbeleri yıkabilir, mezarlıkları tahrip edebilir miydi? Ne dersiniz?

2. Önümüzde şöyle sorular da var: Türbenin, türbe etrafında oluşan mezarlık ve ziyaret kültürünün, geleneklerin küçük, önemsiz, hatta tamamen dindışı şeyler olduğunu düşünenler bu topraklarda olup bitenleri, buralarda kök salan, giderek en yaşatıcı ve en dayanıklı unsur haline gelen İslâmı, Müslümanlığı, Müslüman halkı, şehirlerin, mahallelerin merkezinde yer alan cami ve mescitlerin etrafındaki türbe ve hazireleri, onların mimari özelliklerini ne ölçüde ve hangi düzeyde anlama şansına sahip olabilir; Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet ideolojisinin din etrafındaki politikalarını hangi düzeyde kuşatabilir, yorumlayabilir, tenkit edebilir? Akif'in Çanakkale şehid(ler)i için inşa ettiği o büyük abideyi tam kavrayabilir mi? Bugün o abideyi hangi şair veya ressam çizebilir, hangi mimar inşa edebilir, hangi ilahiyatçı anlayabilir acaba? Niçin?[9]

Anlama ve kavrama şansı olanlar elbette sadece türbede, türbe dibinde, sandukalar peşinde kalacak değiller. Onlar kademe gözeterek, İslâmî

8 Türbelerin Cumhuriyet devrindeki hikâyeleri konusunda ayrıca bk. Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, 6. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2020, s. 218-24; Gökçen Beyinli Dinç, "677 Sayılı Kanun, Türbeleri 'Millileştirme' ve Yıkıcı Sonuçları: Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türbedarlık", *Cihannüma-Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, III/2, Aralık 2017, s. 113-137.

9 İnsanların bir kısmının bu büyük abideyi temaşa ederek yücelmeyi bırakıp "Bedr'in arslanları" benzetmesinin yerindeliğini tartışmaya koyulmak gibi bir fukaralığa ve darkafalılığa düşmelerinin sebebi de bu kademe gözetmeyen, tektipçi anlayışın tezahürlerinden biri olmalı.

ilimler arasındaki geçişgenlikleri bilerek ve bu ilimlerin –öncelikleri, metodolojileri, kaynak anlayışları farklı olduğu için neticeleri de farklı olan– *hükümlerini hesaba katarak hurafe ve bâtıl inanç meselelerini*, elbette önemseyerek konuşacak ve bugünün dünyasında, tarihin içinden inkıtasız gidip gelerek tartışacaklardır.

Elbette hurafe, bâtıl inanç diye tasfiye edilen unsurların gerçekten hurafe ve bâtıl inanç olup olmadığını da dikkatle kontrol ederek...

3. Cumhuriyet ideolojisinin türbe, ziyaret kültürü, hurafe ve bâtıl inanç anlayışı ve bunun seviyesi ile İslâmcıların, radikal ve entelektüalist dinî hareketlerin, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültelerinin, Diyanet'in bu meselelere bakışının tahmin edilenden çok daha fazla birbirine yakın olduğunu düşünür müsünüz? Sebep ve amaç farklılığı bu yakınlığın ciddi problemlerini zahiren ortadan kaldırıyor gibi gözükse de tekrar üzerinde düşünmeye değmez mi?[10]

4. Bir karikatür ve mizah sanatçısı çizgilerini kitaplaştırırken sadece dinî unsurları, bu arada hurafeleri öne çıkarır mı? Karikatürist Salih Erilmez'in *Tarihten Çizgiler* başlıklı birkaç karikatür albümü var. Bunlardan ilki çizeri tarafından şu satırlarla takdim ediliyor:

> "İnkılap mazinin bütün kötü ananelerini yıkarak yepyeni bir ruhla diri ve dinamik bir 'Türkiye' yarattı. Değişen fes ve çarşaftan ibaret değil, âdetleri, ananeleri, kötü itikatları, saffetleri ve sahtelikleriyle yirminci asra kadar uzayan bir ortaçağın yaşayış tarzıdır. Dünyanın hayretini ve hayranlığını davet eden bu inkılap tarihin seyri içinde bir göz açıp yumma denecek kadar az bir zamanda, akıllara durgunluk veren bir hızla olmuş, Osmanlı İmparatorluğu onbeş yıl içinde onbeş asırlık bir mazi gibi geride kalıvermiştir.
> *Tarihten Çizgiler* ne yarınki müverrihe vesika hazırlamak ne de mazinin bir hicvi olmak iddiasındadır. O sadece mazinin izlerine tebessümle bakmasını bilen bir inkılap çocuğunun eseridir.
> Tarih mevzuların düne ait oluşunda; hiciv karikatürün kendisinde mündemiçtir. (...)"[11]

Tarihten Çizgiler'in dördüncü albümünde Salih Erilmez işine ve açıklamalarına devam ediyor:

> "Aziz okuyucularım,
> *Tarihten Çizgiler* saltanat idaresiyle [1945 baskı tarihli 3. albümde 'heyulasiyle'] birlikte çöken bir devrin, fena idarenin, hurafenin, kötü itikatların ve bazı vakaların ibretli birer hikâyesidir. Tarih mevzuların geçmişe ait oluşunda hiciv resimlerin kendisindedir. Mevzuların bir vesika değil fakat her zaman için mukayeseye yardım edebileceğini sanıyor ve bu 'dördüncü' albümümü bu devri yaşamış olanlarla yarınki nesillere hatıra olarak takdim ediyorum. Suadiye 1946"[12].

10 Din Psikolojisi sahasında çalışan iki İlahiyatçının, Ali Köse ve Ali Ayten'in alan araştırmalarına da dayanan türbe çalışmaları bakışaçısı itibariyle şimdilik bir istisna teşkil ediyor.

11 Salih Erilmez, *Tarihten Çizgiler 1*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1944, s. 1.

5. Hiç düşündünüz mü, tekkeleri ve türbeleri kapatan Mustafa Kemal Paşa'nın mezarı, Anıtkabir nasıl oldu da "laik" bir türbe haline gelebildi acaba? Başka türlüsü olabilir miydi? Sadece halk değil zaman zaman bürokratlar ve rektörler de resmi kıyafetleriyle türbeye/Anıtkabir'e gidiyor ve şikâyette bulunuyor, yardım istiyorlar.

Bu da bir istimdad türü değil mi? İsterseniz şu habere ve satıraralarına birlikte bakalım:

> "Cumhurbaşkanlığı'nda onay bekleyen YÖK Yasası'na karşı tepkiler dün de öğretim üyelerinin Anıtkabir'e gitmeleri ile sürdü. Anıtkabir Aslanlı yolda toplanan yaklaşık beş bin öğretim üyesi YÖK Yasası'nı ve AKP'nin tutumunu Atatürk'e şikâyet ettiler.
> Çeşitli üniversitelerden çok sayıda öğretim üyesi dün saat 16.30'dan itibaren Anıtkabir Aslanlı yolda toplandı. Öğretim üyeleri, tek tek aranarak ve kimlik kontrolü ile Anıtkabir'e alınırken, saat 16.00'da ziyaret saatinin bittiği gerekçesiyle Anıtkabir'i ziyaret etmek isteyenlere kapılar kapatıldı. Ankara Üniversitesi Rektörü Nusret Aras Anıtkabir Şeref Defteri'ne 'Türkiye Üniversiteleri Öğretim elemanları' adına yazdığı yazıda, 'laikliğin bekçileri olarak yürüyüşlerini sürdüreceklerini' belirtti. Aras deftere 'Yüce Atatürk, 1933'de kurduğun çağdaş Türk üniversite sistemini çağın dışına iten Yükseköğretim Yasası ile yapılan siyasî müdahaleyi protesto etmek için huzurundayız. Toplumu 'muasır medeniyetler' düzeyinin üstüne çıkarma azmi ve kararlılığı ile bize açtığın yolda laiklik ilkesinin bekçileri olarak aydınlığa doğru yürüyüşümüzü sürdüreceğiz' diye yazdı. CHP'den milletvekillerinin de destek verdiği öğretim üyelerinin sessiz eyleminde herhangi bir pankart ya da döviz yer almadı. Anıtkabir çıkışında açıklama yapan Üniversitelerarası Kurul Başkanı Prof. Dr. Ayhan Alkış, Gazetecilerin 'Bu protestolar artacak mı? Yasa yürürlüğe girerse ne yapmayı düşünüyorsunuz?' sorusu üzerine üniversitelerin olmazsa olmaz koşulu olan bilimsel, özgür ve akademik özerklik çerçevesinde seslerini kamuoyuna duyurmaya çalışacaklarını belirtti.
> Gazetecilere Anıtkabir yasağı Anıtkabir'deki eylemi izlemek isteyen muhabirlerimiz, 'akredite olmadıkları' gerekçesiyle Anıtkabir'e alınmadılar. Ayrıca Dicle Haber Ajansı, *Zaman* ve *Yeni Şafak* gazetelerinin muhabirleri de aynı gerekçe ile Anıtkabir'e alınmadılar.
> Katılan rektörler Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Nusret Aras, Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü ve Üniversitelerarası Kurul Başkanı Prof. Dr. Ayhan Alkış, ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Ural Akbulut, Hacettepe Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tunçalp Özgen, Gazi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Rıza Ayhan, Kırıkkale Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tahsin Durlu, Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Rüştü Çakmakçı, Gaziantep Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Filiz, Muğla Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim Yokaş, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ferit

12 Salih Erilmez, *Tarihten Çizgiler 4*, İstanbul, Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, ts. [1946], s. 1.

Suheyb-i Rumi, Ubeyd-i Gazi ve Kereb-i Gazi'nin kabirlerini ziyaret eden CHP'li vekil eşlerinin kimi şalla, kimi mont ve kapşonla başını örttü.

Allah'ım ne olur CHP iktidar olsun

CHP Genel Merkezi'nin düzenlediği program kapsamında Anadolu'ya açılan milletvekili eşleri, Çorum'da sahabe türbelerini ziyaret ederek partilerinin iktidar olması için dua etti.

Önceki gün kente gelen CHP'li 40 milletvekilinin eşi, önce 1 Mayıs kutlamalarına katıldı, ardından Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Derneği'ne konuk oldu. CHP Genel Sekreteri Önder Sav'ın eşi Çiğdem Sav başkanlığında ziyaretlerini sürdüren vekil eşleri, dün ise Hıdırlık Camii bahçesindeki sahabe kabirlerine sürpriz bir ziyaret gerçekleştirdi. CHP'li kadınlar, ilk olarak Suheyb-i Rumi'nin türbe girişinde başlarını örtmeye çalıştı. Kimisi yanında getirdiği şalla başını örterken, kimisi de montlarını ve kapşonlarını başlarına geçirdi. Bazıları içeri başı açık girerken, başlarını örtmeyen bazı vekil eşleri ise dışarıda dua etti.

TÜRBEDE 'İKTİDAR' DUASI

CHP Genel Sekreteri Önder Sav'ın eşi Çiğdem Sav da, başına türban bağlayarak içeri giren grup üyelerindendi. Çıkışta ülkenin huzuru için dua ettiğini söyleyen Sav iktidar olabilmek için bu dualyı her zaman yaptıklarını belirtti. "CHP 2011'de iktidara gelecek" diyen Sav, "Adaklarımız kabul görsün buraya tekrar gelip dua edeceğiz" şeklinde konuştu. ■ ÇORUM (CİHAN)

Halk Partisi'nin Türbe Ziyaretleri...

CHP Genel Sekreteri Önder Sav'ın eşi dahil olmak üzere Halk Partisi milletvekili eşleri Anadolu'daki bazı türbeleri ziyaret ederek dua okudular. Haberdeki fotoğraf Hıdırlık Camisi bahçesindeki sahabe kabirleri ziyaretlerini gösteriyor.
(*Yeni Şafak*, 3 Mayıs 2009, s. 13).
Çiğdem Sav "Adaklarımız kabul görsün, buraya tekrar gelip dua edeceğiz" demiş. Görenler de "düşmez kalkmaz bir Allah" diyebilir!

> Koçoğlu, Ufuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ergün Ertuğ ve Dicle Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fikri Canoruç..."[13]

Unsurları itibariyle bu laik bir ziyaret mi yoksa bildik bir türbe ziyareti mi? Niçin YÖK'ün giriş kapısının önünde veya bir üniversitenin bahçesinde yahut akademik kurul toplantı salonunda bu şikâyet, protesto ve açıklama ictimalarını yapmıyorlar?

2020 yılında "çoklu baro" düzenlemesine (belki de haklı olarak) karşı çıkan baro başkanlarının, Adalet Bakanlığı veya avlusu geniş merkezi bir Adalet Sarayı önüne toplanıp beyanat vermek, protestolarda bulunmak varken Anıtkabir'e gitmeleri de öyle değil mi?

Ne dersiniz?

13 *Evrensel*, 14 Mayıs 2004. https://www.evrensel.net/haber/150675/rektorlerden-sessiz-yuruyus
Milliyet gazetesinin 3 Şubat 2008 tarihli nüshasında da "Anıtkabir'e Sığmadılar" başlıklı şu haber yer alıyor: "Üniversitelerde türbanın serbest bırakılmasına yönelik anayasa değişiklik teklifini protesto etmek isteyen yüz binden fazla kişi, Anıtkabir'de toplanıp türban girişimini Ata'ya şikâyet etti. Her yaş ve kesimden kadınlar, saçlarını tutarak sık sık 'Tayyip şaşırma, saçımıza karışma' diye bağırdı". https://www.milliyet.com.tr/gundem/anitkabire-sigmadilar-262196

TÜRBELERİN BİR KISMINI AÇMAK İÇİN TBMM'DE GÖRÜŞME; 1 MART 1950

Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men'i ve İlgasına Dair Olan 677 Sayılı Kanunun Birinci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Millî Eğitim Komisyonu Raporu (...)

Dr. Sadi Irmak (Konya): Muhterem arkadaşlar; bu kanundan ötürü duyduğum memnunluk ve şükranı ifade etmek istiyorum. Bu mevzu üzerinde ben de bir tasarı hazırlamıştım. Fakat, Hükümetin tasarısının Meclis'e gelmesi üzerine takdimden feragat ettim. Bu tasarı ile, Türk büyüklerinin; büyük ecdadımıza ait türbelerin lâyık olduğu tazimi görmeleri; Tekke ve Zaviyelerin seddine dair olan kanunla asla bir teâruz teşkil etmez; bilâkis yetişmekte olan ve ebediyete kadar gidecek olan Türk nesillerin tarih şuurunu diri ve canlı tutmak için birinci derecede bir tedbir olacaktır, Hükümeti tebrik ve takdir ederim.

İki ricada bulunmak istiyorum. Birisi; açılması ve şenlendirilmesi mukarrer olan bu ecdat büyüklerine ait olan mezarların objektif olarak tesbiti işinin salahiyetli bir ilmî heyete verilmesi. İkinci ricam; bir türbeye malik olmamakla beraber tarihimizde insanlığa büyük hizmetler ifâ etmiş olan büyük ecdadımızın mezarlarının peyderpey imar edilmesi, ziyarete açılması, insana ferah verecek ve bizi hicaptan kurtaracak bir hale getirilmesi.

İtiraf edelim ki arkadaşlar, insanlığa, Türklüğe hizmet etmiş olan birçok büyüklerimizin şurada burada yatmakta, bir kısmının mezarları bile meçhul kalmaktadır, bir kısmının da malum olsa bile tam eski tabirle indiras halindedir. Bunları bütçemizin imkânları içerisinde mütevazı, mermer temiz mezarlar haline getirmesini Hükümetten bu vesile ile rica ediyorum.

Başkan: İbrahim Arvas.

İbrahim Arvas (Van): Efendim, bu tasarıdan dolayı evvelâ hükümete teşekkürlerimi arzedeceğim. Bendeniz de ufak bir noktayı izah edeceğim. Bizim güzel İstanbul'umuzun büyük türbelerinden birisi olan ve İstanbul'un fethine gelen Şehit Hazreti Halid'in [Eyüp Sultan'ın] de türbesinin açılmasını rica ediyorum. İkincisi; Ankara'mızda Türk büyüklerimizden Hacı Bayram Veli türbesi vardır, Hacı Bayram'ın şiirlerinin hepsi Türkçedir. O zaman Farsça devlette dahi rağbette idi. Mevlâna, Mesnevi'sini Farsça yazarken Hacı Bayram Veli Türkçe terennüm etmiştir. Bunun da açılmasını rica ediyorum. Bu iki noktada Bakanın nazar-ı dikkatini celbederim.

Başkan: Kocagüney buyurun.

Gl. Vehbi Kocagüney (Erzurum): Sayın arkadaşlar, ben de bu tasarı dolayısıyla sayın Milli Eğitim Bakanına teşekkürle söze başlıyacağım. Bursa; bu şirin şehre her gidişimde Sultan Murad'in, o Kosova kahramanı ve şehidinin türbesinin önünden geçerken boynum bükülür, üzülürüm. İstanbul'a giderim Fatih'in, Gelibolu'ya gittiğim zaman Süleyman Paşa'nın, Namık Kemal'in değil türbelerini ziyaret etmek, bahçelerinden dahi içeriye giremedim. Onların mezarını yalıyan havayı teneffüs etmek, oradan vatan aşkı almak kısmet olmuyor.

Bunun gibiler çoktur, memleketimizin her tarafında vardır. Bizim Erzurum'umuzda da bilhassa Selçukların dört büyük hakanı, gazileri, bayan ve bay şairleri, hekimleri, bilginleri yatıyor. Fakat hepsinin türbeleri, mezarları harap olmuştur, örümceklenmiştir, bakılmamıştır.

Arkadaşlarım, 25 yıldan beri, Atatürk'ün dershanesinden yetişmiş olan Türk gençliği, onun nurlu izinden yürümektedir. O, toprak parçası önünde, hurafeye sapacak durumu da çoktan kurtulmuştur. Hurafeye sapan tek tük kalmışsa bile, gençliğin verdiği nurla yenileniyor ve me-

Mareşal Türbede...

Birinci Meclis'in ilk açılış seremonilerini hatırlamak lazım: Hacı Bayram Veli Türbesi'ni ziyaret, Kur'an-ı kerim ve Buharî-i şerif hatimleri, sancak-ı şerif, şûra âyeti, kurban, dua... Hocalar, şeyhler, sarıklılar...
Sonra içeriden ve dışarıdan sert ve yakıcı başka rüzgârlar esmeye başladı. Bu rüzgârlar 3 Mart 1924 tarihini getirdi.
Sonra 30 Kasım 1925 tarihinde Meclis'te kabul edilen "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun"un birinci maddesi şöyle düzenlendi: "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin taht-ı tasarrufunda gerek suver-i âharla [başka suretle] tesis edilmiş bulunan bilumum tekkeler ve zaviyeler, sahiplerinin diğer şekilde hakk-ı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kâmilen seddedilmiştir. Bunlardan usul-i mevzuası dairesinde filhal cami veya mescit olarak istimal edilenler ibka edilir.
Alelumum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık [muskacılık] gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası [giyilmesi] memnudur.
Türkiye Cumhuriyeti dahilinde selâtine [sultanlara] ait veya bir tarîka[ta] veyahut cerr-i menfaate [menfaat sağlamaya] müstenit olanlarla bilumum sâir türbeler mesdut [kapatılmış] ve türbedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayin-i tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidemâtı [hizmetleri] ifa veya kıyafet iktisa eyleyen [giyen] kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere ceza-yı nakdî ile cezalandırılır".
Eyüp Sultan Türbesi de kapatılıyor fakat Eyüp Camisi'nin avlusunda olduğu için dıştan ziyaret edilebiliyor. Üstteki fotoğrafta Mareşal Fevzi Çakmak, muhtemelen Genelkurmay başkanlığı görevi devam ederken türbeyi ziyarete gelmiş. Dua eden önündeki zat muhtemelen müntesibi olduğu Nakşî şeyhi Küçük Hüseyin Efendi (öl. 1930). Ayrıca bk. Bu kitap, s. 349). Orada bulunan her meşrepten, her boydan, kadın erkek vatandaş duaya katılıyor.

deniyet nuruna bürünüyor. O halde hurafe diye bir şey yoktur. Bu, çok hayırlı bir iş olacaktır. Binaenaleyh sayın Bakandan dileğim; memleketin her tarafında bu gibi Türk büyükleri vardır. Bunları tetkik ederek bunların mezarları açılsın. Sayın Sadi Irmak'ın buyurdukları gibi, temizlensin, iyi bir hale konsun ve Türk gençliğinin ziyaretine açık bulundurulsun ve gençliğin, tarihimizin sayfalarını okuyarak ders almalarına fırsat versinler.

Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu (Bingöl): Sayın arkadaşlar, bir fıkra eklenmesini teklif ettiğimiz kanun bir inkişaf kanunudur. Onun için böylece bir fıkra eklenmesini teklif ederken, bunun kanunun ruhuna aykırı olmamasına fevkalâde itina ettik.

Şu kanaatteyiz ki, türbelerin ve tekkelerin kapanmasını âmir olan kanun, hiçbir veçhile Türk büyüklerinin yüksek adlarının tebcilini ve yattıkları yerlerin ziyaretini menetmek kastiyle yapılmış bir kanun değildir. O kanun bizim büyük adamlarımızın mübarek mezarlarını bir nevi hurafe kaynağı haline getirmiş olan bir zihniyeti ortadan kaldırmak için çıkarılmış bir inkılap kanunudur. Büyüklerimizin mezarlarına bakmak, onları tanzim etmek ve onları ziyarete açmak, gençlerimizi onların mefâhiriyle meşbu bir halde yetiştirmek bizim terbiye vazifelerimizdendir. Arzettiğim cihete fevkalâde itina ederek Türk büyüklerine ait olan ve yüksek sanat değeri olan türbelerin açılması hakkında müsaade rica ediyoruz. Büyüklerimizin mezarlarına bundan böyle daha büyük bir itina ile bakacağız, onları imar edeceğiz, tanzim edeceğiz, temiz tutacağız. Çocuklarımızı da bilhassa o mübarek mezarlara götürerek, onları ziyaretlerini temin ederek, cedlerinin meziyet ve mefkurelerini almalarını temine çalışacağız. Arkadaşlarımın diğer temennilerini dikkatle gözönünde bulunduracağım.

Başkan: Başka söz istiyen yoktur. Maddelere geçilmesi (...)

Madde 1. Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklarla birtakım unvanların men'i ve ilgasına dair olan 677 sayılı Kanunun birinci maddesinin sonuna aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Millî Eğitim Bakanlığı'nca umuma açılabilir. Buralara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanır ve Bakanlar Kurulu'nca tasvip olunur.

Başkan: Buyurun Hulusi Oral.

Hulusi Oral (Denizli): Sayın arkadaşlarım; büyük inkılap kanunlarından birisinin bugünün icaplarına göre değiştirilmesini tazammun eden bir fıkra ile karşıkarşıya bulunuyoruz. Bu, bir inkılap kanunu, bir inkılap maddesidir (bu kanunun numarası 677'dir ve üç maddeden ibarettir).

Biliyorsunuz, bu kanun, istismar vasıtası olarak millî ahlâkı fesada uğratan ve şimdiye kadar Büyük Türk imparatorluğunu, küsûfa uğratacak kadar zedeliyen, tekke ve zaviyeler gibi kurum ve kurulları yıkmak için, milleti bunlardan kurtarmak için konulmuştur. Bir milletin ulusu, ki hayattadır, bir milletin ölüsü ki, kabirlerdedir, bunlar bir milletin varlığını yaşatacaktır, bunu hepimiz biliyoruz. O halde nerede bir milletin ulusu ve ölüsü korunmuş ise, orada o milletin sanatı ve âbidâtı da korunmuştur, bizde de böyledir, bütün ulu ve ölülerimiz yaşamıştır ve yaşıyacaktır.

Şimdi gelen fıkra, gelen kanun, artık tarihî kıymeti olan ölüleri ve ululari, aynı zamanda büyük sanatları korumak, tarihî durumumuzu bir defa daha kuvvetlendirmek noktasına matuftur. Yalnız burada çok hassas bir iki nokta vardır ki, onların üzerine Yüksek Meclis'in yüksek nazarlarını çekmeye mecburum: "Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat

Ressam Zeki Faik İzer'in 1933 yılında, Cumhuriyetin 10. Yılı vesilesiyle yaptığı "İnkılap Yolunda" tablosundan bu yana değişen fazla bir şey yok gibi. Gençlik Mustafa Kemal Paşa'nın işaretiyle geçmişlerine, tarihlerine, kültürlerine, hatta kutsallarına saldırıyorlar. İnkılabın, ileriye doğru gitmenin meşru ve doğru yolu bu...

değeri bulunanlar Millî Eğitim Bakanlığı'nca umuma açılabilir..." Altında şartlarını koymuştur. Listeyi Millî Eğitim Bakanlığı tanzim edecek, Bakanlar Kurulu tasvip edecek ve ondan sonra açılabilecek... O halde Türk büyüklerine ait olanları kim tayin edecektir? Evet, bir Komisyon teşekkül edecek, o komisyon, Türk büyüklerinin bu ölmüş olanlarını tayin edecek. Bu hakkı takdir bu şekilde bırakılmıştır. Bu büyüklerde iki kısım bulacağız; bir zarf, bir mazruf. Zahiri itibariyle büyük sanat eserleri olan bu zarflarla mazrufun takdirini Bakanlık kullanacak ve Bakanlar Kurulu karar verecektir. Yalnız tarihî kıymetleri bu şekilde takdire bırakırken, bazı hususlar hakkında bendeniz mütalaamı arzedeceğim.

Şöyle ki; Türk büyükleri ve Türk milleti tarafından kurulan hakanlık devrinin uzun müddet devamından sonra bir de üç kıtada hâkimiyet kuran Osmanlı İmparatorluğu'nun selâtini [sultanları, Osmanlı padişahları] hakkında tadil etmek istediğimiz kanunda şöyle denmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde, selâtine ait veya bir tarikat veyahut cerr-i menfaate mesnet olanlarla bilumum sâir türbeler mesdut ve türbedarlıklar mülgadır". Bu suretle selâtin başlıbaşına ele alınmıştır. Bendeniz de onun için zamana göre, tarihî bir kıymet ve tarihte bir şahsiyet olan selâtinin türbelerinin açılmasında listeler Bakanlar Kurulu'ndan çıktıktan sonra hakk-ı takdirin Milli Eğitim Bakanlığı'na bırakılmamasını rica ediyorum. Onlar, tarihe

geçmiş, nik ü bedi tarihe yazılmış ve fakat medfenleri ziyarete değer Türk ulularıdır. Onun için bu elimizdeki Kanun tasarısına "Selâtine ve Türk büyüklerine ait" kaydının konmasını ve bir de takdir ifade eden "Açılabilir" kelimesinin yerine açmak mükellefiyetini âmir olan bir hükmün konması lüzumunu düşündüm. Yani selâtine ait türbelerde Bakanlığa hakk-ı takdir vermiyelim. Sultanlara ait olanlar behemehal açılsın, yani emir mutlak olsun. "Açılabilir" diye bir hüküm konmamalıdır. Türbelerin listesi Bakanlar Kurulu'ndan geçtikten sonra "Açılabilir" demek doğru olmaz. Çünkü listeyi zaten Bakanlar Kurulu tasvip edecektir. Onun içindir ki, "Açılabilir" değil, "Açılır" olacaktır. Buraya "Açılır" kaydının ilâvesiyle bu arzettiğim noksanlık telafi edilmiş olur. (...)

Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu (Bingöl): Sayın arkadaşlar; takdir buyurursunuz ki bu kanuna bir liste eklemek mümkün değildir. Bunu bir ilim heyeti yapacaktır. Bu listeyi tatbika koymak salahiyetini Hükümetinize vermiş oluyorsunuz. Takdir evvelâ bir ilim heyetine, sonra da Hükümetinize ait olacaktır. Onun için biz, sadece, Türk büyükleri demekle iktifa ettik. Arkadaşımın bazı ilâve teklifleri vardır, onlara iştirak edemiyeceğim.

Arkadaşlar, bizim için selâtin yoktur. Selâtin denilen zevat da Türk vatandaşları gibi birer Türktürler, birer Türk evladıdırlar. Onlar arasından büyükler, onlar arasından bu memlekete, bu millete hizmet etmiş olanlar tevkir edileceklerdir. Fakat onlar gibi büyük eser bırakan bir köylü çocuğu da tevkir edilecektir, tebcil edilecektir. Binaenaleyh buraya "selâtin" kelimesinin ilâvesini kanunun ruhu ile, bugünkü anlayışımızla kabil-i telif görmem. Eski metinde selâtinin ayrıca zikredilmesi burada da zikredilmesini icab ettirmez. Çünkü yukarda zikredilen bütün türbeler maksuttur ve istisnasızdır. Onlar hakkında ayrı bir hüküm ilâvesi asla caiz olmıyacağı kanaatindeyim.

Elbette Yavuz Sultan Selim, Fatih Sultan Mehmet, Türk büyüklerindendir. Barbaros Hayrettin, Gazi Osman Paşa halk çocuklarıdır, onlar da Türk büyüklerindendir. Birincilerin bir sülâleye mensup olması onlara hiçbir rüçhan hakkı vermiyecektir. "Açılabilir" tabirini şu düşünce ile koyduk: Bu türbelerin bir kısmı bakımsız kalmıştır. Bunları yavaş yavaş onaracağız, tanzim ve tertip edeceğiz, yavaş yavaş ziyaret edilir bir hale getireceğiz. Başlarına türbedar değil münevver adamlar koyacağız. Fatih'in türbesinde oturacak olan zat üniversiteden mezun bir tarihçi olmak gerektir. Onun için "Açılır" diye bir âmir hüküm koyup bir an içinde bunların hepsinin açılmasına doğru bizi zorlamamalıdır. Bu kanunla biz, Hükümete salahiyet verilmesi ricasındayız. (Muvafık sesleri.)

Başkan: Hulusi Oral.

Hulusi Oral (Denizli): Türk büyüklerinin sultanları da köylüleri de vardır. Fakat gönül arzu ederdi ki, şu madde, eski kanuna bir fıkra ilâvesi suretiyle yama şekline gelmemeli idi, yepyeni bir şekilde gelmeliydi. "Selâtin"den bahseden bir kanuna, bir fıkra ilâve ederken, o fıkraya "selâtin" kelimesini koymanın, bugünkü havaya uymadığını ortaya koymak suretiyle maddenin ruhuna başka bir renk vermiş olmazlar. Bendeniz de biliyorum ki, Türk büyüğü denince, o vasfı, o kelimeyi, o kanı taşıyan kimseler anlaşılır. Fakat Sayın Bakan benim tekliflerimin hiçbirisine iştirak edemiyeceklerini söylediler. Halbuki ben, bu üç tekliften, bilhassa bazılarına iştirak edebilecekleri yahut edecekleri kanaatindeyim. Bu itibarla kendileri şu ciheti izah ederlerse daha iyi olur: Tanzim edecekleri listeler, Bakanlar Kurulu'ndan geçtikten sonra Bakanlıkça tatbik edilmiyecek midir? Buna cevap versinler. İşte bu "Açabilirler" kaydı bunun için buradan kalkmalıdır.

Başkan: İbrahim Refik Soyer.

İbrahim Refik Soyer (Niğde): Muhterem arkadaşlar, bendeniz maddenin diğer kısımları hakkında bir ilâve yapmayı teklif edecek değilim. Yalnız Türk büyüklerine ait listenin Milli Eğitim Bakanlığı İlim Heyeti tarafından tanzimi tabiî mümkündür. Fakat bendeniz bu hususta ki yetkiyi en çok Tarih Kurumu'nda görüyorum. Türk büyükleri nasıl seçilecek? Meselâ şimdi arkadaşlarımız selâtin bahsini açtı. Selâtinin mazisi [bazısı] Türk büyükleri arasına girmeli mi, girmemeli mi? Bundan başka diğer Türk büyüklerini de seçecekler. Ama bunu seçmek kolay değildir.

Arkadaşlar, bir yanlışlık olması ihtimali vardır. Ben bütün Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki İlim Heyetinin yüksek ilim ve faziletlerinden eminim. Fakat salâhiyet bahsinde, en çok yetkiyi Tarih Kurumu'nda görüyorum. Sayın Bakandan rica ediyorum; bu listeyi ya bidayette tanzim edip Tarih Kurumu'ndan geçirsinler veya Tarih Kurumu tanzim etsin, Yüksek Bakanlar Kurulu'na Milli Eğitim Bakanlığı sunsun, iki hususta bir kayıt kabul buyurulursa daha muvafık olacağı kanaatindeyim. Takdir Yüksek Heyetinize aittir.

Başkan: Milli Eğitim Bakanı.

Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu (Bingöl): Efendim, bu hazırlık mesaisinde Tarih Kurumu'nun değerli yardımlarından istifade etmemiz tabiîdir. Hulusi Oral arkadaşım soruyorlar ki, Bakanlar Kurulu'ndan böyle bir karar çıktıktan sonra bu türbeler açılacak mıdır? Tabiatiyle açılacaktır. Fakat günün birinde bir türbede bir hadise olursa yine Bakanlar Kurulu'nun orayı kapatmak salahiyeti bulunacaktır. Onun için kanun, salahiyet istiyen bir kanundur. Eğer bu sözlerim arkadaşımı tatmin etmişse çok memnun olurum. Esasen zapta da geçmiş bulunmaktadır.

Hulusi Oral (Denizli): "Açılır" kelimesi konduktan sonra, kâfidir.

Yusuf Kemal Tengirşenk (Sinop): Ne gibi hadise olabilir? Misâl verebilirler mi?

Milli Eğitim Bakanı Tahsin Bangnoğlu (Devamla): Arkadaşlar, büyüklerimize ait türbeler vaktiyle birtakım hurafeler kaynağı olmuştur, bâtıl itikatlara kaynak olmuştur. Bazı mezarlar gibi bu türbeler de iplik bağlamak, mum dikmek, adak adamak gibi şeylere sahne olmuştur. Bunları hep hatırlarız. Biz büyüklerimizin mezarlarını, türbelerini asla bu gibi hurafe kaynağı haline getirmiyeceğiz, bunu şiddetle menedeceğiz. Fatih Sultan Mehmet'in türbesini çocuklarımız, Atatürk Türbesi gibi ziyaret edeceklerdir. Esasen bu kanun hurafe kaynağı olmuş uydurma bazı türbelerin yeniden açılmasını mümkün kılan bir kanun değildir. Bahis mevzuu ancak Türk büyüklerinin türbeleridir. Eğer bir gün gayr-i me'mül olarak, muhal olarak bir Türk büyüğünün mezarı bir şeriatçilik hareketine merkez olursa ki, –muhal sayıyoruz– Hükümet orayı kapatabilecektir. Kanun öyle hazırlanmıştır. Bu gibi ahvalde tabiî bunları kapatmak Hükümetin salahiyeti dahilinde olacaktır. Maddenin teklif ettiğim şekilde kabulünü rica ederim.

Yusuf Kemal Tengirşenk (Sinop): Bakanın sözleri zapta geçmiş midir? Benim sözlerim de zapta geçmiş midir?

Başkan: Geçmiştir. Önergeyi okutuyorum. Yüksek Başkanlığa şifahen arzettiğim sebeplerden dolayı fıkranın başına "Ancak bu" ve türbelerden kelimesinden sonra "Selâtin ve" ve "Umuma" kelimesinden sonra "Açılabilir" yerine "Açılır" kelimesi konulmak ve ilâve edilmek suretiyle hükmün kabulünü teklif ederim. (...) Kabul edenler... Etmiyenler... Kabul edilmiştir.

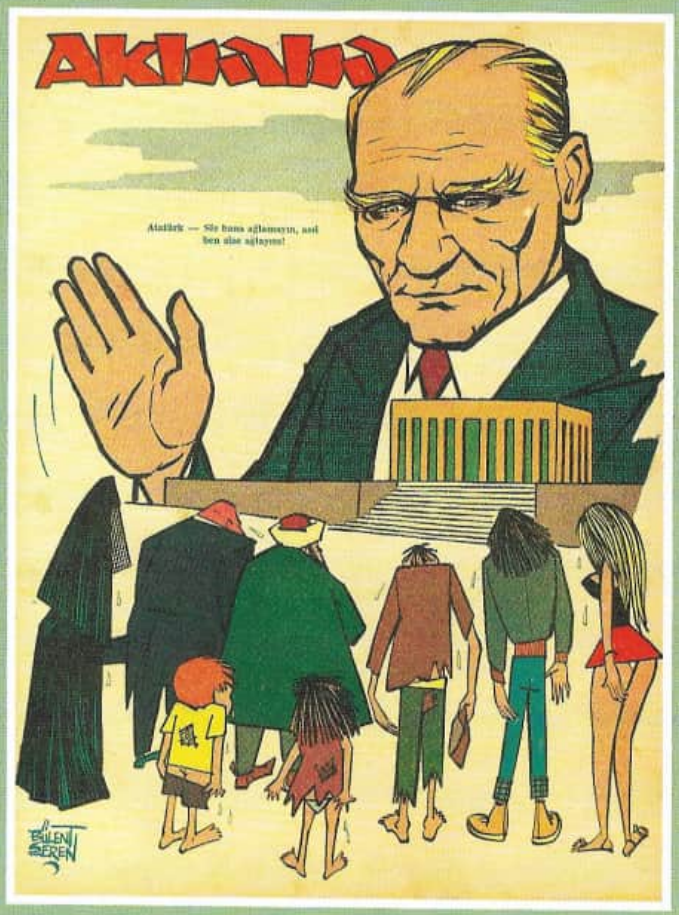
Akbaba
Atatürk — Sir bana ağlamayın, asıl ben size ağlayım!
BÜLENT SEREN

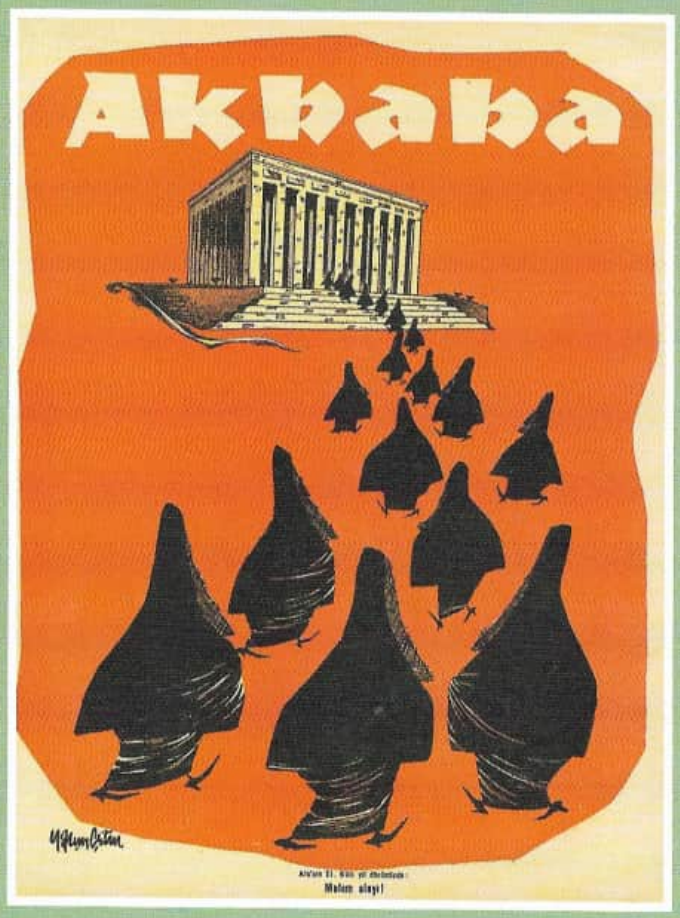
Akbaba
Malım alayı!

TÜRKİYE'DE MİLLÎ OLAN DİNÎ OLAN DEĞİLSE NEDİR?

"Türkiye pozitivist bir türbeye dönmüştür".

Tabip, siyasetçi ve bilim tarihçisi Adnan Adıvar'ın Anıtkabir'in yapılma sürecinin devam ettiği bir zaman diliminde, 1947 yılında dile getirdiği, muhtemelen Anıtkabir'e de göndermede bulunan bu kuvvetli ve bir o kadar da soğuk tesbit bir tarafıyla doğru. Bir ironi ama bir hakikate de işaret ediyor.

Ama sadece bir tarafıyla, Ahmet Rıza'nın toprakları çınlasın, "pozitivist dindarlıklar" sebebiyle ve o çerçevede doğru... Çünkü kendisinin de içinden geldiği –belki bu satırları yazdığı zamanlarda büyük ölçüde unuttuğu, fikren uzaklaştığı– memleketi, memleketinin kültürü türbe ile çok yakın ve derin bir ilişkiye sahipti. Ve bu ilişki esas itibariyle maddî değil mânevî ve derin bir ilişki idi.

Ayrıca bu sadece dinî açıdan böyle değildi, bu topraklarda geniş din dairesinin dışında vücut bulmayan şehir, mekân-iskân anlayışı, merkez-istikamet-kıble dünyası, fetih-fatih-kahramanlık tasavvuru, tarih fikri, ziyaret kültürü, ölüm-mezarlık-şehitlik idraki böyle teşekkül etmişti. İstanbul'un merkezinin Eyüp Sultan, Üsküdar'ın Aziz Mahmut Hüdai, Ankara'nın Hacı Bayram-ı Veli, Konya'nın Mevlâna Türbesi, Bursa'nın Emir Sultan, Budapeşte'nin Gül Baba, Limni'nin Niyazî-i Mısrî... olduğunda şüphe var mı (idi)?

"Pozitivist türbe" vurgusunun bir cazibesi ve anlamı varsa –ki bizce çift taraflı olarak var– bu ancak eski türbeler-merkezler hesaba katılarak ve yeni, farklı merkezler edinme fikri ve arayışı üzerinden şerh edilebilir. (Bu meselelerin bir kısmı için Türbeler yazısına baş vurulabilir. bk. Bu kitap, s. 127-49).

❁

Türkiye'de "millî olanı dinî olandan nasıl ayıracaksınız" sorusu Soğuk Savaş sonrası şartların kimlik politikalarının mantığı dışına çıkmak istemeyen konformist

Bülent Şeren ve Yalçın Çetin'in *Akbaba*'nın kapaklarını süsleyen karikatürleri Anıtkabir ziyaretlerinin toplumsal karşılığını ve tenkidini içeriyor. İlkinin üzerine "Atatürk: Siz bana ağlamayın, asıl ben size ağlayım!" yazılmış. İkincisinde ise "Ata'nın 21. ölüm yıldönümünde matem alayı" metni var. Tarih 12 Kasım 1959, DP iktidarının son seneleri olmalı. Anıtkabir'i kara çarşaflılar ve peçeliler işgal etmiş...

yahut uyarılmış zihinler için zor, can sıkıcı, tatsız bir sorudur, biliyorum. Fakat daha zor ve zorlayıcı bir durum var: Soğuk Savaş sonrası şartlar dahil dünyanın gidişatını ve zamanın ruhunu da hesaba katmak mecburiyetinde olan bir memleketin aydınları acaba sadece önüne gelenleri, memleketine boca edilenleri, kendisine dayatılanları, aktüel olanları hesaba katarak, sadece bunları yaparak aydın olabilir, sorumluluğunu yerine getirebilir mi, bu sınırlılık ve darlık içinde kendisinin –hangi inanca, fikre, ideolojiye mensup olursa olsun– kim ve nereli olduğunu anlayabilir, varlık alanına çıkabilir mi?

Kendini kendi olarak/kendi kalarak var kılabilir mi?

Türkiye birçok hayatî sorudan kaçtığı gibi bundan da kaçıp uzaklaşıyor. Kendisinden kaçtığını unutturacak saklanma ve örtünme yerleri de var; bir kısmı hazırlanmış, paketlenmiş: Hiç tükenmeyen yeni ve çoğu sahte gündemler, "büyük" tartışmalar, suret-i haktan zuhur eden muhalif görüşler, geniş katılımlı toplantılar, yüzdeler, medyatik meseleler, siyaset sahneleri...

Anıtkabir'in bununla ne alakası var der misiniz?

"Millî" Bir Anıtkabir Yapmak...

Memleketimiz üzerine çalışan yabancı gazeteci ve akademisyenlerin yazılarında, muhtemelen biraz şaşkınlıkla dikkat çekmekten adeta zevk aldıkları bir tablo var: Bir gece vakti uçakla Ankara'ya, modern Türkiye'nin siyasî merkezine inerken uçağın penceresinden aşağıya bakarsanız sizi hususen ve mübalağalı bir şekilde aydınlatılmış iki "yüksek" ve imtiyazlı mekân karşılayacaktır. Bunlardan biri Anıtkabir'dir, diğeri de Kocatepe Camisi...

Türkiye'yi anlamak ve yorumlamakta çoğunlukla yetersiz kalan yabancı gazeteciler için iyi bir haber-yorum girişi bu. Sonra o bildik ve yetersiz ama parlak açıklamalar geliyor: Birincisi Türkiye'nin modern, millî, laik yüzüne, diğeri geleneksel ve dinî tarafına işaret ediyor; Türkiye bu ikisinden ibarettir... Birlikte, içiçe...

Öyle midir?

❁

Mustafa Kemal Paşa'nın anıtkabri için 1941 yılında yarışma açılmıştı (inşaat 1943'te başladı). Kocatepe Camisi'ni ("mabetsiz şehir" olarak kurgulanan yeni Ankara'ya büyük bir cami) yapma fikrinin ortaya çıkışı da aynı yıllarda sayılır, fakat cami yaptırma derneğinin kuruluş tarihi 1944. Bu iki yapı başkentte sadece karşılıklı bakışmıyor, ikisinin uzun

tarihleri ve hikâyeleri de birçok bakımdan enteresan ve memleketimizde olan biteni anlamak için önemli ipuçları taşıyor. Nihai hallerini alırken Türk modernleşmesi tecrübelerinin zorlu ve paradoksal haddelerinden, sembolik anlamları olan tartışmalarından geçmişler. (Kocatepe Camisi'ni ayrıca yazdığımız için [bk. Bu kitap, s. 1091-1101] şimdiki konumuzu Anıtkabir'le sınırlı hale getirelim).

Anıtkabir için proje yarışması açma hazırlıklarına paralel olarak yürüyen yer seçme meselesi de var. Dolmabahçe'de vefat etmesine rağmen İstanbul'da defnedilmeyen ve Ankara'daki Etnoğrafya Müzesi'ne yerleştirilen kurucu Paşa'nın anıtmezarının Ankara'nın neresinde, her yerden görünür hangi yüksek tepesinde yapılacağı da uzun araştırmalara ve müzakerelere konu oluyor. Teklif edilen yerlerden biri de Ankara Kalesi. İlk bakışta doğru ve yerinde bir teklif gibi. Yüksek ve tarihî bir semt, ayrıca Ankara evleriyle, güzel sokaklarla dolu[1]. Fakat yer seçimiyle alakalı, Meclis'te milletvekillerinden müteşekkil komisyon bu teklife, Kale'nin bu vasıflarına karşı çıkıyor. Gerekçeleri çok açık ve anlamlı; kale tarihi ve geçmişi (eskiyi) temsil ediyor, yeni bir çağ açan Atatürk'ün ise eski bir tarihe ihtiyacı yoktur.

Bir bütün olarak Ankara'yı anlama şansları kalmamış milletvekilleri kendilerinden çok emin bir eda ile konuşuyor veya iyice küçülmüş ve daralmış siyasî akıllarını kullanıyorlar:

> "Ankara Kalesi bütün özellikleri ile *geçmişi* temsil eder. Bu kale Bizanslılar tarafından yapılmış, Selçuklular tarafından genişletilmiştir. Türk ulusunun kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk yeni bir çağ açmıştır. O Türk ulusunun geçmişten çok *geleceğ*ini temsil eder. Bundan ötürü *Atatürk'ü, görevini tamamlamış tarihî, eski bir anıtın* [Ankara kalesinin] *içine nakletmek doğru değildir. O tek başına bir değerdir. Başka bir tarihî desteğe ihtiyacı yoktur*" (vurgular bizim)[2].

Şimdiki yere, Rasattepe'ye bundan sonra karar verilecektir. Halbuki orası da Frig medeniyetinden kalma birçok unsuru içinde barındıran ama canlı-yaşanır olmayan "tarihî" bir tepe, bir toprak parçasıydı. Canlı olmayışı mı onu "eski" olmaktan kurtarıyordu acaba?

1941 yılı Martında hazırlanan müsabaka şartnamesinde yer alan maddeler ve ifadelerde de Anıtkabir'in tazim, azamet, kudret kelimeleri eşliğinde bir "ziyaretgâh" olarak zikredilmesi önemli hususlar ve işaretlerdir. Çünkü bu kelimelerin hepsi çıplak değil, yüklü kelimelerdir:

> "1. (...) Her Türkün kalbinde yaşayan bu büyük adamın eserlerini ebediyete mal edecek ve Türk kalbinin Ata'sına bağlılığını bütün kuvvet ve azametiyle ifade edecek olan Anıtkabir aşağıdaki esaslara göre hazırlanmalıdır:

1 Önemli bir mimarın fikri de zikre değer: "Ankara deyince oranın sembolü her tarafı seyreden ve her taraftan seyredilen Ankara Kalesi'dir. Nitekim pullarımızda ve Ankara'nın her türlü sembolik tasvirinde böyle yapmıyor muyuz? Ata'mızın fani cesedini de burada ebedî mahfazasına koymak en doğru bir iş olacaktır". Sedat Çetintaş, "Ata'mızın Ebedî Mahfazası Neresi Olmalıdır?", *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1938.

2 Cumhuriyet Arşivi, 030-10-0-0-1-8-14'den aktaran Christopher S. Wilson, *Anıtkabir'in Ötesi-Atatürk'ün Mezar Mimarisi*, çev. M. Beşikçi, İstanbul, Koç Üniversitesi Yay., 2015, s. 90. (Kitaptaki aktarma önce İngilizceye tercüme edildiği, sonra oradan Türkçeye çevrildiği için anlam kayıplarına uğramış gözüküyor. Ne yazık ki yazarın verdiği dosya numarasında bu belgenin orijinalini bulmak mümkün olmadı).

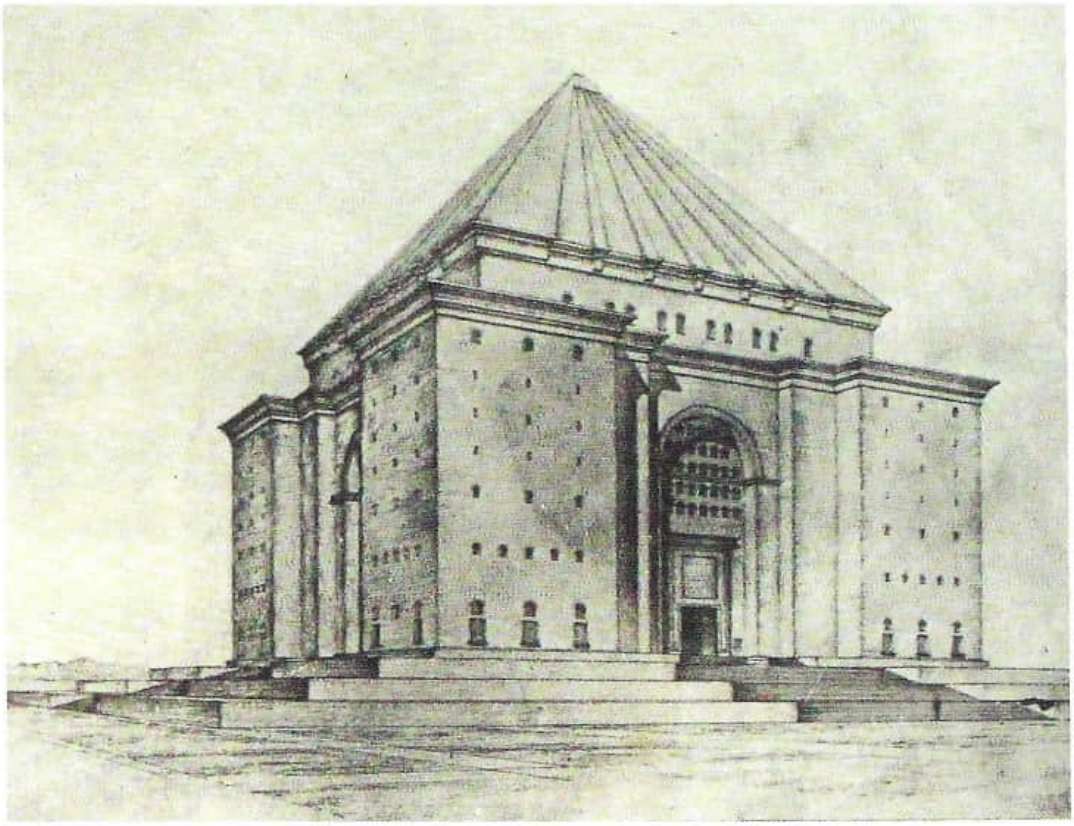

2. Anıtkabir, bir ziyaretgâh olacaktır. Bu ziyaretgâha büyük bir şeref methalinden girilecek ve yüzbinlerce Türkün, Ata'sının önünde eğilerek tazimini sunmasına ve bağlılığını tekrarlayarak geçmesine müsait olacaktır.
3. Bu âbide, Ata'nın, asker Mustafa Kemal, devlet reisi Gazi M. Kemal, büyük siyasî, ilim adamı, büyük mütefekkir ve nihayet yapıcı ve yaratıcı büyük dehanın vasıflarının, kudret ve kabiliyetinin timsâli olacaktır. Ve onun şahsiyetiyle mütenasip bulunacaktır.
4. Anıtkabir'in yakından görüldüğü kadar uzaktan da görülmesi lazımdır. Bu itibarla azametli bir siluet temin etmelidir. (...) Âbidenin uzaktan tesirini kaybetmeyecek küçük detaylardan ziyade azamet ve kudreti ifham edecek [anlatacak] büyük unsurlar olmalıdır. (...)"

Müsabaka ilân edildi fakat ne hikmetse Türk mimarların Anıtkabir proje yarışmasına katılması önce istenmemişti. Yine "eski"den yahut "yerli"lerden mi korkuluyordu acaba? Mimarlar Birliği'nin ısrarlı teşebbüsleri bu garip karardan vazgeçilmesini sağladı. Neticede müsabakaya yerli ve yabancı mimarlardan 47 müracaat oldu. Jüri hiçbirini tam yeterli görmemekle beraber şartnameye göre dereceye layık üç projeyi seçerek ve bu üçünde nelerin daha yapılması gerektiği hususunda açıklamalar ve tenkitler yaparak hükümete bildirdi. Bunlar sırasıyla Johannes Krüger, Foschini ve Emin Onat-Orhan Arda'nın projeleridir. Bunlardan ayrı

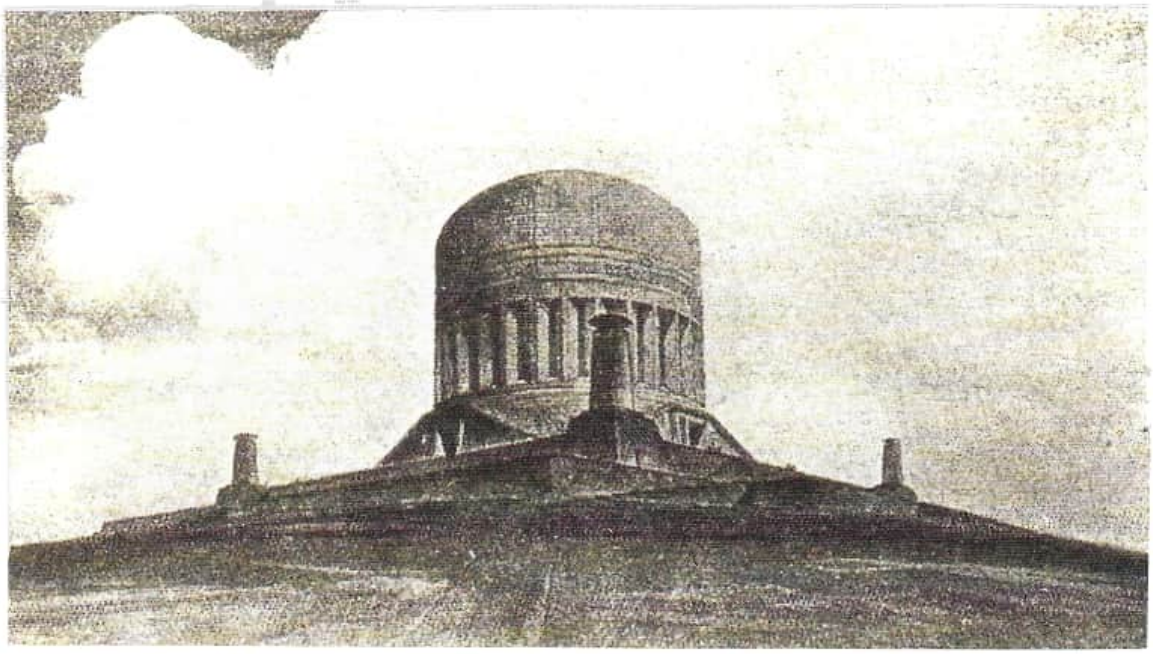

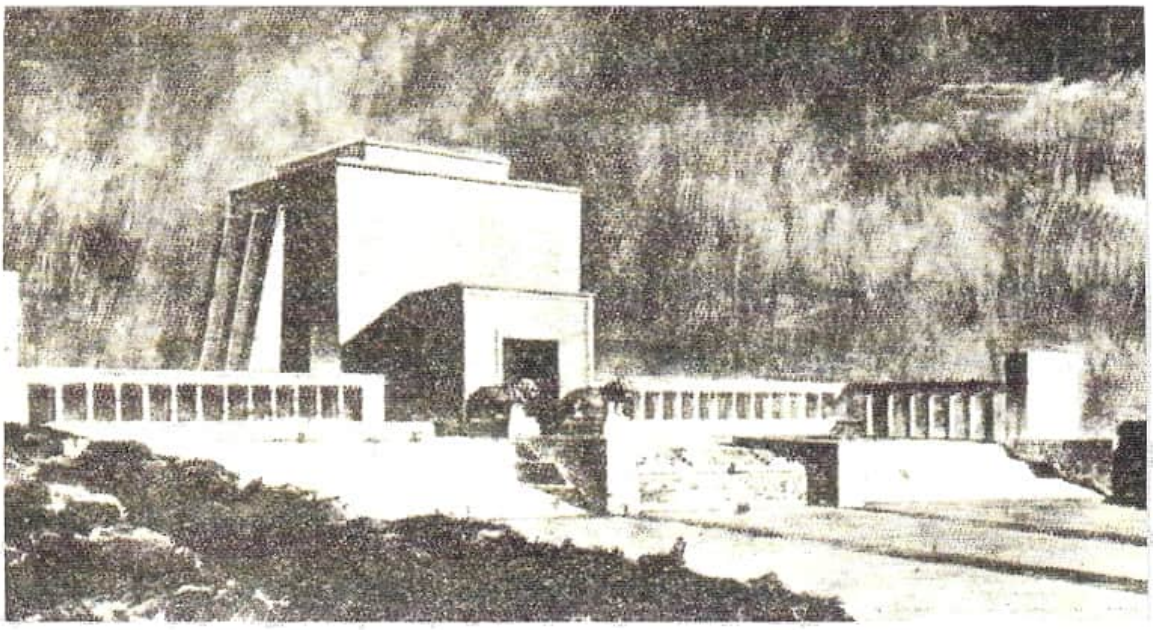

Türk Mimarların "Millî" Anıt Projeleri İlgi Görmüyor... Niçin?

Cumhuriyet ideolojisinin tarih anlayışı Osmanlıyı atlayarak yahut paranteze alarak teşekkül ediyor. En yumuşak tabirle parçalanmış ve çoğu kareleri siyaha boyanmış bir Türk-Osmanlı tarihi tablosu çiziliyor. Fakat esas tasfiye edilmek ve paranteze alınmak istenen İslâm tarihi hatta İslâmdır, en geniş mânasıyla dindir. İslâmiyet öncesi Ortaasya Türk tarihi yahut İslâmiyet öncesi Anadolu Türk (?) medeniyetleri (Hitit, Eti, Sümer, Ege-Helen uygarlıkları) üzerinden kurulmaya çalışılan Türk Tarih Tezi bu düşünce ve arayışların tezahürlerinden sadece biri. Mimari ve şehir planlaması da bu yeni ve gayrımilli yönelişlerden payına düşeni alıyor. Hayli mesafe kat etmiş millî mimari 1924'ten sonra tasfiye ediliyor, millî mimarlara artık Ankara'dan iş verilmiyor.

Anıtkabir yarışmasına katılan Türk mimarların kendilerine Selçuklu mimarisi ve eski Türk kültürü üzerinden bazı "millî" tutamak noktaları aramaları da reddedilmelerinin açık veya örtük sebebi, gerekçesi oluyor.

Bu topraklarda millî olanla dinî olanı bütünüyle ayırmak mümkün değil çünkü.

H. Kemal Söylemezoğlu-Kemal Ahmet Aru-Recai Akçay (sol sayfada), Sedat Hakkı Eldem (üstte) ve Necmi Ateş'in uygulama için kabul görmeyen projelerinden birer kesit.

olarak bir de ikinci derecede beğenilip satın alınan projeler (herhalde 5 proje daha) olmuştu.

Satın alınan projeler arasında ilk sırada bulunan H. Kemal Söylemezoğlu-Kemal Ahmet Aru-Recai Akçay'ın ortak projesi hakkında jürinin değerlendirmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar var. Şöyle diyor jüri:

> "Bu projenin planı herhangi yabancı bir tesirden müteessir olmayıp [etkilenmeyip] haricî [dış] mimari de Türk üslubundadır. Mimarlar haricî mimaride biraz geri [Osmanlı'ya, Selçuklu'ya? İ.K.] bile gitmişlerdir. İç mimariye gelince bu tamamen Türk bir kompozisyondur. Hiçbir yabancı âbide tesirine kapılmadan Türk mimari kaidelerinin müsaade ettiği proporsiyonlar ve motiflerle âbidenin içinde temiz bir Türk mimari karakteri yaratmağa muvaffak olmuşlardır"[3].

3 Zeki Sayar, "Anıtkabir Müsabakası Münasebetiyle", *Arkitekt*, sayı: 133-134, 1942, s. 1-2.

Peki niye geri sıralara düştü o zaman? Zaten sonradan tercih edilen ve uygulanan Emin Onat-Orhan Arda projesi hariç (evet sadece o hariç) yerli ve yabancı mimarlar tarafından hazırlanan projelerden dereceye giren yahut satın alınanların istisnasız hepsi Türk mimari geleneklerinden ilham alarak ve Müslüman Türk halkı arasında kuvvetli bir yere sahip olan türbe kültürünü-mimarisini bir şekilde hesaba katarak kafa yormuş, çizimlerini buna göre yapmış, açıklama metinlerini bu istikamette kaleme almışlardır.

Başka türlü nasıl olabilirdi ki?! Normali bu değil mi idi? Bir Türk kahramanına modern ve millî bir "türbe"den başka ne yaraşabilirdi? Resmi beyanlarda ve metinlerde geçen (hâlâ geçen) "mozole" de ne oluyordu, kime nasıl hitap edecekti? (Bu kelimenin hikâyesine bir bakın lütfen).

Bir şey hariç tutulmuştu sadece: Cumhuriyet ideolojisinin hassasiyetleri ve parantezleri konusunda malumat sahibi olan mimarlar, millî (dinî) çözümlerini, örnek çizimlerde görüleceği üzere yasak bölge olan Osmanlı tarihi ve mimarisi tecrübelerinde, konu itibariyle Osmanlı türbelerinde aramak yerine Osmanlı öncesi Müslüman Anadolu'ya yani Selçuklu'ya, Artuklu'ya, İlhanlı'ya, Beylikler'e hatta bir miktar Ortaasya'ya doğru hareket ettiler.

Haklı olarak ettiler ve fakat seçici heyet ve onların arkasındaki akıl tarafından hiç müsamaha ile karşılanmadılar. Selçuklu türbeleri üzerinden hareket eden Sedat Hakkı Eldem gibi kendini isbat etmiş istisnai ve itibarlı bir mimar dahil buna. Çünkü gerek jüri üyeleri gerekse siyasî merkez yani Cumhuriyet ideolojisinin tedirgin ama ısrarlı muhafızları Türkiye'de millî olanın dinî olandan başka bir şey olmadığını, en yumuşak tabiriyle ikisinin arasını tefrik etmenin o kadar da kolay olmadığını, birine yol açtığınız zaman diğerinin nerede ise tabiî olarak arkadan geleceğini,

aradan sıyrılıp kendini görünür kılacağını biliyorlardı.

Millî olacağım diye dinî görünmeyi/dinî olmayı göze almak da herkesin kârı değildi o zamanın behrinde. Ayrıca medrese ve tekkelerle birlikte türbeleri de kapatmış bir liderin başına modern de olsa bir tür türbe dikmek hiç de münasip düşmeyecek, soranlara açıklanamayacaktı.

"Medeni" yeni yabancı olmak en iyisi olmalıydı!

Millîlik Adına Mavi Deniz'e/İslâm Öncesine Yelken Açmak...

Şimdiki Anıtkabir'in mimarları Emin Onat ve Orhan Arda'nın projesi için mimar ve *Arkitekt* dergisinin editörü Zeki Sayar "bu projede millî bir atmosfer yoktur" demişti. Hakikaten yoktu. Fakat mimarların kendilerinin yazdıkları projelerini açıklama notu, "millîliği" nerelerde ve nasıl aradıkları meselesi dahil birçok bakımdan önemli ve açıklayıcı. Neler düşünüldüğünü, neler olduğunu, arkada hangi mantığın işlediğini görmek için o nottan uzun sayılabilecek bir kısım aktarmak gerekecek:

> "Atatürk'ün başardığı inkılapların en önemlilerinden biri, şüphe yok, bize mazinin hakiki değerini göstermesi olmuştur. *Osmanlı devri şereflerle dolu bir devir olmakla beraber itiraf etmek gerekir ki skolastik ruhun hüküm sürdüğü kapalı bir âlemden ibaretti.* Halbuki tarihimiz, bir zamanlar Gökalp'ın 'ümmet' devri dediği bu içe kapanmış medeniyetten ibaret değildi. *Akdeniz milletlerinden birçoğu gibi, tarihimiz, binlerce sene evveline gidiyor, Sümerlerden ve Hititlerden başlıyor ve Ortaasya'dan Avrupa içlerine kadar birçok kavimlerin hayatına karışıyor, Akdeniz medeniyetinin klasik ananesinin en büyük köklerinden birini teşkil ediyordu.*
> Atatürk bize bu zengin ve verimli tarih zevkini aşılarken, ufkumuzu genişletti. Bizi Ortaçağdan [İslâmdan demek istiyor olmalılar. İ.K.] kurtarmak için yapılmış hamlelerden en büyüğünü yaptı. *Hakiki mazimizin Ortaçağda değil, dünya klasiklerinin müşterek kaynaklarında olduğunu gösterdi. Hakiki milliyetçiliğin, içe kapanmış bir Ortaçağ gelenekçiliğinden asla kuvvet alamıyacağını, onun yalnız müşterek ve eski medeniyet köklerine inmekle canlanabileceğini anlattı. Avrupalılaşmak ve medenileşmekle millileşmenin aynı şey olduğunu bundan daha iyi hangi fikir ifade edebilirdi?*
> Bunun içindir ki biz, Türk milletinin skolastikten uyanma, Ortaçağdan kurtulma yolunda yaptığı inkılabın büyük önderi için kurmak istediğimiz anıtın, onun getirdiği yeni ruhu ifade etmesini istedik. *Bu ruh, Türk milletinin içinden geçtiği medeniyetlerden birine* [İslâm medeniyetine. İK] *ait, fani bir ruh olamazdı. Atatürk'ün dehası bize gösterdi ki dünyanın en büyük medeniyeti olan Sümer medeniyeti Türkler tarafından yaratılmıştır.* (...) İşte bunun içindir ki garblılaşma yolunda en büyük hamlelerimizi yapan Ata'nın Anıtkabri'ni, *bir sultan veya veli türbesi ruhundan tamamen ayrı, yedi bin senelik bir medeniyetin rasyonel çizgilerine dayanan klasik bir ruh içinde kurmak istedik*" (vurgular bizim)[4].

4 Emin Onat-Orhan Arda, "Anıtkabir", *Arkitekt*, sayı: 25/2, 1955, s. 55, 59-60. Sibel Bozdoğan şu yorumu yapıyor: "Yarışmayı kazanan ama inşaatı planda çok önemli değişiklikler yapılarak onbeş yılda tamamlanan, Emin Onat ve Orhan Arda'ya ait proje, dekoratif programında tarihöncesi Anadolu'ya sayısız atfı bünyesinde barındıran, klasik tapınakların anıtsallaştırılmış ve soyut bir versiyonuydu". *Modernizm ve Ulusun İnşası-Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Mimari Kültür*, çev. Tuncay Birkan, 2. bs., İstanbul, Metis Yay., 2008, s. 308.

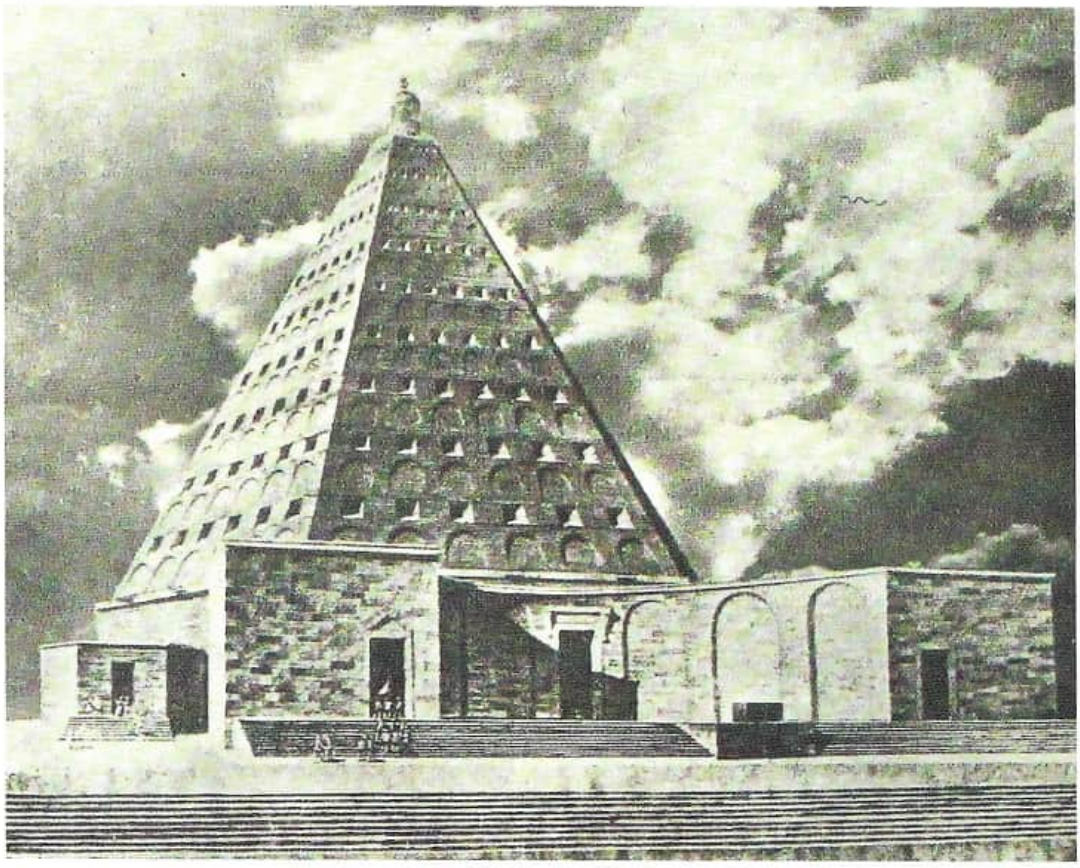

Bunlar güzel sözler... Özellikle de yazanlar için bile inandırıcı olmayan "Avrupalılaşmak ve medenileşmekle millileşmenin aynı şey olduğu" fikri... Tam bir hedef saptırma yahut kaçak güreş örneği... Ama peşinde olduğumuz soruyu ortadan kaldırmıyor ve cevaplamıyor. Yedi bin sene geriye gittiniz. Ne güzel, gidin. Akdeniz'e, Ege-Yunan medeniyetine, Milli Mücadele'de karşınıza dikilen Yunan panteonlarına açılın, Sümerler'e ulaşın... Tarihte geriye gitmek esas itibariyle hiç de kötü bir şey değil, bir zaaf hiç değil, ama atladığınız tarihle, size en yakın ve bitişik zamanla, hafızanızla (burada İslâm tarihi ve uzun Osmanlı tecrübesi ile) aranızda oluşan mesafeyi nasıl kapatacak, ne ile dolduracaksınız? Nerede, nasıl duracaksınız, kıbleniz neresi olacak? Aktüel olarak yaptığınız yapı millî bir yapı olacaksa nasıl olacak, milletin pek de inkıta kabul etmeyen hafızası bunu nasıl tanıyıp anlayacak? "Avrupalılaşmak ve medenileşmekle millileşmenin aynı şey olduğu" cümlesinin hesabını nasıl ve hangi düzeyde vereceksiniz?

Zor sorular bunlar. Dün için de, bugün için de...

Mavi deniz sevdası yahut şah bu soruları unutturabilir mi?

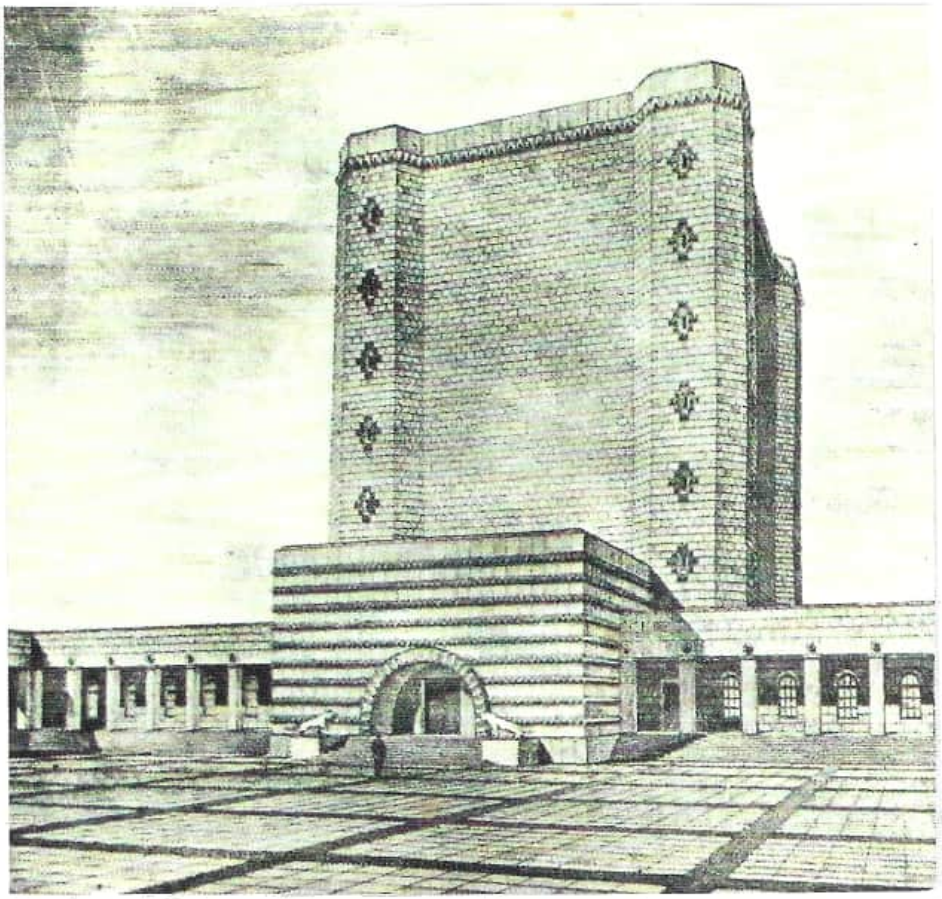

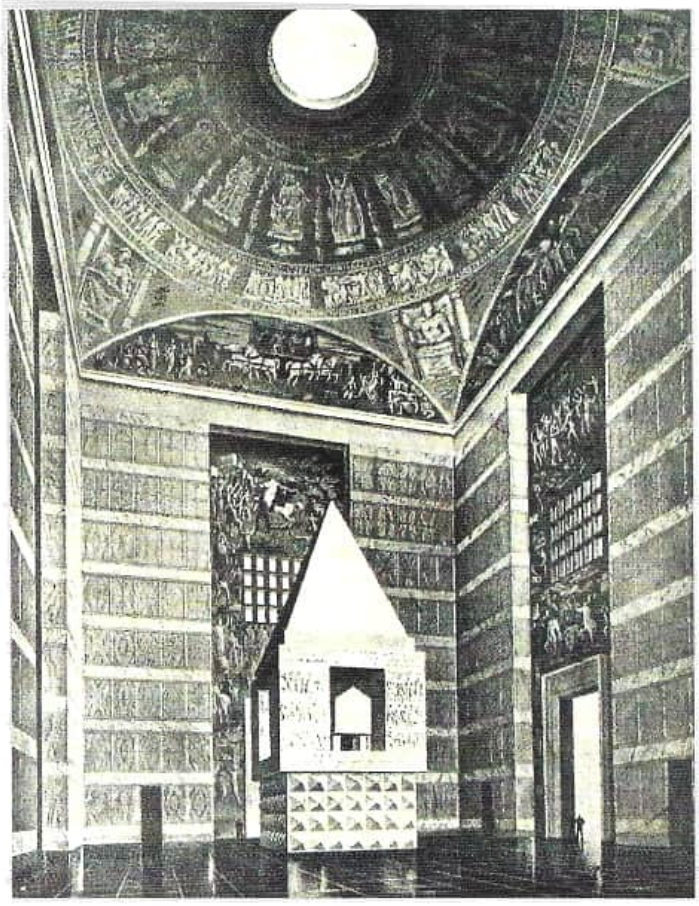

Yabancı Mimarların "Millî" Yorumları da Atlanıyor...

Anıtkabir yarışmasına katılan yabancı mimarlar da çok haklı olarak Türk mimari üsluplarını ve unsurlarını gözönünde bulunduran anıtsal projeler hazırlamışlardı. Fakat "Batı"dan gelmelerine rağmen Ankara onlara da ilgi göstermedi. Elbette başka teknik gerekçeler de vardı ama açık veya örtük bir şekilde ifade edilen asıl tenkitler Selçuklu-Osmanlı tarih tecrübesini, daha derinlerde ise İslâm kültürünü, türbe geleneklerini hatırlatması üzerinden yapılmıştı. Onlar da ecnebi olmalarına rağmen "millî" olmanın kurbanı olmuşlardı. Sıra ile: Giovanni Muzio (sol sayfada), Yohannes Krüger (üstte) ve Arnoldo Foschini'nin projelerinden birer kesit.

Padişah Yahut Evliya Türbesi Değilse Ne?

Soru Türkiye'nin önünde duruyor; açık veya örtük olarak: Anıtkabir padişah, kahraman yahut evliya türbesi değilse nedir? İnkılap yahut laiklik edebiyatı yapmadan, kimsenin kendisini aldatmadan bu ciddi kültürel ve fiilî sorudan kaçıp kurtulma imkânı ve lüksü var mı? Bugün Anıtkabir Türk halkı tarafından nasıl algılanıyor, ziyaret için oraya giden vatandaş ne yapıyor, ne türden hareketlerde ve açıklamalarda bulunuyor? Hareket ve sözlerin mantıkî analizi bize ne verir? (Türkiye üzerine çalışan ve Mustafa Kemal Paşa'nın takdirkârı genç bir oryantalist, G. Brockett Anıtkabir için "popüler bir hac alanı" demektedir).

Cumhuriyet ideolojisi İslâmı paranteze alarak, İslâmla arasına mesafe koyarak, hatta İslâmî olan bazı unsurlara husumet besleyerek, onlara hurafe, bâtıl inanç, irtica, Ortaçağ karanlığı deyip aşağılayarak, baskı uygulayarak teşekkül etti, kendisini böyle kurdu. Bu yüzden Cumhuriyet inkılaplarının hepsi ya doğrudan veya dolaylı olarak dinle, Müslüman hayatla alakalı. Bu Lozan'la Türkiye'ye dayatılmış bir proje mi idi yoksa Cumhuriyeti kuran kadronun bir bölümünün, 1923'e, hatta 3 Mart 1924'e kadar açık etmedikleri fikirleri istikametinde diğer müttefiklerini, arkadaşlarını safdışı ederek, çoğu Milli Mücadele kahramanı birçok aydını, âlimi, şeyhi, askeri, siyasetçiyi, gazeteciyi tasfiye ederek, susturarak kurulmuş bir yapı mı idi?

Peşimizi hiçbir zaman bırakmayacak bu meseleler şimdilik bir tarafta dursun. Tercih edilen Anıtkabir yapısında doğrudan veya dolaylı hiçbir dinî unsur yok (bu kültürel, geleneksel ve tarihî vurgular da yok mânasına geliyor), dahası belki bazı yan unsurları, detayları bir tarafa bırakırsanız (hemen dinîliği davet edecek) millî unsurlar da yok. O kadar ki "pandantifler üzerinde bir kubbe içeren alternatif bir tonozlu iç mekân planı TBMM tarafından reddedilmişti. Belli ki TBMM de jüri gibi dinî imalar içeren bu tür tarihsel biçimlerden hazzetmiyordu"[5]. Halbuki Ege-Yunan medeniyeti dinî inançlarına ait açık birçok unsur vardı.

Büyük bir "millî" kahramana ve onun anıtkabrine bu reva mıdır?

Mimarlarının vurguladığı üzere anıtsal binası "padişah ve veli türbesi ruhundan tamamen ayrı" ve uzak olarak yapıldı ama bugün bir türbe gibi (isterseniz Adıvar'a atıfla pozitivist-laik bir türbe gibi diyelim) işliyor, muamele görüyor. O kadar ki Cumhuriyetimizin aydınlık mekânları üniversitelerimizin rektörleri bile laikliği tehlikede gördükleri yahut orduyu vazifeye davet etmek istedikleri zamanlarda, baro üyeleri muhalefetlerini bildirmek için bütün ciddiyetlerini takınarak, cüppelerini giyinerek "türbe"ye gider gibi Anıtkabir'e gidiyorlar[6]. İstimdat biçimleri biraz farklı gibi. Ellerindeki pankartlar, flamalar da modern çaputlar mı yoksa? Nu-

5 C. S. Wilson, *age*, s. 113-14.

6 Tahsin Banguoğlu, Milli Eğitim bakanı iken 1 Mart 1950 tarihinde yani türbelerin bir kısmı çeyrek yüzyıl kapalı kaldıktan sonra açılmaya çalışılırken Meclis'te "[yeniden açılacak] Fatih Sultan Mehmet'in türbesini çocuklarımız Atatürk türbesi gibi ziyaret edeceklerdir" demişti.

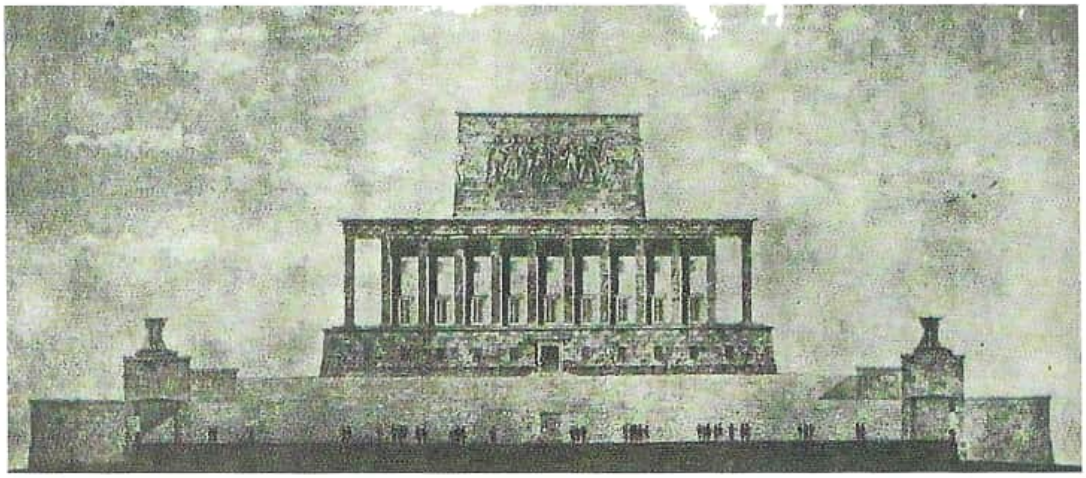

Bu Mimarinin Millî Yahut Türk Unsurları Nerede?

İlk bakışta bu yapı size, bir Türke neyi hatırlatıyor?
Bugünkü Anıtkabir mimar Emin Onat ile Orhan Arda tarafından hazırlanan ve yarışmada kazan(dırıl)an projenin tashihlerden geçmiş hali üzerinden uygulanarak ortaya çıkıyor. Üstte projenin yarışmaya sunulan genel dış görünüşünden bir kesit. Gören herkese (herhalde jüri üyelerine de) ilk hatırlattığı şey Ege-Yunan panteonlarındaki mezarlar, hatta belki Atina'da Olimpos Dağı'ndaki meşhur Zeus Tapınağı. Sonra çok göze batmasın diye olacak, bu çizimde görülen en üstteki kütle, biraz da ağırlığından ve teknik zorluklardan dolayı kaldırılıyor.
Anıtkabir beklenebileceği gibi hiçbir dinî unsur taşımıyor. Peki herhangi bir millî unsur taşıyor mu? Müsabakayı değerlendiren mimar Zeki Sayar açıkça uygulanan "bu projede millî bir atmosfer yoktur" demektedir ("Anıtkabir Müsabakası Münasebetiyle", *Arkitekt*, sayı: 133-134, 1942, s. 1).
Küçük bir hatırlatma daha: Anıtkabir yarışması 1941 yılında açılıyor fakat projelerin nihai halini alması, inşaatının yapılması tamamen DP iktidarı döneminde. Bitiş tarihi 1955. Peki millî (dinî) mimari yahut şehircilik açısından CHP ile DP arasında hatta ondan sonra gelen bütün muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin iktidarlar arasında herhangi bir fark var mı? Dinî, millî yahut tarihî açıdan...
Bir de "ulus" varmış, "ulusal" mimari varmış? Onlar ne demek oluyor acaba?

tukları, dilekçeleri de muskaları, duaları...

Başka örnekler de var:

> "(...) Yakın zamanda Zöhre Ana [Süheyla Gülen, kendi iddiasına göre Alevi pîri] ve müritleri için Atatürk 'ibadet edilecek bir evliya veya keramet sahibi biri'ne, Anıtkabir de 'bir mezar başında dua etmekten törensel yiyecek [lokma] dağıtıma kadar (...) bir türbe ziyaretinin temel niteliklerine' sahip bir mekâna dönüşmüştür"[7].

7 C. Dole, *Seküler Yaşam ve Şifacılık* kitabından nakleden Gökçen Beyinli, *İslâm ve Sair Halk-Laik Türkiye'de Hurafeler Kadınlar Türbeler*, İstanbul, Kitap Yay., 2021, s. 36/dn. 75. Anadolu Ajansı'nın yani hurafelerden uzak durması gereken laik bir devlet kurumunun 17 Haziran 2023 tarihli haberine ne dersiniz?: "Ardahan'ın Damal ilçesinde, Karadağlar'ın eteğine, yanındaki tepenin gölgesinin düşmesiyle oluşan Atatürk silüeti, bu yıl da görülmeye başlandı (...)". https://www.msn.com/tr-tr/yasam/yeni/ardahandaki-atat%C3%BCrk-sil%C3%BCeti-bu-y%C4%B1l-da-izlenmeye-ba%C5%9Fland%C4%B1/ar-AA1cGzqD
Meğer bu hikâye 1954 yılına kadar çıkıyormuş ve o gölge vuran bölgede hayvan otlatılması yasaklanmak istenmiş. bk. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk-Entelektüel Biyografi*, İstanbul, Bağlam Yay., 2023, s. 1-2.

❁

Başlıktaki soruya tekrar dönmeliyiz: Türkiye'de millî olan, millete ait olan dinî olan değilse nedir? Evet bu soruya cevap(lar) vermek zorundayız. Her inanç-kültür havzasında, her coğrafyada millî olanla dinî olan arasındaki ilişki bizdeki gibi değil, ama bizde böyle, köprülerin altından çok sular akmasına/akıtılmasına rağmen hâlâ böyle. Bunu kavramak ve bugünün şartlarında yeniden anlamlandırmak lazım. Aksi takdirde kendimiz kalarak yola devam etmek, hevesle yeni kimlikler arayanlar dahil hepimiz için zorlaşacak. Veya tesadüflerin, icbarların bizi sürüklediği yolları kat edilmesi gereken doğru yollar, kendi hakiki yollarımız olarak görüp bilmek fukaralığına, çaresizliğine yahut böyle gösterip bildirmek derekesine düşeceğiz.

Bugünün Türkiyesi'nde her mahalleden, her ağızdan çıkan parlak millîlik ifadeleri ve beylik kimlik cümleleri sadece muğlaklığı artırıyor, görüyorsunuz. Anadolu topraklarında İslâmdan ayrı, İslâmdan bağımsız, İslâmın dışında bir tarihimiz, bir varlık biçimimiz yok çünkü, anlıyorsunuz.

Ayrıca İslâmiyet öncesi Anadolu'suna atıfla kurulan Etibank, Sümerbank da devlet tarafından, yeni devletlüler, Cumhuriyetin yeni bekçileri marifetiyle haraç mezat satıldı son zamanlarda. Hitit amblemini ise artık Ankara'da bile gören, gösteren kimse kalmadı diyorlar.

❁

Ahir ömründe bile "ben bir İttihatçıyım" diyen Celal Bayar Mustafa Kemal Paşa vefat ettiği zaman, "Atatürk, seni sevmek millî bir ibadettir" demekle neyi kasdetmişti? İsterseniz 2022 yılının 10 Kasımıyla yani daha dünle alakalı ve bütün irtibatlarıyla enteresan şu habere de bakın ve Anıtkabir-Anıttürbe meselesini aktüel bir mesele olarak bir daha düşünün. Veya ahir zaman alametleri deyip "lâ havle" çekin: "İmam Hatip Ortaokulu'nda öğrenciler Atatürk'e secde ettirildir."[8]

Evet, Türkiye'de millî olan dinî olan değilse nedir?

❁

Zeyl. Bu kısmı indeks için gözden geçirdiğim günlerde (16 Ağustos 2023) Milli Görüş çizgisi gazetelerinden *Milat* yazarı Galip İlhaner şunları yazmış: "*Anıtkabir'e Cami Açılmalı.* Türkiye artık dinsiz Atatürk anlayışını terk ederek Müslüman Atatürk konseptine geçmeli. Atatürk'ün İslâmî yönü önplana çıkarılarak CHP tabanı da İslâm dinine ısındırılmalı."

Nasıl buldunuz? "Atatürk yaşasaydı RP'li olurdu" cümlesini hatırladınız mı?

8 Denizli'nin Pamukkale ilçesinde yer alan Kezban-Ali Çınar İmam Hatip Ortaokulu'nda Mustafa Kemal Atatürk'ün resmine doğru secde eden öğrencilerin görüntüsü tepkiye neden oldu. Geçtiğimiz yıllarda birçok örneği olan Mustafa Kemal Atatürk'e secde eden öğrencilerin görüntüsüne bir yenisi daha eklendi (...)". https://www.habervakti.com/imam-hatip-ortaokulunda-ogrenciler-ataturke-secde-ettirildi.

ATATÜRK KABRİ
NECİP FAZIL KISAKÜREK

Anıtkabir'de, Aslanlı Yol'da Hitit aslanları...

Niçin çift başlı Selçuklu kartalları yahut harika hayat ağacı stilizasyonları değil de Hitit aslanları... Hem de sayısına bereket, sıra sıra...

Sanatkâr Abidin Dino ve arkadaşlarının çıkardığı Ses mecmuasında Atatürk kabrine dair bir anket ve bir teklif var.

Anket şu: Kabir bir Hitit aslanı şeklinde olmalı. Ankete verilen cevaplar içinde Abidin Dino'nun ağzından müphem olarak edilen bu teklif mecmua kapağında kocaman bir proje ifadesiyle resimlendirilmiş. Bir tepe üstünde, 20-30 metre yüksekliğinde bir Hitit aslanı, aslanın dört ayağı arasında duvarla çevrili kabir boşluğu ve tepenin eteklerine kadar inen, kademe kademe inen gayet geniş, aslandan daha geniş mermer merdivenler...

Hitit aslanı Türkü, Ankara'yı, Türk sanat ve şahsiyetini timsâllendirmek bakımından fena buluş değil. Hele tepenin eteklerinden zirvesine doğru set set yükselen ve insanı yukarda büyük bir hadiseye davet eden mermer basamaklar fikri çok güzel.

Doğrusunu söylemek lazımsa benim ölü ve kabir etrafındaki estetiğim sanduka, kabir ve Yunus Emre'nin tabiriyle hece taşlarından başka unsur tanımadığı için Atatürk kabri olarak Hitit aslanı projesi bence en güzelidir diyemiyeceğim. Fakat Atatürk kabrinde ifade mutlaka müşahhas plastiğe götürülecekse hemen kabul edebilirim ki proje bugüne kadar düşünülenlerin en iyisi veya en az fenası. 9 Haziran 1939.

Necip Fazıl Kısakürek, *Çerçeve-Günün Konuşmaları*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1940, s. 156.

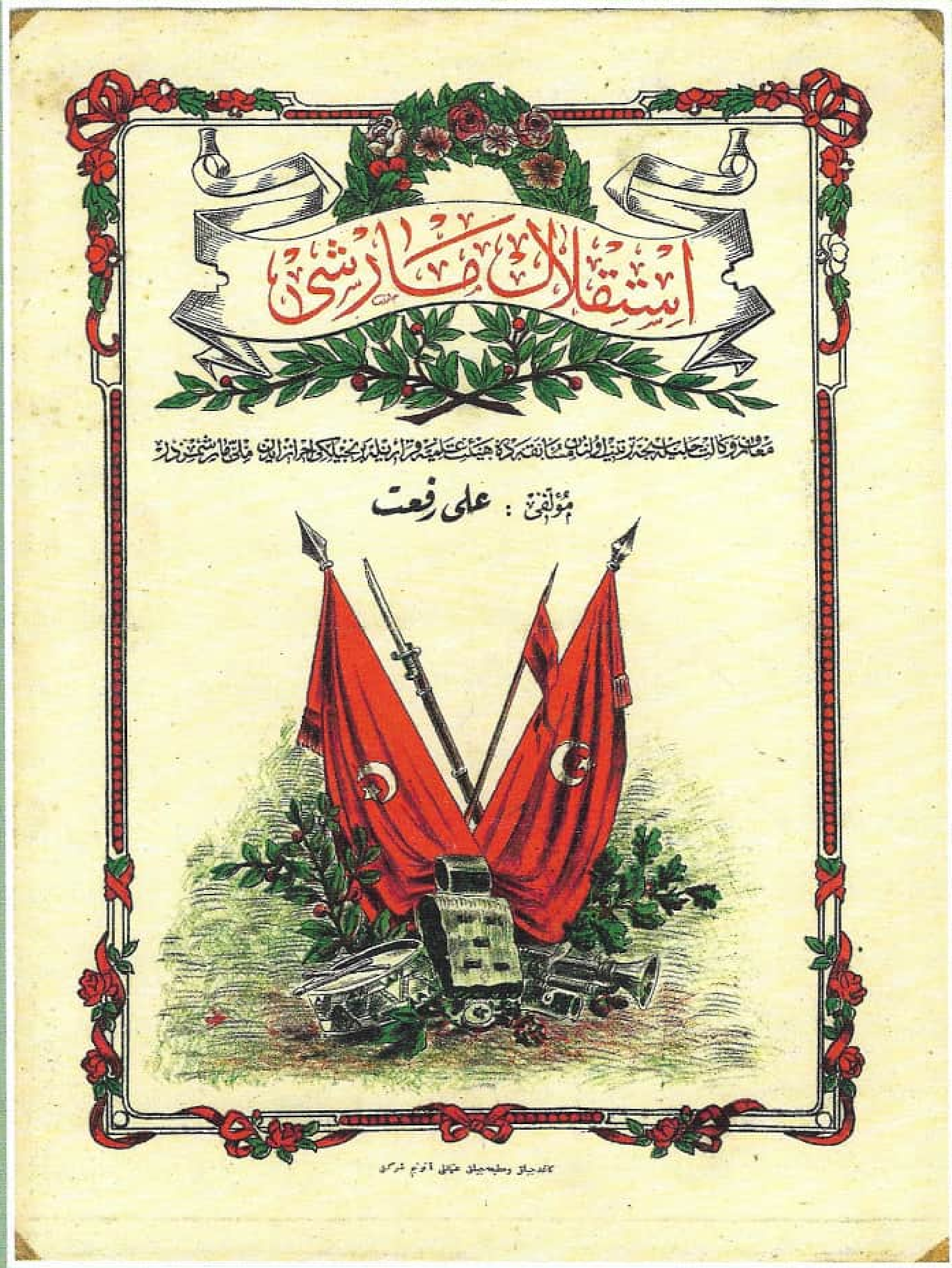
استقلال مارشی
مؤلفی : علی رفعت
كاغدجیلق و مطبعه‌جیلق عثمانلی آنونیم شركتی

BİR MEZAR "HİKÂYESİ" TARİH VE DÜŞÜNCE TARİHİ MESELESİ OLUR MU?

Vefatından iki yıl sonra kaleme alınan bir gazete haberini okuyarak başlayalım isterseniz:

> "Üniversite gençliğinin İstiklâl Marşı şairi Mehmet Akif'in Edirnekapı'daki mezarlığını güzel bir âbide ile süslemeğe karar verdiğini ve bu âbidenin temel atma merasiminin, bu ayın 28inci günü yapılacak Mehmet Akif töreninde olacağını yazmıştık.
> Haber aldığımıza göre bu işler için üniversite gençliğinden mürekkep bir komisyon kurulmuştur. Mehmet Akif için yeniden birkaç broşür basılmış ve satılığa çıkarılmıştır. Mehmet Akif'in güzel şiirlerini bestelemek için de teşebbüsler yapılmış ve meşhur Çanakkale şiiri bestelenmiştir".

20 Aralık 1938 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinde çıkan "Mehmet Akif'in Mezarının Yapılması" başlıklı bu haberden açıkça anlıyoruz ki vefatının üzerinden tam iki yıl geçmiş olmasına rağmen İstiklâl Marşı şairinin mezarı henüz yapılmamıştır.

İstiklâl Marşı'nın Ali Rıfat Çağatay tarafından yapılmış bestesinin matbu halinin kapağı. Özel olarak tasarlanmış kapağın hatları Hattat Hamit Bey'e aittir.

Sonunda üniversite talebelerinin öncülüğünde "millet" işe el koyuyor ve Akif'in mezarının yapımı için gerekli olan para (kayıtlarda 1500 lira olarak geçiyor) toplanarak Milli Eğitim Bakanlığı'na teslim ediliyor. 1938'in son günlerinde temeli atılan mezar ancak iki (vefatından dört) yıl sonra, 1940'ta bitirilebilecektir.

Bu mezarın birçok hikâyesi var ve hepsi de sahibinin menakıbı gibi uzun, derin, acı ve yer yer muğlak. Bu yazıda ele alacağımız hikâye biraz Cumhuriyet ideolojisiyle, laiklik anlayışı ve politikalarıyla, dinî olanla millî olanın nazik fakat önemli ilişkileriyle, bütün bu unsurların mezara yansımasıyla alakalı olacak. (Mezar, mezarlık, mezartaşı, türbe deyip geçmeyin, hele hurafe, bâtıl inanç edebiyatına hiç sapmayın; insanoğlunun, elbette Müslümanların da dünyayı ve ahireti nasıl tasavvur ettiklerini, nasıl bir duruş sergilediklerini, nereye baktıklarını, dikkatlerini hangi

noktalara yoğunlaştırdıklarını, zamanın getirdiği değişimleri... gösteren işaret taşları arasında mezarlar, mezarlıklar da var. Tarihin ve kaderin parçaları, ölümün ve dirimin ipuçları...)

Mezartaşında Din Yok, Millet De...

Akif'in hayatı ve fikir dünyasıyla ilgilenmeye başladığım zamanlardan itibaren dikkatimi çeken hususlardan biri bakanlık tarafından yaptırıldığını bilmediğim mezarının ve mezartaşının dinî ve millî unsurlardan nasıl bu kadar arındırılabildiği meselesi oldu (aslında Akif'in dünyasını hesaba katarak "dinî ve millî" değil "dinî-millî" şeklinde yazmamız lazım). Manzara şu: Üstü kapalı basık bir "yabancı" lahit ve hiçbir özelliği olmayan, uzunlamasına dikdörtgen şeklinde bir taş, taşın üzerinde İstiklâl Marşı'nın ilk kıtası ve altında "Mehmed Akif burada yatıyor 1873-1936" yazısı (bk. karşı sayfa).

Hepsi bu. Ne "Hüve'l-Bâki", "Fatiha" gibi dinî bir unsur ne de millî olanı çağrıştıran herhangi bir motif, çizgi, işleme, işaret... Akif'e, onun kişiliğine, İstiklâl Marşı'nın ruhuna yakışan bir mezar ve taş mı idi bu?

Kim/ler yapmıştı bunu, bu dindışılığı ve gayrımillîliği (dindışılığı-gayrımillîliği) bu rahatlıkta nasıl başarmışlardı; süreçle ilgilenenler doğrudan bir müdahaleye uğramışlar mıydı... türünden soruların cevabı yoktu çünkü ortada soru yoktu. Fakat Akif'in mezarı 1960 yılında, yol geçmesi dolayısıyla şimdiki yerine taşındıktan sonra Cemal Oğuz Öcal'ın "yüz binlerce Müslüman Türkün haklı bir dilek ve temenni"si olarak yazdığı fakat ihtilâl sonrası şartlarda herhangi bir karşılık bulamayan aşağıdaki satırları meselenin hissedildiğini, bilindiğini ve mezarın mevcut "ifadesiz" halinin, "o acayip taşın" milletin vicdanına pek sinmediğini gösteriyor:

> "Biz, Mehmet Akif Ersoy'un eski mezarı başına dikilen ve üzerine İstiklâl Marşı'mızın ilk kıtası yazılan *o acayip taşı* hiç beğenmemiştik... Çünkü o taş, merasim dönüşü bir yüksek mimar arkadaşımızın da salahiyetle belirttiği gibi *Türk ve İslâm üslubunda* yapılmış bir sanat eseri değildi... Bu sefer, yeni mezarı yapılırken, o taşın yerine Akif'in yüksek şahsiyet ve idealini ifade, şanlı Çanakkale ve Kurtuluş savaşlarımızı sembolize eden *İslâmî şekil ve mâna*da bir âbidenin yükselmesini istiyoruz. Bu âbidenin üstüne, evvelce olduğu gibi, İstiklâl Marşı'mızın ilk dörtlüğü veya tamamı yazılabilir. Biz Akif'in ruhunu ancak bu şekilde şad edeceğimize inanıyoruz" (vurgular bizim)[1].

1938 yılında mezarın yapımı için harcanacak meblağı üniversiteli gençlerle Akif'in arkadaş ve meslektaşları toplamışlardı ama mezarı Milli Eğitim Bakanlığı'nın yaptırdığını biliyorduk. Yani resmi bir işti ve toplanan

1 Cemal Oğuz Öcal, "Mehmet Akif Şehitler Arasında", *Kurtuluş*, 26 Haziran 1962.

İfadesiz Mezar Taşı Olur Mu?

Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından çizilen ve uygulanan (bitişi 1927) Ziya Gökalp'in mezarında da hiçbir "açık" dinî öge yoktu; ne Hüve'l-Bâki ne Fatiha. Fakat hiç değilse tezyinatı itibariyle yerli idi (altta), en azından Tanzimat sonrasında camiler dahil diğer yapılar gibi kısmen batılılaşan mezarlık mimarisine ve kültürüne sadıktı.

Mehmet Akif'in mezarından bu kadarı bile esirgenmiş, bütün aidiyet ifadelerinden ve işaretlerinden soyulmuştu. İfadesiz bir "seng-i mezar"... Şükür ki "millet, alsancak, yurt" kelimelerinin geçtiği İstiklâl Marşı'nın ilk kıtası vardı taşta! 1986 yılına kadar mezar ve taş böyle idi. Koyunoğlu'nun projesi, herhalde dinî-millî bulunduğu için rafa kaldırıldıktan sonra devreye sokulan bu projenin kim tarafından hazırlandığı ve uygulandığı konusunda hiçbir bilgiye sahip değiliz maalesef. (Üstte sağda 1940 yılındaki hali, nakl-i kuburdan önce; üstte solda şimdiki yerindeki eski mezar).

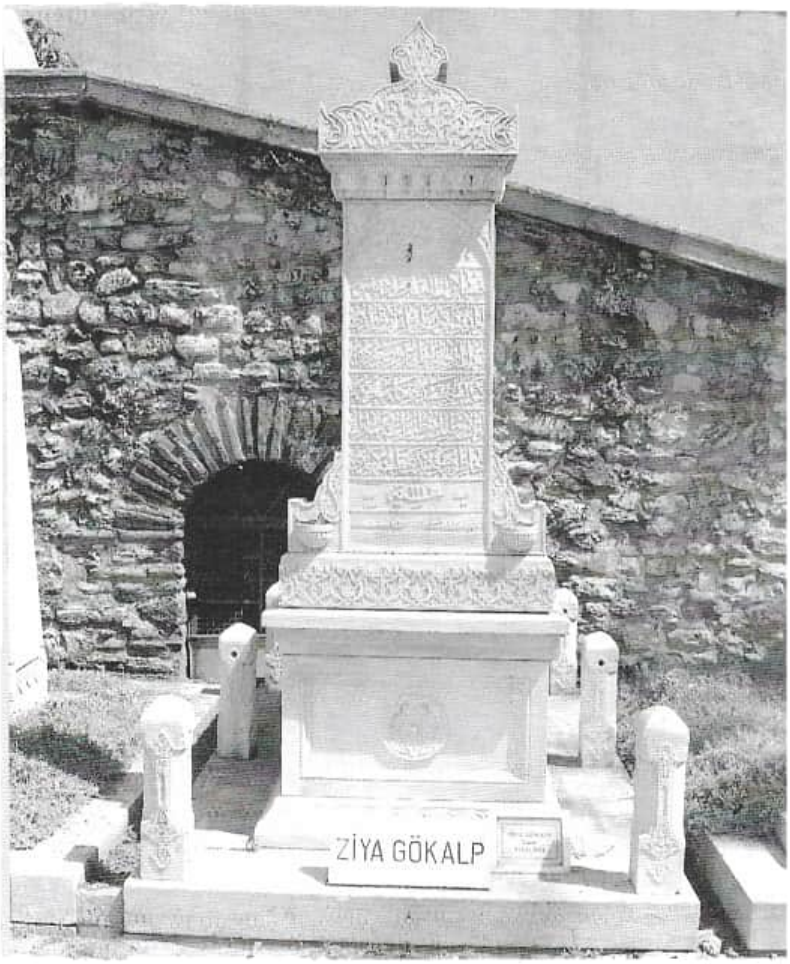

para bakanlığa teslim edilmişti. Yapım süreci Mustafa Kemal Paşa'nın vefatından hemen sonra, milli şef döneminde başlıyor. Devrin maarif vekili Hasan Âli Yücel, olan bitenden habersiz olması düşünülemeyecek biri. Çok kısa bir zaman önce yazdığı bir yazıda büyük şairin kasd-ı mahsusla dinî tarafını görünmez kılmaya, biçimsizleştirmeye çalışsa da hiç değilse millî tarafını tebcil ediyordu:

> "Mehmet Akif şiirlerini yaratırken başlıca iki unsur kullanmıştı: Dinî, millî. Açık olarak görmeliyiz ki, ruhumuzda onun şiirlerine makes olan taraf, millî olan tellerdedir. Meselâ Çanakkale'yi anlatan şiir parçasında iç duygularımızı titreten vuruşlar, onun tasvir ettiği muhteşem ve âlemleri içine alan büyük ve muhayyel tabutun dinî anâsırından [unsurlarından] değil, bu tabutun içinde yatan Mehmetçiğin kendisinden geliyor.
> Bu muharebe, ne Uhud, ne de Bedir gazvesine benzer. O, sadece Çanakkale muharebesidir. Karşı tarafta 'Kimi Hindu, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ...' dediği her dinde ve hatta bizim dinde düşmanlar, bu yanda ise Akif'i kahramanlıklariyle coşturan Türk yiğitleri vardır. Dava asla bir tevhid meselesi değildi"[2].

Bu ifadelere yazarın kendisinin inandığını ve okuyucularının da doğru bulduğunu düşünmek için hiçbir meşru gerekçe ve zemin yok. Ama bu zorlama cümlelerin dönemin şartları içinde niçin böyle kurulduğunu iki taraf da bilmekte ve anlamaktadır diyebiliriz.

O zaman İstiklâl şairinin mezarında, mezarın mimarisinde hiç değilse millî olanı görmeli değil mi idik? O da, diyelim ki bir süsleme unsuru, bir sembol... hiçbir şekilde yoktu çünkü mezarda millî olan her şey doğrudan veya dolaylı olarak dinî olana işaret edecekti. Hasan Âli başta olmak üzere eğitimli olan herkes bunu çok iyi biliyordu, halk ise ikisini tefrik etmeden, edemeden birlikte hissediyor ve yaşıyordu. Anadolu topraklarında Türklerin İslâmiyetten ayrı bir tarihi, bir ölüm-dirim meselesi yoktu çünkü. Bu yüzden dinden soyulmuş/soyutlanmış bir millîliği mezarda bile bulamayacaktık (bugün de bulamayız).

❁

Mezarın mimarı olarak benim şüphe ve dikkatlerim bir zaman sonra ne hikmetse Arif Hikmet Koyunoğlu üzerine yoğunlaşmıştı, mezarı onun çizmiş ve uygulamış olabileceğini düşünüyordum. Fakat ortalıkta hiçbir bilgi kırıntısı bulunmuyordu, ayrıca Akif'in mezarının Koyunoğlu'nun yaptığı "millî" Gökalp mezarıyla da üslup benzerliği yoktu. Bu kaynağı belirsiz tahminim yahut şüphem yüzünden 2008 yılında itinalı bir şekilde yayınlanan Koyunoğlu'nun hatıralarını[3] hemen almış ve birçok yerini okuyarak baştan sona taramıştım. Maalesef sessizlik koyulaşıyordu.

2 Hasan Âli Yücel, "Mehmed Akif", *Haber Akşam Postası*, 4 Kânunisâni 1937.

3 *Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Mimar-Arif Hikmet Koyunoğlu-Anılar Yazılar Mektuplar Belgeler*, haz. Hasan Kuruyazıcı, İstanbul, YKY Yay., 2008.

Bu koyu sessizliği, Rıdvan Çongur'un *Türk Yurdu*'nun Mart 2012 tarihli 295. sayısında yayınlanan ve bizzat Koyunoğlu'ndan aktardığı bazı bilgilerle desteklediği yazısı deldi. Fakat problemi tam çözerek, aydınlatarak değil –biraz da sağcılıktan, belki bürokratlıktan kaynaklı olarak bilerek kullanıldığını zannettiğim müphem ifadelerle– bazı bilgilerini -bölgelerini tamamen ortada bırakarak...

Şöyle diyordu:

> "(...) Ziya Gökalp'in de Mehmet Akif'in de mezar çizimlerini o [A. H. Koyunoğlu] yapmış, taşlarını o hazırlamıştır. İlki için on bin lirayı bulan bir harcama yapıldığı[nı] anlattı[4]. (Fakat bu arada da bazı kişilerin çalışmasına engel olmaya kalkıştığını açıkladığını da söyleyelim. Sormadık, çünkü engellenmek istenilen çalışmasının Mehmet Akif Ersoy ile ilgili olduğunu sadece tahmin etmiyor, daha doğrusu öyle olacağına inanıyorduk)"[5].

Peşinde koşulacak heyecan verici bir bilgiydi bu. Kim, niçin uygulatmamıştı, çizimlere ve raporlarına ulaşılabilir mi idi? Uygulanmamış da olsa Koyunoğlu şairin mezarında dinî-millî meselesini nasıl çözmüştü acaba? Hiçbir dinî ifade taşımayan ama mimari unsurları ve tezyinatı itibariyle "millî" olan Gökalp'in mezarı gibi bir çözüm mü bulmuştu acaba? Ankara'nın ne türden teklifleri ve müdahaleleri olmuştu?

İlk Ankara'ya gidişimde Ali Birinci ağabey vasıtasıyla rahmetli Çongur'a telefonla ulaştık ama sorularımız arttıkça onun lafı uzatan ama meseleye dair sarih hiçbir şey söylemeyen kontrollü muğlaklığı ve lafı dolaştırması ziyadeleşti. Bu konuda mahir olduğu anlaşılıyordu, neticede hiçbir ek bilgi vermedi[6].

Artık Biraz Daha Netleşen Bilgiler

Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu talebelik yıllarından itibaren mezarlıklarla, mezar taşlarıyla hususen ilgilenen; fotoğraflar çeken, öncü yazılar yazan biri. Vefatından önce hazırladığı fakat basımını gerçekleştiremediği fotoğraflı bir kitap çalışması yeğeni mimar Hasan Kuruyazıcı tarafından yakın zamanlarda yayınlandı; hem de mezar taşlarına dair[7]. Bu kitabın sonunda Koyunoğlu'nun çizip yaptığı 5 mezarın fotoğrafı da var. Bunlardan sonuncusu Akif'in mezarının 1986'da yapılan yeni hali. Kuruyazıcı açıklama notunu, Koyunoğlu'nun çizim ve raporlarını henüz görememekle beraber üslup benzerliği olduğunu söyleyerek tamamlıyor.

6 Ali Birinci, kendisinin resim hocası ve 1986 yılında Akif'in yeni mezarının yapılmasını yöneten, dönemin Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Dairesi genel müdürü Mehmet Özel'le konuşmasından –hafızasının zayıfladığını belirterek– şu bilgileri aktardı: Hikmet Koyunoğlu, Akif merhumun dostu imiş. Ankara'da Türk Ocağı binasını yaparken ziyaretine gitmiş. Söz arasında "bana da bir kabir planı çiz" demiş, Hikmet Bey şaka yapmamasını söylemiş. Akif merhum "Hayır, ciddiyim" demiş ve o zaman yaptığı çizimi (eskizi) beğenmiş... (7 Ağustos 2013). Koyunoğlu'nun hatıratında buna benzer bir konuşma Ziya Gökalp için anlatılıyor. bk. *age*, s. 254. Mehmet Özel'in iki kişiyi karıştırma ihtimali yüksek gözüküyor.

7 *Kitabe-i Seng-i Mezar: Türk-İslam Mezar Taşlarından Bir Kesit*, İstanbul, Turkuaz Yay., 2013.

4 Koyunoğlu hatıratında Gökalp'in mezarı meselesini anlatıyor, *age*, s. 254-56.

5 H. Rıdvan Çongur, "Ankara Türk Ocağı Binası, Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu", *Türk Yurdu*, sayı: 295, Mart 2012, s. 180-95, Akif'in mezarı bilgisi için, s. 187.

Yeni Mezarın Ne Kadarı Koyunoğlu'nun?

Âkif'in mezarının 1986'da, vefatının 50. yıldönümü vesilesiyle yapılan yeni hali. Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu'nun 1938 yılında hazırladığı ama tahmin edilebilecek sebeplerle uygulanmayan çizimleri güya esas alınarak yapılmış. Bu bilgiyi projeyi gerçekleştiren heykeltıraş Tamer Başoğlu'nun açıklamalarından öğreniyoruz. Ama hangi unsurlar aslına ne kadar sadık kalınarak hazırlandı, bilmiyoruz. Çünkü Kültür Bakanlığı'nın umursamazlığı sebebiyle Koyunoğlu'nun çizimlerine hâlâ ulaşılmış değil.

Akif iki dostunun arasında. Solunda "sahabeden biri" dediği Babanzâde Ahmet Naim, sağında "Kara gün dostu" Süleyman Nazif. Dostlarının mezarlarına göre Akif'in çok yukarda kalması bir problem. Yeni hali çizen ve uygulayanların, Kültür Bakanlığı dahil kurumların meseleleri ne kadar şeklî olarak ele aldıklarını ve işin ruhundan ne kadar habersiz olduklarını gösteren bilmem kaçıncı örnek. Mimari ile (mezar mimarisi ile) düşünce, kültür, tarih, coğrafya arasındaki ilişki kopalı çok oldu zaten.

Âkif'e sorulsaydı arkadaşlarından biraz geride kalmayı isteyeceğini düşünüyorum. Şimdiki gibi yanyana, omuz omuza olacaklarsa eğer mutlaka eşit seviyede olmayı ısrarla talep edecekti. Yaşama üslubundan biraz haberdar, fotoğraflarına biraz âşina olanlar bunu teslim edeceklerdir sanırım.

Kim onlar? Ve neredeler?!

Varak-ı mihr ü vefayı kim okur kim dinler.

Notun tamamı şöyle:

> "Bu mezarı Koyunoğlu kendi yazdığı anılarında hiç sözkonusu etmediği gibi ailesinden kimse de bilmemektedir. Akif'in Edirnekapı Mezarlığı'ndaki mezarı 1986'da kaldırılarak yerine bir mezar yapılmıştır. 29 Aralık 1986 tarihli *Tercüman* ve *Güneş* gazetelerinde yayımlanan resimli haberde bu mezarın Kültür Bakanlığı'nın girişimiyle eskisinin yerine, heykelci Tamer Başoğlu tarafından Arif Hikmet Koyunoğlu'nun eskiden çizdiği projeye göre yapıldığı ve Akif'in ölümünün 50. yıldönümünde 26 Aralık 1986'da törenle açıldığı belirtilmektedir. Kendisine başvurduğumuz Başoğlu sözkonusu projeyi arşivinde bulamamışsa da bu bilgiyi doğrulamış, ama projedeki yazıları, eski harflerle olduğu için okuyamadığını söylemiştir. Mezarın Koyunoğlu'nun yapıtı olup olmadığı konusunda başka bir bilgimiz yoktur. Ancak onun yaptığı diğer mezarlarla bir üslup benzerliği gösterdiği de açıktır"[8].

❁

Türkiye bugün itibariyle Cumhuriyet ideolojisinin, belki Osmanlı modernleşmesinin en nazik fakat bir o kadar da önemli konularından birini, din ve milliyet meselesini ciddiyetle ve derinliğine konuşmaktan gittikçe daha fazla uzaklaşıyor. Soğuk Savaş sonrası dönemde bütün dünyaya dayatılan kimlik merkezli siyasî ve kültürel söylemler Türkiye'de bu meseleleri iyice anlaşılmaz hale getirdi. İstiklâl Marşı'nda din ve milliyet meselesini üst düzeyde çözen Akif'in mezarının hikâyesi belki bu meseleyi Türkiye'yi taşıyabilecek bir seviyede yeniden tartışmanın bir yolunu açabilir.

8 H. Kuruyazıcı, *age*, s. 178.

Bunun için önce Koyunoğlu'nun Akif'in mezarı çizimlerinin ve raporlarının peşine düşmek sonra da oradan edinilecek bilgi ve kanaatlerle niye uygulanmadığına dair malumat kırıntıları bulmak, en azından tahminler yapmak gerekecek.

❁

Vehhabîliğin, Yeni Selefî akımın, radikal İslâmcılık hareketinin mezar deyince büyük ölçüde hurafeyi, bâtıl inancı, çaputu, hatta şirki... hatırlamasının (belki daha doğru bir ifade ile bunlara indirgemesinin) ne kadar problemli olduğunu; doğrularla yanlışları nasıl bir bulamaç haline getirdiğini, zihniyet itibariyle Müslüman halktan uzaklaştırdığını bu hikâye üzerinden bir daha düşünmek ister misiniz?

İsterseniz mezarı üzerine konuştuğumuz büyük şairin mısralarını hatırlayın ve onların satıraralarındaki meseleler üzerinde kafa yorun:

> Ya açar nazm-ı celîlin bakarız yaprağına
> Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına
> İnmemiştir hele Kur'an bunu hakkıyla bilin
> Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için.

"Yoktur Elemimden Şu Sağır Kubbede Bir İz"

Bu arayış ve yoklamalarının fikr-i takip kabilinden devamı da var. Onu da bütün yoruculuğu ve ızdırabıyla bir günlüğün şerhi babında yazmış, önce *Dergâh* dergisinde sonra *İçimden Geçen Günler*'de yayınlamıştım. Problemlerin devamı bakımından onun sadece baş kısmını zeyl olarak buraya alıyorum:

2 Kasım 2014

"Aziz meslektaşım [A. H. D., Kültür Bakanlığı müsteşarı],

(...) Bu vesile ile hem bilgi aktarmak hem de ilgi ve yardım talep etmek için size, doğrudan bakanlığınızla alakalı bir konuyu daha arzetmek istiyorum: *Derin Tarih*'in Ağustos 2013 sayısı için yazdığım ekteki yazıda [yukarıdaki yazının ilk hali] da göreceğiniz üzere (isterseniz önce o yazıyı kıraat buyurun) Akif'in eski ve yeni mezarının yapımı, mimarları konusunda yeni (ve bence mühim) bilgiler zuhur etti.

Bugünlerde yayınlanan bir kitapta [Arif Hikmet Koyunoğlu, *Kitabe-i Seng-i Mezar*] şu mühim notu görünce yazıyı yazdım:

"(...) Bu mezarı [Akif'in mezarını Arif Hikmet] Koyunoğlu kendi yazdığı anılarında hiç sözkonusu etmediği gibi ailesinden kimse de bilmemektedir. Âkif'in Edirnekapı Mezarlığı'ndaki [eski] mezarı 1986'da kaldırılarak yerine [yeni] bir mezar yapılmıştır. 29 Aralık 1986 tarihli *Tercüman* ve *Güneş* gazetelerinde yayımlanan resimli haberde bu mezarın (...) Koyunoğlu'nun yapıtı olup olmadığı konusunda başka bir bilgimiz yoktur. Ancak onun yaptığı diğer mezarlarla bir üslup benzerliği gösterdiği de açıktır".

Bence de açıktı, ayrıca gönderdiğim yazıda görüleceği üzere bunun bazı işaretlerine de sahibiz artık. 1986'da yeni mezarı Kültür Bakanlığı'nın yaptırdığını biliyorduk fakat Koyunoğlu'nun yıllar önce çizdiği fakat uygulanamayan proje ile alakası hakkında bilgi sahibi değildik (pek/hiç kimse de değildi).

Araştırmalarım neticesinde malesef ben bir bilgiye ve arşive ulaşamadım, size sormak ve yardım talep etmek istediğim konu şu: 1986'da Akif'in mezarının yapılması dosyasının renkli tam bir taramasını (çizimler, raporlar, kararlar...) Bakanlıktan edinebilir miyiz? (Mehmet Özel'in genel müdürlüğü zamanında Güzel Sanatlar Dairesi yaptırmış diye duydum, sanırım bu bilgi doğru). Daha önemlisi yukardaki nottan anlaşılıyor ki Bakanlık Koyunoğlu'nun o güne kadar muhafaza edilen çizim ve raporlarını yeni mezarı yapan heykeltıraş Tuncer Başoğlu'na vermiş ve o da bu malzemeden istifade ederek işini yapmış (ne kadar sadık kalmış acaba, bilmiyoruz, özellikle mezar taşında sadık kalmadığını kuvvetle tahmin ediyorum, belki süslemelerde belli ölçülerde riayet etmiştir, bunlar da mühim). Zaten notta da görüleceği üzere Başoğlu çizim ve raporların kendisinde olduğunu fakat eski yazı ibareleri okuyamadığını, şimdi de nerede olduğunu bulamadığını söylüyor.

Tuncer beye verilen inşallah proje ve raporların fotokopileridir ve orijinalleri Bakanlık dosyasındadır. Böyle ise mesele yok. Değilse Tuncer beyden bu

Tezyinat Detayları...

Akif'in 1986 yılında yeniden yapılan mezarının yandan ve üstten görünüşü.
Lahit kısmındaki motifler, tezyinat ve kenarlardaki dört dikili unsur Ziya Gökalp'in mezarıyla rahatlıkla mukayese edilebilir. Fakat şahide taşının umumi durumunun, daha da önemlisi "Besmele" istifinin ve "Ruhuna Fatiha" ibarelerinin Koyunoğlu çizimlerinde böyle olup olmadığı ciddi bir soru olarak duruyor. Benim kanaatim öyle olmadığı istikametindedir.
Fakat daha dün Bakanlığın yaptırdığı bir mühim iş konusunda hiçbir şeyi tahkik etme imkânı yok. Çünkü anlayan yok, ilgilenen yok.
(Yeni fotoğrafların çekilmesi konusundaki himmetleri için Ömer Arısoy arkadaşıma müteşekkirim).

dosyanın önce bulunması sonra da mutlaka alınması için Bakanlığın araya girmesi ve ısrarla takip etmesi lazım gelecek. Çünkü *Kitabe-i Seng-i Mezar*'ı yayına hazırlayan Koyunoğlu'nun yeğeni, mimar Hasan Bey'le telefonla konuştum, o da dosyayı istemiş, 'bulamam, çalışma ofisim karışık (Başoğlu emekli profesörmüş ve Rumelihisarı'nda çalışma ofisi varmış, halen sağ. Bu bilgiyi kendisine danıştığım Uğur Derman ağabey de doğruladı), bir şey bulursam haber veririm' demiş, bir daha da ses çıkmamış.
70 yaşlarındaki Hasan Bey de şimdi bu projelerin bulunması ümidini benim üzerimden sürdürmek istiyor gibiydi ama aslında ümitsizdi...
Bu kadar işinizin ve yoğunluğunuz arasında bunu size yazmam doğru ve uygun mu, tam emin değilim ama yukarıdan bir emir verilmeden Bakanlıktaki mevcut dosyayı kimse bulamaz, bulsa bile çıkarıp fotokopilerini/renkli taramalarını aldıramaz diye düşünüyorum. Tuncer Bey'deki dosyayı bulup almak da öyle. (Halbuki orijinalleri verilmişse onları almak da çok önemli. Asılları Bakanlıkta bulunamazsa ikinci nüshaları yahut fotokopileri de...).
İlgilerinizi, yardımlarınızı ve hele müjdeli haberlerinizi bekliyorum.
Selâm, mahabbet, kolaylıklar temennisi.
İsmail Kara".

Bu uzun mektubun muhatabı, şimdi rahmetli olan müsteşar arkadaşımız kültür nedir bilir, mezar taşı nedir anlardı... Ayrıca bulunduğu makamla doğrudan alakalı bir "büyük" meseleydi kendisine yazdığım. İşi halletmek bana değil ona terettüp ederdi. Fakat –inanmayacaksınız– hiçbir şey yapılmadı veya yapılanlar iş değildi. İşi havale ettiği bakanlık yetkilileri bana işin nasıl yapılacağını ve bu yoldaki teşebbüslerini değil hiçbir şey yapıl(a)mayacağını anlatmak için her şeyi anlattılar, binbir dereden su getirip dil döktüler... Onların bürokratik "oyun"una gelmedim, tekrar yazdım, lütfen bahane üreteceğinize işinize bakın ve gerekeni yapın dedim, müsteşara da bilgi verdim...

Fakat bütün kademeleriyle o mahut bürokrasi beni mi dinleyecekti?! Ya müsteşarı?! Dinlemedi ve hiçbir şey yapmayarak vazifesini yerine getirdi!

Not: Uzun süren ve maalesef hiçbir netice vermeyen bu faslı da, mektuplaşmalarımızla birlikte okumak isterseniz *İçimden Geçen Günler* kitabındaki yazıya bakabilirsiniz.

Hâlâ bu vazife ortada duruyor çünkü...

YUSUF AKÇURA'NIN MEZAR TAŞI NİÇİN BİR MİNARE?

Mezar taşı bir düşünce tarihi konusu ve meselesi olur mu diye yazmıştım. İsterseniz ölüden diri çıkar mı diyelim. Bu defa bir mezar ziyareti sürpriziyle başlayacağım.

2006-2007 güz ve bahar dönemlerinde Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde ayda iki defa olmak üzere "Safahat Dersleri" vermiştim. Yıl boyu katılan arkadaşlarla birlikte *Safahat* merkezli olarak yeni İslâm yorumları, kültür-medeniyet, ulûm-fünûn, bilim-din, tarih-israiliyat, asrın idraki, millet-milliyet, Asım'ın nesli, aktif ahlâk, yeni insan, tasavvuf tenkitleri... kavramları ve konuları üzerinden Akif'in refakatinde yol almıştık. Bu dersleri ihdas etmemin sebebi büyük şairin vefatının 70. sene-i devriyesinin sönük geçeceği gibi maalesef neticede haklı çıkacağım bir hisse kapılmamdı.

Son dersimiz 25 Mayıs 2007 Cuma günü akşamı olacaktı. Dersin daimi talebeleri mümkünse o gün birlikte Akif'in mezarını ziyaret etmeyi ve oradan derse gelmeyi teklif etmişlerdi. Gittik, Fatihamızı okuduk. Bir miktar onlara düşünce tarihi konusu olarak Akif'in mezarının hikâyesini anlattım; ilk yapılışı, buraya taşınması, mezar taşının, lahidin eski ve yeni hali, yanındaki iki dostu, etrafı... Ardından Çarşamba'da İmam Hatip Okulu talebesi iken özellikle bahar aylarında ders çalışma ve dinlenme hatta otlar üzerinde güreş tutma yeri olarak sık geldiğimiz bu mekânla ilgili hatıralarımı naklettim...

Her şey gibi burası da, başta Akif'in mezarı ve etraf düzenlemesi olmak üzere çok değişmişti.

Ziyaret bitti, mezarlığın çıkış kapısına doğru yöneldik, oradan birlikte, Tünel'e, derse geçeceğiz. Kapıya yakın sağ tarafta serpuşu, hattı, taş işçiliği iyi duran eski mezar taşlarını görünce ihtiyar elden gitti, talebe arkadaşlarla o tarafa saptık. Uzaktan gözüktüklerinden daha güzel ve vasıflı taşlardı bunlar. Hatları ve süslemeleri de öyle. İlmiye sınıfına mensup zevatın taşları ve sarık başlıkları tam da üzerinde konuşulmaklık cinsten. Başları vurularak şehit edilen yol büyüklerine hürmeten *bî ser ü pâ* (başsız ve ayaksız) taşların altında gizlenmiş erenlerinkiler de öyle. Demek ki melâmîler de buralara uğramış, işaret taşları döşemişler. Kadın mezar taşlarında hârika çiçekler, hayat ağaçları, güzel meyveler, ince süslemeler bizi karşılıyor...

Velhasıl kısa bir mezar taşları, mezarlık, ölümün karşılanışı dersi...

Oradan da ayrılıyoruz derken tam arkamızda yeni fakat enteresan bir

mezar taşı daha bize bakıyor. Vaktimiz daralmasına rağmen gayrıihtiyari oraya doğru yöneliyoruz. Yusuf Akçura'nın mezarı imiş meğer... Alt kaidesinde iri harflerle bir yazı: "Kazan Süyüm Bike Minaresi".

Minareyi Mezar Taşı Yapmak!

Kazan'da, coğrafya olarak çok uzaklarda bırakılmış, dönem olarak çocukluk çağında kalmış, fikir ve inanç olarak büyük ölçüde terkedilmiş bir büyük sembolü, bir minareyi Akçura gibi birinin mezarının başına dikmek bir şeyler ifade ediyor olmalı. Hem de ölüm, mezar ve ziyaret kültürünün çok kuvvetli olduğu bir dünyada... Her şeyin altüst olduğu, dinî unsurların zayıflatıldığı, paranteze alındığı bir zamanda...

Yusuf Akçura (Kazan 1876-İstanbul 1935) bıktırıcı derecede sıkıntılı fakat aynı zamanda ümit ve arayışlarla dolu bir hayatın içinde üç farklı devri yaşamış modern dönem Türk aydınlarından sadece biri. Çağdaş Türk düşüncesi tarihi, hususen milliyetçilik-Türkçülük-Turancılık çizgisi açısından ön sırada olanlardan biri olduğu herhalde tartışma götürmez. Sultan Abdülhamit'in saltanat yıllarında Kazan'dan İstanbul'a gelerek çocukluk ve tahsil yıllarını yaşıyor, ilk memuriyetlerinde bulunuyor, ilk mücadelelerini, ilk yazı denemelerini veriyor. Harbiye'de okuyor, Jöntürklere katılıyor, Avrupa'da tahsilini sürdürüyor, istibdadı görüyor, muhalefetle dirsek teması farkedilince sürgüne gönderiliyor...

II. Meşrutiyet devri diğer birçok aydın ve Jöntürk gibi onun da gelişip serpildiği yıllar, devr-i hürriyet; İttihat ve Terakki'ye yakınlık, fikir ve siyaset adamlığı, hocalık, dergiler, yazılar, eserler, dernekler...

Cumhuriyet devri 1923-1924 sonrası itibariyle onun için de son ve keskin bir yol ayrımına işaret ediyor; ilk iki dönemin devam eden bazı tarafları var şüphesiz ama değişen, farklılaşan, hatta kırılan yönleri daha fazla. Milli Mücadele'nin başlarında Ankara'ya gitmekte tereddüt göstermiyor, inkılaplara açıkça destek veriyor, üst bürokraside, üniversitede, Meclis'te yer alıyor, Türk Tarih Kurumu başkanlığı yapıyor, zaten âşina ve teşne olduğu yeni fikirlere, yeni hayata kolay adapte oluyor...

Akçura için daha fazlası var: Her şeyden önce Rusya Müslümanlarından. Kadîmcilerle ceditçiler arasında bir yol bulmaya çalışıyor. İslâm onlar için hem din hem milliyet hem de kimlik. Aynı veya yakın coğrafyadan, aynı veya yakın zaruretlerle, benzer arayışlarla Osmanlı topraklarına, İstanbul'a gelen başka mesai ve fikir arkadaşları da var: Ahmet Ağaoğlu, Halim Sabit Şibay, Sadri Maksudi Arsal, Zakir Kadiri Ugan, Ayaz İshaki, Abdullah Battal Taymas, Hüseyinzade Ali Turan, Abdürreşit İbrahim, Ömer Faik Numanzâde, Zeki Velidi Togan...

Farklı Bir Minare, Farklı Bir Mezar Taşı...

Yusuf Akçura'nın mezar taşı Kazan'daki Süyüm Bike Camisi minaresinin (üstte solda) güzel bir stilizasyonundan ibaret. Minarenin aynı zamanda bir geçit olan kaidesi de mezar taşında ihmal edilmemiş ve "işaret/gönderme yazısı" için kullanılmış. Hem de "Yusuf Akçura" yazısından çok daha büyük hurufatla. Süyüm Bike Müslüman Tatarlar ve Kazan tarihinde mühim bir isim. XVI. yüzyılda Rus çarına kafa tutmuş bir kahraman idareci hatun. Kazan'ı tarumar eden, Müslüman halkı kılıçtan geçiren çar Korkunç İvan'ın tahribinden kurtulan ender yapılardan biri Süyüm Bike Minaresi. Onun için Müslümanlığın, Kazan'ın, Tatarların sembolü olmuş.
(Foto: Süyüm Bike Minaresi Mehmet Ö. Alkan, Yusuf Akçura mezar taşı Arzu Güldöşüren).

Osmanlıcılıktan başlıyor, İslâmcılıktan geçiyor, sürüklenmeler, zaruretler ve tarihin icbarları neticesinde Türkçülük ve milliyetçilikte karar kılıyorlar. Daralıyor, mütecanisleşiyor, tektipleşiyorlar. 1908-1912 yılları arasında bu ekibin, hususen Akçura'nın ve Ahmet Ağaoğlu'nun en önemli yazıları Akif'in başı çektiği –bugün bizim eksik bir şekilde sadece İslâmcılığın yayın organı olarak gördüğümüz– *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad* mecmuasında neşrediliyor.

Bakın Yusuf Akçura 1910 yılı başında kendisi gibi hem Rusya Müslümanlarından hem de *Sırat-ı Müstakim* yazarı olan Halim Sabit'e Berlin'den yazdığı mektupta neler söylüyor:

> "(...) Şimdi bugünlerde beni epey işgal [meşgul] eden *Sırat-ı Müstakim* meselesinden bahse girişeyim. Biliyorsunuz kırk-elli seneden beri İslâm [Müslümanlar] arasında bir eser-i intibah [uyanış belirtisi], bir hareket-i ıslahiye cereyanı var. (...) Lâkin henüz bunun muntazam, iyi bir merkezi yok. Bu merkezin merkez-i hilafette [hilafet merkezi İstanbul'da] olması tabiî en muvafık[ı]dır. Gerçi Mısır [Muhammed] Abduh zamanında o istidadı almıştı. (...)
> Niçin imanlı, kalbi mahabbet-i İslâmiye [İslâmiyet aşkı] ile dolu, gayur, cesur, sağlam birkaç genç merkez-i hilafette böyle yüksek bir hedefi gaye-i hayal [ideal] edinmesinler?".

Zaman içinde bu grubun dinî fikirleri, İslâmla olan irtibatları da zayıflıyor, büzüşüyor, kuruyor. Akçura gibi Paris'teki, belki Harbiye'deki eğitim yıllarından itibaren maddî tarihe, Marksist etkilere işaret edecek kadar iktisadın belirleyiciliğine daha fazla ilgi gösterenleri, pozitivizme ve hümanizme bel bağlayanları var (Erken söylenmiş şu cümleler Akçura'nın: "Bir memleketin ahvâl-i iktisadiye ve ictimaiyesi malum olmazsa vekâyi-i tarihiye katiyyen anlaşılamaz". "Ben beşeriyetin hayatında asıl müessir[in] ihtiyac-ı maddî ve ondan mütevellit kuvâ-yı maddiye olduğuna inananların şakirtlerindenim"). Muhtemelen göçmen olmanın de sevkiyle pratik ve pragmatik olanı öne çıkaranları (Avrupa'da felsefe tahsili yapan Mehmet İzzet'e "bize filozof değil demirci lazım" diyen de Akçura'dır); Türkçülük-Turancılık üzerinden İslâmiyet öncesi Türk tarihine daha bir iştiyakla yönelenleri de var. Dini "ictimaî bir vâkıa" düzeyinde ele almaya başlayan, dinî mübalâtsızlık vadisine, ateizm çukuruna düşenleri de...

❁

Fakat neticede başınıza dikilecek mezar taşı olarak Kazan'dan, çocukluk yıllarınızdan kalma da olsa bir minareyi, İslâm dininin şiarı haline gelmiş mühim bir unsuru tercih ediyorsunuz. "Fâtiha" gibi, "Hüve'l-Bâki" gibi

hiçbir dinî unsur ve ifade taşımayan mezar taşının kaidesine "Kazan Süyüm Bike Minaresi" de yazdırarak.

Niçin ve nasıl?

Niçin Bu Kadar Açık "Dinî" Bir Tercih?

Baktığım kaynaklarda Akçura'nın mezarının yapılışına ve minare tercihine dair bilgilere tesadüf edemedim. Ama "kuvvetli" bir vasiyet dışında böyle bir tercihin yapılacağına ve o yıllarda uygulanacağına pek ihtimal vermiyorum.

❁

Anadolu'da bir köy mezarlığına gömün beni
Ve de uyarına gelirse,
Tepemde bir de çınar olursa
Taş-maş da istemez hani...

Bu mısralar da Nazım Hikmet'in ahir ömründe –ve hiç değilse fiilen– yersiz yurtsuz kaldığı, muhtemelen dinî irtibatlarının da hayli zayıfladığı bir zamanda yazdığı şiirlerden birinde yer alıyor. "Mavi Liman" başlıklı bir diğeri. O da ahir ömründe:

Çok yorgunum, beni bekleme kaptan.
Seyir defterini başkası yazsın.
Çınarlı, kubbeli, mavi bir liman.
Beni o limana çıkaramazsın...

(Büyük sanatkârlar ve mütefekkirler herhalde zihnen yersiz yurtsuz kalamaz, taht kurup oturacağı "seyyar bir vatan" bulur, kurarlar, kurulurlar).

Bu mısraları kim nasıl anladı-anlıyor tam bilmiyorum ama Yusuf Akçura'nın başına İslâmı, ezanı, ebedî bir sesi ve çağrıyı hatırlatan Süyüm Bike Camisi minaresini dikmesiyle Nazım Hikmet'in tepesine ebedîliği, kökü-köklülüğü, enginliği, kucaklayıcı kanatları, mezarlıkta mutlaka çaputu (bağlılık ve irtibatı), evliyalığı hatırlatan çınar dikmesi arasında çok büyük bir farklılık yok bence. Belki de aynı şeyi istiyor ve söylüyor, aynı şeyi yapıyorlar.

"Taş-maş da istemez hani..." dediğine bakmayın, çınardan daha alâ mezar taşı mı olur?! Ayrıca kubbe de var. Tam bir türbe...

Geliyoruz aynı yere: Bu topraklarda millî olan dinî olan değilse nedir? Bilen varsa geri gelsin!

Soru çok ama bir tanesiyle bitirebiliriz: Şimdi kim, hangi "laik" yahut din karşısında mübalâtsız mezarı başına kuvvetli bir işaret, bir kimlik göstergesi olarak bir minare yahut bir çınar dikilmesini vasiyet eder,

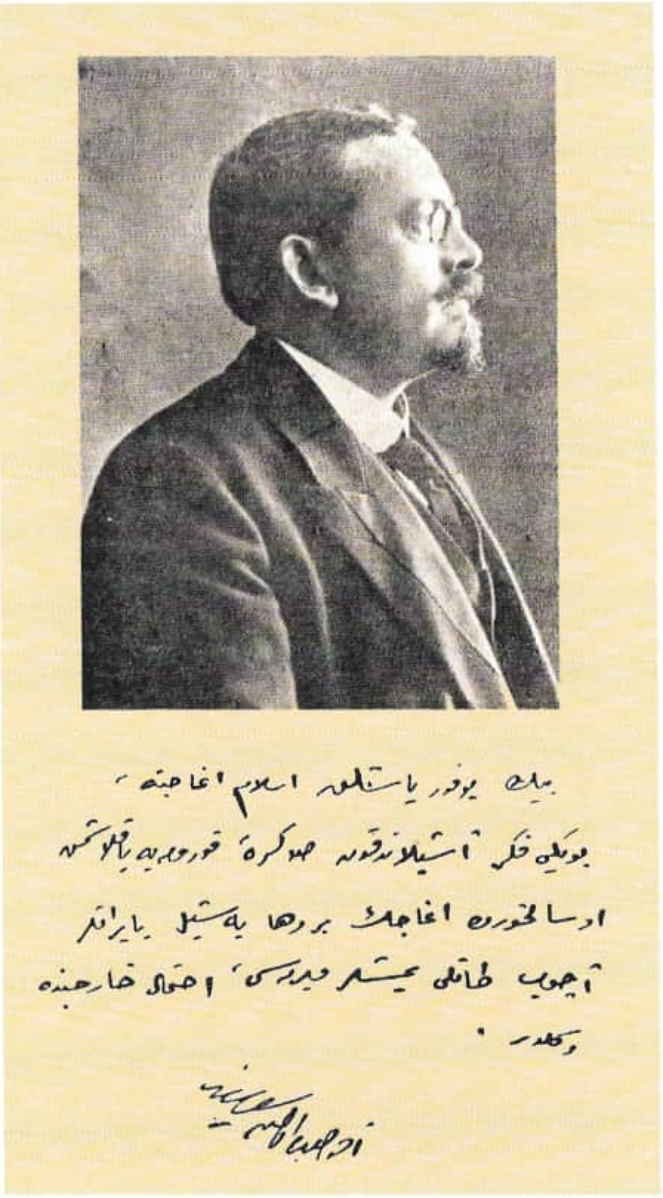

Bir Çevrenin ve Bir Psikolojinin Adamı

Yusuf Akçura'nın 1330/1914 yılında basılan *Nevsâl-i Millî*'ye verdiği fotoğraf, elyazısı ve imzası. Artık ittihad-ı İslâm yazıları yazdığı *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad* yazarlığı bitmiş, milliyetçi-Türkçü damarının iyice kuvvetlendiği *Türk Yurdu* devri başlamıştır ama yine de modern mânada da olsa İslâmla olan kuvvetli ilgisi devam etmektedir. Fotoğrafının altına ana düşünce istikametlerinden biri olarak yazdığı cümleler şunlar:
"Bin bu kadar yaşınlık [yaştaki] İslâm ağacına, bu yeni fikir aşılandıktan sonra, kurumaya yaklaşmış o sâl-hurde [yaşlı, devri geçmiş] ağacın bir daha yeşil yapraklar açıp tatlı yemişler vermesi, ihtimal haricinde değildir".
Akçura birçok fikirdaşı gibi Devr-i Cumhuriyette bu düşüncelerden hayli uzaklaşacaktır.

edebilir? Solcusundan, sağcısından, milliyetçisinden, kemalistinden, İslâmcısından...

Tektip kaba ve mânasız mermer yığınları dururken...

❁

Birgivî Mehmet Efendi'nin açık ve mütevazi mezarının başındaki gümrah servi ağaçlarını, asırlara hükmederek gelen o efsunlu dünyayı gördünüz mü? Mimarisini, esrarlı dallarını, Hüdhüd'le, Ebabil'le, Hüma ile, Anka ile akraba binlerce ötüşen kuşlarını...

Birgi taraflarına yolunuz düşerse mutlaka görün...

Serviler de çınarlar gibi; her mânasıyla bir mezar taşı...

LAİKLİK
MEDENİ KANUN
İRTİCA
DARBELERİN DİNİ

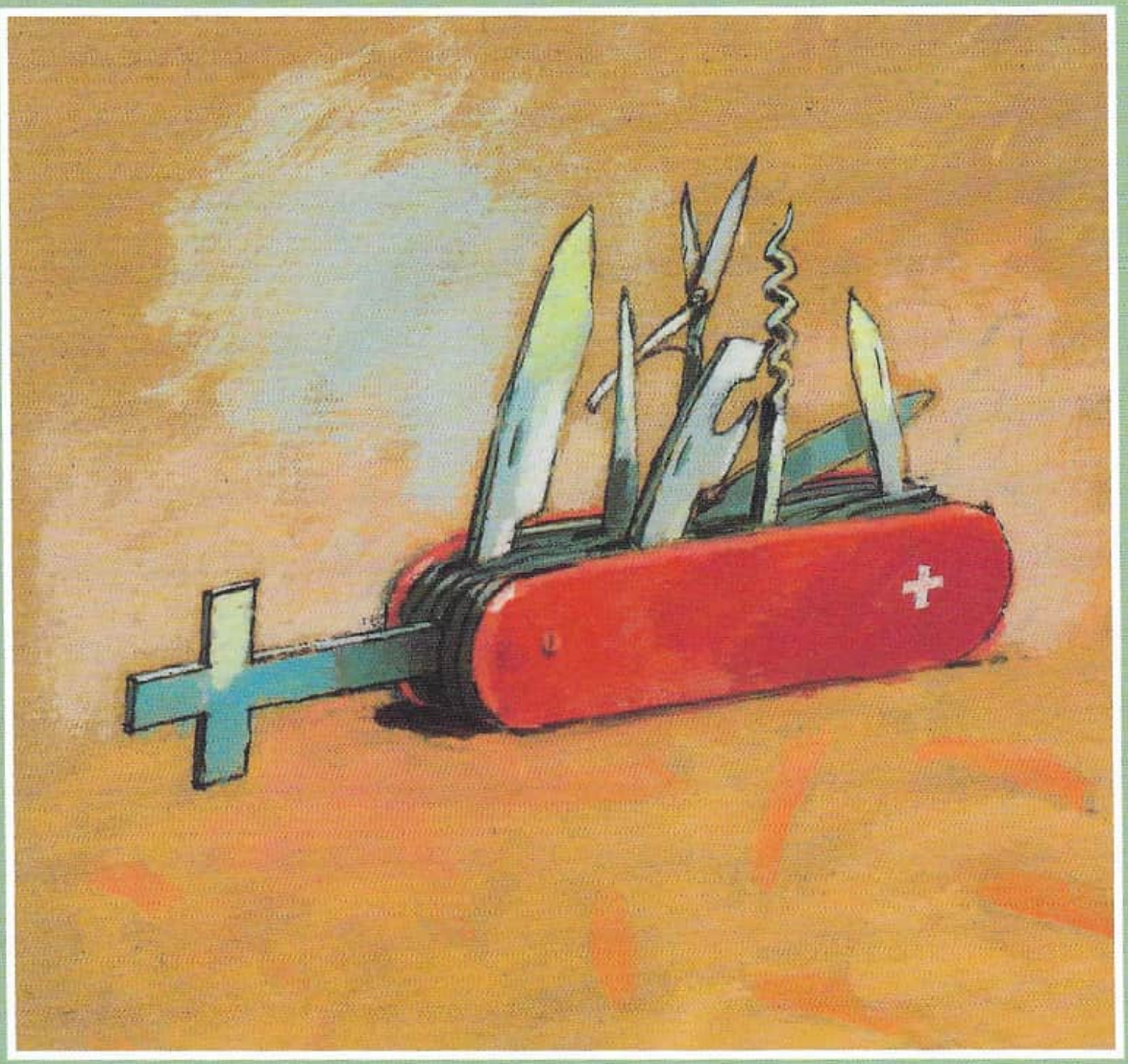

TÜRK LAİKLİK POLİTİKALARININ ANLAŞILABİLİR UMDELERİ VE GEREKÇELERİ VAR MI?

İlk soru, "Hıristiyanlıkla, hususen Katolik kilisesi ile alakalı büyük ve sarsıcı bir meselenin İslâm dünyasında, Osmanlı ve Türkiye topraklarında işi ne?" şeklinde sorulabilir. Müslüman mahallesinde salyangoz satmak gibi bir şey mi bu? Laiklik bahsinde sıhhatli ve derinlikli tahliller ve değerlendirmeler yapmak için dinî, felsefî ve tarihî, kültürel yönleri de olan bu başlangıç sorusundan kaçarak yol almak herhalde mümkün değil. "Muasır medeniyet seviyesi"ne yükselmek gibi sadece hissî ve hamasî açıklamalarla ve ciddi müzakerelere konu edilmeden geçiştirilebilecek cinsten bir problem olmadığı için de bu soru hep karşımıza çıkacak.

Ayrıca Sünnî İslâm dünyasında din ile devlet hep içiçe (eski tabirle *tev'em*: ikiz) olagelmiştir. Osmanlıların çok kullandığı *Din ü devlet, mülk ü millet* kalıp ifadelerinin bir yanında din, diğer yanında devlet vardır. Birinin diğerine göre konumu karşıkarşıya değil yanyana-bitişik olmuştur. Millet din demektir, bu sebeple din üzerinden tanımlanan cemaatın-cemiyetin, toplumun adı da millettir. Bu millet *nation* değildir. Bir de *Din asıl devlet onun fer'idir* kalıp ifadesi var. Burada devlet kökü ve anagövdesi din olan bir büyük yapının dalları olarak resmedilmiştir. İslâm tarihinin ve kültürünün asırların içinden genişletip derinleştirerek önümüze getirdiği, giderek din, dil ve dünyamıza yerleştirdiği bu sosyokültürel gerçek Müslüman Türkler için muhtemelen İslâmiyet öncesi Türk kültürünün din-devlet anlayışı ile de teyid edilmiş, güçlendirilmiştir. Mütedeyyin halkın, vatandaşın meseleye bakışı da, farkına varılsın varılmasın böyle teşekkül etmiştir.

Nazarî ve fikrî bir müzakerede elbette din ve devlet birbirinden ayrı olarak ele alınabilir, bunun önünde hiçbir engel yoktur. Hatta bazı bakımlardan alınmalıdır bile denebilir; çünkü din insanı siyasî, kültürel

Yugoslavyalı sanatkâr Borislav Sajtinac'ın kilise, haç ve papa üzerinden yapılmış çok kıymetli tabloları, çizimleri var. "Çok mekanizmalı/amaçlı" Victorinox marka çakı üzerindeki haçtan ilham ile çizdiği "tablo" sadece kilisenin baskı ve zulümlerini mi anlatıyor? Yoksa Batı Avrupa kültürü içinden çıkan birçok şeyi mi? Laiklik de sosyokültürel kaynakları sebebiyle vücut bulduğu ve tenkit ettiği zemine benzemiş olmasın! Tenkit(çi) biraz da işin tabiatı icabı tenkit ettiğine benzer derler... Türkiye'nin kilisesi yok ama laikliği var... Kimi neden koruyor, kime batıyor ve neleri kesip biçiyor acaba?!

köleliklerden, kurulu nizamların, mekanizmaların ve hiyerarşilerin boyunduruğundan kurtarmak çağrısıyla gelmiştir. Bu kademede kurulu bir mekanizmaya, yerleşik geleneklere, hiyerarşiye işaret eden devlet dinin olmazsa olmazı değil aksine karşıtıdır. İlk zahit ve sûfilerin dine-sünnete bağlı kalabilmek için yeni teşekkül etmeye başlayan "devletlü" şehirleri, yeni şehir ve saray hayatını, yeni siyasî hiyerarşileri, giyim kuşam biçimlerini ve mesafeli münasebetleri terkederek bir muhalefet hareketi başlattıkları biliniyor. Şehre karşı bâdiyeyi, çölü; mesafeli münasebete karşı ünsiyeti, yakınlığı ve medeniyete karşı "vahşet"i tercih etmek...

"Ferman padişahın dağlar bizimdir" meydan okumasının fikrî kökleri belki buralara kadar gidiyordur.

Peki oryantalist Louis Gardet'nin yahut Massignon'un birbirini çağrıştırırcasına kurdukları "İslâm laik ve eşitlikçi bir dindir/bir teokrasidir" (L'Islam est une religion/théocratie laïque et égalitaire) cümlesinin başlangıç sorusu etrafında bir anlamı olabilir mi yoksa bir rüşvet-i kelâm yahut bir saptırma olarak mı ele alınmalı? Oryantalist geleneğin esas itibariyle tek dilli/tek yüzlü konuşmadığı hesaba katılırsa her ikisi de olabilir demek lazım. Zaten onların bu cümle dairesinde kasdettiği şey İslâmda din ile devletin felsefî veya fiilî olarak ayrı oluşlarından ziyade Hıristiyanlıkta olduğu gibi iktidarın tanrısal kaynağının olmadığı ve eşzamanlı olarak neredeyse başka hiçbir din ve kültür havzasında olmayan, gayrımüslimlerin (farklı dine mensup olanların) din ve vicdan özgürlüklerinin garanti altına alınması, nihayet hukukun, mahkemelerin müslim-gayrımüslim ayırımı yapmadan herkes için eşitlikçi ve adaletli karakteridir.

Fakat bu soruların ve meselelerin önemi laikliğin hem fikrî hem de fiilî olarak Osmanlıların son dönemlerinden itibaren Türkiye'yi ve İslâm dünyasını ciddi ölçüde etkilediği ve birçok yeni gelişmelere, değişmelere ve biçimsizliklere sebebiyet verdiği gerçeğini ortadan kaldırmaz. Modernleşme (tanzimat ve ıslahat) süreçlerinin, çağdaş İslâm düşüncesinin başat kavramlarından *tecdid* ve *ıslah* fikrinin (Yeni Selefîliğin, yeni din yorumlarının) neredeyse bütün aşamaları ve taşıyıcı unsurlarının bir şekilde laiklik düşüncesiyle, sekülarizmle ilişkilendirilmesi mümkündür. Söylem düzeyinde modernleşmeyi ve daha sert bir şekilde laikliği reddeden radikal İslâmcılıkta bile, "Anayasamız Kur'an'dır" sloganı başta olmak üzere köklü laik-seküler unsurlar vardır.

Türkiye'de ve İslâm dünyasında laiklikle doğrudan irtibatlı modernleşme teşebbüsleri ile yeni dinîleşme düşünce ve hareketlerinin içiçe tezahür etmesi de bu karmaşık süreçleri beslemiştir. Bu problemli tercih sadece siyasî merkezlerin değil dindar halkın da tercihi ve talebi gibi durmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanı konuştu 'Din işleri devletten ayrılmalı, cemaate bırakılmalı'

'Türkiye laik değil'

Bilgisayarlı başkan Diyanet İşleri Başkanı Dr. Yazıcıoğlu'nun masasında bilgisayar var. Başkan bu bilgisayarla tüm personelin kişisel ve mesleki kazıklarını her an kontrol edebiliyor.

YENİ BİR BAKIŞ Diyanet İşleri Başkanı Said Yazıcıoğlu, "Batılı ve ilmi manada laiklik, dinin devlet işlerine, devletin de din işlerine karışmaması. Türkiye'de dini müessese devlet yapısı içinde yer alıyor. Laiklikten söz edebilmek için Diyanet İşleri'ne devlet teşkilatı içinde yer verilmemeli, din işleri cemaate bırakılmalıdır" dedi

SAÇMA UYGULAMA Yazıcıoğlu, 163'üncü madde uygulamalarını da eleştirerek şunları söyledi: "Üç - beş kişi bir yerde kitap okurken yakalanıyorlar. Suç aletlerine bakıyorsunuz, cebinde tespih, başında takke çıkıyor. Böyle suç aleti, böyle suç unsuru olmaz"

141, 142, 163 Diyanet İşleri Başkanı, "düşüncenin yasaklanamayacağını" belirterek, "141, 142 ve 163'üncü maddeler kaldırılmalıdır. 163'üncü maddenin kaldırılması halinde Türkiye için şeriat düzeni tehlikesi yoktur. Aynı şeyi 141 ve 142'nci maddeler için de söyleyebilirim" şeklinde konuştu

Fikret BİLA'nın haberi 14. sayfada

Öğle tatili ve namaz saatleri değiştirildi

Üç ilde cuma düzenlemesi

Konya, Diyarbakır ve Erzurum'da resmi kuruluşlarda çalışanların "cuma namazı"na yetişebilmelerini sağlamak amacıyla öğle paydosu ve namaz saatlerinde değişiklik yapıldı

HABERİ 14. SAYFADA

Başkentte türbanlılardan yağmur altında protesto

"Emreden Allah, yasaklayan devlet" Ankara Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi kabşesinde kısıt arkadı 150 kişilik öğrenci grubu, başörtüsü yasağının kaldırılmasını istiyorlar. Kuran-ı Kerim'den ayetler okudular. Polisin yürüyüş izni vermemesi üzerine yağmurdan korunmak için şemsiyelerinin altında oturan öğrenciler, "Müslümanların boddaalarından ve yapacaklarından çekinin. Müslümanlarla uğraşmaktan vazgeçin" dediler. (Fotoğraf: Tamer ERKİNER/ANKARA) HABERİ 14. SAYFADA

Milliyet Halk Gazetesi

CUMARTESİ 9 ARALIK 1989

20 SAYFA ● 500 LİRA (KDV DAHİL)

Laiklik Tartışmaya Açık Mı?

9 Aralık 1989 tarihli *Milliyet* gazetesinde sürmanşetten verilen devrin Diyanet İşleri başkanı M. Sait Yazıcıoğlu'nun "Türkiye Laik Değil" sözü tartışmalara konu olmuştu. Uzun röportajda Diyanet'in statüsüne, problemlerine, Türkiye'de laiklik ve din-devlet ilişkilerine dair başka meseleler ve tesbitler de vardı. Tartışmaya katılan kalemşörlerden bir kısmı tehditkâr bir üslupla Yazıcıoğlu'nun haddini aştığını bildirirken bazıları da alaylı ve ironik bir dil kullanmayı tercih etmişti: "Türkiye laik değilmiş!".

Sağ alttaki fotoğrafta ise Ankara'da başörtüsüyle ilgili ihlâllere, hukuksuzluklara karşı düzenlenen protestoya katılanlar görülüyor. Hem de yağmur altında. Bu kaçıncısıydı acaba? "Emreden Allah, yasaklayan devlet" altyazısı ise birçok şeyi anlatıyor.

Türk usulü laikliğin tıkanık bölgelerinden sadece ikisiydi bunlar. Sürmanşetin sol altına iliştirilen haberin başlığı ise yakın zamanlarda kısmen çözülen bir başka kronik hadiseye işaret ediyor: "Öğle tatili ve namaz saatleri değiştirildi-Üç ilde Cuma düzenlemesi". Müslüman bir ülkede Yahudi ve Hıristiyanların toplu ibadet günleri tatil, buna karşılık Müslümanlardan toplu ibadete katılmak isteyenlerin yolları tam açık değil. Üniversitelerde hâlâ Cuma saatine hususi olarak ders koyan hocalar var. Bir kısmı da hukukçu bunların.

Dinle modernleşme/laik temayüller arasındaki ciddi mesafe yahut felsefî ve fiilî zıtlık elitler ve dindarlar tarafından da yeteri kadar önemsenmemiş gözükmektedir. Onun için laiklik problemi merkezli olarak hem dünü ve bugünü anlamak hem de gelecek için Türkiye'yi taşıyabilecek fikirler geliştirmek Türk aydınlarının önünde duran bir meseledir.

Hem Aynı Hem Farklı...

Bütün Cumhuriyet tarihini, özellikle de 3 Mart 1924 sonrasını laiklik anlayışları ve politikaları açısından tektip ve değişmez bir yorum, aynı mevzuat ve uygulamalar manzumesi olarak değerlendirmek ne kadar doğru olur? Dindarların esas itibariyle değişmeyen laiklik politikalarının değişen taraflarına verdiği cevaplar ve tepkiler nasıl olmuştur? Bu sorular etrafında, değişmeyen "dayanıklı" unsurları ihmal etmeden farklılaşan dönemlere ve başlıklara işaret etmek için siyasî merkezin, aydınların, asker-sivil bürokrasinin, basın-yayın organlarının, iç dinamiklerin ve uluslararası şartların değişmesine paralel olarak bir kısmı ciddi denebilecek laiklik tadil ve tashihlerine gidildiğinden bahis açılabilir.

Tadil ve tashihleri, değişmeleri hareketlendiren, belki bir şekilde icbar eden iki önemli sebep var; biri II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin ağır aksak da olsa demokratikleşme mecburiyeti hissetmesi, buna paralel olarak katı laiklik politikalarını gevşetmesi, normalleştirmesi veya mütedeyyin halkın pasif ama ısrarlı muhalefetinin ve geniş mânada din merkezli taleplerinin artık tekparti idaresinin eski yasakçı ve sınırlayıcı politikalarıyla idare edilemez hale gelmesidir. (Unutmamak lazım, dindar halkın Türkiye'nin yeniden dindarlaşmasındaki rolü eğitimli dindarlardan daha fazla ve daha politik bir derinliğe sahiptir).

Diğeri ise, bununla irtibatlı olarak yine II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda Türkiye'nin girmek zorunda kaldığı uluslararası ilişkilerin neticelerinden, uzantılarından biri olarak mütalaa edilebilir. Artık eski dünya yoktur ve eski laiklik politikaları da yürütülemez. Mustafa Kemal Paşa'nın vefatı ve yeni devletlülerin kendilerine kuvvetli ve itibarlı yeni bir yer ve statü aramaları da belki üçüncü bir sebep olarak zikredilebilir.

Bu sebeplerden birinin öne çıkartılması neticeyi çok fazla değiştirmeyecektir sanırım; fakat 40'lı yılların ikinci yarısında daha bariz bir şekilde görülmeye başlayacak, katı laikliğin tadil ve tashih çabalarına tekaddüm eden bazı ön/cü çıkışlardan ve yoklamalardan da bahsetmek lazım.

— Nurettin Topçu'nun 1939 Şubatında *Hareket* dergisini çıkarmaya başlaması ilk hatırlanması gereken muhalif ve yol açıcı çıkış olmalıdır.

— Oryantalistlerin yayınladığı *İslâm Ansiklopedisi*'nin tercüme, tadil ve

çok az telif yoluyla hazırlanma ve devlet tarafından yayınlanma kararının alınması ve yürürlüğe konması yeni dönemin resmi başlangıcı olarak düşünülebilir (1939). Yeniden yazdırılan tarih maddeleri Osmanlı tarihi ve kültürüyle kısmi barışma mânasına da geliyor.

— 1925 yılında kapatılan *Sebilürreşad* mecmuası çevresinin, *İslâm Ansiklopedisi*'ne karşı "sivil" ve muhalif bir hareket olarak *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'ni ve *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*'nı devreye sokması (1940. İlk sayfalarında "koruyucu tılsım" olarak İsmet İnönü'nün tam sayfa bir fotoğrafı yer almaktadır bk. Bu kitap, s. 597).

— Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında, tasavvuf, tarih ve edebiyat ağırlıklı Şark-İslâm klasikleri neşriyatının başlaması (1942).

— İlk cami yaptırma derneklerinin kurulması (1944)... bunlar arasındadır.

1950 yılına, DP iktidarına kadar son tekparti-Halk Partisi iktidarlarının bu sahada yaptıkları aslında çokpartili hayatta laiklikle ilgili yapılacakların hem sahalarını ve sınırlarını hem de dil ve üsluplarını belirleyip gösterecektir:

— İlk cami yaptırma derneklerinden Ankara Kocatepe Camisi için kurulanı 1944 yılında, Şişli Camisi için kurulanı 1945'te faaliyete geçti. İstanbul Feneryolu Camisi 1947'de, Şişli Camisi 1949'da tamamlanarak ibadete açıldı. Ve bunlar "Osmanlı" mimarisi tarzında planlandı.

— 1947 (24 Nisan): İslâmcılık akımının önde gelen isimlerinden ve İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmış Ahmet Hamdi Akseki Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirildi.

— 1947 (Temmuz): Okulların dışında fakat Milli Eğitim'in denetimi altında hususi din eğitimi programı (resmi adıyla Din Bilgileri Dersaneleri) kabul edildi.

— 1947: Muhtemelen 1924 yılından itibaren döviz kıtlığı, yol emniyeti, bulaşıcı hastalık, "Araplara para yedirmemek"... gibi gerekçelerle fiilen yasaklanan hac ibadetine izin verildi.

— 1949 (15 Ocak): Eski İslâmcılardan Şemsettin Günaltay son CHP iktidarının başbakanlığına getirildi.

— 1949 (15 Ocak): İmam Hatip Kursları tedrisata başladı.

— 1949 (16 Şubat): 20 küsur yıl sonra ilkokulların 4 ve 5. sınıflarına seçmeli ve velilerin isteğine bağlı olarak Din Dersleri kondu. Kontrol altında tutulmak kaydıyla okulların haricinde de (özellikle camilerde) din eğitimi verilmesine müsaade edildi.

— 1949 (21 Kasım): Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi açıldı.

4 bin 758 imzalı bildiri Adalet Bakanlığı'na sunuldu

'163, kaldırılmasın'

HABER MERKEZİ

ADALET Bakanı Oltan Sungurlu'nun çağrısı üzerine Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) komünist ve dinci partilerin kurulmasını yasaklayan 141, 142 ve 163'üncü maddeleri tartışmasına katılan öğretim üyeleri, sanatçı, işadamı ve gazetecilerin imzaladıkları bildiride, Türkiye'nin geleceği açısından son derece tehlikeli olacağı gerekçesiyle 163'üncü maddenin kaldırılmasına karşı çıkıldı.

Doçent Doktor Yaman Örs tarafından yapılan açıklamaya göre, 4 bin 758 kişinin imzaladığı bildiri, dün Profesör Yahya Zabunoğlu, Profesör Eralp Özgen, Profesör Çiğdem Altay, Profesör Esin Konanç ve Doçent Yaman Örs'ten oluşan bir heyet tarafından Adalet Bakanı Sungurlu'ya sunuldu.

Bildiride, TCK'nın sözkonusu maddelerinden sadece 163'üncü maddenin laikliği yasal olarak koruma görevini taşıdığı vurgulanarak bu maddenin kaldırılmasının Anayasa'ya aykırı olduğu belirtildi. 163'üncü maddenin kaldırılmasının şeriat devleti kurulmasına yasal olanak sağlayacağından endişe duyduklarını belirten 481 profesör, doçent ve öğretim görevlisinin yanısıra çeşitli kesimlerden vatandaşların da imzası bulunuyor.

İstanbul, Ankara, Adana ve Samsun'dan 953 ev kadını, 805 propagandist, spiker, desinatör, modacı, bakkal, şoför, tezgahtar, kaptan, 664 serbest meslek sahibi, 228 büro personeli, 207 mimar, mühendis, teknik ressam, 178 emekli, 164 iktisatçı, işletmeci ve turizmci, 155 doktor, 140 öğrenci, 115 öğretmen, eğitimci, 113 sanatçı 105 yönetici, iş sahibi, 101 avukat, 75 eczacı, 61 gazeteci, yazar, 53 işçi, 48 bankacı, 45 hemşire, sağlık personeli, 27 sosyal bilimci, 18 sanayici, 16 emekli asker, 9 eski milletvekili ve senatörün imzasının bulunduğu bildiride şu görüşlere yer verildi:

"Laiklik, Anayasa'nın 24'üncü maddesinin açık ifadesine ve buna paralel 163'üncü maddenin açık hükümlerine rağmen hergün artan bir tehditle karşı karşıyadır. Bu nedenle, bugünkü koşullarda 163'üncü maddenin kaldırılması veya yaptırımlarının azaltılmasını değil, bu maddenin yargı organlarınca titizlikle uygulanmasını uygun görüyoruz."

Bildiriye katılanlar

Bildiriyi imzalayanlardan bazıları şunlar:

"Suna Kan, Gürer Aykal, Yıldız Kenter, Şükran Güngör, Bedri Baykam, Aydın Boysan, Ayten Gökçer, Serbülent Bingöl, İshak Alaton, Üzeyir Garih, Jak Kamhi, Suna Kıraç, İnan Kıraç, Halit Narin, Özden Narin, Alev Coşkun, Nezihe Meriç, Esin Afşar Aral, Gürol Sözen, Ülkü Giray, Füsun Eczacıbaşı, İsa Çelik, Tuncer Cücenoğlu, Rana Pirinççioğlu."

163. Madde: Muğlak Ama Kılıç Kadar Keskin!

CHP'nin çokpartili hayata geçerken 1949 yılında çıkardığı, DP iktidarının da tahkim ettiği meşhur 163. Madde ve DP iktidarının çıkardığı 1953 tarihli Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun laikliğin nasıl anlaşıldığına ve muğlaklıklarına işaret ediyor. Din ve vicdan hürriyetinin muhtevası ve kullanılması yöneticilerin, kolluk kuvvetlerinin, hakim ve savcıların insafına bırakmış sayılır.
163. Maddenin kaldırılmaması için Adalet Bakanlığı'na dilekçe verenler arasında Suna Kan, Yıldız Kenter, Şükran Güngör, Ayten Gökçer, Bedri Baykam, Aydın Boysan, Ayten Gökçer, İsak Alaton, Üzeyir Garih, Halit Narin, Suna Kıraç, İnan Kıraç, Jak Kamhi, Alev Coşkun, Füsun Eczacıbaşı da var (*Güneş*, 23 Ocak 1990).

— 1949: Bakanlar Kurulu kararlarıyla Kur'an kurslarının açılmasına izin verildi.

— 1950: 28 Mayıs 1927 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti Dahilinde Bulunan Bilcümle Mebânî-i Resmiye ve Milliye Üzerindeki Tuğra ve Medhiyelerin Kaldırılması Hakkındaki Kanun"la devlet dairesi olarak kullanılan eski binalardaki, bir kısmı kazınmış, örtülmüş, bir kısmı badana-boya ile kapatılmış Arap harfli hatlar açılmaya başlandı...

— 1950 (1 ve 24 Mart): 1925'ten beri kapalı olan türbelerden 19 tanesinin ziyarete açılmasına karar verildi.

— Laiklik, hususen tekpartili yıllardaki baskılarla birleşen uygulamalar halkın sisteme ve siyasete katılımının da önündeki engellerden biri olmuştur. Bu bariyerlerin kısmen veya psikolojik olarak kalkması hem büyük şehirlerde hem de taşrada halkın dinî taleplerini ve ısrarlarını da artırmış, aralanan kapılardan yol bularak sisteme dahil olma çabalarıyla birlikte dinîleşme teşebbüslerine de destek vermiştir. MSP çizgisi dahil DP'den itibaren muhafazakâr partileri ve kurumları değiştirip dönüştüren biraz da 40'lı yıllardan itibaren giderek alan genişletecek olan halkın bu davranışlarıdır.

DP iktidarının genişlettiği bu karar ve uygulamaların hepsi tekparti iktidarının son yıllarında oldu. Çokpartili hayata geçildikten sonraki dönemlerde laiklikle ilgili karar ve uygulamaların değişmesi, geri dönüşler yaşanması yahut yeni veçheler kazanmasının dönüm noktaları askerî darbeler ve müdahalelerle olacaktır. (27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayan bu müdahaleler dizisi laiklik ve din politikaları ile mütedeyyin halkta bulduğu-bulamadığı karşılık, pasif fakat ısrarlı karşı davranışlar açısından yeterince tetkik edilmemiştir). Bununla beraber çokpartili hayatla birlikte iktidara gelen muhafazakâr partiler takip ettikleri politikalar ve kendilerine yönelik sert tenkitler sebebiyle, paradoksal olarak yahut beklenebileceği şekilde katı laiklik politikalarının ve Kemalist fikriyatın yerleşmesine, katılaşmasına da sebebiyet vermişlerdir.

Laiklik Muğlaklık ve Müphemlik Kaldırır mı?

Evet, laiklik politikalarında çokpartili hayat boyunca kısmen iktidarlardan, halkın taleplerinden, kısmen dönemden, zamanın ruhundan ve nihayet uluslararası şartlardan kaynaklanan, menfi veya müsbet olarak değerlendirilebilecek birçok değişiklik olmuştur. Fakat bir asır gibi uzun sayılabilecek bir tarih içinde değişmeyen, zamana dayanıklı hale gelmiş/getirilmiş bazı ana kararları, uygulamaları ve mümkünse bunların mantığını gündeme getirmek ve tartışmak muhtemelen daha önemlidir.

Bunlar arasında bizce birinci sırada zikredilmesi gereken husus Türk usulü laikliğin bütün tarihini kuşatan *muğlaklık* ve *müphemlik* özelliği yahut tercihidir. Özellikle işin tabiatı ve tekniği icabı açık ve net olması gereken laiklikle, din ve vicdan özgürlüğü ile, din eğitimiyle, bunlarla irtibatlı kurumlarla alakalı kanunların, mevzuatın da muğlak ve müphem bir tarzda düzenlenmesi, öyle bırakılması şuurlu ve ısrarlı bir tercihten başka nasıl açıklanabilir acaba? Açıklanabilir mi?

Bazı örnekler verelim:

— Meselâ hilafeti ilga eden kanunda (1924) yer alan "Hilafet hükümet ve cumhuriyetin mâna ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan..." ibaresi niçin buraya, bu şekilde konulmuştur ve ne demek istenmektedir? Hilafet Cumhuriyetin ve Türk hükümetinin içinde nasıl bulunmaktadır? (Başvekil Adnan Menderes'in Meclis'e hitaben "siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz" sözünü, bir şekilde bildiği veya siyaseten anladığı bu muğlak mevzuat beyanına yaslanarak söylediği, bir sırrı faş ettiği için de bedelinin ağır olduğu rivayet edilir).

— Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun medreseleri re'sen kapatmak yerine "Bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedil-

ZAMAN 10 RÖPORTAJ 2 EKİM 1994 PAZAR

'Laikçilik Türkiye'nin zihnini frenliyor'

O'NDAN GELDİK O'NA DÖNECEĞİZ

Türkiye'de, her alanda kavram karışıklığı yaşıyoruz. Bu karışıklığa isterin başına, hiç korkusuz **laiklik** oturuyor. Bir kaşık suda fırtınalar koparılıyor. **'Ne oluyoruz?'** bile diyemeden, toplum **laik** olan ve olmayan şeklinde **sun'i** bir ayrıma zorlanıyor... Öl sebepten, **Pazar Konuşmaları**'nı, Türkiye'nin ender siyaset bilimcilerinden **Prof. Dr. Nur Vergin**'le gerçekleştirdiğimiz içten konuşmaya ayırdık. **Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Siyaset Bilimi öğretim üyesi Nur Vergin** özellikle **TÜRKİYE GÜNLÜĞÜ** dergisinin **Temmuz-Ağustos** sayısında ele aldığı **'Laiklik'** konusunu, çözümleyici yaklaşımla gerçek zeminine oturttu. Görüşmeyi gerçekleştirdiğimiz esnada **babası** ağır hasta olan **Nur Hanım**; *'Herhalde, emr-i Hak vaki olacak, şiddetli rahatsızlığı var. Eskiden olsa çıldırırdım. Allah'a olan sevgim, babam hakkında metin olmamı sağlıyor'* diye konuşmuştu. Görüşmemizin akabinde kendisini aradığımda, dile getirdiği metanetin, acı gerçekliği ile karşılaştım... Emr-i Hak vaki olmuş ve **Paris Büyükelçiliği** yapmış olan babası **Nurettin Vergin** rahmet-i Rahman'a ulaşmıştı... **İnna lillahi ve inna ileyhi raciun...**

'Evvah! Türkiye fundamentalisti mi oluyor?' diye yaygara koparıyorlar. Hayır, Türkiye fundamentalist olmuyor. Kendisi oluyor, bunu gösteriyor çekinmiyor...

Sekiz yaşında Fransa'ya gittiniz. Kültürel anlamda bir çatışma yaşadınız mı?

Ben hariciyeci çocuğuyum. Babam uzun yıllar yurtdışında görevlendirilmiş olduğu için, 8 ila 32 yaş arası devamlı yurtdışında idim. Bu sebeple ilkokul dahil olmak üzere tahsilimin hiç bir aşamasını Türkiye'de yapmadım. Çoğunlukla tahsil yaptığım ülke de Fransa. Yurduma adapte konusunda bir sorunum olmadı. O yıllarda yüksek bürokrasinin hayat tarzı çok *Batıvari* bir hayat tarzıydı. Dolayısıyla benim Fransa'da yapacağım tek şey Fransızca öğrenmek oldu. Bunun dışında oturmak, kalkmak, giyinmek konusunda sıkıntım olmadı. Hatta noel kavramını da tanıdım?

Şüphesiz, fevkalede büyük bir kurtuluştu. Eskiden benim *nomineshi* hesap vereceğim odak vardı ve bu belirsiz bir şekilde durduğum hapsediyormuş, esir alıyormuş. Şu anda ise hesap vereceğim *tek bir odak* var. *Tek O. büyük O.*

Laik-anti laik, şeklerlik, laik-peresti k ve son olarak, sizin kavramlaştırdığınız 'laikçilik' gündeme geldi. Bu kavramların gelişi güzel kullanılıyor olması bir sıkıntı diyalektiği yaşandığını mı gösteriyor?

Bu kavramların karışıklığının salında bir *reaksiyon* tekabül ediyor. Çünkü temelde *realitemizde bir karmaşıklık* var. Türkiye resmen, hukuken bir bütüne kadar insanın insanları *'ulaşı'* diyorlardı, müstehzi bir tavırla. Eh bunlar da *laikçi*...

Bu, doğrudan doğruya dille geliliyor mu?

Laikçi söylem, tam anlamıyla bir söylem olmadığı için, bir takım retorikler içerisinde. Mesela, *'Evvelâ, hiç de Müslümanız'* veya *'Herkesin dini kendine, belli etmesin'* diyorlar. Şimdi bu garabeti düşünebiliyor musunuz? İnsanlar Müslüman olduğunu belli etmesin, Hristiyan ve Yahudi olduğunu belli etmesin... Bu vakıanın bir *yeryüzü Türkiye'nin zihnini frenliyor.*

'Ola olgusunu kavradıktan sonra önümüzdeki tüm engellerin kalktığını, özgürleştiğini görürüm' dedinize. Laikçi anlayışın ortadan kalkması, toplumsal özgürleşmeyi de beraberinde getirmiş mi olacak?

Hiç şüphe yok. Bir sosyolog olmamdan veya kişiliğimden kaynaklanıyor zannedersiniz. Bu toplumda kendini arayanlı büyük bir ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Manevi bir *kendini* eksikliğimiz var. Bundan da hiç yakınmamak icabediyor. Şehirleşme sürecinde olan Türk köylüsünün şehir mekanlarını sahiplenmesi olaydır. Ve de hukuktur, çünkü sahibidir. Vatandaş olarak sahibidir. Bu insanlar mülteci değildir.

'İkili modernleşme şemaları'nın yanlışlığı mı?

Evet, yanlış bir modernleşme anlayışı. Çünkü modernleşme, dini bertaraf etme değildir. Bu tamamen yanlış.

Din ve devleti ayrıştırmak, arasına duvarlar örmek büyük bir *yanılgı*. Herhalde hiç düşünülmeden söylenmiş sözler. Ve bu yaklaşım Türkiye'yi olsa olsa mutsuzluğa sevkeder. Devletin, sosyal barışı gözönüne alarak vatandaşlarının -farklı dinlerde olabilir- dinlerini üstlenmesinden yanasınız. Çünkü Türk toplumunda devletin çok büyük bir belirleyiciliği var. Türkiye'de insanlar devletle çok bütünleşmiş bir yapıya sahip lir?

Din ve devleti ayrıştırmak, arasına duvarlar örmek büyük bir *yanılgı*. Herhalde hiç düşünülmeden söylenmiş sözler. Ve bu yaklaşım Türkiye'yi olsa olsa mutsuzluğa sevkeder. Devletin, sosyal barışı gözönüne alarak vatandaşlarının -farklı dinlerde olabilir- dinlerini üstlenmesinden yanasınız. Çünkü Türk toplumunda devletin çok büyük bir belirleyiciliği var. Türkiye'de insanlar devletle çok bütünleşmiş bir yapıya sahip

miştir" gibi bir ibareyi tercih ederek, kapatmayı kanun mevzuu değil de sadece bakanlığın kararı ve icraatı seviyesine düşürmesi niçin tercih edilmiştir? Medreseleri kapatan Tevhid-i Tedrisat Kanunu değil, bakanlığın bir kararıdır. (Bugün Milli Eğitim Bakanlığı kanun yoluyla kendisine devredilmiş medreseleri kapattığı gibi tekrar açabilme yetkisine hukuken sahip gözükmektedir. Latife gibi gelebilir ama hukuken durum budur. "Devrim kanunları"ndan sayılan bir mevzuattaki düzenleme böyle muğlak ve müphem yapılmış, öyle uygulanmıştır).

— Aynı muğlaklık ve siyaset tarzı ezanın Türkçe okunmasını düzenleyen kanunda, iki imamlık kadrosunu muhafaza ederek Ayasofya Camisi'ni müze haline getiren resmi yazışmalarda, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın bu yazışmaların altındaki imzasında da vardır. 1934 yılından tekrar cami olarak açıldığı 2020 yılına kadar resmi olarak Ayasofya Camisi adıyla bir kurum olmamakla beraber Ayasofya Camisi imamlık kadrosu ve bu kadronun görevlisi fiilen hep olagelmiş ve o kadrodan maaş almıştır. Niçin ve nasıl oluyor bu?

— Dindar insanların başında uzun yıllar muğlak fakat tehditkâr bir afet habercisi gibi dolaşan meşhur 163. Madde öyle düzenlenmiştir ki gerektiğinde bu maddeden, -kanunu yapan kişiler, CHP erkânı dahil tutuklanamayacak hiçbir dindar insan yok gibidir.

CHP'nin 1949 yılında çıkardığı, DP iktidarının da tahkim ederek arkasına sığındığı bu madde yahut DP iktidarının çıkardığı 1953 tarihli

Yeşim Arat

NEDEN?

Türkiye, dinle olan sancılı ilişkisini bir türlü iyileştiremiyor. Din sorunu neredeyse Brezilya dizilerine döndü. Bir macera bitiyor, bir macera başlıyor. Ama sorun hep aynı sorun. Türk toplumunun, dini ve kadını kendi çerçevesinin içine yerleştirmekte zorlanması sorunu bu. Yakın tarihimizde, hem dini siyasete alet etmek isteyenlerin, toplumu korkutmuş olması, hem de laikliği kendilerine iktidar basamağı yapmak isteyenlerin hoyratlığı sonucunda din konusu Türk toplumunun neredeyse en dikenli konusu oldu. Biz yıllardır bu konuyu ya kadın, ya türban ya da eğitim üzerinden tartıştık. Bu tartışmaların çoğu, türban takan kadınların şeriat istediği varsayımından hareket ediyor. Acaba öyle mi? Türbanlı kadınları, fikirlerinin sorulduğuna rastlamak pek mümkün değil. Ama onlara ne düşündüklerini, İslam'ı nasıl algıladıklarını, nasıl bir ülkede yaşamak istediklerini sormuş olan birileri de var elbette. Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi, siyaset bilimci Yeşim Arat da onların en önde gelenlerinden, en tanınmışlarından biri. Profesör Yeşim Arat'ın, kadının siyasetteki rolü, İslamiyet ve türban konularında önemli araştırmaları, kitapları var.

Türbanlılar da 'laiklikten' yana

NEŞE DÜZEL
nese.duzel@e-kolay.net

Türban, laikliği tehdit etmiyor. Araştırmalarıma göre türbanlılar da laik düzenin bir parçası oldu. İslam hukuku ve din devleti istemiyorlar

Müslüman toplumlarda bir kadın sorunu var. İslamiyet kendini diğer dinlerden kadınla farklılaştırıyor. Baskı ve kurallar kadında yoğunlaşıyor

Türban alternatif bir modernleşme olabiliyor. Kadın, başını örtmeden evde kalacağına, başını örtüp dışarıya çıkabiliyor. Siyasete katılıyor

Neden ilgilenme alanı olarak türbanı seçtiniz?

Kadınların siyasal yaşama katılımı konusunda çalışma yaptığım için türban konusunda da yoğunlaştım.

Siyaset sosyoloğu Prof. Ali Yaşar Sarıbay, örtünme zorunluluğunun kadını ikinci sınıf vatandaş haline getirdiğini öne sürüyor. Genelde dinler, özelde İslam, kadını ikinci sınıf vatandaş haline mi getiriyor?

Ben başımı örtmem, çünkü örtünmeyi, bedenim üstünde kurulmak istenen tahakkümün bir yolu olarak görüyorum. İslami kuralların, kadını ikinci sınıf yapmaya yöneldiğini ben de düşünmüyorum. İslami hukuk benim eşitlik anlayışımı yansıtmıyor. Mesela çokeşlilik. Bunu, ikinci sınıflığın işareti olarak alıyorum. Ama İslam'ın kadınla ilgili bu tutumunu, yaptırımlarını herkes benim gibi okumuyor.

Peki nasıl okuyor?

Müslümanlığı başını örterek uygulayan kişi, kendisini ikinci sınıf görmüyor. Örtünmenin kendisine erkekle eşitliğinden hiçbir şey kaybettirmediğini düşünüyor. O, kendisini birinci sınıf olarak görüyor. Ayrıca İslam'ı kadını ikinci sınıf vatandaş yapan, adil olmayan bir din, bir ideoloji olarak da anlamıyor. Bu fark çok önemli. Bizim bu farkın bilincinde olmamız ve böyle

beral düzen için büyük bir potansiyel tehdit oluşturabilir. Böyle teorik bir sorun var ama, bugün pratikte Türkiye'ye baktığımızda böyle bir tehdit yok.

Türk siyasetinde kadın, aktif olarak çok fazla yer almıyor, ama dolaylı yoldan çok önemli bir rolü varmış gibi gözüküyor. Bizim siyasi hayatımızda kadının rolü nedir?

Kadının Türk siyasal hayatında çok önemli bir işlevi olmuş. Türk modernleşmesi, Türk milliyetçiliği ve laikleşme süreci kadının üzerinden kurgulanmış. Medeni Kanun'la kadına hak, hukuk verilmiş, eğitim olanakları sağlanmış. Bu hakların verilmesini istemeyen Müslüman kesim kontrol edilmiş, dışlanmış. Kadına verilen bu hakları Cumhuriyet, Türk milliyetçiliğiyle meşrulaştırmış.

Bunu nasıl yapmış?

Ziya Gökalp, 'Biz Müslümanlık'tan önce Orta Asya'da hakanla hatunun bütün anlaşmaları beraber imzaladığı, kadınların yönetici olduğu, at üstünde koştuğu, erkeğin yaptığı her işi yaptığı bir toplumuz. Türklük budur' demiş. Bu yüzden sadece laikleşme ve demokratikleşme sürecinde değil, millet yaratma sürecinde de bu ülkede ka-

"Benim Hakkımda Kim Karar Verecek?"

Soğuk Savaş sonrası dönemde herkesi laikliğe ikna etmenin yollarından biri de laiklik-laikçilik ayrımı yapmaktan geçiyordu. Nur Vergin bu projeyi yürütenlerin önde gelenlerindendi. Onun için solculardan, milliyetçilerden ve İslâmcılardan liberalliğe doğru heves edenlerin gözdesi idi. Suçlu laiklik değil laikçilik! (*Zaman*, 2 Ekim 1994).

Kadın akademisyenlerden siyaset bilimci Yeşim Arat tam bir Cumhuriyet aydını davranışı sergileyerek türbanlılar için de kararları kendisi vermek istiyor, belki dayatıyor. Kendisi için bir başörtülü akademisyen tarafından "Türkiye'de laikler de dinci" denseydi nasıl bir tavır takınırdı acaba?

Konuşmasında "Müslüman toplumlarda bir kadın sorunu var. İslâmiyet kendini diğer dinlerden kadınla farklılaştırıyor. Baskı ve kurallar kadında yoğunlaşıyor. Türban alternatif bir modernleşme olabiliyor. Kadın başını örtmeden evde kalacağına başını örtüp dışarıya çıkabiliyor, siyasete katılıyor" gibi beylik cümleler de var (*Radikal*, 15 Aralık 2003).

"Bayram gecesi TV'de Ankara müftüsünü izlediniz mi? TV'de yapılan dinsel yayınlar için ne düşünüyorsunuz? Kimi okullarda açılan mescitlere ne diyorsunuz? Meclis başkanının parlamento çatısı altında kurduğu iftar sofrasına ne diyorsunuz? Başbakanın eski Ankara Palas'ta, yeni Devlet Konukevi'nde verdiği iftar yemeğine ne diyorsunuz? Kimi bakanlıkların Ramazan boyunca kapısına kilit vurulan yemek salonlarına ne diyorsunuz? Yasal nikâh ile yetinmeyip imam nikâhına başvuranlara ne diyorsunuz? TV, bakanlar, Meclis başkanı, laik Türk Cumhuriyetini dinsel bir görüntüye sokmuyorlar mı giderek, laiklik ilkesini aşındırmıyorlar mı? Ya Fukara Fonu'na ne buyrulur? Gerekçesi sosyal adaleti sağlamakmış! Adaletsizliği gidermenin başka yöntemi yok mu? 'Hakkı bey iyi ki görmedin' diye ayrıldım babamın mezarından (...)". Müşerref Hekimoğlu, "Mezar Taşları Bayram Resimleri", *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1986.

Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun esas itibariyle din ve vicdan hürriyetini kullanılamaz, en yumuşak tabiriyle yöneticilerin, kolluk kuvvetlerinin, hakim ve savcıların, bürokratların insafına bırakmış hale getirecektir.

Ceza Kanunu'ndan Soğuk Savaş bittikten sonra, 1991 yılında ancak çıkartılabilen 163. Maddenin, 1983'te dili bir miktar sadeleştirilmiş ve müeyyideleri artırılmış hali şöyledir:

> "Laikliğe aykırı olarak, devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasi amaçla veya siyasi menfaat temin ve tesis eylemek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.
> Şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri veya dini kitapları alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.
> Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri devlet daireleri, belediyeler veya sermayesi kısmen veya tamamen Devlete ait olan iktisadi teşekküller, sendikalar, işçi teşekkülleri, okullar, yükseköğrenim müesseseleri içinde veya bunların memur, müstahdem veya mensupları arasında işleyenler hakkında verilecek ağır hapis cezası üçte bir nispetinde artırılır.
> Üçüncü ve dördüncü fıkralarda yazılı fiiller, yayın vasıtaları ile işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde artırılır"[1].

1953 tarihli Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun'un birinci maddesi de çokpartili hayata geçişle, DP iktidarıyla birlikte dinî sahadaki muhtemel özgürlük genişlemelerinin ve rahatlıkların hem şahsi olarak hem de eğitim-öğretim ve kurumsallaşma bakımından önünü kapatmak için kaleme alınmış gibidir:

> "Siyasî veya şahsî nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dini veya dinî hisleri yahut dince mukaddes tanılan şeyleri veya dinî kitapları alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Fiil neşren [yayın yoluyla] işlenirse hükmolunacak ceza yarı nisbetinde arttırılır"[2].

1 CHP iktidarının son başbakanı, eski İslâmcılardan Şemsettin Günaltay'ın imzasıyla 9 Mayıs 1949 tarihinde Meclis'e sevkedilen kanunun gerekçesi şöyle başlıyor: "Son zamanlarda komünistlik ve dincilik propaganda ve cereyanları dikkati çekecek bir mahiyet almıştır. Hal ve vaziyetin imkân ve müsaadesine göre çeşitli ve çok değişik şekillerde çalışmalar ve cemiyet nizamlarını komünist esasları ve dinî akidelere uydurmak isteyenlerin gizli ve açık her nevi hareket ve faaliyetleri memleketin ve halkın emniyet ve selâmeti ve saadet ve refahı ve ilerleme ve gelişmesi namına bir tehlike teşkil etmeye başlamış ve cemiyeti içinden gevşetip çökertmeye matuf bu türlü bozguncu faaliyetlerin layık oldukları şiddet ve ehemmiyetle takip ve tenkilini gerekli kılmıştır".

2 Başbakan Adnan Menderes'in imzasıyla 20 Temmuz 1953 tarihinde Meclis'e sevkedilen kanunun gerekçesinde şu paragraf da yer alıyor: "Dinî sâik ve gayeler adı altında girişilen bazı hareketlerin siyasî veya şahsî menfaatleri istihdaf eylediği ve meşru kisveye bürünen ve memlekette hakim hürriyet havası suistimal edilerek yapılan bir kısım siyasî toplantıların, müesses temel nizamları baltalamak ve irtica ve taassubu canlandırmak maksadına matuf bulunduğu yer yer tezahür eden hadiselerin takibi neticesinde meydana çıkmıştır".

Özgürlükçü olduğu sürekli vurgulanan 1961 Anayasasının din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 19. Maddesi de aynı istikamette ve muğlaklıktadır:

> "Herkes, vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmıyan ibadetler, dini âyin ve törenler serbesttir. Kimse ibadete, dini âyin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz. Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğini ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır. Kimse, devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amaciyle, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasî partiler, Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır".

1982 Anayasasında din ve vicdan hürriyeti maddesi 24. Madde olacak ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersini mecburi hale getirmesi dışında önemli bir yenilik ve sarahat getirmeyecektir.

Bu mevzuatın metinleri din ve vicdan hürriyeti için neredeyse hemen hiçbir serbest saha bırakmamakta kararlı, katı/keyfi yorumlandığı zaman keyfi tasarruflara, istismarlara açık bir niyet ve görüntü veriyor. Uzun yıllar uygulama da böyle olmuş; yüzlerce mahkemede Kur'an-ı Kerim, enam-ı şerif başta olmak üzere içinde eski harfli metinler olan ilmihal, namaz hocası ve dua kitapları, ayrıca takke, tesbih, sarık, muska... gibi metinler, ögeler, Halk Müslümanlığı unsurları gerekçe gösterilerek "suç unsuru" kabul edilmiş, normal ibadetlerini yerine getirenlerle çocuklara dinî bilgiler, Sübhâneke duası ve Kur'an öğretenler, birlikte dinî muhtevalı dersler yapanlar... âyin yapıyor, "devletin temel düzenini dini esas ve inançlara uyduruyor", "devleti yıkmaya teşebbüs ediyor" diye suçlanmış ve binlerce insan sudan sebeplerle tutuklanmış, yargılanmış, hakaret ve işkence görmüş, hüküm giyerek hapis yatmış; birçok vakıf, dernek, kurum laiklik karşıtlığı, irtica ve taassup, dini istismar suçlamasıyla yargılanmış ve kapatılmıştır. Bunların kaynağı ve mesnedi her tarafa çekilebilecek, bugün de muğlak ve müphem olan laiklik mevzuatıdır[3].

DP iktidarının daha başlarında çıkarılan Atatürk'ü Koruma Kanunu da bir tür 163. Madde olarak işlemiş, daha doğrusu istismar edilerek, aleyhte yorumlanarak çokça insanın mahkumiyetine veya ilmî ve fikrî kanaatlerini, siyasî tenkitlerini açıklayamayacak hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu kanun aslında bir kişinin korunmasından ziyade Cumhuriyet idaresinin ve ideolojisinin, bu arada laikliğin tartışılması ve tamire,

3 Bu konudaki mevzuat, yorumlar ve uygulamalar için bk. "Din Hürriyeti Aleyhinde Cürümler", Sulhi Dönmezer, *Özel Ceza Hukuk Dersleri* kitabı içinde, İstanbul, Hukuk Fakültesi Yay., 1984, s. 8-52; Ayhan Önder, "Hürriyet Aleyhinde İşlenen Cürümler", *Türk Ceza Hukuku-Özel Hükümler*, İstanbul, Beta Yay., 1985, s. 1-42.

tadile tabi tutulmasının önünü tıkamış, belki daha da önemlisi Türk siyasetini, asker-sivil bürokrasiyi, üniversiteleri, ilim ve fikir hayatını ikiyüzlülüğe ve sathiliğe sürüklemiş[4], tarih anlayışını dar ve verimsiz bir alana hapsetmiş, konumuz itibariyle de laiklik çalışmalarını ve dinî alanla ilgili tartışmaları, yorumları derinliksiz bırakmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönem itibariyle bu kanun gerekçe gösterilerek yapılan sorgulama ve cezalandırmalar çok azalmış olmakla beraber ilim ve fikir hayatına getirdiği kısıtlamalar ve suniliklerle bir suçlama unsuru olarak kullanılması devam etmektedir.

Bakın iş nerelere varıyor:

> "(...) Geçenlerde İlim Yayma Cemiyeti namiyle Mülüman Türkler[in] teşkil ettikleri cemiyetin programında neşredecekleri eserler meyanında dinî eserler de olduğu için yetmiş kişi kurucuları bu [Cemiyetler Kanunu'ndaki "dinî mahiyette cemiyet teşkili memnuiyeti" hakkındaki] madde ile ceza mahkemesine sevkolundular (...)"[5].

— Uzun yıllar Türkiye'yi meşgul eden, yarın edip etmeyeceği de meçhul olan, 1966 yılından beri birçok haksızlığın ve mağduriyetin sebebi olmuş başörtüsü problemiyle ilgili kanuni düzenlemelerde ve mahkeme yorumlarında da aynı muğlak ve müphem tavır düne kadar devam edegelmiştir. (Hukukçu olmamakla beraber bugün muğlaklığın tamamen kalktığından hiç emin değilim).

Başka birçok örnek daha var. Fakat muğlaklığın ve müphemliğin niçin dayanıklı bir siyaset etme biçimine ve aracına dönüştüğü yeterince düşünülmüş ve tartışılmış değil. Her konuda ahkâm kesen hukukçuların bile bu meseleyi hiç tartışmamış olması daha da calib-i dikkat.

Acaba siyasî merkezle Cumhuriyet ideolojisi ve kurumları hedef mi küçültmektedir yoksa din merkezli talepleri ve muhalefeti harekete geçmekten alıkoymak, kademeli mesafe almak için zaman mı kazanmaktadır? Yahut istediği zaman müsbet, gerektiği zaman menfi yorumlayıp dilediği gibi kullanabileceği bir düzenlemenin varlığı üzerinden kendisini milletine ve dış baskılara karşı daha mı güçlü ve garantide hissetmektedir?

Aslında din ve laiklik bahsinde tabiri caizse felsefî muğlaklık ve müphemlik diyebileceğimiz ve yine maalesef hemen hiç tartışmadığımız başlıklar, sorular da var. Meselâ:

— Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı, İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri... dinî kurumlar mı laik kurumlar mı?

— Cemaat ve tarikatlar, dinî gruplar ve mütedeyyin "sivil toplum" kuruluşları dindar mı laik mi?

4 Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hem 12 Eylülden hem de 28 Şubat sürecinden sonra Atatürk'le ilgili birer kitap ve dergi sayıları çıkarmak mecburiyetinde kalması; 12 Eylül darbesinden önce Anıtkabir ziyaretlerine gitmemekle meşhur olan Erbakan'ın, Refah Partisi sürecinde ziyaretlere başlaması, "Atatürk yaşasaydı Refah Partili olurdu" cümlesini telaffuz etmesi ve Cumhuriyet ideolojisi tenkitlerini 90'lı yıllarda 70 yıldan 50 yıla indirmesi (Atatürk dönemini dışta tutmaya başlaması) suniliğin boyutlarını göstermesi bakımından iyi birer örnek olmalıdır.

5 Eşref Edip, "Müslüman Türk Milleti Din Hürriyetine Tamamen Sahip midir?", *Sebilürreşad*, VI/132, Ağustos 1952, s. 100-01.

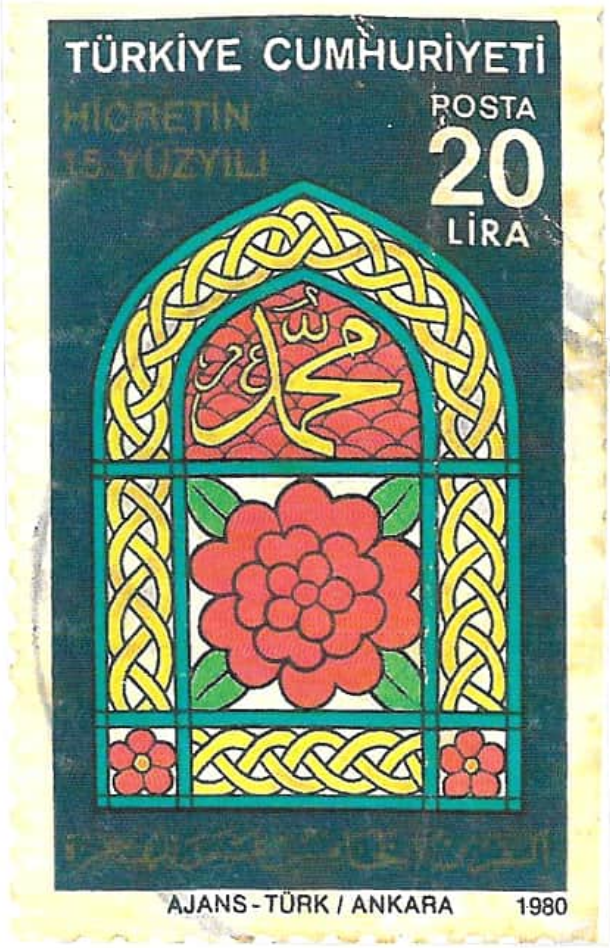

Takvim Devrimi Ne Oldu?

1980 yılında, 12 Eylül darbesinin yapıldığı senedeyiz. Aynı yıl İslâm dünyası hicretin onbeşinci asrına adım atıyordu. Cağaloğlu'nda milliyetçi-muhafazakâr-İslâmcı yayınevleriyle bir toplantı yapmış ve bu yeni asrı yapacağımız yayınlar üzerinden nasıl karşılayacağımızı, değerlendireceğimizi konuşmuştuk.

Bir müddet sonra Türkiye Cumhuriyeti Posta idaresi bizi şaşırtacak (ve hatta kıskandıracak!) bir teşebbüste bulundu ve "Hicretin 15. Yüzyılı" için iyi tasarlanmış hatıra pulları bastı. (Pulları gören ve şaşıran kaç kişiydi acaba, bilmiyorum). Güzel bir "Muhammed" istifi, altında O'nun sembolü bir gül, etrafında klasik Selçuklu-Osmanlı mimarisi süsleme motifleri... Bütünü bir cami penceresindeki vitray gibi düzenlenmiş (Ankara, Ajans Türk Matbaası, 1980).

Ankara ne yapıyordu acaba? 26 Aralık 1925 tarihinde (10 Cemaziyelahir 1344/26 Kânunievvel 1341) başlayan Hıristiyan takvimine geçişi kısmen de olsa tadil ve tashih mi ediyordu? Yoksa yeni takvim nasıl olsa yerleşti, hicri takvim mütedeyyin insanlar için bile bir şey ifade etmiyor artık, takvim üzerinden laiklik çoktan benimsendi, bir şey olmaz mı diyordu?

Kısa bir zaman önce İran Devrimi olmuş, dünyada ve Türkiye'de İslâm farklı bir canlılığa bürünmüş, 12 Eylül darbecileri din sahasında 1960 darbesinin devamı olan yeni ve önemli düzenlemelere başlamıştı.

Sağda ise 12 Eylül darbesinden birkaç sene önce, 1976 yılında VII. İslâm Ülkeleri Konferansı (şimdiki adı İslâm İşbirliği Teşkilatı) için basılmış bir pul var. O sene Türkiye İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısına ilk defa ev sahipliği yapıyordu.

— Türkiye'de teknik mânada din eğitimi var mı? Mecburiliği devamlı tartışma konusu olan okullardaki Din Dersleri gerçekten dinî dersler mi yoksa laik din kültürü dersleri mi?...

Mevzuat itibariyle ve hukuken bu kurum ve uygulamaların laik oldukları söylendiğinde acaba bu beyan yeterli açıklayıcılıkta olacak mı, söylenmesi gereken her şey söylenmiş kabul edilecek mi? Elbette değil. Meselâ vatandaşlara, büyük kalabalıklara, öğrenci velilerine, hocalara bu soruları yöneltsek nasıl cevaplar alacağız dersiniz? Muhtemelen dinî kurumlar oldukları, din eğitimi verdikleri, hakiki Din Dersi oldukları istikametinde cevaplarla karşılaşacağız. Soruları eğitimli insanlara yöneltsek ne ile karşılaşacağız?

Farklar, mesafeler, boşluklar nereden, niçin ortaya çıkıyor?

Devlet Dinden, Din Devletten Ayrı mı?

Ankara'nın tarihinin hiçbir döneminde dinle devleti bütünüyle birbirinden ayıran bir laiklik anlayışı ve buna bağlı olarak din politikaları ve mevzuatı peşinde olmaması bize göre muğlaklık ve müphemlikten sonra bütün Cumhuriyet tarihi boyunca değişmeyen ikinci ana çizgidir. (Bilebildiğimiz kadarıyla 1924 yılından bugüne hiçbir üst düzey devlet yetkilisinin ağzından "Türk devletinin dini yoktur" ibaresi duyulmamıştır. Halbuki laik bir ülkede bu normal, telaffuz edilebilir bir cümle olmalıdır ve öncelikle de devletin dinler karşısında tarafsızlığını ifade eder. Ayrıca siyasî aktörler, askerî-sivil bürokrasi, üst düzey yargı temsilcileri, basın din bahsinde birçok kaba ifadeyi telaffuzda hiç de perhizkâr ve riayetkâr davranmış sayılmaz. Niçin böyle bir cümle telaffuz edilemiyor?).

Bu gerçek Cumhuriyet ideolojisini inşa eden kurucu kişilerin ve sürdüren kadroların alt düzeyde de olsa bu topraklardaki din-devlet ilişkileri hakkında felsefî ve kültürel olarak doğru bazı bilgilere sahip oldukları ve pratik-pragmatik sebeplerle de olsa buna dikkat ettiklerini gösterir. Cumhuriyet idaresinin bir taraftan her mânasıyla katı laikliği muhkemleştirirken ve mütedeyyin insanların alanını daraltırken, bu sahaya baskılar uygularken diğer taraftan kendisinin tehlikeli görmediği dindarlıkları muhafaza etmek ve devamlılıklarını sağlamak için kurumlar kurduğu, açık kapılar bıraktığı ve bunlarla birlikte cemaat ve tarikatlarla dinî gruplar üzerinden de bu sahaya destek verdiği söylenebilir.

Anayasa Mahkemesi'nin laiklikle problemli olup olmadığı açısından Diyanet İşleri Başkanlığı için yaptığı, 1972 tarihli aşağıdaki yorum ve değerlendirme din-siyaset ilişkileriyle alakalı bütün meselelere, kurumlara ışık tutacak vasıflara ve gözeneklere sahiptir:

"(...) Diyanet İşleri Başkanlığı, *dinî bir teşkilat değil*, Anayasanın 154üncü maddesinde saptandığı üzere genel idare içinde yer almış *idari bir teşkilat* durumundadır. (...) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasada yer almasının ve mensuplarının memur niteliğinde sayılmasının, (...) *birçok tarihî nedenlerin, gerçeklerin ve ülke koşullarıyla ihtiyaçların doğurduğu bir zorunluk sonucu* olduğunda kuşku yoktur. (...) Dinin devletçe denetiminin yürütülmesi, din işlerinde çalışacak kimselerin yetenekli olarak yetiştirilmesi yoluyla *dinî taassubun önlenmesi ve dinin toplum için manevi bir disiplin olmasının sağlanması ve böylece Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi, yücelmesi ana ereğinin gerçekleştirilmesi* gibi nedenlere dayan[maktadır]. (...) Devletin bu alandaki yardımı ve Diyanet İşleri kuruluşu görevlilerinin memur sayılması, devletin din işlerini yürüttüğü anlamına gelmeyip ülke koşullarının zorunlu kıldığı ihtiyaca uygun bir çözüm yolu bulmak erek ve anlamını taşımaktadır" (vurgular bizim)[6].

Bütün muğlaklığına rağmen Türkiye'de laiklik anlayışının niçin böyle olduğunu ve din işlerinin neden müstakil hale gelemediğini bundan daha iyi anlatacak metin bulunabilir mi acaba? Bu mantığın hem siyasî merkez hem de mütedeyyin halk tarafından bir şekilde ama farklı gerekçelerle kabul edilmiş olması devletin muhalif odak olma istidadı gösteren dinî grupları içine çekme alışkanlıklarına meşruluk sağlarken cemaat ve tarikatların da siyaset etme biçimine karşı olduğu devletin içine dahil olma arzularını ve arayışlarını meşru hale getirmiştir. (Çift taraflı işleyen bu mekanizma menfi yorumlandığında taraflar karşısındakini mahkum etmek için en uygun ifadelerini muhtemelen "sızma" kelimesi üzerinden kuracaklardır).

Neredeyse değişmezlik vasfı kazanmış laiklik umdelerin hamuru daha çok su kaldırır. Aslında değişenler de... Ama şimdilik bunlarla iktifa edebiliriz[7].

6 Esas 1970/53, Karar: 1971/76 ve 15 Haziran 1972 tarihli *Resmi Gazete*. Bülent Daver'in "hukuk tekniği bakımından laiklik prensibinin kabul şeklinde bir aksaklık görüyoruz. O da şudur: Laiklik prensibi Anayasa'da tayin ve tarif olunmamış ve sadece devletin laik olduğunun belirtilmesi ile yetinilmiştir" ifadeleri için bk. *Türkiye Cumhuriyetinde Lâyiklik*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1955, s. 90.

7 Laiklik probleminin Cumhuriyet tarihi boyunca ele alınış biçimleri, mevzuat ve uygulamaları, din-siyaset ilişkileri konusunda daha geniş okumalar için bk. İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, İstanbul, Dergâh Yay., 2016, s. 11-203.

1928 DİNÎ ISLAH BEYANNAMESİ

Dinî ıslahatımızın esaslarını tetkik ve tesbit etmek üzre ictima eden komisyonumuz bu babtaki ilmî kanaatini ber-vech-i zîr arzeder:

1. Demokrasi sahasında tecelli eden muazzam Türk inkılâbı, lisanî, ahlâkî, hukukî, iktisadî bütün ictimaî müesseseleriyle başlıca iki manzara gösteriyor. Birincisi bütün ictimaî müesseselerin amelîleşmesi. İkincisi bütün ictimaî müesseselerin millîleşmesi. Binaenaleyh cemiyetimizin hayatında ilme ve makulâta ait olan bütün mevzular aklın ve ilmin salahiyeti ile idare edildiği gibi millî hayata ait olan bütün faaliyetler de infiradçılıktan kurtulmakta ve millî tesanüde dâhil olmaktadır.

Türk inkılâbı lisanda, ahlâkta, hukukta, iktisatta, sanatta yaptığı bütün tahavvüllerin mebdeini ilmin makuliyetinden ve millî hayatının feyzinden almıştır.

2. Din de ictimaî bir müessesedir. Diğer ictimaî müesseseler gibi hayatın zaruretlerine katlanmak, tekâmülün seyrini kovalamak mecburiyetindedir.

Bu tekâmül gerçi dinimizin tabiat-ı esasiyesi haricinde olmayacaktır. Fakat bununla dinimizin ilmî, iktisadî ve bedîî emirleri her ne olursa olsun bütün eski şekillere ve eski örflere merbut ve tekâmül kudretinden mahrum kalacağını düşünmek hatadır. Binaenaleyh Türk demokrasisinde din de muhtaç olduğu inkişafı ve hayatiyeti göstermelidir.

3. Böyle bir ıslahat imkânı mevcut olmakla beraber bunu sırrîlerin lâ-aklî ve fevrî olan teessürlerinden beklemek bugünkü cemiyetlerin şartlarına göre bir imkânsızlıktır. Dinî hayat da ahlâkî ve iktisadî hayat gibi ancak ilmî tefekkürler ve ilmî usullerle bast u ıslah edilmelidir ki diğer müesseselerle hemâhenk bir surette hususi ve şahsî feyzini verebilsin.

Bu ıslahat için encümenimizin tasavvur ettiği tedbirler şunlardır:

4. *Evvelen ibadetin şeklinde*: Mabetlerimiz temiz, muntazam, kâbil-i ziyaret ve kâbil-i iskân bir hale getirilmelidir. Mabetlerde sıralar, elbiselikler temin edilmeli ve temiz ayakkabılarla mabetlere girilmesi terviç edilmelidir. Bu, dinî ıslahatın ibadete ait olan sıhhî şartıdır.

Sâniyen ibadetin dilinde: İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Âyetlerin, duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmelidir. Bunlar yalnız hafızanın sermayesi olarak değil mektub ve muharrer olarak dahi istimal edilebilmelidir ve mabetlerde bu esasta teşkilat yapılmalıdır.

Sâlisen ibadetin sıfatında: İbadetlerin son derece bedîî, müheyyic, derunî bir şekilde yapılması temin edilmelidir. Bunun için usul[ü] dairesinde teğanniye müstaid müezzinler, imamlar yetiştirmek lazımdır.

Ayrıca mabetlere musiki aletlerinin kabulü dahi lazım gelir. Mabetlerde ilâhî mahiyetinde asrî ve enstrümental musikiye katî ihtiyaç vardır.

Râbi'an ibadetin fikriyatında: Hutbelerin matbu şekilleri kâfi değildir. Hitabet kıraattan ayrı bir şeydir. Hutbelerde mühim olan mahiyet doğrudan doğruya ilmî yahut iktisadî fikirler değil, doğrudan doğruya dinî olan kıymetler ve muakalelerdir.

Bunu verebilecek olan insanlar hitabete muktedir din feylesoflarıdır. Bu mertebede hatiplerimiz İlahiyat Fakültesi vasıtasıyla kâfi miktarda yetişinceye kadar hariçte mevcut olan din mütefekkirlerinden ve din feylesoflarından istifade etmek lazımdır. Bunlar haricinde yapılacak hizmet din edebiyatının ve din felsefesinin tesisidir.

Bu maksadı eski şekli ile ne doğrudan doğruya İlm-i Kelâm, ne doğrudan doğruya Tasavvuf temin edemez. Asıl mühim olan şey ne Kur'an-ı Kerim'in Türkçesi ne de bu Türkçesinin tas-

"Atatürk laik cumhuriyet kurmamış" diyen Demirel'in görüşü

Laikliği tarif etmek lazım

—2—

YALÇIN DOĞAN

— Günümüzün bir başka tartışma konusu laiklik tartışması. 1982 Anayasası din dersini anayasal bir zorunluluk haline getirdi. Son zamanlarda da ifade ettiğiniz olaylar birbirini takip etti. Laik devlette zorunlu din dersi olur mu?

DEMİREL — Bu tartışmalar tümüyle yanlıştır. Bir defa cumhuriyeti kuran Atatürk değil mi? Atatürk laik bir cumhuriyet kurmamış. Atatürk TBMM'yi açmadan evvel, yani 21 Nisan 1920 tarihini taşıyan bir tebliğde, Nutuk'tan okuyorum, bakın ne diyor:

'Vatanın istiklâli, makamı refiı hilâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayatî vezaifi ifa edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin yevmi küşadını cumaya tesadüf ettirmekle yevmi mezkûrun mebrukiyetinden istifade ve bittabiin mebusanı kiram hazeratı ile Hazbabayranı Veli camii şerifinde cuma namazı eda olunarak envarı Kuran ve salâtün da istifaza olunacaktır. Badessalât ilâyeti saadet ve sancaklı şerifi hamilen dairei mahsusaya gidilecektir. Dairei mahsusaya dahil olmazdan evvel bir dua kurbanlar zebholunacaktır.'

Eğer şimdi TC devletinin kuruluşu yanlışsa o başka. TC devleti kuruluşta dini olan bir devlettir. 1928'e kadar devam eden bu anayasa 'devletin dini İslamdır' diyor. 1928'de 'dini İslamdır' kısmı kaldırılıyor. Laik tabiri yok. 14 sene sonra, 1937'de 'laiktir' tabiri geliyor. Gerek 1924, gerek 1961 ve gerekse 1982 Anayasası'nda 'laik' tabiri vardır. Din sözünün geçtiği yerde laik dinle idare edildiği gibi bir mana anlaşılacaksa, o anayasa laik değildir. TC devleti laik değildir. Çünkü TC devleti anayasasının 24. maddesinde din eğitimi mecburi yapılıyor. Ayrıca Diyanet İşleri Reisliği de devletin idaresine dahildir. Devletin memurudur. TC devletinin dinle olan münasebetini doğru anlamak lazım. Eğer din lafının geçtiği yerde laiklik ihlal ediliyor diyecekseniz TC devleti laik değildir.

Entelektüel olarak: *Ben bir entelektüel, bir aydın, bir siyasetçi olarak üzerime düşeni yaptım arkadaş. Ne inkılaba ne de inkılap kanunlarına karşıyım. Bu mümkün değil. Bir soru koyuyorum ortaya. Türkiye, daha kaç sene, 50-60 sene evvel yapılmış inkılapları, kanunları korumak mecburiyetinde kalacak? Asıl soru bu. Tutuculuk derseniz, esas tutuculuk burada.*

— Bu durumda din dersinin mecburi olması size nasıl yorumlıyorsunuz?

DEMİREL — Bana onu yorumlatmayın. Çünkü laiklik ihlal ediliyor diye TC devletinin resmi makamları beyanda bulunuyor ya. Gidin onlara sorun. Şu laikliği bir tarif etmek lazım. Anayasanın hiçbir yerinde tarif edilmiyor. Laiklik sadece Ceza Kanunu'nun 163. maddesinde bir cümle ile ge-

TC laik değildir: *TC devleti, kuruluşta dini olan bir devlettir. 1928'e kadar anayasa devletin dini İslamdır diyor. 1928'de "dini İslamdır" kısmı kaldırılıyor. Laik tabiri yok. 14 sene sonra 1937'de "laiktir" tabiri geliyor. Din sözünün geçtiği yerde laik dinle idare edildiği gibi bir mana anlaşılacaksa, o anayasa laik değildir. TC devleti laik değildir. Çünkü TC devleti anayasasının 24. maddesinde din eğitimi mecburi yapılıyor.*

dir. Uzun seneler dostluğumuz bulunan bir arkadaşımızdır. Sayın Ceyhun benimle çalışmıştır. Aynı zamanda Sayın Turgut Özal ile de çalışmıştır. Birbirlerini uzun zamandan beri tanıyan insanlardır. Sayın Ceyhun'un münasebetleri sadece insani olmaktan ibarettir. Ne mesaj getirir ne mesaj götürür.

— Sayın Ceyhun'un dışında Sayın Başbakanla herhangi bir biçimde siyasi bir haberleşme var mı?

DEMİREL — Hayır hiçbir tane yoktur. 'Vardır' diyen elini kaldırsın. Gayet açık söylüyorum. Ben söyleyeceklerimi millete söylüyorum. Ben devirlerden hiçbir şey istemedim. Bu devirden de bir şey istemem. Ben bir davanın adamıyım. Ben bir bayrağım, bir fikrin sahibiyim. Ben bir ve demokratım. Eşitlikçi, sosyal adaletçi, kalkınmacı, refahçı, millet iradesi üstünlüğüne dayalı bir Türkiye istiyorum. Bunu isterken beni yaralayacak birtakım işlerin içine girmem.

— Söylediğiniz koşullarda diyelim ki 1988 seçimlerine gidildi. Ve diyelim ki DYP, ANAP, SHP ve DSP parlamentoya girdi, Hiç kimse de tek başına çoğunluğu sağlayamadı. Ve öyle bir kombinezon doğdu ki herkes herkesle koalisyon yaparsa iktidar olur. DYP böyle bir durumda tercihi nasıl koyabilir sizce?

DEMİREL — Yasaksız ve yasaklısız bir Türkiye'den mi bahsediyorsunuz.

— Evet.

— Laikliği siz nasıl tarif ediyorsunuz?

DEMİREL — Laikliği mi?.. Laiklik aslında bizim memleketimizin tabiri değil, Avrupa'nın tabiri. Avrupa'da kilise var. Kilise senelerce devlete musallat olmuş. Musallaitan kastım şu, devletin idaresine hakim olmuş. Avrupa'da kilise ile devletin kavgası var. Ve kilisenin devlete hâkim olmasının bertaraf edilmesidir laiklik. Tamamıyla da edilememiştir. Mesela Avrupa'da Hıristiyan demokrat partileri var. Din ve dindarlık lafının geçtiği yerde **'laiklik ihlal ediliyor'** lafından kurtulmak lazım. Ben laikliği, dinin üstünde baskı kurulmasın bir, ikincisi de Türkiye'de zaten organize olmuş din adamları yok. Organize değiller ki.. Bunların devlet üzerinde baskı tesis etmeleri mümkün değildir. Türkiye Derviş Vahdeti ve Derviş Mehmeti korkusundan kurtulmalıdır. Dinin ve dindarlığın bir tehlike kaynağı olabileceği korkusundan kurtulmalıdır. Eğer din bir tehlike kaynağı ise milletin yüzde 60'ı namaz kılıyor, yüzde 99.9'u da Müslüman. Kendi milletinden korkan devlet olur mu? Bu korkulardan kurtulmalıdır. Ben ne söylediğimi biliyorum. Ben gayet ileri şeyler söylüyorum. Bunların da çeşitli tartışmalara neden olacağını biliyorum. Ama dönüp dolaşıp geleceğiniz yer de burasıdır diyorum ben. Yani bu noktadır diyorum. Yine geliyorum şeye, birtakım sakallı, şalvarlı, tespihli adamlar çıkıp da din elden gidiyor diye bağırışırlar ve devleti yıkarlar gibi bir korkuya mahal yok. Çünkü geçen 60 sene zarfında bu çeşit hadiseler münferit olmaktan öteye geçememişlerdir. Ve gayet açıklıkla söylüyorum, Türkiye'de geçen 60 sene zarfında, bu devleti yıkalım, din esaslarına dayalı bir devlet kuralım, şu programa göre yapalım, şu kadro ile yapalım diye bir bilgi de devletin eline geçmemiştir. Geçmişe ona göre muhakeme edilir. Gelin, hepsini bir hukuk temeline oturtalım diyorum.

Markos anayasası: *Efendim, anayasaya yüzde 92 oy verilmiş. Canım oyun nasıl verildiğini bilmiyor mu herkes. Evet demek mecburi, hayır demek yasak. Bir memlekette referanduma konan olay yüzde 92 oy alıyorsa, onda mutlaka sakatlık vardır. Bir memleketi kesinlikle yüzde 92 istikamete götüremezsiniz. Yüzde 92 oyu Yunanistan'daki albaylar anayasası da aldı, Markos anayasası da aldı. Hüsnü Mübarek veya Humeyni anayasaları yüzde 99 oy aldı. Yüzde 92'ye çok güvenmesinler.*

— Hakkın temeli anayasa ile başlamıyor mu?

DEMİREL — Meclisin geliş şekli bu anayasaya dokunmaya manidir. Partiler himayelidir. Bu Meclisin içerisine giren insanlar adeta himayelidir. Bu insanların kusuru değildir, devir getirmiştir bunu. Kimseyi incitmek maksadım değil. Ama Türkiye'nin bir anayasa meselesi olacaktır da, hür ve serbest seçimle gelmiş bir Meclis ancak bu anayasayı halleder. Henüz Türkiye o safhaya gelmediğine göre şimdiden bir anayasa meselesini tartışmak bir

Muhalefette Doğruyu Söylemek...

Süleyman Demirel'in 12 Eylül yasaklarının bittiği bir dönemde, muhalefette iken söyledikleri devlet tecrübesi olanların laiklik problemini bildiklerini gösteriyor: "Atatürk laik bir cumhuriyet kurmamış. (...) TC devleti kuruluşta dinî olan bir devlettir. (...) Din sözünün geçtiği yerde laik dinle idare edildiği gibi bir mâna anlaşılacaksa o anayasa laik değildir. TC devleti laik değildir. Çünkü TC devleti anayasasının 24. Maddesinde din eğitimi mecburi yapılıyor. Ayrıca Diyanet İşleri Reisliği de devletin idaresine dahildir. [Din adamları] devletin memurudur. TC devletinin dinle olan münasebetini doğru anlamak lazım. (...) Din ve dindarlık lafının geçtiği yerde 'laiklik ihlâl ediliyor' lafından kurtulmak lazım. Ben laikliği, dinin üstünde baskı kurulmasın bir, ikincisi de Türkiye'de zaten organize olmuş din adamları yok. Organize değiller ki... Bunların devlet üzerinde baskı tesis etmeleri mümkün değildir. Türkiye Derviş Vahdeti [31 Mart] ve Derviş Mehmet [Menemen hadisesi] korkusundan kurtulmalıdır. Dinin ve dindarlığın bir tehlike kaynağı olabileceği korkusundan kurtulmalıdır (...)

Şu laikliği bir tarif etmek lazım. Anayasanın hiçbir yerinde tarif edilmiyor. (...) Laikliğe aykırı hareket edenler, dinî esaslara dayalı devlet kurmak isteyenler... Her askerî müdahale öncesinde irtica ile laiklik çiğneniyor gerekçesi vardır. (...) Türkiye'de [irtica] suç[u] sabit olmadan suçlamalar var. 1960'ta da, 1971'de de, 1980'de de askerî mahkemeler tarafından yapılan soruşturmalarda ve mahkemelerde 163. Maddeden veya laikliğe aykırı maddelerden mahkeme edilmiş [çok insan olmasına rağmen], ceza görmüş bir avuç insan olamaz". "Süleyman Demirel: Laikliği Tarif Etmek Lazım 2", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1987 (haz. Yalçın Doğan).

Demirel tekrar iktidara geldiğinde bu doğru sözlerini unutacak, cumhurbaşkanlığı sırasında hiç sıkılmadan "başörtüsü takmak isteyen Suudi Arabistan'a gitsin" bile diyecektir.

Fenerbahçeliler!
Fenerbahçe'ye Gönül Üyesi olun!
Fenerbahçe Gönül Üyesi Kartı'nız
Pamukbank Şubeleri'nde.
Sarı Kanarya'dan selam! İşlem tamam!
BANK24

Cumhuriyet

BEN
Taraftara selam!
İşlem tamam!
PAMUKBANK

67. Yıl; Sayı: 23794 Kurucusu: Yunus Nadi 900 TL. (KDV dahil) 18 Kasım 1990 Pazar

Laiklik yara alıyor

EĞİTİM BAKANI AKYOL

Kuran kursunu denetleriz

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) — Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendilerine danışmadan Kuran kurslarının denetiminde devre dışı bırakılmalarına izin vermeyeceklerini belirterek yeni yönetmeliğin değiştirilmesi için girişimlerde bulunacaklarını açıkladı.

Başbakanlık'a bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın önceki gün Resmi Gazete'de yayımlanan yönetmeliği Kuran kurslarının denetiminde, Milli Eğitim Bakanlığı'nı devre dışı bırakıyor, kurslar "okul statüsüne" benzer bir konuma getiriliyor.

Milli Eğitim Bakanı Akyol'a, Kuran Kursları Yönetmeliği'ne ilişkin olarak Cumhuriyet muhabirinin yöneltiği sorular ve Akyol'un yanıtları şöyle:

— Yeni yönetmeliği incelediniz mi?

AKYOL — İnceletiyorum. Orada dayanak olarak 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kanunu var. Onu incelettim. Anayasa Mahkemesi onu iptal etmiş. Ama esasını iptal etmemiş de usulden iptal etmiş. Esası yine geçerli. O yönetmelik 1971'den beri yürürlükte. 633 sayılı kanunu inceliyor bizimkiler.

(Arkası Sa. 15, Sü. 7'de)

DİYANET: GAZETENİZDEN ÖĞRENDİK 15. Sayfada

ANAP'lı muhafazakâr milletvekilleri din eğitimini yaygınlaştırmak amacıyla seferberlik başlattılar. Bu konuda bir dizi değişikliği TBMM Milli Eğitim Komisyonu'ndan geçirmeyi başaran muhafazakâr milletvekillerinin amaçları şöyle sıralanıyor: 1 Türbanın üniversitelerde serbest olması, 2 İmam hatip liselerinin koleje dönüştürülmesi, 3 Okullarda uygulamalı din eğitimi derslerinin başlatılması, 4 Memura din eğitimi verilmesi, 5 Camilere bankalardan onarım fonu ayrılması.

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) — ANAP'lı muhafazakâr milletvekillerinin son aylarda din eğitimini yaygınlaştırma çabaları belirgin biçimde ortaya çıktı. Zaman zaman anti-laik güç gösterisine dönüşen çabalar dini eğitime öncelik tanıyan girişimlerde yoğunlaştı. Özellikle TBMM Milli Eğitim Komisyonu'nda dini eğitime yönelik bir dizi atılımı gündeme getiren muhafazakâr milletvekilleri, başta türban serbestisi olmak üzere imam hatip liselerinin koleje dönüşmesini, uygulamalı din derslerinin konulmasını, memurlara dini eğitim verilmesini, camilere bankalardan onarım fonu ayrılması gibi yeni uygulamaları hedeflediler. Tarikat toplantılarına katılarak tavırlarını açıkça ortaya koyan muhafazakârlarla bu konulardaki seferberliği, Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol ve ANAP'lı liberal milletvekillerinin direnişine rağmen başarılı oldu. Meclis'teki bu gelişmelerin yanı sıra bir yönetmelik değişikliğiyle Kuran kurslarının Milli Eğitim denetiminden alınarak müftülüklere ve Diyanet müfettişlerine verilmesi, eğitimin birliğinin iyice delindiği değerlendirmelerine yol açtı.

Turgut Özal'ın genel başkanlığı döneminde grup disiplinine uyan muhafazakâr milletvekillerinin dine ağırlık veren atılımların yaygınlaşması, "ANAP'ta Yıldırım Akbulut ile birlikte olmak yönetim boşluğu"na dayandırılıyor. Muhafazakârlar ilk göç gösterilerini, üniversitelerde türban serbestisini öngören yasal düzenlemeyi yaparak gerçekleştirdiler. Meclis'te başını Malatya milletvekilleri Bülent Çaparoğlu, Galip Demirel ve İstanbul Milletvekili Nuri Gökalp'in çektiği muhafazakâr milletvekilleri, amaçladıkları bir dizi değişiklikte ba-

(Arkası Sa. 15, Sü. 3'de)

SBF'DEN LAİKLİK DEKLARASYONU 15. Sayfa

NE YAPILMAK İSTENİYOR? GENÇAY SAYLAN'ın yazısı 15. Sayfada

GERİCİ SERÜVENLER CÜNEYT ARCAYÜREK yazıyor 15. Sayfada

18 Kasım 1990 tarihli *Cumhuriyet*'in baş manşetine göre "Laiklik Yara Alıyor"... Çünkü güya ANAP'ın muhafazakâr milletvekilleri din eğitimini yaygınlaştırmak için teşebbüse geçmişler. Buna göre türban üniversitede serbest olacak, İmam Hatip Liseleri koleje dönüştürülecek, okullarda uygulamalı din eğitimi yapılacak, memurlara din eğitimi verilecek, camilere bankalardan onarım fonu ayrılacak...
Laiklik anlayışı ve uygulaması sebebiyle nice yaralar alan kişiler, kurumlar ve meseleler *Cumhuriyet* gazetesinin bir asırlık hayatında hiç meselesi oldu mu acaba?

nif ve tensîk edilmiş şeklidir. Mühim olan şey Kur'an'ın ve İslâm dininin beşerî ve mutlak mahiyetini gösteren felsefî bir rü'yettir. Şimdiye kadar bu yapılmamıştır. Kur'an-ı Kerim bu gözle görülüp kuvvanî bir zekâ ile anlaşılmadıkça akl-ı mahz ve mantık-ı mücerred ile anlaşılamaz.

Bütün ıslahatın tahakkuku için ilmî bir merkez tarafından vücuda getirilecek olan tatbikat projesinin ihzarı lazım gelir. Bu ilim merkezi İlahiyat Fakültesi'dir. Türk inkılâbı bu fakülteyi vücuda getirmekle bu ihtiyacı tesbit etmiş oluyor. Fakültemiz üç senelik ilmî tedriste[ki] tecrübeleri neticesinde Türk cemiyeti için hayırlı ve şerefli olacağına kani bulunduğu bu ıslahat kanaatine vasıl olmuştur. Bunun olanca salahiyetle, salahiyettar makamlara arz etmekte millî bir faide olacağına da ayrıca kanidir. Türkiye'nin siyaset-i âliyesini alakadar eden ve bütün İslâm memleketleri için yaratıcı bir tesir yapmak iktidarında olan bu ıslahat esasları kabul ve tasvip edilirse Fakültemiz daha mufassal ve daha alemşumûl hizmetler ifa etmek iktidarını dahi gösterecektir.

Ezcümle âyinlerin sıhhîleşmesi, Türkçeleşmesi, bedîîleşmesi, felsefîleşmesi hususundaki tekliflerin cihet-i tatbikıyesini ve ameliyesini tafsil edeceğiz. Bu babta kitaplar, makaleler neşredeceğiz. Umumi dersler ve konferanslar açacağız ve Türkiye'de mevcut dinî memurların terbiye-i meslekiyesini temin için meslek kur[s]ları tesis edeceğiz. İlân edilen günler ve saatlerde Türkiye'nin büyük camilerinde cuma hutbelerini bizzat eda edeceğiz. Ayrıca Fakülte mecmuası vasıtasıyla bu ıslahatın ilmî mütalaalarını ve ilmî mülahazalarını neşredeceğiz.

Bu suretle yeni Türkiye din sahasında yalnız yeni bir vicdan intibahının değil, bütün esir ve geri olan İslâm kavimlerinin hürriyet ve terakkisinin de bir mürşidi olabilecektir. Ancak bu suretledir ki Cumhuriyetin bir ilim müessesesi olan İstanbul Darulfünunu İlahiyat Fakültesi vatana karşı borçlu olduğu medenî ve asrî vazifeyi yapmış olacaktır.

MİLLİ GÜVENLİK KURULU'NUN 28 ŞUBAT 1997 TARİHLİ KARARINA EK

Rejim Aleyhtarı İrticai Faaliyetlere Karşı Alınması Gereken Tedbirler

19 Mart 1997

1. Anayasamızda Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4'üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.
2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığı'na devri sağlanmalıdır.
3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:
a) 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurtta uygulamaya konulmalı.
b) Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kur'an kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.
5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.
6. Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.
7. İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yı dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.
8. İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'dan ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmemelidir.
9. TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.
10. Bu maddenin tam metnini Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini ilgilendirdiği için yayınlayamıyoruz.
11. Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.
12. T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademede kesin önlemler alınmalıdır.

Radik

22 MART 2004 PAZARTESİ - YIL: 8 - SAYI: 2218 - 350.000 TL

Başbakan, 'ılımlı İslam' modeline tepkili

Erdoğan: Türkiye laiktir, laik kalacak

Genelkurmay'ın açıklamasına Erdoğan da hak verdi: Türkiye laik, sosyal, hukuk devletidir. Laik devletin içinde İslam devleti olmaz

Tereddüdüm geçti devlet laik olmalı!

RUŞEN ÇAKIR'a konuşan Başbakan

VATAN

ÜLKENİN EN İYİ GAZETESİ

2 AĞUSTOS 2006 ÇARŞAMBA

BAĞIMSIZ GÜNLÜK GAZETE

FİYATI 35 YKr

Dindarları biz laikleştirdik

Bakan Şahin: Artık halkımızın başta laiklik olmak üzere Cumhuriyet'in temel ilkeleriyle hiçbir sorunu yoktur

LAİKLİĞE SAHİP ÇIKTIK HERKES BİRBİRİNİ KESER

Türkiye'de laikliğin anlaşılma tarzı ve uygulaması tarafları gerçek fikirlerini açıklama konusunda müteredditve çekimser yapmış, bazen de ikiyüzlülüğe sebebiyet vermiştir. İktidara gelmeden önce siyasî hayatı laiklik tenkitleriyle geçen siyaset adamlarının tutumları da böyledir. İki gazete kupüründeki ifadeler ve gazetelerin başlık atma biçimleri çift taraflı olarak bunu gösteriyor.

"Başbakan ılımlı İslâm modeline tepkili – Erdoğan: Türkiye laiktir, laik kalacak - Genelkurmay'ın açıklamasına Erdoğan da hak verdi: Türkiye laik, sosyal, hukuk devletidir. Laik devletin içinde İslâm devleti olmaz" (*Radikal*, 22 Mart 2004).

İmam Hatip Okulu mezunu, AK Parti kurucusu ve Adalet bakanı Mehmet Ali Şahin: "Tereddüdüm geçti, devlet laik olmalı! – Dindarları biz laikleştirdik – Artık halkımızın başta laiklik olmak üzere Cumhuriyetin temel ilkeleriyle hiçbir sorunu yoktur" (*Vatan*, 2 Ağustos 2006).

Nasıl ikna olmuşlardı acaba? İktidara gelerek, koltuklara kurularak mı?

Muhafazakâr partilerin dindarları sistemin içine çekerek laikleştirdikleri bir gerçek. Fakat bu ne zaman fazilet olmuş!?

13. Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yöneltecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.

14. Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15. Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16. Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasa dışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

17. Ülke sorunlarının çözümünü "Millet kavramı yerine ümmet kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.

18. Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.

"TÜRK" MEDENİ KANUNU LOZAN'DAN MI ÇIKTI, ANKARA'DAN MI?

Üzerinden bir asırlık uzun bir zaman geçtikten sonra Lozan'ı hâlâ ve sadece zafer yahut hezimet üzerinden tartışmak ve buralarda atalet içinde kalmak herhalde zaman kaybından başka bir şey değil. Yeni Türk devletini uluslararası seviyede tanıyan ilk büyük ve çerçevesi geniş mevzuat olması itibariyle bugüne, bugünün problemlerine de uzanacak şekilde daha teferruatlı ve daha soğukkanlı tetkiklere, yorumlara, birdiğerinin eksiklerini tamamlayacak, boşluklarını dolduracak farklı önceliklerle yürütülen müzakerelere ihtiyaç var.

Lozan İçin Bir Hareket Noktası Bulmak

Lozan'ı anlama ve yorumlamaya giden yolda ikisi de 1920 tarihli olan Sevr Muahedesi ile Misak-ı Millî'yi birlikte hatırlamak ve bu ikisinin arasından yola devam etmek usulen doğru ilk hareket noktası olabilir. Lozan dışarıdan dayatılan Sevr'e göre neyi kazandırdı, içeride inşa edilen Misak-ı Millî'ye göre neyi kaybettirdi sorusu muhtemelen bize daha doğru bir yerden meselelere bakmak imkânı verecektir. Ayrıca şunu da hatırlamalı; Ankara Lozan'a Millî Mücadelesi'ni kazanmış bir milletin temsilcileri olarak gitme iradesini göstermek ve bunu düvel-i muazzamaya kabul ettirmek isterken masanın etrafındakiler onları Birinci Cihan Harbi'nde yenilmiş ve işgal dahil ağır şartları ihtiva eden Mondros Mütarekesi'ni imzalamış bir milletin mümessilleri olarak karşısına almaya niyetli idi.

Buradan devam etmek için İstanbul'da hazırlanan, peşisıra Ankara'nın da benimsediği Misak-ı Millî'ye dair bir hatırlatma yapmak uygun olur sanırım. Hüseyin Kâzım Kadri anlatıyor:

> "Yeni [Osmanlı Meclisi] mebuslarının hususi surette toplanıp görüştükleri sırada [Meclis-i] Âyan tarafından çaya davet edildik ve riyaset odasında ictima ettik. Herkeste bir sükût! Nihayet Abdurrahman Şeref Efendi merhum, 'beyler, biz sizi aramızda bir muarefe hasıl olmak ve siyaset ve istikbal-i memleket hakkında teâti-i efkâr etmek maksadıyla davet eyledik. Fakat kimse bir söz söylemiyor. Böyle birbirimize yabancı durmak olur mu? Hüseyin Kâzım Bey, rica ederim, bari siz bir şeyler söyleyiniz ve muhavereye bir mecra açınız' dedi.
>
> 'Hocam, şimdi çok vahim ve müşkil bir mevkide bulunuyoruz. Ben efkârı pek dağınık görüyorum. Bu hal ü vaz'da milletin kendi mukadderâtı ve istikbali hakkında bir kanaat sahibi olmasına ve bunu da en vâzıh ve katî bir tarzda ifade etmesine lüzum görüyorum. Müsaade ediniz de biz istikbale ait

> âmâl-i milleti [milletin emellerini] bütün dünyaya bildirebilecek bir beyanname hazırlayalım. Sonra yine bir araya gelip müzakere ederiz' dedim. Bu sözlerim herkes tarafından takdir edildi.
> Ertesi günü Meclis-i Mebusan'da toplanıp müzakerâta başladık. Muahharan [sonraları] Misak-ı Milli denilen ve bir düstur-ı hareket u siyaset addedilen mukarrerât [kararlar] da burada kararlaştırıldı. Meclis'in küşadı [açılması] üzerine Anadolu'dan gelen mebuslar da bunu hemen olduğu gibi kabul ettiler. Bu misakın benim kalemimle yazılmış ilk müsveddesi Bursa mebusu Asaf Bey'dedir. Mustafa Kemal bütün hakları ve faziletleri kendisine hasrettiği mahut *Nutuk*'ta bu misaktan bahse lüzum görmemiştir.
> Muahharan [Osmanlı Meclis-i Mebusanı] riyaset vekâletinde bulunduğum sırada misakın Fransızcaya tercüme ettirdiğim nüshalarını, kendi imzamla Avrupa meclis-i âyan ve mebuslarına göndermiştim. Kemal-i iftiharla söylerim ki bu misak-ı millî benim eserimdir ve benim ihtarımla vücuda gelmiştir"[1].

1 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, haz. İ. Kara, genişletilmiş 3. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2018, s. 207 ve 297-98)

Lozan sözkonusu olduğunda hemen ve sadece Sevr'i gündeme getirmek siyaseti Misak-ı Millî süreçlerini ve ruhunu görünmez kıldığı için tabloyu flulaştırmakta ve ciddi zaaflarla malul ve eksik bir tarih levhasını gerçeğin tamamı haline getirmektedir. Halbuki Lozan'ın problemleri ancak Misak-ı Millî hesaba katıldığı zaman doğru, yerinde ve gerçekçi bir tarzda görülebilir ve anlaşılabilir. Çünkü bu misak metninde Türkiye'nin, bugün için de önemli olan tabiî, 'etnik' ve stratejik sınırları peşinde olan bir düşünce, arayış ve mantık hakimdir. Lozan'ın kayıp ve kazançlarının muhasebesi ancak bu farkedişin akabinde gelebilecektir.

❁

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girerken, harbin neticeleri her ne olursa olsun daha zor şartlarla karşı karşıya kalınacağı farkedilmiş ve bu istikamette bazı tedbirler düşünülmüştü. Bunlardan biri, harp sonrasında İstanbul merkezli bir mücadelenin yürütülmesi imkânsız hale gelirse Anadolu'da müstakil ve kendinden gibi gözüken insan unsurlarının ve hareketli güç merkezlerinin şimdiden hazırlanması gerektiği fikridir. Yeni yapılan araştırmalar Millî Mücadele'nin, tarih kitaplarında yazıldığı gibi sadece 1919'da değil 1915 yılından itibaren bir şekilde düşünülen, planlanan, hazırlıkları yapılan bir vâkıa olduğunu daha bir vuzuhla ortaya koymuştur. Daha da önemlisi dönemin nerede ise bütün siyasî kurum ve kişileri (saray, askeriye, bürokrasi, İttihatçılar, padişah, aydınlar...) bu konuda alenen veya zımnen bir tür ittifak halindedir; en azından bir taraf diğer tarafların ne yaptığının farkındadır[2].

İkinci husus II. Abdülhamit dönemiyle birlikte daha fazla olmak üzere Osmanlı Devleti, gerek dünyanın aldığı yeni şekil, gerekse kendi iç şartları sebebiyle mevcut çok dinli, çok dilli, çok ırklı, çok farklı coğrafyalı

2 Erik Jan Zürcher'in *Millî Mücadele'de İttihatçılık* kitabı bu açıdan dikkatle okunması ve üzerinde düşünülmesi gereken bir çalışmadır; İstanbul, Bağlam Yay. 1987, 336 s. Yakın tarihe beyazlarla siyahların yahut kahramanlarla hainlerin tarihi olarak bakanların bu eserden öğrenecekleri birçok şey var.

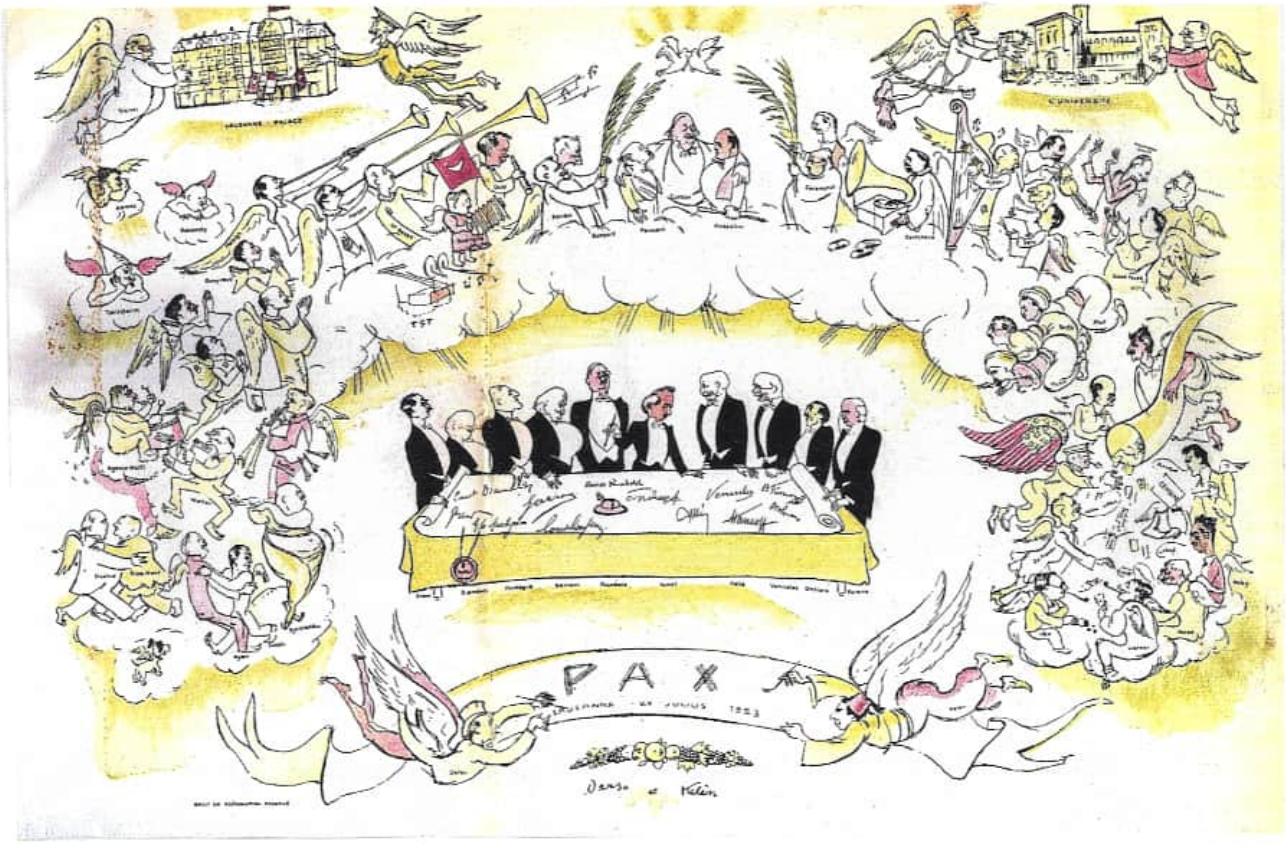

Zafer Yahut Hezimet!!!??

Ankara Lozan'a elinde Misak-ı Millî ile gitti: Anadolu'nun tabiî uzantıları, Boğazlar hakimiyeti, Batı Trakya, Adalar, Hatay, Musul... Misak-ı Millî'nin hazırlandığı 1920 şartlarından farklı olarak Millî Mücadele'nin kazanılmış olması gibi önemli bir avantajı da vardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Ocak 1923'te Batı Anadolu seyahati sırasında İzmit'te, biraz da içeriye ve dışarıya işaretlerde bulunmak için söyledikleri bu hususları açıkça ortaya koymaktadır:

"Millet, Misak-ı Millî'nin medlûl-i hakikisini [gerçek ifadesini], kuvveti ve süngüsüyle [Millî Mücadele'de] maddeten istihsal etmiştir. Şimdi Lausanne'da yapılacak şey maddeten istihsal edilen bu neticeyi usulen ve resmen tesbit ve tasdik ettirmekten ibarettir. Bu netice ergeç istihsal edilecektir. Çünkü hukukumuz gayet meşru ve sarihtir. Bunu istihsal için kuvvetimiz de vardır, kudretimiz de kâfidir.

Ordularımız ve ordularımızı vücude getiren milletimiz kuvvetlidir" *(Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* 4. bs., Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., 1989, II, 66).

Fakat masadakiler Millî Mücadele'yi kazanmış bir milletin temsilcilerini değil I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş bir milletin temsilcilerini görmekte ısrarlı idiler. Lozan'da geri çekilme ve dayatmalara boyun eğme dediğimiz hadise burada vukubuldu; Türkiye o günün şartlarına göre tabiî ve stratejik sınırlarından bir ölçüde mahrum oldu. Adalar, Musul, Hatay gözden çıkarıldı, Batı Trakya çok problemli bir halde bırakıldı, Boğazlar'ın garantisi alınamadı. Balkan Savaşları'ndan itibaren Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkanlar'da bırakmak zorunda kaldığı Müslümanların haklarını korumak için antlaşmalara koymayı başardığı halifelik kurumu merkezli avantajlar da terkedildi. Borçlar kabul edildi. Mübadele şartları hafifletilemedi...

1936 yılında Montrö Anlaşması'yla Boğazlar meselesinin ve peşisıra Hatay konusunun Misak-ı Millî'nin muhtevasına uygun olarak çözülmesi hususunda Türkiye'nin takındığı aktif tavır Lozan'ı delmekle kalmamış, Lozan'ın uluslararası baskılar neticesinde kabul edilmiş bir antlaşma olduğunu da zımnen ilân etmiştir. Diplomatik dille karşı tarafa söylenen şey Lozan'ın Türkiye için nihaî bir metin olmadığı, aşılması, genişletilmesi gereken ara bir metin olduğudur.

Kıbrıs Harekâtı istisna edilirse Türkiye 1940'lardan beri, hususen Demokrat Parti devrinde NATO'ya girildikten sonra Lozan'a sıkı sıkıya bağlanmayı dış politikada şiar edinmiş bir manzara arzetmektedir.

Kendini tehdit eden ve kıskaca alan şeye "sadakat"tan elbette üst düzeyde bir politika ve diplomasi üretilemez. Lozan'ı hatırlamak, macera gösterileri ve kahramanlık şaklabanlıkları değil (bunları nasıl olsa birileri yapacaktır!) Türkiye'nin tabiî ve stratejik sınırlarını aramak ve talepkâr bir konuma geçmek istidadını keşfetmektir.

yapısını sürdürmekte, taşımakta zorlanacağının farkındadır. Daha sık, daha homojen, daha uzlaştırılabilir, daha kuşatılabilir... bir siyasî ve sosyal yapılanmaya gitmek, yeni bir "millet" vücuda getirmek gerekecektir. Osmanlıcılık, İslâmcılık ve milliyetçilik hareketleri sanıldığı gibi birbirini reddeden, dışlayan hareketler değil bu çerçevede birbirinin devamı, fakat alanı gittikçe daralan ve fakat daha mütecanisleşip sıkılaşan halkalarıdır. Yeni millet ve yeni toplumsal-siyasal yapı artık Müslüman Türk üzerinden kurulacaktır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti de bu fikir üzerinde inşa edilecek fakat Lozan sonrasında İslâm paranteze alındığı için bu ana yöneliş de birçok bakımdan flulaşacak, hatta biçimsizleşecektir. Bu fluluk ve biçimsizlikler bugün de devam ediyor.

Lozan İçin "Millî" Medeni Kanun'dan Vazgeçmek...

Medeni Kanun'un kabulünden sadece birkaç gün önce Falih Rıfkı Atay kalemini önce makul sorular sorma istikametinde oynatıyor. O yıllardaki tutumu ve üslubu belli olan bir gazeteciden beklenmeyecek kadar tedbirli ve herkesin rahatlıkla paylaşabileceği sorulardı bunlar:

> "(...) Acaba yeni Kanun-ı Medeni ile Türk milletinin kabiliyet, ihtiyaç ve teamüllerine zıt ve onu bugün sevdiği ve benimsediği bir tarz-ı hayattan başka bir tarz-ı hayata adliye ve zabıta kuvveti ile intikal ettirmek isteyen ahkâm [hukukî hükümler, mevzuat] mı vaz ediyoruz, yoksa bu kanunla Türk milletinin ilk teceddüt [yenileşme, ıslahat] günlerinden beri mütemadiyen değişen kabiliyet ve ihtiyaçlarına, Türk milletinin ferdî ve ictimaî tekâmüllerine cevap mı veriyoruz? (...)"

3 Falih Rıfkı, "Kanun-ı Medeni", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Şubat 1926'dan naklen *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, haz. Mehmet Kaplan vd., Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, I, 151-53.

Bu makul ve soğukkanlı soruların cevabında akış ve üslup hemen değişecek ve "yeni hayat" ve "medeniyet" gibi vekâlet ve vesayet kavramları adına "biz" konuşmaya başlayacaktır. Bu "biz" aslında bizi/halkı/Türk insanını dışlayan ama mütehakkim hale gelmiş bazı muhitlere vekâlet eden kişi ve kurum olarak yazarın kendisidir:

> "Biz Kanun-ı Medeni ile iki şey yapıyoruz: Evvelâ Türk milletinin yeni hayat ve medeniyete doğru ilk adımını attığı günden beri yaptığı emrivâkilere zıt kanun ve ahkâm müstahâselerini [mevzuat fosillerini] ortadan kaldırıyoruz; sâniyen [ikinci olarak] kati ve sarih menfaatlere ait olduğu için, bizzarure tatbik olunan ahkâm [hükümler, mevzuat] yerine Türk milletinin şimdiki seviyesine, ihtiyaçlarına ve temellerine uygun ahkâm vaz ediyoruz"[3].

Bu bildik mânada bir "inkılap edebiyatı" yapmaktan, estirilen rüzgârlara iradesiz teslim olmaktan başka bir şey değil. Fakat böyle konuşup kalem oynatan sadece Falih Rıfkı değildi.

Hatırlamak lazım: 4 Şubat 1923'te Lozan görüşmeleri sürdürülemez hale gelmiş ve kesilmişti. Ankara ve Meclis dayatmalara direniyordu çünkü. 1 Nisan 1923'te Birinci Meclis'in feshedilmesi doğrudan bununla alakalıdır; böylece yeni şartlara ve yeni gelişmelere, elbette Lozan Muahedesi maddelerinin bir kısmına açıkça ve ısrarla itiraz edebilecek hemen bütün milletvekilleri tasfiye edilerek itaatkâr bir İkinci Meclis kurulacaktır. Lozan'ı 23 Ağustos 1923 tarihinde sühuletle kabul edip onaylayan meclis bu İkinci Meclis'tir.

Tarih süratleniyor, "seyl-i hurûşân" farkına varılarak ayırdedilmesi zor birçok karışık unsuru Türkiye'nin önüne getirip yığıyordu.

❁

3 Mart 1924 tarihinde, Lozan'la irtibatlı olduğu anlaşılan bir başka konuda, Hilafetin ilgası meselesinde, İkinci Meclis'te uzun bir konuşma yapan devrin Adliye Vekili, müderris ve hukukçu Seyyid Bey (1873-1925), enteresan bir şekilde Medeni Kanun meselesine de temas edecektir. O konuşmanın konumuzla ilgili kısmına döneceğiz. Fakat istitrat kabilinden Ahmet Ağaoğlu'nun, 1927 yılında yani Medeni Kanun kabul edilip yürürlüğe girdikten sonra Lozan'ın yıldönümü vesilesiyle yazdığı bir yazıda, Lozan'ın açık ve gizli maddeleriyle 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin ilgası dahil alınan radikal kararlar (diğer ikisi Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ni ilga edip zayıf bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kuran kanun) ile Medeni Kanun arasında kurduğu doğrudan ve "müsbet" ilişkilere bir göz atalım. Şöyle diyor Ağaoğlu:

> "Dahi rehberlerinin pişvâlıkları [Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının öncülükleri] ile bu vak[ı]ayı tahakkuk ettirmeye muvaffak olan Türk milleti için –diğer ve nisbeten daha pürüzsüz ve daha az karışık olan– sahalarda dahi aynı derece[de] muvaffakiyetler ihrazı hiç de ba'îd [uzak] addolunmamalıdır; zira yapılan ameliye mahiyeti itibariyle bir külldür [bütündür] ve muhtelif teferruatı arasında sıkı bir alaka ve ahenk mevcuttur.
> *Lozan Sulhnâmesi'nin esaslarını telkin eden ruh ne idi ise, şahsî saltanatın ve hilafetin ilgasını, Cumhuriyetin tesisini, Kanun-ı Medeni'nin kabulünü ve ilâ-âhirihi bütün yapılmış ve yapılmakta bulunan tahavvüllerin icrasını ilham eden de odur*! (...)
> En kuvvetli olduğu zamanlarda kapitülasyonları kabul eden bir devletin en zayıf gözüktüğü bir zamanda aynı kapitülasyonları herçi-bâd-âbâd [ne olursa olsun] kaldırmaya kalkışabilmesi için bu devletin maddî ve mânevî bünyesinde mühim ve derin tahavvüllerin vâki olması lazım değil midir?" (vurgular bizim)[4].

Darülfünun'un Lozan yıldönümü kutlamaları ve 24 Temmuzun "İlim Günü" ilân edilmesi teklifi üzerine yazı masasına oturan Ağaoğlu bütün

4 Ağaoğlu Ahmet, "Yeni Türkiya ve İlim", *Milliyet*, 30 Temmuz 1927, s. 1-2 (Başyazı).

açıklığı ile kitabın orta yerinden konuşmuyor mu? Bir adlî kapitülasyon kaldırılıyordu, bu doğru ama Medeni Kanun ve diğer mevzuatı da getirecek olan başka bir adlî kapitülasyon Lozan'da kabul ediliyor, dahası "ecnebi hukuk müşavirleri"nin Ankara'da maaşlı olarak istihdamı ve süreçleri takip etmeleri benimsenerek karara bağlanıyordu. Yazarın hepsi bir şekilde dinle alakalı inkılaplarla Lozan arasında kurduğu irtibat da çok açık değil mi? (Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan görüşmelerinin kesildiği bir vasatta, 17 Şubat 1923'te başlayan İzmir İktisat Kongresi'ndeki, "Bir devlet ki [kendi memleketindeki] ecnebiler üzerinde hakk-ı kazasını [hukuk ve yargılama yetkisini] tatbikten mahrumdur, o devlete müstakil [bağımsız] denemez" ifadeleri de bu meyanda hatırlanabilir)[5].

Seyyid Bey'in 3 Mart 1924 günü Meclis'teki o meşhur konuşmasının sonunda yer alan birkaç cümle konumuzla, yeni adlî kapitülasyonlarla çok yakından irtibatlı olduğu için onları aynen aktarmak gerekecek. Lozan görüşmeleri ve mutabakatı birçok şeyi değiştirmiştir, değiştirmektedir:

> "Islahat-ı adliye [adlî reform] namı altında alelacele bir kanun yapmak doğru olamaz, muzırdır. Almanlar son kanun-ı medenilerini ancak onbeş senede vücuda getirebildiler. Memlekete, milletin örf ve adetine, milletin bünye-i ictimaiyesine [sosyal yapısına] uygun kanunlar yapmak kolay bir şey değildir. (...) Garbın örf ve âdeti olduğu gibi şarkın da, memleketimizin de örf ve âdeti ve kavâid-i hukukiyesi [hukukun dayandığı temel kaideleri] vardır. (...) Ben size bir ayda büyük bir kanun, devletin kanun-ı medenisini bile getirebilirim. Ne yaparım? Alman veya İsviçre kanun-ı medenisini tercüme ettirerek heyet-i aliyyenize takdim edebilirim. Lâkin ona Türkiye kanunu denmez. Muhterem Saracoğlu Şükrü Bey'in tabiri vechile 'Türkün ruhundan doğan kanun' denmez; Alman veya İsviçre kanunu denir.
> Almanya veya İsviçre başka Türkiye başkadır. Türkiye'de Türkiye kanunu lazımdır"[6].

Adliye Vekilinin haklı olarak olmaz dediği şey aslında konuştuğu tarihte olmaya başlamıştı, hem de İsviçre Medeni Kanunu üzerinden... Seyyid Bey'in üst bir kurum olan hilafeti, hem de dinî deliller serdederek feda ederken alt bir mesele olan Medeni Kanunu kurtarmaya çalışması, onu "millî" yapmanın peşine düşmesi esastan vaz geçip teferruatı kurtarmaya çabalamak gibi bir şeye benziyordu...

Bu konuşmadan öğreniyoruz ki 3 Mart 1924 tarihi itibariyle önce 17 Şubat 1926'da Meclis'te kabul edilen ve 4 Ekim 1926'da yürürlüğe konan İsviçre Medeni Kanunu'nun tercüme edilerek küçük tadillerle "Türk" Medeni Kanunu yapılması teşebbüsleri Lozan Muahedesi gereği olarak başlamış durumdadır. Konuşma zımnen ve menfi bir durum olarak buna da işaret ediyor.

5 Ecnebi hukuk müşavirlerine dair Lozan müzakereleri için bk. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul, Altındağ Yay., 1967, III, s. 1140-60. Ayrıca bk. M. Akif Aydın, "Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan'ın Oynadığı Rol", *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet* içinde, İstanbul, Klasik Yay., 2014, s. 359. Ankara'da 1923-1924 sonrası itibariyle maaşlı olarak "ecnebi müşavirlerin istihdamı" adliye ile sınırlı kalmayacak, eğitim konuları başta olmak üzere başka alanlarda da kabul edilip devreye sokulacak ve uzun yıllar (bir kısmı belki farklı adlandırma ve statülerle bugün de) devam edecektir.

6 *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart 1340 Tarihinde Mün'akid İkinci İctimaında Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyyesi Hakkında Adliye Vekili Seyyid Bey Tarafından İrad Olunan Nutuk*, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası [1340/1924], s. 62-63.

İsviçre Medeni Kanunu Nasıl Bir Gecede "Türk" ve "Millî" Oldu?

İsviçre'de Kapitülasyonlar üzerine hukuk doktorası yapan devrin Adliye Vekili Mahmud Esad'ın (Bozkurt) (sağda) Medeni Kanun için hazırladığı "esbâb-ı mücibe layihası"nda İsviçre Medeni Kanunu tercüme ve uyarlamasını çok rahatlıkla Türk Medeni Kanunu olarak zikrediyor, bununla da yetinmiyor, din ve İslâmiyet hakkında ahkâm kesiyor, Türkiye'nin aile hukuku sahasındaki çalışmalarını küçümsüyor, ihtisas alanı olmadığı halde katı ve karalayıcı hükümler veriyor.

İşte bazı örnekler:

"Hal-i hazırda Türkiye Cumhuriyeti'nin müdevven bir Kanun-i Medenîsi yoktur. Yalnız akitlerin küçük bir kısmına temas edebilen *Mecelle* vardır. (...) *Mecelle*'nin kaideleri ve anahatları dindir. Halbuki hayat-ı beşer her gün hatta her an esaslı tahavvüllere maruzdur.

(...) Kanunları dine müstenid olan devletler kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin matlablarını [taleplerini] tatmin edemezler. Çünkü dinler lâ-yetegayyer [değişmez] hükümler ifade ederler. Hayat yürür, ihtiyacât süratle değişir, din kanunları mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mâna ifade edemezler. Değişmemek dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması asr-ı hâzır-ı medenînin esasâtından [yeni medeniyet asrının esaslarından] ve eski medeniyetle yeni medeniyetin en mühim fârikalarından [ayırdedici özelliklerinden] birisidir. Esaslarını dinlerden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları câmiaları nâzil oldukları [indikleri] iptidaî [ilkel] devirlere bağlarlar. Ve terakkiyâta mâni belli başlı müessir ve âmiller sırasında bulunurlar.

Türk milletinin mukadderatını asr-ı hâzır içinde dahi kurûn-ı vüsta ahkâm ve kavâidine rapt etmekte [ortaçağ hüküm ve kaidelerine bağlamakta], dinin lâ-yetegayyer ahkâmından mülhem olan ve ulûhiyetle daimî temas halinde bulunan kanunlarımızın en kuvvetli müessir olduklarına şüphe edilmemelidir. (...)

Türk Kanun-ı Medenîsi kavânîn-i medeniye [medeni kanunlar] sırasında en yeni, en mükemmel ve halkcı olan İsviçre Kanun-ı Medenîsi'nden ahz u iktibas edilmiştir (...) Asr-ı hâzır aile-i medeniyetine mensup milletlerin ihtiyaçları arasında esaslı bir fark yoktur. (...) Bundan başka mütemeddin [medeni] bir milletin mütekâmil bir kanununun Türkiye Cumhuriyeti'nde cây-ı tatbik [tatbik alanı] bulamayacağı nokta-i nazarı sakat görülmüştür. Bu tez Türk milletinin medenî kabiliyeti haiz olmadığını ifade eden bir mantık silsilesine müncer olabilir".

Mahmut Esat doktora yaptığı İsviçre'de böyle bir kanun gerekçesi yazsaydı herhalde ancak tebessümlerle karşılanabilir ve kendisine hukukçu muamelesi yapılmazdı.

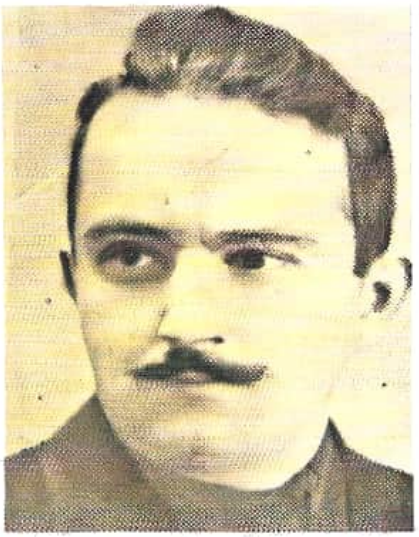

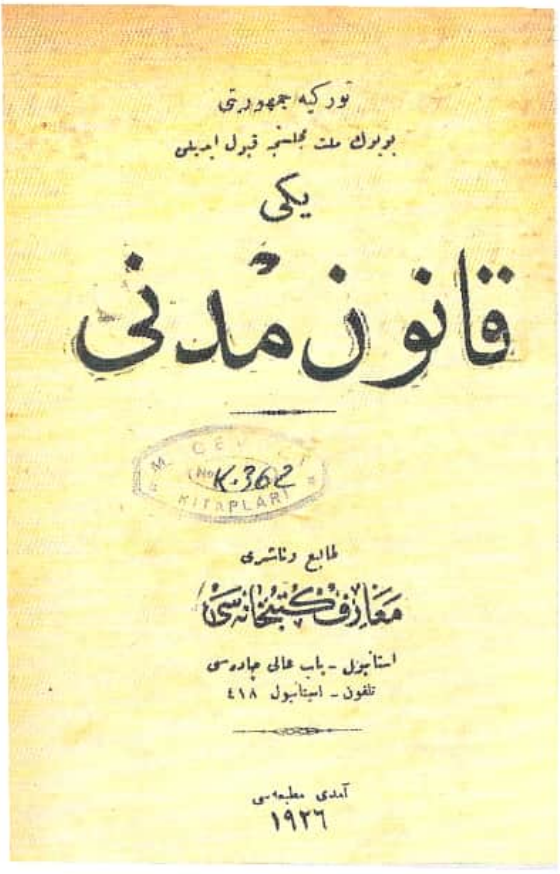

Altta *Yeni Kanun-ı Medeni*'nin 1926'da yapılan baskısının kapağı.

Halbuki Seyyid Bey'in de içinde bulunduğu bir heyet, Büyük Millet Meclisi çatısı altında, bir yıldan fazla bir zaman çalışarak, "örf ve âdetlerimizden" de istifade ederek, *Mecelle*'den de *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*'nden de daha "ileri" fakat yerli ve yeni ihtiyaçlara da cevap verecek bir medeni kanun hazırlamış ve ilk taslağını 30 Aralık 1923 tarihinde Meclis'e sunmuş, ardından Adliye ve Şer'iye Encümenlerinde müzakere edilerek, tadiller yapılarak geliştirilmiştir[7]. Zaten 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) hem Meclis'e "ahkâm-ı şer'iyenin tenfîzi" (dinî hükümlerin gözetilmesi ve icrası) vazifesini yüklemiş hem de yapılacak kanunların dinî-millî kaynaklara riayetini, Osmanlıların geliştirdiği ifadeleri de kullanarak bağlayıcı bir hüküm haline getirmişti[8].

Şer'iye Encümeni'nin, Meclis'e gelen kanun için kaleme aldığı mufassal mazbatanın ikinci ve üçüncü paragrafı da bu hususa işaret etmektedir:

> "Encümenimiz layiha-i kanuniye üzerindeki tetkikatını iki mühim umdeye tevfikan icra etmiştir: Onlardan birisi şeriat-ı İslâmiyemize derece-i tevafuku [muvafakat seviyesi] diğeri de halkın ve ailenin mesâlih ve ihtiyacâtını suret-i tatminidir. (...) Yeni cumhuriyetimizin dini, halk hükümetinin en mütekâmil şeklini tebliğ eden din-i İslâm olduğuna ve ahkâm-ı şer'iyenin icra ve tenfîzi Meclisimizin vezâif-i âliyesi cümlesinden bulunduğuna göre (...)"[9]

İnönü ve Türk murahhas heyeti de, Lozan'da gayrımüslim azınlıkların ve Anadolu'daki ecnebilerin hukukî durumları üzerinden adlî-hukukî imtiyazları gündeme geldiğinde, hukuk sisteminde bazı değişiklikler ve yenilikler yapılacağını, ancak esas itibariyle "millî hukuk" yapısını muhafaza edeceklerini, azınlıkların ve yabancıların bundan zarar görmesinin sözkonusu olmadığını söylemişti. 28 Aralık 1922 tarihindeki müzakere ve savunma da bu şekilde ve bu mantıkla cereyan etmiş, İnönü sadece

7 Metni ve encümenlerde yapılan kıymetli tadil teklifleri ve raporlar için bk. "1339 Hukuk-ı Aile Kanun Tasarısı ve Adliye ve Şer'iye Encümeni Tadilleri Mazbataları", Sabri Şakir Ansay (toplayan), *Medeni Kanunumuzun 25inci Yıldönümü Münasebetiyle Eski Aile Hukukumuza Bir Nazar-Hukuk İnkılabımızı Aydınlatan Tarihî-Teşriî Vesikalar* içinde, Ankara, AÜ. Hukuk Fakültesi Yay., 1952, s. 57-131.

8 "Ahkâm-ı şer'iyenin tenfîzi, umum kavânînin vaz'ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuk-ı esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kavânîn ve nizamât tanziminde muamelât-ı nâsa erfak ve ihtiyacât-ı zamana evfak ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdâb ve muamelât esas ittihaz kılınır" (Madde 7). Buna benzer ifadeler aynı dönemin diğer hukukî metinlerinde de vardır. Fakat 11 Mayıs 1924'te kurulan Tadil-i Kavânîn komisyonlarının kanun hazırlarken gözönünde bulunduracağı hususlar zikredilirken ifade edilenler değişimin istikametini göstermektedir. Artık ahkâm-ı şer'iye veya fıkhın yerini asrîlik ve yüksek medeniyeti temsil eden devletlerin eserleri, kanunları alacaktır: "Tedvin edilecek kavânînin tamamen asrî bir devlet mefhumât ve esasât-ı adliyesiyle azami bir tetabuku haiz olması ve memleketin ihtiyacâtı nazardan dûr tutulmaması gerekmektedir. Bu maksadın istihsali için gerek mevzuat-ı hazıradan gerekse bilcümle yüksek medeniyeti temsil eden garp milletleri âsâr ve kavânîn-i mütekâmilesinden icab eden bilcümle eserler ahz u istinbat olunmalı ve tahsisen ticaret kanunu için beynelmilel örf ve âdet asla ihmal olunmamalıdır". Zikreden M. Akif Aydın, *age*, s. 363.
9 Ansay, *age*, s. 106.

Sayı: 191 — 7 Nisan 1965 — YENİ **istiklâl** — 12 Sayfa 50 Kuruş

Yakın Tarihimizi Örten Esrar Perdesini Aralıyoruz:

Lozan Zaferi Dedikleri!..

Hahambaşı Hayim Naum'un Meş'um Faaliyetleri

Lozan muahedesi Türkiye'ye sadece Kıbrıs'ı hukuken kaybettirmekle kalmamış, aynı zamanda milli ve tarihi istiklâlimizi de zedelemiştir

Lozan, gerçekte dünya yahudiliğinin masonluğun ve beynelmilel emperyalizmin Türk'e karşı bir zaferidir. Türk Kurtuluş Savaşının ruhuna aykırı olan ve gizli tarafıyla bize çok şeyler kaybettiren bu mukavele gözden geçirilmelidir

Lozan'ı Tekrar Müzakere Etmek?...

Türkiye Lozan'ı gerçek mânasıyla bir daha müzakere edemedi, buna hem entelektüel hem de siyasî gücü yetmedi. Fakat en kolay ve halk nezdinde en etkili yolla, kutuplaşmalarla idare etti: 7 Nisan 1965 tarihli *Yeni İstiklâl* gazetesinin ilk sayfasını dolduran "Lozan Zaferi Dedikleri!..." başlığı ve muhtevası da bunlardan biri. Spotunda şunlar yazılı: "Lozan gerçekte dünya Yahudiliğinin, masonluğun ve beynelmilel emperyalizmin Türke karşı bir zaferidir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın ruhuna aykırı olan ve gizli tarafıyla bize çok şeyler kaybettiren bu mukavele gözden geçirilmelidir".

Lozan "kahramanı" İnönü'nün vefat etmeden ilk cildini göreceği Kadir Mısıroğlu'nun *Lozan Zafer mi Hezimet mi* kitabının ana fikri de bu tür bir yaklaşımın devamıdır.

Diğer tarafta ise her halükârde inkılapları savunmak ve kendini/milletini küçümsemek var. 18 Mayıs 1927 tarihli *Milliyet* gazetesinde "Siirt mebusu Mahmut [Soydan]" imzası ile yayınlanan "İnkılab Türkiyası" serlevhalı yazıdan birkaç paragraf bu meyanda zikredilebilir:

"Yirminci asırda yaşıyorduk; fakat mânevî hayatımız, yani terbiye usullerimiz, kanunlarımız, âdâtımız, âdâb-ı ictimaiyemiz kurûn-ı vustâî [ortaçağa ait] simasını muhafaza ediyordu. O ruh ve idare ile hayatın bugünkü mücadelesinde hiç olmazsa müdafaa vaziyetinde bile kalmak müşkildi. İlâhî bir hamle ile esaret kaydından sıyrılmak lazımdı. Son inkılap işte bu zaruretten doğdu.

Harb-i Umumi'den sonra eski [ABD] reisicumhur[u] Profesör Vilson diyordu ki: 'Dünyada reşid milletler vardır; gayr-ı reşid milletler vardır. Gayr-ı reşid milletler, idare usullerinde münhasıran dinî esaslardan ahkâm istinbat eden milletlerdir. Reşid milletler bu kayıtlardan kendilerini kurtaranlardır. Bu dünyada âmiriyet ve hakimiyet behemehal reşid milletlere has olmalıdır. Bununla beraber gayr-ı reşid milletler kendi başlarına bırakılamazlar; çünkü istinad ettikleri ahkâm kuvvetsizdir, kendilerini idare edemezler, beynelmilel ihtilafâta yol açarlar, kuvvetli devletlerin hırslarını celbederler. Onun için gayr-ı [reşid milletler] reşid milletlerin mandasına tevdi edilmelidirler.

Mantıkî safsatalar ekseriya en kuvvetli hakikatlere bile galip geliyor. Vilson'un bu mantığı, Harb-i Umumi sulhüne bir esas teşkil etmişti. Hakkımızda tatbik edilmek istenen Sevr cezası bu mantığa istinaden hükmolunmuştu" (vurgular bizim).

Ankara'yı değil Osmanlı Devleti'nin son yıllarını da müdafaa edecek şekilde hukuk reformlarından bahsetmiştir.

Zabıtlara geçmiş ifadelerin tercümesine dikkatle bakabiliriz:

> "(...) Türk Temsilci Heyeti, şimdiki Türk yasalarının çağdaş hayatın ihtiyaçlarını ve gereklerini tümüyle karşılayabilecek durumda olduğunu öne sürmüştür. (...) Türkiye altmış yılı aşan bir süredir işe girişmiş ve mahkemelerini yeniden kurmak ve Avrupa örneğinde kanunlar yayınlamak yoluyla yasalarında önemli reformlar yapmıştır. (...)
> Alt komisyonda Türk Medeni Kanunu'nun [Mecelle, Hukuk-ı Aile Kararnamesi] dinsel bir temele dayandığı ve çağdaş ihtiyaçları karşılayamadığı iddia edilmişti. Türk temsilci heyeti Türk Medeni Kanunu'nun kaynakları ne olursa olsun hiçbir bakımdan dinsel ya da teokratik bir niteliği olmadığını, Türk kanunu ile başka ülkelerin medeni kanunları arasında temel ilkeler ve koydukları hukuk kuralları bakımından önemli bir ayrılık bulunmadığını, özellikle hiçbir devletin medeni kanununun bir başka devletin medeni kanununun tıpkısı olmadığından arada birtakım farklar görülmesinin [Mecelle, Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne dayalı] Türk Medeni Kanunu'nun değerini hiç de azaltmayacağını belirtmiştir"[10].

Sonradan kurucu kadronun ve onlara şartsız teslim olan aydınların, üniversite hocalarının, gazetecilerin, millîlik ve yabancı bir ülkenin medeni kanunu vurgusu dahil bütün bunları unutmaya-unutturmaya çalıştıklarına bakmayın, Türk Murahhas Heyeti ve onun başkanı diğerleri gibi esas itibariyle her şeyin farkındadır; kabul edilenler, belki güle oynaya değil ama bilerek kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 16/17 Ocak 1923 akşamı İzmit'te gazetecilerle "programlı" olarak yaptığı uzun bir sohbette Falih Rıfkı'nın sorusu üzerine söyledikleri de aslında kapıdaki değişmelere dair hem dışarıya hem de içeriye mesajlar, işaretler veren bir karakterde gözüküyor. Sürecin nereye doğru aktığı, kurucu kadroyu nereye doğru sürüklediği açıktır:

> "Evet biz bu [Birinci] Meclis'te ictihat itibariyle nâmütenâhi fedakârlıklar yaptık ve belki de yapmak lüzumlu idi. Bundan dolayı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun maddelerine hiç de lüzumu olmayan zihniyetler [dinî fikirler ve hükümler?] girdi. Belki de bundan dolayıdır ki adlî kapitülasyonları lağvettirmek hususunda Lozan'da hâlâ müşkilat çekiyoruz. Herifler orada diyorlar ki sizin yapacağınız kanunlar fıkıhtan, Kur'an'dan istinbat-ı ahkâm edecek [hüküm çıkaracak].
>
> Bugün Lozan Konferansı'nda ve cihanda Yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da şekl-i sâbıkı [eski rejimi ve mevzuatı] ilgadan, imhadan neşet etmektedir. Bizim inkılabımız Meşrutiyet inkılabı ve ondan evvel yapılan inkılaplar gibi olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi.

10 Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1971, I/2, s. 25. Bu konuda ayrıca bk. M. Akif Aydın, *age*, s. 353-65. Lozan Muahedesi'nin zabıtları önce *Şark-ı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923-Konferans'ta Tezekkür Olunan Senedât Mecmuası* başlığıyla 6 C. halinde yayınlanmıştır, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1340 [1925].

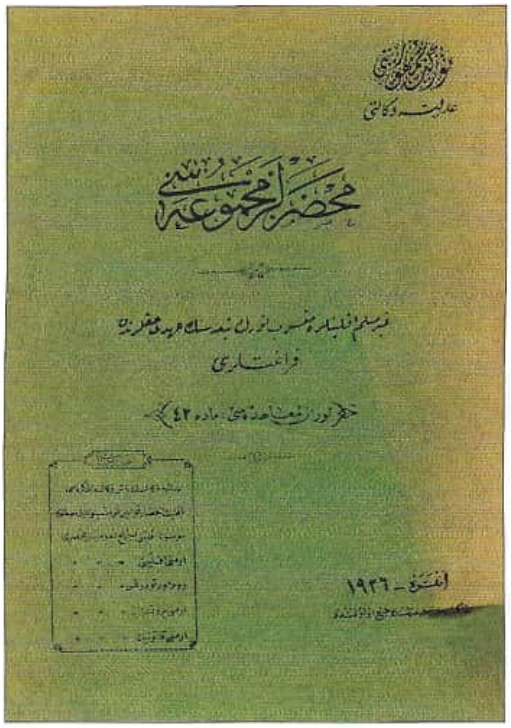

Laik Bir Kanun Yapılması Şartıyla...

Türkiye'deki gayrımüslim azınlıkların, laik bir kanun hazırlanması şartıyla kendi medeni kanunlarını yapma haklarından feragat ettiklerine dair Adliye Vekâleti'ne hitaben yazdıkları yazılar, orijinal imzalı sayfaların faksimileleriyle birlikte Vekâlet tarafından yayınlanmıştır: *Mahzarlar Mecmuası-Gayrımüslim Ekalliyetlere Mensup Türk Tebeasının Ahdî Haklarından Feragatları (Lozan Muahedesi Madde 42)*, Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1926, 31 s.
Akademik Medeni Hukuk çalışmaları dahil kaynaklarda neredeyse hiç zikredilmeyen bu süreç ve kitapçık Özege Kataloğu'nda da sadece *"Mahzarlar Mecmuası"* olarak geçtiği için *ne ile alakalı olduğu anlaşılamıyor.*
Burada risâlenin kapağı ve imza sayfası faksimilelerinden biri görülmektedir.

> Efendiler! Biz hakiki bir inkılap yaptık ve inkılabımızda devam ediyoruz. (...) Kanaatimizi sabit, ümid-i muvaffakiyeti hâkim bulundurmak sayesinde galebe bizimdir. Fakat hocaları memnun edeyim, âlem-i İslâmı memnun edeyim, hepsini memnun edeyim dersek [bu] mümkündür, hepsi memnun olur amma biz maksadımızdan dûr [uzak] kalmış oluruz. (...)"[11].

Hangi maksadımızdan niçin uzak kalacaktık?! Lozan Milli Mücadele'nin ruhundan ve maksatlarından bir sapmayı mı icbar ediyordu?

Seyyid Bey'in rüzgârların değiştiğini hissettiği bir ortamda haklı fakat karşılıksız yakınmalarının bir sebebi de bu yani "gayrımillî" bir başka Medeni Kanun hazırlığı ve yeni mevzuatın kendi tarihî ve hukukî tecrübelerimizle bir şekilde irtibatlandırılmasının artık terkedilmesidir. Nitekim bir ay sonra yeni Adliye Vekili Necati Bey 3 Nisan 1340 (1924)

11 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, TTK Yay., 1996, s. 81-82. Bu konuşmalar hilafetin ilgası dahil peşpeşe gelecek laiklikle alakalı mevzuat ve inkılaplar için de birçok işaret taşıyor.

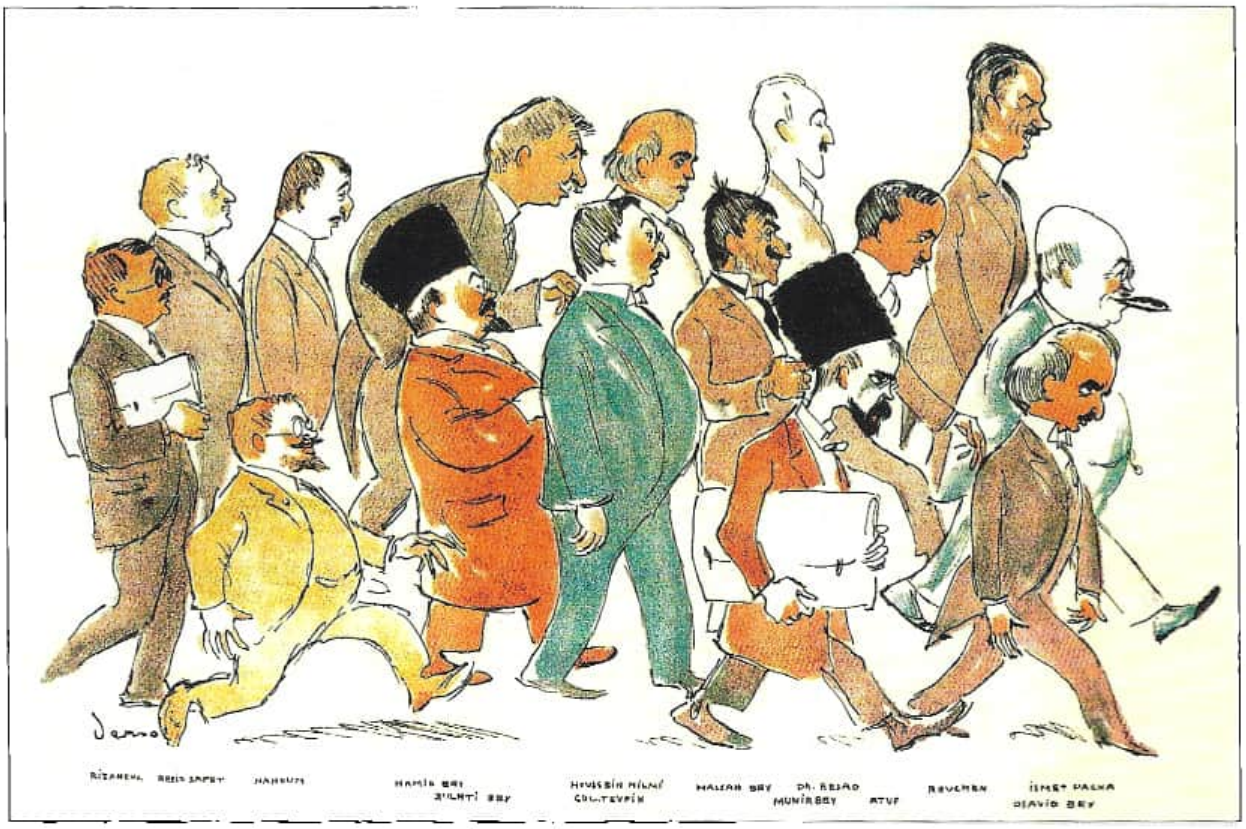

Laiklik İlk Defa Lozan'da ve Medeni Kanun'la Alakalı Olarak Mı Telaffuz Edilmişti?

Derso ve Kelen'in çizimleriyle İsmet İnönü başkanlığındaki Türk murahhas heyeti Lozan'da. Çizimin altında bazılarının isimleri de var: Rıza Nur, Reşit Safvet, Nahum, Hamid Bey, Zühtü Bey, Hüseyin Hilmi, Gül Tevfik, Hasan Bey, Dr. Reşad, Münir Bey, Atuf, Roulmen, Cavit Bey, İsmet Paşa.
Lozan'da Ankara'yı temsil edenlerden Dr. Rıza Nur hatıralarında anlatıyor:
"Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. (...) Irk tabiri ile Çerkes, Abaza, Boşnak, Kürt ilh.yı Rum ve Ermeninin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon Kızılbaşı [Aleviyi] da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar (...)
[Türkiye'deki gayrımüslim ekalliyetler için] onlar bir proje verdiler. Ben de kontrproje verdim. Bu projemde ilk olarak bizde ve konferansta *laik* tabirini kullandım. Bunu sonra birçok defa tekrar ettim ve Kanun-i Medenî [medeni kanun] yapacağımızı, bunu Avrupa'dan alacağımızı, zaten dini devletten ayıracağımızı söyledim. Bunları sonra kendi yaptığını söyleyen Mustafa Kemal bu zabıtlara baksın da utansın (...) O vakit kendisi laik kelimesini bile bilmezdi (...)
Eskiden beri Avrupa'nın ve Hıristiyanların en mühim davası; 'Sizin kanunlarınız dindir. Dininiz Müslüman. Müslümanlık ile Hıristiyanları idare edemezsiniz' der. Bunda tabiî hakları var. Vâkıa Avrupa kanunlarında da kısmen Hıristiyanlık tesiri varsa da bizimkine nisbeten hadd-i asgaridedir. (...) Ben daha evvelden ağızlarını tıkamak için Türkiye'nin din ve hükümeti ayırıp laik devlet olduğunu, bir Kanun-ı Medenî yapacağını, bunu da bu esas üzerine pek yakında yapacağını ve Avrupa'dan aynen alacağını söylüyorum. Zaten padişahlığı [saltanatı] lağvederken takririme bu esası da sokuşturuvermiştim. Din ve hilafeti devletten ayırmıştım. (...)"
Kaynak: Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul, Altındağ Yay., 1967, III, 1044-46. Ayrıca bk. s. 1056.

tarihli Meclis oturumunda "Bu kararnamenin yeniden tetkikine lüzum görülmüştür" diyerek Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin bakanlığa iade edilmesini istemiş ve hayli emek verilen dosya artık rafa kaldırılmıştır[12]. İsviçre Medeni Kanunu'nu "Türk" Medeni Kanunu yapmak bir başka adlî kapitülasyon değil mi idi?

Belli ki Seyyid Bey hilafetin ilgası ile tercüme-laik medeni kanunun Lozan'dan gelen aynı paket içinde olduğunu ya hiç düşünmüyor veya o kadarını kendisinin de içinde bulunduğu Meclis'e, kurucu kadroya yakıştıramıyordu.

Kurucu ve yapıcılar dahil kim yakıştırabiliyordu ki?!

"Dinî İnkılaplar"ın ve Laikliğin Bir Kaynağı da Lozan mı?

Türk hukuk mevzuatının ve mahkeme yapısının laik süreçlerden etkilenmeye başlaması Tanzimat Fermanı'na, hususen tercüme ağırlıklı kanunlaştırma hareketlerine kadar çıkarılabilir. Bunu hesaba katarak Cumhuriyet idaresinin katı laiklik kararlarına ve kaba uygulamalarına, neticeleri açısından dinî alanın tahribine ve bunun üzerinden Türkiye'nin siyaseten ve kültürel olarak zaafa uğramasına giden yolu esas itibariyle Lozan'ın döşeyip döşemediği meselesi artık bir asır sonra soğukkanlılıkla ele alınıp tartışılması gereken bir meseledir. Her şeyden önce Cumhuriyeti kuran kadronun Lozan'a kadar hilafeti kaldırmak, medrese ve tekkeleri kapatmak, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ni lağvedip Diyanet İşleri Başkanlığı gibi zayıf bir kurum kurmak, harfleri değiştirmek, Türkçe ezan okutmak... istikametinde fikirlerinin ve kararlarının olduğunu, ama uygun zaman ve fırsat kolladıklarını bilmiyoruz. Böyle bir şey olduğunu kati bir hüküm gibi söylemenin en hafif tabiriyle ucuz ve Türkiye'yi taşıyamayacak bir açıklamaya mahkum olmak mânasına geldiğini görmek gerekecektir. Hiç değilse bugün...

Örnek bir olay olarak Medeni Kanun üzerinden bu meseleyi görebilir, büyük ölçüde takip edebiliriz zannediyorum. Şöyle ki: Anadolu'da kurulan yeni devlet tam da kendi "yerli" Medeni Kanun hazırlıklarını yaparken Lozan'da gayrımüslim azınlıklarla ilgili şu karar çıkıyor:

> "*Madde 42*: Türkiye Hükümeti gayrımüslim ekalliyetlerin hukuk-ı aile veya ahkâm-ı şahsiyeleri bahsinde bu mesâilin mezkûr ekalliyetlerin örf ve adetlerince hall ü fasl edilmesine müsait her türlü ahkâm vaz'ına muvafakat eder. İşbu ahkâm Türkiye Hükümeti ile alakadar ekalliyetlerden herbirinin müsavi miktarda mümessillerinden mürekkep mahsusi [hususi] komisyonlar tarafından tanzim olunacaktır. İhtilaf vukuunda Türkiye Hükümeti ile Cemiyet-i Akvâm Meclisi bi'l-ittifak Avrupa hukuk-şinasları meyânından müntehab hakem ale'l-hakem [üst hakem] tayin edeceklerdir.

12 Ansay, *age*, s. 58; M. Akif Aydın, *age*, s. 362. Aynı zamanda müderris olan İstanbul Hukuk Fakültesi'nin meşhur hocalarından Ebülula Mardin'in Hukuk Fakültesi'ndeki Medeni Hukuk derslerinde yakın geçmişle mukayeseli bir takrir tarzı takip etmesi, Mustafa Kemal Paşa'ya "Medeni Kanuna sarık giydiriyor" tarzında şikâyet edilmişti. "Sarık" Lozan öncesinin "millî" çabalarının adı olmuştu adeta.

> Türkiye Hükümeti mezkür ekalliyetlere ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve sâir müessesât-ı diniyeye her türlü himayeyi bahş eylemeyi taahhüt eder. Aynı ekalliyetlerin halihâzırda Türkiye'de mevcut olan evkafına ve müessesât-ı diniye ve hayriyelerine her türlü teshîlât ve müsaadât i'ta olunacak ve Türkiye Hükümeti yeni müessesât-ı diniye ve hayriye ihdâsı için bu kabîl sâir müessesât-ı hususiyeye temin edilmiş olan teshîlât-ı lâzımeden hiçbirini diriğ etmeyecektir"[13].

Ankara hükümetinin imzaladığı/imzalamak zorunda kaldığı antlaşmanın bu maddesi Türkiye'de kalan gayrımüslim azınlıklara açıkça kendi medeni kanunlarını dinleri ve geleneklerine uygun şekilde yapma ve uygulama hakkı veriyor, Cemiyet-i Akvam [Milletler Cemiyeti] tehdidi üzerinden de Türkiye'yi mükellefiyet ve baskı altına alıyordu. İşte bu madde üzerine Türkiye gayrımüslim azınlık temsilcileriyle görüşerek, onlardan Türkiye'nin "laik" bir medeni kanun kabul etmesi halinde kendi medeni kanunlarını yapma haklarından vazgeçeceklerine dair resmi belge talep edecek ve bunu muhtemelen bazı zorlu müzakereler, pazarlıklar neticesinde alacaktır. (Gizli tutulması beklenen ve zannediyorum "laik" hukukun ilk defa resmen telaffuz edildiği bu enteresan feragat belgeleri, orijinal imzalı sayfaların faksimileleriyle birlikte Adliye Vekâleti tarafından, herhalde bir ön tedbir olarak veya vaz geçme ihtimallerini ortadan kaldırmak için yayınlanmıştır. bk. Bu kitap, s. 213)[14].

İşte Türkiye'nin kendi "yerli" medeni kanununu hazırlama çalışmalarını rafa kaldırması ve tercüme edilen İsviçre Medeni Kanunu'nu "Türk" Medeni Kanunu olarak kabul etmesi (daha geniş çerçevede laikleşmesi) süreci böyle başlayacaktır. Aslında elimizdeki Lozan görüşmelerinde, 30 Aralık 1922 tarihinde İngiliz murahhasın gündeme getirmesi üzerine Türkiye'nin gayrımüslimlerle müşterek medeni kanun hazırlaması istikametinde fikir alış verişlerinin yapıldığını ve Türk heyetindeki Rıza Nur'un "laik" medeni kanundan bahsettiğini biliyoruz[15].

14 *Mahzarlar Mecmuası-Gayrımüslim Ekalliyetlere Mensup Türk Tebeasının Ahdî Haklarından Feragatları (Lozan Muahedesi Madde 42)*, Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1926, 31 s. Özege Kataloğu'nda künye olarak sadece "*Mahzarlar Mecmuası*" yazılı olduğu için eserin ne olduğu anlaşılamamaktadır.

15 Meray, *age*, 227-34; Rıza Nur, *age*, III, 1045, 1056; M. Akif Aydın, *age*, s. 360-61.

13 Seha L. Meray maddeyi çok da itinalı olmayan bir tarzda şöyle tercüme edecektir: "Türk hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla (statüleriyle, aile hukukuyla) kişisel durumları (statüleri, kişi halleri) konusunda, bu sorunların, sözkonusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder.
Bu tedbirler Türk hükümetiyle ilgili azınlıklardan herbirinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa Türk hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst hakem atayacaklardır.
Türk hükümeti sözkonusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk hükümeti yeniden din ve hayır kurumları için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir". *age*, II/2, 13.

Pazarlığı Yapan Kim?

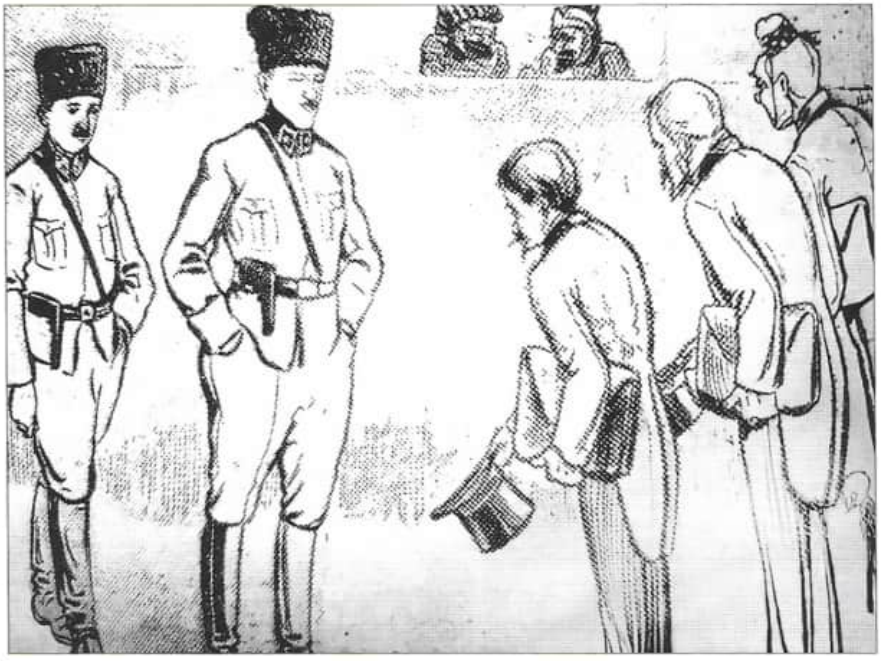

Lozan Konferansı görüşmelerinin 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğraması taraflar arasında ciddi sıkıntılara sebebiyet vermişti. Türkiye'nin 1 Nisan 1923 tarihinde erken seçim kararı alması görüşmelerin tekrar başlaması için önemli bir işaret ve gelişme idi. Bu karar Türkiye'nin en demokratik iki meclisinden birinin (diğeri 1908 meclisi olmalı) sonunun geldiği / getirildiği mânasına geliyordu. İkinci meclisle birinci meclis arasında hem insan unsuru hem de fikir ve söz hürriyeti bakımından bir devamlılık ilişkisinden çok bir farklılık hatta yer yer zıtlık ilişkisi vardı. Lozan'ı bu ikinci meclis kabul etti, hilafetin ilgası, medreselerin ve tekkelerin kapatılması gibi dinî alanla alakalı "büyük devrimleri" de o yaptı, Takrir-i Sükun Kanunu'nu o çıkardı. Birinci meclisten bunların geçmesi herhalde mümkün değildi veya kolay olmayacaktı.
Bunlar olurken, olmaya doğru seyrederken *Karagöz* dergisi 7 Mart 1923 tarihli sayısının kapağında yayınladığı karikatürde, Lozan'da taraf olan düvel-i muazzama temsilcilerini hazırol vaziyetinde, reverans yahut dilenci halinde gösterirken Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'yı elleri cebinde ve hâkim bir eda ile çizmiştir. Konuşmaları da öyle:
"*Devletler*: Yeni yeni müsaadelerde bulunuyoruz Paşa hazretleri. Evvelki dediklerimizden daha yüzde on tenzilatımız var!
***Karagöz*: Bezirgân efendiler, yine pazarlık huyunuz depreşti galiba! Bari biraz iskonto daha yapın da uzlaşalım!"**

Bir açıdan bakılırsa bütün yüksek maliyet risklerine ve "gayrımüslimlerin hakları" üzerinden hâlâ ödemekte olduğumuz faturalara rağmen bu tercihin o gün için siyaseten "doğru" bir tercih ve diplomasi zaviyesinden yabana atılamayacak bir başarı olduğu söylenebilir. Kapitülasyonların (adliye açısından yabancı konsolosluk yargılamalarının) kaldırılmasına odaklanarak bu maddeyi ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'da kalmasını kabul eden Türkiye o gün (herhalde bugün de) birkaç medeni kanunu ve birkaç farklı mahkemeyi kaldıracak ve taşıyacak durumda değildi(r)[16].

Uluslararası çevreler, hususen Yunanistan Türkiye'nin bu hareketiyle yapmaya çalıştığının tamamen farkında olarak buna mani olmak isteyecektir. Nitekim Yunanistan Dışişleri bakanı P. Argyropoulos'un 11 Eylül 1926 tarihinde bir muhtıra ile birlikte Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne yazdığı mektupla Türkiye'nin gayrımüslim azınlık cemaatlarıyla bu uzlaşma çabası geri döndürülmek ve başarısızlığa uğratılmak istenmektedir. Mektuptaki paragraflardan biri şudur:

16 Mahmut Esat daha sonra şu açıklamayı yapacaktır: "Kapitülasyonların kaldırılmasına karşı adalet organlarımızı yepyeni [batılı] kanunlarla, mahkemelerle ve en kısa bir zamanda yaratmak işini omuzlarımıza almış bulunuyorduk". Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?", *Medenî Kanunun XV. Yıldönümü İçin*, İstanbul, İÜ Hukuk Fakültesi Yay., 1944, s. 18.

"(...) Türkiye, 42. Madde hükümlerini [Türkiye'de yaşayan] Rum ileri gelenlerinden birkaçının rıza ve muvafakatı ile uygulamayabileceği görüşünde bulunarak İsviçre Medeni Kanunu'nu derhal yürürlüğe koymakla ve bu surette 37. Madde ile yüklendiği birtakım yükümlülükleri varken, 42. Madde hükümlerini 44. Maddenin birinci fıkrası ile belirli usulü takip etmeksizin değiştirmektedir.
Yunan hükümeti tartışmanın esasına girmeksizin katmerli bir usul bozulması ile karşılaştığı görüşünde bulunmaktadır (...)".

Türk Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Milletler Cemiyeti genel sekreterine hitaben, yine bir muhtıra ile birlikte yazdığı cevabi yazıda ise sürece ve ne yapılmak istendiğine dair de bilgiler ve imalar bulunmaktadır:

"(...) İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü Türkiye Cumhuriyeti'nin üstüne yeni yapısını kurmak istediği temel taşlardan birinin konmasından başka bir şey değildir. Şahsî ve ailevî statülerini hazırlamak için 42. Maddeye uygun olarak, ilk olarak özel komisyonlar halinde teşekkül eden Ermeni ve Musevi azınlıkları kendileri için uygun ve tamamen doyurucu buldukları yeni Medeni Kanunu sadece üstün tutmuşlar ve seçmişlerdir.
Rum azınlığının da özel komisyon halinde toplanarak yeni hal ve şartların iyice incelenmesinden sonra, adı geçen azınlıklar gibi menfaatlerine uygun olduğuna hükmeylemesi, şahsî ve ailevî statülerin[in] İsviçre Medeni Kanunu'na göre düzenlenmesini istemek için hükümete başvurması ve çoğunlukla kabul olunan yeni kanunun kendilerine uygulanmasını istemesi, ne isteklendirmesi ne de yasaklanması hükümete düşmeyen bir niteliktir. (...) Türkiye hükümeti beslediği kuvvetli uzlaşma düşüncesine rağmen, usulün bozulduğu veya azınlıklara ilişkin andlaşmanın bir maddesinin değiştirildiği şeklinde nitelendirilecek hiçbir şey meydana gelmediğinden ötürü yapılan şikâyetin haklı olmadığı kanısındadır"[17].

Türk ilim ve fikir hayatı açısından garip, akademisyen hukukçular zaviyesinden ise hayli düşündürücü olan husus ise maddeleri, yazışmaları, belgeleri elimizin altında olan bu sürecin Medeni Hukuk kitaplarında/derslerinde, İnkılap Tarihi metinlerinde nerede ise yok denecek kadar zayıf ve belirsiz bir şekilde yer almış olması, buna karşılık –çoğu zaman yapıldığı üzere– en kolay ve etkili yol olarak inkılap edebiyatı yapılmasıdır[18].

Esbab-ı Mûcibe Layihasının Satıraraları

Doğrusu çok merak edilecek bir husus; Seyyid Bey'den sonra Adliye Vekili olan ve Medeni Kanun sürecini yürüten İsviçre doktoralı hukukçu Mahmud Esad'ın (Bozkurt, 1892-1943) kaleme aldığı Medeni Kanun "esbâb-ı mûcibe layihası"nda (gerekçesinde) yer alan aşağıdaki açık

17 bk. Yusuf Ziya Binatlı, "Medeni Kanun'un Kabulü ve Yunanistan", *Emre*, sayı: 6, 15 Ekim 1964 (Eskişehir), s. 7-9. Yunanistan'ın bu mesele ile diğerlerinden daha fazla ilgilenmesi Lozan'ın 45. Maddesiyle alakalı olmalıdır: "İşbu fasıl ahkâmı ile Türkiye'nin gayrımüslim ekalliyetleri hakkında tanınan hukuk, Yunanistan tarafından dahi kendi arazisinde [Batı Trakya'da] bulunan Müslüman ekalliyet hakkında tanınmıştır".

18 "(...) Konferans esnasında ıslahat hareketlerinde samimi olduğumuzu, memleketi muasır kanunlarla idare edeceğimizi söyleyen baş murahhasımız İsmet Paşa, bugün bir reis-i hükümet sıfatıyla verdiği sözü tutuyor. Artık kanunlarımıza dinî bir mahiyet verilemez; artık 'Türkiya'nın kanunları ekalliyet [azınlık] ve ecnebilerin hukukunu kâfi derecede temin etmiyor!' denilemez" ifadeleri için bk. "Lozan Hatıraları", *Milliyet*, 26 Temmuz 1927 (Başyazı).

Deuxième Année. N° 34 31 Août 1921

Echos de l'Islam

ORGANE BI-MENSUEL DU BUREAU D'INFORMATION ISLAMIQUE

Rédaction — Administration : 24, rue Taitbout — PARIS (IX)

SOMMAIRE :

Au Quartier Général du Commandement suprême :
MOUSTAFA KEMAL PACHA et ISMET PACHA

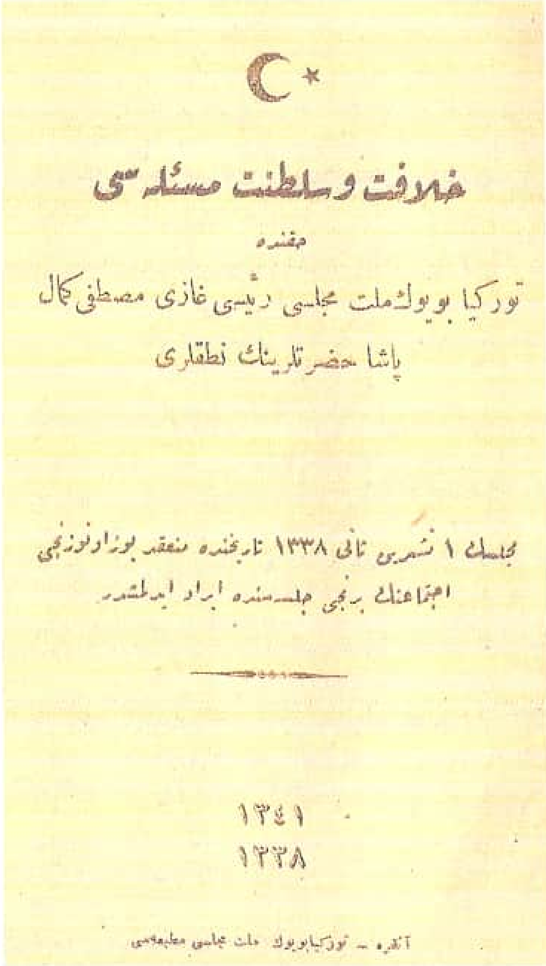
خلافت وسلطنت مسئله سی

حقنده

توركيا بويوك ملت مجلسی رئيسی غازی مصطفی كمال

پاشا حضرتلرينك نطقلری

مجلسك ١ تشرين ثانی ١٣٣٨ تاريخنده منعقد يوز اوتوزنجی

اجتماعنك برنجی جلسه سنده ايراد ايدلشدر

١٣٤١

١٣٣٨

آنقره – توركيا بويوك ملت مجلسی مطبعه سی

"Bütün Fedakârlıkları Yaptım..."

Paris'te yayınlanan 31 Ağustos 1921 tarihli *Echos de l'Islam* dergisinin 34 numaralı sayısının kapağı. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü masa başında herhalde Milli Mücadele ile ilgili bir meseleyi çalışıyor, müzakere ediyorlar. Arkalarındaki sancakta "Nasrun minallah ve fethun karîb" âyeti yazılı. Fotoğrafı bu şekilde düzenleyen, çeken, gönderen, yayınlayan, poz veren herhalde tesadüfi bir iş yapmıyordur. Politikalar değiştiğinde pozlar ve yan unsurlar da değişecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1922 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmanın risâle olarak basılmış halinin kapağı: *Hilafet ve Saltanat Meselesi Hakkında*, Ankara TBMM Matbaası, 1341/1338.

Lozan Heyeti'nde yer alan Ali Naci Karacan görüşmelerin kesildiği bir aralıkta İsmet Paşa'nın açıklamalarını şöyle aktarıyor:

"(...) Bütün konferans esnasında biz diplomatların milletlere karşı üzerlerine aldıkları büyük mesuliyet duygusu ile çalıştık. (...) Şimdi hadiseler hakkında hüküm vermeyi milletlerin vicdanına bırakıyorum. Eğer dünyada tek kimse çıkıp da bana, 'daha yapılacak fedakârlıklar vardı', 'şu kararı almalıydınız!' diyebilirse onları yapmaya razı olurum. Ben fedakârlığı son haddine vardırdım. Toprak meselelerinin hepsi halledildi. Bu meselelerde kendi zararımıza ve müttefiklerin lehine kararlar aldık. Ekalliyetler [azınlıklar] meselesini müttefiklerin dilediği gibi hallettik. Boğazların serbestliğini kabul ettik. Adlî kapitülasyonlar meselesinde anlaştık. Kapitülasyon rejiminin haksız olduğunu, kaldırılması lazım geldiğini herkes teslim etti. (...) İktisadî meselelerde âdil, meşru olan her şeyi kabul ettik. Biz namuslu borçlularız. Düyûn-ı Umumiye idaresinin faaliyetinin devamına razı olduk. İktisadî ve malî meselelerden çoğunu müttefiklerin lehine hallettik. (...) Bütün fedakârlıkları yaptım, her şeyi kabul ettim, fakat memleketin iktisadî esaretini reddettim".

Kaynak: Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 3.bs., Ankara, Bilgi Yay., 1993, s. 198-99.

ifadeler Hukuk Fakültelerinde, Medeni Hukuk derslerinde, anlatmaya çalıştığımız bu süreçlerden bağımsız olarak nasıl okutuluyordur acaba? Okutuluyor mu?

Kapitülasyonlar üzerine doktora yapmış Adliye Vekilinin fikir adaletine bakın lütfen:

> "Şüphe yoktur ki kanunların gayesi herhangi bir örf ve âdet veya yalnız vicdanla alakadar olması icab eden ahkâm-ı diniye [dinî hükümler] değil siyasî, ictimaî, iktisadî, millî vahdetin [birliğin] her ne bahaya olursa olsun temin ve tatminidir. Asr-ı hâzır medeniyetine mensup devletlerin ilk fârikası [ayırdedici özelliği] din ile dünyayı ayrı görmektir. Bunun aksi devletin kabul ettiği din esaslarını kabul etmeyen kimselerin [gayrımüslimlerin] vicdanlarına tahakküm olur. (...)
>
> Bâhusus muhtelif dinlere mensup tebeayı ihtiva eden devletlerde tek bir kanunun bütün câmiada tatbik kabiliyetini ihraz edebilmesi için bunun din ile kat'-ı münasebet etmesi [ilişiğini kesmesi] hakimiyet-i milliye [millî egemenlik] için de bir zarurettir. Çünkü kanunlar dine müstenid olursa vicdan hürriyetini kabul mecburiyetinde bulunan devlete, muhtelif dinlere sâlik [mensup] tebeası için ayrı ayrı kanun yapmak icab eder. Bu hal asr-ı hâzır devletinde şart-ı esasî olan siyasî, ictimaî, millî vahdete külliyen münafidir [aykırıdır]. Hatırlamak icab eder ki devlet yalnız tebeası ile değil ecnebilerle de hal-i temasdadır [münasebet içindedir]. Bu takdirde de onlar için de kapitülasyon namı altında ahkâm-ı istisnaiye [istisnai hükümler] kabul etmek zarureti hasıl olur.
>
> Lozan Muahedesi ile ilga olunan kapitülasyonların memleketimizde ibkası [devamı] için ecnebiler tarafından serd edilen esbâb-ı mûcibenin en mühim ciheti bu nokta olmuştur. Bundan başka Fatih Sultan Mehmed devrinden son zamanlara kadar gayrımüslim tebea hakkında tatbik edilen ahkâm-ı istisnaiyeye de bilhassa bu dinî vaziyet bâis [sebep] olmuştur. Halbuki yeni Türk Kanun-ı Medenî layihasının ihzârı [hazırlanması] vesilesiyle memleketimizde mevcut ekalliyetler Lozan Muahedesi'nin kendilerine kabul ettiği haklardan sarf-ı nazar ettiklerini Adliye Vekâleti'ne bildirmişlerdir (...)"

Bir millet ve onun temsilcisi olarak bir devlet, bir siyasî yapı tarihinin kritik dönemlerinde zorlu ve zorunlu kararlar verebilir, bile bile konjonktürel ve siyasî olanı mutlak doğru olarak görebilir, öyle gösterebilir. Bu anlaşılabilir bir şeydir de. Laiklik kuralına ve İsviçre Medeni Kanunu'na razı olmak da sadece böyle bir şeydi, yoksa Türkiye'nin siyasî, dinî ve kültürel tarihinin hatta Osmanlı modernleşme tecrübesinin beklenebilir bir neticesi, makul bir uzantısı, Cumhuriyeti kuran dar kadronun kafasındaki bir fikir değildi. Burada şaşırtıcı ve yanıltıcı olan zaruret halinin artık normal hal olarak anlaşılması, siyaseten böyle takdim edilmesi ve bilerek kabul edilen yanlışın giderek mutlak hakikat ve olabilecek en iyi durum haline ge(tiri)lmesidir.

19 Mahmut Esat onaltı yıl sonra da aynı mantığı ve kaba ifade tarzını sürdürecektir: "Biliyoruz ki Medeni Kanun'dan önce Türkiye'mizde üç türlü din hakkı [hukuku] tatbik ediliyordu: İslâm, Hıristiyan, Yahudi. (...) Bu dinlerin en yenisi, Muhammet dini idi. Bugün 1360ıncı yaşına girmiş bulunuyor. İsa dini 1942, Musa dini ise 3500 yıllık bir ömre maliktirler. İnsanlığın bugünkü tekâmülü, ilerleyişi ve ileri hayatının icapları karşısında bu dinlerin hak [hukuk] kuralları pek geri, çok ilksel idi. Bunlarla yirminci asır anlamını yerine getirmek, yirminci asır devletini kurmak ve yaşatmak imkânsızdı (...)". Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?", s. 7.

Mahmud Esad'ın gerekçedeki sondan bir önceki cümlesi (kendini, milletini, memleketini karalayan kaba cümlesi demek daha doğru olur) başka türlü nasıl anlaşılabilir, açıklanabilir acaba? Bakın lüften:

> "Türk Kanun-ı Medenî layihası mevki-i mer'iyete vaz edildiği [yürürlüğe konduğu] gün milletimiz onüç asrın [İslâmiyetin] kendisini çeviren itikadât-ı sakîmesinden [bozuk inançlarından] ve tezebzüblerden [kafa karışıklıklarından] kurtulmuş, eski medeniyetin kapılarını kapayarak hayat ve feyiz bahşeden muasır medeniyetin içine girmiş bulunacaktır"[19].

İşin aslını faslını bilenler esas itibariyle diplomatik bir oyun, muhteva olarak ise saçma ve gülünç olan bu ifadeleri ciddi, ağır ve soğuk bir yüzle onaylarcasına, belki alkışlayarak karşılamışlardır. Peki o gün ve bugün işin aslını ve faslını bilmeyenler? Onlara devrimbazlık yahut sadece hissiyat düzeyinde devrim karşıtlığı-şeriat taraftarlığı yapmaktan başka bir şey kalmamıştır. Yaşadığımız yakın tarih tecrübesi ve Türkiye'nin geldiği bugünkü nokta gösteriyor ki birbirini besleyen her iki zıt ve karşıt tavır da Türkiye'nin işine yaramıyor[20].

Bir hukuk tarihçisi şu soğukkanlı değerlendirmeyi yapacaktır:

> "Türkiye Cumhuriyeti yabancı devletlerin müdahalelerini önlemek için onların kanunlarını almayı tek çıkar yol kabul etmiştir. Benzer bir tavrı Tanzimat ricalinde de zaman zaman görmek mümkündür. İkinci olarak Türkiye (...) İslâm hukukundan ayrılarak Lozan antlaşmasının 42. Maddesiyle gayrımüslim azınlıklara tanımış olduğu imtiyazdan da kurtulmak istemiştir"[21].

Son Bir Not

Türkiye'nin 1923-1924 şartlarında hazırlayıp sonra konjonktürel şartların elverişsizliği yüzünden rafa kaldırdığı kendi "millî" medeni kanunu gayrımüslim ekalliyetlerin bütün feragat belgelerinde İslâm hükümlerini esas alan "dinî" bir kanun olarak geçiyor[22].

Teknik olarak bakarsanız ne tam böyle idi ne tam böyle değildi. Ama o dönemde (ve bu dönemde) millî olanla dinî olanın Türkiye'de aynı şey veya içiçe bir şey olduğunu, siyasetçiler ve hukukçular dahil herkes iyi biliyordu. Onun için büyük ölçüde tercüme bir kanunun nasıl "Türk" Medeni Kanunu olduğunu sormak ve soruşturmak herkese terettüp eden bir vazife olmalı.

Bugün için, Türkiye'nin bugünü ve yarını için...

20 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Strasbourg Üniversitesi'nde doktora tamamlayıcı tezi olarak sunduğu ve 1936 yılında Fransa'da basılan *Essai sur la Transformation du Code Familial en Turquie* çalışmasının yeni "Türk" Medeni Kanunu'nun müdafaası olması dikkat çekicidir.

21 M. Akif Aydın, *age*, s. 364.

22 Hukukçu Ali Fuat Başgil'in tesbiti bu meyanda zikre değer: "Din ile hukukun büyük bir kısmı 1926'ya kadar kaynak birliğini muhafaza etmiştir. Filhakika bizim 'Mecelle' yani Medeni Kanunumuzun büyük bir parçası tamamiyle İslâm hukukuna dayanmakta idi. 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nun alınmasiyle Türkiye'de hukuk dinden tamamiyle ayrılmış ve laikleşmiştir". A. F. Başgil, *Din ve Laiklik* 2. bs., İstanbul, Yağmur Yay., 1962, s. 23/dn. 4.

TARİH KİTABINDA MEDENİ KANUNUN ANLATILIŞI

"Türk Medenî Kanunu. Asrın bütün icabâtına uygun, mazinin paslarından, zincirlerinden tamamiyle münezzeh yeni bir *medenî kanun* kabulü, millî hayatın serbest inkişafına doğru en hayırlı inkılap merhalelerinden biridir. Bununla, millî istikbal yolu üzerindeki manialar silsilesinin en sarp ve çetin istihkâmları kat'î surette düşürülmüş oldu.

Bu yeni kanunumuz, hukuk ilminin son nazariye ve düsturlarına uygun ve dünya medenî kanunlarının hepsinden üstün olan İşviçre Medenî Kanununun aynidir. Büyük Millet Meclisi'nde müttefikan kabul tarihi 17 Şubat 1926'dır. Fakat hazırlığı 1924 yılında başlamış, memleketimizin hukuk âlimlerinden 26 kişinin 14 ay süren devamlı çalışmasiyle ikmal edilmiştir. Maddeleri izah eden şerhler ayrıca 46 kişilik bir heyet tarafından büyük bir cilt halinde hazırlanmıştır.

Böylece, teokratik saltanat rejimini yaşatmak ve kuvvetlendirmek için Türk milletinin içtimaî hayatına din namına zorla aşılanmış *dar ve iptidaî* hukuk esasları ortadan kalkmıştır.

Osmanlı saltanatının gerek mutlakiyet, gerek meşrutiyet devirlerinde şahsî hukuk ve aile hukukuna müteallik şeriat kaidelerinin beynelmilel kaidelerden tamamen aykırı olması dolayısiyle memleketimizde yaşıyan *gayrimüslim ekalliyetlerin* bu gibi hukuk meselelerinde kendi dinlerinin hükümlerine uyduklarını ve davalarını kendi cemaatlerinin ruhanî müesseselerinde gördüklerini daha evvel söylemiştik. Devlet mefhumiyle uyuşması imkânsız bu *hukukî muhtariyeti* Lozan Muahedesi'nin 48inci maddesi Türkiye'de, Müslüman olmıyan ekalliyetlerin şahsî hükümlere ve aile hukukuna ait işlerini kendi örf ve âdetlerine göre halledebilmelerine müsait bulunuyordu. Türk Medenî Kanunu, muasır medenî kanunlar arasındaki yüksek kıymeti ile bu vaziyeti de düzeltmiştir.

Hakikaten, Medenî Kanunumuz Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilir edilmez, Musevî Türklerden başlıyarak Ortodoks, Katolik, Gregoryen [Ermeni] Türkler gibi İslâmlık haricinde muhtelif din ve mezhep mensupları ayrı ayrı mahzarlarla hükûmetimize müracaat ederek Lozan Muahedesi'ndeki haklarından vazgeçtiklerini, kendilerinin de Müslüman Türk vatandaşları gibi *yeni Medenî Kanunun hükümlerine tâbi tutulmalarını* rica etmişlerdir. Bu rica terviç olunmuş ve böylece Türk Medenî Kanunu millî vahdetin tekâmülüne de hizmet eylemiştir".

Kaynak: *Tarih IV*, İstanbul, Maarif Vekâleti Yay., 1934.

Medeni Kanun sözkonusu olduğunda basının ve karikatüristlerin gündeme getirdikleri hususlardan biri de çok kadınla evlilik ve kadın hakları. Semiramis'in çizgisi 4 siyah çarşaflı kadınla Nuh'un Gemisi'ne binmeye niyetlenen sakallı, maşlahlı bir "mürteci"yi gösteriyor. Gemide her cinsten bir çift var, onlar da Nuh Nebi gibi şaşkınlıkla "fazlalık" gelenlere bakıyorlar.

İRTİCA EDEBİYATI YAHUT MUHALEFETİN ADI...

II. Meşrutiyet'in ilânından önce basılan emek mahsulü, hacimli ve iddialı Türkçe sözlüklerde "İrtica" ve "Mürteci" kelimelerinin nerede ise hiç yer almadığını söylemek bugün için ilk bakışta ne kadar şaşırtıcı gelirse gelsin bunun bir hakikatin ifadesi olduğunu daha işin başında hatırlatmakta fayda var, hem de ziyadesiyle...

Örnek isterseniz kamus yelkenine atlayıp sözlükler denizinde kısa boylu bir sefer yeterli olabilir. Meselâ Türk dilinin sözlük vadilerinde büyük hizmetleri geçen Redhouse'ın 1851-1852 (1268-1269 h.) baskı tarihli *Müntehabât-ı Lugât-ı Osmaniye*'sinde ve 1890 baskı tarihli *Turkish and English Lexicon*'ında "irtica" kelimesinden eser yoktur dersem inanır mısınız? İlki İstanbul'da yani dâr-ı İslâmda, ikincisi Londra'da yani diyar-ı küfürde basılmış olmasına rağmen irticaya karşı sessiz kalmalarında durum değişmiyor. İsterseniz kendinizi rahatlatmak için buna ince İngiliz politikası deyin, ikinci sözlüğün misyonerlerin desteğiyle basıldığını ekleyin, bence bir mahzuru yok, fakat rahatınız kısa sürecek.

Çünkü büyük sözlükçü ve ansiklopedist Şemseddin Sami'nin o koca *Kamus-ı Türkî*'sinden de (baskı tarihi: 1317-1318 h./1899-1900), *Kamus-ı Fransevî*'sinden de (baskı tarihi: 1315 h./1885) irticayı yoklayan elleriniz ve mürteci kollayan gözleriniz boş dönecektir. Mehmet Salahî'nin yine Sultan Abdülhamit döneminde basılan *Kamus-ı Osmanî*'sinde (baskı tarihi: 1313-1322/1897-1906) "irtica" yüzünü bir şekilde gösteriyor gibi oluyor ama tehditkâr bir vaziyet almaktan, hele hortlamaktan çok uzakta: "*İrtica*: Geri dönmek; satılan şeyin parasıyla faideyi mûcib olacak şey almak. Elfâz-ı müsta'meleden değildir" falan... Son açıklama cümlesi önemli; kullanılmakta olan bir kelime değildir, diyor müellif. *Lügat-ı Remzî*'de de benzer bir durum var (baskı tarihi; 1305/1888): "*İrtica*: Geri dönmek, ricat etmek".

İsterseniz burada biraz durup nefeslenelim ve düşünelim. Sözlüklerdeki bu sessizlik ve vurdumduymazlık tek başına "irtica"nın olmadığına delil olarak kullanılabilir mi? Devr-i Hamidî'de yaygın ve hayli etkili olan sansür, hafiye teşkilatı, istibdat, matbuat yasakları... gibi teknikler, eşhâs-ı muzırra bu işe de el atmış olmasın!?

Hiç yabana atılacak bir soru ve tereddüt değil bu. Olabilir; bizde devletin de hafiye teşkilatlarının da işi, nereden çıkıp nerelere dahil olacakları hiç belli olmaz. Zaten birçok kelime ve terkibin "devr-i menhûs-i

نومرو ۱۳۱ — ۲۹ رجب ۱۳۴۲ — پنجشنبه — ۶ مارت ۱۳۴۰ ایکنجی سنه

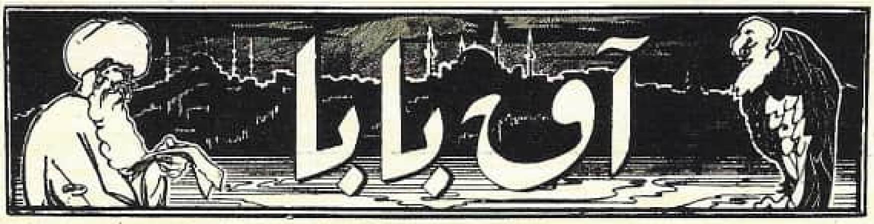

اداره خانه‌سی
باب عالی جاده‌سنده « دائرهٔ مخصوصه »
صاحبی : اورخان سیف

بازار ایرتسی و پنجشنبه کونلری نشر اولونور مصوّر مزاح غزته‌سی
نسخه‌سی ۳ غروشدر

آبونه بدلی : سنه‌لکی ۱۰۴ نسخه اعتباریله ۳۰۰ ، آلتی آیلغی ۱۵۰ غروشدر

بر مارت لطفندن صوکرا اوردوغمز باش بلالرندن

شیمدی‌یه قدار کنج تورکیه‌نک باشنه صاریلان تعصب ییلانی

لقلقیات

حرم آغالری نه اولاجاق ؟

بکنه ، ایچلرندن بری : « زنجیرسز بوز قارابیبرز » دیمشدی . ثموت ، واقعا حرم آغالرینک یوزلری قاره ایسه‌ده یوزلری یوز قارابی اولمر دکل ، اونلری کتیروب یوسله قویالمردر !

دوشونه‌لم‌که ، آفریقا چوللرنده طبق حیوانات وحشیه آولارکبی یوزداکیلری ، آولایوب یاباجی دیارلره ، یاباجی السانلر آراسنه کتیرمك و اوراده ، دنیاده‌کی بوتون حیاتی عملیه‌لرك شهوتك آیلامیست‌ه معروض براقوب السانلقدن تجرید ایتمك نه دیمکدر ؟

بو زواللیلر ، بوکون نه یاپه‌جقلر ، نره‌یه کیده‌جکلر و بوراده قالرسه‌لر ، نه‌ایش یاپه‌بیلیرلر ؟ یوزلری بیاض دکل‌که ، بیوك البسه مغازه‌لری ، کندیلرینی کیرا ایله طوتوب مالکن دییه جامکانلره اوتورتسونلر . چارشیلری بوینه السان آلیرده یاپیه‌یه ، یاشود بوستانه قورقولق دییه دیکسین !..

فرضا اولیه برشی اولسه مغازه‌لردن بری بونلردن برقاچی کیدیروب ، قوشاتوب ، تقلوب ، بوللایوب موستره‌لره اوتورتسه ، درحال مغازه‌نك اوکنده بر قومشیدور ، باشلار . چونکه بوش بوغازلر ، چکاری دورماز ، مطلقا کلنه ، بکه صالمشیلر ، مثلا آنه‌سیله برابر جامکانده‌کی موده‌لری سیرایدن کنج برقاته لاف آتارلر :
— هو قوجوق هانم !.. بوقوجه‌قاریده کیم ؟.. دییه کهیاله قاقارلر .

— بو سنه عربیه هیچ چالیشمادق ، امتحانده نه یاپه‌جغز ؟
— مراق ایتمه ، او زمانه قدار عربی معلمی عربیی چکر !

صالدن سوزدن

صرقارك شرقیسی

الچاقلق ، چالکم ، اویله‌سنه حالکه ، مالیلی مضموم اولمه ، مایعدی مفتوح صانکه ، واوقتم یاپلمیجوق بن سوزده اینالکه : اوله اصلی جال ایدی ، بر حالده قلب ایتدك تختنده‌کی مستتر « هو » سینی ضرب ایتدك !

⁂

بر الف ، نون علاوه ایلیك وسطنه ، بر آز بکزه‌مه‌یلیك « قمر » لك صاتنه ؛ بر کتیره‌بیلیرسك ، انشالله فرصته : شباه مقصودی نه‌ایش تعریف‌ایدی ، دوروردز ؛ مقامنه یابی تصریف ایدر ، دوروروز !

⁂

لاچیوز باشنده‌سی ، یالی بقلوسه یاره ، باشنده‌سی قورتماز بم کسب و کارنده ، « جمد مطلق » داغدار بوله آه وزارنده .. نه کوندر حدایم ، خبردن ، میشادن ، ایشته حالا کیدور ، فراقی اوادن !

قمرلر

بر مولوی ایله یکنی آراسنده

— بو دائی دنیالرشی ، تامل تبربلایم !
— آ .. بك داعیه ، سز تکیه‌ده تامل دونوبورسه‌کز ، بزده طبق اویله دونوبوروز . آراده‌شوفرقی‌وارکه سز تکیه‌ده بز دونوبورسکز ، بز چیقار « چیقار » !

علامت تخمیناتی کیلدی — قرتغاز —

— آمان الله‌م ، بودفعه تمام کسیلرلر !..
— نه ؟.. قاچیشی کیدیش !..

نقرلر

شکل اداره‌لرك دیلی

مطلقیت	=	بر چوبان ، ملت قویون
مشروطیت	=	یوده باشقه براوبول
جمهوریت	=	بلده ملت ، کهیاده
قومونیزم	=	قیلیزلیمه‌ی صوقیه‌ده
عثمانلیلق	=	برخیال‌شعام ایدی
اتحاداسلام	=	آنکا بلیم امام ایدی
امپریالیزم	=	سو برینه قال ایچمك
نیهیلیزم	=	بیلمیلیجه داله بکمك
سوسیالیزم	=	چمریسنده بایرام دار
سیونیزم	=	قوزقوکوچوقده‌ساوورام‌وار

نه قرضا ، السان آقوب‌ده بوستانه قورقولق دییه دیکسه ، دها قازغانلر ، اوزاقدن کورونور ، کورونمز برکیلر ، شرقیه‌باشلارلر : (قارغه‌ده سنی طوتارم آمان)

اوزمان ، بوستانده‌کی پاتلیجانلرده ، آیی ، کوبی براقوب اولدیرایرلر ، هپ بردن شرقی‌یه اشتراك ایدرلر ، آرتق سیر ایدیك سز آلایی ، جیشی !..

خلاصه پیقیلان سلطنتك برر یوز قاراسی اولان بو زواللی انالره ، شیمدیدن صوکرا مناسب برایش بولق امکانسز کیبیدر . بناء علیه ذریتلری اولادیی ایچون ده ، اول بش سنه صوکرا نسلری توکنه‌جك اولاندن محلقلرینی موزه‌خانه‌ده برر تمرکلقدن باشقه چاره یوقدر !..

آق بابا

istibdat"ta sözlüklere bile alınamadığını, alınanların bazı yaygın kullanımlarının verilemediğini, bir kısmının da matbaa aşamasında çıkarıldığını örnekleriyle biliyoruz. Mehmet Salahî'nin durup dururken "elfâz-ı müsta'meleden değildir" yani irtica kelimesi kullanılmamaktadır demesi aslında şüphe davet ediyor. Hem kelimeyi hacimli sözlüğüne alacaksın hem de kullanılmamaktadır diyeceksin!

Şair "Şüphe bir nûra doğru koşmaktır" demişti ya, irtica şüphesi koşusu bizi bir başka şairin sözlüğünün önüne getiriyor. Muallim Naci'nin kendi adıyla anılan lügatinde (baskı tarihi: 1308/1891) "irtica" için verilen karşılık istibdatla akrabalığı hususunda birçok şeyi ayan beyan ortaya koyuyor: "*İrtica*: Geri dönmek demek ise de iade-i istibdat taraftarı olmak mânasında kullanılmağa başlanılmıştır". Bu "iade-i istibdat" ibaresi yani istibdadı ve Sultan Abdülhamit idaresini geri getirmek çok mühim olduğu için onu şimdilik sadece bir yere kaydedelim.

Bakın 1913-1914 yıllarında Ziya Gökalp *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak* makalelerinde "irtica"yı nasıl kullanıyor:

> "(...) Bu Tanzimat tuzağına düşen yalnız Türkler oldu. Türkler lisanlarının yalnız üç dilden mürekkep 'Osmanlıca' olduğuna inanarak halk lügatiyle söylemeyi ve yazmayı bir irtica telakki ettiler. Tanzimat ruhu, Meşrutiyetle halka kullanmaya hazırlanmadığı bir hâkimiyet verdiği halde, pekâlâ kullandığı lisanını vermiyordu. Milliyetinden, millî tarihinden bahsetmeye tabiî hiç tahammül edemeyecekti".

Bu irticanın bildiğimiz irtica ile ne kadar alakası var acaba? Ve nasıl bir alakadır bu?

❁

Kamus yelkeniyle kısa bir seyahat iyi gelir demiştik ama uzarsa sıkıcı olabilir. Onun için sahile doğru dümeni kıralım ve mümkünse sürati biraz artıralım: Türk Dil Kurumu'nun bastığı ilk *Türkçe Sözlük*'te (1945) irtica için sadece "kaytaklık" karşılığı verilmiş. Ne demek istediğini anlamak herkes için, muhtemelen sizin için de

←

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan ve din-siyaset ilişkileri alanında radikal düzenlemeler getiren kanunlar (Hilafetin ilgası, Tevhid-i Tedrisat, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin ilgası ile Diyanet'in kurulması) irtica edebiyatının yeniden yükselişe geçmesine de zemin hazırladı. Bu düzenlemelerden sonra *Akbaba*'da çıkan Ramiz'in karikatürün dili ve ifadesi günümüze kadar geldi sayılır.
Genç bir ilmiye mensubunun, bir hocanın yahut bir tarikat müntesibinin başındaki yılanla sarmalanmış sarığın ortasına "irtica" yazılmış. Başı ezilmesi gereken korkunç bir ejderha bu. Kafası "zehir" saçan fikirlerle dolu. Karikatürün altında ve üstünde şunlar yazılı: "Bir Mart nutkundan sonra kurtulduğumuz baş belâlarından – Şimdiye kadar Genç Türkiye'nin başına sarılan taassup yılanı".
İrticanın başı ezilecek demek Sübhaneke duasını öğrenmeye çalışan körpe çocuklar jandarma dipçiğiyle karşılaşacak, hocalar ve şeyhler sürünerek hapse tıkılacak, örtülü kadınlar hakarete uğrayacak, din-iman diyen susturulacak, basit ilmihal kitapları toplatılacak, camiler metrük hale gelecek, din eğitimi yasaklanacak, minarelere "Tanrı uludur" sesi değecek... demekti.

zordur, onun için mecburen aynı sözlükteki *kaytak* kelimesine gidiyoruz: "Eskiyi ve geriyi özliyen, yeniliklerin kaldırılıp eski halin dirilmesini diliyen, mürteci". Burada "eski" ve "geri"nin altını çizmemiz lazım ama gördüğünüz üzere Cumhuriyet ideolojisinin temel kurumlarından biri olarak TDK o yıllarda "irtica" çığırtkanlığı yapmıyor, yapmak istemiyor. Belki de yapacaklarını çokpartili hayata saklıyordur. Fakat "Kaytaklık" yani tedavülde olmayan, teknik mânasıyla "garip" ve kaypak bir kelime üzerinden işi muhtemelen bilerek muğlaklaştırdığı bile söylenebilir. Sizce de öyle değil mi? Niçin bu yolu tercih ediyor dersiniz? Hem de 1945 gibi hayli geç bir tarihte...

Ferit Devellioğlu'nun çok kelime ihtiva eden lâkin kronoloji ve fikrî endişe gözetmeyen hacimli sözlüğünde (1962) "*İrtica*: Geri dönme, geri dönücülük, eskiyi isteme" ifadeleri ile yetinildiğini görüyoruz. Halbuki yazıldığı devre göre bu çok bayat ve yetersiz bir karşılık. Dedik ya, bu sözlüğün en büyük zaafı budur; kelimeleri ve açıklamaları tarihsizdir, önem sıralaması yoktur.

Ama Dil Kurumu'nun bugün tedavülde olan sözlüğünde irticanın tek karşılığı var: "Gericilik". Bugünkü dahil nice sağ-muhafazakâr-mütedeyyin iktidarlar ve yetişme çağlarında Cumhuriyetin dil politikalarıyla mesafeli TDK başkanları gelip geçti, bu tek kelimelik tanım orada duruyor. TDK'nun bu "gericilik" anlamlandırması karşısında bazıları rahatlayıp şükür secdelerine kapanabilir, kapansın, biz şimdilik ihtiyatı elden bırakmadan sadece "niçin bu kadar geç kaldın ve kimin gericiliği bu gericilik?" diyelim.

Siyasî ve İdeolojik Dilin Tahakkümü

İrticayı siyaset dilinden ayrılmaz, basın dünyasından kopmaz; kullanışlı, istismara açık ve tehditkâr, mütehakkim bir unsur, mahkum edici ve karşıtını kurucu/oluşturucu bir slogan haline getiren hadisenin 31 Mart (13 Nisan 1909) Vakası olduğunu artık hepimiz biliyoruz. Mayalandığı yer ve doğum tarihi orası. Biliyoruz değil mi? Yeterince hatırlamadığımız şey ise o günkü kullanımıyla bugünkü kullanımı arasındaki ciddi mesafelerdir. Elverişliliği sebebiyle zaman içinde büyümüş, serpilip genişlemiş ve azmanlaşmış, tehditkâr bir hal almış...

O zamanlar ilk (ve nerede ise tek) hatırlattığı şey istibdat devrine, Sultan Abdülhamit idaresine, "eski rejim"e, o korkulu rüyaya dönmekti. İlk üreticileri kimlerdi, hangi merkezlerdi tam bilmiyoruz ama İttihatçılar (ve onların bugüne kadar gelen takipçileri) bunu "iyi" kullandılar. O devrin etkili ifadelerine baş vurursak "nur-ı meşrutiyeti söndürmek ve

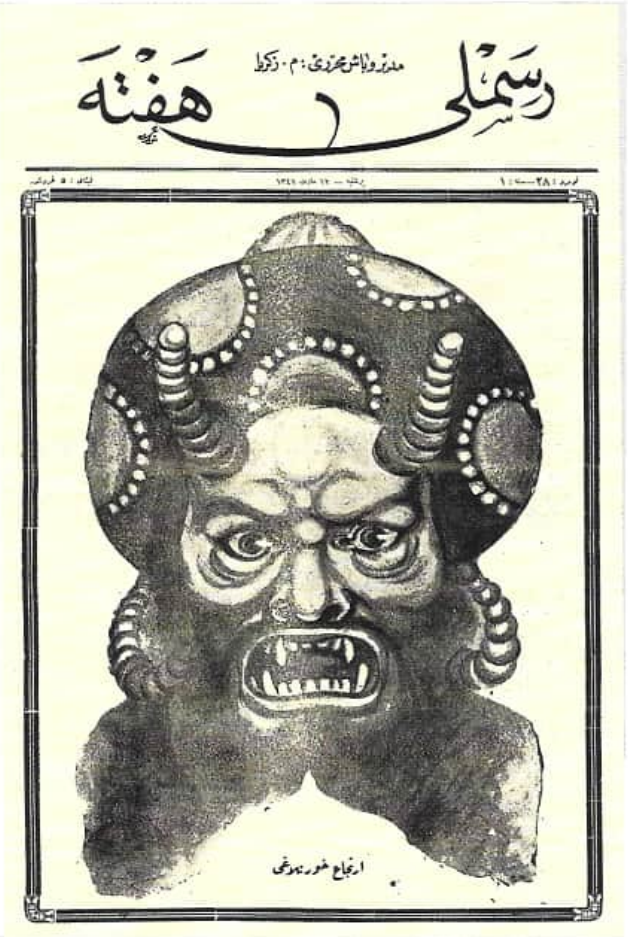

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra dergi ve gazetelerin kapak ve ilk sayfalarını dolduran irtica ve "başı ezilmesi gereken" yılan ve erderha çizimleri... Hepsi hocalar ve sarık, takke üzerinden yürüyor. Solda 6 Haziran 1341 (1925) tarih ve 92 numaralı *Resimli Gazete*'nin kapağı. Fotoğrafın üstünde "Millete hücum ederken başları ezilen cehl ü ihtiras yılanları" yazılı. Solda ise 12 Mart 1341 (1925) tarih ve 28 numaralı *Resimli Hafta*'nın kapağı. Onun altyazısı "İrtica hortlağı".

Hedef sadece isyana katılanlar mı yoksa bütün dindarlar mı? Ne dersiniz?

30 Kasım 1925 tarihinde tekke ve türbeleri kapatan kanun Meclis'te görüşülürken Rize mebusu Ekrem Bey'in söyledikleri belki hedef kitleyi anlamaya yardımcı olur: "(...) Artık bundan sonra şeyh ve tekye ismi kalmayacaktır. Bunu görmekle mesudum. Tekyeler şimdiye kadar en iğrenç ictimaî sahnelere yuva olmuş, memleketin en buhranlı zamanlarında meşum ve siyasî tahribat yapmışlar, roller oynamışlardır. (...)

Lâkin asıl mesut olduğum diğer bir cihet vardır ki o da fikr-i taassup denilen bu yılanın tamamiyle bugün paralanmış olmasıdır. (...) O uzun müddet daha hürriyet havası içinde yaşamayacaktır. O şimdi kıvranarak, hırlayarak can çekişiyor. Bununla beraber tehlikesini biraz daha muhafaza ediyor. Fakat Cumhuriyetin çıkardığı kanunların satırıyla onu tamamiyle

öldüreceğiz (...)".

Başka yılanlar da olmuş: "CHP'nin resmî gazetesi olan *Hâkimiyet-i Milliye*'de Mahmut Soydan, muhalefet partisinin kuruluşunun daha birinci haftası sona ermeden Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı açıkça uyarıyordu: 'Liderlerinin, müesseselerinin, bütün samimiyet ve hüsnüniyetlerine rağmen, Serbest Cumhuriyet Fırkası, halin zaruretlerine, ihtiyaçlarına cevap verecek yolda asilâne hareket edebilecek midir? (...) Bu memlekette yalnız cumhuriyetçi partiler yaşayabilir. Cumhuriyetçilik fikri yaşayabilir. Bu hakikati gerek dahilde gerek hariçte hâlâ maziye bakan, irticaî politikalardan medet uman unsurların dikkatini tahrik için tekrara lüzum görüyoruz'. CHP milletvekili Asım Us da, 'haddizâtında çok yanlış olan birtakım fikir cereyanlarının hiç karşılıksız olarak sürüp gitmesi, efkârıumumiyede memleket hesabına zararlı izler bırakabilir' diyordu". (Cemil Koçak, "Yine 'Kara Kalabalıklar' Ortaya Çıktı", *Star*, 22 Mart 2014).

nâr-ı istibdadı alevlendirmek"ti irtica. Yahut "eski devrin müstebitleri bugünkü günün mürtecileri" idi.

Aktardığımız ikinci ifade ulemadan ve *Beyanü'l-Hak* yazarı Ermenekli M. Safvet Efendi'ye aittir.[1] Aynı zat, aynı mecmuada, biraz da hürriyetperver meşrutiyet havası içinde Ramazanda "açık saçık" kadın oynatan tiyatrolara halkın gösterdiği muhalif tepkiyi de irtica olarak adlandırıyor. Yani ilmiyenin muhafazakâr kanadından biri Devr-i Hamidî'de siyasî sebeplerle, muhalefeti bastırmak için tiyatrolara karşı gösterilen müsamahasızlık ve amansız takip icraatıyla şimdi dinî hassasiyetlerle gösterilen tepkileri irtica üzerinden tenkit ediyor ve iki tavrı eşleştiriyordu[2]. Enteresan değil mi?

Ciddi mesafenin dahası da var: İttihatçıların tasfiye etmek için "irtica" ile suçladıkları muhalifleri, diyelim ki *Volkan*cılar, Derviş Vahdeti yahut "şeriat isteriz" diyenler, muhafazakâr ilmiye mensupları, meşrutî idareye karşı şüpheler izhar eden taşralı ulema ve meşâyih, Hürriyet ve İtilafçılar... aslında İttihat ve Terakki idaresini istibdada dönmek, Abdülhamit idaresine benzemek, meşrutiyetten ve meşveretten uzaklaşmak üzerinden tenkit ediyorlardı; kısaca "birlikte istibdadı devirdik, siz geldiniz daha müstebit kesildiniz, istibdada döndünüz" diyorlardı. Kendileri de İttihatçı idi ve adeta eski/hakiki İttihatçılığı savunuyorlardı. Hiç de haksız sayılmazlardı. Çünkü mazlumun bir sonraki devirde zalim olması yahut önceki devrin hürriyetperverlerin iktidar koltuklarına yaklaşır yaklaşmaz müstebit kesilmesi yakın tarihimizde nadir rastlanan vakalardan değildi. Meşrutiyet, demokrasi, çokpartili hayat dediğimiz süreçler bunlarla dolu değil mi?

31 Mart'tan bir ay kadar önce *Volkan*'da çıkan bir yazıda, bu minval üzere şu dikkat çekici ibarelere tesadüf ediyoruz:

> "Şu son günlerde efkâra [iktidarın fikirlerine] hizmet etmeyen kimselerin her hareketine isnat edilmesi moda hükmüne girmiş olan irtica hürriyet aleyhine istibdada ricat, meşrutiyeti ihlâl gibi muhtelif şekillerdeki iftiralar[dır]"[3].

Ve haklıydılar. 1911 yılında Kanun-i Esasi'yi tadil ederek padişaha Meclis'i feshetme yetkisi vermek isteyen İttihat ve Terakki mensuplarına karşı Hürriyet ve İtilafçıların "Hükümet [İttihatçılar] irtica yapıyor, hükümet meşrutiyete darbe indirmek istiyor" diye haykırmaları[4] yahut 1912 yılında Arnavutların düvel-i muazzama konsoloslarına gönderdikleri beyannamede;

> "(...) Dört seneden beri meşrutiyet-i mübeccelemize karşı hükümet-i hâzıranın [İttihatçıların] vukubulan taarruzlarını hukuk-ı millete bir darbe, irticaya doğru bir hatve [adım] telakki ettiğimizden ve hükümetin öteden beri her

1 Ermenekli M. Safvet, "*Hakikat* Gazetesi Sahibi Mestan İsmail Efendi'ye", *Beyanü'l-Hak*, V/120, s. 2188 (27 Recep 1329/11 Temmuz 1327).

2 bk. Ermenekli M. Safvet, "Ilgın'da Bir Vaka Münasebetiyle Tiyatrolarımız", *Beyanü'l-Hak*, V/111, s. 2042 (23 C. evvel 1329 / 9 Mayıs 1327).

3 M. Hilmi, "Şeriat İsteriz Unvanı Altında İstemeyiz Fikri", *Volkan*, nu. 70, s. 3 (Düzdağ neşri, s. 338), (18 Safer 1327 / 11 Mart 1909).

4 Zikreden Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul, Hukuk Fakültesi Yay., 1977, s. 350/dn. 36.

hususta takip ettiği siyaset-i sakîmenin ergeç bu zavallı memleketi inkıraza doğru sürükleyeceğini gördüğümüzden"[5]

ibarelerine yer vermeleri de böyle bir şeydi ve onlar da yerden göğe haklıydı.

Fakat yavuz hırsız(lar) ev sahibini bastırmış, köşeleri tutmuş, kendisine yöneltilen haklı ve etkili tenkitleri muhaliflerinin başına ve boynuna dolamayı başarmıştı. O gün bugün hep onun, yavuz hırsızların sesi çıkıyor. Tam şairin dediği gibi;

Sorsalar mağdurîni gaddar kendin gösterir.

Kimi gösterecek? Gaddarların "kuzu postu"na, mazlum kıyafetine bürünmesi bildik alışkanlıklarıdır.

Geldik en nazik noktaya: İrtica ve mürteci/gericilik ve gerici aslında muhalefetin, muhalifin adıdır. İktidarın, devletlülerin hiç sevmediği, kendisinin de oradan geldiğini hatırlamak istemediği muhalefetin... Onun için de irticanın-mürtecinin dindar cenahtan olup olmaması, dinî-mânevî unsurları kullanıp kullanmaması ikincil bir öneme sahiptir.

Buna dikkat kesilmek lazım. Bu başat unsuru ihmal ettiğimizde 1926'da Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan daha demokrat, daha hürriyetperver, daha liberal taleplerle ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yahut 1930'da bir aşama daha ileri modernist dille ve taleplerle konuşan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın irtica ile suçlanarak tasfiye edilmesini anlamak mümkün olmaz. (bk. Bu kitap, s. 613) İrtica ile ne alakaları vardı TCF'nın, SCF'nın? Kurucu ve yürütücü kadrolarının? (TCF'nın tüzüğünün 6. Maddesinde yer alan "Fırka efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkârdır" yani "parti dinî fikirlere ve inançlara hürmet gösterecektir" ifadesinden hukukçuların bile irtica çıkarması olsa olsa zorlama bir garabet olabilir). Halk Partili milletvekillerinin Meclis'te Serbest Cumhuriyetçileri tenkit ederken "siz çıktıktan sonra tekkeler süpürülüyor, sarıklar sarmalanıyor" diye bağırdıklarını da biliyoruz[6].

Ayrıca özellikle SCF'nın muvazaa partisi olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleriyle kurulduğu da apaçık ortada iken irtica ile nasıl alakaları olabilirdi? Tek alakaları vardı denebilir; o da kendilerinden olan Halk Fırkası'nın yani iktidarın icraatını müstebitçe, hak-hukuk tanımaz buluyor ve bunu dışarıya karşı söylüyorlardı.

Ve haklıydılar. Ama siyasetin, iktidardakilerin hak-hukuk tanım(lama)ası farklıdır; onlar kendilerine yaramayana, kendilerine doğru akmayana hak demezler. *Bir de TCF ile Şeyh Sait İsyanı'nın, SCF ile Menemen hadise-*

5 Zikreden Şeyh Muhsin-i Fani [Hüseyin Kâzım Kadri], *10 Temmuz İnkılabı ve Netâyici*, İstanbul, Matbaa-yı Orhaniye, 1336, s. 98-99.

6 27 Mayıs darbesini desteklemiş bir anayasa hukuku profesörünün ifadelerine ve satıraralarına dikkatle bakılabilir: "Cumhuriyet rejimi içinde 1945 yılına kadar CHP'nin hakimiyeti fiilî bir tekparti rejimi olarak devam edegelmiştir. Ne zaman partiler çoğalmışsa muhafazakâr ve dinci fikirler ve temayüller saklandıkları yerden siyasî hayatın yüzüne çıkmışlardır. 1924 (Terakkiperverler) ve 1930 (Serbest Cumhuriyet Fırkası) denemeleri bunu göstermiştir. Bu yoldan ortaya çıkan cereyanlar devletin varlığı için tehlike sayılmış ve çokpartili rejim denemelerini akamete uğratmış[tır]" Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul, Baha Matbaası, 1962, s. 188-89.

sinin çok taraflı ilişkilendirilme biçimi var...

Şimdi unutuldu ama Erbakan hareketi ortaya çıkana kadar şanlı Türk basınında elde tesbih başta yeşil takke mürteci olarak karikatürleri çizilen siyasî liderler Menderes ve Demirel'di. Bilir misiniz? Bunlar CHP'ne göre daha demokrat, daha kapitalist (dünya sistemiyle daha uyumlu), daha özgürlükçü-liberal, dolayısıyla daha "laik" değil mi idi? 12 Eylülcü/darbeci, liberal, özelleştirmeci, ABD'nde zayıflayıp gelen ve dört eğilimi birleştiren Özal'ı da öyle çizdiler (bk. Bu kitap, s. 277).

Nasıl oluyordu bu?! Birçok gariplik yok mu idi buralarda?!

Tam da burada belki Falih Rıfkı Atay'ın o meşhur cümlesini, müstebitlerin zikr u fikrini ele veren o halk karşıtı ifadesini aktarmak münasip düşecektir: "Türkiye'de demokrasi, hoca ve mürteci saltanatı demektir"[7].

İrtica maymuncuğu bu mu yoksa?! Demokrasi ve halk karşıtlığı, muhalefet hatta itidal düşmanlığı...

İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmış, tutuklu kalmış, güngörmüş bir gazeteci olarak Eşref Edip'in kendi tecrübeleriyle de irtibatlandırarak anlattıkları da bu bahiste zikre değer. İrtica aynı zamanda vebalı demeye yakın bir baskı, tahakküm, susturma ve tasfiye aracıdır:

> "İrtica diye ortaya atılan bâtıl fikir[lerden] (...) maksat hakikati sindirmek, baskı altında tutmak, nihayet boğmak, bâtılı yürütmektir. Yirmi beş senedir Halk Partisi müfritlerinin din üzerindeki baskıyı devam ettirmek için tatbik ettikleri usul budur.
>
> Mekteplerden din derslerini kaldırdılar. Bütün din müesseselerini kapattılar. Elleri altına aldıkları Halkevlerine dinî eserlerin girmesini yasak ettiler. Caminin harîmine kadar ellerini uzatarak ibadetlere müdahale ettiler. Dinin inkişafı için üç kişinin bir araya gelip toplu bir surette çalışmasını menettiler. Arapça âyetler yazılı diye din kitaplarını memleketin her tarafından toplattılar. Camilerde Kur'an dersi verenleri cürmümeşhutla suçlandırdılar. Din ehlini dilenecek hale getirdiler. Evkaf'ın [dinî-hayrî vakıfların] paralarını mâ-vudıa-lehinden [vakfedildikleri maksattan] gayrıya sarf ettirdiler. Bakımsızlıktan mabetlerin kubbeleri çöktü. Din ehlinin kökünü kuruttular. Minberler hatipsiz, mihraplar imamsız kaldı. Şadırvanların suyu kurudu. Hürriyetsiz kalan vicdanlar kasılıp kavruldu. Gönüller ıstıraplarla doldu. Kürsülerde din zehirdir diye en ağır hakaretler yapıldı. Bütün beşeriyetin muktedâ-bihi olacak [arkasından gidilecek] bir zatı, milletin sevgili Peygamberini kızıl bayraklı diye itham ettiler. Her dakika milletin kalbini böyle hançerlediler. Bütün bunları yaparken 'irtica'yı bir tedhiş [dehşet, terör] silahı olarak kullandılar. Halk din hürriyeti istedikçe, vicdan hürriyeti istedikçe, mukaddesatına hakaret edilmemesini istedikçe 'şeriatçılık'la, 'irtica' ile itham olundu. Şeriat dünyanın en menfur, en zalim, en kötü bir müessesesi olarak tahkir edildi. Hiçbir dinin esasları tenkit olunmadığı halde İslâm şeriati en şiddetli

7 Falih Rıfkı, *Eski Saat 1917-1933*, İstanbul, 1933, s. 433.

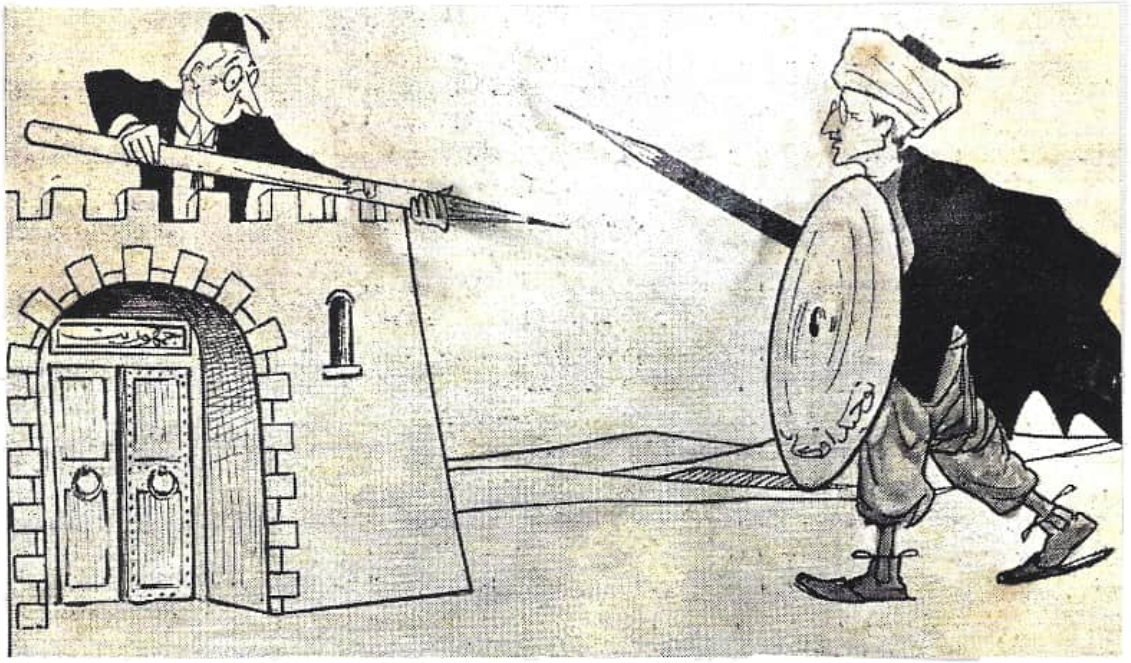

Muhalif Olan Mürtecidir!!!

Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi ve başyazarı Velit Ebüzziya Türk matbuat hayatına emek vermiş gazetecilerden biri. Liseyi Galatasaray Lisesi ve Saint Benoit Fransız Lisesi'nde okumuş, Darülfünun Hukuk Mektebi'nden mezun olmuş. Özel bir muhafazakârlığı yahut mütedeyyinliği yok. Fakat kendisi ve gazetesi Ankara'ya muhalif olduğu için karikatürlerde sarıklı ve şalvarlı, cüppeli çiziliyor.

"Kalemlerini süngü yerinde kullananlar" üst başlıklı karikatürde Cumhuriyet kalesine sığınmış olan kalemşor gazeteci, sivriltilmiş kalemini silah (ok, mızrak) gibi kullanarak kendisine sesleniyor:

– Hain mürteci! Ölümlerden ölüm beğen!

Onun sağ elinde silahı-kalemi, sol elinde *Tevhid-i Efkâr* kalkanı olarak verdiği cevap:

– O kalenin üstünde bana kafa tutacağına şu er meydanına in de, hangimiz ötekimizi çaprazvari kesecek bakalım! (*Zümrüd-i Anka*, 8 Teşrinisâni 1339/1923, s. 1).

Alttaki karikatürde ise Velit Bey yine sarıklı, cüppeli, şalvarlı ve elinde "eski" kafalılığı, irticayı, rafa kaldırılmış din anlayışını temsil eden *Mızraklı İlmihal* kitabı var (*Nevsâl-i Edebî Süs*, İstanbul, Süs Matbaası, 1339-1342/1923).

İrticanın muhalefetin adı olduğunu Velit Bey karikatürleri de iyi anlatıyor.

Muhalif olmayan da modern, ıslahatçı, vatanperver, iyi vatandaş... olacak.

hücumlara maruz kaldı. Hiçbir dinin peygamberi gerilikle itham olunmadığı halde İslâmın Peygamberi iptidai kafalılıkla istihfaf edildi"[8].

Bir muhalifin, sonradan muhalefete geçmiş bir devr-i Cumhuriyet mağdurunun, Menemen hadisesi yargılamalarının devam ettiği bir zaman diliminde, hemen hepsi "irtica" olarak adlandırılmış hadiseleri tahkiye eden ifadelerine de farklı bir metin olarak bakabiliriz. Bir şey, bir kişi, bir hareket ve söz tehdit kapasitesi yüksek siyasî muhalefet unsurları taşıyorsa irticadır ve başı ezilmelidir:

"Cumhuriyeti yerleştirmek için terörden [tedhişten] yararlanan Mustafa Kemal Türkiye'deki gerçek özgürlük ve kardeşlik temsilcilerine karşı darağaçlarını kullandı. Ülkemizdeki cumhuriyet bir kesimin, Türklerin edilgenlik ve boyun eğmişliklerini sömüren bir sürünün hırsını perdeleyen bir kelimedir... Artık bu rejim sadece teröre dayanıyor denebilir.

1925'te Tarikat-ı Salahiye üyesi olduğu ileri sürülen 14 masum asıldı. Bu dönemde yaşamlarını kaybedenlerin birçoğu, buna neden diye, rejimin kendilerinin muhalifliklerinden kuşkulanmasının yeterli olacağını, acaba Cumhuriyetin kuruluşunda düşünmüş müydü? Aynı dönemde yüzlerce Kürt mahkemelerce idama mahkum edildi. Bu mahkemelere haydut Kel Ali gibi katiller başkanlık ediyordu.

Ertesi sene bu kez İttihatçılar rejime karşı komplo kurdukları, tiranı ortadan kaldırmaya kalkıştıkları gerekçesiyle idam edildiler.

Bugün ise Menemen ayaklanması bahane edilerek yeni cinayetler işleniyor. Şimdiden birçok kişi ya idam ya da hapse mahkum edildi. Başka ülkelerde ilk sorguları yapıldıktan sonra serbest bırakılacak insanlar bizim ülkemizde çok ağır cezalara çarptırılıyorlar"[9].

Bir de "gavur"ların ve oryantalistlerin işe karışması ve şuurlu, ince müdahaleleri var. Zaten zaman zaman yerli kalemşorlar onlardan, onlar yerlilerden tefrik edilemez olur, o kadar ki "el-Bâdî azlem" atasözünün esasında kimin için söylendiği belirsizleşir. E. Said'in *Oryantalizm* kitabının menfi tiplerinden Lewis gibi, bilgileri ve ilgileri iyi olan, aynı zamanda siyasî-kültürel operasyon kabiliyeti o derecede yüksek bir akademisyenin irticayı nasıl bütün modernleşme tarihine mal ettiğine bir bakın lütfen. Onun usturuplu dilinde gericilik batılı standartlara, onların modern düşünme ve yaşama biçimlerine tenkitçi bakmak ve mesafeli durmakla aynı mânaya gelir. Batıdan seçmeyi "efendiler" değil de kendisi yapmak isteyenler de mürtecidir:

"Halet Efendi inanmış bir gerici idi ve Batılı her şeyden nefret ederdi" (s. 70).

"Halet'in İstanbul'daki gerici grubu teşvik etmesine rağmen Fransız nüfuzu artmakta devam etti" (s. 71).

"[Şanizâde Ataullah Efendi] Bektaşî tarikatıyla ilişkisi dolayısıyla görevin-

8 Eşref Edip, "İrtica Teranesi Bir Tethiş Silahıdır", *Sebilürreşad*, sayı: 43, Mayıs 1949, s. 385.

9 Mete Tunçay, "Zincire Vurulmuş Cumhuriyet", *Tarih ve Toplum*, sayı: 91, Temmuz 1991, s. 6 (Paris'te yayınlanan *La République Enchainée*'de (nu. 26, 15 Fevrier 1931) yer alan eski nazır ve 150'liklerden Mehmet Ali Bey'in yazısından. Metnin Fransızcasının faksimilesi de derginin bu sayısında var, s. 19).

den atılıp sürülmüştü. Fakat gerici değildi. Birçok Avrupa dilini öğrendiği ve Avrupa tıbbını ve diğer bilimleri incelediği anlaşılmaktadır" (s. 86-87).
"[Sultan] Mahmut devrinin ilk yıllarında en güçlü adam, 1802'den 1806'ya kadar Paris'te elçilik yapmış ve Türkiye'yi Avrupa'dan ve Avrupalı olan her şeyden daha da katmerlenmiş bir nefretle dönmüş olan inanmış bir gerici Halet Efendi idi" (s. 105).
"1841 başlangıcında reformcular bir gerilemeye maruz kaldılar. Reşit Paşa azledildi (...) ve askerî valiler ile mültezimlerin eski ortaklığı tekrar kuruldu. Bununla beraber gericiler idaresinde bile reform süreci tamamen durmadı" (s. 111-12).
"Reşit Paşa gericiler tarafından birkaç defa yerinden edildi" (s. 114).
"[Yeni Osmanlıların, hürriyetperverlerin] eleştirileri basit gericilerinkinden çok uzaktır" (s. 168).
"Bir anlamda *Servet-i Fünun* grubu ve kendilerine verdikleri adla *Edebiyat-ı Cedide* muhafazacı, hatta gerici idi. Daha önceki dönemde ortaya çıkmış olan dilin sadeleştirilmesi yönündeki eğilimleri reddederek bilgince Farsça ve Arap sözcükleri ve deyimleriyle yüklü ve sadece yüksek derecede eğitimli bir elite hitap eden, özellikle ağdalı ve anlaşılmaz bir üslupla yazdılar" (s. 190)[10].

Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de yıllarca ders kitabı/yardımcı ders kitabı olarak okutulmuş bir eserde geçen bu katı hükümlerde mürteciler ve onların menfi özellikleri için modernleşme teşebbüslerinin dar yorumu içinde olup olmamaktan başka bir ölçü yoktur. Son iki üç asırlık "çağdaşlaşma" tarihimiz, "medenileşme" serüvenimiz zaten bu bakışaçılarına göre, gericilerle ilericilerin mücadelesi tarihi olarak yazılmıştır.

Bir de "yerli oryantalistler" var, kendi tarihine ve hikâyesine neyzen bakışı ile bakan... Türk basınının, akademisyenlerin, hususen hak-hukuk gözetmesi beklenen hukukçuların bu "kurulu" dile katılması daha da alt düzeyde gerçekleşmiş gibidir. Çokça örnek arasından İstanbul Hukuk Fakültesi hocalarından Tarık Zafer Tunaya ve Çetin Özek'in, hiç de hukukçu itinası ve dikkati taşımayan ifadelerine bakılabilir:

"Türkiye Cumhuriyeti gibi laikliği etik ve ideolojik temel edinmiş devlet içinde, dinci çevrenin kaydettiği bu gelişme [devrimleri parçalara ayırma fikri] yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı bir eğilim göstermiştir. (...)
Bu çevrenin ileri sürdüğü fikirlerle bir devleti idare etmeye imkân yoktur. (...) Devrimciler oddan ateşten geçmiş tezleri ve hareketleriyle, bu sıfatla gerici çevrelerle savaşmak hakkına sahiptir. (...)
Türkiye Cumhuriyeti cehaletle, gerilikle, hurafecilikle savaşarak kurulmuştur. İstiklâl Savaşı'nın bir anlamı da budur. Savaş bitmemiştir"[11].
"Gericilik genellikle 'karşı devrimcilik' anlamına kullanılan bir deyimdir. Atatürk devrimlerinin özü laiklik olarak görüldüğü için Türkiye'de gericilik terimi özel bir anlam kazanmış ve salt dinsel tutuculuk için kullanılır du-

10 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. M. Kıratlı, Ankara, TTK Yay., 1970.

11 Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 299-301.

ruma gelmiştir. Toplumdaki değişimlerin din açısından değerlendirilmesi, yalnızca dinsel inançları yüzünden bu değişime karşı çıkanların 'gerici' olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Bu terimin karşıtı olan 'ilericilik' de aynı ölçüye göre belirlendiğinde, laik olmak ilerici sayılmak için yeterli sayılmıştır. (...)"[12].

Bir de zaman zaman İlahiyatçıların (hususen Ankara İlahiyat Fakültesi'nden bazı hocaların) ve daha az olarak Diyanet'in üst bürokrasisinin irtica edebiyatına katılma biçimleri var. (Darbe dönemlerinde bu edebiyata katılmaya zorlandıkları da söylenebilir). Halbuki kendileri siyasî merkez ve ona yakın kesimler tarafından hem zihniyet hem de kurumsal olarak irticanın kaynaklarından biri veya destekçileri arasında sayılmaktadır. Dıştan bakıldığı zaman garip karşılanabilecek ama Türkiye'deki laiklik politikaları ve "dinî" kurumların ve grupların sistemle irtibatları itibariyle hiç de şaşırtıcı olmayan bu çizgi de meselenin bütününü görmek açısından dikkatle takip ve tahlil edilmeyi hak etmektedir.

Ankara İlahiyat Fakültesi'nde dekanlık da yapmış bir hocanın, Neşet Çağatay'ın, adında "gerici"lik geçen ve fakülte yayınları arasında basılan kitapçığından yapacağımız aşağıdaki örnek alıntı aslında yazarın içinde bulunduğu kurumda, kendi talebeleri arasında yaşanmış bir hadiseyi, Hatice Babacan/başörtüsü olayını anlatmaktadır. Fakat dili ve kurgusu itibariyle o devrin *Cumhuriyet* yahut *Hürriyet* gazetesinin anlatımından, yaklaşımından, bildik Cumhuriyet ideolojisi söylemlerinden neredeyse hiçbir farkı yoktur:

"1968 yılı başlarında, İmam Hatip Okullarını, Yüksek İslâm Enstitülerini, Kur'an Kurslarını ellerine alan, Atatürk devrimlerine, cumhuriyet, demokrasi ve laiklik ilkelerine karşı çıkıp memlekette şeriat kanunlarını hakim kılmak için çalışan gerici-çıkarcı, dinî hisler sömürücüsü malum örgüt [Nurcular], İlahiyat Fakültesi'ni de ele geçirip emellerine hizmet ettirmek için tertipler hazırlamağa başladı. Maşa olarak emellerine alet etmek için Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne devam eden bir kız öğrenci buldular. Onun kaydını oradan sildirip İlahiyat Fakültesi'ne kaydettirdiler. Bu kız başını hizmetçi başı denen sıkmalı bir şekilde örterek sınıfa girmeğe başladı. Otuz yıllık meslek hayatında bu fakültede başörtülü kız görmemiş bir öğretim üyesi (profesör) bu kıza, 'kızım, ben hocanım, baban sayılırım, bu erkek öğrenciler de kardeşlerin, biz bir aileyiz, bu itibarla burada mahrem-namahrem olamaz. Bizleri mahrem sayıyorsan zaten bu fakülteye, erkekler arasına gelmemen gerekirdi. Dışarda nasıl gezersen gez, ona hükümetin karışması lazım, beni ilgilendirmez ama burada ya başını aç veya sınıfı terket' der.

Nurcu-çıkarcı örgüt aradığı fırsatı bulmuştur. Bu öğrencinin imzası ile gerici-çıkarcı gazetelerde o hocaya ve fakültedeki onun gibi düşünen diğer hocalara yapmadık hakareti bırakmazlar; dinsiz, komünist, mason gibi sıfatları

12 Çetin Özek, *Devlet ve Din*, İstanbul, Ada Yay., ts., s. 525. Aynı yazarın 27 Mayıs darbesinin akabinde *Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü* başlıklı bir kitap yazıp yayınladığına da işaret edelim; İstanbul, Varlık Yay., 1964.

Meclis'i "İrtica" Mektebi'ne Çevirmek...

İrtica üzerinden demokrasi düşmanlığı yapmak... Demokrat Parti iktidara geleli henüz birkaç ay olmuş. Karikatürist Ratip Tahir'in 7 Kasım 1950 tarihli "Ulum-u Siyasiye Dersi" (Siyaset Bilimleri Dersi) başlıklı çizimi siyaset sahnesini, belki de Meclis'i, DP Meclis grubunu eski bir mahalle mektebine çevirmiş. Tespihli, sarıklı, yeşil cüppeli hoca Adnan Menderes, önündeki rahlede Arap harfli bir Elifbe cüzü. Fesli ve sarıklı mektep talebeleri-milletvekilleri de ellerinde Tebareke cüzü ders çalışıyor, kimisi hocanın dediklerini yazıyor, kimisi kapıdan, pencereden kaçmaya çalışıyor. İşin içinde tehdit ve falaka da var; mahalle mektebi hocasının (Menderes'in) arkasında kızılcık sopalarının bulunduğu bir bohça var, parmağıyla işaret ettiği duvarda da

Nush ile uslanmayanı etmeli tekdir
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir

beyti yazılı. Katı laiklik uygulamalarından bir ikisinin yumuşatılması irticanın hortlatılması için yetmiş. Halbuki CHP'nin içinden gelen Menderes'in, çizimleri yapılan milletvekillerinin ve DP'nin irtica ile ne kadar alakası olabilirdi?! (Ratip Tahir, *Karikatürcünün Şakaları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1952).

Alttaki karikatürde ise 27 Mayıs darbesinin akabinde kurulan Yassıada Mahkemesi'ndeki gayrımeşru ilişkiler davası vesile edilerek açık saçık kadınların arasında sarıklı ve cüppeli Menderes "Demokrasi Hatırası" pozu veriyor (*Tef*, sayı: 21, 9 Kasım 1960).

yakıştırırlar. Bu tür iftira ve ithamlar, yalanlar onlarca mubahtır, 'yalan ve iftirayı gayen uğruna yap, tutmazsa bile iz bırakır' derler"[13].

Çağatay'ın karşısına alıp tenkit ettiği gazete ve dergiler, onları destekleyen çevreler (masum kişileri dışta tutmak için en azından bir kısmı dememiz lazım) böyle şeyler yaptılar ve yaparlar. Onlar da bu edebiyatın, bu karmaşık süreçlerin tersten bir parçasıdır. Fakat kendisinin bir ilahiyatçı olarak kullandığı ve hiçbir "akademik" yahut dinî-ahlâkî hassasiyet taşımayan dilinin, ifade biçimlerinin, aktardığı bilgilerin sıhhat derecesinin onlardan aşağı kalır yanının olmadığı herhalde rahatlıkla söylenebilir, tıpkı hukukçular, asker-sivil bürokrasi ve aydınlar, gazeteciler gibi...

Taraflar irticayı ve onun üzerinden açılan yaraları, inşa edilen kutuplaştırıcı mesafeleri derinleştirmek ister gibi bir tutum içindedir.

Yapışkan İrtica Çamuru Korkusu ve Tedbirleri

İrtica/gericilik iyi keşfedilmiş ve çok etkili kullanılmış tahripkâr ve siyasî bir silahtır. Onun için kaba yahut gelişmiş ve incelmiş versiyonları hâlâ tedavüldedir.

İrtica edebiyatı mürtecilik ve gericilikle suçlanan, suçlanabilecek olan cenahı da etkiledi, bir tarafıyla tahrip etti, biçimsizleştirdi, büyük ölçüde dönüştürdü, yer yer kabalaştırdı, tepkisel ve savunmacı kıldı, iki yüzlü yaptı, yerin altına itti, hatta Türkiye'den kısmen kopardı... Bir bakıma irtica edebiyatını bir siyaset ve tahakküm aracı olarak kullanan kişi ve kurumlar kendi muhaliflerini de kendileri gibi fakat tersten kurmuş oldular; tedirgin, güvensiz, kaba, derinliksiz, sevgisiz...

Türkiye'nin bölünmesinin, kutuplaş(tırıl)masının veçhelerinden, istikametlerinden biri de bu etki-tepki sarmalı. Fakat diğer taraftan muktedirlerin kurdukları/kurmak istedikleri gibi kullanamayacakları dayanıklı, kendinden emin ve hissiyat düzeyi kendince yerinde, mütehakkimlerin dilini de kendi istikametinde kullanan, zaman içinde mütehakkimleri etkileyip dönüştüren, dönüşmeye zorlayan, kendine yaklaştıran bir tip, bir grup, bir davranış biçimi ortaya çıktı. Şerif Mardin tahakküme, baskıya maruz kalanların/mürtecilerin "imkânları"ndan ve karşı tekniklerinden bahsederken herhalde bu dayanıklı muhalefet unsurlarına ve zaman içindeki "başarıları"na işaret etmek istiyordur[14].

Bunların hepsi anlama ve tahlil açısından çok önemli ve herbirinin bugüne yansıyan güçlü, imkânlı ve problemli, yer yer hastalıklı denebilecek kadar sıkıntılı tarafları var. Anlaşılmaya ve şerhedilmeye muhtaç bu problemin bir tarafını, irtica ile suçlananların tutumlarını anlatmak için

13 Neşet Çağatay, *Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Buyana)*, Ankara, İlahiyat Fakültesi Yay., 1972, s. 62. Metnin akışı 12 Mart 1971 muhtırasından sonra hazırlanmış bir rapor olduğu intibaını veriyor. Yazarın TTK *Belleten* gibi ciddi bir dergide çıkan iki yazısı da böyledir: "Türkiye'de Din Sömürüsü ve Laiklik", *Belleten*, XLI/163, Temmuz 1977, s. 565-84; "Laiklik Nedir, Şeriat Nedir?", XLII/167, Temmuz 1978, s. 427-36.

14 Şerif Mardin ahir ömründe "mahalle baskısı" edebiyatına katılarak, baskıyı kendi mensup olduğu elitlere değil de tahakküme uğrayanlara, halka, dindar vatandaşa nisbet ettiğinde, çift taraflı ama daha ziyade müsbet bir açıklama aracı olarak kullandığı "imkân ve başarı"lardan içten içe ne kadar tedirgin olduğunu da göstermiş yahut yaşlılıktan kendini ele vermiş oldu.

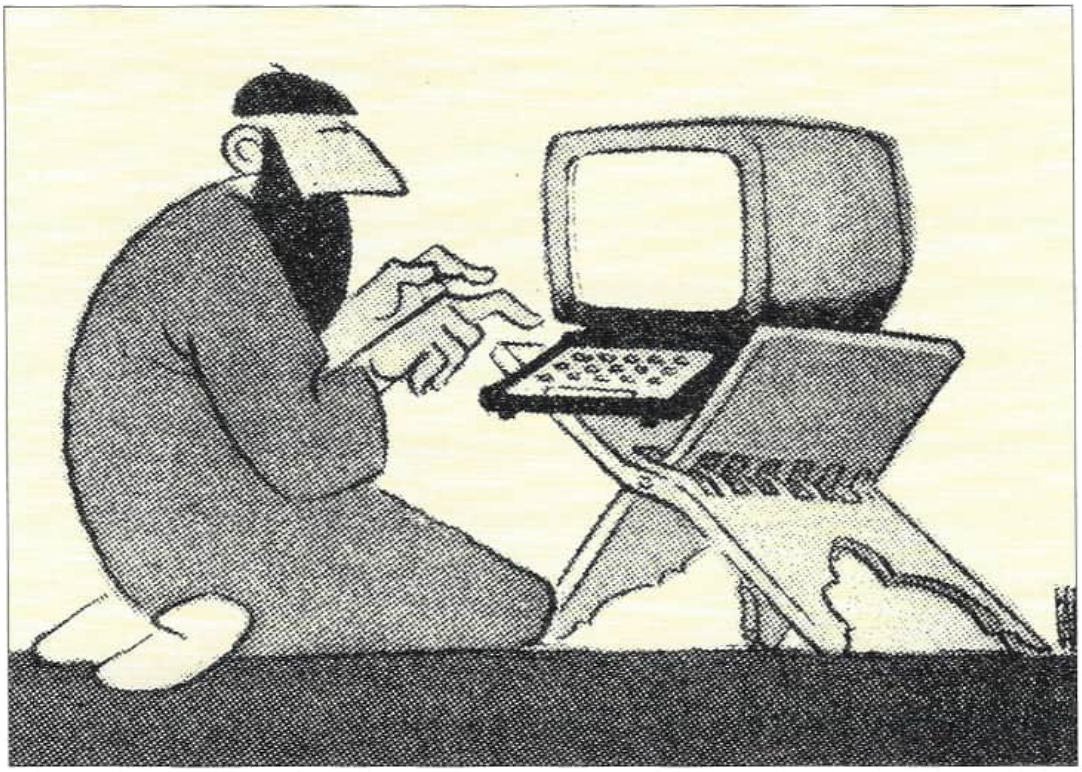

Milli Eğitim programlarında veya ders kitaplarındaki "sağa doğru" bazı iyileştirmeler sanatçı Tan Oral'ın karikatürüne böyle yansıyor. *Rahle, sakal, cüppe, takke ve yerde oturma... Ve paradoksu tamamlamak için bilgisayar...* (Cumhuriyet, 26 Mart 1985).

yıllar önce "takunyalıların ortopedik terlikleri" istiaresine sığınmıştım[15].

Kendisi ve çevresi de irtica suçlamalarına maruz kalmış bir yazarın müdafaa psikolojisinin güçlü etkileri altında kurduğu, temsil kabiliyeti yüksek aşağıdaki cümleleri, mütedeyyin-muhafazakâr-milliyetçi muhitin bir tür irticadan (vebadan, çamurdan) kaçma-kurtulma teknikleri olarak da okunabilir. Aynı zamanda (kendince) dini (şeriatı) kurtarmak, temize çıkarmak için irticaya mesafeli durma tekniği de denebilir buna:

> "(...) İrtica ister bâtıla, sapıklığa yönelmekten ileri gelsin, ister asrî telakkilerle kızıl komünistliği benimsemekten veya yayılmasını istemekten doğsun hepsi de nazarımızda Allah'ın Kitab-ı Keriminde haram olduğunu açıkladığı en habis nesneler ve Peygamber-i zîşanın emirlerinde çekinilmesini emir buyurduğu fitneler ve ayrılıklar kadar menfurdur, meş'umdur.
> *Sebilürreşad*'ın kırk senelik neşriyat hayatı onun hep 'hurafattan hakikate' teveccüh etmeyi ve 'zulmetten nura' gitmeyi kendine sarsılmaz gaye yapmış olduğuna şahittir. Herhangi bir irtica mefhumu ile münasebeti olmayan bir tek neşir organı varsa *Sebilürrişad*'dır, eğer birçoksa birincilerinden biridir. Fakat şeriate gelince; şeriat nizam ve intizam âmiridir. Fitneyi, ayrılığı, sapıklığı ve renksizliği asla tecviz etmeyen bir müessese-i haktır"[16].

15 bk. *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye*, 3. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2002, s. 65-66.

16 [Eşref Edip], "Mahut Hadiseyi Çıkaran Kimlerdir?" (DP başkanı Celal Bayar'ın "Türkiye'de şeriatı ve irticaı yaşatmayacağız" sözü üzerine), *Sebilürreşad*, sayı: 42, Mayıs 1949, s. 268.

Fakat daha önemlisi din anlayışını "hurafattan hakikata", "zulmetten nura" kalıp ifadeleriyle dillendirmiş olmasıdır. "Hakikat"lı ve "nur"lu din cephesinde irtica olur mu? Onlar hurafe ve zulmet (karanlıklar) vadisinde, eski din anlayışında kalmış olmalı... Yeni din anlayışlarının muhtevası ve siyasetine de işaret eden bu iki kalıp ifade *Sebilürreşad* mecmuasının şiarı olduğu kadar eski İslâmcı, yeni Halk Partisi milletvekili, başbakanı M. Şemsettin Günaltay'ın *Sebilürreşad*'ta yayımlanmış makalelerinden oluşan iki kitabının da adıdır.

❁

Bir şey daha var: 31 Mart'tan bugüne siyasî merkezin tahrikleriyle kurulan, üniversite mensuplarının, sivil-asker bürokrasinin, aydınların, basının da katıldığı irtica edebiyatı üzerinden birbirimize ve Türkiye'ye verdiğimiz zararların, açtığımız derin yaraların haddi hesabı yok. Hepsi sızlıyor... Fakat 31 Mar'ttan bu yana her seferinde memleketimizin hassas bir bölgesine kılıç sallayan bütün irticaî (gibi gözüken) faaliyetlerde; yani Kürtleri ve doğulu hocaları, şeyhleri, İslâmî endişe sahiplerini yakan Şeyh Sait İsyanı'nda, tarikatları ve hususen Nakşîleri kavuran Menemen hadisesinde, Alevîleri ateşe salan Maraş, Çorum, Sivas olaylarında... baş aktör olması çok muhtemel "dış mihraklar"a karşı hepimizin hiçbir şey yapamamış olması, buna karşılık en geniş mânasıyla din üzerinden kendimizi yemeye, yaralarımızı derinleştirmeye, memleketimizi zayıflatmaya, insanlarımızı iki yüzlü yapmaya biteviye devam etmemiz gerçekten insana ağır geliyor[17].

Velhasıl irtica sadece muhalefetin adı değil aynı zamanda Türkiye'ye müdahale etmenin de en kullanışlı yolu gibi durmaktadır. Hem içeriden hem de dışarıdan... Darbelerin gerekçeleri arasında ısrarla yer alması da hatırlanmalı. Hiç şüphesiz din üzerinden, dini kullanarak müdahale en etkili müdahaledir. Çünkü çok taraflı olarak/çok taraftan keser.

Halbuki Türk insanını birleştiren, Türk milletine vücut veren en geniş ve etkili daire hâlâ dindir, İslâmdır, Müslümanlıktır. Türkiye'de millet, milliyet, milliyetçilik, millî kimlik yorumlarında dini paranteze almak, devredışı bırakmak yahut küçümsemek isteyenlerin bir adım sonra çıkmazla, boşluklarla karşılaşmalarının, anlama ve açıklama kapasitesi itibariyle zayıf, çaresiz bir durumda kalmalarının sebebi de bu.

Belki şiddetin de...

17 Said Halim Paşa'nın dikkatleri ve tesbiti bu meyanda zikre değer: "(...) Garba karşı bizzarure beslediğimiz *emniyetsizlikler, nefretler* –ki muhalifimiz tarafından *taassub-ı mufritâne ve mürteciyâne*ye haml edilmektedir– hiçbir vakit cehalet veya hurafeperestlikten değildir". *Buhranlarımız*, s. 113 (*Taassup* risâlesi).

POMPEİ'NİN SON GÜNLERİ
ORHAN VELİ KANIK

"Bugün ilkokullarda din derslerine başlanıyor. Beş gün evvel birkaç yerde İmam Hatip Kursları açıldı. Yine son günlerde birkaç meczup Arapça ezan okudu. Birkaç okur yazar dine dönmenin gerekli bir iş olduğunu söylediler. Birkaç yerde cami yaptırıldı.

Bütün bu olaylara bakıp geriye, irticaya doğru gittiğimizi sanmayın. Gerçi bu olayların bütünü, yurt içinde bir irtica hareketi olduğunu gösterir. Kara kuvvet daha henüz ölmemiştir. Ama fazla da telaşlanmaya lüzum yok. Bu kuvvet, bu kara kuvvet artık gençlik arasında iş görmeyecektir.

Bu gönül ferahlığına küçücük bir haberden geliyoruz. Nüfus sayısı bir milyon olan İstanbul'da bir İmam Hatip Kursu açıldı. Gazetelerde okuduk; bu kurstaki öğrenci sayısı on yedi imiş. Bu onyedi kişinin altısı sakallı imiş; üçünün ise sakalı bembeyaz. Milyonda on yedi! Binde yarım bile etmez. Liselerimizi, fakültelerimizi dolduran binlerce, on binlerce gence karşılık on yedi ihtiyar. İmam Hatip Kursu'nun bir ayağı çukurda demektir.

Bu haber sevinilmeyecek bir haber değil. Demek ki gençlik küflüye, bâtıla, hurafeye, martavala gayrı kulak asmıyor. Dünyanın iyi bir yola, ancak bilimle, gerçekle, işle gidebileceğini anlamış. Yaşasın gençlik!".

Kaynak: Orhan Veli Kanık, "Pompei'nin Son Günleri", *Yaprak*, sayı: 4, 15 Şubat 1949, s. 2.

Örümcek Kafalı...

Yahya Kemal ve Necip Fazıl niçin örümcek kafalı oluyor acaba? Necip Fazıl'ın 1925 yılında basılmış *Örümcek Ağı* başlıklı bir şiir kitabı var ama şimdi onun üzerinden anlatılmak istenen şey muhafazakâr ve mütedeyyinlere yanaşması, onlardan olması. Yahya Kemal de muhtemelen divan şiirini canlandırmak istediği için. (Yahya Kemal karikatürü Ramiz'e, Necip Fazıl'ınki Zahir Güvemli'ye ait).

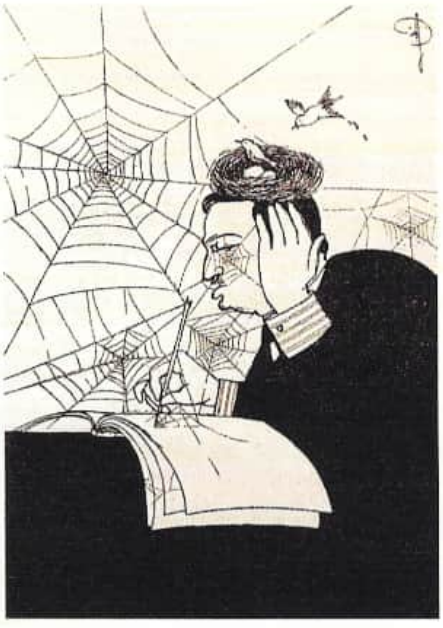

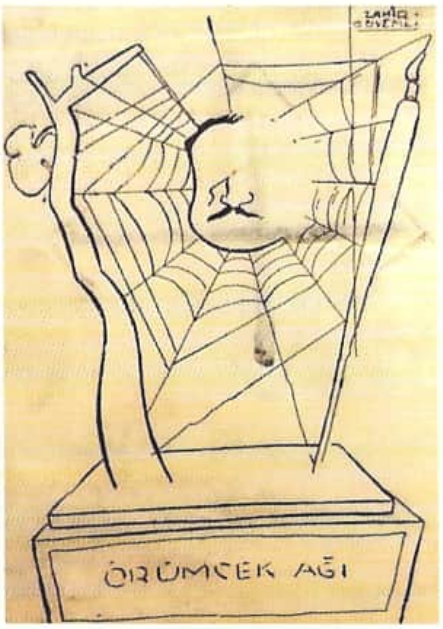

❁

"Mısır'dan Gelen İrticai Kitaplar" başlıklı, büyük bir ihtimalle asparagas haberde de halkın okuduğu ve tamamına yakını Türkçe kitaplar da, irticayı kuvvetlendirmek için ta Mısır'dan getirtiliyor:

"Ankara 22 (T.H.A) Son günlerde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Arapça çeşitli kitap ve neşriyat külliyetli miktarda satılmaktadır.

Bunların başında bilhassa *İrşad-ı Gâfilîn, Ahmediye, Muhammediye, Tenzil-i İrfan, Sıhhatname, Kırk Sual, Uğru Abbas, Çevirgel, Mühr-i Süleyman, Ramazan Duası, Karınca Duası* ve emsâli gibi neşriyat bulunmaktadır.

Bunlardan bir kısmının klişelerinin kaçak olarak yaptırıldığı, İstanbul'da basıldığı ve Anadolu'ya geniş ölçüde dağıtıldığı söylenmektedir.

Bir iddiaya göre bu kitapların çoğu Mısır'dan getirilmektedir. Kitaplardan bazısı saltanat devrinde dahi yasak edilmiştir. Bunların arasında irticayı körükleyen muzır neşriyatın bulunduğu da ilgililer tarafından bildirilmektedir".

Kaynak: *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1951

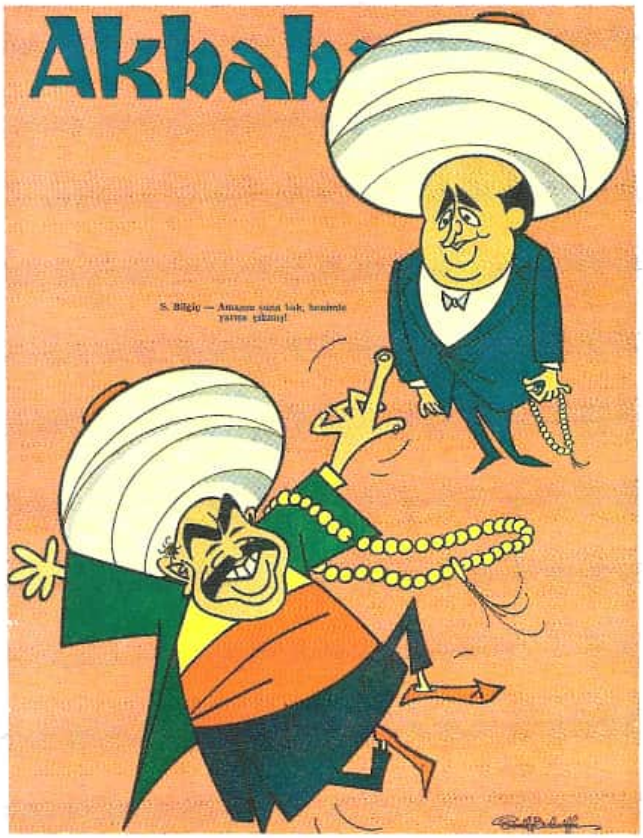

Niçin İrticadan Kurtulamadık?!

Erbakan'dan önce irtica figürü Menderes ve Demirel'di. Siyasî elitlerin, üst bürokrasinin ve basının dilinde bu köylülüğü, köylüleri, muhafazakârları, dindarları küçümsemek, aşağılamak mânasına da geliyordu.

Akbaba dergisinin kapağında Semih Balcıoğlu'nun karikatürü, AP başkanlığına oynayan Süleyman Demirel ve Sait Bilgiç'in tesbihli sarıklı irtica yarıştırmasını veriyor.

Fakat zaman geçiyor, Türkiye modernleşiyor diyorlar, nasıl oluyorsa irtica da büyüyor... Bir yerden batıyor, eriyip kayboldu zannediyorsunuz, başka bir yerden daha gür bir şekilde yahut başka kılıklarda zuhur edip duruyor!!! Halbuki ilerlemeci zaman, modernleşme süreçleri, kum saati her şeyi değiştirmeli, yenilemeli değil mi idi?

Karikatürist Semih Balcıoğlu'na göre Türkiye'de öyle olmuyor. (Ayrıca bk. Bu kitap, s. 595, 608).

Yıl 1994. Refah Partisi'nin siyasî başarıları tedirginlikleri artırmış... İrtica yine kapıda ve tehditkâr!!!

Nihayet Bedri Koraman'ın çizgileriyle Erbakan; Refah-Yol koalisyonu, sarıklı, yeşil cüppeli, yeşil fesli Erbakan'ın cebinden Tansu Çiller konuşuyor: "Laikliğin güvencesi benim".

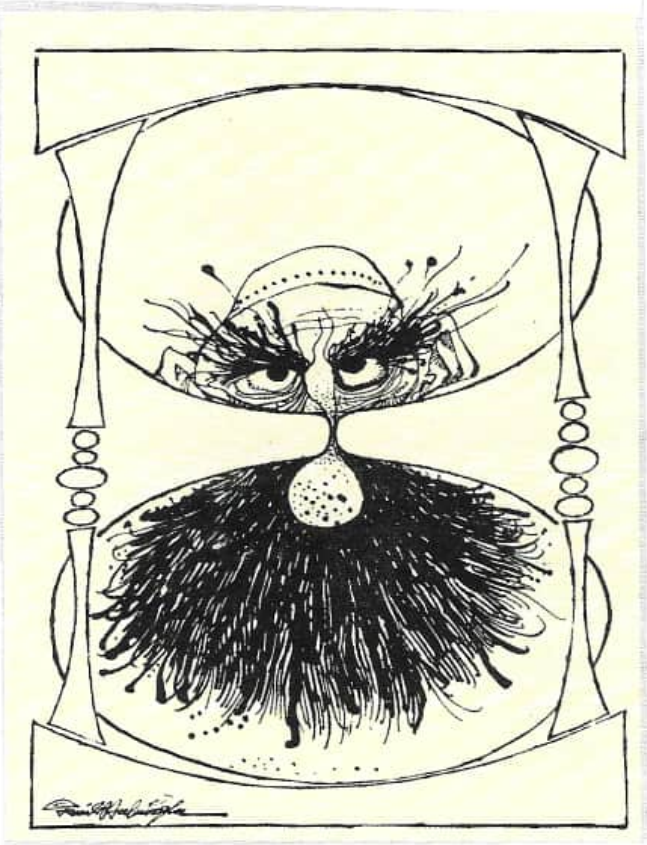

BÜLENT ECEVİT: "İRTİCA 12 EYLÜL'DE ARTTI"

(...)

Nokta: *"İrtica"dan siz ne anlıyorsunuz?*

Ecevit: Bizde "ilerici" sayılan kesimden bazıları, "irtica" denince genellikle, dine bağlılığın, dinsel akımların toplumda güçlenmesini anlarlar veya o yüzden laikliğin tehlikeye düşeceğini sanırlar. Bu bence doğru değildir. Sözlük anlamıyla "irtica", devlet ve toplum düzeninde eskiye, geçmişe dönüşü istemektir. Böyle bir isteği içermedikçe, dine bağlılığın veya dinsel akımların laiklikle çeliştiği ve "irtica" tehlikesi oluşturduğu düşünülemez.

Eğer bir dinsel akım, laik devletten teokratik devlete, şeriat düzenine dönüş eğilimini ve genel olarak Atatürk Devrimi'nden sapma eğilimini içeriyorsa; bu, Osmanlı devlet düzenini yeniden canlandırma isteği anlamına geldiği için, "irtica" tehlikesi oluşturur. Fakat böyle bir eğilim içermeyen; yalnızca, kişilerin veya bazı toplum kesimlerinin, özel yaşamlarında dine ve din kurallarına daha çok bağlanmalarını veya tasavvuf yoluyla gerçeği arayışlarını, Tanrı'ya yönelişlerini yansıtan dinsel akımlar, "irtica" sayılmamak gerekir. (...) Bu tür dinsel akımların "irtica" ile ilgisi yoktur. Eğer olsaydı, bu tür dinsel akımların çok yaygın olduğu Amerikan toplumunu "mürteci" saymak, "gerici" saymak gerekirdi.

Türkiye'de de hızlı toplumsal değişimin ve sarsıntıların körüklediği bu tür dinsel akımlardan kaygı duymaya bence neden yoktur. Ama, bunların dışında; devlet ve toplum düzeninde geriye dönüş isteğini içeren, dolayısıyla "irtica" tehlikesi yaratan ve o açıdan, siyasal nitelik taşıyan dinsel akımlar da vardır ve güçlenmektedir. İkisi birbiriyle karıştırılmamalıdır.

İkisi birbiriyle karıştırılırsa, bir kaba konulursa, siyasal nitelik taşımayan ve kendi başına irtica tehlikesi oluşturmayan dinsel akımlar da küstürülmüş ve irtica tehlikesi oluşturan siyasal nitelikteki dinsel akımların yanına, onlarla zoraki bir dayanışmaya ve işbirliğine itilmiş olurlar. Bu da irtica cephesini yapay biçimde genişletir ve irtica ile mücadeleyi gereksiz yere güçleştirir. (...) "Yehova'nın Şahitleri"nin bile Anayasa Mahkemesi'nce laikliğe aykırı bulunmadığı bir ülkede, "irtica" eğilimi içermeyen dinsel akımların üstüne yürümek biraz garip olur.

Nokta: *Son zamanlarda yaygınlaşan tarikatçılığı bu açıdan nasıl görüyorsunuz?*

Ecevit: Tarikatlar arasında, birinci kategoriye girenler, yani psikolojik ve sosyolojik olgu niteliğinde olanlar bulunduğu gibi geriye dönüş, yani laik devletten dine dayalı devlete dönüş eğilimini yansıttığı için siyasal nitelik taşıyanlar ve irtica tehlikesi oluşturanlar da vardır. Tarikatlar arasında bu ayrılık tarihimiz boyunca görülmüştür. (...)

Türk-İslam tasavvufu geleneğinden kaynaklanan tarikatların çoğu, temelde ve özde, siyasal nitelikli değildir. Bunlar, genellikle, teokratik devlet düzeninin veya bağnaz din akımlarının, aşırı ölçüde katılaştırdığı ve kalıplaştırdığı, o yüzden de insana yabancılaştırdığı, din anlayışından ve uygulamasından sıyrılarak, gerçeği arayışla ve Tanrı'ya yönelişle özgürleşme gereksinmesini yansıtırlar. (...) Yüzyıllar boyunca Türk halk şiiri de bu akımlarla beslenip zenginleşmiştir. Eğer bu kategoriye giren ve Türk-İslam tasavvuf geleneğini yansıtan tarikatlar yani sözlük anlamıyla "yol"lar, bu arayış "yol"ları, olmasaydı, geçmişimizin düşünsel yaşamı son derecede çorak kalırdı. Üstelik, dinsel bağnazlık ve dinin siyasal amaçlara göre istismar edilip yozlaştırılması da, Türk toplumuna, çok daha fazla zarar verirdi.

Bu tür tarikatlar, aslında, teokratik devletten çok, laik devletle bağdaşmaya yatkındırlar. Çünkü, gereksinme duydukları özgürlüğü laik devlette

Çokpartili hayata geçiş aşamasında CHP iktidarlarının laiklik politikalarını gözden geçirmeye başlaması Türk basınının sert tepkilerine yahut yeni kontrol mekanizmaları arayışına sebep oluyor. *Mizah* dergisinin (sayı: 49, 13 Haziran 1947) kapağındaki kaba karikatür de bunlardan biri; dinî talepleri ve hak hukuk arayışlarını bastırmanın yollarından biri de Atatürkçülüğü devreye sokmak. Bunu muhafazakâr-milliyetçi iktidarlar da yapacak.

bulurlar. (...) İkinci kategoriye girenlere, yani siyasal ağırlıklı tarikatlara gelince, bunların, son zamanlarda yaygınlaştığı ve laik Cumhuriyete karşı giderek artan ölçüde tehlike oluşturduğu doğrudur. Böylelerine karşı, birinci kategoriye girenlerle bir torbaya konulmaksızın, hukuk devleti kuralları içinde, etkili yasal önlemler alınması gerekir. Özellikle, bazı tarikatların devlet kuruluşlarında yuvalanmaları veya eğitime el atmaları son derece sakıncalıdır.

Nokta: *Bu tür tarikatların ve laiklikten uzaklaşmanın son zamanlarda yaygınlaşmasını ve laik Cumhuriyet için tehlike oluşturacak boyutlar edinmesini hangi etkenlere bağlıyorsunuz?*

Ecevit: 12 Eylül askeri müdahalesiyle birlikte, resmi politika olarak, toplum ve devlet düzeninde ve kültür alanında bir geriye dönüş, bir geçmişe özenme dönemi başlamıştır. Böyle bir gelişme de, sözlük anlamıyla, "irtica" demektir. Resmi politikalarda irtica eğilimi başlayınca, bunun, belirli toplum kesimlerinde de, benzer eğilimleri, hatta daha ileri giden eğilimleri, özendirip cüretlendirmesi doğaldır.

Nokta: *12 Eylül dönemiyle ilgili bu gözleminiz hangi verilere dayanıyor?*

Ecevit: Ordumuz, kökeninde ve özünde, Atatürk Devrimi'ne ve bu devrimin temel ögesi olan laiklik ilkesine bağlı olsa bile, Türkiye'de askeri müdahale dönemleri, genellikle, laiklikten en büyük sapmaların yer aldığı dönemler olmaktadır. Örneğin, "devrimci" diye nitelendirilen 27 Mayıs 1960 askeri müdahale dönemi, başkentin bazı devlet kuruluşlarında mescitlerin açılmaya başladığı dönemdir. Haklı veya haksız, "mürteci"likle, "gericilik"le suçlanan Demokrat Parti iktidarında bile, bildiğim kadar, böyle bir şey yapılmamıştı. Yapılmasına gerek de yoktu, çünkü, Türkiye'nin her yerinde, hemen her devlet dairesinin iki adım ötesinde cami vardır. (...) 12 Eylül 1980 askeri müdahale döneminde ise, laiklikten çok daha büyük sapmalar olmuştur. O arada, örneğin, okullarda din eğitimi, Anayasa ile, zorunlu kılınmıştır. Bu da, laikliğe kesinlikle aykırı olduğu gibi, din açısından da gereksizdir, hatta sakıncalıdır. (...) Yine 12 Eylül döneminde, Türkiye, ilk kez, İslam Ülkeleri Konferansı'na üst düzeyde ve tam olarak katılmaya başlamıştır. Oysa, demokrasi işlerken, Milli Selamet Partisi'nin ortak olduğu hükümetler bile, böyle bir adım atmamışlardı. (...)

Kaynak: *Nokta*, 14 Aralık 1986, s. 22-23.

ASKERÎ DARBELERİN DİNÎ PROGRAMI DA VAR MI?

Soruyu daha sade ve vurgulu, hatta bir miktar ironik hale getirebiliriz: Darbelerin dini de var mı?

27 Mayıs 1960 darbesinden hemen sonra Bursa'da bir gazetede çıkan haberi ve satıraralarını okuyarak zor soruya ve dersimize başlayabiliriz. Yukarıdan gelen emirlere uyarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve müftülükler de camiler üzerinden, hutbe ve vaazlarla darbeye, darbecilere destek verip yürürlükteki siyasete "dinî" meşruiyet sağlayacak artık. Diyanet bunu hep yapacak, yapıyor.

Yorumlu habere bakalım:

> "[Bursa] Orhan Camii'nde hoca ve müezzinlerin iştirakiyle bir toplantı yapıldı. Son zamanlarda yurdun bazı köşelerinde birtakım vaizlerin Milli İnkılap [27 Mayıs darbesi] hareketini tasvip eder mahiyette konuşmadıkları, bu arada aleyhte propagandalar yaptıkları haber alınmaktadır. Bununla ilgili olarak öğrendiğimize göre Diyanet İşleri Reisliği tarafından vilayet müftülüklerine bir tamim gönderilmiş ve böyle bir durum mevcutsa acele olarak Reisliğin bilgisine sunulması istenmiştir. (...) Müftülük müsevvidi Ahmet Nazif tarafından okunan tamimde hocaları siyasetle uğraşmamaları ve hocaların yalnız Allah'ın emrini bildirmekle mükellef bulundukları ve her şeyden evvel hükümet adamı olduklarını unutmamaları gerektiğini açıklamıştır. Toplantı sonunda vaiz, Silahlı Kuvvetler bizim her şeyimizdir, biz hocalar her şeyden evvel hükümetimize bağlı birer din adamlarıyız diyerek sözlerine son vermiştir. Ayrıca Müftülük tarafından Cuma namazları hutbesinde Milli İnkılabımız hakkında konuşmalar hazırlanacağı öğrenilmiştir"[1].

1 "Cuma Hutbelerinde Milli İnkılap Hakkında Konuşulacak", *Yeni Ant*, 4 Temmuz 1960, s. 1, 4. (Bu yazıdan bizi haberdar ettiği için talebe-meslektaşımız Gülperi K. Aslaner'e müteşekkirim).

Benzer toplantılar hemen bütün şehirlerde ve müftülüklerde yapılmış, benzer haberler birçok yayın organında çıkmıştır... Bu teşebbüsler meşruiyet kaynaklarının halk nezdindeki en önemlisi ve etkilisi olan dinî meşruiyeti bir alan olarak kuvvetlendiriyor mu yoksa araçsallaştırıp tahrip mi ediyor?

Cumhuriyet Türkiyesi'nde ihtilâllerin, hususen siyasette olduğu kadar dinî konularda da yeni hassasiyetler ortaya çıkaran 27 Mayıs darbesinin din ile irtibatı nedir sorusu ikinci ve üçüncü dereceden başkaca ciddi soruları davet eden mühim bir soru olmalıdır. Bu soru sadece "tarih olmuş" bir olayın sorusu, o olay içinde yer almış kişilerin, kurumların, çevrelerin, hatta fikirlerin sorgusu, müzakeresi, muhakemesi ve tahlili olsaydı işimiz muhtemelen biraz daha kolay ve rahat olacaktı. Halbuki devamlılık kazanan darbe hadisesinin bizzat kendisinin, programı ve mantığının yahut tortuları ve neticelerinin aynı zamanda bugün kafalarda

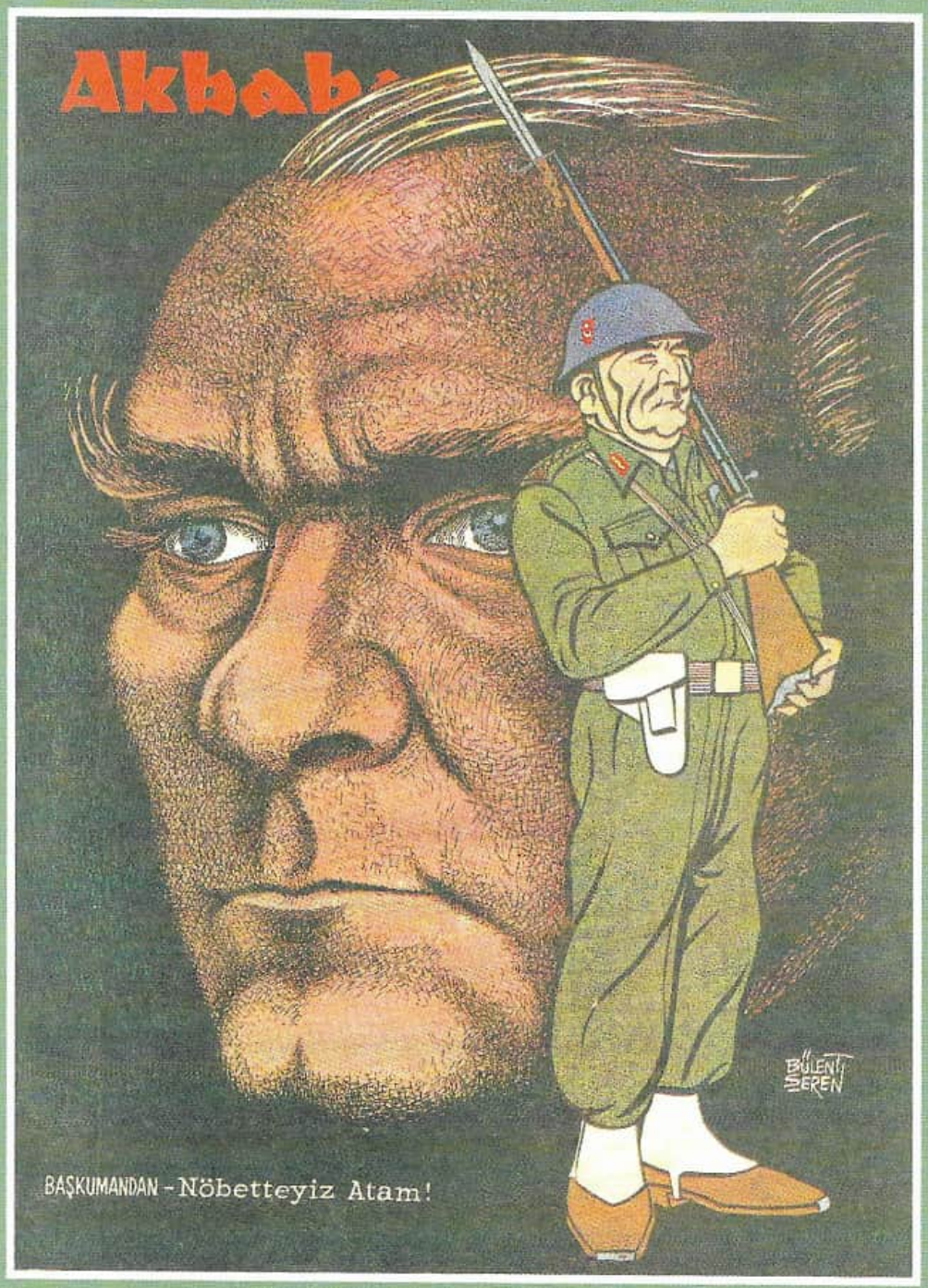
Akbab
BÜLENT SEREN
BAŞKUMANDAN - Nöbetteyiz Atam!

deveran eden karmaşık bir zihniyete, bir ilişkiler ağına, aktüel olarak siyasî akışı ve dinî yaklaşımları hâlâ etkileyen, yer yer belirleyen bir mahiyete bürünmüş olması soruları ve sorguları daha hayatî, bir o kadar da zor ve çetrefil kılıyor. Ayrıca meseleye nereden, hangi önceliklerle baktığınıza göre hadisenin tabiatı ve cevapları değişiyor, problemleri derinleşiyor.

Darbelerin, askerî muhtıra ve kalkışma teşebbüslerinin umumiyetle siyasî neticeleri, bir miktar da iktisadî politika değişikliklerine yansımaları önemsenmiş ve tartışılmıştır. Halbuki geniş mânada din meseleleriyle olan irtibatları, bununla da bağlantılı olarak milli eğitim ve kültür politikalarına, toplumsal düzenlemelere yansıyan yönleri siyasî ve iktisadî olanlar kadar önemlidir. Onun için hem dinî alanı aşağıya çeken ve baskılayan yönlerine hem de bir şekilde önünü açtığı dinî alanlara, destek verdiği gruplara, pratiklere birlikte bakmak, ayrıca dindar halkın bütün bu olup bitenlere karşı müsbet, menfi, çekimser tutumlarına eğilmek gerekecektir.

←

Milli Birlik Komitesi başkanı orgeneral Cemal Gürsel nöbette. Karikatür sanatçısı Bülent Şeren altına "Başkomutan: Nöbetteyiz Atam!" yazmış. Kim kimi koruyor acaba?

İlk Tesbitler, İlk Sorgulamalar

Askerî darbelerle dinî meseleler arasındaki ilişkinin bir tarafında elbette ihtilâlin, ihtilâllerin ruhu ile devleti ele geçiren/devlet olan silahlı gücün, subayların, onların arkasındaki yerli-yabancı odakların Türkiye'de din vâkıası etrafındaki bilgileri, düşünceleri, laiklik anlayışları ve ana istikametleri var. Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere din meseleleriyle bir şekilde ilgili resmi dairelerin, din eğitimi veren kurumların, bürokrasinin, siyasî aktörlerin de isteyerek yahut icbarlar neticesinde bu ruha ve programa doğru hareket etmeye başladığını görüyoruz. Bu farklı unsurlar darbe koalisyonuna katıldıkları için kurumsal olarak bir yönüyle güçlenir, imkânları gelişir, fakat darbenin pasif ve etkilenen tarafında oldukları için de biçimsizliklere uğrar, fikren geriler, içleri boşalır, zayıflar.

İkinci tarafta dönüştürülerek sisteme dahil edilmek istenen mütedeyyin Türk halkı ile bunların bir kısmının gevşek ve gayrıresmi organizasyonu şeklinde varlık-

larını sürdüren dinî gruplar, cemaat ve tarikat yapıları bulunmaktadır. Her darbe ve müdahale sonrasında bunların dinî inançları ve yaşama biçimleri irtica ve hurafe edebiyatları üzerinden ağır tenkitlere maruz kalır, karalanır; radyolar, gazeteler, dergiler sakaldan, sarıktan, takkeden, çarşaftan, tarikat ayinlerinden, türbe ziyaretlerinden, imam nikâhından, Türkçe ibadetten, şeriatçılardan, sancaklardan, din istismarından, iki yüzlülükten, devlete sızmaktan... geçilmez olur. Çoğu programlı bu saldırıların, yıldırma ve biçimsizleştirmelerin bir kısmı farklı gruplara mensup, müstaid yeni yetme hocalar ve Ankara'ya yakın ilahiyatçılar üzerinden yapılır.

Özellikle kriz dönemlerinde devletin, darbecilerin ana yönelişlerine ve uygulamalarına doğrudan karşı çıkmayan fakat tamamen de benimsemeyen, buna paralel olarak çok başarılı oldukları pasif muhalefet biçimleri ve tahammül-sabır-temkin yöntemleriyle varlıklarını sürdüren bu mütedeyyin kişiler, gruplar ve yapılar uygun şartlar ortaya çıktığı zamanlarda nerede ise insiyakî denecek şekilde hemen ezildiği, susturulduğu yahut uzaklaştırıldığı yere doğru tekrar hareket etmeye başlar; uğradığı dönüşümü, tahribatı ve biçimsizliği yeteri kadar önemsemez, belki tam da kavrayamaz, yaralarını kendince sarar/sardığını düşünür, yeni şartlara uyarlanan bünyesini kuvvetlendirir.

Üçüncü taraf olarak uluslararası çevreler var. Onlar daha programlı olarak bir taraftan içeride ve dışarıda gücünden henüz emin olmayan ihtilâlcilerin (bütün politikalarına olduğu kadar) din politikalarına yön vermeye, diğer taraftan da yerinden olma ihtimali kuvvetli dinî hareketlerin bir kısmını canlandırarak, bazılarını zayıflatarak ama hepsini kendi düşünceleri istikametinde kullanmaya hazır ve isteklidir. Bu faaliyetlerinin bir kısmı ihtilâlden aylar ve yıllar önce başlar. Entelektüel sermaye ve donanımları çok çok daha gerilere gider.

Özellikle Soğuk Savaş döneminde Amerika ve İngiltere'nin, –elbette Almanya, Fransa ve Rusya'nın da– Türkiye dahil olmak üzere İslâm dünyasının her tarafında, darbelerin ve krizlerin akabinde hem şeriatçı/İslâmcı akımların her türlüsünü hem de reformcu-seküler-demokrat-liberal-sivil toplumcu dinî düşünceleri, bunların yanında ideolojik yapıları, gayrımüslim grupları, çıban başı olabilecek mezhep ve meşrepleri daha fazla tahrik etmek, desteklemek, kullanmak, yönlendirmek ve kontrol altına almak istediğini ve bunun için planlar yaptığını, fırsatlar kolladığını ve bulduğunu biliyoruz.

Bunun aktüel ve yakıcı-yıkıcı son örneği "Arap baharı" denen kanlı operasyonlar ve işgaller manzumesi ile onların devam eden kıyıcı uzantılarıyla

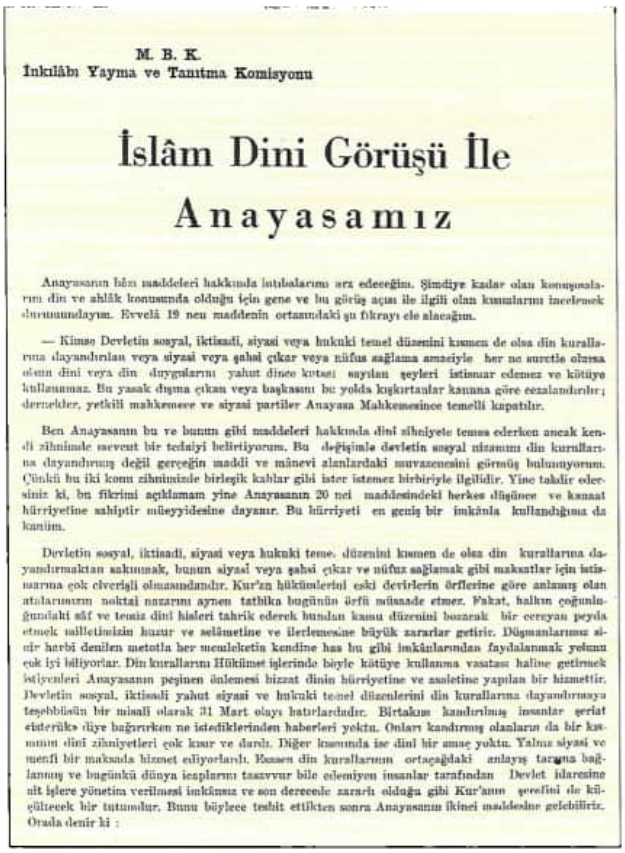

M. B. K.
İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Komisyonu

İslâm Dini Görüşü İle Anayasamız

Anayasanın bâzı maddeleri hakkında istihbalarımı arz edeceğim. Şimdiye kadar olan konuşmalarım din ve ahlâk konusunda olduğu için geniş ve bu görüş açısı ile ilgili olan kısımlarını incelemek durumundayım. Evvelâ 19 ncu maddenin ortasındaki şu fikrayı ele alacağım.

— Kimse Devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırılan veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amaciyle her ne surette olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.

Ben Anayasanın bu ve bunun gibi maddeleri hakkında dini zihniyete temas ederken ancak kendi zihnimde mevcut bir tedaiyi belirtiyorum. Bu değişimle devletin sosyal nizamını din kurallarına dayandırmayı değil gerçeğin maddi ve mânevi alanlardaki muvazenesini görmüş bulunuyorum. Çünkü bu iki konu zihnimde birleşik kablar gibi ister istemez birbiriyle ilgilidir. Yine takdir edersiniz ki, bu fikrimi açıklamam yine Anayasanın 20 nci maddesindeki herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir müeyyidesine dayanır. Bu hürriyeti en geniş bir imkânla kullandığıma da kanâim.

Devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırmaktan sakınmak, bunun siyasi veya şahsi çıkar ve nüfuz sağlamak gibi maksatlar için istismarına çok elverişli olmasındandır. Kur'an hükümlerini eski devirlerin örflerine göre anlamış olan atalarımızın noktai nazarını aynen tatbika bugünün örfü münasip etmez. Fakat, halkın çoğunluğundaki sâf ve temiz dini hisleri tahrik ederek bundan kamu düzenini bozacak bir cereyan peyda etmek milletimizin huzur ve selâmetine ve ilerlemesine büyük zararlar getirir. Düşmanlarımız silâhlı harbi denilen metotla her memleketin kendine has bu gibi imkânlarından faydalanmak yolunu çok iyi biliyorlar. Din kurallarını Hükümet işlerinde böyle kötüye kullanma vasıtası haline getirmek istiyenleri Anayasanın peşinen önlemesi bizzat dinin hürriyetine ve asaletine yapılan bir hizmettir. Devletin sosyal, iktisadi yahut siyasi ve hukuki temel düzenlerini din kurallarına dayandırmaya teşebbüsün bir misali olarak 31 Mart olayı hatırlardadır. Birtakım kandırılmış insanlar «şeriat isterük» diye bağırırken ne istediklerinden haberleri yoktu. Onları kandırmış olanların da bir kısmının dini zihniyetleri çok kısır ve darlık. Diğer kısmında ise dinî bir emâre yoktu. Yalnız siyasi ve menfi bir maksada hizmet ediyorlardı. Esasen din kurallarının ortaçağdaki anlayış tarzına bağlanmış ve bugünkü dünya icaplarını tasavvur bile edemiyen insanlar tarafından Devlet idaresine ait işlere yönetim verilmesi imkânsız ve son derecede zararlı olduğu gibi Kur'anın şerefini de küçültecek bir tutumdur. Bunu böylece tesbit ettikten sonra Anayasanın ikinci maddesine gelebiliriz. Orada denir ki :

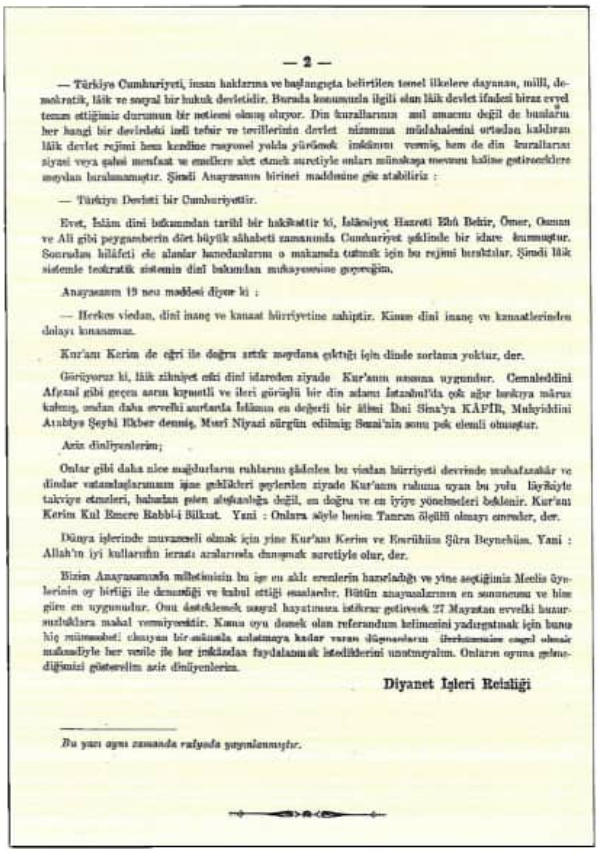

— 2 —

— Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir. Burada konumuzla ilgili olan lâik devlet ifadesi biraz evvel temas ettiğimiz durumun bir neticesi olmuş oluyor. Din kurallarının asıl amacını değil de bunlara her hangi bir devirdeki indî tefsir ve tevillerinin devlet nizamına müdahalesini ortadan kaldıran lâik devlet rejimi hem kendine rasyonel yolda yürümek imkânını vermiş, hem de din kurallarını siyasi veya şahsi menfaat ve emellere alet etmek suretiyle onları münakaşa mevzuu haline getirmelere meydan bırakmamıştır. Şimdi Anayasanın birinci maddesine göz atabiliriz :

— Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

Evet, İslâm dini hükmünde tarihî bir hakikattir ki, İslâmiyet Hazreti Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali gibi peygamberin dört büyük sahabesi zamanında Cumhuriyet şeklinde bir idare ile kurmuştur. Sonradan hilâfeti ele alanlar hanedanlarını o makamda tutmak için bu rejimi bozdular. Şimdi lâik sistemle teokratik sistemin dinî bakımdan mukayesesine geçeriğim.

Anayasanın 19 ncu maddesi diyor ki :

— Herkes vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kimse dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Kur'anı Kerim de eğri ile doğru artık meydana çıktığı için dinde zorlama yoktur, der.

Görüyoruz ki, lâik zihniyet eski dinî idareden ziyade Kur'anın ruhuna uygundur. Cemaleddini Afgani gibi geçen asrın kıymetli ve ileri görüşlü bir din adamı İstanbul'da çok ağır baskıya maruz kalmış, ondan daha evvelki asırlarda İslâmın en değerli bir âlimi İbni Sina'ya KAFİR, Muhyiddini Arabiye Şeyhi Ekber denmiş, Mısırî Niyazi sürgün edilmiş Sezai'nin sonu pek elemli olmuştur.

Aziz dinliyenlerim;

Onlar gibi daha nice mağdurların ruhlarını gâdeleş bu vicdan hürriyeti devrinde muhafazakâr ve dindar vatandaşlarımızın işine gelmiyen şeylerden ziyade Kur'anın ruhuna uyan bu yolu büyükiyle takviye etmeleri, hukukun gelen alışkanlığa değil, en doğru ve en iyiye yönelmeleri beklenir. Kur'anı Kerim Kul Emere Rabbi-i Bilkıst. Yani : Onlara söyle benim Tanrım ölçülü olmayı emreder, der.

Dünya işlerinde muvazeneli olmak için yine Kur'anı Kerim ve Esrühüm Şûra Beynehüm. Yani : Allah'ın iyi kullarının işleri aralarında danışmak suretiyle olur, der.

Bizim Anayasamızda milletimizin bu işe en akıllı erenlerin hareketliği ve yine seçtiğimiz Meclis üyelerinin oy birliği ile demokrasiyi ve kabul ettiği esasları. Bütün anayasalarının en sonuncusu ve bize göre en uygunudur. Onu desteklemek sosyal hayatımıza istikrar getirecek 27 Mayıstan evvelki huzursuzluklara mahal vermiyecektir. Kısa oyu demek olan referandum kelimesini yadırgatmak için bunu hiç münasebetsiz olmıyan bir mukayese anlatmaya kadar varan düşmanlarını ürkütmemize engel olmak maksadiyle her vesile ile her imkândan faydalanmak istediklerini unutmıyalım. Onların oyuna gelmediğimizi gösterelim aziz dinliyenlerim.

Diyanet İşleri Reisliği

Bu yazı aynı zamanda radyoda yayınlanmıştır.

"İslâm Dini Görüşü ile Anayasamız"

Diyanet İşleri başkan yardımcılığına getirilen emekli general Sadettin Evrin'in 1961 Anayasası referandumuna "dinî destek" vermek için yazdığı metin birçok gazetede yayınlanmış, ayrıca bazı değişikliklerle ilk sayfasının üstüne Milli Birlik Komitesi-İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu, ikinci sayfasının sonuna Diyanet İşleri Reisliği yazılarak bir broşür halinde basılmış ve dağıtılmıştır. Üstteki onlardan biri.

mütedeyyin çevrelerin, siyasî yapıların ve dinî grupların doğrudan veya dolaylı irtibatları olmalı. Yakın tarihten örnekler istenirse Pakistan'da "şeriatçı/İslâmcı" Ziyaülhak askerî darbesinin 1977'de, Humeyni idaresindeki İran İslâm Devrimi'nin 1979'da, Afganistan işgali ve Kâbe baskınının 1979'da, Türkiye'deki "Laik" 12 Eylül darbesinin 1980'de, Enver Sedat'ı öldüren ve Hüsnü Mübarek'i iktidara taşıyan Mısır'daki operasyonun 1981'de olduğunu hatırlayabiliriz.

Darbenin Dinî Veçheleri

Türkiye'de darbe yapıcıları ve taraflarının din meseleleri etrafındaki mantığını ve ilk bakışta karmaşık, ilkesiz, çelişik gibi duran ama her halükârda önemli ve büyük ölçüde şuurlu hareketlerini görmek ve tahlil etmek için bir yerden, bir örnek hadiseden başlayalım.

27 Mayıs darbecilerinden, Milli Birlik Komitesi üyesi Alparslan Türkeş, 27 Mayıs darbesinden kısa bir zaman sonra *Cumhuriyet* gazetesine verdi-

ği röportajda dinle ilgili konulara da temas ediyor. 1969 yılı sonlarında MNP-MSP hareketinin ortaya çıkışı ile birlikte Türkleşmek yanında dindarlaşmaya doğru bir siyaset de takip edecek olan kudretli Albay o sıralar başka bir tarafın sözcülüğünü yapıyor.

Spontane olduğunu düşünemeyeceğimiz sorulara ve cevaplara birlikte bakalım isterseniz:

> "*Atatürk inkılapları onun ölümünden sonra yerlerinde saymamış olsalardı, belki de bu davayı şimdiye kadar halletmiş olacaktık.*
> Türkeş: Atatürk inkılapları yerlerinde saymadılar, geriledilerler. Din, kıyafet ve en mühimi zihniyet sahasında geriledilerler.
> *Kıyafet derken Türk kadınını o utanılacak kılığa sokan çarşafı kastediyorsunuz değil mi?* (sualime bir sualle mukabele etti).
> – Son zamanlarda Anadolu'yu hiç dolaştınız mı? Çarşafın nasıl kapkara bir yangın halinde bütün yurdu sardığını gördünüz mü?
> *İnkılaplar mevzuunda yalnız din, kıyafet ve zihniyette mi geriledik?*
> – Hayır Türkçecilikte de... Türkçecilik bu millete Atatürk'ün en büyük, en faydalı hediyelerinden biri idi. Evvela ezanı Arapça okutmakla buna ihanete başladılar.
> *Ya Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi teşebbüsleri? Sabıkların* [Demokratların] *baltaladıkları bu teşebbüslere taraftar mısınız?*
> – Mutlaka... Türk camiinde Türkçe Kur'an okunur, Arapça değil"[2].

İhtilâlin bir rivayete göre ikinci adamı Türkeş'in bu cevaplarda nereden ve nereye doğru konuştuğu, hangi çevreleri kollayıp kimlere karşı durduğu çok açık değil mi? Türk kadınının utanılacak kılığı, kara çarşaf[3], Türkçe ibadet, Türkçe ezan gibi tehditkâr, kaba ve dindarları yaralayıcı, sindirici sert unsurlar üzerinden kurulan bu merkezî "dinî" söylemin tarihi elbette 27 Mayıs'la başlamış değil. Belli ki ihtilâl de tekparti döneminin katı din politikalarına atıfta bulunuyor, onu tekrar talep ediyor. Yalnız askerî darbe çokpartili hayata geçiş döneminde kısmen sağalan, büyük ölçüde kabuk bağlayan bir yarayı fütursuzca açıyor, din üzerinden yarılmayı tekrar derinleştiriyor. Türk aydınlarının, bürokrasinin ve üniversite mensuplarının, hususen din üzerinden kesin çizgilerle ortadan ikiye ayrılması da bu tarihten sonradır. 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat sonrasında da bu söylem askerler, bürokrasi, basın ve bazı ilahiyatçılar üzerinden aşağı yukarı aynı şekilde yeniden inşa edilecek yahut canlandırılarak tedavüle sokulacaktır. Elbette yarılma da artacak.

Alparslan Türkeş'in de üyelerinden biri olduğu Millî Birlik Komitesi'nin bu röportajdan birkaç gün sonra, 25 Temmuz 1960 tarihinde yayınladığı 35 numaralı tebliğ ise ilk bakışta farklı bir dil kullanıyor gibi ama aynı merkezin bir başka yönünü, bir başka müdahalesini ve politikasını seslendiriyor da olabilir. Bildiri şöyle:

2 *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1960, s. 2.

3 Darbenin Başbakanlık müsteşarı yaptığı albay Alparslan Türkeş imzasıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'na "acele" kaydıyla gönderilen 16 Eylül 1960 tarihli yazı "Türk kadınlarının mahbesi [hapishanesi] olan kara çarşaftan kurtarılması mevzuunda, Atatürk inkılapları ruhuna uygun olarak halkı aydınlatıcı konuşmalarda bulunan (...)" İstanbul müftüsü Bekir Haki, Kadıköy müftüsü Mekki Üçışık ve Antalya müftüsü Mustafa Gökmen'in taltif edilmesini ve bu türden örnek davranışları teşvik babında Diyanet teşkilatına duyurulmasını emretmektedir. Belgenin aslı için bk. İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, İstanbul, Dergâh Yay., 2016, s. 166.

Çarşafı Çıkar; Manto Paşa'dan...

27 Mayıs darbesi sonrasında İstanbul'da ve başka şehirlerde askerlerin teşvik ve zorlamalarıyla, Diyanet mensuplarını, müftü ve imamları da devreye sokarak çarşafları çıkarıp manto giyme merasimleri yapılıyor. Çarşaflı-mantolu aktörler yahut kurbanlar da hazır... Atatürkçü pankartlar da... Üstteki fotoğraf onlardan biri. Bir başka çarşaf çıkarıp manto giyen kadınların ellerindeki flamada "Türk kadınını kara çarşaftan kurtaracak kesin çare kanun çıkarmaktır" yazılı.

Gazetelere intikal eden haber metinlerinden biri: "Vali Tümgeneral Refik Tulga dün eşine ait üç mantoyu, çarşafını çıkaran üç kadına hediye etmiştir. Saat 17.45'de Mustafa Kemal Derneği'ne gelen Tümgeneral Tulga, eşinin üç mantosunu, çarşafını çıkartan Emine Turan, Gülter Sinci ve Kadriye Şahin'e hediye etmiştir. Resimde Tümgeneral Refik Tulga çarşaflı kadınlara manto verirken görülmektedir" (*Milliyet*, 1 Eylül 1960, s. 1).

Taşradan benzer bir haber: "Dün Orhan Camii'nde bütün hoca, imam ve müezzinlerin iştirakiyle bir toplantı yapılmış ve Merkez müftüsü Yakup Çenkçiler tarafından 27 Mayıs devrim hareketiyle çarşafla mücadele çalışmaları etrafında ilgi çekici bir açıklamada bulunulmuştur. Saat 10'da başlayan toplantıda 100'den fazla din adamı hazır bulunmuş ve toplantıyı sonuna kadar takip etmişlerdir. Toplantının mevzuu iki gaye üzerinde toplanmakta idi. 1. Devrim hareketinin mana ve anlamı 2. Çarşafla mücadelede hükümetle birlikte el ele çalışmak Sözlerine 'biz çarşafı çoktan attık' diyerek başlayan Bursa müftüsü Yakup Cenkçiler ilgi ile takip edilen konuşmasında Soğukpınar'a gittiğini belirtmiştir ve hareketin yerinde olduğunu açık bir ifade ile söyledikten sonra 'çarşaf aslında bize Hıristiyan âleminden gelmektedir. Onlar matem günlerinde kara çarşaflara bürünürler' demiştir (...) Müteakiben Başbakanlık ve Diyanet İşleri Reisliği'nden gelen muhtelif tamimler okunmuş ve bu tamimdeki maddelerin geniş izahı yapılmıştır (...)". ("Bursalı Din Adamları Kara Çarşafla Mücadele Etmek İçin Karar Aldı", *Yeni Ant*, 5 Ekim 1960, s. 1).

Başka bir haber: "İstanbul baş müftüsü 'çarşaf muzırdır' dedi. Bütün camilerde çarşaf aleyhinde vaazlar verilmesi kararlaştırıldı" (*Yeni Sabah*, 28 Ağustos 1960, s. 1, 5).

"Vicdan hürriyetinin hazinesi olan mukaddes dinimizin, irticaî ve siyasî cereyanlara âlet edilmeden, saf ve lekesiz kalması, Millî Birlik Komitesi'nin en büyük emelidir.
Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine 'Ne kanun ve ne de zor kuvveti ile' müdahale edilemez.
Bu maksatla, şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki, bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan, ezan ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi, vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidatdaki beyan, tefsir ve propagandalar, hiçbir suretle Millî Birlik Komitesi'nin fikirlerini ifade edemez"[4].

Milli Birlik Komitesi'nin bu beyanatı muhafazakâr kesim tarafından sevinçle karşılanmış ve desteklenmiştir. Meselâ devrin etkili yayın organlarından *Sebilürreşad* dergisi beyannameyi MBK başkanı Cemal Gürsel'in büyük bir fotoğrafı ile ilk sayfasından verdikten (bk. s. 253) sonra, muhtemelen Eşref Edip tarafından kaleme alınmış iki sayfalık müsbet bir yorum yazısı da neşretmiştir. Yorumun son cümleleri okuyucularından ihtilâlcilere tam bir itimat ve halis bir itaat talep etmektedir, ki bizce zikrettiğimiz ikinci açıklamanın gerçekleştirmek istediklerinden biri de budur:

"(...) Milli birliğe, millî vahdete hürmet etmek, bugün her zamandan ziyade millî ve vatanî bir vazifedir. Fikirleri teşettüte [çatallaşmaya] uğratacak, gönülleri rencide edecek, iman ve itikatları sarsacak her türlü ayırıcı tefrika ve nifaka sürükleyici hareketlerden sakınmak, millet ve devletimizi selâmet ve saadete isâl etmek [ulaştırmak] için bütün gayret ve samimiyetleriyle çalışan fedakâr Milli Birlik Komitesi ve hükümeti etrafında, ona tam bir itimat ve rabt-ı kalb etmek [gönülden bağlanmak], onun gösterdiği hak ve fazilet yolunda yürümek, her Müslüman Türk için dinî, vatanî bir borçtur. Dine, dinin icaplarına herhangi bir müdahale vukuu endişesine mahal olmadığına işte Milli Birlik Komitesi'nin bu tebliği gayet açık resmi bir teminattır. Buna can u gönülden teşekkür ederek müsterih ve mutmain olmak icap eder"[5].

4 *Resmî Gazete*, 30 Temmuz 1960, s. 1856.

5 "Resmi Tebliğ: Dine Hiçbir Suretle Müdahale Edilemez", *Sebilürreşad*, XIII/311, Temmuz 1960, s. 162-63.

II. Meşrutiyet yıllarından itibaren İslâmcılık hareketi içinde yer almış, Şeyh Said İsyanı'ndan sonra İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmış bir aktör olarak Eşref Edip'in darbecilere verdiği bu açık destek istisnai olmadığı gibi bu tür davranışlar 27 Mayıs'la sınırlı da değildir; benzerleri daha sonraki darbelerde de görülecektir. Türkiye'de ordunun, sivil-asker bürokrasinin temsil ettiği zihniyetin müttefikleri, bütün fikir grupları için tahmin edilenden daha fazla gibidir.

Ara Notlar

Rahmetli Nazif Şahinoğlu hocadan dinlemiştim: 60 İhtilali'nin akabinde İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen Diyanet İşleri Başkanlığı makamına getirilmiş, Bekir Haki Yener hoca İstanbul Müftüsü olmuştu.

Birkaç arkadaşı ile Bekir Haki Efendi'den ders okudukları için mesai saatlerinde çoğunlukla yanında yöresinde bulunuyorlardı. İhtilâlden kısa bir müddet sonra üç Milli Birlik Komitesi üyesi; Numan Esin, Mehmet Özgüneş ve İrfan Solmazer İstanbul Emniyet müdürü binbaşı Muammer Şahin'le birlikte müftü efendiyi ziyarete gelmişler. İrfan Solmazer söz almış ve şu meâlde sözler söylemiş:

– Müftü efendi, biz Müslümanız, ihtilâli mahsus Cuma günü yaptık, ihtilâlin gayelerinden biri de dinimizi takviye etmektir. Siz hocalar bizi desteklemiyorsunuz, ihtilâlin başarısı için camilerde dua da et(tir) miyorsunuz...

Bekir Haki Efendi, alttan almış ve din adamlarının aleni olarak siyasete bulaşmalarını doğru bulmadığı meâlinde şeyler söylemiş. Genç subaylar hocanın söylediklerini yeterli bulmadıkları istikametinde konuşunca Bekir Haki Efendi, sesini de biraz yükselterek beklemedikleri bir konuşma yapmış: "Biz de Müslümanız, ihtilâli Cuma günü yaptık" diyorsunuz ama siz geldikten sonra Ezan tekrar 'Tanrı uludur' şeklinde okunacak sözleri işitilmeye başlandı; arkadaşlarınızdan Türkeş *Cumhuriyet* gazetesine verdiği mülakatta namazın Türkçe kılınacağından bahsetti. Bunları duymamış, görmemiş olamazsınız. Söylediklerinizle bunları nasıl telif ediyorsunuz?

Milli Birlikçiler bu sözlerden rahatsız olmuşlar ama fazla bir şey de söylememişler. Fakat bu görüşmeden sonra iki mühim gelişme olmuş. Biri müftünün kendilerine söylediğine göre Türkeş evine giderek kendisini ziyaret etmiş ve iki tarafın da memnun kaldığı bir görüşme olmuş. İkincisi Milli Birlik Komitesi'nin 3. (veya 5.) bildirisinde dinle ilgili konularda Ankara'da Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen ve İstanbul'da müftü Bekir Haki Yener dışında kimsenin konuşma yetkisinin olmadığı açıkça tasrih edilmiş...

Bu farklı sesler ve icraatlar, bugün de devam eden devletin bölünmüşlüğüne mi işaret ediyor yoksa ihtilâlcilerin danışıklı döğüşüne mi? Belki her ikisine... Fakat Bekir Haki hoca ihtilâlden sonra İstanbul valisi olan orgeneral Refik Tulga ile Türkçe ezan okunması konusunda yaptığı sert tartışma üzerine 2 Mayıs 1961'de görevinden alınacaktır.

Müftü efendiyi ziyarete gelen ihtilâlci subaylardan biri olan Mehmet Özgüneş'in (1921-1992) din-diyanet meseleleriyle alakalı konumu daha enteresan bir şekilde devam edecek; 12 Mart ve 12 Eylül askerî müdahaleleri sonrasında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bakan Devlet Bakanlığı görevi birkaç defa ona tevdi edilecektir. Bunun tesadüfi olması herhalde mümkün değildir[6].

6 12 Mart muhtırasından sonra kurulan 1. Nihat Erim hükümetinde (26 Mart 1971-11 Aralık 1971), güvenoyu alamayan Sadi Irmak hükümetinde (17 Kasım 1974-31 Mart 1975) ve nihayet 12 Eylül darbesinden sonra kurulan Bülent Ulusu hükümetinde (12 Eylül 1980-13 Aralık 1983) Diyanet'ten sorumlu devlet bakanı Mehmet Özgüneş'tir. Laiklik politikalarına daha yakın olan Ankara İlahiyat Fakültesi hocaları dururken İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden Tayyar Altıkulaç ve ekibini Diyanet'e taşıyan da bu zattır. Bu konuda bir şahitlik için bk. "Günümüzde Bir Hezarfen-M. Saim Yeprem İle Söyleşi". *İslâmiyat-Kitabiyat Bülten*, sayı: 18, Ocak-Mart 2007, s. 10-11.

Bir de genç ihtilâlci subayların dikkat çektiği Cuma günü meselesi var: 27 Mayıs ve 12 Eylül ihtilâlleri Cuma günü yapıldı, 12 Mart ve 28 Şubat muhtıraları da Cuma günü verildi. Meşhur e-muhtıra da, 15 Temmuz felaketi de bu mübarek günün akşamında oldu! Cumanın haftanın son iş günü olmasının burada payı elbette vardır ama sadece o kadar mı?! 60 darbesinden sonra Diyanet İşleri başkan yardımcılığına getirilen emekli general ve tarikat mensubu Sadettin Evrin'in, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber için geçen "vemâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn" ["Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik", Enbiya, 21/107] âyetinin ebced hesabıyla 27 Mayıs'a da işaret ettiğini yani ihtilâlin de bir rahmet olduğunu yazması Cuma yanında başkaca "mânevî" unsurların da arandığına işaret olarak kabul edilebilir.

Paşa'nın ifadesi aynen şöyle:

> "Hazreti Muhammed için Kur'an-ı Kerim'de söylenen 'Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik' âyetinin 27 Mayıs 1960 inkılabından bir ay sonra giren 1380 hicrî yılına tarih düşmesi, içinde bulunduğumuz zamana ait bir işaret ve yukarıda belirtilen mânevî rahmete bir beşaret [müjde] addedilebilir"[7].

"Yaşa var ol harbiye..." şarkısını hatırlamaktan başka ne yapılabilir?! 60'lı yıllarda bir general bir âyet-i kerime üzerinden ve ebced hesabıyla darbeyi kutsuyor ve kimseden ses seda çıkmıyor, kimse bu davranış "yeni devrime ve eski devrim kanunlarına aykırıdır" demiyor! Sorular ve şüpheler bitmeyecek. Fakat hem içerideki yaklaşım ve düşünceleri hem de halkın değerlendirme biçimini, bugünü ve yarını anlamak için hesaba katmak lazım.

7 Sadettin Evrin, *Allah Bizimle*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1961, Önsöz.

İhtilâle Destek İçin Hutbeler...

Cuma ve bayram günleri Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salât ü selâm, Müslümanlara dua, uyarıcı bir iki âyet, bir iki hatırlatmadan ibaret olan hutbe Dört Halife devrinden sonra siyasî bir mahiyet, bir hükümranlık alameti vasfı da kazanacaktır. Bu siyasî vasıf günümüze kadar gelmiş, günlük siyaset için de kullanılan bir teamül, bir araç olmuştur.

Umumi durum böyle olmakla beraber 27 Mayıs ve diğer askerî müdahalelerden sonra emir-komuta zinciri içinde okutulan ve ibadetin mâneviyetini ortadan kaldıran hutbeler bugün bile ayrı bir dikkati hak ediyor. (Benzer örnekler İslâm dünyasında da var).

Başlığı "27 Mayıs İnkılabının Önemi Hakkında Hutbe" olan ve Buldan'da Cuma günü, camide okunan metin bu hutbelerden sadece biri. Bakın nasıl "dinî-siyasî" bir dil kuruluyor:

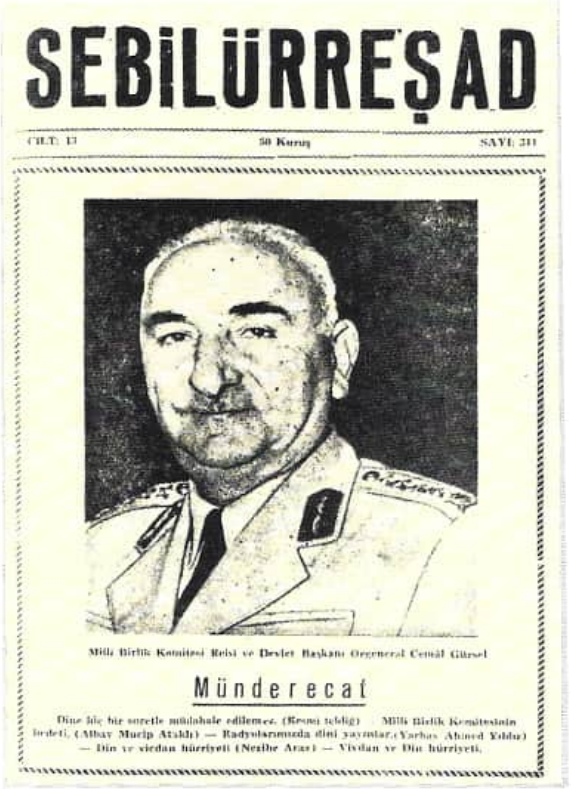

SEBİLÜRREŞAD

CİLT: 13 — 50 Kuruş — SAYI: 311

Milli Birlik Komitesi Reisi ve Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel

Münderecat

Dine hiç bir suretle müdahale edilemez. (Resmi tebliğ) — Milli Birlik Komitesinin İbdeti. (Albay Mucip Ataklı) — Radyolarımızda dini yayınlar. (Yarbay Ahmed Yıldız) — Din ve vicdan hürriyeti (Nezihe Araz) — Vivdan ve Din hürriyeti.

Sayı: 237 — 23 ŞUBAT 1966 — YENİ İstiklâl — 12 Sayfa 50 Kuruş

Demirel, Dikkat!

Biran önce komünistlerin kökünü kazımak suretiyle kendini, milleti felâketten kurtar

ORGENARAL CEVDET SUNAY

Demokrasi taraftarı ve komünizm düşmanı bağımsız bir başkan adayı

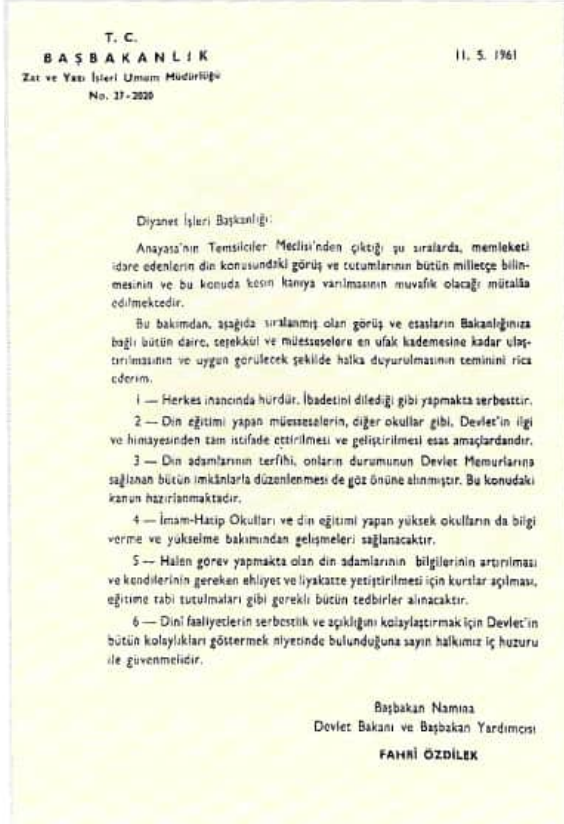

T. C.
BAŞBAKANLIK
Zat ve Yazı İşleri Umum Müdürlüğü
No. 37-2020

11. 5. 1961

Diyanet İşleri Başkanlığı:

Anayasa'nın Temsilciler Meclisi'nden çıktığı şu sıralarda, memleketi idare edenlerin din konusundaki görüş ve tutumlarının bütün milletçe bilinmesinin ve bu konuda kesin kanıya varılmasının muvafık olacağı mütalâa edilmektedir.

Bu bakımdan, aşağıda sıralanmış olan görüş ve esasların Bakanlığınıza bağlı bütün daire, teşekkül ve müesseselere en ufak kademesine kadar ulaştırılmasının ve uygun görülecek şekilde halka duyurulmasının teminini rica ederim.

1 — Herkes inancında hürdür. İbadetini dilediği gibi yapmakta serbesttir.

2 — Din eğitimi yapan müesseselerin, diğer okullar gibi, Devlet'in ilgi ve himayesinden tam istifade ettirilmesi ve geliştirilmesi esas amaçlardandır.

3 — Din adamlarının terfihi, onların durumunun Devlet Memurlarına sağlanan bütün imkânlarla düzenlenmesi de göz önüne alınmıştır. Bu konudaki kanun hazırlanmaktadır.

4 — İmam-Hatip Okulları ve din eğitimi yapan yüksek okulların da bilgi verme ve yükselme bakımından gelişmeleri sağlanacaktır.

5 — Halen görev yapmakta olan din adamlarının bilgilerinin artırılması ve kendilerinin gereken ehliyet ve liyakatte yetiştirilmesi için kurslar açılması, eğitime tabi tutulmaları gibi gerekli bütün tedbirler alınacaktır.

6 — Dini faaliyetlerin serbestlik ve açıklığını kolaylaştırmak için Devlet'in bütün kolaylıkları göstermek niyetinde bulunduğuna sayın halkımız iç huzuru ile güvenmelidir.

Başbakan Namına
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı
FAHRİ ÖZDİLEK

Dini alana müdahale edilmeyeceğini beyan eden bir tebliğ üzerine Milli Birlik Komitesi başkanı Cemal Gürsel'i kapaktan ve tam sayfa ağırlayan Eşref Edip idaresindeki *Sebilürreşad* mecmuasının bu tavrı ihtilâllerle muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin çevreler arasındaki çok taraflı ve istisnai olmayan problemli ilişkiyi göstermek bakımından anlamlı.

Aynı tebliğden Kemalettin Şenocak yönetimindeki *İslâm* mecmuasında da övgüyle söz edildiği hatırlandığında dönemin zihin dünyası ve bazı tavırlar, aynı zamanda baskılar daha iyi anlaşılacaktır. *İslâm* mecmuasında bu tebliğ "Türk milletinin ruhunu bâd-ı sabâ [seher rüzgârı] gibi okşayan ve tarihe hazine değerinde bir vesika olarak intikal eden" bir açıklama olarak anılacaktır.

M. Şevket Eygi yönetimindeki 23 Şubat 1966 tarihli *Yeni İstiklâl* gazetesinin ilk sayfasında "Demirel, Dikkat!" başlığı ve 28 Mart 1966'da cumhurbaşkanı seçilecek olan orgeneral Cevdet Sunay'ın büyük bir portre çizimi var, altında da büyük harflerle "Demokrasi taraftarı ve bağımsız bir [cumhur]başkan[ı] adayı" yazısı... İhtilâlcilerin Kara Kuvvetleri komutanı ve Genelkurmay başkanı yaptığı Sunay'ın cumhurbaşkanlığını açıkça desteklemiş oluyor böylece. Halbuki Demirel'in AP'nin başına gelmesini savunan en önemli kişilerden biri Sunay'dı. 12 Mart muhtırası ile gitmesini de destekledi. Muhafazakâr kesimlerin her zaman böyle beğenip övdükleri darbeci subayları olmuştur.

Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek'in Başbakanlık adına Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderdiği 11 Mayıs 1961 tarihli yazı. 1961 Anayasası referandumu için din ve vicdan özgürlükleri etrafında Diyanet'in bazı faaliyetlerde bulunması zemini hazırlanıyor.

"Aziz Cemaat!
Kahraman ordumuzun hummalı çalışmaları ve semereli gayretleri cümlemizin malumudur. Bu yolda bize düşen millî, dinî ve insanî vazifelerimiz vardır. Her şeyden evvel şunu bilmeliyiz ki Türk milleti cesur ve metin ve olgun ve necip bir millettir. Asla haksızlığa, adaletsizliğe ve baskıya tahammülü yoktur. Varlığını ve egemenliğini vatan ve millet uğrunda canını feda etmekten çekinmeyen ulvi bir millettir. Zira ecdadından aldığı terbiye bunu iktiza ettirmektedir. Fatihlerin, Yavuzların, Yıldırım ve Atatürk[ün] izinden giden kahraman bir milletiz.
İşte Millî Birlik Hükümeti ve âzası [27 Mayıs İhtilâli Hükümeti ve bakanları] bu ulvi milleti temsil etmektedir.
Her şeyden önce imanda birlik vatanda dirlik şiarına şiddetle ihtiyacımız vardır. Vatan için en aziz canımızı dahi esirgemeyiz. Zira vatanı sevmek imandandır. Vatana ihanet ise cinayetlerin en büyüğüdür. Fertlerden cemiyetler, cemiyetlerden de hükümetler teşekkül ettiğin[d]e şüphe yoktur. Çünkü millet devletsiz, devlet de milletsiz olamaz. Bunlar birbirlerinin mülazımıdırlar [biri diğerini gerektirir].
O halde aziz cemaat, biz de millet olarak köylü ve şehirli hepimiz elbirlik Milli Birlik Hükümeti'mize, ordumuza müzâhir olmalıyız. Geceli gündüzlü durmadan çalışmalıyız. İlimden, fenden ve sanat ve teknikten [yana] ileride [olmalı] ve tıbba o[la]nca kuvvet ve kudretimizle uğraşmalıyız. Ecnebi milletlere karşı kıymetli mevkiimizi yükseltmeliyiz. Bu yolda bizim çalışmalarımız hem [dinî] ve hem de vatanî bir vazife olduğuna şüphe yoktur.
Elâ inne ahsene'l-kelâm...."

8 Burdur'da yazılmış ve okunmuş bir başka 27 Mayıs hutbesi metni için bk. İ. Kara, *Zafer Değil Sefer*, İstanbul, Dergâh Yay., 2018, s. 155-57.

Bu hutbe örneklerden sadece biri. Yazışmalardan ve sıkı takiplerden anlıyoruz ki hemen her yerde bu türden hutbeler yazılmış ve okunmuş...[8] Darbe taraftarlığı yahut MBK'nin yanında yer almak demek Demokrat Parti aleyhtarlığı yapmak mânasına da geliyor. Nitekim hutbelerde doğrudan veya dolaylı yollarla bu da yapılıyor. Daha sonra da yapıldı.

27 Mayıs Anayasası (Yahut Yeni Anayasa) İçin "Dinî Görüş" Çabaları

Bazı meseleleri anlatabilmek ve umumiyetle atlanan birkaç önemli hususu tekrar hatırlatmak için Türkiye'de askerî darbeler ve müdahalelerle dinî fikirlerin ve hareketlerin canlanması, bunların yeni bir aşamaya geçmesi, görünürlüğü, iktisadî imkânları, iktidara yakınlaşması arasında kronolojik olarak doğru orantılı fakat çok yönlü, karmaşık ve problemli bir ilişki olduğuna ısrarla işaret ediyorum. Durum açıkça böyle olmakla beraber kimse duymuyor, duymak istemiyor. Çünkü bu soğuk ve zor gerçek kurmaca yönleri baskın ve Türkiye'nin gerçeklerini, imkânlarını, tehditlerini örtmek ve hafifletmek hususunda birbirlerinin "müttefiki"

olan "karşıt" tarafların işine gelmiyor. Herhalde 60 İhtilâli sonrasında Türkiye derin yarılmalara ve acılara hedef kılınırken nerede ise eş zamanlı olarak Sosyalist, İslâmcı ve Milliyetçi hareketlerin anormal yükselişi sadece dünyadaki gelişmelerle, 61 anayasasının "özgürlükçülüğü" ile açıklanabilecek cinsten değildir.

Askerî müdahalelerin tek başına Ankara'nın, askerî ve sivil (!) bürokrasinin, gücü kendinden menkul medyanın işi olmadığını tekrar edelim. Müdahaleler elbette sadece siyasî iktidara, "seçilmişlere" karşı değil esasen Türkiye'ye, Türk insanına, Türkiye'nin varoluş şartlarına ve hayatî damarlarına yönelmiş hareketlerdir. (Zaten "seçilmiş" siyasî elitlerin epeyice bir kısmı, hususen kafalarının çalışma biçimi ve Türkiye tasavvurları itibariyle iç-dış müdahalecilere yakın dururlar. Yakın tarih bize gösterdi ki onların baktığı şey müdahale değil, kısa vadede kendi iktidarları lehinde mi yoksa aleyhinde mi olduğudur. Şimdi özgürlük ve demokrasi havarisi kesilen sağdan soldan seçilmişlerin, aydınların, gazetecilerin... çoğunun daha önce cuntacı yahut cihet-i askeriyeye yakın olduğu sır değil. Böyle olduklarını itiraf ederek itibar kazananlar bile var artık).

Yakın ve görünür muhatapları her kim olursa olsun iç-dış kaynaklı askerî-siyasî müdahale Türkiye'ye karşı olduğuna göre ilgileneceği en önemli alanın siyaset ve iktisat yanında, belki onlardan daha öncelikli olarak İslâm ve din olacağı tartışma götürmez bir vâkıadır. 60 İhtilâli başta olmak üzere bütün müdahale ve darbelerden sonra gerekçe kabilinden "irtica"nın yani dinî alanın ilk veya ikinci madde olarak zikredilmesi bunun açık işaretidir. Din merkezli olarak neyin, kimlerin aşağıya çekilip bastırılacağı, biçimsizleştirileceği yahut hangi bölgelerin hareketlendirileceği, yükseltileceği, erken doğuma zorlanacağı, nerelerin orta noktalarda bırakılacağı, nihayet her üç yolla da hangi grupların sistemin içine çekileceği/sistemin tahkim edileceği ana tartışma konularından biridir. Türkiye'de her şeyin en geniş mânasıyla dinle, İslâmla alakalı olduğunu hatırlamak da bu vâkıayı sebep ve sonuçlarıyla anlamamızı mümkün kılacak, en azından kolaylaştıracaktır.

Ayrıca bir askerî dönemin katı, radikal, muhalif, mağdur dinî yahut "laik" grupları ve kişileri bir sonraki askerî dönemin ılımlıları, muktedirleri ve muvafıkları da olabilirler, oluyorlar. Zaten siyasî merkezler için birinci sırada önemli olan dinî düşünce ve hareketlerin (her türlü hareketin) şeriatçı-radikal veya seküler-mutedil-ılımlı-liberal olup olmaması değil konjonktürel olarak uygunluk ve kullanışlılık derecesi yahut sistem için ciddi bir tehdit, gerçek bir muhalif olup olmadığıdır.

Din Sadece Bir Meşruiyet Aracı mı?

8 Şubat 1961 tarihinde, 27 Mayıs darbe hükümetinin Bakanlar Kurulu'nda din meseleleri "irtica" başlığı altında konuşulurken şu türden cümlelerin telaffuz edildiğini görüyoruz:

> "Laik bir devlette Diyanet İşleri teşkilatı[nın olması], esasında bir tenakuz arzeder. Bu bir gerçektir. Ancak Atatürk de birinci Cumhuriyeti kurduğu zaman Diyanet İşleri'ni Başbakanlığa bağlamıştır. *Bu saha bugün için de, yarın için de devlet murakabesinden uzak tutulacak bir saha değildir.* (...) *Din müessesesi bu memleketin geriye doğru gitmesinde çok defa başta rol almış bir müessesedir. Ama bu, müessesenin bizatihi kendisinden değil softaların elinde istismar edilmesinden ileri gelmiştir.* (...) Dinsiz cemiyet tasavvur edilemez. (...) *Kur'an'ın ne olduğunu halka öğretmek lazımdır.* Onu Türkçe olarak izah etmedikten sonra [halk] ne bilsin ne olduğunu (...)"

İhtilâlcilerin aynı süreçte kullandıkları "vicdan hürriyetinin hazinesi olan mukaddes dinimiz", "mübarek Kitabımızı dilimize çevirmek" ibareleri de meselenin çok taraflı ele alındığını ve işletildiğini gösteriyor[9]. Nitekim Türkçe ibadet tartışmalarının da yapıldığı bir ortamda Ankara İlahiyat Fakültesi'nin iki hocasına; Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay'a hazırlatılan, ardından Mahir İz başta olmak üzere birkaç kişiye okutulan Kur'an meâli, Kur'an metni ile birlikte ve 3 cilt halinde, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, o devrin şartlarında çok vasıflı bir şekilde basılmıştır. Hüseyin Atay hazırladıkları meâlin Türkçe ibadet için de kullanılabileceğini hesaba katarak kendince buna mani olacak yollar aradığını bir mülakatta anlatmaktadır[10].

60 İhtilâli sonrasında cuntacı Hukuk Fakültesi mensupları tarafından hazırlanan, görünür nihai karar mercii olarak da Milli Birlikçilerin onayına mazhar olan 1961 anayasası halkın oyuna sunulma aşamasına geldiği sırada, darbecilerin Diyanet İşleri başkan yardımcılığına atadıkları emekli ve ehl-i tarik bir general, Sadettin Evrin Paşa "Anayasa Hakkında Dinî Görüş" başlıklı bir makale yayınlamıştı[11]. Arapçaya, tasavvuf ve tefsir başta olmak üzere dinî ilimlere de vukufu olan Paşa'nın bu ve benzeri yazılarla yapmak istediği şey aslında Osmanlı modernleşmesi tarihinin başlangıcından itibaren aşina olduğumuz yaygın bir fikir ve iştir: Modernleşme süreçleri ile din arasındaki çatışma bölgelerini, muhtemel gerginlikleri olabildiğince ortadan kaldırmak, mümkünse modernleşme süreçlerini, bir kısmı zorlama yeni yorumlarla dinin emri, en azından mubah gördüğü bir şey haline getirmektir. "Din ile olmuyor, dinsiz de olmuyor" derken kasdettiğimiz biraz da budur.

9 Alıntılar için bk. *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, haz. C. Koçak, İstanbul, YKY, 2009, II, 850, 852, 1112.

10 "Hüseyin Atay Hoca ile Kur'an-ı Kerim Çeviri Tekniği ve Metodolojisi Üzerine", *Kur'anî Hayat*, Eylül 2010 (haz. Fatih Okumuş). http://www.kuranihayat.com/content/r%C3%B6portaj-h%C3%BCseyin-atay-hoca-ile-kuran-%C4%B1-kerim-%C3%A7eviri-tekni%C4%9Fi-ve-metadolojisi-%C3%BCzerine-fatih-ok

11 Muhtemelen başka yerlerde de yayınlanmıştır ama biz hem müstakil baskısını hem de Kayseri'de çıkan *Emel*'deki neşrini gördük; 11 Temmuz 1961, s. 3.

Darbeciler İmam Hatip Okulu'nu Ziyaret Ediyor...

27 Mayıs İhtilâli'nin hemen akabinde İmam Hatip Okullarının kapatılması da gündemdeki yerini almıştı. Devlet başkanı Org. Cemal Gürsel bir grup üst düzey subay ve bürokratla rivayetlere göre "meseleyi yerinde tetkik ve tahkik" için İstanbul İmam Hatip Okulu'na gelmiş, hocalarla ve talebelerle görüşmüş, ders dinlemiştir. Bu ziyaretle İmam Hatip Okulları o gün için sert tartışmaların dışına çıkmış olsa da her askerî müdahale sonrasında kapatılmaları, sayılarının azaltılması yahut önlerinin tıkanması canlı bir tartışma konusu olmaya devam edecektir.
Fotoğrafta Gürsel ve beraberindekiler bu ziyaret sonrasında İstanbul İmam Hatip Okulu'nun anakapısında idareciler, öğretmenler ve İlim Yayma Cemiyeti mensuplarıyla birlikte görülüyorlar. Tarafların yüzlerinde tedirginlikten ziyade memnuniyet ifadesi var; artık darbeciler İmam Hatip Okulu'na, İmam Hatipliler de darbecilere sahip çıkacak!
Öyle mi olacaktı acaba?
Türkiye'de din-siyaset ilişkileri gibi nazik meselelerin devamlılık gösteren yönleri olmakla beraber ikide bir müdahaleye açık tarafları da vardır. 26 Ağustos 1962 tarihli *Milliyet*'in başlığa çıkardığı beyanat bunu gösteriyor. Başka türlü siyaset nasıl yürüyecek, yürütülecek!?

BUGÜN 8 SAYFA 25 KURUŞ

Mil

Yeni İmam - Hatip Okulu açılmayacak

Öktem "Bugünkü din eğitiminin tehlikeli yolda olduğunu„ söyledi

Köy Enstitüleri yeniden kurulacak

İZMİR, Özel.

MİLLÎ Eğitim Bakanı Öktem, «Bugünkü din eğitiminin memleketin geleceği tehlikeye götürecek yolda olduğunu» söylemiş ve «Yeni İmam Hatip Okulları açılmasının düşünülmediğini» bildirmiştir.

CİNGENE SÖZÜ YASAK

Bu mantığın birbirini besleyen yahut kesen iki yönü var. Biri aslında dinen pek de uygun ve doğru olmayan yahut İslâm tarihi içinde geleneği bulunmayan bir fikri, bir uygulamayı, bir kurumu; diyelim ki anayasanın bir maddesini, hatta anayasa fikrini meşrulaştırabilmek için onu dinin sınırları içine almak, dinî kültürün dilini ve sembollerini kullanarak ona muteber, kabul edilebilir bir yer açmaktır. Buna dinî alanı modernleşme için ket vurucu bir unsur olmaktan çıkarmak veya modernleşmeyi dinîleştirmek süreci de diyebiliriz.

İkincisi bir İslâm ülkesinde olup bitecek hiçbir şeyi –mantıken ve felsefî olarak dine aykırı olsa bile– dinî alanın dışında bırakmamak; başka bir ifade ile mutlak olarak dinî alanın dışında bir şeyi İslâma, Müslümanlara, İslâm dünyasına yakıştırmamak. Mütedeyyin halk bu iki fikre de kısmen farklı sebeplerle yakındı ve müsbet karşılıklar veriyordu. Halkın da kendince takip ettiği bir "din siyaseti" vardı ve bu tavır alış bir tarafıyla pasif gibi gözükse de aynı zamanda aktif, etkili bir siyasetti.

Ulemadan ve Nakşî şeyhi Ömer Ziyaeddin Dağıstanî'nin II. Meşrutiyetin ilk yıllarında kaleme alıp yayınladığı *Mir'ât-ı Kanun-ı Esasi* risâlesini bu meyanda hatırlamamak elde değil. Müellif 1908 yılında tekrar yürürlüğe konan 1876 Kanun-ı Esasi'sinin herbir maddesini ele alıyor ve o maddenin dayandığı(nı söylediği) âyet ve hadisleri zikrediyor, hem de hiçbir zorlama emaresi göstermeden. Uzaktan ve şeklen bakarsanız lüzumsuz ve beyhude, hatta biraz gülümsetici bir gayret olarak göreceğiniz bu çaba ve eser, dönemin tartışmalarıyla birlikte yazarının müktesebatını, konumunu ve metnin ana siyasetini dikkate aldığınızda muhtemelen dilini ve maksadını –katılıp katılmamaktan bağımsız olarak– size açacaktır[12].

12 Bir özeti ve bazı örnekler için *İslâmcıların Siyasî Görüşleri* kitabına bakılabilir, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 190-92.

❁

Başkan yardımcısı olmakla beraber Diyanet'te birinci adam olduğunu bildiğimiz Sadettin Evrin Paşa'nın "anayasadaki dinî görüş" çerçevesinde üzerinde durduğu ilk konu, Anayasanın, yakın zamanlara kadar mütedeyyin insanlara karşı nice haksızlıklara ve kaba sözlere, aşırı yorumlara kaynaklık eden 19. maddedir:

> "Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz (...)".

Dinî bilgileri de devreye sokarak maddeyi yorumlamaya başlayan Paşa'nın temas ettiği hususlar hayli dikkat çekicidir:

1. Bu maddenin böyle düzenlenmesinin ana sebebi dinin siyasî veya şahsî çıkar ve nüfuz sağlamak gibi maksatlar için istismar edilmeye

Diyanet'ten Müftü, Vaiz ve İmamlara 27 Mayıs Tamimleri

"İstanbul Müftülüğü'ne
4. 6. 1960

27 Mayıs'ta Silahlı Kuvvetlerimiz tarafından, millet ve memleket hayrına olarak yapılan hürriyet ve inkılâp hareketini hazmedemiyen ve hasis menfaatlarını, dedikodularla ve menfi propagantalarla millî birlik ve dirliğimizi bozmakta arayan bazı sinsi unsurların bulunabileceği gözönünde tutularak halkımızın ikaz ve irşat edilmesi hususunda reisliğimize de mühim vazifeler tereddüp etmektedir.

Bugün; yurdumuzun en ücra köşelerine kadar idareyi fiilen ele alıp millî menfaatlarımızı korumak için var kuvvetiyle çalışan hükûmetimize destek olmanın dinî bir vecibe teşkil ettiğini, aksine hareket eylemenin dünyada ve ahirette mes'uliyyeti ve hüsranı mucip olacağını vaizlerimizin vaazlarında, hatiplerimizin hutbelerinde âyet ve hadislere istinaden halkımıza duyurmalarının temini ve neticeden bilgi verilmesini ehemmiyetle rica ederim.

Diyanet İşleri Reisi"

❁

"Anamur Müftülüğü'ne
28. 9. 960

27 Mayıs inkılâbının taşıdığı büyük mânanın halka ve köylüye kâfi derecede ve açık bir ifade ile, vaizlerimizin va'zlarında, hatiplerimizin hutbelerinde âyet ve hadislere istinaden anlatılması müftülüklere gönderilen 4/6/1960, 16/6/1960, 28/7/1960 tarih ve 11467, 11942, 15811 sayılı tamimlerimizle istenilmişti. Mezkûr tamimler gereğinin yerine getirilmesinin dikkat ve hassasiyetle takibinden; kendi bölgelerinde ve müftülük camiası içinde inkılâbın ruh ve mânasına aykırı mahiyetteki davranışlardan müftülerin de sorumlu bulunduklarını hatırlatır,

a) Yukarıda bahsedilen tamimler üzerine ne gibi bir faaliyette bulunulup ne netice alındığının, vaiz ve hatiplerin bu mevzudaki faaliyetlerinin (faaliyetin mahiyeti ve kimler tarafından ne yapıldığını isim zikredilerek belirten) bir raporla bildirilmesine,

b) Bundan sonra bu hususta yapılacak işler için hazırlanacak programın, en geç 20/10/1960 tarihinde başkanlıkta bulunmak üzere gönderilmesini ve keyfiyetin ilgililere de duyurulmasını ehemmiyetle rica ederim.

Diyanet İşleri Başkan Y."

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu genelgesi müftülükler tarafından ek bir yazı ile imam, hatip ve vaizlere bildirilmiş, emre uygun davranmaları talep edilmiştir. Burada yayınladığımız belgede emir İstanbul'un meşhur vaizlerinden Alasonyalı Hacı Cemal Öğüt'e Rize-İkizdere Müftülüğü tarafından Güneyce Büyük Cami imamı Mehmet Kara'ya (Kutuz Hoca) yazılmıştır.

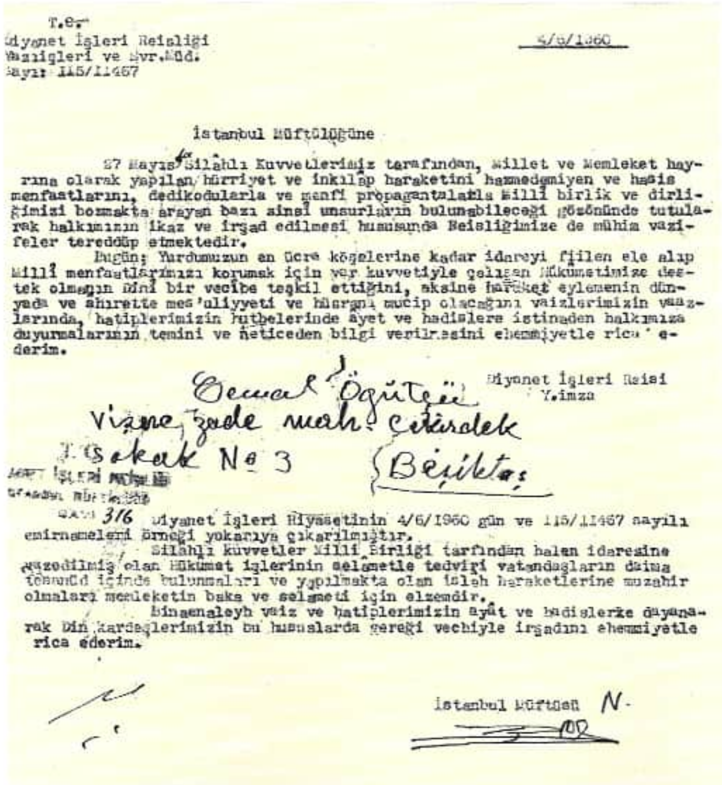

T.C.
Diyanet İşleri Reisliği
Yazıişleri ve Evr.Müd.
Sayı: 115/11467

4/6/1960

İstanbul Müftülüğüne

27 Mayıs'ta Silâhlı Kuvvetlerimiz tarafından, Millet ve Memleket hayrına olarak yapılan hürriyet ve inkılâp hareketini hazmedemiyen ve hasis menfaatlarını, dedikodularla ve menfi propagantalarla millî birlik ve dirliğimizi bozmakta arayan bazı sinsi unsurların bulunabileceği gözönünde tutularak halkımızın ikaz ve irşad edilmesi hususunda Reisliğimize de mühim vazifeler tereddüp etmektedir.

Bugün; Yurdumuzun en ücra köşelerine kadar idareyi fiilen ele alıp millî menfaatlarımızı korumak için var kuvvetiyle çalışan Hükümetimize destek olmağın dinî bir vecibe teşkil ettiğini, aksine hareket eylemenin dünyada ve ahirette mes'uliyyeti ve hüsranı mucip olacağını vaizlerimizin vaazlarında, hatiplerimizin hutbelerinde âyet ve hadislere istinaden halkımıza duyurmalarının temini ve neticeden bilgi verilmesini ehemmiyetle rica ederim.

Diyanet İşleri Reisi
Y.imza

Cemal Öğütçü
Vişnezade mah. Çıkrıkçılar
Sokak No 3
Beşiktaş

Sayı 316 Diyanet İşleri Riyasetinin 4/6/1960 gün ve 115/11467 sayılı emirnameleri örneği yukarıya çıkarılmıştır.

Silahlı kuvvetler Millî Birliği tarafından halen idaresine tevdi edilmiş olan Hükümet işlerinin selâmetle tedviri vatandaşların daima tesanüd içinde bulunmaları ve yapılmakta olan ıslah hareketlerine muzahir olmaları memleketin baka ve selameti için elzemdir.

Binaenaleyh vaiz ve hatiplerimizin ayât ve hadislerle dayanarak Din kardeşlerimizin bu hususlarda gereği vechiyle irşadını ehemmiyetle rica ederim.

İstanbul Müftüsü

T.C.
Diyanet İşleri Reisliği
Yazı İşleri ve evrak
Müdürlüğü
Sayı:
9015

2/Mayıs/1960

İkizdere Müftülüğüne,

Son hadiseler dolayısıyle vaiz ve hatiplerin vaaz ve hutbelerinde yanlış telakki ve tefsir edilebilecek cemaat arasında tefrika husule getirecek sözlerden azamî derecede sakınmaları gerekli bulunduğundan mevzulerinde Akayıt ve ahlak mevzuu dışına çıkmamalarının vaizlere 1953 Reislik Neşriyatı arasında bulunan hutbe mecmuasının [illegible] 33 ve 34 üncü hutbelerine kendiliklerinden söz katmaksızın devam etmeleri lüzumunun da hatiplere tebliğini ehemmiyetle rica ederim.

Diyanet İşleri Reisi
(İmza)

Mehmet Kara

Diyanet İşleri Reisliğinin 2/Mayıs/960 tarih ve 9015 sayılı yazıları yukarıya çıkarılmıştır.

Yazı mükteza[sı]nca ve ilişikte gönderilen hutbenin bir nushası ilişiktir. Aynen bu hutbelerin okunmasına devam edilmesi rica olunur. 16/5/960

İkizdere Müftüsü
Me[h]miş Toprak

çok elverişli olmasıdır. Nitekim yakın geçmişimizdeki 31 Mart hadisesi (örtük olarak DP iktidarının bazı icraatları) bunun bir örneğidir, "halkın çoğunluğundaki saf ve temiz dinî hisler" tahrik edilerek buradan, kamu düzenini bozacak bir hareket ortaya çıkarılmıştır. Fakat madde sadece devleti ve rejimi değil aynı derecede dini de istismarcılardan korumakta, "din hürriyeti ve asaleti"ne hizmet etmektedir.

2. "Kur'an hükümlerini eski devirlerin örflerine göre anlamış olan atalarımız"ın fikir ve yorumlarını bugün aynen tatbik etmek mümkün değildir. "Esasen din kurallarını Ortaçağdaki ihtiyaçlara göre tatbik etmiş olan o devrin kanun vâzı'larına tâbi olarak bugünkü Devlet idaresine ait işlere yönetim verilmesi imkânsız ve zararlı olduğu gibi [böyle yapıldığı zaman] Kur'an'ın bütün beşeriyete şamil olan ihatalı ruhuna da uygun hareket edilmemiş olur".

Bu meâldeki cümlelerin açıkça söylemediği fakat yazarın başka birçok yerde yazıp söylediği şey Kur'an'ın yeni yapılacak yorumu sayesinde yeni devirle dinin uyumlu hale getirilebileceği, hatta getirilmesi zaruretidir. Yeni-modern Türk devleti de (elbette ihtilâl idareleri de) dinle, İslâmla yeni yorumlar çerçevesinde uyumlu olmalıdır, olabilir.

3. Anayasanın birinci maddesinde tasrih edilen "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" ifadesi, İslam dini bakımından tarihî bir hakikati beyan etmekten başka bir şey değildir. Çünkü "İslamiyet Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali gibi Peygamber'in dört büyük sahabesi zamanında [zaten] Cumhuriyet şeklinde bir idare kurmuştu".

Sonradan gelen Emevî, Abbasî ve Osmanlı dönemleri hilafeti hanedan ve saltanata çevirerek işi aslından, gerçek İslâmdan saptırmışlardır. Türkiye'nin şimdi benimsediği Cumhuriyet rejimi bu mânada dine aykırı/karşı değil İslâmın aslına dönüştür.

4. Anayasa herkesin, vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu kabul etmekte ve garanti altına almaktadır. Kimse dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacaktır. Bu Kur'an-ı Kerim'deki "Eğri ile doğru artık meydana çıktığı için, dinde zorlama yoktur" âyeti ile tam bir uyum halindedir.

> "Halbuki [daha önceki] dinî idare[ler] altında Cemaleddin Efgani gibi kıymetli ve ileri görüşlü bir din adamı İstanbul'da çok ağır baskıya maruz kalmış; ondan daha evvelki asırlarda İslâmın en değerli bir âlimi İbni Sina'ya kâfir, Muhyiddin İbni Arabî'ye 'şeyh-i ekfer' denmiş, Mısrî Niyazî sürgün edilmiş, Sezaî'nin sonu pek elemli olmuştur. Görüyoruz ki laik zihniyet, eski dinî idareden ziyade Kur'an'ın mânasına [daha] uygundur".

21/I/1961

İstanbul Müftülüğü Yüksek Makamına

9/II/1960 tarih ve 757 sayılı emirleri karşılığıdır.

İstanbul camilerinden Fatih camiinde yapmakta olduğum Cuma günleri namazı müteakıp haftada bir defaya mahsus ve iki saat devam eden vaazlarımız esnasında Müslüman halkımızın konuşmalarımın takıp edenleri, mevzuları gösterir cedvel ekli olarak takdim kılınmıştır.

Gereğine müsaade buyurulmasını rica eder, saygılarımı sunarım.

Fatih camii Cuma ve Kürsü
vaizi:
Cemal Öğütçü

Vaaz ve Hutbelerin Konuları Bile İhtilâle Uygun Tesbit Edilsin!

Muhtemelen yukarıdan gelen baskılar ve emirlerin yerine getirilmediğine dair şikâyetler üzerine Diyanet müftülüklere 4. 6. 1960, 16. 6. 1960 ve 28. 7. 1960 tarihlerinde teyiden yeni tamimler gönderecektir. 28. 9. 1960 tarihli olan genelge ise artık hiçbir ihtimale ve ihmale yer bırakmamak için müftülerden düzenli rapor ve vaaz-hutbe-ders dökümü istemektedir:

"(...)

a) Yukarıda bahsedilen tamimler üzerine ne gibi bir faaliyette bulunulup ne netice alındığının, vaiz ve hatiplerin bu mevzudaki faaliyetlerinin (faaliyetin mahiyeti ve kimler tarafından ne yapıldığını isim zikredilerek belirten) bir raporla bildirilmesine,

b) Bundan sonra bu hususta yapılacak işler için hazırlanacak programın, en geç 20. 10. 1960 tarihinde Başkanlık'ta bulunmak üzere gönderilmesini ve keyfiyetin ilgililere de duyurulmasını ehemmiyetle rica ederim".

Hacı Cemal Öğüt Efendi'nin 9. 11. 1961 tarihinde İstanbul Müftülüğü'ne takdim ettiği dilekçe işlemeye başlayan bu sürecin göstergelerinden sadece biri.

Askerî ve mülkî erkân, müftülük elemanlarıyla birlikte bu programların uygulanıp uygulanmadığını da takip etmiş olmalıdır. Nitekim 27 Mayıs 1960-31 Mart 1961 tarihleri arasındaki Bakanlar Kurulu çalışmalarını değerlendiren raporda şu ibare yer alıyor: "27 Mayıs Milli İnkılabı'nın mâna ve ehemmiyetini, meşruiyetini, milli birliğin lüzumunu âyet ve hadislere istinat ederek, vaaz ve hutbelerde halkımıza anlatmak üzere [Diyanet İşleri Başkanlığı] bütün teştilatı harekete geçirmiştir" (*27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, II, 1111).

İhtilâl mantığı birçok alanda normalin yerine geçtiği için şimdi artık günün "mâna ve ehemiyeti"ne işaret eden ve merkezlerde hazırlanan hutbelerden geçilmiyor artık.

Ve Alparslan Türkeş'in "kara çarşaf"la mücadele eden müftülerin taltif edilmelerine dair 16 Eylül 1960 tarihli yazısı.

T. C.
BAŞBAKANLIK
Zat ve Yazı İşleri Umum Müdürlüğü
H. No.: 3086
U. No.:
Eki:

16.9.1960

(22)

Devlet Bakanlığına

Acele

Diyanet İşleri Reisliği;

Türk kadınlarının mahbesi olan kara çarşaftan kurtarılmaları mevzuunda, Atatürk İnkilâpları ruhuna uygun olarak halkı aydınlatıcı konuşmalarda bulunan aşağıda isimleri yazılı Müftüler Başbakanlıkça birer takdirname ile taltif edilmiş ve kendilerine bildirilmiştir.

Durumun adı geçenlerin şahsî sicillerine işlenmesini ve keyfiyetin inkilâpların yayılması hususunda, örnek olmak üzere, teşkilâtınıza tamimen tebliğini rica ederim.

Başbakan Namına
Müsteşar
Kur.Alb.
Alparslan Türkeş

Sayın Bekir Haki Yener
İstanbul Müftüsü

Sayın Mekki Üçışık
Kadıköy Müftüsü

Sayın Mustafa Gökmen
Antalya Müftüsü

Zat İş. Md.lüğüne
17.9.960

Sicillerine işlenmesi. Eski tamim yazı işlerinden yapılmıştır.

DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Sk. No. 26178 Tarihi 17 Eylül 960

Sicil 123

Netice şuna varıyor:

> "Yeni Anayasamız (...) bütün dünya Anayasalarının en sonuncusu ve bize göre en uygunudur. Onu desteklemek sosyal hayatımıza istikrar getirecek, 27 Mayısdan evvelki huzursuzluklara mahal vermeyecek"tir. "[Yukarıda] İsimlerini andığım zatlar gibi daha nice mağdurların ruhlarını şad eden bu vicdan hürriyeti devrinde muhafazakâr ve dindar vatandaşlarımızın işitegeldikleri [olumsuz] şeylerden ziyade, Kur'an'ın ruhuna uyan bu [cumhuriyet ve anayasa] yolu[nu] layıkıyla takdir etmeleri (...) beklenir".

Ne kadar güzel ve ikna edici açıklamalar ve delillendirme biçimleri değil mi?!

❁

Ömer Ziyaeddin Dağıstanî yahut Sadettin Evrin'in, dinî delilleri de devreye sokarak, onları geniş yorumlayarak yaptıkları ve geride bıraktıkları kafa karışıklıkları ile büyük problemler bir tarafta dursun veya hafızamızda canlı olarak dolaşsın. Fakat unutmayın, iyi ve güya sivil bir Anayasa yapmak birbuçuk asırdır bizim masamızdan yahut siyasî edebiyatımızdan hiç uzak düşmedi.

Bu yazı ile irtibatlı olarak önemli bir sorumuz da şu: Hep gündemde dolaşan "laik" anayasanın açık veya örtük "dinî görüşü" ne olacak acaba? Önce olacak mı? Bir asırlık tecrübe nasıl ve kimler tarafından değerlendirilecek? Olursa eğer 27 Mayıs'tan ileride mi geride mi kalacak? Türkiye'de din meselesini Türkiye'nin şartlarıyla zaruri irtibatlı olarak daha mütekâmil hale mi getirecek yoksa laiklik, din özgürlüğü, birarada yaşama gibi Türkiye şartlarında içi doldurulamamış parlak ve muğlak ifadeler üzerinden daha aşağılara mı indirecek?

Unutmayın; 1924'ten beri Cumhuriyet idaresinin dinî konularda –mevzuat dahil olmak üzere– benimsediği en önemli kurallardan biri müphemlik ve muğlaklıktır.

Şeâmet tellâllığı hoş bir şey değil, kritik dönemlerde faydası da yok. Ama mevcut tartışmalara bakarak bir hüküm vereceksek eğer durumun hiç de iyi olmadığını birilerinin söylemesi hatta haykırması lazım.

Hem de "sivil" dönemde...[13]

13 Darbelerin ve darbecilerin dinî düşünceleri ve tasarrufları konusunda ayrıca bk. İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, s. 159-203; aynı yazar, *Zafer Değil Sefer*, s. 131-60.

ANAYASA HAKKINDA DİNÎ GÖRÜŞ
SADETTİN EVRİN

Yeni Anayasa'mızın 19uncu maddesinde deniliyor ki: "Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsi çıkar duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler yetkili mahkemelerce ve siyasî partiler, Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır".

Anayasa'nın bu ve bunun gibi maddeleri hakkında dinî zihniyete temas ederken, Devletin sosyal nizamını din kurallarına dayandırmış değil, gerçeğin maddî ve mânevî alanlardaki muvazenetini görmüş bulunuyoruz. Çünkü bu iki konu zihnimizde birleşik kaplar gibi ister istemez birbirine ilgilidir. Yine takdir edersiniz ki, bu teması açıklamak, yine Anayasanın 20nci maddesindeki herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir müeyyidesine dayanır. Bu hürriyeti en geniş bir imkanla kullandığımıza da kaniim.

Devletin sosyal, iktisadi siyasi veya hukuki temel düzeni kısmen de olsa, din kurallarına dayandırmadan sakındırmak, bunun, siyasi veya şahsi çıkar ve nüfuz sağlamak gibi maksatlar için istismarına çok elverişli olmasındandır. Kur'an hükümlerini eski devirlerin örflerine göre anlamış olan atalarımız nokta-i nazarını aynen tatbika bugünün örfü müsaade etmez. Fakat halkın çoğunluğundaki saf ve temiz dini hisleri tahrik ederek bundan, kamu düzenini bozacak bir cereyan peyda etmek Milletimizin huzur ve selametine ve ilerlemesine büyük zararlar getirir. Düşmanlarımız sinir harbi denilen metodla, her memleketin kendine has bu gibi imkanlardan faydalanmak yolunu çok iyi biliyorlar. Din kurallarını hükümet içlerinde böyle kötüye kullanma vasıtası haline getirmek isteyenleri Anayasanın peşinden önlenmesi, bizzat Dinin hürriyetine ve asaletine yapılan bir hizmettir.

Devletin sosyal, iktisadi yahut siyasi ve hukuki temel düzenlerini din kurallarına dayandırmaya teşebbüsünün bir misali olarak 31 Mart olayı hatırlardadır. Bir takım kandırılmış insanlar, şeriat isterük! diye bağırırken, ne istediklerinden haberleri yoktu. Onları kandırmış olanların da bir kısmının dini zihniyetleri çok kısır ve dardı. Diğer kısmında ise dini bir amaç yoktu. Yalnız siyasi ve menfi bir maksada hizmet ediyorlardı. Esasen din kurallarını Ortaçağdaki ihtiyaçlara göre tatbik etmiş olan o devrin kanun vâzı'larına tabi olarak bugünkü Devlet idaresine ait işlere yönetim verilmesi imkânsız ve zararlı olduğu gibi Kur'an'ın bütün beşeriyete şamil olan ihatalı ruhuna da uygun hareket edilmemiş olur.

Bunu böylece tesbit ettikten sonra Anayasanın ikinci maddesine gelebiliriz. Orada denir ki; Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.

Burada konumuza ilgili olan Laik Devlet ifadesi, biraz evvel temas ettiğimiz durumun bir neticesi olmuş oluyor.

Din kurallarının asıl amacını değil de, bunların herhangi bir devirdeki indî tefsir ve tevillerinin Devlet nizamına müdahalesini ortadan kaldıran Laik Devlet rejimi, hem kendine rasyonel bir yolda yürümek imkânını vermiş, hem de din kurallarını siyasî veya şahsî menfaat ve emellere alet etmek suretiyle onları münakaşa mevzuu haline getireceklere meydan bırakmamıştır.

Şimdi, Anayasanın birinci maddesine göz atabiliriz, Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

Evet, İslam dini bakımından tarihi bir hakikattir ki İslamiyet Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali gibi Peygamber'in dört büyük sahabesi zamanında Cumhuriyet şeklinde bir idare kurmuştu.

SALI 11 TEMMUZ 1961

İDAREHANE

EMEL

GÜNLÜK SİYASİ MÜSTAKİL GAZETE

FİATI 10 KURUŞ

YOLUMUZ HÜRRİYET, EMELİMİZ HALKA HİZMETTİR.

Anayasa Hakkında Dinî Görüş

Sadettin Evrin'in 1961 Anayasa referandumu için kaleme aldığı "Anayasa Hakkında Dinî Görüş"ü birçok gazetede yayınlanmıştı. Kayseri'de çıkan *Emel* gazetesinin 11 Temmuz 1961 tarihli nüshasındaki neşir bunlardan sadece biri.

Sonradan Hilafeti ele alanlar hanedanlarını o makamda tutmak için bu rejimi bıraktılar.

Şimdi, laik sistemle, teokratik sistemin dini bakımdan mukayesesine geçeceğim.

Anayasanın 19 uncu maddesi diyor ki;

Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Kimse dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Kur'an-ı Kerim de; Eğri ile doğru artık meydana çıktığı için, dinde zorlama yoktur der.

Hâlbuki dinî idare altında Cemaleddin Efgani gibi kıymetli ve ileri görüşlü bir din adamı İstanbul'da çok ağır baskıya maruz kalmış: ondan daha evvelki asırlarda İslâmın en değerli bir âlimi İbni Sina'ya kâfir, Muhyittin İbni Arabî'ye "şeyh-i ekfer" denmiş, Mısrî Niyazî sürgün edilmiş, Sezaî'nin sonu pek elemli olmuştur.

Görüyoruz ki laik zihniyet, eski dini idareden ziyade Kur'an'ın mânasına uygundur.

O isimlerini andığım zatlar gibi daha nice mağdurların ruhlarını şad eden bu vicdan hürriyeti devrinde muhafazakâr ve dindar vatandaşlarımızın işitegeldikleri şeylerden ziyade, Kur'an'ın ruhuna uyan bu yolu layıkıyla takdir etmeleri, babadan gelen alışkanlığa değil, en doğru ve en iyiye yönelmeleri beklenir.

Kur'an-ı Kerim, müşrikler tarafından söylenen: Biz babamızdan böyle gördük sözünden şikâyetçidir.

Kur'an-ı Kerim: onlara söyle, benim Tanrım ölçülü olmayı emreder, der. Dünya işlerinde muvazeneli olmak için yine Kur'an-ı Kerim Allah'ın iyi kullarının icraatı, aralarında danışmak suretiyle olur [der] ise de gerçek tatbiki yoluna ancak şimdi gidilmektedir.

Yeni Anayasamız Milletimizin bu işe en aklı erenlerin hazırladığı ve yine seçtiğimiz Meclis üyelerinin oybirliğiyle beğendiği ve kabul ettiği esaslardır. Bütün dünya Anayasalarının en sonuncusu ve bize göre en uygunudur. Onu desteklemek sosyal hayatımıza istikrar getirecek, 27 Mayısdan evvelki huzursuzluklara mahal vermeyecek.

Halkoyu demek olan referandum kelimesini yadırgatmak için, bunun hiç münasebeti olmayan bir manada anlatmağa kadar varan düşmanların ilerlememize engel olmak maksadıyla her vesile ile her imkândan faydalanmak istediklerini unutmıyalım, onların oyununa gelmediğimizi gösterelim.

Diyanet İşleri Başkanı Muavini
Sadettin Evrin

Kaynak: "Anayasa Hakkında Dinî Görüş", *Emel* (Kayseri), 11 Temmuz 1961, s. 3.

HİLAL DERGİSİ 27 MAYIS'I KARŞILIYOR "YENİ İNKILAP"

Muhterem okuyucularımız,
Son zamanlarda siyasî partiler arasında meydana gelen anlaşmazlık ve sinir gerginliği, ayrıca münakaşalar ve cidaller arttığı herkesin malumudur. Bu arada İstanbul ve Ankara Üniversitesi talebeleri yapılan çeşitli nümayişler sırasında ölü ve yaralı verdiler. Bu hal çok feci ve can sıkıcı oldu.
Son durum öyle bir raddeye gelmişti ki ne söylense ne dense aksi oluyordu. BMM dahi millet ve memleketin hayrına hemen hemen hiçbir iş yapamaz olmuştu. Genel olarak bütün siyaset adamlarımızın gözü dönmüş; ortada yalnız şahsî kin, hırs ve nefret hisleri görünür olmuştu.
Bu durumu en iyi tetkik eden Türk Ordusunun değerli kumandanları oldu. Siyasetle alakadar olmamalarına rağmen memleketin zararına yönelen bu muhteris particilik zihniyeti onların gözünden kaçmıyordu. Bu hususta fikirlerini herne kadar o zamanki devlet büyüklerine anlattılarsa da aldırış eden olmadı. Netice 'batan gemide ölüm herkesindir' inancı ile memleketimizi mutlak bir uçurumdan kurtararak idareyi Silahlı Kuvvetler ele aldı. Sayın Org. Cemal Gürsel'in başkanlığında *Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs 1960* [italik kısım büyük harflerle yazılmıştır. İ.K.] tarihinde bütün dünyanın hayranlıkla bahsettiği bu fevkalâde işi kansız olarak başarmıştır. Yeni geçici anayasa 12 Haziran 1960 tarihinde gazetelerde, müteaddit defalar, radyolarda yayınlanmıştır (...).
Kahraman ordumuzun bu başarısına bütün dünya matbuatı yer vermiş ve sitayişle bahsetmiştir. (...)
Kahraman Türk Ordusunun bu fevkalâde başarısı hepimizi sevindirdiğinden az da olsa bahsetmeyi uygun bulduk. Bütün tarih boyunca şan ve şeref kazanan Türk Ordusu, yaptığı bu son vazife ile şerefini bir daha yükseltmiş, ününü bir daha dünyaya salmıştır.
Kahraman ordumuzu bu başarısından dolayı tebrik eder, bütün millet ve memleketimiz için hayırlı ve uğurlu olmasını candan temenni ederiz.

Kaynak: "Yeni İnkılap", *Hilal*, II/15, Temmuz 1960, s. 1 (ilk yazı).

Darbelerin dinî ilgileri ve yeni planlamaları normal olarak Alevileri de içine alıyor. Tekirdağ'ın Alevi köyü Çeşmeli'de (başka Alevi köylerinde de) cami yapılmasını bizzat Kenan Evren istemiş (Herhalde bu talebi sadece Evren'e ait bir istek olarak düşünmemek lazım; devletin bir temayülü). Bu beyan köyün Alevi dedesi Muharrem Tezol'a ait. Şöyle devam ediyor: "Eskiden köyün adını anamazdık, 'Çeşmeli' deyince hemen 'şu camisiz köy mü?' derlerdi. Sonra Evren Paşa camiyi mecbur etti, kendi paramızla köye cami yaptırdık" (*Radikal*, 5 Şubat 2006). 12 Eylül günlerinde Tunceli'ye vali olarak atanan emekli paşa üzerinden İmam Hatip Okulu yapılması teşebbüsü de böyle. 28 Şubat sürecinde de Milli Güvenlik Kurulu bir taraftan Sünnileri "irtica" yaygaraları üzerinden dışlamaya yahut sisteme doğru çekmeye çalışırken Alevileri de "mutedil" Sünniliğe doğru çekmek için tafsilatlı çalışmalar yapıyordu.

Cami, Evren mecburiyeti

Alevisin Dediler... GÜNLÜK YAŞAMDA ALEVİLER

Tekirdağ'ın Alevi köyü, 'Evren paşa mecbur tutunca' cami yaptırmış

Radikal

5 ŞUBAT 2006 PAZAR - YIL: 10 - SAYI: 3403 - 40 YKr http://www.radikal.com.tr

[12 EYLÜL DARBESİ İÇİN] UMUMİ MUHASEBE
NECİP FAZIL KISAKÜREK

Ordu müdahalesinin gayesini bizzat 'Milli Güvenlik Konseyi' başkanı şöyle ifade etmiştir: "Devlet ve Cumhuriyeti koruma ve kollama...". Böyle bir ifadeyi hangi hareket olsa benimser. Asl mesele 'mahiyet' noktası üzerinde toplanıyor. Hareketin mahiyeti, yine 'Milli Güvenlik Konseyi' başkanının beyaniyle malum klasik darbelerden biri değildir. O halde nedir?

Bence şu: Yalama olan ve bütün çarkları birbirini ezmeye başlayan devlet organizmasının kendi içinden kendi kendisini ıslah, tanzim ve tasfiye hareketine girişmesi... Yani devlet içi devlet darbesi... Hükümetten ziyade onu mefluç kılan partilere ve fesat ocağına döndürdükleri Meclis'e yönelik bir davranış... Hedefi de bölücülük, komünizm ve din nikâbı altında bizzat dini lekeliyen istismar yeltenişleri... Ve dolayısiyle ve gayet tabiî olarak "Devlet ve Cumhuriyeti korumu ve kollama atılışı...

Dikkat! "Din nikâbı" tabirini kullandım. Böyle yeltenişlere asla tahamülü olmamak gereken, doğrudan doğruya gerçek Müslümanlar...

Ama işin bir "acaba?"sı var...

Acaba sahteleri hedef alan hareketin umumi mânada Müslümanlara sıçraması ve beklenmedik bir baskı getirmesi ihtimaline yer var mıdır? Sanmıyorum (...)

Ordu müdahalesinden önceki felaketler tablosunun baş mesulü şüphesiz tek başına MSP değildir. O büyük fesat ocağının sadece maiyet memuru... Başta CHP... CHP son iki yıllık iktidariyle fesat iklimini kurmuş, onun Türk varlığını ve tarihini yok etme çığırı olarak açtığı bataklıkta da MSP'nin sivrisinek oyunları almış yürümüştür. Hakka yakın veya istidatlı öbür partilerde ise büyük çapta hiçbir fert ve şahlanış zuhur etmemiş ve işte kurtuluşun tek ve son yolu olan cadde üzerinde birdenbire askerî yürüyüşe geçilmesinden başka çare kalmamıştır.

Bu hareket olmasaydı, yıl değil, ay değil, belki hafta ve gün hesabiyle Türkiye'nin çöküşü gerçekleşebilirdi.

Hazin bir hakikattir ki, Türkiye'nin çöküşüne engel olabilme çapında ferdî bir zuhur hiçbir partiden çıkamamıştır. (...)

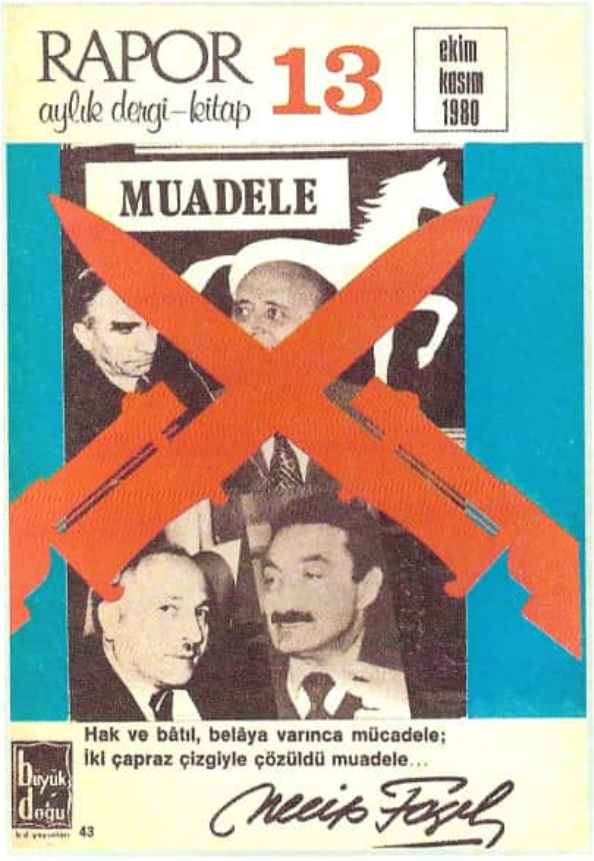

Necip Fazıl'ın 12 Eylül darbesine açıktan destek vermesi bugünden bakınca biraz garip karşılanabilir. Fakat bu tutum muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin kesim (hatta istisnasız bütün kesimler) için hiç de yabancı ve istisnai bir düşünce ve davranış değil. Necip Fazıl'ın *Rapor 13*'te (Ekim-Kasım 1980) tüfekle çarpı işareti koyduğu Demirel'e, Erbakan'a, son olarak da Türkeş'e uzun yıllar hararetli destekler verdiği hesaba katıldığında manzara daha da ciddiyet kesbedecek. Bir beyit de yazmış kapağa:

Hak ve bâtıl, belâya varınca mücadele;
İki çapraz çizgiyle çözüldü muâdele...

Muadeleyi yani denklemi tüfek çözüyor...

Faaliyetten tecrit edilenlere [parti başkanlarına] yapılan muamele fevkalâde nazik. Tırnaklarını içine çekmiş bir arslan pençesinin altındaki yumuşak taban yastıklariyle yüzleri okşar gibi bir eda... Bence bu edanın pençelemekle okşamak arasında sağlam bir şuur sahibi olması en üstün tavırdır ve bu tavrı herhalde ordu gösterecektir. 27 Mayıs 1960 ile 12 Eylül 1980 hareketi arasında şu fark vardır ki, ilki millî iradeye tam zıt ve fikirsiz bir gece baskını olmuşken, ikincisi millî ihtiyaca tam uygun bir imdat davranışı olmak istidadındadır.

Umumi muhasebeyi başları "mim"li ve sonları kafiyeli kelimelerle şöyle derleyebilirim:

CHP memhur (mühürlü)
MSP menfur
AP mazur
MHP mehcur (hicrette)
Ordu mecbur...

Elverir ki netice şöyle olsun:

Anarşi makhur (kahredilmiş)
Enflasyon mahsur (kuşatılmış)
Adalet me'sur (tesirli)
Devlet binası mamur
Türk milleti mesrur (sevinçli)

İşin ruhu bu kadar. Gerisi şekil...

"el-Hayru fima vakaa" düsturunca, olanlardan hayr beklemek ve dilemek Müslümana vazifedir.

14 Eylül 1980

18'nci Günde

(...)

Konseyin ilk kanunları gayet yerinde... Çürümeye terkedilmiş ezbere demokrasi illetlerine karşı köklü bir teşhis belirtiyor. Belediye reislerinin işlerinden alınması ve belediye ve il meclislerinin feshi, doktorlarca 'aseptik' ve 'antiseptik' denilen içeriden ve dışarıdan mikrop istilasına mani en tesirli tedbirler...

Hakkın tayini, türlü oyunlara getirilen yığınla-

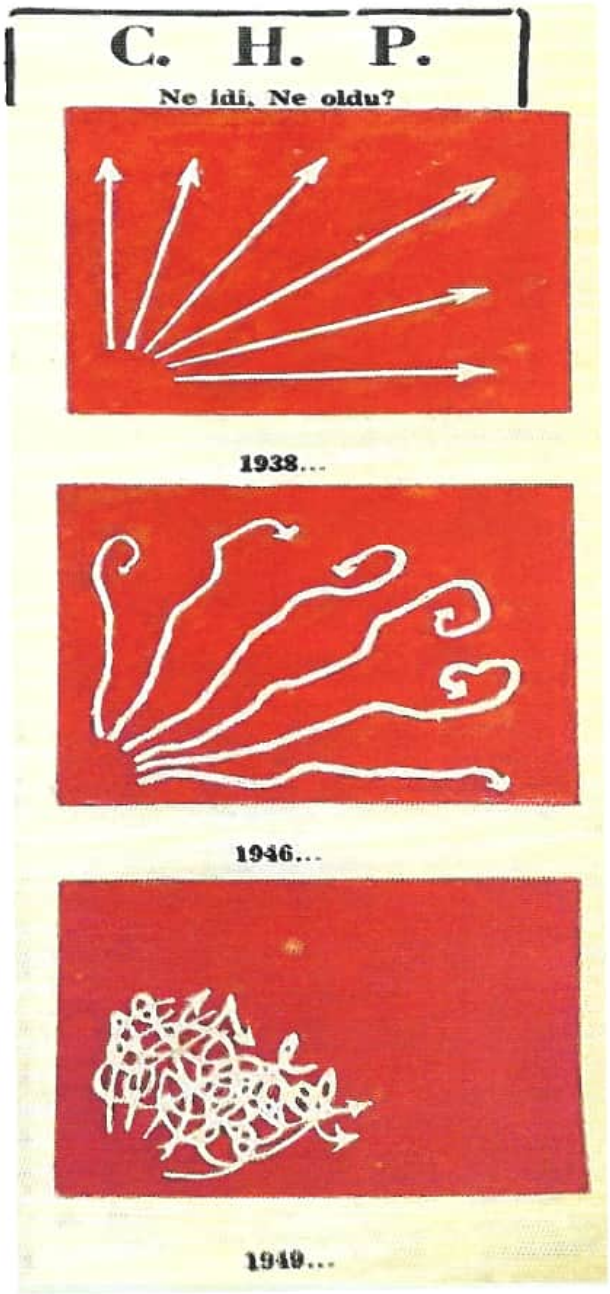

CHP çok partili hayata geçerken yaptıklarıyla daha 1949'da bütün ilkelerinden vazgeçmiş olarak karikatürize ediliyor (*Kudret*, 8 Mayıs 1949). Darbelerle belki bunların bir kısmını geri almıştır!

ra değil, hakka bağlı bir otorite merkezine ait olmak gerekir. Biz dünya görüşümüz icabı, hak ve hakikat saltanatından gayri bir sistem tanımayanlardanız. (...)

Kaynak: *Rapor*, sayı: 13, Ekim-Kasım 1980, s. 7-11.

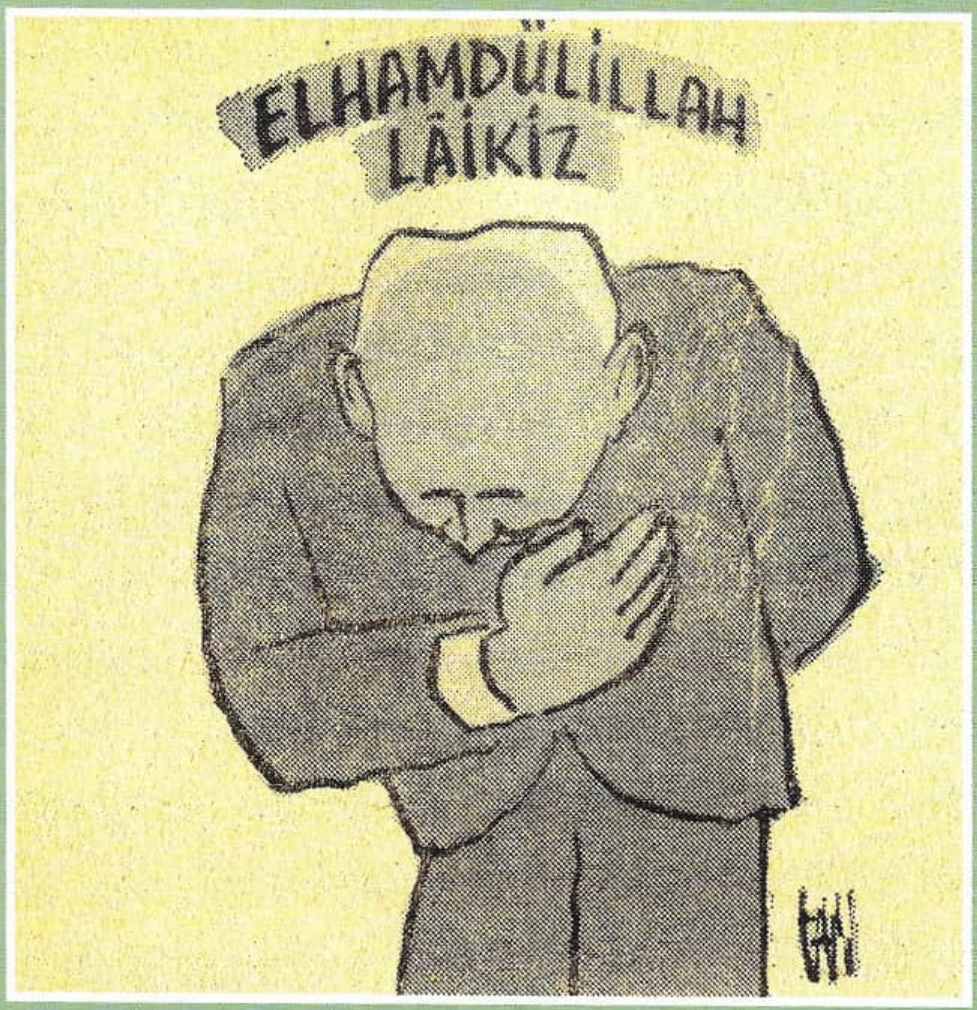
ELHAMDÜLİLLAH
LÄİKİZ

12 EYLÜL DARBESİ TÜRK-İSLÂM SENTEZCİ Mİ İDİ?

Türkiye'de darbelerle dinî düşüncelerin ve hareketlerin yükselişi, dinî taleplerin ve yayınların canlanması (daha az olmak üzere sönümlenmesi, bazılarının bastırılması), veya yer yahut istikamet değiştirmesi arasında kuvvetli bir ilişkinin var olduğunun altını ısrarla çiziyoruz. Ve umumiyetle sanıldığının aksine askerî müdahalelerle yükselişler, serpilmeler arasında "müsbet" bir ilişki olduğunu; bu sebeple darbelerin öncelikli gerekçeleri arasında komünizm ve irticanın başat unsurlar olarak yer almasının epeyice bir miktar yanıltıcı ve şaşırtıcı fonksiyonlar icra ettiğini söylüyoruz. (Buradaki müsbetlik çoğu zaman değer yüklü bir müsbetlik değildir; bazen nicelik ve maddî yükseliş, bazen de sisteme katılım, imkânlar-haklar elde etme ve görünürlük itibariyledir).

Peki sivil oluşumlarla, vakıf ve derneklerle, demokratikleşme ile, çokpartili hayatla, siyasî partilerle... dinî düşüncelerin ve hareketlerin –tektip ve tek düze olmayan– seyri, büyümesi arasında birebir bir ilişki yok mu? Elbette var, onun için Türkiye'de "demokratikleşme tabiî olarak İslâmı öne çıkarır" diyoruz. Bunlar da bir tür sisteme katılma araçları ve yolları aynı zamanda. Bu kısım şimdilik dersimiz olmadığı için temasla yetinelim.

Bu hatlar üzerinde rol sahibi olan asgari üç aktör var. Bunlardan biri siyasî merkez olarak Ankara'dır, asker-sivil bürokrasidir, bölünük de olsa devlet aklıdır. Ankara'yı, onun farklı gibi gözüken iktidar renklerini küçümsemek yüceltmek kadar yanıltıcı olabilir. İkincisi İslâmî endişe sahipleri, dinî gruplar, cemaat ve tarikat yapıları ve bunların, Ankara ile olan inişli çıkışlı münasebetlerinin tarihini de barındıran hafızalarıdır. Bu da dayanıklı bir hafızadır ve pasif muhalefette üzerine yoktur. Üçüncüsü ise hem Türkiye'de hem de İslâm dünyasında dinî grupların, dinî düşünce ve hareketle-

12 Eylül darbesinin başındaki kişi olarak Kenan Evren'in hem Atatürkçülük hem de zaman zaman "ben de bir hoca çocuğuyum" gibi dindarlık gösterilerinde bulunması, konuşmalarında âyet meâlleri okuması inandırıcı değildi. Tan Oral'ın güzel karikatürü onu yansıtıyor. *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1984.

rin, mezhep ve meşreplerin, (bizde aynı zamanda Alevilerin) herbirini (darbelerin öncesi ve sonrasıyla birlikte) dikkatle ve uzun zaman periyotları içinde takip eden ve onlar üzerinden doğrudan veya dolaylı politikalar geliştiren "dış mihrak"lar, üniversiteler, oryantalistler-misyonerler ve istihbarat birimleriyle dirsek temasında olan araştırma enstitüleridir.

Türkiye'de ve İslâm dünyasının büyük coğrafyalarında din/İslâm ve Müslümanlık, Batı Avrupa'da ve birçok başka ülkedeki dinlerden ve dindarlıklardan yer yer ciddi farklılıklar arzeder. Siyaset ve sosyoloji açısından bu farklılıkların en önemlisi muhtemelen buralarda hâlâ gerçek ve etkili tek muhalefetin İslâm ve Müslümanlık üzerinden yapılabileceği gerçeğidir. Bu sebeple siyasî merkezler için bütün veçheleri ve tezahürleriyle dinî alanı önemsemek, kontrol etmek ve onu yükseltme, aşağıya çekme, biçimsizleştirme, içeriye alma, iç çöküntüye uğratma gibi müdahale ve tekniklerle kendi yerinde ve kendi başına bırakmamak önemli ve sürekli bir faaliyetler bütününe, (hatta karmaşık bir yumağa) işaret eder. Ayrıca siyasî merkezler için bir dinî hareketin şeriatçı, radikal, pasif-kendi halinde, gelenekçi, ılımlı... olup olmaması birinci sırada önemli değildir; mühim olan o anda veya belli bir politika ve öngörü için hangisinin daha kullanışlı olduğudur. Bu zaviyeden yer ve zamana göre herbiri çok kıymetli, herbiri çok tehlikeli olabilir veya öyle gösterilebilir. İkisi birlikte de olur.

Desteklemek mi Araçsallaştırmak mı?

İşte yetersiz bir nazar veya şaşı bir bakışla (belki bazıları için hedef saptırma kabilinden) değerlendirme yapanların, darbelerin dini alanı, İslâmı, İslâmcılığı, cemaat ve tarikatları desteklediği, darbe politikalarının Türk-İslâm Sentezci olduğu yolunda söyledikleri şey aslında bu birçok müdahale biçiminden sadece bir çizgiye; yükseltme, sistemin içine çekme, makam mevki verme hatlarına bakmalarıyla, bu hatları azmanlaştırıp tek değişken haline getirmeleriyle alakalı olmalıdır.

Arada bir hususa hiç değilse değinip geçelim: Hiç de pasif olmayan (veya teknik tabiriyle pasif-ısrarlı muhalefet biçimlerini benimseyen) İslâmî endişe sahiplerinin, mütedeyyin insanların bu müdahaleleri idrak biçimleri ve insiyakî ağırlıklı tutum takınma tarzları, yer yer tedirginlik, endişe, mesafeli durma ve perhizkârlıkla birlikte de olsa nihai tercihi sisteme katılma, açık veya örtük çağrılara icabet etme istikametindedir. Çünkü devleti esas itibariyle kendisinin/kendisinden kabul eder, kendine/inancına güveni tamdır (çünkü kendince hakikati temsil etmektedir) ve bu topraklarda din-devlet ayrılığının olmadığının bir şekilde farkın-

Türk-İslâm Sentezi Edebiyatı

Darbelerin din merkezli ve uzun vadeli, ayrıca etkili politikalarına eğilmeden onları Türk-İslâm Sentezci olarak adlandırmak ve bu istikamette yorumlarda bulunmak ne derece doğru ve yerinde? *Birikim* dergisi çevresinin yayınladığı *Yeni Gündem* dergisinin 22-28 Şubat 1987 tarihli sayısının kapağında 12 Eylül-Özal döneminde etkili olan (etkili oldukları rivayet edilen?) milliyetçi-muhafazakâr Aydınlar Ocağı'nın hem Türk-İslâmcı hem de mason olarak tavsif edilmeleri en azından bazı hususlara dikkat çekmesi bakımından anlamlı gözüküyor. (Kapaktaki kırmızı amblem İstanbul Edebiyat Fakültesi'nin organize ettiği Türkoloji Kongrelerinin amblemidir). Rivayetlere bakılırsa aynı Ocak Milliyetçi Cephe hükümetlerinde de çok etkili imiş ve nasıl olmuşsa onları tasfiye eden darbeciler nezdinde de itibarlı olmuşlar. Rivayet zinciri devam ediyor: Demirel 1991 seçimleri sonrası tekrar başbakan olunca aynı Aydınlar Ocağı rüesası tekrar ziyaretine gidip arz-ı hürmette bulunmak istemişler, kaçın kurası Demirel de onları epeyice kapıda beklettikten sonra kabul etmiş... Fakat bu pasif ve uyarılmış etkiye başkalarının da ciddi ciddi inanması enteresan. Sanatkâr Ali Ulvi'nin karikatürü, Demirel'le olduğu gibi darbecilerle de kolaylıkla iş tutup ittifak kuran Özal'ı kurumuş Türk-İslâm Sentezi ağacına oturtarak gürbüz Batı Hıristiyan Sentezi ağacının dolgun meyvelerinden araklatıp yedirtiyor. *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1987, s. 1.

dadır. Fakat bu farkındalıklar tarihin içine, hafızalarının derinliklerine uzanmak bakımından imkânlı olsa da entelektüel kapasite ve dünyayı tanımak itibariyle hayli zayıftır.

❁

Sol ve Kemalist çevrelerle bu çevrelerden 12 Eylül sonrasında süratle liberalliğe doğru hareket eden aydınlar, üniversite mensupları ve gazeteciler arasında, 12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleriyle gelen askerî idarelerin İslâmcı akımlara sempati ile baktıklarını, pratik-pragmatik gerekçelerle dinî hareketleri yer yer desteklediklerini, bu desteğin de İslâmın yükselmesine, İslâmcı akımların yayılmasına ve etkinlik kazanmasına sebebiyet verdiğini söyleyen ve yazanlar çok olmuştur. (Ne hikmetse 27 Mayıs darbesi bu yorumların dışında tutulmaktadır. Niçin acaba? O herhalde "aydınlanmacı" darbelerdendir! Nasıl olmuş da İstanbul Hukuk Fakültesi'nin, evet hak-hukuk tanıması gereken ve beklenen Hukuk Fakültesi'nin anlı şanlı hocaları halis muhlis cuntacı ve darbeci kesilmişlerdir? Buralar umumiyetle atlanır).

Meselâ 12 Mart ve 12 Eylül için benzerleri çok olan şu türden değerlendirmelere sık tesadüf edersiniz:

> "(...) 12 Martçılar için esas sorun, toplumda sol akımlara rakip bir ideolojiyi desteklemektir. Geniş yığınlar tarafından kabul görecek rakip ideolojinin ancak İslâmcılık olacağına karar verildiği anlaşılmaktadır ve bu karara uygun politik uygulamalara girildiği görülmektedir. Örneğin bu dönemde Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yapılan değişiklik, sözü edilen uygulamalardan biri sayılmaktadır. Toplumda sol akımların, Marksist eğilimlerin güçlenmesini önlemek için 'milli ve manevi değerler ile örf ve adetleri' güçlendirmenin gerekli olduğuna karar verilmiş; milli ve manevi değerleri güçlendirecek, yaygınlaştıracak en etkili önemin de İmam Hatip Okullarının lise haline getirmek olduğu vurgulanmıştır. İmam Hatip Okullarının lise haline getirilmesi ile, biçimsel hukuk açısından olmasa da uygulama alanında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun büyük bir darbe yediği açıktır. İslâmî bilimlerin okutulduğu okulun lise sayılması ve bu okul öğrencilerine üniversiteye girme hakkının tanınması, bir bakıma eğitim-öğretim alanında [Tevhid-i Tedrisat'a/ eğitim birleştirilmesine aykırı olarak] tekrar ikili yapıya dönme anlamını taşımaktadır (...)"[1].

1 Gencay Şaylan, *İslâmiyet ve Siyaset*, Ankara, V Yay., 1987, s. 62.

Maddî hatalar da çok var bu tür metinlerde (Hele yazarın ifadesiyle "12 Martçıların sola karşı İslâmcılığı rakip ideoloji olarak gördükleri" iddiası!). Meselâ İmam Hatip Okullarıyla ilgili bu paragrafta verilen ve birçok yazarın paylaştığı bilgi ve yapılan değerlendirmeler de büyük ölçüde yanlıştır. 12 Mart muhtırasının dinî sahada yaptığı icraatlardan biri İmam Hatip Okulları'na olan talebi azaltmak için 4 yıllık orta kısım-

İslamcı akımlar 12 Eylül döneminde ilerledi

12 Eylül neler getirdi?

1) Laiklik anlayışı değişik yorumlandı. Devlet Başkanı laikliği Kuran'dan ayet okuyarak savunmaya kalktı.

2) Atatürk'ün, laik eğitim getiren Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na aykırı olarak 82 Anayasası'na "zorunlu din dersi" konuldu. Laiklik tartışmaları başladı.

DESTANLAŞAN GEMİLER
Erol Mütercimler

Cumhuriyet

63. Yıl; Sayı: 22472 Kurucusu: Yunus Nadi 150 TL. 17 Mart 1987 Salı

ON İKİ'DEN ON İKİYE TÜRKİYE
Ali Sirmen

Rabıta'dan maaş olayı Sorumlu kim?

EVREN — O dönemde böyle bir bilgi bize gelmedi

ULUSU — Bu konu ile ilgili hiçbir bilgim yok

ÖZGÜNEŞ — Bu iş tamamen Tayyar Altıkulaç'ın işidir

ALTIKULAÇ — Bu konuda Bakanlar Kurulu kararı var

GÜZEL — Rabıta'nın maaş ödeme konusu incelemede

Olay neydi?

Rabıta temsilcisi: Maaş ödedik

Rabıta'nın imamlara ödediği maaş araştırma önergesi olacak

SHP Meclise getiriyor

SHP Genel Sekreteri Fikri Sağlar, Rabıta'dan maaş olayını ivedilikle Meclise getireceklerini bildirerek, 'İrticanın ülkede aldığı boyutlar açıkça ortadadır' dedi. DSP Genel Sekreteri Nuri Korkmaz ise, 'İrticanın devlet himayesinde olduğu gözükiyor' şeklinde konuştu.

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) — Yurtdışında görev yapan din görevlileri...

Şeriatçı Rabıta Örgütü'nün Batı Avrupa'daki Türk imamlarını dolar üzerinden maaşa bağlaması konusunda Bakanlar Kurulu kararı olduğunu öne süren Tayyar Altıkulaç'ı, 12 Eylül'ün Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş, "palavracılık"la suçladı.

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) — Şeriat örgütü "Rabıtat-ul Alem-al İslam"ın, 1982-1984 yılları arasında vurduğunda...

Halefoğlu SEİA anlaşmasını imzaladı

ABD üslerine 5 yıllık vize

TANJU AKERSON

WASHINGTON — Türkiye ile ABD arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını dün Washington'da Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ve Amerikan Dışişleri Bakanı George Shultz'un ele koyacağı...

ABD'nin Yeşil Kuşak Politikalarıyla İslâmcılığı İlişkilendirmek...

Gencay Şaylan'ın "İslâmcı Akımlar Ne İstiyor?" dizi yazısındaki başlıklardan biri de "İslâmcı Akımlar 12 Eylül Döneminde İlerledi". *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1987, s. 6.

Ve Rabıta hadisesi... 12 Eylül döneminde darbeci paşaların-Özal'ın yönetimindeki Türkiye, Diyanet'in Avrupa'da istihdam ettiği din görevlilerinin finansmanı için 1082-1984 yılları arasında Suudi Arabistan merkezli Rabıta'dan para-yardım alıyor. Üç dört yıl sonra *Cumhuriyet* gazetesi manşetten "Sorumlu Kim?" diye soruyor (17 Mart 1987, s. 1). Herkes sorumlu fakat bilerek yapıldığı için sorumlu yok. Kenan Paşa haberim yoktu diye ipe un sermeye çalışınca devrin Diyanet İşleri başkanı Tayyar Altıkulaç haklı olarak hem Konsey'in haberi olduğunu hem de Bakanlar Kurulu kararı bulunduğunu açıklıyor. Gazeteci Uğur Mumcu da bu mesele ile uzun boylu ilgilenmiş, daha sonra yazılarından müstakil bir kitap da yapmıştı.

larını kapatmak olmuştur. Belli ki yazar bundan ve buna karşı oluşan tepkilerden haberdar değildir. Yanlış anlayıp yorumladığı İmam Hatip "Lisesi" adlandırması da önünü açmanın değil kapatmanın bir neticesidir ve esas itibariyle araya orta okul fasılası koyarak bu okullara olan meyli ve meslekî başarıyı azaltmayı amaçlamaktadır. (Bu okullar 1951'den beri zaten 7 yıllık meslek "lise"leriydi yani hem ortaokul hem de lise kısımlarını bünyelerinde barındırıyorlardı).

Nitekim 12 Martçıların ABD'den getirip "kurtarıcı" bakan yaptıkları (kurtarıcılar hep oradan gelir ne hikmetse?!) Atilla Karaosmanoğlu vazifesini tamamlayıp geldiği yere dönerken, gerçekleştirmek istedikleri şeylerden birinin de İmam Hatip Okullarını sınırlandırmak (budamak) olduğunu açıkça söylemişti. Ayrıca bu okullar, "dinî" bir kuruma değil (Türkiye'de teknik mânasıyla "dinî" kurum zaten yok, -caminin kendisi hariç- olanlar "laik" kurumlar) Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı idiler, ilâveten Tevhid-i Tedrisat'ı ortadan kaldırmak bir tarafa bu kanunda adıyla sanıyla yer alan müesseselerdi.

İmam Hatip Okullarına karşı 12 Eylül-Özal yönetimlerinin bakışı ve tutumu da farklı olmamıştır. Bildiğim kadarıyla 1980'den 1988'e kadar yalnızca bir (evet sadece bir) İmam-Hatip Lisesi açılmıştır, onun da sebebi çok farklıdır. (O yıllarda Türkiye'nin değişik yerlerinde vatandaş tarafından yapılmış ve bitirilmiş 60 civarında İmam Hatip Lisesi açılış izni beklemesine ve 100 civarında okul talebi olmasına rağmen...). Meşhur Rabıta olayının patlak vermesinden sonra cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturan Kenan Evren'in İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nde yaptığı basın toplantısında (27 Mart 1987) bu okulları nasıl değerlendirdiği de hafızalarda olmasa bile kayıtlardadır.

Boğazı sıkılan sadece İmam Hatip Okulları mı? Başörtüsü meselesinin bir problem haline gelişi/getirilişi de 12 Eylül'ün maharetlerinden! Ya sakal yasağı?! (Gazeteci Metin Toker'in toprağı çınlasın! O günlerde sakal yasağını konu alan bir yazısında, hiç sıkılmadan yalnızca doktorların çeyrek sakalından bahsetmiş ve bunun üzerinden karara muhalefet şerhi düşmüştü. Emre Kongar da kendi çeyrek sakalını kurtarmak için üniversiteden istifa etmiş ama diğer "tam" sakallılara ateş püskürmeye devam etmişti. Aydınların kendi vatandaşlarının çoğunu görmemesi çok enteresan ve çok garip bir halet-i ruhiye değil mi?). Ya tarikat ve cemaatlara uygulanan baskılar, şeyh ve hoca sürgünleri, takipler, göz hapisleri...[2]

Hiç değilse akademisyenlerin maddî hata yapmamak için bu ayrıntılara dikkat etmeleri, biraz daha derslerine çalışmaları gerekmez mi?

Aslında geçilmemesi gereken bu maddî hataları şimdilik geçersek

2 Rabıta basın toplantısında cumhurbaşkanı Evren Süleymancılar cemaatı için şunları söylemişti: "Antalya'da Süleymancıların yurdunu gördükten sonra dava açılmasını ben istedim. *Benim zorlamamla mahkum oldular, mallarına da el konuldu.* Fakat temyiz ettiler. Yargıtay mahkumiyet kararını bozdu. Kenan Paşa ne yapsın!" Belli ki Paşa ve darbeciler Türk-İslâm Sentezi hesabına İslâmî oluşumları tersten destekliyor!!! Bu da bir yol.

Kim Laik Kim Dindar?

Yıl 1995. Anayasa değişikliği tartışmaları sırasında Refah Partisi ve Erbakan, laiklikle din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 24. Maddenin de değişmesini gündeme getirdiği (aslında işi siyaseten yokuşa sürdüğü) için Kenan Evren'den "RP'ye taviz vermeyin" mesajları geldi. Fikret Bila'nın Evren'le yaptığı röportajın yayınlandığı gün *Milliyet* gazetesinin birinci sayfasında Bedri Koraman'ın üstteki karikatürüne yer verildi.

Evren taviz vermeyin diyor ama bütün liderler şalvarlı, kuşaklı, yelekli Erbakan'ın hizmetinde, bütün partiler ona çalışıyorlar. Hikmet Çetin abdest ıbrığı ve leğenini taşıyor, Mesut Yılmaz takunyaları düzeltiyor, Tansu Çiller padişah yahut şeyh hırkasını giydiriyor, Demirel de kavuğu, sarığı getiriyor. Arkada Menderes'in ruhu da mâna âleminden "Arapça Ezan" pankartı ile gözüküyor.

Bütün bu "irticaî" itibar ve debdebeye Erbakan o meşhur gülüşüyle "Berhudaar olunuz" çekecektir. *Milliyet*, 19 Haziran 1995, s. 1, 14.

Bedri Koraman'ın yorumuna göre Türk devletinin bütün kurumları, bütün kişileri bir vazife yapar gibi Erbakan'a irticaya mı çalışıyor dersiniz?!

açıklama ve hükümlerdeki esas problemli alanın, biçimsizleştirerek araçsallaştırmakla, erken doğumlara zorlamakla yahut şişirerek büyütmekle, sokağa dökerek görünür kılmakla desteklemek arasında bir ayırım yapmamasında ortaya çıktığı söylenebilir. Devlet aygıtı ve iktidarlar dünyanın hemen her yerinde, kendi mantığı ve pratik-pragmatik ihtiyaçları çerçevesinde kullanabileceği bütün unsurları kullanır, kullanamadıklarını da kullanışlı hale getirmek için, "meşru" şiddet uygulamak veya sistemin içine çekmek dahil elinden gelen her şeyi yapar, taviz gibi görünen her şeyi verir. Bu zaviyeden Türkiye'de darbelerin ve iktidarların solcuları, milliyetçileri (ve diğerlerini) kullanmak/kullanışlı hale getirmek için yaptıkları ve onlara tanıdıkları imkânlarla mütedeyyinlere tanıdıkları arasında esasta bir farklılık olmamalıdır. Herhalde 12 Eylül'ün müstakar bir devamı olan ANAP'ın-Özal iktidarının "dört eğilimi birleştirme" sembolü kadar bunu güzel anlatan örnek azdır. Ve nasıl oldu ise herkesi memnun etmişti bu birleştirme işareti. Hakikaten Kemalistler, paşalar dahil hepsi orada idi. Nasıl oluyordu bu?

Bu durumda 12 Eylül-Özal iktidarını sadece dindarları-muhafazakârları desteklemek, canlandırmak üzerinden açıklamak ne kadar gerçekçi ve doğruya yakın bir değerlendirme olurdu? (Dahası buna destek mi köstek mi denirdi?!). Özal'ın etrafındaki kırmızı, yeşil, gri ve mavi renkli "eski" solcu-devrimci, şeriatçı-İslâmcı, milliyetçi, Türkçü-Turancı zevatı, danışmanları, şöhretli gazetecileri hatırlamak ve ondan sonra konuşmak lazım.

Muhafazakâr cenahın yaptığı gibi 12 Eylül darbesi ile ANAP-Özal iktidarını "hileli" yollarla ayrıştırarak, darbecilerin onu istemediği gibi açıklamalar yaparak bu problem anlaşılabilir ve çözülebilir mi dersiniz?

Türk-İslâm Sentezi Tekrar Nereden Canlandı?

Türk-İslâm Sentezi fikri önce II. Meşrutiyet devrinde Türk milliyetçilik yorumlarından birinin, ama daha ziyade Türk Tarih Tezi'nin ve Kemalist ideolojinin kuvvetli bir parçası olarak ortaya çıktı. (Sınırları iyi çizilerek bir ayrıştırma yapılabilirse tarihî-kültürel bir realite olarak Türk Müslümanlığı Türk-İslâm Sentezi'nden ayrı ve daha müsbet bir yere konabilir). Cumhuriyet ideolojisi Batı tipi bir din-devlet ayrılığını tercih etmediği için kendisine mahsus ve Yeni Selefîliğe, kaynaklara dönüş hareketine kısmen yakın modern bir İslâm yorumunu benimsemeye yöneldi. Bu istikamette akan geniş ve epeyice işlenmiş, yer yer Protestanlaşmaya çalan bir literatür zaten arkasında vardı, bu birikimi biraz daha seyrelterek, Türkçe İbadet, Türkçe Kur'an, Hz. Peygamber'in Türklüğü projelerinde olduğu gibi bazen biçimsizleştirerek kullandı[3].

3 Etienne Copeaux'nun üst başlığı Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993)" olan *Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine* çalışması (çev. A. Berktay, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1998) bu süreci tarihsel bir çerçevede ele almakla beraber 12 Eylül sonrası döneme geldiğinde, çoğu meslektaşı gibi soğukkanlılığını ve makuliyetini yer yer (belki bilerek!) kaybediyor. Daha genç oryantalistlerden Sam Kaplan'ın 12 Eylül sonrası Din Dersi kitaplarını Türk-İslâm Sentezi ile ilişkilendirme biçimi de benzer zaaflarla malüldür.

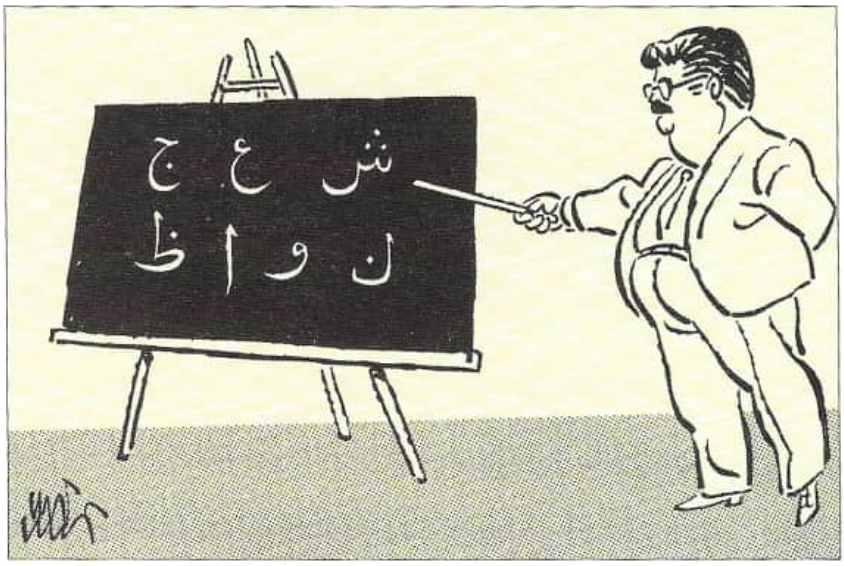

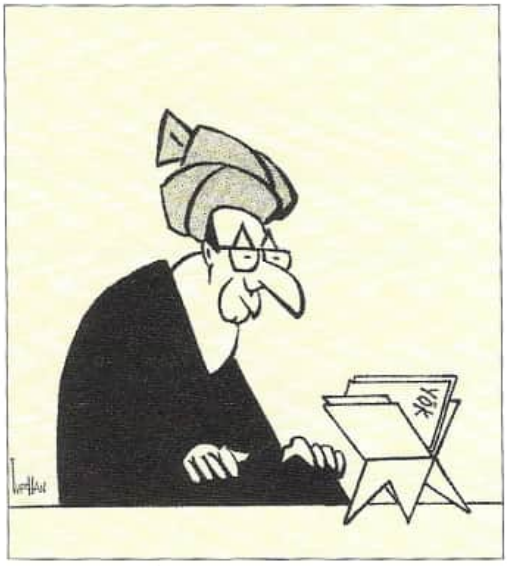

Turgut Özal'ın başbakanlığı ve Mehmet Vehbi Dinçerler'in Milli Eğitim bakanlığı döneminde ders programları ve ders kitaplarındaki, hiçbir derinliği olmamakla beraber Darvin teorisi gibi nazik konulara temas eden çalışmalar basında münakaşalara sebebiyet verdi. Bir Türk-İslâm sentezi hikâyesi daha... Ali Ulvi'nin karikatüründe eğitim sistemi bu müdahalelerle eskiye, eski harflere dönüyor. *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1984, s. 1.
Turhan Selçuk'un çizgilerinde de YÖK başkanı Doğramacı türban özgürlüğünden bahsettiği için hemen diz çöküp rahle başına oturuyor, elleri dizlerinde, sırtında siyah cüppe, başında sarık... *Milliyet*, 4 Ekim 1984, s. 2.
Her şeyi bilinen Doğramacı'nın bu unsurlarla ne alakası var?! O da Türk-İslâm sentezini savunuyor olmalı!!!

Aynı yılların ürünü olan Türk Tarih Tezi'nde de İslâmî unsurlar, İslâm tarihi, İslâmî ilimlerin gelişmesi, "Türk-İslâm akılcılığı" (büyük Türk filozofları ve Maturidîlik edebiyatı), Türklerin Müslüman oluşu ve tabiî İslâmiyetle Türk ruhu arasındaki yakınlıklar, bunlar üzerinden diğer Müslüman kavimlerle farklılıklar... bu istikamette ve bu seviyede devreye sokuldu. O kadar ki Türk Tarih Tezi için hazırlatılan zemin inşa etme ve muhtevayı belirleme metinleri arasında doğrudan İslâmla ilgili olanlar ciddiye alınması gereken bir yekuna ulaşmaktadır. Yakın zamanlara kadar, bu mesele üzerinde çalışanlar tarafından da pek dikkate alınmayan bu metinler-raporlar hem müellifleri hem de muhtevaları ve metin siyasetleri itibariyle birçok bakımdan önemlidir.

Dahası bu metinleri yazan müelliflerden bir kısmının medreseli ve Darülfünun İlahiyat Fakültesi hocaları olduklarını (İzmirli İsmail Hakkı, Şerefettin Yaltkaya, Şemsettin Günaltay, Yusuf Ziya Yörükan...) ve bazılarının CHP'de ve Tarih Kurumu'nda vazife yaptıklarını (milletvekili, TTK başkanı, başbakan Şemsettin Günaltay), 1949 yılında Ankara'da açılan İlahiyat Fakültesi'nde hoca olarak görev aldıklarını (Yusuf Ziya Yörükan ve Hilmi Ziya Ülken), Şerefettin Yaltkaya'nın da 1942 yılında ikinci Diyanet İşleri başkanı olarak atandığını söylersek sanırım Türk Tarih Tezi'nin Türk-İslâm Sentezci veçhesi hakkında bir fikir vermiş oluruz[4].

4 Bu konuda danışmanlığımda hazırlanan kıymetli bir tezin gözden geçirilmiş hali yayınlanmıştır: Aynur Singin, *Bugünü Geçmişe Yansıtmak-Türk Tarih Tezi'nde Yeni Bir İslâm Yorumu Arayışı (1932-1937)*, İstanbul, İLEM Yay., 2023.

Bunlar oldu, yer yer hâlâ oluyor ve muhtemelen ileride de olacak. (Baksanıza Avrupaî mânada zaten muhafazakâr/devletçi olan CHP bile Türkiye'deki mânasıyla da muhafazakârlaşmak için can atıyor!). Problem burada değil. Problem hiçbir kademelendirme ve ayrıştırma yapmadan bu unsurları ve gelişmeleri kolaylıkla askerî idarelerin İslâmı, İslâmcılığı, dinî hareketleri desteklediği şeklinde genelleştirmekte ve tartışmaya açık hükümleri, yorumları eski tabirle kaziye-i muhkeme gibi mutlaklaştırarak kendi muhtevası dışındaki alanlara kolay(cı)lıkla taşımaktadır. Evet burada umumiyetle gözden kaçan büyük problemler ve müsamaha ile karşılanmaması gereken mübalağalar, yoldan çıkmalar var.

❁

İsterseniz burada biraz duralım ve bir ara not düşelim: 1970'li yılların son seneleri ile 80'li yılların ilk seneleri İslâm dünyası ve Türkiye için büyük değişimlerin olduğu ve uluslararası müdahalelerin yoğunlaştığı bir döneme işaret eder: Pakistan'da Ziyaulhak darbesi (1977) ve ardından Mevdudi dahil İslâmcılarla ittifak yapması (1979), İran İslâm Devrimi (1979), Rusların Afganistan'ı işgali (1979), Kâbe baskını (1979), Türkiye'de 12 Eylül darbesi (1980), Mısır'da Enver Sedat'ın öldürülmesi ve darbe (1981)...

Bu büyük hadiselerin hiç değilse uluslararası boyutlarının birbiriyle irtibatlı olduğunu düşünmek herhalde yanlış olmaz. Soğuk Savaş'ın İslâm dünyasında erken bitişi veya Soğuk Savaş sonrasına erken hazırlanış gibi gelişmelerdi bunlar... Böyle bir vasatta 12 Eylül paşalarının ve onun bir devamı olarak, iyi bulunup seçilmiş Özal iktidarının, "İslâmizasyon" politikaları takip etmesi ve bunların milliyetçi-muhafazakâr-mütedeyyin kesimlerde güçlü bir karşılık bulması siyaseten anlaşılabilecek bir şeydir[5]. 1987 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Fransa eski Dışişleri Bakanı, "yumuşak bir İslâmî idarenin Türkiye ve İslâm ülkeleri için katı laiklikten daha elverişli olabileceğini" açıkça söylemişti ve bu sözler basında güzel güzel yer almıştı, ta o zaman... Ya Graham Fuller'in o yıllarda muhafazakârların ve bazı İslâmcıların da can simidi gibi sarıldıkları yazıları ve sözleri, tercüme edip yayınladıkları kitapları... Bir Pakistanlı akademisyen 1985 yılında benim de bulunduğum açık bir toplantıda, "önümüzdeki yıllarda görüntü olarak Özal'dan daha Müslüman birine Türkiye ihtiyaç duyabilir" demişti.

Bunlar da Türk-İslâm Sentezi'ne ve paralel olarak İslâmın, İslâmcıların desteklenmesine dahil edilecek mi? Hatta Menderes'in, Demirel'in gelişi... Hatta İsmet İnönü riyasetindeki Halk Partisi'nin son iktidarlarında, 1946-1950 yılları arasında yaptıkları...

5 Fazilet Partisi'nin piyasa ekonomisi söylemlerini paylaşmaya başlaması üzerine Nuray Mert'in yazdığı yazıya bakılabilir: "Türk-İslâm-Piyasa Sentezi", *Radikal*, 24 Nisan 2001, s. 6. Milli Görüş çizgisi 1983'te kurulan Refah Partisi-Adil Düzen'le birlikte zaten serbest piyasa ekonomisi ve laiklik merkezli bir siyasî programa intikal etmişti.

12 Eylül darbesini Türk-İslâm Sentezi ile ilişkilendirmek için başvurulan kaynaklardan biri Aydınlar Ocağı'na mensup tarihçi İbrahim Kafesoğlu'na ve ekibine yazdırılan Tarih ders kitaplarıydı. Ali Ulvi'nin karikatüründe ders kitabının künye sayfasına tersten Elif, Be, Te... harflerinin yazılmasının arkasında bu var. *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1985.

Vehbi Dinçerler'in bakanlığı zamanında ders kitaplarındaki Darvin teorisiyle ilgili kısımların çıkarılması veya tadil edilmesi de tartışma konusu olmuştu. Bilimden sapılıyordu! Muhafazakâr çevreler bu tartışmayı hevesle yapmayı severler. Fakat bu derinliksiz tartışmaların Türk-İslâm Sentezi'ne hatta 12 Eylülün İslâmı, İslâmcıları desteklediğine yorulması çok hafif bir yorum olarak kalıyor.

Ali Ulvi'nin karikatüründe Dinçerler Darvin teorisini temsil eden bir maymun tablosunu kaldırıyor, geride biraz daha insana benzer bir yaratık ile serpuşlu, kavuklu, sarıklı, fesli Osmanlı ecdadı ve kendisi kalıyor. *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1985.

Bunlar ve Kenan Evren'in hoca çocuğu olması, konuşmalarında âyetler okuması, Mevlâna'dan bahsetmesi, mecburi Din Dersleri, aynı şekilde Özal'ın bir Nakşî tekkesinden geçmesi, Aydınlar Ocağı ile irtibatları, –hadi doğruysa– Türk-İslâm Sentezci olması ile darbelerin İslâmı ve İslâmcılığı desteklemesi arasında büyük bir boşluk yok mu?

İstismar ve kullanma ne zaman gerçek destek anlamına gelmeye başladı acaba diye sormak gerekmez mi?

İlk alıntı yaptığımız kaynağın yazarı Şaylan Türk-İslâm Sentezinin İslâmcı akımlar tarafından olumlu bir düşünce ve hareket olarak görülmediğini, Aydınlar Ocağı bildiri ve kitaplarında da dar bir milliyetçiliğin önplana çıktığını söylemesine rağmen onları unuturcasına "laiklik ilkesini kabul etmiş olmakla beraber Türk-İslâm Sentezinin düşünsel bir akım olarak İslâm[cı]lığa doğru evrileceğine hiç kuşku yoktur" (s. 69), "Kuramsal açıdan Türklük ve İslâmlık ögeleri arasında bir sentez girişiminin, sonunda İslâm köktenciliğine gitmesi doğaldır" (s. 135) gibi rahat ve beylik hükümler vermesi tam da anlatmaya çalıştığımız problemle örtüşmektedir.

Daha güzel akademik açıklamalar da var:

> "1985-1986'dan beri (...) [tarih ders kitaplarında hakim olan] Türk-İslâm Sentezi de, Kemalizm gibi, Türk kültürünün gözden düşürülmesi girişimlerine tepki olarak çıkan bir tarih yazımı okulu da yaratmış ve Kemalizmin önemli unsurlarını devralmıştır. Türk-İslâm Sentezi ve Kemalizm aynı ırmağın, Türk milliyetçiliğinin iki farklı koludur. Ama 'sentez' ayrıca, Atatürk'ün ölümünden sonra tarihsel söylemin Batılılaştırılması girişimi şeklinde kendini gösteren 'Hümanizm'e de tepkidir. (...)
> (...) Aynı şekilde Türklerin ebedi hoşgörüsü, adalet duyguları, Türk toplumlarında var olduğu öne sürülen kadın-erkek eşitliği üzerine Kemalist iddiaları, Türk-İslâm Sentezi yararına benimsemişlerdir. Bu iddialar, daha fanatik olduğu var sayılan Arap İslâmına karşı Türk rengini taşıyan bir İslâmı nitelendirmek için kullanılmıştır. Demek ki birçok açıdan ve en azından tarihsel söylemde bir 'Kemalist-İslâmik Sentez' sözkonusudur. (...)
> Özetle, okul tarih söyleminin artık laik olmadığı söylenebilir. Ama bu dinsel bir söylem de değildir. Türk ulusunun tarihinin anlatımında İslâmın dogması değil tarihi kullanılmıştır. İslâma aidiyet Türklüğe anlamını vermekte ama [Türklükten yana] bir kimlik yitimine de yol açmamaktadır. Bu temel fikir okul ve kısmen de camiler aracılığıyla hem Türkiye'de hem de göç nedeniyle daha da anlam kazandığı Avrupa'da yayılmaktadır"[6].

6 E. Copeaux, *age*, s. 307-09.

Görüldüğü üzere sentez sınır tanımadan genişliyor, sentezleme de her yere uzanıyor. "Tarih yazımı okulu" bile oluşmuş, kimsenin haberi olmadan.

Sahi darbeciler tarafından İslâmın, İslâmcılığın desteklenmesi ne olmuş, kimlerin işine yaramıştı? Ya Türk-İslâm Sentezine sahip çıkmaları...

YAKIN TARİH BİZİM Mİ BAŞKASININ MI?
İDEOLOJİ VE TARİH
HAFIZA VE HATIRLAMA TARZLARI

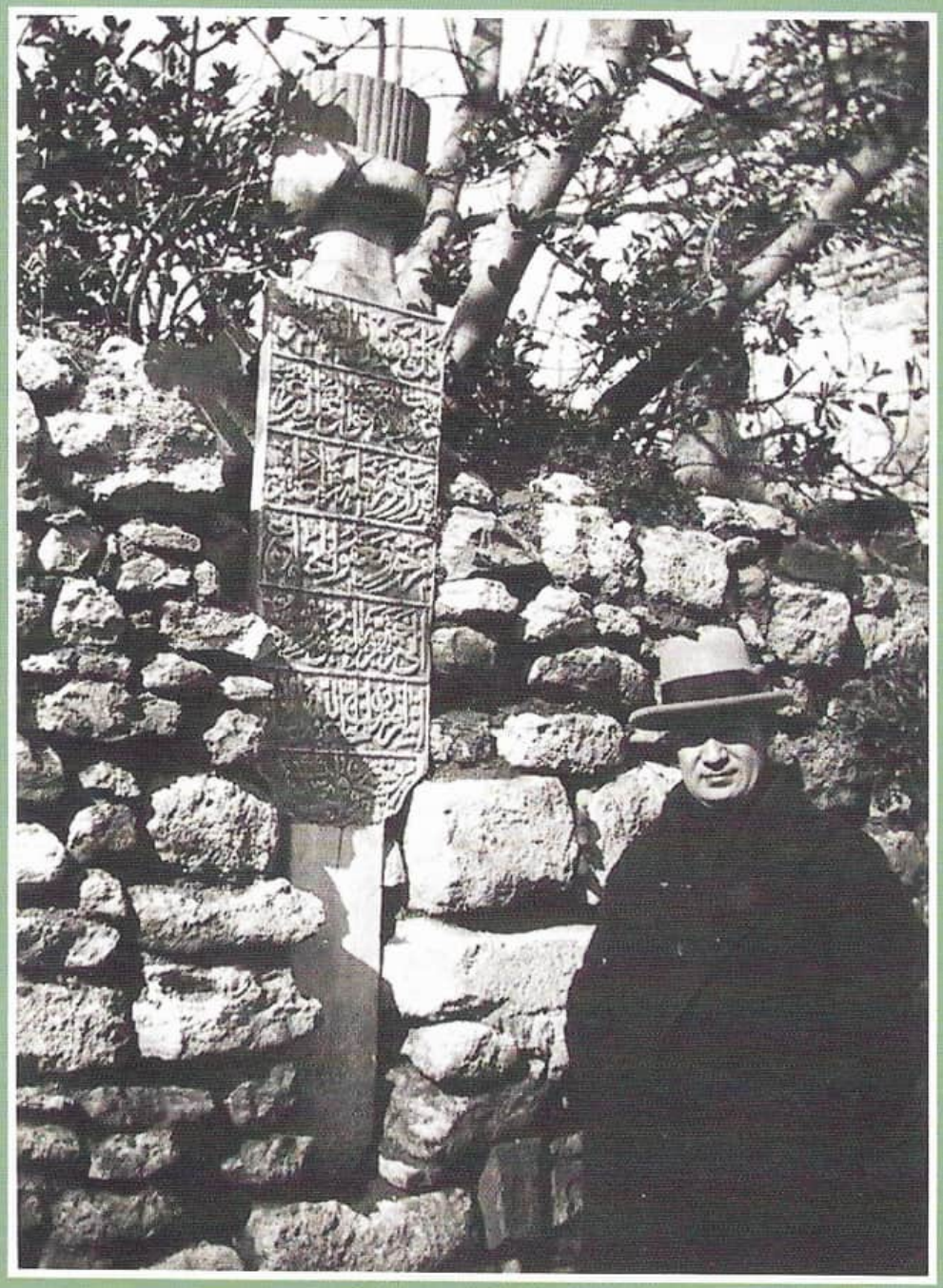

OSMANLI TARİHİ BİZİM NEYİMİZ OLUR?

Önce "tarih bizim neyimiz olur?" sorusunu sormalı değil mi?

Okullarda öğretilen tarife bakılırsa tarih "*geçmiş*te *olmuş bitmiş* hadiselerin tesbitinden, yazılmasından, anlatılması"ndan ibaret gözüküyor. "Yer ve zaman, sebep-sonuç göstererek" unsurları da bir şekilde tarife ilave ediliyor ve fiili olarak da veriliyorsa aliyyülâlâ.

Aslında bu tarif yanlış değil fakat alt düzeyde ve çokça sınırlandırılmış olduğu aşikâr. Öyle ya, sadece "geçmişte" kalmış ve bir şekilde "olmuş bitmiş" olaylar, insanlar, mekânlar... bugününü ve yarınını yaşamaya, kurtarmaya, bir adım ötede inşa etmeye ve anlamlandırmaya, yükseltip yüceltmeye çalışan bizi/insanı niçin ciddi olarak ilgilendirsin? "Hikâye, masal" okumak, dinlemek, anlatmak, hoşça vakit geçirmek dışında...

İşte bu soru tarihi sadece "geçmiş ve bitmiş" olmaktan çıkarıp bugünle ve yarınla ilişkilendirme istikametinde kuvvetli bir fikir ve irade ortaya çıkaracaktır. (Ayrıca unutmayın, hikâye, masal Türkçede olduğu gibi birçok dilde tarih ve tarih olmuş hakikatler karşılığında da kullanılır; Batı dillerindeki *histoire* meselâ. Arapçadaki *ustûre-esâtîr*in de bu kelime ile alakası var. "Oooo, tarih olmuş şeyleri anlatıyorsun" veya "bana hikâye anlatma" dediğiniz zaman ne diyorsunuz acaba?).

İnsanın yüzü, ayakları ve meyli tab'en öne doğrudur, ileriye dönüktür. Bunu biliyor ve yaşıyoruz. Fakat bu tabiî ve farkedilen hal nasıl ve nereye doğru gidileceğini kendiliğinden ve otomatik olarak vermez, en azından garanti etmez. Çünkü nereye dönerseniz ön taraf orası olacaktır. Ayrıca ön tarafta, ileriye doğru da birçok yol ve istikamet var, olabilir. Tek tek insanların, milletlerin ve toplumların her türden tarihe olan mübrem ihtiyacı burada, bu çoklu yollar kavşağında ve tercihlerde ortaya çıkacaktır. Bir seyirler defteri, bir güzergâhlar haritası, bir rehber...

Bu kâtibî kavuklu mezar taşı nereden ve kim tarafından yerinden sökülmüş ve hangi hayır sahibi onu tarihin, işgalciler tarafından değil memleket evlatları eliyle tasfiyesinin canlı bir şahidi olarak Aksaray'daki bu duvara yerleştirmiş?! Hattının ve taş işçiliğinin müzelik olacak kadar güzel olması kimin umurunda!? Bugün de kimsenin umurunda değil. Bakmayın siz, "Şanlı tarihimiz, büyük ecdadımız" diyenlere... Önünde poz veren zat kim acaba?
Foto: Süheyl Ünver.

Yön ve istikamet fikri, arayışı veya tayini en alt düzeyde bile tarihe, geçmişe, geriye doğru giden bazı soruları davet eder ve onlara cevap ister: Kendisi kimdir, etrafındaki insanlar, varlıklar ve eşya ne menem şeylerdir, ne tarafa teveccüh etmeli, hangi yolu kat etmelidir, hayal ettiklerinin, hatırladıklarının, unuttuklarının (ve hatta bildiklerinin) dış dünyada, geriye doğru tekabül ettiği şey nedir...?

Bu ve benzeri sorular tarih olmadan cevaplanamaz. Ama tarihin hissiyat ve menakıp düzeyi var, düzenli bilgi ve yorum seviyesi var, felsefe kademesi var. Elbette herkes bütün bu düzeyleri kullanacak değildir ama yine de hafızası ve hayatı biriyle, bir iki kademesiyle irtibatlıdır. Onun için "geleceği/gelecek fikri olanın tarihi olur", "insanın tabiatından değil tarihinden bahsedilebilir" aforizmaları bu mânalarda doğrudur. Ve bu yüzden tarihin kendine mahsus, paylaşılabilir, tesbit edilmiş, tesadüflere kalmayan bir "realite"si, bir gerçeklik katmanı olmakla beraber anlamı ve yorumu, öncelikleri, unsurlarının sıradüzeni her dönemde, her yerde, herkes için aynı, benzer olmak zorunda değildir.

Tanpınar'ın benzerleri de olan o sözünü hatırlayabiliriz:

> "Tıpkı kendimiz gibi geçmiş zaman da bizdeki aksiyle tekevvün [yeniden oluş] halindedir. Kâinatımızı nasıl akislerimizle yaratırsak maziyi de düşüncelerimize, duygularımıza ve değer hükümlerimize göre yaratır, değiştiririz"[1].

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 5. bs. İstanbul, Dergâh Yay. 1976, s. 100.

Tarih Var, Tarih Var...

Büyük kalabalıklar tarihi kronolojilere sığmayan, mekânlara hapsolmayan, fazla değişmeyen zamanüstü, mekândışı bir menkıbeler ve destanlar dünyası olarak anlar ve yaşarlar(dı). Büyük ölçüde böyledir. Halkın tarihle irtibata geçme ve ona yaslanma biçimi, ondan güç devşirme tarzı adeta aktüel ve canlı bir mekanizma olarak işler. Meselâ Hz. Ali, Battal Gazi, Sarı Saltuk kesinlikle "tarihte, geçmişte kalmış" kahramanlar, veliler değillerdir; Hayber yahut Kan Kalesi her taraftadır, Hz. Ali'nin atının izi her yerdedir, Rumeli'nin bütün tepe noktaları Sarı Sultuk'un mezarı yahut makamıdır. Bu isimlerin herbiri, her an zülfikarı veya çelik yahut tahta kılıcı sıyırıp binlerce küffarı yere serebilir, yolları açabilir. Evliya-kahramanlar zaten ölmez ve çürümezler. Aynı şekilde "Süleyman'a kalmayan dünya" deyişi Hz. Süleyman için de, Kanuni Sultan Süleyman için de, varsa başka büyük Süleymanlar için de kullanılabilir...

Bu anlayış tarihi bugüne getirmekle, bugün kılmakla kalmaz, kişiyi de tarihe götürür, tarihin içinde, tarihte yaşatır; neticede tarih her iki taraftan geçmiş olur ve dahi bugün olur. Mehmet Hilmi Dede Baba'dan alınma,

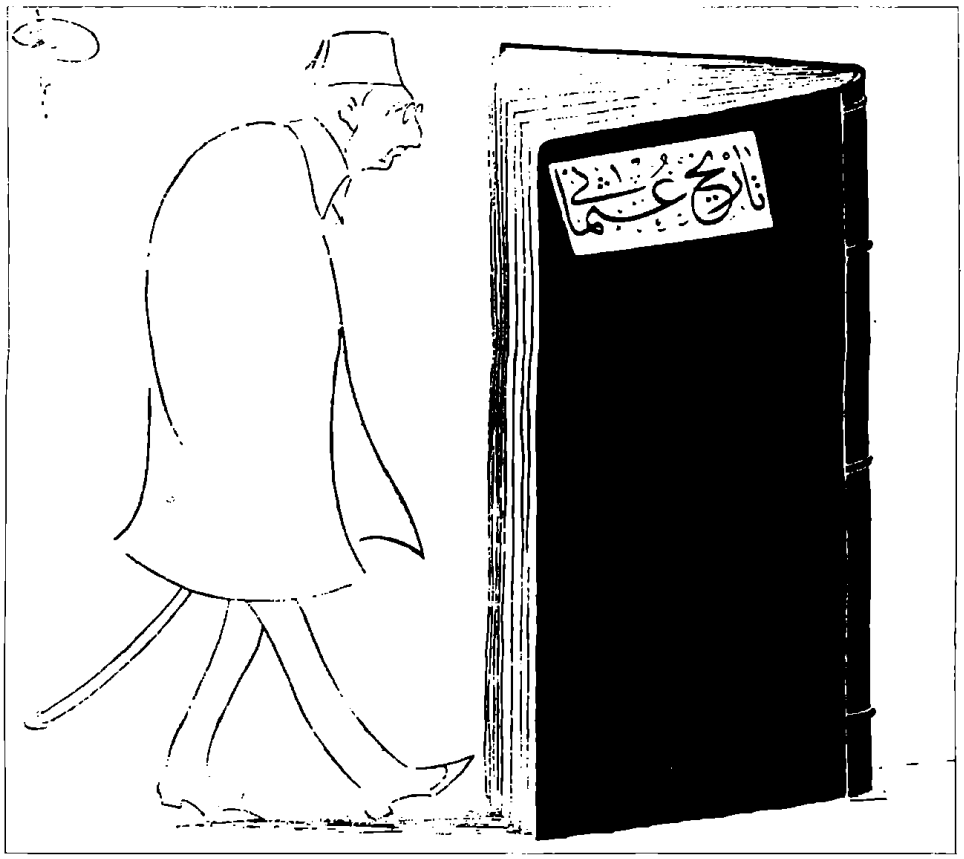

Tarihi Kapatmak Kendini Açmak Olabilir mi?

Son Osmanlı padişahı Sultan Vahdettin İstanbul'dan İngiliz gemisiyle kaçtıktan hemen sonra karikatürist Ramiz Gökçe o günün hissiyatına hitap eden etkili çizgiler ve dikkat çekici unsurlarla eserini tamamlamış (*Âyine*, sayı: 64, 18 Kasım 1922, kapak). Kendine göre bir bitişi ve tükenişi yorumlamış da diyebiliriz. Altyazısı şöyle: "Tarih-i Osmanî: Gir kapanıyorum".

Kapağına güzel bir istifle "Tarih-i Osmanî" yazılan *kara kaplı* kitap adam boyunda, cesametli ve hacimli bir cilt gibi. Vahdettin'e o hitap ediyor. Buna karşılık o gün tarihi, Osmanlı tarihini temsil eden son padişah her bakımdan silik, cılız, çökmüş biri.

Osmanlı Tarihi kapanması gereken bir kitap yahut defter hükmünde. İçine girecek son kişinin menfi durumu (kaçmış olması, İngilizlere sığınması, Milli Mücadele'ye karşı çıkması...) bütün tarihi karartıyor, silikleştiriyor.

O gün için Osmanlı Tarihi defterinin kapanması, Türkiye'de yaşayan ve yeni defterleri açılan insanların kendilerinin de kapanması, bir şekilde "tarihi" defterlerinin dürülmesi mânasına geldiği bilinmeden, yeteri kadar farkedilmeden sevinçle karşılanıyordu.

Peki ya bugün?

Aynayı tuttum yüzüme
Ali göründü gözüme
Nazar kıldım ben özüme
Ali göründü gözüme

ilâhîsini yahut türküsünü hatırlıyor musunuz? Şiirin tamamı ta Hz. Adem'e kadar çıkıp gelen bir insan/lık ve tarih yorumu olarak, aynı zamanda insanın/ferdin kendini konumlandırma tarzı kabilinden okunabilir.

(Bakın bir başka mesele çıktı karşımıza; bir metin-şiir, bir beste hem türkü hem ilâhî hatta hem de şarkı olur mu? Bugünkü din ve "tarih" anlayışımıza göre olmaz gibi duruyor değil mi? Mütedeyyinler bir tarafa bu memleketin "laik"leri bile bunu yakıştıramaz. Öyle değil mi? Ama onlarca örneği var. İnternet bidatini kullanarak "Ben melâmet hırkasını kendim geydim eğnime" ilâhîsini, türküsünü, şarkısını dinleyin lütfen, Neşet Ertaş'tan, Kani Karaca'dan, Müzeyyen Senar'dan meselâ, bakalım hangisini beğeneceksiniz? Hangisi daha dinî yahut dünyevî?! Böyle bir ayırım var mı? Büyük Yunus'un "Dağlar ile taşlar ile..." nutkunu Elnare Abdullayeva'dan hiç dinlediniz mi?).

Tahsil kademelerinden geçmiş, sorumluluklar üstlenmiş insanlar, hususen ilimle ve üst siyasetle uğraşan seçkinler tabakası elbette tarihin büyük ölçüde hissiyatla, kabullerle örülü bu dünyasına mahkum olarak kendilerini konumlandıramaz, yollarına devam edemezler. Hiç de ehemiyetsiz olmayan hissiyat kademesini hesaba katarak ve önemseyerek bir üst seviyeye; bilgi, idrak ve yorum seviyesine, tarih şuuruna, mukayeseli tarihe, hatta bir tarih felsefesine yükselmek onların hakkı ve vazifesi olmalıdır. Bu tarihî vazife ise dünün gerçeklerini ve değerlerini, bugünün ihtiyaçlarını ve arayışlarını, yarının muhtemel taleplerini ve zaruretlerini, insanın/kendi insanının tabiatını, tarihî hafızasını eşzamanlı olarak hesaba katmadan gerektiği gibi yapılamayacaktır.

Bu noktada içiçe halkalar olarak Cumhuriyet tarihine, Osmanlı tarihine, Türk tarihine, İslâm tarihine, dünya/insanlık tarihine nasıl ve hangi irtibatlarla baktığımız kendimizi bugün nasıl anladığımız ve gelecek için nasıl konumlandırdığımız mânasına da gelecektir.

Osmanlı Tarihi "Bizim" Tarihimiz mi?

Türk milliyetçiliğinin kurucu babalarından Yusuf Akçura 27 Nisan 1339 (1923) tarihinde, Ankara Türk Ocağı'nda bir konferans veriyor. Başlığı "Türk Milliyetçiliğinin İktisadî Menşelerine Dair". Hatibin ağızından dökülen ilk cümle şöyle:

> "Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu ne idi? Türk ananesi ve İslâm şeriati ile beraber Roma müessesâtına müstenit [müesseselerine dayanan], kurûn-ı vüstaî bir câmia-i siyasiye [ortaçağa ait bir siyasî yapı]..."[2]

Erken Cumhuriyet bitmeye yüz tutarken tarihle, hususen Paris'ten kalma ilgilerle maddî tarihle, siyasî tarihle yakından alakalı iddialı bir isim olarak Akçura'nın, eli arkasında ve rahat bir eda takınarak kurduğunu tahmin edebileceğimiz bu cesur cümle, aslında düşünce olarak veya fiilen biten/bitirilen bir dünyaya, bir tarihe, hatta bir tarih fikrine imada bulunduğu kadar yeni başlayan/terviç edilen bir anlayışa ve tarihe de işaret ediyor.

❁

İstitrat: Düşünce tarihindeki farklılaşmaları, değişmeleri, kaymaları ve kırılmaları en güvenilir şekilde takip edebileceğimiz bölgelerden biri kavramların ve ifadelerin hiyerarşisi yani sıradüzenidir. Aynı kavram ve ifadenin sıra(lama)sı değişirken/değiştikçe düzenekler ve nizam da değişir, dönüşür. Düşünce tarihçisi bir de kavram ve terimlerin yükselmesini yahut büzüşmesini, hatta sapmasını görmek ve takip edebilmek için tariflerindeki oynamalara dikkat kesilmek zorundadır. Kavramın anlam dünyası daralıyor mu, genişliyor mu? Netleşiyor mu gölgeleniyor mu? Tarife giren çıkan lafızlar ve sıfatlar neler?

Kriz dönemlerinde hiyerarşilerin ve tariflerin daha bir problemli hale geldiğinde şüphe yok. Bu durum hem krizin neticesi hem de paradoksal olarak sebebidir. Kriz tarifleri ve hiyerarşileri değiştirir, bozar, tarif ve hiyerarşiler değiştikçe kriz derinleşir veya yeni krizler ortaya çıkar. Krizin çözülmesi veya aşılması dediğimiz şey yeni hiyerarşilerin kurulup yerleşmesi, yeni tariflerin yapılması, daha da mühimi bunların bir bütünlük arayışı içinde yapılandırılmasıdır. *İntehâ*.

❁

Öyle ise önce bir kriz döneminde kurulan Akçura'nın cümlesinin hiyerarşisine ve tarifte geçen dört unsura bakalım: Osmanlıyı tanımlamak için ilk kullanılan sıfat Türk gelenekleriyle ilgili. Sonra İslâm şeriatı geliyor. Ardından Roma (Bizans) müesseseleri, nihayet ortaçağa aitlik.

Devlet-i Aliyye, Osmanlı Devleti, Memâlik-i Mahrûse-i Osmaniye gibi yaygın, "yerli" ve itibarlı terkipler dururken hatip tarafından "Osmanlı İmparatorluğu" gibi "yabancı" bir ifadenin tercih edilmesi o gün için (bugün için de) siyasî ve fikrî anlamları olan bir tercihtir şüphesiz. Kendi tarihine karşı da mesafeli ve tarafsız durma tercihi...

Türk geleneklerinin Osmanlı Devleti tarifi için birinci sırada zikredilmesi ise elbette Akçura'nın genel düşünce dünyasıyla, Türkçü-Turancı fikri-

2 Akçuraoğlu Yusuf, "Türk Milliyetçiliğinin İktisadî Menşelerine Dair", *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale* kitabı içinde, İstanbul, Yeni Matbaa, 1340-1924, s. 141 (konferans metninin tamamı s. 141-68).

yatıyla alakalı olduğu kadar konjonktürel bir şey. Akçura'nın içinde yer aldığı milliyetçilik hareketlerinin bir kanadı İslâmiyet öncesini, yeniden tanımlanan "Türk"ü ve kavmî olanı öne çıkarıyor. Bu metin diyelim ki bir asır önce yazılmış olsaydı böyle bir unsur ya hiç zikredilmeyecek veya başka şeylerin içinde/yanında bir şekilde zikredilse yahut ima edilse bile herhalde ilk sırada yer bulamayacaktı.

Şimdi ikinci sırada yani az da olsa geriye itilmiş olarak zikredilen "İslâm şeriatı"nın da, Osmanlı tarifine girmesi muhtemel bütün unsurların temel istinatgâhı ve hakim rengi makamında ve ilk sırada bulunacağında herhalde şüphe yok. İfadeyi de böyle soyulmuş, hissiyatsız, hürmetsiz olarak değil "din-i mübîn-i İslâm", yahut "şeriat-ı garrâ-yı İslâmiye" gibi kültürel olarak giydirilmiş, âdâba uygun, daha sıcak ve vurgulu kalıplarla görecektik.

Yeni şartlarda veya kriz ortamında Osmanlı Tarihi'nin Akçura'nın yahut bizim neyimiz olduğunu görmek için asıl bakılması gereken son iki unsurdur şüphesiz; yani Osmanlı müesseselerinin Roma (Bizans) müesseselerine dayanması, onlardan bariz bir şekilde etkilenmesi ve nihayet ortaçağa, karanlık çağa ait bir yapı olması meselesidir. Gerçekten bu iki unsurun tarifin içine nasıl bu şekilde ve bu rahatlıkta girdikleri kronolojik olarak da, tarih anlayışından öte tarih psikolojisi itibariyle de tetkike değer bir husustur. Milliyetçilik hareketleriyle birlikte "yeni kendi"ni arayan bir dimağın yakın ve uzak tarihini yabancılara atfetmesi, "geçmiş"in yeni zamanda hantallaşmış, yük olmaya başlamış tortularından kurtulma psikolojisi dışında anlaşılması zor olsa gerektir. Zaten o dönemde ve bugün Ortaçağ dediğiniz zaman sadece bir zamana işaret etmiyorsunuz, aynı zamanda menfi ve karanlık bir döneme atıfta bulunuyorsunuz.

Modern dönemde mazi/geçmiş kavramının istikbal/gelecek karşısında önemsizleşmesi, karartılması gibi bir şey bu. Anlaşılabilecek tarafları kadar problemleri de var. (Tarihçilikte Akçura'dan da etkilenen Fuat Köprülü'nün *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi* başlıklı kitap hacmindeki makalesi –sonra kitap olarak da basılacaktır– oryantalistlere olduğu kadar fahri hocalarından Akçura'ya da cevap ve tenkit olmalıdır).

Zamanın, tarihin parçalı hale gelmesi, bütün zamanın birimleri olarak bugün, dün, yarın (an, mazi, istikbal) arasındaki irtibatların ve devamlılıkların tahrip olması bundan, tek başına istikbalin/geleceğin öne çıkması, azmanlaşması da...

"Maküs Talihi Yenmek" Yahut Tarihi Karartmak...

Ünlü karikatürist Cemal Nadir Güler'in *Amcabey* dergisinde (II/48, 30 İlkteşrin 1943) çizdiği karşılıklı "ne idi, ne oldu?" tabloları 1924 sonrası Cumhuriyet devrinin yazılı ve sözlü yaygın bir geleneğini, bir tarih anlayışı ve anlatımını çizgilerle sürdürüyor. Tarih, Osmanlı tarihi eski, demode, geri, şarkvari ve kara, karanlık. Şimdi, Cumhuriyet tarihi ise modern, bilimsel, ileri, medeni, Avrupai ve beyaz, aydınlık."

Eski ve tarih aynı zamanda dinî demek. Çizimlerde dinî olanı bazan medrese ve tekke, kafesli ev bazan sarık, fes, hoca veya başörtüsü, çarşaflı kadın temsil ediyor. Aynı zamanda laik demek olan yeniyi ise okul, bilim, Avrupai kadın ve erkek kıyafetleri, modern binalar, tren, hatta futbol maçı temsil ediyor.

Hem eskiyi hem de yeniyi tasvir eden çizgilerin gerçeği ne kadar yansıttığı çok da önemli değil, önemli olan etkili, dayanıklı ve olumsuz bir tarih ve Osmanlı imajı yaratmak, bunun üzerinden Cumhuriyeti meşrulaştırarak savunmak, yüzünü ağartmak, yerleştirmek, tebcil etmekteki başarısı.

Alttaki çizim ise 1970'lerin başlarında bir ders kitabı için hazırlanmış. Boğaz köprüsü de devreye giriyor. Mantıkta ve sunum biçiminde değişen pek bir şey yok.

Ders kitabında böyle verilen "geçmiş ve tarih" öğrencilerin kafasında ileride nasıl bir alan olacak dersiniz?

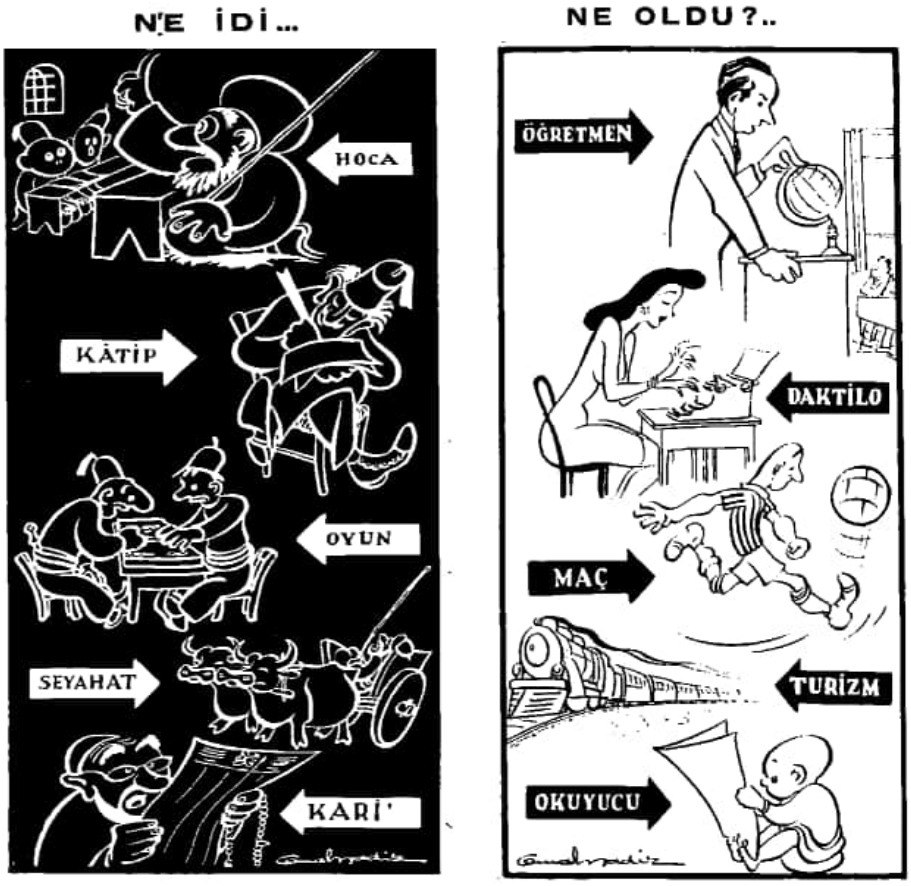

Kritik bir dönemin ve zor bir tarihî akışın, "seyl-i hurûşân"ın içinden gelen Akçura elbette bu fikirlerde yalnız değil. Yeni devrin bir aydın grubuna tercümanlık yapıyor. Benzer unsurları biraz farklı hiyerarşilerle ihtiva eden bir başka "tarih" metni olarak Celal Nuri'ye bakabiliriz:

> "(...) Biz de evvel be-evvel kendimizi, tarihte kendimizi bilmeliyiz ki ona göre mübareze-i hazırada kâhir [bügün yapılacak savaşlarda galip], tecârib-i âtiyede [gelecekteki mücadele tecrübelerinde] de muzaffer olalım.
> Tarih-i Osmanî itiraz kabul etmeyecek bir surette;
> 1. Tarih-i İslâmın,
> 2. Tarih-i Turan'ın,
> 3. Tarih-i Rum'un [Bizans'ın]
> mâbadidir [devamıdır]. Tarihimizin cüzûr ve menâbii [kökleri ve kaynakları] İslâm, Türk, Roma tarihleridir. Tarih-i Osmanî ırk itibariyle Türk tarihinden, zaman nokta-i nazarından İslâm tarihinden, mekân haysiyetiyle Roma tarihinden münşe'abdır [ortaya çıkmıştır]. İslâmın müessesâtı, Turanın seciye-i asliye-i cengâverânesi, Roma'nın kalem-revi [idare ettiği toprak parçası] birleşmiş, Osmanoğullarının liva-yı muvaffakiyeti altında meydana bu heyet ve millet gelmiştir (...)"[3].

Peşimizi Bırakmayacak Sorular

3 Celal Nuri, "Tarih-i Osmanî'nin Mâkabli", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, sayı: 1, 27 T.evvel, 1332, s. 6.

Yusuf Akçura yahut kısmen Celal Nuri bu tarif ve hiyerarşi ile Osmanlı tarihini kendisi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti ve tarihi için devamlılığı olan, yaslanılabilecek kuvvetli bir unsur haline mi getiriyordu yoksa bu uzun tarihi, dolayısıyla kendisini değiştirerek, yer yer biçimsizleştirerek, zayıflatarak, değer itibariyle aşağıya çekerek tasfiye ile mi meşguldü? Cumhuriyetin ideolojik tarihçiliği Osmanlı Devleti tarihini devredışı bırakarak, zaafa uğratarak, daraltarak kendini, kendi tarihini güçlü hale getirebilir mi idi?

Yeni tarih kurguları, diyelim ki Türk Tarih Tezi bilinen, bilerek atlanan bu sorunun içinden çıkıyor.

Bu dar ve daraltıcı tarih anlayışını Akçura ile, milliyetçi-Türkçü düşünce ile sınırlı görmek elbette yanlış ve yanıltıcıdır. İslâmcı çizgiden giderek daha fazla insanın ağızında dolaşan, çokça kitap ve yazıda tesadüf edilen "Emevî İslâmı" da böyle bir tarihsizlik (ve talihsizlik). Çünkü bu tavsifin içinde sadece Emevîlerden küçük bir kesit yok, Abbasîleri, Osmanlıları da içine alan bütün bir İslâm tarihi var.

Bu fikirler meşru ve olması gereken bir tarih tenkidi değil büyük bir tasfiye, ciddi bir kafa daralması. Bir başka şekilde söylersek problem tenkitte değil daralma ve fakirleşmede... Çağdaş İslâm düşüncesinde bu dar ve daraltıcı tarihin dışarda tuttuğu tek bölge uzun İslâm tarihinden

ve İslâm öncesinden koparılarak yeniden tanımlanan ve kurgulanan asr-ı saadet; Hz. Peygamber ve edeben dört halife devri. Parçalı ve irtibatları kopuk tarih burada da karşımıza çıkıyor. (Bu yeni tarih fikrinin Kur'an'daki tarihî malumata, Hz. Peygamber'in hayatına, İslâmın ilk dönemlerine dair ilgiyi artırdığında şüphe yok, müsbet tarafı da budur, fakat İslâm tarihini bir bütün olarak görme ve kuşatmada ortaya çıkan usul ve muhteva problemleri bugünü de yeteri kadar anlama ve kuşatmada ciddi zaafiyetlere sebebiyet verecektir).

Nitekim II. Meşrutiyet yıllarında, ilmiye ve tarikat mensupları arasında bile Emevîlerle başlayıp 1908'e kadar gelen uzun İslâm tarihini istibdat yani dinen gayrımeşru yönetim ve dönem olarak gören çokça müellif ve metne sahibiz. Meselâ İskilipli Atıf Efendi, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi bunlar arasındadır.

Şu metinlere birlikte bakalım:

> "(...) Asırlardan beri şarkta ve bütün cihan-ı İslâm'da hükümran olan istibdad-ı idare, dindaşları birbirinden ayırmış, kardaşları yekdiğerine düşman etmiş, müminleri birbirine boğdurmuş, kalem-rev-i İslâmı [Müslümanların yaşadığı bölgeleri] dindaş kanıyla sulanmış bir mezbaha-yı hûnîne [kanlı bir mezbahaya] çevirmişti (...)"[4].
>
> "(...) Emevî, Abbasî, Osmanî halifelerinin inhitat [gerileme] devirlerinde asabiyet, *zulm u istibdat, fisk u sefahete* tehavvül ederek hem kendileri ve hem memurîn-i hükümet kuyûd-ı şer'iye ve diniyeden tecerrüd eyleyip [dinî kayıtlardan kendisini dışta tutup] keyfî icraata, gadr u hıyanet üzre icra-yı umûr eylemeğe [iş görmeye] başlamışlardır"[5].
>
> "Biz *istibdat* dedikçe, hatırımıza yalnız Abdülhamid-i Sâni'nin rub' [çeyrek] asırlık saltanatı geliyor. Halbuki *Emeviye'nin galebesiyle beraber*, yani *bin bu kadar sene*dir, Müslümanlar, *pek kısa ve az müstesnasıyla* hep istibdat ile idare edilmişlerdir. Kâh yalnız *istibdad-ı idarî*, kâh *istibdad-ı dinî* ve bazen her ikisi birleşerek milleti *esir*e, vatan-ı İslâmı *harabe*ye çevirmiştir. İşte bu medid edvar-ı istibdaddır [uzun istibdat devirleridir] ki bütün Müslümanlara fena istidadât îras etmiştir [istidatlar miras bırakmıştır]. Fakr u meskeneti tebcil, riya vü kitmanı tecviz, itaat-ı mutavaata vesaire gibi" (vurgular bizim)[6].

(Okuyucularımız arasında Ali Şeriati'nin Emevî İslâmı vurgusundan ayrı olarak Ali Şiası-Safevî Şiası ayırımını hatırlayan var mıdır acaba? Bu da modern İslâmcı Şiî düşüncede tarihsizliğe ve talihsizliğe giden yahut tarih fikrini parçalayan bir başka yol).

Bilinen bir şeyi tekrarlayarak hatimeye yaklaşalım; bütün kuvvet ve zaaflarıyla tarihini üstlenemeyen ve taşıyamayan kişi ve topluluklar tarihte kendisi olarak kalamaz. Onun için tarih ayrıca belini büken ağır ve hantal bir yüktür artık. Atsan atılmaz, satsan satılmaz cinsinden...

4 "*Sebilürreşad* Dokuzuncu Cildine Başlıyor", *SR*, IX/209, s. 1 (23 Ramazan 1330/23 Ağustos 1328).

5 İskilipli Mehmet Atıf, "Medeniyet-i Şer'iye...", *Beyanü'l-Hak*, VI/156, s. 2766 (12 C. evvel 1330/16 Nisan 1328).

6 Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, "Fenalık Nerede?", *Hikmet*, nu. 34, s. 1-2 (5 Zilhicce 1328/25 T.sani 1326).

Tarihi Kim ve Nasıl Temsil Edecek?

Turgut Özal Türkiye'de Türkiye'ye ait herhangi bir tarihi temsil eder mi? Meçhul. Fakat 29 Aralık 1988 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan, sanatçı Ali Ulvi'nin karikatüründe güya muhafazakârlığın temsilcisi Özal Osmanlı padişahı veya yeniçeri kılığında çizilmiş.
Sebebi basit; *Cumhuriyet* gazetesine/Cumhuriyet'e muhalefeti ancak Osmanlılar/eski tarih yapabilir!
Kendi tarihini dışlamak, onu başkasına/karşıtlara/muhaliflere temsil ettirmek tenkit yahut redd-i miras olarak görülebilir mi?
Bir soru daha var: Tarih kişilerin ve milletlerin peşini bırakır mı?

İlmiyeden, üçüncü Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki kendini de katarak birkaç nesle tercümanlık yapıyor:

> "Benim neslimin büyük günahı tarihini bilmemek, tarihine inanmamak ve bilhassa tarihinde kendinden bir şey devam ettiğine inanmamaktı. Gördüğümüz feci terbiyenin tesiri altında [tarihi] bir mezar ve bütün vekâyii [tarihî olayları] birer ceset gibi düşünüyorduk. Mazimiz bir dağdı; onu çıkmıştık, şimdi inmekle meşguldük. Ve talihin bizi iniş tarafında dünyaya getirdiğine kızmaktan başka yapacak bir şeyimiz yoktu"[7].

Herhalde kızarak yahut üzülerek maküs talihin ve ceset haline gelmiş tarihin üstesinden gelinemez... "Yaratıcı bir hamle"ye ihtiyaç var.

7 Ahmet Hamdi Akseki, *Askere Din Kitabı*, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1946, s. 345. Tarihin "mezar ve ceset" kelimeleriyle ifade edilmesi Tevfik Fikret'in tarih için kullandığı "kitab-ı köhne"sini ne kadar da hatırlatıyor! Yırtılır ey kitab-ı köhne yarın / Medfen-i fikr olan sahifelerin.

OSMANLILARI TASFİYE EDEN BAŞKALARI MI, BİZ Mİ?

Türkiye'de yakın ve uzak Osmanlı tarihi (ilave etmekte bir mahzur yok, aynı zamanda Türk tarihi) anlayışlarının ve buna dair bilgilerin, araştırmaların, yorumların iyi bir seviyede ve meselenin hak ettiği genişlikte, derinlikte olduğunu sanırım kimse söylemeyecektir. Hele ölçü olarak mevcut birikimin Türkiye'yi taşıma kapasitesi merkeze alınırsa... Buna karşılık memlekette kime sorsanız Türkiye'nin büyük ve şerefli bir tarihe, farklı coğrafyalardan, kültürlerden biriktirerek getirdiği geniş bir tecrübeler hazinesine sahip olduğunu söyleyecektir. Halkın hissiyatına hitap eden ideologlar ve siyasetçiler, parçalı ve çatışmalı tarihten medet umarak daha fazlasını da telaffuz edecektir.

Birbirini kesen bu iki hüküm ve "gerçeklik" nasıl oluyor da bu kadar kolaylıkla ve uzun süre yanyana, içiçe bulunabiliyor ve dahası birdiğerini besliyor? Belli ki ya iki hükmün bağlamları, ölçüleri, sebep ve gerekçeleri yahut mayalandıkları dimağlar aynı değil veya seviyeleri düşük yahut zıtların, zıtlıkların izdivacı sözkonusu. Belki de tarihten ne anladığımızla yahut tarihten kaçışımızla alakalıdır bu durum.

Her halükârda üzerinde durulması gereken hususlar var:

Tarihin, tarihin algılanma ve yorumlanma biçiminin birkaç kademesinden bahsedilebilir; en altta olanı herhalde hissiyat ve hamaset kademesidir. Bunun üstünde, bir bilgi ve ilim alanı olarak tarih fikri ve idraki var. Bir de daha yukarılarda işleyen, daha kuşatıcı, daha imkânlı tarih felsefesinden söz edilebilir.

Büyük kalabalıklar için tarih problemsiz işleyen, tektip bir hissiyat ve hamaset dünyasıdır. Hesabı verilebilir bir bilgiden ziyade tevarüs edilegelen bir malumata, bir kabule, zamanüstü bir duyuşa yaslanır. Bir bütünlüğü vardır fakat bu bütünlük bir tahlilin neticesi değildir, tabiri caizse farklılıklara odaklanmayan, parçaları ve renkleri görmeyen, boşlukları olmayan bir bütünlüktür bu. Belki aynı zamanda bir efkâr-ı umumiye, bir hissiyat-ı umumiye, bir maşeri vicdan...

Eğitimli insanlar, aydınlar ve akademisyenler için tarih hesabı verilebilir bilgilere istinat eden, yatay ve dikey mukayeselerle, muhakemelerle yürüyen, bunlar üzerinden bütünlüğe ulaşmayı deneyen bir ilim ve fikir alanı olacaktır/olmalıdır. Bir yukarıda ise tarih felsefesi var; orada daha uzun bir zaman ve mekân tasavvuru, bir insan ve zihniyet manzumesi ve bir coğrafya, bir millet, belki bir ideal ve inanç, bir metafizik ve varoluş biçimi..., dil başta olmak üzere diğer ilimlerle de irtibatlı olarak devrededir.

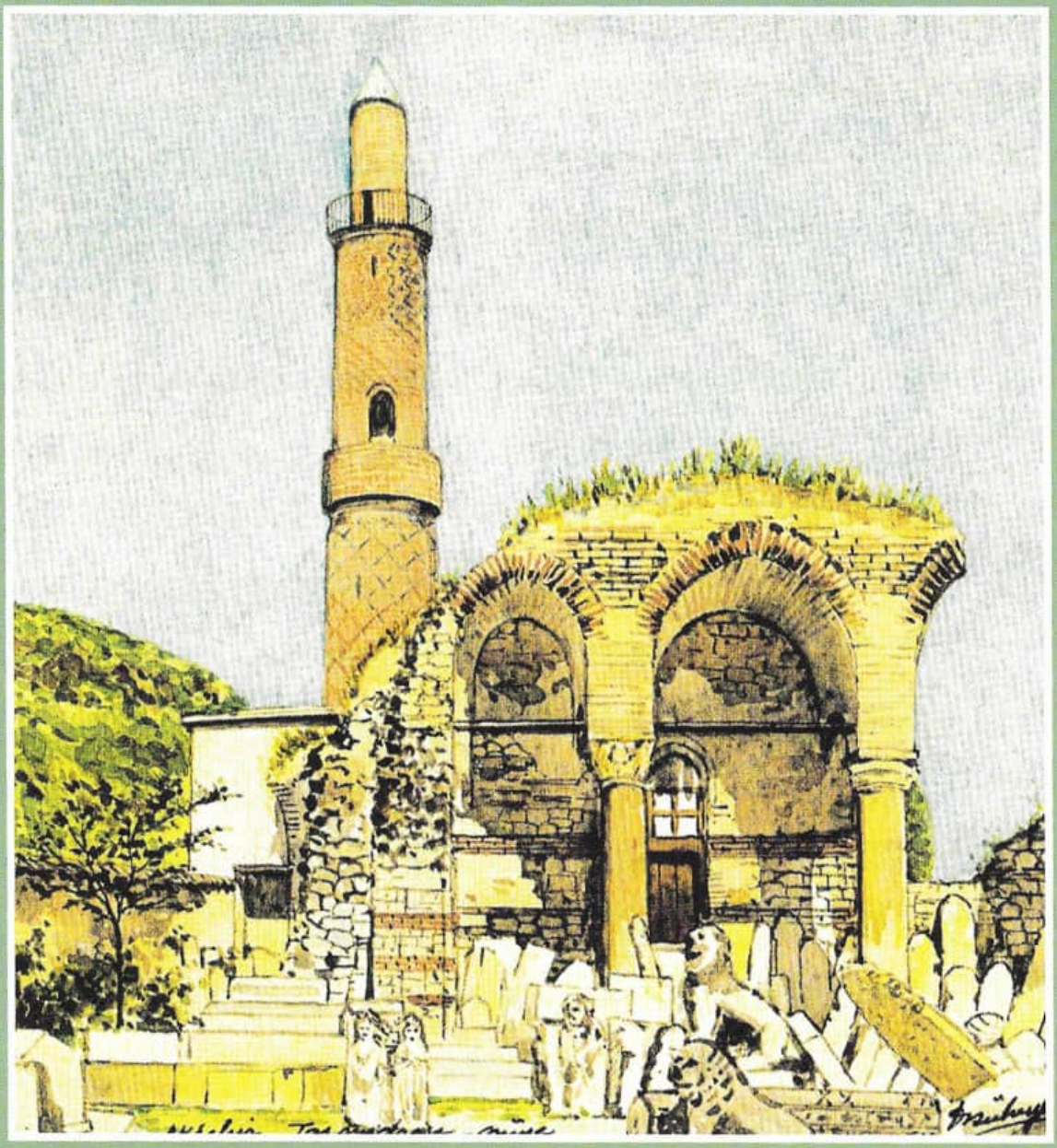

Bu kademeler birbirini dışlayan, birbirinden kopuk değil birbirini yukarıya çekerek tamamlayan irtibatlı kademelerdir (öyle olmalıdır). Onun için bir üstteki alttakileri önemseyerek bünyesinde taşır ve farklı bilgi ve yorumlarla geliştirir, bir yukarıya çeker. Yukarıda olanlar en alt kademelere inebilecek, onunla irtibat kurabilecek, onlara doğru ağacak bir konuma ve gözeneklere sahiptir.

Osmanlı (ve Türkiye) tarihi için memleketimizde (daha çok) hangi kademe işliyor acaba? Birbirleriyle irtibatları ve geçişkenlikleri nasıl? Eğitimli insanlar yaygın olarak halkta var olan tarih hissiyatını ve anlayışını önemser ve onu (kendini) anlamaya çalışır mı? Tarih sözkonusu olduğunda aydınların ve tarihçiler dahil akademisyenlerin kafası fikir ve ilimle uğraşanların ölçü ve elemanlarıyla mı çalışıyor yoksa malumatları biraz daha fazla bir hissiyat ve hamaset seviyesi yahut ideolojik çerçeveler mi hükmünü yürütüyor? Meselâ ilim adamları Sultan Abdülhamit, İttihatçılar ve Cumhuriyeti kuran kadroya hangi seviyedeki gözlüklerle bakıyor, bakabiliyorlar? Soğukkanlılık ve objektiflikten geçer not alabilirler mi?

Bu soru ve sorgulamalar muhtemelen cevaplardan çok boşluklarla yahut yeni sorularla karşılaşacaktır.

Süheyl Ünver'in fırçasıyla Akşehir'deki (Konya) Taşmedrese. Tablonun altında "müze" kelimesi de yazılı. 1965 yılında Arkeoloji Müzesi oluyor. Abidevî minaresinden anlaşılacağı üzere burası sadece medrese değil, camisi, türbesi, haziresi de olan bir külliye. Harap vaziyette, kubbesinde otlar bitmiş. Avlusu öteden beriden toplanmış onlarca tarihî unsurla dolu. Kim ne bulduysa gelip atmış gibi... Ve gelişigüzel... Halbuki herbiri altın değerinde. Fakat Süheyl Hoca çizimiyle onu "iyileştirip güzelleştiriyor".

Düşmanı Dışarıda Aramak...

Arnold Toynbee'nin "Osmanlı yıkılmış, çökmüş bir devlet/medeniyet değil durdurulmuş bir devlet/medeniyettir" sözü ne kadar bir gerçeğe işaret ederse etsin bizim tarafımızda aynı zamanda yanıltıcı hatta köreltici bir özelliğe ve vurguya sahiptir. Osmanlı tecrübesini daha ziyade hissiyat düzeyinde ve Cumhuriyet ideolojisine karşı savunanların bütünüyle sahiplendiği, bazan bir savunma aracı ve silah olarak kullandığı bu teşhis ve tesbit ana mantığı itibariyle asırlara hükmederek gelen bir siyasî-kültürel yapıyı durduran (tasfiye eden) kişiler/kurumlar/devletler olarak sadece yabancılara-dışardan birilerine, kendinden başkasına, düşmana odaklanıyor, büyük ölçüde onları öne çıkarıyor.

Bu ne kadar doğru bir yaklaşımdır ve yakın-uzak ta-

rihimizde olup biteni (aynı zamanda bugün ve yarın olup bitebilecek olanları) yerinde ve ağırlığında anlamayı ne ölçüde mümkün kılar? Hâlâ farklı renk ve şekillerle tedavülde olan ve yine şüphesiz bir gerçekliğe de işaret eden "yedi düvelle savaşmak/yedi düvelle baş etmek" sloganı da böyle dar ve problemli bir daire içinde işleyip duruyor olmalı.

Ara bir soru daha sorarak devam edelim: Düşmanı dışarıda aramakla çözümü dışarıda aramak arasında kuvvetli bir ilişki var mıdır dersiniz?

❁

Osmanoğullarının ve devletin üst kademelerindeki zevatın yetersizliklerini ve yenilenme ihtiyacını hissetmeye başlamalarının tarihi imparatorluğun tasfiyesinden yaklaşık üç asır kadar geriye gidiyor. Buna Osmanlı yapısının kendinden, kendi güç ve iktidarından, entelektüel kapasitesinden şüphe etmeye başlaması ve belki gittikçe büyüyen bir tükeniş/ölüm (*inkıraz*, çöküş) korkusu içine düşmesi de diyebiliriz. Uzun bir süreç... (Şimdilerde yine sık duyduğumuz *beka* fikri oralardan geliyor).

"Islahat" ve "Tanzimat"ın, eski "iyi" zamanlara (*kanun-ı kadîm*e) dönmek yahut inkırazı durdurmak için baş vurulan iki mefhumun her ikisi de İslâm ve Osmanlı kültür atlasında çok önemli ve derinliği olan tecrübelere ve birikime işaret eden kelime-kavramlardır. Dıştan bakıldığında şüphe ve korkunun, şimdi yeniden yorumlanan bu kavramlar üzerinden iç dinamikler devreye sokularak aşılacağı intibaı edinilecektir.

Bu intiba eksik ve yanıltıcıdır, çünkü olan tam bu değil. Hiç değilse bazı konularda "merci-i taklit" olma seviyesine yükselen "diyar-ı küfr"e, Avrupa dünyasına uyarlanma gündeme gelecek ve öne çıkacaktır. Nitekim Osmanlı bürokrasisi de bu iki "büyük" kelimeyi batı dillerinde ifade etmeye kalktıklarında "*moderne-modernisation, réforme*" kelimelerini de kullanıyorlar.

Siyasî yapıdan kurumlara, hukuktan eğitime, dinden dile, ahlâktan gündelik hayata kadar hemen bütün alanlara sirayet eden ve paralel olarak tasfiyeyi gündeme taşıyan "ıslah" ve "tanzim"in birbiriyle irtibatlı iki büyük ayağı var. Bunlardan biri Osmanlı siyasî, hukukî ve malî yapısını, eğitim sistemini modernize etmek, Avrupa ile uyumlu hale getirmek, diğeri de kurucu ve yaşatıcı üst fikir ve inanç olan İslâm dinini, İslâm tarih tecrübesini, kültür ve ahlâkını anlama, yorumlama ve yaşama biçimleri bakımından "tadil ve tashih etmek", değiştirmek, dönüştürmek.

Dinî alandaki yenileme/uyarlama (*tecdid, ihya, ıslah*) meselesi nazik ve hassas bir konu olduğundan ve "dinde reform"u çağrıştıracağı için resmi belgelerde dinî meseleler için ıslah/at kelimesi telaffuz edilerek

Cumhuriyeti Kimler İlân Etti?

Kalabalık fotoğrafın altında "Bergama'da Cumhuriyet'in ilânı, 1339" ibaresi yazılı. "Hilafetçi" ve panislamist bir politika ve söylemle yürütülen Milli Mücadele kazanılmış olmasına rağmen Osmanlı Devleti tasfiye ediliyor, yeni bir devlet kuruluyor. Padişahın "bendeleri" Cumhuriyetin ilânından önce saltanata-Osmanlı hanedanına, kısa bir zaman sonra da hilafete son veriliyorlar. Ardından İstanbul da payitaht olmaktan çıkıyor.

Cumhuriyetin ilânı merasimlerine katılanlar arasında Osmanlı bakıyesi her sınıftan, her meşrepten insan var. Günahı vebali başkalarına atmak boşuna, herkes hepimiz oradayız. Medrese ve tekke mensuplarının, âlim ve şeyhlerin resmi kıyafetleriyle en ön safta yer alması bugünün ve dünün yaygın bakışaçıları ve yorumları üzerinden garip karşılanabilir. İşin aslı hiç de öyle değil halbuki. Ayrıca şunu da söyleyelim ki bu fotoğraf istisnai bir fotoğraf değil; birçok şehirde ve kasabada yaklaşık aynı tablo, aynı-benzer insan unsurlarıyla var. O zaman soralım: Osmanlıyı kim tasfiye ediyor? Bu bir netice diyeceksiniz, haklı olarak. Fakat sorular peşimizi bırakmayacak: Bu neticeyi kimler hazırladı, Osmanlıların payı ne kadar?

Akbaba'nın kapağından verilen Ramiz Gökçe'nin karikatüründe ise iyice yaşlanmış ve kadidi çıkmış, "hasta adam", arkasındaki yazıya göre "Osmanlı Tarihi" Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü merasimlerini pencereden görünce, "Altı yüz sene yaşadım, bu kadar güzel, bu kadar sevinçli gün görmedim. Ne mutlu" diyecektir.

AKBABA

Cümhuriyetin onuncu yıl dönümünde:

OSMANLI TARİHİ

dile getirilmiyor (halbuki ulema ve aydınlar bunu kullanmaya çoktan başlamıştır). Benim görebildiğim kadarıyla üst bürokrasinin dilinde dinî ıslahat en yaygın şekilde "tashih-i akâid/tashih-i itikat" gibi çok yumuşak ve makul bir terkiple, görünüşte alt bir çerçevede ifade ediliyor. (Mektepleşme süreçleriyle birlikte daha çok karşımıza çıkacak olan bu terkip Sultan II. Abdülhamit devrinde mekteplerdeki yeni/modern din ve ahlâk derslerinin programları ve muhtevaları tartışılırken en yaygın kullanma düzeyine çıkacaktır).

"Tashih-i itikad"ı umumiyetle yapıldığı gibi Şiî ve Alevîlerin, heterodoks unsurların Sünnîleştirilmesi olarak anlamak çoğu yerde yanlış, en azından eksiktir. Kastedilen şey Sünnîler dahil, özellikle yeni yetişecek nesillerin modernleşme ile (daha) uyumlu yeni din anlayışına, Yeni Selefîliğe yakınlaştırılması, bunun tabiî bir neticesi olarak Halk Müslümanlığından uzaklaştırılmasıdır. Bu sebeple halkın ve yetişmekte olan gençlerin dini ve ahlâkı, âdâb-ı muaşereti ve hayatın anlamını öğrendiği kitaplarda ciddi bir değişme olacaktır. Sultan Abdülhamit döneminde okullarda okutulan din ve ahlâk dersleri için yazılmış kitaplar bu bakımdan dikkat çekici hususiyetlere sahiptir[1].

1 Bu konuda iyi bir çalışma için bk. Mahmut Dilbaz, *Dindar Modern İtaatkâr-Sultan II. Abdülhamit'in Eğitim Politikalarında İslâm Meselesi*, İstanbul, Dergâh Yay., 2021.

Tasfiye Var, Tasfiye Var...

Osmanlılarda ve İslâm dünyasında, batı Avrupa tecrübesinden farklı olarak hem dinî alanı modernleştiren hem de modernleşmeye dinî bir kimlik ve renk katan bu süreci ve bu anabaşlıkları tafsil etmek bu yazının konusu değil. Şimdilik vurgulamak istediğimiz şey uyanış ve silkinişi, kurtuluş ve devamlılığı sağlamak (*intibah, necat* ve *beka*) amaçlı olarak "tasfiye"nin, düşmanların taleplerine paralel olarak veya kendi kararlarıyla bizzat Osmanlılar eliyle başlatıldığı ve sarayın, padişah-halifenin, erkân-ı devletin öncülüğünde yapıldığı, nihayet iki-üç asır Müslümanlığa ve Müslüman "halka rağmen" ısrarla yürütüldüğüdür ("Halka rağmen halk için" düşünüp iş yapmak yahut yenilikleri yukarıdan aşağıya doğru dayatmak –otoriter modernizasyon– sadece Cumhuriyet devrine has bir şey değil).

Burada bir başarı da var şüphesiz, bazı konularda bu başarıya büyük sıfatı bile eklenebilir. O sayededir ki iki-üç asır süren/sürebilen uzun ve belki istisnai bir süreçten bahsedebiliyoruz. Ayrıca bu tercih ve uygulamalar manzumesi sayesinde devlet küçülerek, büzüşerek, büyük kayıplar vererek, maddî-mânevî ağır bedeller ödeyerek, sistem ve rejim değişikliğine giderek de olsa varlığını sürdürmeye muvaffak olmuştur.

Tasfiye kelimesinin hoş bir "anlam rahatlığı ve elastikiyeti" de var; çünkü

hem devredışı bırakmak, ortadan kaldırmak, hesabını görmek mânasına geliyor hem de saflaştırma ve tortulardan, hantallıklardan kurtulma, kenara köşeye ilişmiş fazlalıklardan, siklet verici ağırlıklardan, maddî-mânevî kirlerden arındırma anlamına sahip. Safa mânası da cabası!.

Lozan Antlaşması'ndan sonra Cumhuriyet idaresinin ve ideolojisinin özellikle geniş mânasıyla dinî alanda Osmanlı modernleşmesinden radikal bir kopuşla ayrıldığını biliyoruz. Yine de Osmanlıyı ve Osmanlı modernleşmesi tecrübesini de tasfiye eden radikal düzenleme ve uygulamaların, mevzuatın, inkılap kanunlarının hemen hepsinin arkasında yarım asır, bir asır, bazıları için daha fazla geriye, Osmanlı modernleşmesi dönemlerine, tecrübelerine giden bir arayışlar, müzakereler ve münakaşalar tarihi vardır. Birinci Cihan Harbi'ne girme kararını alan Osmanlılar tasfiye sürecine girdiklerini bilerek Mondros Mütarekesi'ne, Sevr'e, eldeki verilere bakılırsa Milli Mücadele'ye, hatta yeni bir devlete de hazırlanıyorlardı. Milli Mücadele ve Cumhuriyet idaresi bir bakıma bu fikirler ve hazırlıklar sayesinde mümkün olabildi.

Milli Mücadele'nin ardından 1922 Kasımında Osmanlı Devleti'ni, Osmanlı hanedanını tasfiye eden Birinci Meclis sadece Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi paşalardan müteşekkil değildi, orada ilmiyenin her seviyesinden, tarikatların her kademesinden çokça zevat vardı (Meclis'te oranı en fazla olan grup medrese ve tekke çıkışlı olanlardan müteşekkildi), Milli Mücadele kahramanları orada idiler, sonradan bir kısmı muhalefete geçecek, bazıları mahkum, kimileri sürgün yahut idam edilecek olan devletlü paşalar, kalemşörler, şairler, edipler, hukukçular, ateşli hatipler, münevverler de Birinci Meclis'teki koltuklarında oturuyorlardı. Son büyük tasfiye onların yani son Osmanlıların oylarıyla ve neredeyse ittifakla vukubuldu.

Tasfiyeye el kaldıranların önemli bir kısmı, yeni devletin dar kurucu kadrosu dahil Sultan Abdülhamit'in açtığı veya şartlarını iyileştirdiği okullarda okuyup "padişahım çok yaşa" nidaları arasında mezun olmuşlardı. Neredeyse hepsi padişahın bendeleri olarak onun iradesiyle göreve başlamış ve yüksek makamlara yükselmişlerdi.

Bu zaviyelerden Osmanlıların tasfiyesine bakınca sadece Lozan'dan sonra kurulan ve hilafeti kaldıran, Tevhid-i Tedrisat'ı çıkaran, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ni ilga ederek Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kuran... merkez olarak İkinci Meclis'e odaklanmak yanıltıcı ve eksik olabilir. "Demokratik" özelliği başta olmak üzere bazı hususiyetleri ve meziyetleri olan Birinci Meclis öncesini tasfiye bakımından sonrakilerden çok farklı değildir.

❁

Şark Meselesi'nin telaffuz edildiği Viyana Kongresi'nden, belki biraz daha öncesinden itibaren Osmanlıların tasfiyesi düvel-i muazzamanın masasında da, zaman zaman ilk sıralarda hep olagelmiştir. Bu bildiğimiz bir şeydir. Yeterince bilmediğimiz ve çoğunlukla atladığımız husus bu tasfiyeye süreç içinde bizim verdiğimiz destek yahut katkı, bir başka deyişle kendimizi tasfiyedir. "Biz"i tasfiyecilikten kurtarmak için dışarıyı veya bu taraftaki kahraman gözüken "hain"leri yahut düşmana çalışan "işbirlikçi"leri öne çıkarmak, onlar üzerinden "biz"i aklamak muhtemelen ideolojik bir beyan, bilgi ve anlama yetersizliği, bir çarpıtma, en iyimser ifade ile kuru bir teselli olacaktır.

Toplumların, insanların teselliye, aldanmaya da ihtiyacı olur derseniz bu doğrudur. Toplumsal fayda bazan gerçekleri, gerçekliği ıskalar. Ama nereye kadar ve ne adına?!

Sen Tarihin Neresindesin?

Müzakere etmeye çalıştığımız "tasfiye" probleminin önemli bir yüzü de bugüne, bugünün Türkiyesi'ne, bize bakıyor. Osmanlının tasfiyesinde ışığı ve aynayı sadece başkalarına/dışarıya/düşmana tutma alışkanlığı ve kolaycılığı Türkiye'nin bugün karşıkarşıya olduğu meseleleri ve devam eden tasfiyeleri hangi zeminde ve nasıl kavrayıp yorumlayacağımızı, anlama ve yorumlamamızın kapasitesini, doğruluk ve derinliğini de ciddi ölçüde etkilemekte, hatta bazan belirlemektedir. Bir başka şekilde söylersek neredeyse mutlaklaşan bu tek taraflı, tek boyutlu anlama ve açıklama biçimi, Osmanlının tasfiyesinden ötede veya onunla birlikte bugün Türkiye'nin her türden derin meselelerine nasıl bakacağımızı, nasıl çözümler üreteceğimizi, iç ve dış etkileri nasıl anlayıp nereye konumlandıracağımızı da bir şekilde tayin ediyor.

Tasfiye bugün de bütün kıyıcılığı ve hoyratlığıyla devam etmekte. 1950'den bugüne (evet bugüne) Selçuklu-Osmanlı bakıyesi tarihî şehirlerin (İstanbul'un, Bursa'nın, Konya'nın, Kayseri'nin, Kastamonu'nun...), hatta mahallelerin, köylerin, sokakların, evlerin, mezarlıkların, buralarda devam edegelen bir dünya tasavvurunun, insanî münasebetlerin, kültürün, yaşama üsluplarının, dilin, ağacın, çiçeğin, suyun... sağ-muhafazakâr-mütedeyyin iktidarlar ve yöneticiler eliyle tahrip ve tasfiye edilmesi "kadîm medeniyetimiz", "şeref ve şanla dolu tarihimiz", "büyük ecdadımız" edebiyatları arasında vukubuluyor.

Bu çoğunlukla açık ve zaman zaman örtük tasfiyeyi de görmek lazım.

İşin bir de tarihçilerin ve siyasetçilerin pek ilgilenmedikleri ahlâkî boyutu

Tasfiye Bir Müsamere Yahut Bir Gösteri(ş) Mi?

Cumhuriyet ideolojisi Osmanlıların (yani kendilerinin) tasfiyesini bir ilkokul müsameresi gibi siyah-beyaz renklerle; eskiyi (Osmanlıları, kendi geçmişini) tamamen karartarak, yeniye bol ışıklar salarak anlatmayı tercih etti, bugün de ediyor. Tarihe, kendi tarihine birbirinden bu kadar kopuk parçalardan müteşekkil bir alan olarak bakmanın bir garabet hatta belki bir hastalık olduğu tartışma dışı olmalı. Fakat sağ-muhafazakâr-mütedeyyin kesimin muhalefet babında, benzer bir anlayışla bu siyah-beyaz tabloyu ters çevirmekten, bu yolla karaltıyı artırmaktan başka bir şey yap(a)mamış olması da bir o kadar dikkat çekici ve düşündürücü.

Yukardan bakınca ikisi aynı şey...

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1930'lu yıllarda hazırladığı "Eskiye Karşı Yeni" afişler grubunda yer alan propaganda tasarımlarından ikisi bu basit ve indirgemeci parçalı tarih anlayışını bütün teferruatıyla ve garabetiyle yansıtıyor. Tasarımcı "eski" mahkemede oturan hakimin arkasına "adl ü adalet"i emreden âyeti yazacak kadar fütursuzluğu ileriye götürerek...

Yeniyi (ve iyiyi) temsil eden şekil (gösteri-ş) dışında pek bir şey de yok. Hâlâ mahkeme ve adalet, hukuk işlerini çözememişiz. Sadede yani muhtevaya gelememek, doğruluk ve derinlik aramaktan uzak durmak herkesin problemi...

var; suçu, kötülüğü (diyelim ki tarihteki tasfiyeyi, bugünün kötü gidişini) öncelikle dışarıya hamletmek, başkalarına yüklemek gayrıahlâkî bir tutum ve davranıştır, insanı ve ferdi pasif ve iradesiz konuma yerleştirmektir. Ayrıca kolaycılıktır da...

Adama sorarlar; bütün bunlar olurken, hâlâ da olmakta iken "büyük" ecdadın nerede idi, "şerefli tarih"in varisi olarak sen neredesin?

Tarih yapan, tarihe şan veren millet nerede?

Zeyl: Tarih Kurumu'na Dair İki Not

Osmanlının tasfiyesi Cumhuriyet idaresinin ve ideolojisinin önemli vazifelerinden ve hedeflerinden biri olmakla beraber bunun her zaman tektip bir düşünme ve eyleme biçimi olmadığına da işaret etmek doğru olur. Tekpartili yıllarda Türk Tarih Kurumu'nun mühim projeleri arasında 7 ciltlik bir Osmanlı Tarihi yazdırmak da vardır. Belki daha da önemlisi bu tarih "Dünya Tarihi" içine önemli bir unsur olarak oturtulmaktadır. Elbette Türk Tarih Tezi'yle de irtibatlı olarak... "Dünya Tarihi" projesi içinde İran, Mısır, Hindistan tarihleri de vardı. Nitekim bunlar da yazdırıldı ve basıldı. Projede olmasına rağmen İslâm Tarihi ciltleri yazdırıl(a)mamış ve yayınlan(a)mamıştır.

Osmanlı Tarihi'nin Tanzimata kadarki döneminin telifi için İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi mutedil ve âlim bir insanın seçilmiş olması da başlıbaşına anlamlı ve hakkaniyetli bir tercihtir. Uzunçarşılı ayrıca sadece Osmanlı siyasî tarihini (6 hacimli kitap halinde 4 cilt) yazmakla kalmamış, Osmanlı müesseseleri tarihi sahasında saray teşkilatı, ilmiye teşkilatı, kapıkulu ocakları, merkez ve bahriye teşkilatı üzerine de yine Tarih Kurumu'nun yayınladığı önemli ve hacimli eserlere imza atmış, hâlâ değerlerini muhafaza eden bir külliyat ortaya çıkarmıştır. Osmanlı tarihçiliğini, özellikle Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti tarihçiliğini ciddi şekilde etkileyen ve değiştiren eserlerdir bunlar.

Uzunçarşılı tarihinin ilk cildine yazdığı sunuş yazısında sadece batılı müelliflerin kasıtlı hükümlerine ve yetersizliklerine işaret etmekle kalmamış, uygun bir dille Osmanlı tarihini benimseyen, sahiplenen bir yol da izlemiştir:

> "(...) Başvurduğum kaynaklar arasında pek az müstesnalarından sarfınazar, malesef yirminci asrın düşüncesine aykırı yani taassuptan dolayı garazkârâne yazılmış tarihlere ve mütalaalara da rastlanmaktadır. Bu eserler onbirinci ve onikinci asırlardaki Haçlı Seferleri esnasında görülen kaba ve mutaassıp bir zihniyetle yazılmış olup bugünkü ilim ve fen asrına uymuyor ve yakışmıyor. Bu garazkârâne yazılmış tarihler Osmanlı devleti teşkilatının kuvvetiyle

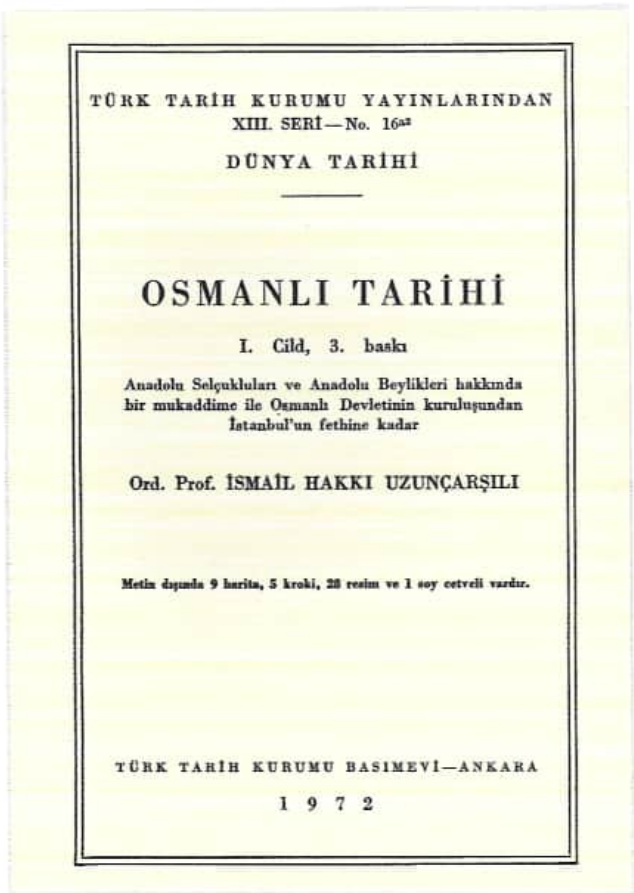

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
XIII. SERİ — No. 16a2

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

I. Cild, 3. baskı

Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devletinin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Metin dışında 9 harita, 5 kroki, 28 resim ve 1 soy cetveli vardır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 7 2

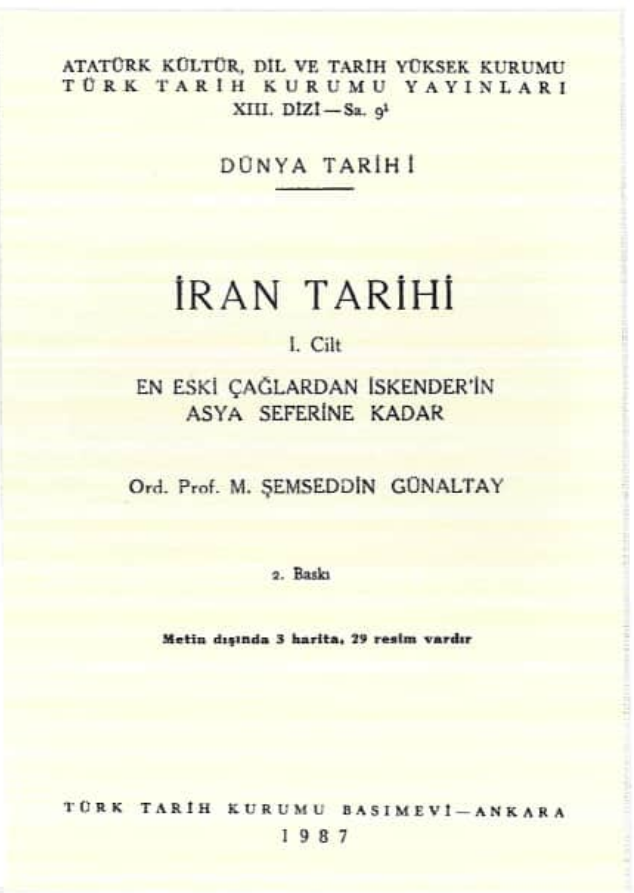

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ — Sa. 9a

DÜNYA TARİHİ

İRAN TARİHİ

I. Cilt

EN ESKİ ÇAĞLARDAN İSKENDER'İN ASYA SEFERİNE KADAR

Ord. Prof. M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY

2. Baskı

Metin dışında 3 harita, 29 resim vardır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 8 7

Osmanlı Tarihini Konumlandırmak...

Türk Tarih Kurumu geçmişte Türk Tarih Tezi çalışmaları dışında veya ona paralel olarak bazı önemli araştırmalara da imza atmış bir kurum. İdeolojik tarafları olan Dil Kurumu da öyle. TTK'nun tekpartili yıllardaki projeleri arasında hacimli bir Osmanlı Tarihi yazdırmak da vardır. Bunun "Dünya Tarihi" projesi içine önemli bir unsur olarak yerleştirilmesi muhtemelen daha mühim. "Dünya Tarihi" projesi içinde İran, Mısır, Hindistan ve İslâm Tarihi de var. İslâm Tarihi hariç diğerleri hazırlatılmış ve yayınlanmış.

Osmanlı Tarihi'nin Tanzimata kadarki dönemi için İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi mutedil ve âlim bir insanın seçilmiş olması da iyi bir tercih hatta bir talih. Uzunçarşılı Osmanlı siyasî tarihinden (6 hacimli kitap halinde 4 cilt) ayrı olarak Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti sahasını da ihya etmiş biri; saray teşkilatı, ilmiye teşkilatı, kapıkulu ocakları, merkez ve bahriye teşkilatı... Hepsi Tarih Kurumu neşriyatı. Hâlâ değerini koruyor bu büyük külliyat.

Tarih Kurumu ve Dil Kurumu yıllardır ve bugün büyük projelerden, kalıcı eserlerden fikir olarak da fiilen de çok uzakta. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıkları gibi...

mütenasip olarak bu devletin fütühatı esnasında takip etmiş olduğu âdilâne hareketleri görüp bütün Hıristiyanlarla dolu olan Balkan yarımadasının bir avuç Müslüman Türk tarafından kısa bir zamanda istilâsını bir türlü hazmedemeyerek yazdıkları eserlerle bizi haksız olarak incitmektedirler. (...) Yine bunlar Osmanlı Türklerinin gayrımüslim halka karşı âdilâne hareketlerini ve ağır vergiler altında ezilmekte olan yeni tebeadan az vergi (cizye) almakla iktifa ederek onların din ve mezhep işlerine karışmadıklarını (...) görüp bu halden müteessir oluyorlar ve bundan dolayı hissiyatları mantık ve muhakemelerine galebe ederek teessürlerini bir kin ve gayz halinde bize tevcih ediyorlar".

Cumhuriyet ideolojisi çokpartili hayata geçerken ve sonrasında Osmanlı tarihiyle olan problemli münasebetlerini bir miktar daha tadil ve tashihe tabi tutacaktır. Bu nisbi yumuşama dönemlerinde muhafazakâr yazarların ve yayın organlarının bu gelişmeye katları –seviyesi çok yüksek olmasa da– daha ciddi boyutlardadır. Çünkü tarih üzerinden kendini savunmaktadır. Fakat Türkiye'nin gelişmiş ve derin tarih ve dil çalışmalarına olan mübrem ihtiyacı karşısında Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu yıllardır ve bugün büyük projelerden, kalıcı eserlerden, Türk tarihi ve Türk dilini bir bütün olarak kuşatacak zihniyetten ne kadar da uzaktır! Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıkları gibi...

❁

Mutaassıp inkılapçılığı teknik konularda bile ısrarla sürdüren teamüller de var. Meselâ Türk Tarih Kurumu'nun sitesinde bulunan ve herkesin güvenerek istifade ettiği "Tarih Çevirme Kılavuzu"na 10 Cemaziyelahir 1344/26 Kânunievvel 1341'den sonraki bir tarihi yazıp sorduğunuzda hâlâ şu kaba ve hatta ayıp yazı ile karşılaşıyorsunuz:

"25 Aralık 1925 tarihinden sonra Hicrî ve Rumî takvimler yürürlükten kaldırılmıştır. Bu program sadece geçmiş tarihleri çevirme amacıyla düzenlenmiş olup dinî tarihler için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilân ettiği takvim esas alınmalıdır".

Pes doğrusu diyeceği geliyor insanın! Tarihle uğraşan bir kurumun teknik tarihe kılavuzluk konusunda bile hiç değişmeyen devrim tutkusuna, aslında ufuksuzluğuna belki şaşmamak lazım. 1980 darbesinden bu yana milliyetçi-muhafazakâr kişiler tarafından yönetilmiş olmasına da... Halbuki aynı kurumun 1940 yılından itibaren bastığı Faik Reşit Unat'ın *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*'ndaki hicrî tarihler H. 1421/M. 2000 yılına kadar uzatılmıştı (kullandığım baskı Ankara 1959 tarihli 4. bs.).

Belli ki kurumun, tarihin/tarihçiliğimizin kuru ve riyakâr devrim aşkı bugün 1940'a, 1959'a göre daha da ziyadeleşmiş...

TARİHTEN KİM MESUL OLACAK?

Söze 1939 Mayısında yayınlanmış "Benliğimiz" başlıklı yazıdan bir paragrafla başlayalım:

> "(...) Bir milletin ruh yapısını açıklayan sebepler bir değil, çoktur. Bunlar, o milletin kaynaklarından millet halinde kuruluşuna kadar geçirdiği tarihî olaylar, coğrafî ve iktisadî etmenlerdir. Ferdin karakterini meydana getiren, onun doğuşla dünyaya getirdiği özü kadar, belki ondan ziyade kendi hareketleri olduğu gibi, bir milletin karakterini yaratan da, onun soyunun özü kadar o milletin tarihî hareketleri ve içinde yaşadığı coğrafî şartlardır".

Tekrarlayalım: Tarih fikri ve tarih yazımı, ilk bakışta insanın "geçmiş"le, "olmuş bitmiş"le alakalı bir bilgi ve kayıt arayışı, bir tasarımı ve geriye doğru bir teşebbüsü olarak görünse de bu kadarı eksik ve yanıltıcı bir intibadır. Bütün türleriyle tarih faaliyeti geriye doğru giderken de öncelikle insanın bugünü ve geleceğine doğru seyreder. Bir başka deyişle tarih tasavvuru geçmişi bugüne getirmek, bugünle irtibatlandırmak, bugünü ve geleceği geçmişle birlikte, geçmişin tecrübeleri üzerinden anlamak ve yeniden inşa etmek, zamanı bütünlemektir.

Geçmişle, tarihle bugün ve gelecek arasındaki bu çift yönlü yolculuk, gidiş-geliş nerede, nasıl, niçin durduğunu kavramak isteyen insanoğlunun esas itibariyle kaçınamayacağı ve vazgeçemeyeceği bir şeydir de. Çünkü insanın farkında olsun olmasın yüzlerce, binlerce yıl gerilere, anasından-babasından, ailesinden başlayarak bütün insanlık tarihine, elest bezmine doğru giden fizikî ve ruhî yaşı yani tarihi, hafızası kendini aşan bir vâkıa olarak onun kuvvet ve zaaflarını büyük ölçüde/bir şekilde tayin eder, etkiler.

Bu vâkıayı kişinin, toplumun ve siyasî yapının kuvvet ve zaaflarının mecmuası olarak da görebiliriz. Bazen güç ve hareket kaynağı bazen tortu ve taşınması zor yükler..

Bu durumda tarih, yalnız geçmişte olmuş bitmiş olayların sıradan toplamı, altalta-yanyana dizilmesi, tarihlendirilmesi değil aynı zamanda geleceğe doğru seyreden mevcut "kollektif temsil"in, "şahsi ve ictimaî hafıza"nın, maşeri vicdanın odaklandığı ve biriktiği canlı, hareketli bir yerdir. Bu sebeple tarihle aktif veya pasif olarak irtibata geçen herkes geçmiş olayları anlarken ve yorumlarken bile biraz da kendisinin ve döneminin tarihini anlar ve yorumlar. Tanpınar'ın ifadesiyle "geçmiş zaman bizdeki aksiyle tekevvün [oluşum] halinde" olur. Bütün tarihleri aynı zamanda "çağdaş tarih" yapan da bu gerçektir.

HAREKET

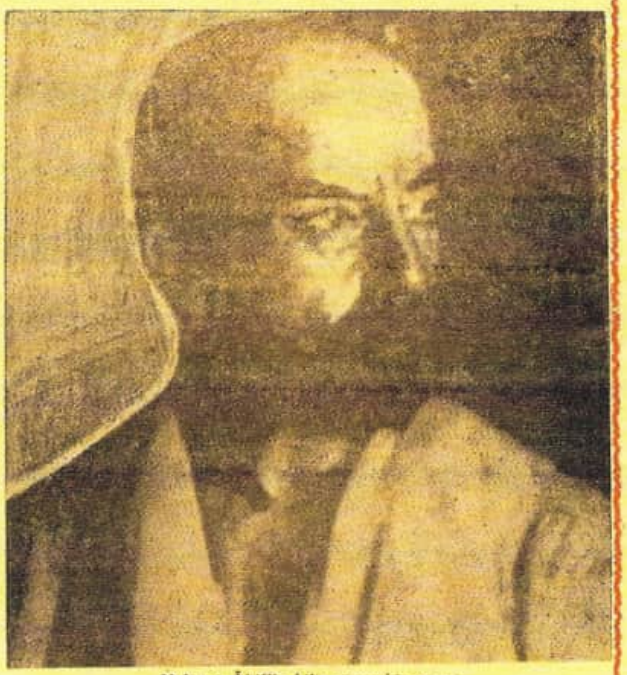

Mehmet Âkif'in bilinmiyen bir resmi
[Ressam Feyhaman Bey tarafından 1910 senesinde yapılmıştır.]

ARALIK 1947 Fiatı 25 Kuruş Sayı : 10

İnsanın geçmişle/tarihle bir şekilde irtibatı kaçınılmaz olmakla beraber bunun nasıl ortaya çıkacağı ve ne şekilde, hangi kodlarla, ne türden değer yargılarıyla, hangi psikoloji ile süreceği kültür dairesine ve özellikle dönemlere, kişilerin ve toplumların arayışlarına göre değişiklikler, bazen zıtlıklar gösterir. Burada dönemin ruhu ve ana temayülleri kadar bizzat tarihçinin, ilim adamının konumu, haletiruhiyesi ve gelecekle ilgili beklentileri de öne çıkar.

İslâm dünyası, Osmanlı Devleti ve Türkiye "tarih yaşı"nın, geçmiş tecrübesinin, hafızasının ve buna bağlı olarak genel tarih telâkkisinin bir kuvvet değil de (aynı zamanda) bir zaaf olarak algılanmaya başlaması hadisesiyle XIX. yüzyılda tanıştı dense yeridir. Sadece bizim yaşadığımız zorlu bir tecrübe de değildi bu. Fakat bu durumun, İslâm dünyasının tarihinden yani kendisinden şüphe etmesi mânasına geldiğini işin başında farketmek gerekir. Tarihin tasfiyesi (hem temizlenmesi hem de devredışı bırakılması) ve parçalanması (hem tarihin bütünlükten uzaklaşması, hem de iyi ve kötü dönemlerinin, kahraman ve hainlerin değişmesi, giderek gri bölgelerin kaybolması...) bu şüphenin problemli fakat anlaşılabilecek neticelerinden sadece birkaçıdır.

Müsbet işleyen tarafı da yok değil; tarih biraz da işin tabiatı icabı aktüel ihtiyaçlara ve icbarlara göre yeniden kurgulanmak ve yorumlanmak istenmektedir.

←

Nurettin Topçu'nun Şubat 1939'dan itibaren çıkarmaya başladığı *Hareket* dergisinin Aralık 1947 tarihli sayısının kapağı. Mehmet Akif kapakta.

Tarihi Kendinin Meselesi Haline Getirmek

Modernleşme döneminin parçalı tarih anlayışındaki tarihi kopuk halkalar halinde algılamak, asr-ı saadete dönüş/tarihi belli bir dönemde dondurmak/tarihi yanlış anlaşılmış ve kötü yaşanmış bir tortular manzumesi olarak değerlendirmek... gibi problemlerin, muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin (sonra İslâmcı) çevrelerde, Cumhuriyet devri boyunca iniş çıkışlarla birlikte varlıklarını koruduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu çevrelerin tarihe bakışı açısından üzerinde durulması gereken farklılıklardan biri, Osmanlı ta-

rihine olan vurgunun ideolojik ve sembolik anlamlarla yüklü olarak yeniden canlılık kazanması hadisesidir. Bir tür tarihe kısmi dönüş de diyebileceğimiz bu farklılık bir taraftan Osmanlı modernleşmesinin, Osmanlı ve İslâm tarihini giderek daha fazla paranteze alma temayülünün tenkidini içerirken diğer taraftan da Cumhuriyet ideolojisinin tarih ve din alanındaki "devrimci" yönelişlerini, İslâmiyeti ve bunun üzerinden Osmanlı, Selçuklu dönemini perdeleyerek İslâmiyet öncesine uzanma teşebbüslerini, Türk Tarih Tezini tenkit etmeye, geçersiz kılmaya, zayıflatmaya matuftur.

Cumhuriyet devrinde "kendi" tarihimiz olarak Selçuklu-Osmanlı tarihine, yani modernleşme döneminde geriye itilen, perdelenen tarihe vurgu yapan ve yaygınlığı açısından olmasa da derinliği itibariyle çok önemli olan bir isim rahmetli Nurettin Topçu'dur. Tarih konusunda da onun ihyacı ve bütünlük arayan bir tavır ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Hemen belirtilmelidir ki Topçu'da Cumhuriyet devrini tenkit etmek, resmi tarih tezini geçersiz kılmak maksadıyla son dönem Osmanlı tarihinin bazı figürlerini öne çıkarma, yüceltme temayülü açık veya örtük olarak hemen hiç yoktur. Eserlerinde Kanuni sonrası Osmanlı tarihi, siyasî, sosyal ve kültürel açılardan, hususen insan ruhunun yüceltilmesi zaviyesinden tenkide çokça açık bir alan olarak işlenmektedir. Lale devri ve bu devrin şairi olarak Nedim büyük ölçüde olumsuz bir devir ve tip olarak görülür. İnsan ruhunun süflileştiği, siyaset felsefesinin içine kapandığı ve kuşatıcı yorumlardan yoksun kaldığı bir zaman diliminde bazı zevklerin (hatta sanatların) yükseliş göstermesi tek başlarına önem atfedilecek unsurlar olarak mütalaa edilmez.

Muhafazakâr çevrelerin giderek daha fazla "muktedir ve evliya padişah" derecesine çıkardıkları Sultan II. Abdülhamit de eserlerinde –bir iki yer hariç–[1] pek müsbet bir padişah olarak yer almaz. Yazılarında Sultan Vahdettin'in geçtiğini ise hiç hatırlamıyorum. Topçu'nun eserlerinde son devrin büyük müsbet istisnası Akif, bir ölçüde de Namık Kemal ve Hüseyin Avni Ulaş'tır.

Tarihe yönelik bu tavırların ve yorumların arkasında, Topçu'nun tarihi esas itibariyle bir övünme/hamaset veya kavga alanı olarak değil, fikir mücadelesinde çok özel bir yere yerleştirdiği ve felsefî/ahlâkî olarak yeniden yorumladığı "mesuliyet" kavramı etrafında ele alması ve ferdî/millî şahsiyeti inşa eden önemli bir unsur olarak değerlendirmiş olması gibi sebepler yatmaktadır. Modernleşme tarihi boyunca en başat temayül olan tarihin tasfiyesinin onun yazılarında açık veya örtük olarak

1 "Sonradan bu hadiseyi [Robert Kolej'in Rumelihisarı üstünde açılmasını] millî vicdanında harikulâde bir tepki ile karşılayan vatanperver padişah Sultan Abdülhamit" ifadeleri için bk. *Büyük Fetih*'teki "İki Fetih" yazısı.

Büyük Tarihçileri Olmayan Büyük Bir Ülke!

Nurettin Topçu *Türkiye'nin Maarif Davası* kitabında milli eğitim sisteminin yoğunlaşacağı ders alanlarını üç başlık altında ele alır: Tarih, Felsefe, Sanat/Edebiyat. Tarih alanı duygu/kalp terbiyesi, geçmişe/insanlık tecrübesine eğilme ve kendini aramak/iç gözlem açısından eğitimin bütün kademeleri için önem arzetmelidir. Tarihin bir üst kademesi kültür-medeniyet-üslup arayışlarına yoğunlaşmak zorundadır.
Maddi ve rasyonel tarihçiliğe mesafeli duran Topçu'nun tarih terbiyesi açısından iyi bir çıkış olarak gördüğü isim Ahmet Refik Altınay'dır. Münasebette olduğu tarihçiler olarak da Mükrimin Halil Yinanç ve Osman Turan'ı biliyoruz. Nurettin Topçu'nun önemli yazılarının bir kısmı, Osman Turan'ın Türk Ocağı'nda aktif görevler üstlendiği dönemde *Türk Yurdu* dergisinde çıkmıştır. *Türk Yurdu* yazarlığı bu dönemle sınırlıdır.
Üstteki fotoğrafta iki âşina yüz, Topçu ve Turan Dergâh Kitapçılık'ın açılış gönünde sohbet ediyor. Mayıs 1974. Bir de "millet mistikleri" var. Onlar bugünkü ve yarınki tarihin önünde yürüyen büyük şahsiyetlerdir.

sürekli tenkit edilmesi ve bir adım daha ötede tarihin menfi veya menfi gibi gözüken/karanlık gösterilen taraflarının da omuzlanmasına işaret edilmesi bu zaviyeden başlıbaşına önemlidir.

Kendisine kulak verelim:

> "Tarih gözlerimizin önüne bütün bir mesuliyet manzarası sermektedir. Bir milletin hayatı, bir medeniyetin eserleri gelecek nesillerin mesuliyetli ellerine emanet ediliyor. *Ecdadının hatasından da mesul olan biziz. Tarihe bir kader gibi varis olmak demek, geçen nesillerin, iyi ve fena bütün hareketlerinin mesuliyetini omuzlarına yüklemek demektir.* Kendi mukadderatını kendi ellerine alamayan millet kaybolmağa mahkumdur.
> Toprağın ve tarihin size yüklediği, maddede ve ruhta anane haline gelmiş binbir mesuliyet omuzlarınızda ağırlaşıyor. Bu mesuliyeti kendinizden başkalarının omuzuna yüklerseniz vatanı ve tarihi kaybedeceksiniz. *Anane bunun için bizimdir.* (...) Hakiki vatandaş bir vatanın tarihiyle beraber bütün mesuliyetini üzerine almak iradesini yaşatan insandır" (vurgular bizim)[2].

"Tarih, kendisiyle bize intikal eden bütün hadiseleriyle, herbirimizin bin yıllık ömrünü, bin yıllık yaşını hatırlamak suretiyle, herbirimizi bir milletin ferdi yapmıştır. İşte buna *kültürün hayatı* denir. Bu hayatta binlerce *hareket* yaşanmıştır ve bunların hepsi kültürün varlığını meydana getirmiştir. Bu varlıkta, Malazgirt'te, Hayber'de parlayan kılıç bulunduğu gibi Bağdat'da kurulan medrese ve Nizamülmülk'ün teşkilatçı kudreti vardır. Onda şeriat ve kanun önünde eğilen başlar olduğu gibi Yıldırımlarla Yavuzların otoriter ve mesul devlet anlayışları vardır. Onda saban arkasında koşan çiftçi bir milletin nasırlı elleriyle Selçuk mimarisinin secdeye kapanan parlak mihrabı yanyana görülmektedir. Onda Hz. Ebubekir gibi Allah'a teslimiyet sevgisi, Hz. Ömer gibi mesuliyet ihtirası yaşatan hükümdarlar, veliler, halk sınıfları ve devlet adamları vardır".

"Bir Türk ferdi, biyolojik bakımdan yirmi, otuz, kırk (...) yaşında olabilir. Fakat ruhî bakımdan o, bin yaşındadır"[3].

"Mazide bir milleti kurmuş olan ve millet hafızasının bütün servetini teşkil eden yaratıcı kuvvetler elde tutuldukça o millet kendi şahsiyetine bürünmüştür. Ancak o millet, ruhen istiklâline sahip sayılır. Mazinin bu ulvi mirasına mukaddesat denir"[4].

Şahsiyet olma yolundaki insanın ve milletin hayatında vazgeçilmez önemde olan "kendini aramak" azmi veya "iç gözlem" hareketleri içteki âleme ve tarihin içine doğru yürünerek mümkün olabilir. Bir tür tarihi kendine mal etmektir bu... Kendini aramaktan veya iç gözlemden uzaklaşmak ise otomat ve taklitçi olmaya, bu da gayrıahlâkiliğe ve çürümeye varacaktır. Çünkü otomat olmak irade, hareket, isyan ve kararlılığı terketmek, taklit ise başkası olmayı, tabiri caizse herkesleşmeyi baştan benimsemektir.

Topçu'nun tarih telakkisi, 1071 Malazgirt Savaşı yani Anadolu'nun Müslümanlaşması ile başlayan "bin yıllık tarih" kavramsallaştırması etrafında vücut bulur. Aslında bu fikir Anadolucu düşüncenin bir kanadında; *Dergâh* dergisi-Yahya Kemal çizgisinde vardır. Topçu'nun buna katkısı kültürün veya tarihin içinde "eriyik" olarak duran İslâmın kurucu unsur olarak birinci sıraya çıkarılmasıyla alakalıdır. Sırf millet değil, bu topraklarda yaşayan insanlar da fizikî olarak kaç yaşında olursa olsunlar tevarüs ettikleri unsurlar itibariyle ruhen/tarihen bin yaşındadırlar. Bu tarihin, birbirini tamamladıkları için vazgeçilmez, aynı zamanda "milliyet" meselesini vuzuha kavuşturdukları için önemli üç unsuru vardır. Bunlar;

1. İslâm (din, kültür),
2. Anadolu (toprak, vatan) ve
3. Türk (insan, millet).

2 *Yarınki Türkiye*, Nisan 1939 tarihinde yayınlanan "Siyaset ve Mesuliyet" yazısından. Topçu doktora tezi *İsyan Ahlâkı*'nda ahlâk ve mesuliyet meselesini ve bunun ecdadın-cemiyetin gelenekleriyle ilişkisini tartışırken benzer cümleler kurmaktadır: "(...) Fert katî şekilde başkalarından ayrılamaz. Bu hal, ilk bakışta göze çarpmaktadır, fakat ferdin mefkûresi bu ilk ve basit vâkıaya kendini uydurmak değildir. Bilâkis ecdadın ve cemiyetin hareketlerinden kendine bir mesuliyet hissesi çıkarmaktır. Bizden mesul olan ecdad değildir, belki yarattıkları esere vâris olduğumuz için ecdadın hareketlerinden mesul olan, mesul olmak dileyen biziz".

3 *age*, Haziran 1960 tarihinde yayınlanan "Milli Kültürümüz ve Garplılaşma Meselesi" yazısından.

4 *age*, aynı yazıdan.

Bu kavramlar tek tek veya birlikte, Cumhuriyet ideolojisi dahil olmak üzere XIX. asrın ikinci yarısından itibaren bütün akımların ve düşünce adamlarının üzerinde durdukları kavramlar oldukları için Topçu'da nasıl ve hangi hiyerarşi ile yer aldıklarına kısaca bakmak gerekir.

Ona göre millet yalnızca bir ırkın değil, ırkı da "varlık" haline getiren bir tarihin ve coğrafyanın muhassalasıdır. "Ölü bir coğrafya"ya ruh üfleyen, "şuur halini almamış bir tarihi" canlandıran ise "*millet olma hamlesi*"dir. Milletlerin oluşumuna bakıldığında bu "hamle" meselâ Fransızlarda dil ve kültür ocağından, Almanlarda ırk davasından, İngilizlerde ekonomi hırsından alınmış ve üretilmiştir. "Biz [ise] bu *kuvvet iradesini, fertte var olmak iradesinin karşılığı olan bu yapıcı* aşkı İslâm dininden, onun âleme yayılma idealinden aldık". Bu yorum döneminin, İslâmı merkezden uzaklaştıran, buna karşılık yeterince tarif edilmemiş olsa da coğrafya ve kültür unsurları itibariyle İslâmiyet öncesi Anadolu'suna, Ortaasya'ya atıfta bulunan "Türk" milliyetçilik anlayışlarına ve tarih yorumuna da kökten karşı çıkmaktadır. Ziya Gökalp ve Turancılık, Ege-Sümer-Hitit Anadoluculuğu ve İslâm vurgusu dolaylı olan dar kültür milliyetçiliği tenkitlerinin merkezileştiği alanlardan biri de burasıdır.

Nurettin Topçu'nun bugünü açıklamak/inşa etmek için Osmanlı tarihine dönüş çerçevesinde merkeze aldığı kişi/dönem, Selçuklu-Osmanlı çizgisinin birçok bakımdan en üst temsilcisi olarak Fatih ve dönemidir. Yıldırım Bayezid'le Yavuz Selim merkezî kişiliğin ikinci halkasını oluşturur. Fatih sembolü, kol ve kılıç kuvvetiyle gerçekleştirilen fetihleri yapmaktan ötede otoriteyi tahkim eden, devleti istikrara kavuşturan, adaleti sağlayan, kurduğu medreseler ve âlimlere verdiği değerle ilmi, sanatı, aklı/felsefeyi muhkemleştiren, Akşemseddin merkezli olarak tasavvufu ve insanın ruhi terbiyesini, kısaca maddî fetihler yanında mânevî fetihleri öne çıkaran... bir semboldür.

Tarih Nasıl Talih Olabilir?

Dönemiyle irtibatlı olarak Topçu'nun tarih telakkisinde dikkate alınması gereken önemli hususların altı çizilmek gerekirse;

a) Tarihin bizimle, içinde yaşadığımız dönemle birlikte yeni varoluşlar ve tezahürler kazanan güçlü ve reel bir yönü olmakla beraber tarihin bizzat kendisi tek tek insanlardan ve dönemlerden bağımsız olarak hareket eder; tarihin kendine mahsus bir tabiatı, bir ruhu, bir hareket kabiliyeti ve kapasitesi vardır. Bu tarihi, tek tek insanlardan önce o insanların da içinde ete kemiğe büründüğü coğrafya, din-kültür ve millet

FATİHLER VE ZALİMLER

NUREDDİN TOPÇU

Büyük fetihler, büyük irade hareketleridir. İnsanın gerçek değerini teşkil eden sonsuzluğa yöneltilmiş irade, sonsuz fetihlerin iktidarına sahiptir. Hayati menfaatlere ve heveslerin emirlerine boyun eğen imansız irade ise, sonsuzluğu kaybetmiş, onunla rabıtayı kesmiştir. Dünya nimetlerine köle olur; menfaatlere esir, heveslere hizmetkâr olur. Serveti, devleti, tahakkümü, sevklerle dolu gururu sever. Farkında olsun olmasın, ister ki kendini müminlerin mürşidi sansın, kendi benliğine tapar.

İradenin böyle düşüş devirleri, milletlerin yıkılış devirleridir. İradenin iflâsı, insanın iflâsıdır. Böyle devirlerde yeryüzü zulüm ve yalanla dolar. Halkı kandırmak için kürsülerden *müdahaneci ve gösterişçi nutuklar yükselir. Zümrelerin cebini dolduracak altınlar dağıtılır. Bir yan*da zulüm ilerlerken öte yanda mazlumların haline deva olsun diye harekete geçenler, mazlumları da zalimlerin mertebesine yükseltici mağrur sesler çıkarırlar. Mazlumlara müdahane sanatile omuzlarda taşınır, başların üstüne yükseltilirler. Bunlar da ötekiler kadar zalimdir. Ezilen insan safından yükselen gurur naraları kendilerine teselli oldukça zalimler kadar ve onlar gibi kuvvetli olacaklarını, bir gün zalimlerin yerine geçebileceklerini düşünerek zulmü taklid ederler ve ilk fırsatta kendi etraflarında zulüm denemeleri yapmaktan çekinmezler. Kendi kazanç ve şöhret hırsları uğrunda halkı istismar edenler, halkı zalimlerin hizasına getirmek isterler. Zulmun dâvası, hakkın dâvası olur. Fatih, kendini kaybettiği anda zalim olur. Onun zalim olmamak için bir an bile kalbini kaybetmemesi lâzımdır. En büyük fetih esnasında irade sonsuzlukla rabıtasını kestiği anda en büyük musibeti doğurabilir. İşte İskenderler'in Sezarlar'ın, Cengizler'in fetihleriyle insanlığa getirdikleri felâketlerin sebebi budur. Sonsuzluğun iradesinden ayrılmayan gerçek Fâtihler ise insanlığa rahmet getirirler. İslâmın ruhunu, eserlerinde tanıtan vasıflardan birisi de fütuhatıdır. İnsanlığın tarihinde islâm devletlerinin fütuhatı gibi yayıldığı yerlere rahmet getirmiş, hakikaten kurtarıcı olmuş fetihler yoktur. İşte eski Asur ve Mısır *orduları, İran ve Yunan Harbleri,* Hunlar ve Romalılar; işte Napolyon istilâları, İngilizlerin mazlum milletlere saldırıları; işte varlıklariyle insanlığı ürperten Rusya ve Amerika. Bunların yaptığı fetihlerde ruhumuzun önderleri Halife Ömer'lerin, Büyük Muaviye'lerin, ulu atalarımız Fatih'lerin ve Yavuz'ların insanlığa rahmet getiren harblerindeki ruh ve dâva, onlardaki kılıcı kullanan kalb kuvveti yoktur. Fethettikleri beldelerin halkını selâmetlere garkeden, ruhlar kurtaran müslüman orduları, kan dökücü değil, kalb kurtarıcı olmak dâvasiyle savaşmışlardır.

Midesine dolan nimetleri alkışlatmaktan başka irade kuvveti olmayan büyük, küçük bütün zâlimlerin karşısında gerçek Fâtihler, hürriyeti alkışlatmışlardır. Fatih Sultan Mehmed'in Bizans halkına bağışladığı hürriyeti, zamanımızın doğu demokrasileri, muazzam maaşlarına yan bakanlara karşı bile yaşatmamaktadır. Gerçek hürriyetin şartı, insana verilen değerdir. Kur'anın ve gerçek dindarlığın ölçüsünü verdiği ve Allah tarafından takdir olunan bu insan değeri, hepimizi eşit haklarla hürriyetlere sahip kılıcıdır. Cemaatin selâmeti endişesinden başka hiç bir şey hürriyetlerimizi sınırlandırmaya sebeb olamaz. Bu cemaatin içinde her ferdin hakkı bizden istenirken hepimiz aynı derecede âciz durumdayız. Zira hakka karşı koyulacak hiçbir haklı kuvvet olamaz. Hakka karşı gelen âsidir, şakidir. İçimizden birinin *hakkını ararken, her birimiz hepi*mizden daha kuvvetliyiz. Cemaat içinde mazlumların hakkını arayan bir ferde karşı kuvvetin direnmesi, iktidar sahiplerinin yumruk kullanması ise zulümdür, şenaattir. Hakka karşı koyulan isyan ile hakkı koruyana yapılan zulmün ikisi de Allaha kulluğun inkârıdır, ikisi de Allahsız davranıştır. Haklarımızın hududuna kadar kimsenin dokunmaya hakkı olmayan hürriyetimiz, cemaatin haklarına tecavüz ettiği yerde şiddetle karşılanır ve durdurulur. İşte insan hürriyetinin hakiki mahiyeti onda hürriyetle disiplin birbirinin öz kardeşidir. Hakka hürriyet bağışlayan Fâtihler, kalblerin fâtihi oldular. Zülme sonsuz hürriyet sunanlarsa insanlığın gerçek düşmanlarıdır. Büyük çoğunluğu teşkil eden bu sonuncular, sahip oldukları az veya çok kuvvetle hodkâm ve hasis emelleri uğrunda hakları çiğnemekten usanmıyorlar: zümreci oluyor, zulmediyor; partici oluyor, zulmediyor; dinci geçiniyor, zulmediyor; zulüm ediyor; zulüm görüyor, zulüm ediyorlar. Bugün İslâmın ufuklarını saran havada zulüm teneffüs ediliyor: maddeyi temsil eden zümre zalim, «Gençlik ben'im» diye harekete geçen kuvvet zalim, din uğruna mücahitlik yapar görünenler zâlim. Bütün bir riyayı kullanan ve sinsi kuvvet hazırlığı yapan sözde muhafazakâr zümre, komünizmin kullandığı bütün vasıtaların taklidini hazırlamaktadır. Sözde ruhçular, ruh dâvasının selâmeti için *maddecilerin silâhlarına sarılıyorlar: cahalet, riyâ,* sahtekârlık, sürü taassubu, hoyrat saldırma, gösteriş, propaganda, bunların hepsi maddeyi muzaffer kılmak için kullanılırken kendini ruhçu sayanların ruhun zaferi yolunda kullanmaktan çekinmedikleri vasıtalar haline geldi. Bu hal, onların hezimeti ve dâvalarının iflâsı demektir. Ruh dâvası, bohça öpenlerle üstad övenlerin değil, insan oğluna Allahın kulu diye hürmet etmesini bilen, ilimle ahlâktan başka yol tanımayanların dâvasıdır. Sahte Fâtihlerin bir kısmı iştihaları fethederek insanlığa yaranırlar. Halkın iştihalarına hürriyet sunar ve bilhassa ruhu zincirlenerek iştahları aklın zin-

22 — 23

Türkiye Diyanet ... İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi
Prof. Dr. Nihad M. ÇETİN Bölümü

Fatih'in Şahsiyeti

İstanbul fethinin 502 inci yıldönümü münasebetiyle Milliyetçiler Derneğinin tertip ettiği toplantıda, İstanbul Üniversitesi doçentlerinden faziletli ve kıymetli üstad Nureddin Topçu'nun Fâtihin şahsiyeti hakkında irâd ettiği mühim ve heyecanlı nutuk...

Daha Osman Beyden başlıyarak, Kayı oğulları arka arkaya gürbüz dimağlar dünyaya getiriyorlardı.

Kanuniye kadar devam edecek olan bu deha zincirlemesinde Fatihin mutena bir halka, belki de zirve oldu.

Dehanın bariz vasıflarından en aşikâr olanı, onda gözüktü: Bu vasıf, erken olgunlaşma hadisesidir. Altı yaşında Amasya Sancak Beyliğine, sekiz yaşında da Manisa Sancak Beyliğine gönderilmesi belki bir idari gelenek yüzündendir ve belki de çocukluk yaşının bu vazifeleri, onu istikbalin büyük mesuliyetlerine yetiştirici birer mektep olmuştur. Lâkin, onsekiz yaşına geldiği zaman altı lisana vukufu, devrinin mühendislik kültürüne sahip ve aynı zamanda otoriter bir devlet adamı olması, resim ve edebiyat sahalarında, birinde garbın ilhamına, öbüründe şarkın aşk ve hülyasına varis bir kalbin çarpıntılarını duyuşu, bütün bu ulvi tezatlar arasında, onu dehanın fecirlerini kucaklamış bir şahsiyet olarak tanıtmaya yeter delillerdir.

Ancak insan denen şahsiyet, kökleri maziye salmış bir ağaç gibidir. Kökler yüzyılların derinliklerine gömülürse şahsiyet, büyüktür, bin yılları aşarsa şahsiyet harikadır. Bir asırlık bile değilse şahsiyet hastadır, buhran geçirmektedir, acil tedaviye, inkılâba muhtaçtır, kurtarıcı el beklemektedir. Öyle bir eli bu ağacı itina ile yerinden çıkarıp yüzlerce yıllık mazinin sağlam, ruh ve hayat dolu topraklarına gömsün.

Şahsiyet mutlak manada bütün maziyi, mazi olaylarının muhteşem sentezini kaybettiği zaman, işte bu insanları timarhane kliniklerinde görüyoruz. Mazi kurtarıcımızdır. Ezel denen mutlak mazi ise sonsuzluk gibi, Rabbin kudret halinde tecelli eden sinesidir.

Fatihin de mazisi vardı, hem büyük bir

Zillet, gerilik görmüyorum amdei dinde,
Cehlin ve dalâlin yeri yok şer'i mübinde,
Öğrenmeliyiz ilmi eğer olsada Çinde,
İş yapmalıyız gayret idip ka'ri zeminde,
İlmin ezeli hâmil pür gevherisin sen,
Hürriyetü adlin ebedi mihverisin sen;

* * *

Alemleri hep kaplamış âsâri kemâlin,
İrfânı beşer zerrei feyyâzı meâlin,
Her sâhâdâ meşhudum o envârı cemâlin,
Düsturu hakâyik beşere hâlü makâlin,
İlmin ezeli hâmil pür gevherisin sen,
Hürriyetü adlin ebedi mihverisin sen.

* * *

Dünyada bugün ümmeti merhûmu uyandı,
«Tevhidi ezel» şem'ası birdenbire yandı,
Üstünlüğüne bir daha vicdanla inandı,
Eller ve gönüller sana ihlasla uzandı;
Hilmin, Keremin eşsiz olan bir erisin sen,
Alemlere rahmet beşerin mefhairisin sen.

Evlâdü iyâl, malü menâl, şöhretü ikbâl,
Canım sana kurban sana ey neyyiri iclâl,
Erbabı felâha ederek bendeni idhâl,
Kıl mâzhari ihsan beni ey kâbei âmâl;
Hilmin, Keremin eşsiz olan bir erisin sen.
Alemlere rahmet beşerin mefhairisin sen.

* * *

Muhtaci şifâ, müftekiri dârû devayım,
Bimârı elem-Dîdei ölüdi cefâyım,
Bikes bir esnis imki o şâyânı atâyım,
Arzûû keşi o ravzai ulyâyi safâyım;
Hilmin, Keremin eşsiz olan bir erisin sen.
Alemlere rahmet beşerin mefhairisin sen.

Nivyork: 10 zilhicce 1374 — Nuis Alp Aytaç

(*) Nübüvvet davası güden müseylemetül kezzap ve benzerleri.

(**) 6 temmuz 954 tarihinde tedâvi için Amerikaya gidip bir sene kaldım.

Fetih Fikri Üzerinden Tarihi Anlatmak...

Büyük Fetih kitabı Topçu Hoca'nın hacim olarak küçük fakat tarih fikri ve siyaset düşüncesi açısından önemli eserlerinden biridir. Tarih düşüncesi meselelerinin yoğun olarak ele alındığı ikinci eseri herhalde *Yarınki Türkiye* olmalıdır. *Büyük Fetih*'teki yazıların bir diğer hususiyeti İstanbul'un fethi ve Fatih'i anma toplantılarında, Çanakkale şehitleri merasimlerinde yapılan konuşma metinleri olmalarıdır. Aynı zamanda Cumhuriyet ideolojisinin tarih anlayışına bir tavır alış olan bu anma toplantılarının yapılmasına öncülük yapanlar arasında Topçu ön sıradadır. Belki bu konuda en fazla metin yazan kişi de odur. *Büyük Fetih* kitabına giren yazılarının dergilerdeki neşirlerinden iki örnek.

olma şuuru inşa eder. İnsanoğlu "bir" tarihin devamı ve takipçisidir/ devamı ve takipçisi olmak zorundadır.

b) Tarihte inkıtalar ve fetret dönemlerinin olması ile insanın tarihi inkıtalı idraki farklı şeylerdir. Şahsiyet olma yolundaki insan kendi tarihindeki inkıtaların da mesuliyetini omuzlamak; onları anlamak, çözmek zorunda olduğu için bu hat üzerinde, diyelim ki zafer veya mağlubiyet/güç veya zaaf kendi tecrübesinin bir parçası olarak aynı değere ve ağırlığa sahiptir.

c) "Bir" insanın, "bir" milletin tarihi, içiçe daireler halinde diğer insanların ve milletlerin tarihine; insanlık tecrübesine de açılır, açılabilir, (açılmalıdır?). Bu açılmanın önünde mutlak mânialar yoktur. Burada ihmal edilmemesi gereken husus dairelerin uzaklık ve yakınlık dereceleri ile yatay-dikey irtibatlarının, hiyerarşisinin doğru ve yerinde tesbitidir.

d) Aynı zamanda boğucu ve bıktırıcı olabilecek çokça teferruatın, derin acıların, yüzlerce, binlerce hezimetin, ahlâkî zaafiyetin biriktiği havuz olan tarihin bu yönü pasif ve menfi tarafıdır. Buna karşı dikkatli ve hassas olunmalıdır. Tarihte realite fikri ve somut bilgi peşinde koşma arzusu bir üst fikirden ve onları çevreleyen hâlelerden kopuk kaldığı zaman ümitsizliğe ve karamsarlığa kaynaklık edebilir:

> "Hiçbir asır XX. asır kadar kaderci olmamıştır. Her asır nasların, fikirlerin fakat XX. asır hayatın kadercisi olmuştur. Mukadderini, hiçbir devrin insanı XX. asrın adamı kadar sabırla ve müsamaha ile karşılamamıştır. Bu sabrın bir sebebi, engin tazyikin çaresiz zebunu ve mahkumu olduğunu bilmesidir. Fakat asıl sebep bu asrın insanının tarih tanıması, *insanlık hakkında erişilecek hikmetlerin en bedbini*ni ele geçirmesidir. XIX. asrın sonunda Avrupa'nın en iyi tanıdığı ve dört elle sarıldığı ilim tarih olmuştu. Halbuki tarih insan hareketlerinin çokluğu ve tezatları içinde bir müddet ilerleyip sonunda hepsinin de bir çukurda olduğunu öğreten, insan hayatının 'doğmak, cefa çekmek ve ölmek' gibi birinde öbürünü kurtarıcı hiçbir unsur ihtiva etmeyen cevherlerden yapıldığını anlatan *bedbin ve istikbal için imansız bir üstad*dır. *Tarih böyle bir üstad değil, samimiyetle danıştığımız dost olmalıdır. O zaman bilgilerin en kıymetlisi olabilir.* Tarihi iyi bilen asrımızın çocuğu, tezat halinde birçok şeylere aynı zamanda inanıyor, iki düşmanı aynı zamanda sevebiliyor"[5].

Tarihten de sorumlu olan biziz...

5 *Yarınki Türkiye*, Mart 1939 tarihinde yayınlanan "Asrımızın Hareket Adamları" yazısından.

BÜYÜKDOĞU

Çumaları çıkar
Siyasî-Edebî
haftalık mecmua

Sahip ve Başmuharriri:
N. F. KISAKÜREK

Müessese Müdürü:
Ömer Karagül

Umumî neşriyatı
fiilen idare eden:
Halil Nusrat ERTÜZ

İSTANBUL
Ankara Caddesi
Vilâyet karşısı
İzzeddin Hanı

Telefon:
25381

İlân almaz.

Abone:
Yıllık 12 lira
6 aylık 6 lira
3 aylık 3 lira

Her yerde
25 kuruş

1 Eylûl 1950

Altıncı yıl
Sayı:

24

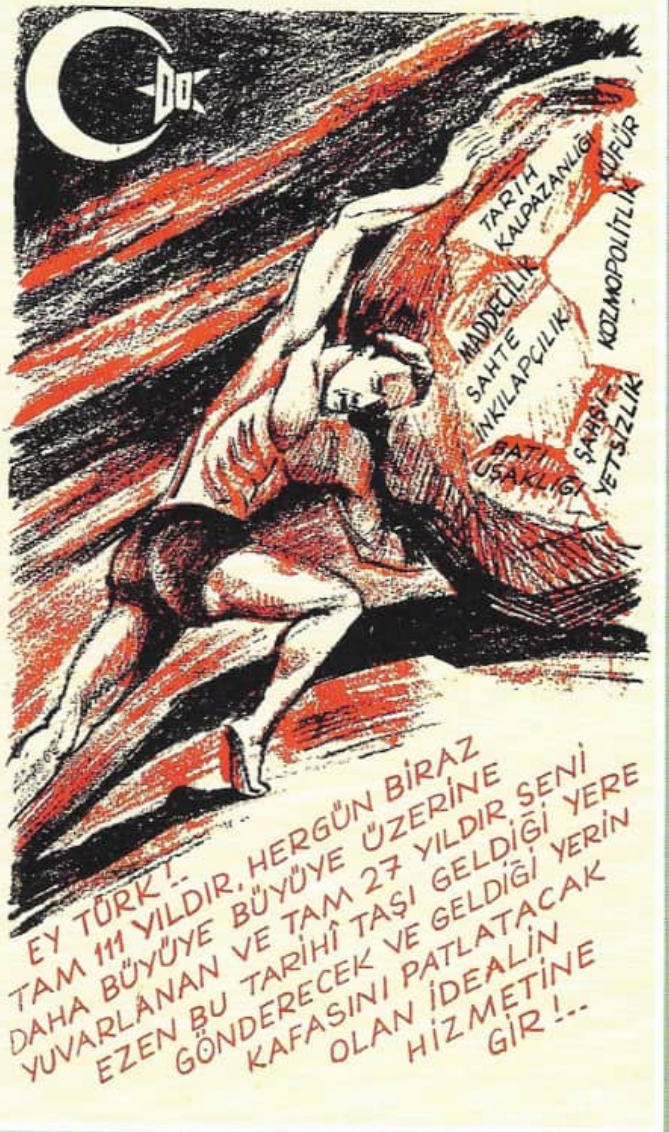

EY TÜRK!..
TAM 111 YILDIR, HERGÜN BİRAZ
DAHA BÜYÜYE BÜYÜYE ÜZERİNE
YUVARLANAN VE TAM 27 YILDIR SENİ
EZEN BU TARİHÎ TAŞI GELDİĞİ YERE
GÖNDERECEK VE GELDİĞİ YERİN
KAFASINI PATLATACAK
OLAN İDEALİN
HİZMETİNE
GİR!..

"TARİHİ DEĞİŞTİRMEK" NİÇİN ASIL DAVA OLSUN?

"Tanzimattan beri devam eden sahte inkılaplar ve bu inkılapların türettiği sahte kahramanlar davamızın müşahhas planda baş meselesidir".

50'li yıllarda yazılan bu cümle Necip Fazıl'ın en dikkate değer ve en çok okunan, elbette aynı zamanda en problemli eserlerinden *İdeolocya Örgüsü* kitabının başlarında yer alıyor. (Karşı sayfada yer alan) 1 Eylül 1950 tarihli *Büyük Doğu*'nun kapağındaki çizimin altında da yine kendisine ait şu yazı var: "Ey Türk! Tam 111 yıldır her gün biraz daha büyüye büyüye üzerine yuvarlanan ve tam 27 yıldır seni ezen bu tarihî taşı geldiği yere gönderecek ve geldiği yerin kafasını patlatacak olan idealin hizmetine gir!". 111 yıl Tanzimat'ın, 27 yıl da Cumhuriyet'in ilânına işaret ediyor. Davanın "İslâm inkılabı" ve Türkiye'nin "kurtuluş"u olduğu hatırlandığında "tarihi değiştirme"nin önemi ve merkezî yeri belki daha bir ehemmiyet kazanacak.

İnkılap ve kurtuluş için yeni bir tarih fikri ve kurgusu, zaman içinde yeni bir konumlanma... Hiç de yabana atılacak bir şey değil.

Dile getirildiği dönem itibariyle bu ifadenin ve sesin cesurâne olduğu kadar anlamlı, cesaret verici bir çıkış ve radikal olduğu kadar münakaşaya davetiye çıkaracak, mücadeleye kaynaklık edecek bir talep olduğu şüphe götürmez. Çünkü Cumhuriyet inkılabı birçok şey yanında tarihi de değiştirerek, tarihi de kendi istikametine (veya dayatmalara) göre yeniden kurarak ve yorumlayarak varlık alanına çıkabilmişti. Ona karşı kurulacak bir davanın, yürütülecek bir mücadelenin cereyan edeceği sahalardan biri de normal olarak tarihti, tarih olabilirdi.

Bu meyanda Cumhuriyet ideolojisinin bir ürünü ve iddiası olan "Türk Tarih Tezi"nin konumuz itibariyle öne çıkarılacak taraflarına, iddialarına bir daha bakabiliriz: İslâmın ve Osmanlının paranteze alınması, en

Necip Fazıl Kısakürek'in Eylül 1943 tarihinden itibaren çıkarmaya başladığı *Büyük Doğu* dergisinin 1 Eylül 1950 tarihli sayısının kapağı.

yumuşak tabiriyle aşağıya çekilmesi; buna karşılık yeniden tanımlanan "Türk"ün öne çıkarılması, buna bağlı olarak İslâmiyet öncesi Türk tarihinin kurucu ve belirleyici bir öge olarak vurgulanması; yeni Türkiye'nin coğrafya-toprak olarak İslâm dünyasından, büyük bir kısmı düne kadar kendi hakimiyetinde olan, binlerce şehit ve çokça hatıra bıraktığı bölgelerden koparılması; vatan fikrinin Anadolu merkezli bir çerçevede yeniden kurulması, daraltılarak homojenleştirilmesi...

Necip Fazıl'ın tarihi değiştirme yahut karşı tarih kurma ve bunun üzerinden "dava"yı inşa etme, "inkılab"ı gerçekleştirme fikri ve talebi acaba bütün bu alanlara yönelik, bütünlüğü ve tutarlılığı olan, ihatalı bilgiye ve sağlam yorumlara dayalı bir talep midir yoksa sadece hissiyatı ve hamaseti yüksek başarılı, sosyal karşılığı olan/sosyal karşılık oluşturan bir söylem, bir ideoloji olarak mı kurulmuştur? Muhtemelen her iki yönde de menfi ve/ya müsbet cevapları olabilecek bu sorular müzakere edilmeye değer.

Fakat şimdilik şu ara notları düşerek yola devam edelim: Necip Fazıl'ın fikrî kronolojisini takip açısından Cumhuriyet ideolojisine ve bu ideolojinin tarih tezine yönelik tenkitlerinin ve reddiyelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası şartlarda ortaya çıkmaya başladığını ve çokpartili hayata geçişle birlikte giderek sertleştiğini hatırda tutmak lazım. Çünkü dönüm noktası olarak sürekli vurguladığı, Nakşî şeyhi Abdülhakim Arvasi Efendi ile karşılaşıp tanışması, ondan "Ulu Hakan" fikrini alması 1933 yılına çıkmakla beraber 1939 yılında yazdığı "çerçeve"lerde ve 1943 *Büyük Doğu*'larında Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü lehinde medihkâr yazılarının olduğu biliniyor[1].

Asıl dönüm noktasının Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın "Abdülhamid'in Ruhaniyetinden İstimdat" başlıklı şiirini *Büyük Doğu*'nun 30 Mayıs 1947 tarihli 65. sayısında yayınlamasıyla olduğu söylenebilir. Dergi bir sayı sonra kapatılacak ve Necip Fazıl da ilk defa tutuklanıp yargılanacak, hapse girecektir. Atatürk'ü Koruma Kanunu henüz çıkmamış olduğu için isnat edilen suç "Türklüğe hakaret"tir. Necip Fazıl'ın şiiri yayınlarken düştüğü not:

> "[Bu] manzume, Rıza Tevfik'in bundan 15-20 yıl evvel kaleme alıp sığınağı olan yabancı ülkede [1937 yılında, Kahire'de yayınlanan *Müsavat* dergisinde] neşrettiği ve anavatanda kimsenin bilmediği müthiş bir şiirinden birkaç parçadır. Anavatan sınırları içinde intişar etmemiş olan bu şiiri ilk defa olarak umumi vicdana takdim ederken, duyduğumuz zevk ve zafer duygusu bir tane değildir. 1. En genç fikir nesli biz olduğumuza göre, Abdülhamit devrini ne şahsi bir menfaat ne de şahsi bir garazla mütalaa etmemize imkân bulmadan sırf öz ilim

1 Bu yazılar 1940 yılında Semih Lütfi Kitabevi tarafından neşredilen *Çerçeve-Günün Konuşmaları* kitabına da alınmıştır; meselâ bk. s. 144-56. Ayrıca *Büyük Doğu* çıkmaya başladıktan sonraki benzer bir yazısı için bk. N. F. Kısakürek, "Atatürk Dirilecektir", *Büyük Doğu*, sayı: 10, 19 İkinciteşrin 1943, s. 2. İlk paragrafları: "Bir gün Atatürk dirilecektir!!! Evet laf ve hayal yahut fikir ve remiz âleminde değil, doğrudan doğruya, madde ve hakikat dünyasında Atatürk hayata dönecektir!!! Bir gün Atatürk, Etnoğrafya Müzesi'ndeki taş sandukasının kapağını omuzlariyle kaldırıp, ufkî vaziyetten şakulî hale geçecek ve sırtında mareşal üniforması, Ankara'da Atatürk Bulvarı'nda görülecektir!!!"

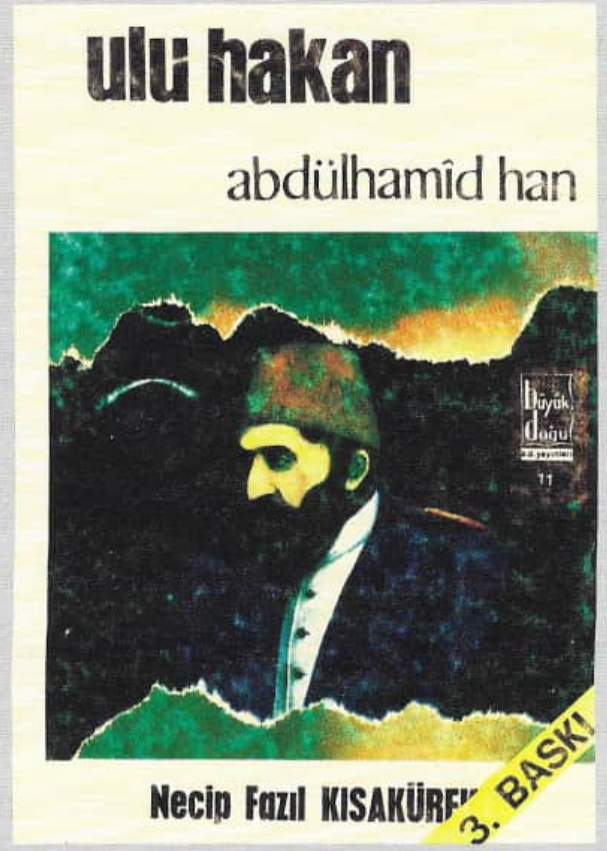

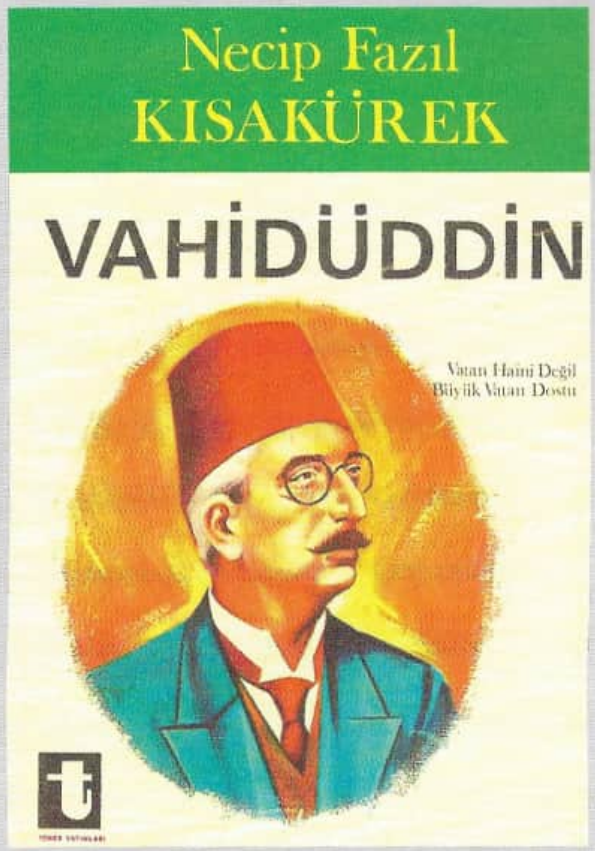

Kahramanlar Tablosunu Değiştirmek...

Cumhuriyet devrinde tarih âdeta bir "savaş alanı"dır; başta siyasî merkez olmak üzere taraflar kendileri üzerinden yürütemeyecekleri mücadele ve muhalefet tarzlarını tarih üzerinden, tarihî kişiler ve olaylar, toplumsal karşılığı olan kavramlar ve kelimeler üzerinden yürütür, kahramanlar ve hainlerin, iyiler ve kötülerin yerini değiştirerek, onlarla ilgili iyi-kötü hükümleri terse çevirerek yaparlar.

II. Dünya Savaşı sonrasında ve çokpartili hayat şartlarında milliyetçi-muhafazakâr kesim için tekparti yıllarını, hususen laiklik politikalarını ve baskıları tenkit (Necip Fazıl'ın sevdiği tabirlerle "muhasebe-hesaplaşma") için tarih alanı daha fazla kullanılabilecek uygun bir araç olarak görülmüş, birçok hüküm bunun üzerinden ters çevrilmiştir.

Necip Fazıl'ın takipçilerince en çok tekrarlanan cümlelerinden biri 1947 tarihli "Muhasebe" şiirinde yer alan "İnanmıyorum, bana öğretilen tarihe!" mısraıdır. Dayanıklı bir sembol olarak "yalan söyleyen tarih" imajı (hatta bir kitap türü) buradan doğacak ve bilgi seviyesini yükseltmeye, sağlamlaştırmaya fazla ihtiyaç duymadan canlı bir alan olarak daima yeni yazarlar, takipçiler ve okuyucular bularak bugünlere kadar gelecektir. *Ulu Hakan Abdülhamit Han*, *Sultan Vahidüddin*, *Son Devrin Din Mazlumları* bu alanın mübeşşirleri arasında sayılır.

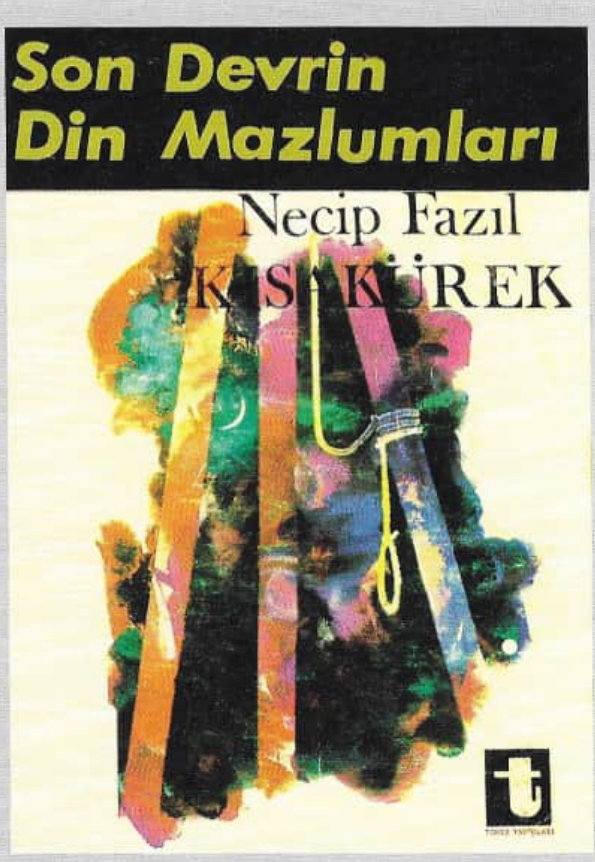

ve saf hakikat adına ortaya attığımız 'Abdülhamit devrinin ve Abdülhamid'e ait şahsiyetin baştanbaşa bir siyaset yalanı olarak Meşrutiyet'ten sonraki nesillere yutturulduğu' hakkındaki tezimizin tam bir teyide kavuşması ve üstelik bu teyidin Abdülhamid'e karşı bizzat mücadeleye girişmiş bir şahıstan fışkırıvermesi. (...)"[2].

Artık yeni bir süreç ve yakın tarih üzerinden farklı bir mücadele tarzı başlıyor.

Farklılık Usulde mi, Üslupta mı, Yoksa Muhtevada mı?

Arabaşlıktaki sorunun kestirme cevabı hepsinde olabilir. Fakat bir mücadele biçimi olarak tezahür eden tarih meselesinde karşı konumlanışın, bununla irtibatlı olarak karşı inkılabın yöntem farklılığından ziyade bazı tercihlerde ve gaye üzerinde kendini belirgin kıldığı söylenebilir. Başka bir ifade ile söylersek tahlil ve gayelerin farklılığındaki başarılı vurgular ve efsunlu dil iki karşıt inkılap arasındaki yöntem yakınlığını, yukardan aşağıya inen mütehakkim karakterini büyük ölçüde görünmez kılmaktadır. Yine de karşı tarihin, bir dönemin nerede ise yasak kelimeleri ve kavramlarıyla; pozitivizm karşısında ruhçuluk (spritüalizm) ve mistisizm-tasavvuf, faydacılık ve pragmatizm karşısında ahlâkçılık ve nihayet sekülarizm-laiklik karşısında dindarlık/dinîlik-millîlik üzerinden Cumhuriyet inkılapçılığından rahatlıkla farklılaştırıldığını, kendini başarılı bir şekilde farklı bir tercih ve taraf olarak kurduğunu söylemek gerekir.

2 Bu neşir ve ilk hapsi konusunda bk. Necip Fazıl, *Benim Gözümde Menderes*, 2. bs., İstanbul, bd Yay., 1986, s. 103-05.

Karşı tarihin usul, üslup ve muhtevasına dair bazı hususların altını çizmek gerekirse;

Muhtemelen ilk sırada zikredilmesi gereken şey bu tarih kurgusunun ve söyleminin Cumhuriyetin karşısına Osmanlının, Cumhuriyeti kuran kadronun, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın (aynı zamanda Tanzimat paşalarının, Jöntürklerin, İttihatçıların) karşısına da Sultan Abdülhamit'in veya Sultan Vahdettin'in gerçek kahraman ve büyük tarih yapıcısı olarak konumlandırılmasıdır. Buna Cumhuriyet ideolojisinin kurduğu siyah-beyaz kahramanlar ve hainler tablosunun tersyüz edilmesi denebilir. Nitekim Sultan Abdülhamit için "*Ulu Hakan*" vurgusu kızıl sultan ve müstebit padişahın yerine, *Sultan Vahdettin* için "*büyük vatan dostu*" ifadesi vatan haini yerine, "*Çöle İnen Nur*" başlığı çöl kanunu yerine, "*Son Devrin Din Mazlumları*" adı hain mürteciler, işbirlikçi yobazlar yerine ikame edilmiş ve öne, yukarıya çıkarılmıştır.

İkinci olarak Necip Fazıl'ın "fikrî öfkesi", üslubu ve tercih ettiği hüküm verme biçimleri işini hayli kolaylaştırmaktadır. Hükümler hiçbir şüpheye, tereddüte, ihtimale, soruya, müzakereye yer bırakmayacak şekilde kesin, katı ve net bir dille, ortalama okuyucuda güven hissi doğuracak rahatlıkta

verilmiştir. Yargılar hiçbir şekilde delillere, gerekçelere ve karşılaştırmalara, buna bağlı olarak kaynaklara, atıf mercilerine ve otoritelere ihtiyaç göstermez. Okuyucuya verilen intiba her şeyin kesin olarak bilindiği ve bütün meselelerin fikir planında mutlak olarak çözüldüğüdür. Doğru yol, müessir dil bulunmuştur. Metne dahil olmak isteyen okuyucuların muhtemel gerçeklik ve doğruluk sorgulamaları ile kaynak arayışları söylem, ses ve hissiyat yoluyla, romantizm, şairânelik ve sanatkârâne tavır üzerinden kurulan canlı polemiklerle cevaplanmış veya önlenmiştir.

Cevaplama ile şaşırtarak susturma veya ses ve sözle ilgiyi başka taraflara kaydırma aynı şeylerdir. İlmî doğrulukla sosyal faydanın veya sosyopsikolojik fonksiyonun birbirinden uzaklaşması da bu yazı ve metin siyasetlerinin neticesidir.

Bu dil ve üslup bazan otoriter ve muğlaktır, bazan hissî, sihirli, bol mecazlı ve ağdalıdır, yer yer de garip fakat dikkat çekici yahut anlamı kestirilemeyen, istimali nadir büyülü ve vurgulu, peşpeşe gelen müteradif kelimelerle, terkiplerle, ifadelerle kurulmuştur. Bunların hepsi aslında bir metin için zaaf olmalı ve güvensizliği artırmalıdır fakat örneğimizde okuyucu için metni tahkim edecek, etkisini artıracak tarzda işlemektedir.

Yazarın konumuz itibariyle önemli kitabı *Ulu Hakan Abdülhamid Han*'ın daha başlarında yer alan aşağıdaki ifadeler bütün bu hususları yeterli açıklayıcılıkta olmalı. Metnin zaaf ve boşlukları olarak görülebilecek yönleri müellifin diliyle okuyucu nezdinde âdeta meziyet ve kuvvet haline dönüşmek üzeredir:

> "Benim yaptığım 60 küsur yaşımda tamamiyle örgüleşebildiğine şahit olduğum belli başlı bir ideolocya örgüsü karşısında tarih görüşümüzün en hassas nahiyelerinden birine ait kıymet hükmünü, çizgi çizgi billurlaştırmaktır. Bu işte tarihî vâkıalara yaklaşmış olmak vazifesi bir tarafa, yeni bir şey öğretmek, hatta 'kronolojik' nizama uygun, eksiksiz nakil gibi bir meslek borcu altına girmek kaygı ve kaydından uzağım. *Anlattıklarım davamı isbata yeter.* (...) Öyleyse *bu eser bir 'tez', 'manifest', bir dava çerçevesi*... Onun içindir ki bu eserde bibliyografya, endeks, fotokopi, vesika adresi gibi (...) ilim üniforması nişanlarından eser aramak yersiz... Anlatılanların hepsi *riyazî* [matematiksel] *gerçekler* halinde sabit ve apaçık meydandadır" (vurgular bizim)[3].

Üçüncüsü Necip Fazıl'ın büyük başarısı, biraz da sanatkârlığına ve şairaneliğine yaslanarak kurduğu hamaset ve hissiyatla karışık sembolik dildir. Okuyucuya, katılımcıya güven aşılayan, tahammül gücü veren, koruyucu siper olan bir dil... Karşı tarih inşasında da fonksiyonel olarak işleyen bu güçlü ve etkili dil dönemin milliyetçi-muhafazakâr-İslâmcı temayüllerinin dil arayışları ve hissiyatıyla da örtüşmektedir. Tarafların

3 *Ulu Hakan Abdülhamid Han*, 3. bs., İstanbul, İkbal Yay., 1976, s. 10. Kaynaklara karşı müstağni olan benzer ifadeleri için ayrıca bk. *İman ve İslâm Atlası*, İstanbul, Büyük Doğu Yay., 1981, s. 6; *Çöle İnen Nur*, 18. bs., İstanbul, Büyük Doğu Yay., 1998, s. 8.

karşılıklı olarak birbirini beslediği ve harekete geçirdiği, giderek bir memnuniyet ve yüksek tatmin alanı oluşturduğu da söylenebilir.

Muhtevasında geleneksel unsurlar ve sesler olmakla beraber bu yeni tarih dili esas itibariyle modern bir dildir ve yeni bir hafıza kurmak veya zayıflamış bir hafızayı farklılaştırarak yeniden canlandırmak, bunun üzerinden yeni hassasiyetler oluşturmak, yeni bir "cemaat" kurmak, farklı ve canlı, muhalif bir muhataplar kitlesi oluşturmak peşindedir. Onu yakından tanıyan bir hikâyecinin metin siyaseti değerlendirmesi bu meyanda zikredilebilir:

> "Yüceltmek, idealize etmek, trajedi haline getirmek onun kişiliğinin bir parçasıdır. En basit olaylara bile ruhunun bu hallerini yansıtır. Bu yüzden bir vâkıayı olduğu gibi görmek ve öylece kabul etmek kendisine adeta menedilmiştir. En gerçekçi göründüğü zamanlarda bile, ele aldığı kişiye veya olaya trajik olmazsa dramatik bir boyut getirir. Bunun mümkün olmadığı zamanlarda onu gülünçleştirmekten çekinmez"[4].

Peki bu dilin ve aynı zamanda alt bir bilgi kademesi olan bu hissiyatın üst bilgi kademeleri ile, diyelim ki ilimle, felsefe ile irtibatı nedir? Necip Fazıl ve eserleri için bu soru etrafında bir çaba sarfetmek muhtemelen doğru ve yerinde değil, verimli bir gayret de olmayacaktır. Çünkü yazar bu alanı "sadece hükümlerime ve üslubuma bak, sesime kulak kesil, beni dinle" dercesine baştan kapatmaktadır. Bir örnek olmak üzere ilk baskısı Cumhuriyetin 50. yılı münasebetiyle 1973 senesinde yapılan *Türkiye'nin Manzarası* kitabında yer alan şu cümleler verilebilir:

> "Ordu bu memleketin beş asırlık meselesidir ve tarihimizde üç merhale arzeder: 1. Kanuni'ye, daha doğrusu Fatih'e kadar gelen büyük saffet, iman ve inzibat devri... 2. Kanuni'den sonra başlayıp İkinci Mahmud'a kadar gelen tefessüh, inhilâl ve şekavet devri... 3. Abdülhamid'den başlayıp bugüne kadar gelen nizam, itaat ve sistem devri..."[5].

60 İhtilali sonrasında yazılan ve 12 Mart muhtırasının akabinde yani iki askerî müdahalenin peşisıra kitaba giren bu paragrafın doğruluk ve yerindelik açısından hangi dönemine, hangi ismine, hangi kavramına bakmak mümkün olabilir acaba?

Veya şu ifadelerden "doğru" bir tarih tasavvuru ve yazımı çıkabilir mi?

> "Abdülhamid'e ait her menfi bilgi ve yorum, ilk zindanımda hakimlere söylediğim gibi Galata Kulesi ve bostan kuyusu şeklinde kâmil zıddiyle doğrudur; ve büyük fikircinin aynı bilgi kusurlarını ele alıp yalanlarını ayıkladıktan sonra tersyüz etmekten başka işi yoktur. Bu da Abdülhamid'i yazmanın usulü"[6].

Nihayet dördüncü husus; Necip Fazıl esas itibariyle Cumhuriyet ideolojinin tarih anlayışının "hesabını görmek/defterini dürmek", buradan

4 Rasim Özdenören, "Necip Fazıl Kısakürek (Kişiliği üzerine notlar)", *Mavera*, sayı: 80-82, Temmuz-Eylül 1983, s. 33.

5 *Türkiye'nin Manzarası*, 2. bs., İstanbul, bd Yay., 1985, s. 21.

6 *Ulu Hakan Abdülhamid Han*, s. 13.

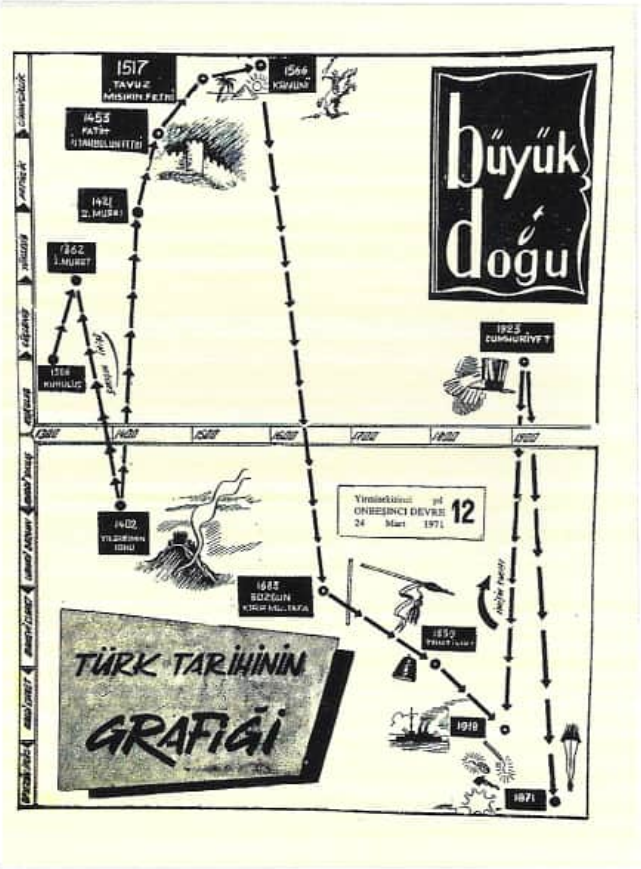

Kanuni Niçin Çöküşün Başlangıcı Olsun?

Büyük Doğu'nun iki ayrı kapağında tarihî düşüşün ve gerilemenin kronolojisi ve unsurları böyle verilmektedir. İlki 28 Ekim 1949 tarihli 3. sayı, ikincisi 24 Mart 1971 tarihli 12. sayı. Osmanlı tarihini dönemlendirmek açısından Cumhuriyet ideolojisinin tarih fikrine yaklaşan bir tablo bu. Fakat ümitsizliğe yer yoktur: "Türk gitgide bütün mecalini kaybeden Doğuyu Araptan sonra İslâmın bayrağı altında Batının merkezine kadar ulaştırmak cehdi ve *hâlâ Doğunun en canlı milleti olmak haysiyetiyle onun baş örnekliğini elinde bulunduruyor*. Bu memuriyet (...) kemiyet üstü *tarihî bir keyfiyet hakkı*ndan doğuyor ve Türkü Doğuya iflâsı veya ihyasiyle önder olmak nasibine bağlıyor".

"Eğer Şarka doğru hepsi adına mutlaka rehber bir millete, Garba doğru da en hâkimleri ve âyıkları önünde bazı haklarına ve faydalarına inandırmış bir 'fasl-ı müşterek' devlete ihtiyaç varsa, bu Türkiye'den başka kim olabilir?" (*İdeolocya Örgüsü*. Vurgular bizim).

devamlılığı olabilecek muhalif bir söylem ve hareket çıkarmak peşinde olduğu için 1924 sonrasına yoğunlaşmıştır. Tanzimatla, Meşrutiyetle, bazen daha öncesiyle uğraşması bile büyük ölçüde Cumhuriyet devri için yapmak istediği sert tenkitlere zemin hazırlamaya, onları haklılaştırmaya ve bunun üzerinden yeni bir bakışaçısı geliştirme istikametindeki tezlerini kuvvetlendirmeye matuftur. *Ulu Hakan* ve *Sultan Vahidüddin* kitapları bile bunun için yazılmıştır dense esas itibariyle yanlış olmaz. Büyük Reşid Paşa'ya "küçük" yahut "çukur" dediği zaman bu onun cümlelerinde ve okuyucunun hafızasında neredeyse otomatik olarak Cumhuriyeti kuran kadro için de söylenmiş oluyor.

❁

Bu yoğunlaşma onun eserlerinin siyaseti ve etkisi açısından yerinde ve doğru bir tercih gibi duruyor. Fakat bu tercih onu aynı zamanda parçalı bir tarih anlayışına, bütünlükten yoksunluğa ve "doğru"luktan uzaklaşmaya doğru sürükler. O kadar ki Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması, bu dönemlendirmenin sebepleri ve mantığı konusunda, *–buhran* ve *tereddi* (kriz ve gerileme) devrinin Kanuni ile başlatılması başta olmak üzere– resmi tarih teziyle ciddi ölçüde yakınlaşır. Meselâ:

> "Evvelâ 300 küsur, sonra 100 küsur, en sonra 50 küsur yıllık devreler halinde; evvelâ kuvvetten düşme, sonra baygınlık geçirme, en sonra da komaya yatma felâketlerini yaşayan İslâm davası, Türkiye'de 30 yılı aşkın çileler nihayetinde ve gökten yıldırım gibi ilâhî bir darbe neticesinde, kendisini birdenbire aynı hikmet noktasında bulmuştur: 'İşte şimdi ocak kızıştı!'... Bu çeyrek asırlık bir vâkıadır, ancak çeyrek asırdan beri yanmakta ve kızışmaktadır; ve bu ocağın üzerine kutupların buz dağlarını devirseler onu söndürebilmenin imkânı yoktur".
>
> "İlk buhran devremizde bağlı olduğumuz iman manzumesinin vecd ve aşkını kaybettikten sonra anlamadan kabuğa mıhlı kalmak yüzünden *Batı harikasını hemen müşahede altına alıp ciğerlerimize sindirmek ve şahsiyetimizi kaybetmeksizin kanımızda eritmek* imkânlarından nasıl mahrum kaldıksa; ikinci buhran devremizde ayılmak bilmez bir hayret ve dehşet psikolocyası altında Batının kabuğunu bir türlü oyamadık ve meyvesine eremedik"[7].

7 *İdeolocya Örgüsü*, 5. bs., İstanbul, Büyük Doğu Yay., 1986, s. 459 ve 51.

Hele savaş yapan, iyi kılıç kuşanan, siyasî başarılar sağlayan fakat düşünmeyen Türk fikrinde modernleşme süreci tezlerine ve Cumhuriyet ideolojisinin hesabı verilmemiş kalıp ifadelerine katılması... *İdeolocya Örgüsü* kitabında geçen şu cümlelere ve satıraralarına birlikte bakabiliriz:

> "Dünya çapında tek bir kafa bile yetiştiremedik".
>
> "Karaların ve denizlerin hakimi Türk ezelden beri saf ve büyük tefekkür kafaları yetiştirmemek yüzünden ne Doğuyu ne de Batıyı köklerine kadar müşahede edebilmiş[tir]".

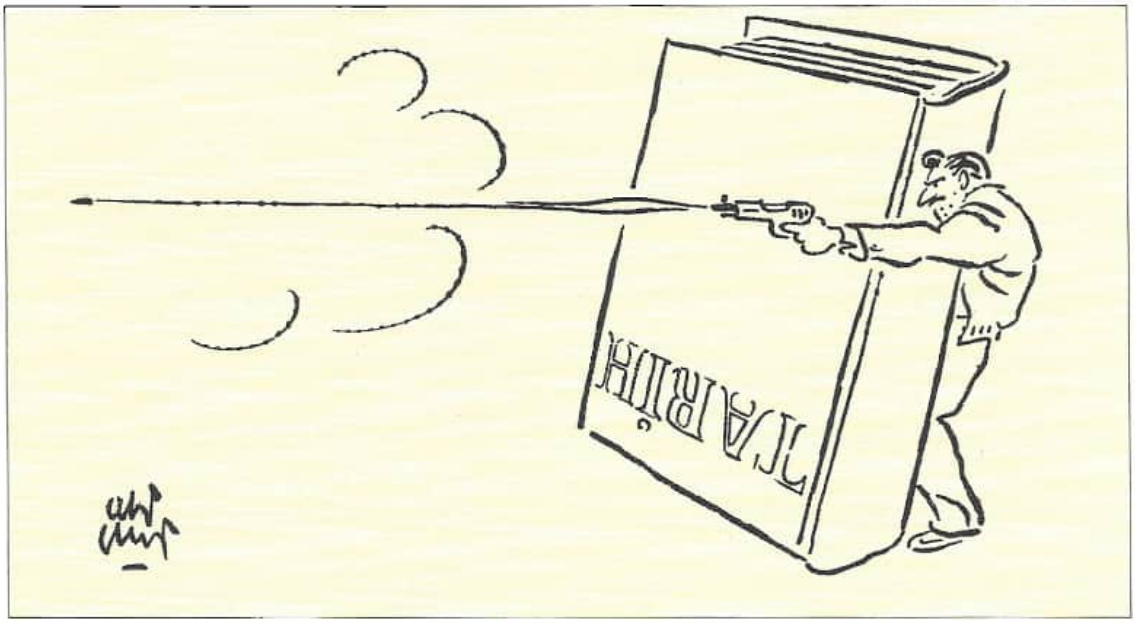

Tarih Kimin Ne İşine Yarar?

Tektip yorumların ve ideolojilerin hakim olduğu bir ilim ve kültür ortamında, bir milli eğitim sisteminde tarih de araçsallaştırılmakla sınırlı kalan bir alana zorlanacaktır. Ali Ulvi'nin karikatürü 12 Eylül darbesi gölgesinde hüküm süren Özal devrinde tarih derslerinin, İbrahim Kafesoğlu, M. Altay Köymen ve Altan Deliorman gibi Aydınlar Ocağı'na ve MHP'ye yakın isimler tarafından yazılan ders kitaplarının bir siper, bir savaş kalkanı gibi kullanıldığına kuvvetle vurgu yapıyor (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1985). Ayrıca bk. Bu kitap, s. 285, 292.
Büyük ölçüde doğru ve haklı bir tesbit bu. Herkesin "doğru" tarihi kendince, kendi zihnî sınırlılığı içinde. Bir de "yalan tarih"e karşı yazılmış "yalan yanlış tarihler" var... Fakat sanatçı karikatürün yayınlandığı gazetenin de Cumhuriyetle yaşıt olan bütün tarihi boyunca tersten aynı şeyi yaptığını görmezden geliyor. Suçlu kendisi değil başkası...
Bir tür çöp-mertek meselinde olduğu gibi...

> "Büyük Türk mütehassıslar kadrosundan mahrumuz. (...) Hatta bütün tarihimizi dolduran büyük asker, büyük şair, büyük mimar, büyük musıkişinas ve büyük *kopyacı âlim bolluğu* içinde büyük ve şahsiyetli dünya görüşümüzü iklimlendirecek büyük mütefekkirden mahrumuz" (vurgular bizim)[8].

Bütün tarihe yaydığı "iyi pala sallayan ama düşünmeyen Türk" vurgusu, biraz da bu maküs talihi tarihte yenen ilk kişi olarak kendisinin istisnai ve kurucu bir figür şeklinde yükselmesine yol açacak bir mekanizmadır. Aşağıdaki ifadeleri sanki tam da bunu anlatmaktadır

> "Bizi 400 yıllık bekleyiş devremizin son ıstırap sayhası ve bu inkılabın ilk sesi kabul edebilirsiniz. Memuriyetimiz (...) bu inkılabın planını, -işin madde tarafı sizin olsun- fikirler, mânalar dünyasına nakşetmekten ibarettir",
> "İmdi, olanca çapımız ve gücümüzle meydan yerinde görünmek, Allah'ın haklı çıkardığı davamızı âbideleştirmek ve 'tez'lerimize tac giydirmek vazifesi de şimdi belli oluyor"[9].

8 *age*, s. 9, 66-68, 137, ayrıca s. 138, 435.

9 *age*, s. 150, 175. Ayrıca bk. *age*, s. 11, 161, 164, 182, 210. *İdeolocya Örgüsü* kitabı üzerine mufassal okumalar için bk. İ. Kara, "İdeolocya Örgüsü Nasıl Ele Alınabilir", *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak* içinde, İstanbul, Dergâh Yay., 2017, s. 114-59.

Mevcut Tarih Anlayışları Bizi Taşır mı?

Necip Fazıl'ın son döneme odaklı tarihi değiştirme ve dönüştürme, tabiri caizse onu mücadelede bir silah olarak kullanma ve cemaatı/takipçilerini kuvvetlendirme, sıkılaştırma siyaseti için kuvvetli bir destek haline getirme anlayışı ve bunun için geliştirdiği metin politikaları milliyetçi-muhafazakâr-İslâmcı çevrelerde çok etkili, cesaret verici, iyileştirici (sağaltıcı), bir tarafıyla aynı zamanda verimli olmuştur. Kendisine "yalan tarih"e karşı yeni bir tarih inşa etme cesareti ve hamlesi...

Fakat hepsi bu kadar değil. Bu tarih anlayışı kendisi ve takipçileri üzerinden katılaşmış bir tarih yorumuna, aynı zamanda körlükleri artıran, kademe gözetmeyen, nüanslara dikkat etmeyen, doğrularla yanlışları ayırdetmeyen, rafineleşmemiş bir okuma biçimine ve tarihe de dönüşmüştür. Bu da yer yer "yalan tarih"e karşı bir başka yalan tarihe... Cumhuriyet ideolojisinin tarih anlayışının sol ve Kemalist çevrelerde etkili olması ve körlükleri artırıcı tarzda katılaşması, kabalaşması gibi bir şeydir bu. Daha da dikkat çekici ve düşündürücü olan bu farklı mahafazakâr ve mütedeyyin çevrelerden üniversiteye, tarihçiler dahil sosyal bilimlere intisap edenlerin bile ilmî usullere sırt çevirircesine hissiyat ağırlıklı benzer bir bakışaçısını büyük ölçüde tarih diye sürdürmeleridir.

❁

Artık tarih bahsinde herkes için iki şeyi birbirinden ayırmak zamanı çoktan geldi. İlki sembolik dil, bunun üzerinden hissiyat ve hamaset tarafı, ideolojik yönü ağır basan bir tarih anlayışı. Öbür tarafta gerçekler, tarihin bütünlüğü ve çokyönlülüğü var. Beğenip beğenmemekten, yeterli görüp görmemekten bağımsız olarak tarih(imiz)in bütün kuvvet ve zaaflarıyla bize ait olduğu, bizim ona ait olduğumuz... Özellikle eğitimli insanların tarihi tektipli bir savaş alanı olmaktan çıkarmaları ve bugün ve yarın yola nasıl devam edeceğimiz sorusu etrafında onu zengin bir kaynak, (bir daha tekrarlayalım; bütün kuvvet ve zaaflarıyla) kendimizi anlamak için bir tecrübeler hazinesi haline getirmek için çaba sarfetmeleri gerekir.

Tarih hissiyat ve hamaset kaldırır, belki biraz da bunun için vardır, bunun için de kurulmuştur. Bu seviye ve tarz vatandaş için yeterli görülüp tercih edilebilir de. Ama bir dereceye kadar... Çünkü tarih ciddiyet ve bütünlük de, ilmîlik ve derinlik de ister. Ayrıca hepimize yetecek kadar zaferleri, hezimetleri ve acıları, binbir tecrübeyi, farklı renkleri ve ziyadesiyle teferruatlı tonları da hazinelerinde barındırır.

Niçin sadece birini, bir rengi, bir tonu görelim ve kendimizi bu yolla fakirleştirelim!

Niçin?

HALİFE Mİ, SULTAN MI, İMPARATOR MU, MÜSTEBİT Mİ?

Türkiye'de yakın tarih niçin bir savaş alanı ve Sultan Abdülhamit neden bu savaşın tam ortasında, bir tarafın ulu/evliya ve muktedir padişah-halife mertebesine çıkardığı, diğer tarafın istibdat ve despotlukla, "kızıl"lıkla suçladığı bir figür, bir sembol? İki tarafın da gördüğü, görmek istediği sultanın kendisi mi yoksa onun kurgusu mu?

Arzu ederseniz padişaha nisbet edilen hatıratta yer alan –ve bize göre tamamı doğruları yansıtmayan– aşağıdaki ifadeleri okuyarak derse başlayalım:

> "Bizi zinde tutabilecek yegâne kuvvet İslâmiyettir. Biz hiç de Fuat'ın [Paşa] dediği gibi can çekişen bir millet değiliz. Biz canlı, kuvvetli bir milletiz, yalnız yüce dinimize sadık kalmamız şarttır".
> "Düşmanlarımızın tavsiye ettiği programları [tamamıyla] kabul ederek ıslahat yapmaya ve inkılaplar getirmeye ihtiyacımız yoktur. Kendi programımızı tatbik etmeliyiz ve her şeyden evvel de şeriatın gösterdiği yolda gitmeliyiz. Hiçbir padişah başka türlü hareket edemez ve etmemelidir".
> "Eğer yeniden canlanmak, eski kuvvetimizi bulmak, eski büyüklüğümüze erişmek istiyorsak, bize bu kudreti vermiş olan menbaı hatırlamamız yerinde olur. Bizim için hayırlı olan Avrupa'nın sözümona medeniyetini taklit etmek değil bilâkis kudretimizin esası olan şeriata dönmektir"[1].

1 Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, 6. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1999, s. 62, 95, 127.

Sultan II. Abdülhamit ecdadından, dedesi ıslahatperver Sultan II. Mahmut'tan, babası Tanzimatçı Sultan Abdülmecit'ten, amcası Sultan Abdülaziz'den ayrı ve farklı bir idare tarzı ve din-siyaset ilişkisi inşa etmek peşinde oldu mu yoksa onun döneminde olup biten farklı tartışmalar ve uygulamalar sadece konjonktürel gelişmelere mi işaret eder?

Bu sorunun herhalde tek bir cevabı olmayacaktır. Kudretli ve uzun yıllar iktidarda kalmış/kalmayı başarmış biri olarak kendine mahsus fikirleri, politikaları ve yönetme tarzı elbette vardır ama o aynı zamanda Tanzimatla, belki biraz daha öncesiyle başlayan yeni dönemin, bazı tashih ve tadillerle birlikte bir devamı ve sürdürücüsüdür. Buna mizacı, yetişme tarzı ve şahsi psikolojisini, meşgale ve arayışlarını da katmak lazım.

Batılı bir gözlemci olarak Wanda'nın altını çizerek anlattığına göre dede Sultan II. Mahmut oğullarından Abdülmecid'i, Fransızca öğrenmek dahil batılı ölçülere daha uygun bir eğitime tabi tutmuş. Babasından sonra padişah olacak ve Tanzimat devrini başlatacak bu şehzâde operadan hoşlanıyor, batılı tarzda çalışma disiplinini seviyor ve insan ilişkilerinde Avrupaî bir temayül besliyordu. Diğer şehzâde Abdülaziz ise kısmen farklı olarak Buharalı ve Semerkantlı Türkmen hocaların eline teslim

edilmişti. Onun tahsili de zevkleri de daha ziyade şark atmosferi içinde şekil kazanmıştı. Ata binmeyi, ok atmayı, güreşmeyi, kuş beslemeyi, ortaoyunu ve horoz dövüşü seyretmeyi seviyor, batılı tarzdaki insan ilişkilerine âdeta yabancılık duyuyordu.

Sultan II. Mahmut'a göre devlet iki yoldan birinde (geniş yorumlarsak iki yolla birlikte) selâmet bulabilirdi. Padişah çocuklarına verdiği eğitimle bir bakıma hanedanın ve kendisinin kararsızlığını veya ucu açık alternatifli çıkış yollarını düşünmüş ve dile getirmiş oluyordu. Artık kaçınılamaz çelişkilerin veya uzlaştırılması zaman isteyecek unsurların farkındaydı.

XIX. yüzyılın son çeyreğinin daha başlarında, içerde ve dışarıda büyük problemlerle karşı karşıya olan Osmanlı tahtının yeni varisi genç Abdülhamit için bu yollardan sadece birini tercih etme imkânı artık tamamen ortadan kalkmıştı. O iki çizgiyi de kuvvetlendirerek, ilâve olarak dini (İslâmı) ve milliyeti (Müslüman Türklüğü) güçlü ve birbirlerini destekleyen birer unsur olarak geliştirmeye teşebbüs ederek yol almayı denedi. Takip ettiği politikalarda hem muhafazakâr hem de yenilikçi/reformcu damarlar birlikte bulunuyordu. Din politikaları dahil olmak üzere onu hem (bir kısmı çoklu) paradokslar içinde yürümek mecburiyetinde bırakan hem de kuvvetli ve otokrat, bazı bakımlardan ileri görüşlü ve başarılı bir siyasî figür haline getiren şey birbirini felsefî ve fiilî olarak zaman zaman iten bu iki taraflı düşünce ve uygulamaları olabildiğince birbirleriyle uyumlu hale getirmek ve bunların arasından tatbik kabiliyeti olan, güçlü ve etkili, zamana mütehammil, sürdürülebilir bir çözüm üretmek iddiası ve arzusudur.

Hem din ü devleti ayakta tutacak hem de zamana uyacak ve Osmanlı Devleti'nin ve ondan ayrı olmayan hanedanın geleceğini kendince garanti altına alıp hazırlayacaktı...

Medeni ve Muasır Fakat Dindar ve İtaatkâr

Sultan Abdülhamit dönemi politikaları ve din-siyaset ilişkileri açısından öne çıkarılabilecek kavram, ıslahat hareketleri için kullanılan "çatallaşmış" "ikili yapılar"dan ziyade muhtemelen paradoksların imkânları olacaktır. Şöyle: Bir taraftan Osmanlı modernleşmesinin, –eğitim ve idarenin rasyonelleştirilmesi başta olmak üzere– bütün süreçlerine geliştirici ve kuvvetlendirici bir "muvafakat/uyum" sağlanırken diğer taraftan din ve gelenek merkezli fakat yeni(lenmiş) "mukavemet/direnç" alanları inşa edilmiş veya var olanlar ihya edilerek kuvvetlendirilmiştir. Paradoks aynı zamanda bir açılma, yeniden üretme ve mevcut hiyerarşik yapıları değiştirme istikametinde de işleyecek; çelişik oldukları için birbirini

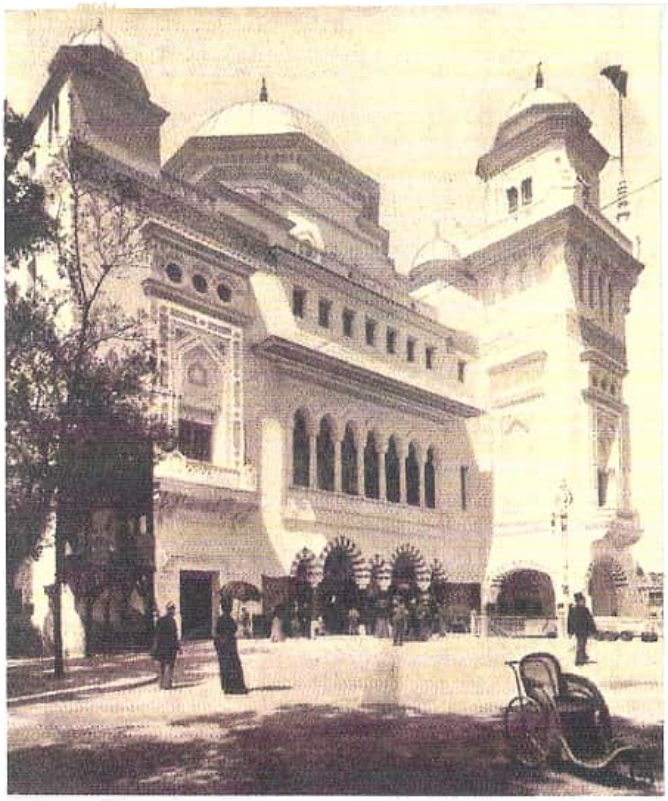

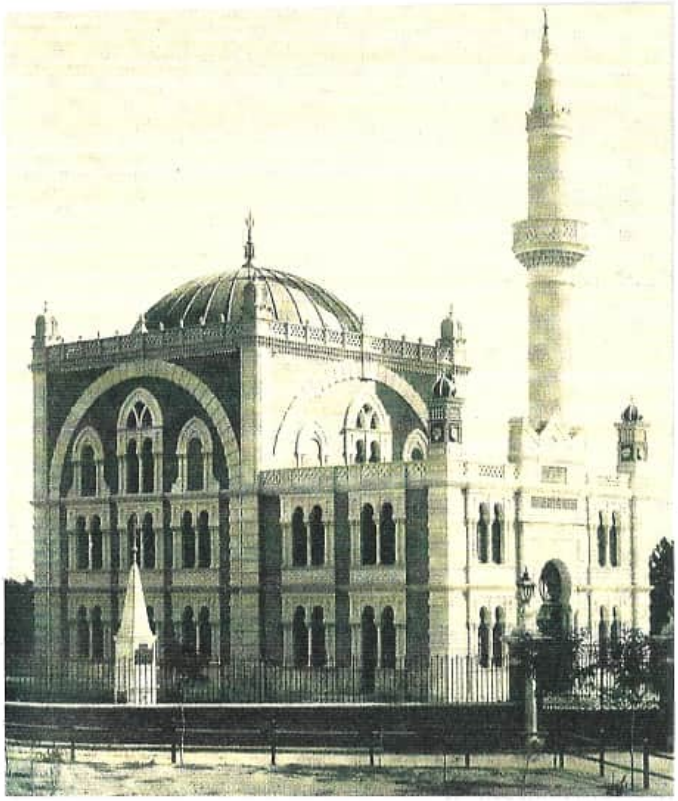

Padişah-Halife Kendini ve Osmanlı Devleti'ni Nasıl Göstermek İster?

Sultan Abdülhamit dinî sembollerin ve Osmanlıya ait bazı unsurların daha bir görünür kılınması istikametinde modern, ısrarlı ve başarılı bir tutuma sahiptir. Fakat nasıl? Meselâ Yıldız Sarayı'nın yanında ve gayrımüslim bir mimara, Nikolaos Celepis'e yaptırdığı kendi camisi, mimarî olarak Osmanlı ve "millî" unsurlardan ziyade yer yer kilise mimarisini çağrıştıran birçok arabesk ve karmaşık çözümleme biçimleri taşıyor. Bazı yorumcuların nal biçimi çözümlemelerden yola çıkarak yaptıkları değerlendirmeler doğruysa, el-Hamra Sarayı'ndan izler taşımasına siyasî ve kültürel bir anlam vermek zordur. İstanbulluların, hilafet merkezi olarak Âsitane'yi ziyarete gelenlerin gözüne ve zevkine hitap etmeyen cami sembollerinin kim için, kime dönük olarak düşünüldüğü (Araplara, Avrupalılara?) sorusu, herhalde sadece tesadüfle, padişahın bu işlerden anlamamasıyla veya devrin gelişen mimarî anlayışı ve modası ile cevaplandırılamaz. Uluslararası sergilerde padişahın kendisini, hilafeti, Osmanlı Devleti'ni teşhir etme, tanıtma ve bunun üzerinden bir imajlar manzumesi oluşturma biçimi, nihayet burada yer alan unsurların görünümü de yaptırdığı camilerin mimarisiyle paralellik arzetmektedir. Aslında sergilerin, Avrupa'nın gözüne Osmanlıyı, padişahı şık, cazip ve kabul edilebilir, hatta kendilerine yakın bir tarzda göstermek gibi birinci derecede bir amacı olduğu için teşhir tarzında ve teşhirin unsurlarında aynı zamanda batılı bir espri aranması makul karşılanabilir. Ama İstanbul'da, halife padişahın sarayının bitişiğinde yapılan, Cuma selâmlığı gibi çok önemli bir dinî-siyasî merasimin merkezi olan bir cami için aynı veya benzer gerekçeleri kullanmayı düşünmek herhalde yeterli olmayacaktır.

Solda yer alan, 1900 Paris Sergisi Osmanlı Pavyonu'ndaki yapılardan biri; sağda padişahın 1902 yılında yaptırdığı Selanik Hamidiye Camisi'nin umumi görünüşü (mimarı Vitaliano Posseli).

itmeleri, birbirinden uzaklaşmaları beklenen iki taraf (hatta taraflar) birdiğerini besleyici, kuvvetlendirici bir çerçeve içine dahil edilmeye zorlanacaktır.

Paradokslardan imkânlar çıkarmak... Elbette kolay bir iş değil lâkin siyasete, iddialı siyasetçilere yakışır. Ama meselelere böyle bakmak ve tercihleri bu istikamette kullanmak bir irade ve güç istiyor.

Din ve siyaset merkezli paradokslara, bunlar üzerinden açılma ve çözüm arama biçimlerine iki örnek üzerinden; medreseleri ve tarikatları sözkonusu ederek temas etmek mümkün. İslâm tarihinde ve klasik Osmanlı devirlerinde dinî bilgiyi üreten, yorumlayan, cemiyete yayan ve devamlılığını sağlayan, geleceğini tasarlayan medreseleri ve ilmiye sınıfını kendi haline, âdeta çürümeye ve tükenişe terk etmeyi tercih eden padişah, buna karşılık modern (Batılı araştırmacıların deyişiyle "laik") eğitim kurumlarının, her kademedeki "mektep"lerin ve programlarının, ders kitaplarının modern İslâm yorumları ve yeni aktif ahlâk anlayışı üzerinden, yeni ("seküler") bir dille bir tür dinîleşmesini desteklemiş veya bizzat sağlamış, bunu gerçekleştirmek üzere birçok ilmiye mensubunun mekteplere hoca, yüksek okullara muallim-müderris olarak aktarılmasını, istihdamını da takip etmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken bazı hususlar daha var. Biri padişahın eğitimli Osmanlı gençleri ve vatandaşları arasında modernleşme süreçleriyle uyum sağlayacak (tabir caizse modern) bir din ve ahlâk anlayışını yaymak ve kuvvetlendirmek arzusunda olduğudur. Bu aynı zamanda modernleşme süreçlerinin ve modern eğitimin dinî sahada ortaya çıkaracağı problemleri göğüslemek, okuduğu derslerle ve kitaplarla materyalizme, pozitivizme, natüralizme kayması muhtemel talebeleri bu yolla muhafaza etmek yahut dengelemekti.

Bu yayma ve kuvvetlendirme teşebbüslerini soyut olarak veya geleneksel anlamıyla dinî alanı ve yaşama üslubunu, dinî bilgiyi ve müfredatı desteklemek mânasına almak en azından eksik olur. Çünkü bu dersler ve kitaplarla sadece dinî ve ahlâkî malumat yaygınlaştırılmıyor, aynı zamanda daha "seküler" bir dil üzerinden dinin modernleşme süreçlerine bir şekilde uyarlanması (belgelerde geçtiği şekliyle *tarîk-ı temeddüne* [medeniyet yoluna] *sevk* edilmesi yahut *tashih-i itikad*) temin ediliyor, dinin sosyal ve siyasî "faydaları" vurgulu hale getirilerek, aktif ahlâkî tarafı öne çıkarılarak yeni ve "uyumlu" yorumlara gidiliyordu. ("Geleneğin yeniden icadı" ifadesi bu sürece daha uygun bir adlandırma olabilir).

Medresede (yani kendi yerinde ve kuvvetli bir statüye sahip ulema grubu içinde) ehemmiyet atfedilmeyen hatta çekinilen, bu yüzden geriye itilen ilmiye mensuplarına mektepte (yani "yabancı" bir yerde) değer verilmesi ve buralarda hararetle vazifeye davet edilmesi de ancak bu politikalarla, dindar ve modern bir birey, toplum ve hayat üslubu arayışlarıyla irtibatlandırılarak doğru anlaşılabilir. Bir tarafıyla önemli ve etkili bir hamle ama yerinden edilmiş, başka/yabancı bir yerde muteber kılma muamelesi!... Esas karakteri itibariyle devletle millet arasında bir yerde duran, devletten millete doğru adaletin sıhhatli akışını, milletten devlete doğru itaatı taşıyan ulemanın yeni ve kısmen belirsiz bir konumu da bu. Yeni dinî bilgiyi ve yaşama tarzını da aydınlarla birlikte o inşa edecek.

Medreseden gelme bir üst bürokratın, Cevdet Paşa'nın Mart 1892 tarihindeki dikkat ve teklifleri, özellikle artık yetersiz ve "eski/devri geçmiş" kabul edilen mevcut kitaplar/dinî bilgiler yerine yeni dinî eserlerin yazılmasının hususen altının çizilmesi bu meyanda zikredilebilir. Şöyle diyor Paşa:

> "Şayân-ı dikkat mevâddandır ki mukaddemâ mekteplerden çıkan efendilerin akideleri dürüst ve bu tebeddülât ve tagayyürâtdan [yeni eğitim süreçlerinin getirdiği değişiklik ve bozulmalardan] sonra çıkanlardan ekserisinin akideleri bozuktur. Bu haller terbiye-i umumiyeyi pek yanlış bir yola götürüyor. Devlet-i Aliyye ise esası diyanet üzere kurulmuş olduğundan ilerisi pek vahim görünü[yo]r.
>
> Ahvâl-i meşrûhaya nazaran mekâtibin [mekteplerin] her derecesinde ulûm-ı diniyeye [dinî ilimlere ve kültüre] dair bir kitap okutmak lazım gelir ve mekâtib-i sıbyanda [Sıbyan mekteplerinde ve İlkmekteplerde] bir ilmihal okutmak kâfidir. Çünkü ilmihal dediğimiz ilm-i akaidden 'Âmentü'nün şerhi ve fıkıhtan ferâiz-i hamsenin [İslâmın beş şartının] icmâlen beyanı ve tahâret ve salâtın [temizlik/abdest ve guslün ve namazın] tarifidir. Fakat [bu ilmihal kitabına] ilm-i ahlâktan dahi muhtasar ve müfîd cümleler ilâve olunmak münasip olur[2].
>
> Bir mertebe yukarı çıkıldıkta akaidden mufassalca ve fıkıhtan muhtasarca birer kitap ve daha yukarı çıkıldıkta daha mufassal kitaplar okutmak lazım gelir. Fakat *bu kitaplar hal ve zamana muvafık* [uygun] *olarak müceddeden* [yeniden] *telif olunmalı*dır. (...)
>
> Mekteb-i Mülkiye'de [Belagat ilmiyle alakalı] *Telhîs* gibi bazı dersler ilâve olunmuş. Bunların ise ol mektebe hiç lüzumu yoktur. Hele Mülkiye memurlarına lüzumu olmayan derslerin ilâvesi mektepçe teşvîş-i efkârı mûcib olduğu [fikir-zihin karışıklıklarına sebebiyet verdiği] işitiliyor" (vurgular bizim)[3].

Bu sadece dinî kitapların yenilenmesi, yeni tarzda yazılması, yeni neslin dindar ve modern yetiştirilmesi değil dinî bilginin ve ulemanın da, medrese ve tekkelerin de yeni fikirlere ve istikametlere doğru çekilmesi

2 Cevdet Paşa kendisi de İlkmektepler için yeni bir *İlmihal* kitabı yazmış ve yayınlamıştır.

3 *Cevdet Paşa'nın Layihaları*, haz. A. Z. İzgöer-İ. Kara, İstanbul, Dergâh Yay., 2021, s. 284. İlmihal kitabının metni de bu eserde vardır; s. 382-99.

ve sevkedilmesi, aynı zamanda siyasî merkezin düşünce ve tasarruflarına yakınlaştırılmasıdır. Tam da bu noktada Sultan Abdülhamit'in güçlendirdiği yeni din anlayışının aslında birçok bakımdan Yeni Selefîliğe hayli yakın olduğuna işaret etmek gerekir.

İkinci husus bunun devamı olarak alt bir paradoksla alakalıdır: Aslında Sultan Abdülhamit özellikle Arap memleketlerindeki modern din ve siyaset yorumlarına (diyelim ki Afgani'nin, Abduh'un, Reşid Rıza'nın, Cemaleddin Kasımî'nin... aynı zamanda meşrutiyet ve siyasî modernleşme de talep eden dinî fikirlerine), bunların payitahtta ve kısmen taşradaki uzantılarına sıcak bakan biri hiç olmamıştır. Çünkü bu yorumların, giderek daha fazla meşrutiyetçi ve hürriyetperver çizgi üzerinde hareket eden, bir kısmı Avrupa devletleriyle irtibatlı siyasî uzantıları umumiyetle Osmanlı hilafeti ve saltanatıyla en azından problemlidir. Bu müşkili halletmek için bulunan çıkış yolu Yeni Selefî damarları kuvvetli modern din ve ahlâk yorumlarına dayalı eğitim anlayışından ve yeni "din dili"nden vaz geçmek değil, bir şekilde dinîleştirilen bu yeni eğitim süreçlerini aynı zamanda Osmanlı hilafeti ve saltanatına sadakatle, halife-padişaha itaatle, devlete bağlılıkla paralel hale getirmek için her türlü gayreti sarfetmek olacaktır.

Padişaha ait aşağıdaki ifade ve buradaki unsurlar (mutaassıp, terakki, serbest...), onun kafasının din alanında, yenilikçi Osmanlı aydınları gibi ne kadar modern bir mantıkla çalıştığını gösteren iyi örneklerden biridir:

> "İslâmlara mutaassıp derler ama Avrupa'da dahi pek çok mutaassıp vardır. Din-i İslâm hiçbir vakit mâni-i terakki [ilerlemeye/bilim ve teknolojiye engel] değildir. Mâni-i terakkidir derler ama yalandır. İslâm dini kadar serbest [fikirlere açık, hürriyetçi] din yoktur"[4].

Bütün bunların anlamı din anlayışı ve dili itibariyle modern ama siyâsî kültürü ve devletle, padişahla alakalı alışkanlıkları itibariyle olabildiğince geleneksel/muhafazakâr; bir başka şekilde söylersek "modern, dindar, itaatkâr" yeni bir nesil yetiştirmeye yönelmek olacaktır. Belgelerde geçen ifadeleriyle söylersek; "tahsil-i ilm ü marifet ve iktisab-ı hüsn-i hulk u terbiyet eden" [b/ilim tahsil eden ve güzel bir ahlâk ve terbiye kazanan], "akâid-i diniye ve âdâb-ı İslâmiyenin takviyesine" [dinî inançların ve İslâm âdâbının kuvvetlenmesine] çalışan, aynı zamanda "ayrı ayrı efkâr ve etvâr ile mütehallik ve muttasıf olmayan" [ayrı ayrı fikirler, tavırlar ve ahlâk taşımayan] yeni bir Osmanlı vatandaşı tipi ve bireyi vücuda getirmek.

İç çelişkileri de olan bu zor işin büyük ölçüde başarıldığını söylemek sanıyorum yanlış olmayacaktır. Fakat bu sürecin meyveleri arasında

4 *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri-Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, haz. M. Hülagü, İstanbul, Pan Yay., 2003, s. 133.

Âlimler ve Şeyhler Padişahın Hangi Tarafında?

Sultan Abdülhamit devrinde İstanbul üzerinden hacca gidip gelmeleri daha fazla teşvik edilen, bu arada Eyüp Sultan başta olmak üzere İstanbul'daki türbeleri, makamları, camileri ve tekkeleri ziyaret eden Afgan, Türkmen ve Hintli hacılar Eminönü'nde Yeni Cami merdivenlerinde dinlenirken (1908).
Sultan Abdülhamit takip ettiği siyasî ve dinî politikalara paralel olarak Osmanlı topraklarını, insanlarını, kurumlarını, imar faaliyetlerini, kıyafetlere ve bakımlı atlara varıncaya kadar göze gelir bütün unsurları..., bu arada hususen yeni mekteplerin binalarını, hoca ve talebelerini, fesli bürokratları fotoğraflarla kayıt altına aldırmıştır. Programlı bir şekilde yürütülen bu büyük ve önemli faaliyet bir tesbitten öte bir propaganda, bir nüfuz ve yeni bir zihniyet oluşturma aracıdır. Yüzbinlerle ifade edilen bu görsel kayıtlar külliyatı arasında yerli medrese ve tarikat-tekke yapılarına yahut ulema ve şeyh tiplerine nerede ise hiç yer verilmemiş olması ilk bakışta şaşırtıcı fakat anlamlıdır. Halife-padişahın görmek ve göstermek istediği büyük ve parlak Osmanlı fotoğraf(lar)ında bu unsurlar adeta şuurlu bir rötuşla çıkarılmış gibidir. Açılış, bayramlaşma, uğurlama-karşılama gibi teşrifat ve merasim fotoğraflarında ilmiye ve tarikat mensuplarının beldenin üst düzey zevatı ile halkın arasında "görünür biçimde", sarıkları-tacları ile bulunmaları medrese ve tekkenin, âlim ve ârîflerin kendisi olarak, kendi mekânında yer alması mânasına gelmez.

eski siyaset anlayışını ve kültürünü, bu arada hilafet ve saltanat fikrini değiştirip dönüştürecek meşrutiyetçi ve hürriyetçi yeni fikirli Osmanlı aydınları ile padişahı yerinden edecek yeni siyasî teşebbüsler ve arayışlar da bulunacaktır. Yani modern, dindar olmakla beraber itaatkâr tarafı zayıf olan yeni nesiller...

Mektep-medrese ilişkilerine benzer bir durum özellikle hukuk eğitiminde ve yeni nizamî ("laik") mahkemelerin hakimlerinde de vardır. Benzer düşünce ve programlarla nizamî mahkemelerin hakimleri çoğunlukla hem medreseli hem de mekteplidir; önemli bir kısmı devletin teşvikini arkasına alarak medresede okurken Mekteb-i Hukuk'a da devam etmiş veya Mekteb-i Hukuk çıkışlılar bir şekilde medrese eğitimi görmüş, icazet almıştır. (Cumhuriyet devri hakimleri ve hukukçuları hatta Hukuk Fakültesi hocaları arasında bu özelliklere sahip olanların sayısı da tahmin edilenden çok fazladır).

Padişaha Müntesip Tarikatlar ve Şeyhler!

Devletle münasebetleri nisbeten daha gevşek bir karakter gösteren dinî yapılar olarak tarikatlar ve tekkeler için de medreselere ve ilmiyeye benzer bir durum sözkonusudur. Muhalefete katıldıkları veya Jöntürklere yakın durdukları için payitahtta ve büyük şehirlerdeki bütün tarikatlar ve şeyhler, özellikle 1895 yılından yani İttihat ve Terakki hareketi faaliyete geçtikten sonra sıkı bir kontrol altında tutulurken, bazıları da sürgüne gönderilirken taşradaki dinî gruplar ve önderleri desteklenecek, cami, mescit, çeşme ve imaret yapımı veya tecdidi, tamiri gibi "hayr u hasenat" teşvik edilecek, vakıflar ihya edilecek, türbelerin, ziyaretgâhların tamiri başta olmak üzere "Halk Müslümanlığı"nı takviye edici ciddi ve yaygın tedbirler alınacaktır. Burada da muhalefeti destekleyebilecek ve halkta karşılığı olan tasavvufî/mistik kişi ve kurumlara karşı açık bir tavır vardır.

Modernleşme süreçlerinin farklı sâiklerle medrese ile tekkeyi, ulema ile şeyhleri, Selçuklu-Osmanlı tecrübesinden daha fazla birdiğerine yakınlaştırdığı vâkıası siyasî merkezin iki farklı şekilde değerlendirdiği bir mesele gibi durmaktadır. Müsbet değerlendirme, medrese-tekke yakınlaşmasının hem dinî bilgi alanında hem de siyasî-sosyal alandaki birlik (tevhid, ittihad fikri) arayışlarını besleyeceği düşüncesi üzerinden işlemektedir. Modernleşme fikrinin ve ideolojisinin aradığı tektipçilikle bu birlik arayışının büyük ölçüde örtüştüğüne işaret etmek uygun olacaktır. Yalnız taşra sûfîliğiyle büyük ölçüde örtüşen halk Müslümanlığının bilgi düzeyinde standardizasyona müsait olmayışı siyasî-sosyal birliğe olan ciddi katkısı üzerinden gözardı edilmekte ve bu anlayış siyaseten

müsamaha hatta destek görmektedir. Menfi değerlendirmenin ise bu yakınlığın ortaya çıkarması muhtemel güç ve tehdit kapasitesi üzerinden yürütüldüğü söylenebilir.

❁

Sultan Abdülhamit'in etrafında olan veya yakınında tuttuğu Ebülhüda, Şeyh Zafir gibi Arap asıllı şeyhlerin onun tekke ve tarikatlarla ilişkilerini anlamak ve şerh etmek için yanıltıcı, abartılı ve genellemeci bir tarzda kullanıldığı açıktır. Bu zevatın Arap memleketleri ile siyasî merkez arasındaki, bir kısmı dinî, bazıları tarikat ve tekkelerle alakalı, çoğu siyasî muhtevalı ilişkilerde akışkanlığı sağlayıcı, itaati ve sadakati kuvvetlendirici, gerilimleri azaltıcı önemli roller üstlendikleri bilinen bir şeydir. Bu ve benzeri sebeplerle destek ve itibar görmeleri rahatlıkla anlaşılabilir. Fakat payitahtta ve Anadolu'da siyasî ve toplumsal karşılıkları, siyasî etkileri ve tehdit kapasiteleri fazla olmayan bu şeyhlerle münasebeti üzerinden sultanın tarikatlarla ve İslâm tasavvufu ile münasebetlerini ve bu ilişkilerin derinliğini açıklamak hayli problemli ve yetersiz kalacaktır. Çünkü padişahın İstanbul'da ve taşrada asırlardır kök salmış tarikatlarla, tekkelerle ve şeyhlerle olan münasebetleri –ilmiye sınıfıyla olan münasebetlerine benzer şekilde– zayıf, yer yer kopuk, bazen hayli problemli bir manzara arzetmektedir[5]. Sayıları hiç de az olmayan şeyhlerin sürgün edilmesi, bazı tekke ve şeyhlerin göz hapsinde tutulması bu durumun açık göstergeleri olsa gerektir.

Fakat bu tarihî "gerçekler"e rağmen Türkiye'deki tasavvuf ve tarikat çevrelerinin Sultan Abdülhamit'e olan bağlılık ve meftuniyetleri anakronik bir hadise olarak tetkike muhtaçtır. Bilgi ve hafıza zaafiyetleri ile Cumhuriyet ideolojisine muhalefetin bu damarı beslediğini söylemek herhalde yanlış olmaz[6].

5 Tarikatların ve şeyhlerin Sultan II. Abdülhamit'le münasebetleri ve o dönemde sürgüne gönderilen şeyhler için bk. İ. Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri 1-Hilafet ve Meşrutiyet*, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 70-78.

6 Bazı kabuller ve örnek hadiseler için bk. İ. Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*, 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2017, s. 115-22.

Yakın Tarihin Savaş Alanı...

Sultan Abdülhamit'in bugünkü karşıt algılanış biçimlerinin biri uzak diğeri daha yakın iki kaynağı var. "Müstebit" ve "Kızıl" sultan figürü, içerde geniş bir koalisyona işaret eden muhalif İttihatçılar, dışarda da Osmanlı Devleti ile mücadele eden merkezlerin, onların temsilcilerinin, basın-yayın mensuplarının kurguladığı bir tablo. İttihatçıların orta ve alt kademelerinde bulunanların inşa ettiği Cumhuriyet ideolojisi bunu devralıyor ve "iyi" bir malzeme olarak kuvvetlendiriyor; o kadar ki sultanın, olumsuzlanan bütün Osmanlı tarihini temsil ettiği bile söylenebilir.

Sık sık canlandırılan dayanıklı ve kullanışlı bir tablo, kötü bir sembol bu. 1996 yılının Şubat ayında bile Darulaceze'nin kuruluşunun 100.

yıldönümünde kurumun dış duvarına asılan büyükçe bir Abdülhamit posteri ne tepkiler alıyor bir bilseniz!? (Hatırlatalım, Darulaceze'nin bânisi Sultan Hamit'tir). Elbette bir yolunu, bir vesilesini bulup asanların, o büyüklükte herkesin gözüne sokanların da bir bildiği, o poster üzerinden yapmak istedikleri vardır. Gelen tepkilerden belki de sevinmişlerdir, kim bilir! (Reklamın kötüsü olmaz derlermiş):

"33 yıllık istibdadın başı hayırsevermiş", "Cumhuriyetle yıktık, baştacı ettirmeyiz", "Cumhuriyet Türkiyesi'nde padişahçılığa yer yok", "Hürriyetin, aydınların düşmanı Abdülhamit".

Nasıl buldunuz bu bildik ve dayanaklı ifadeleri?

Ve atılan sloganlar... Geçen o kadar zaman içinde Cumhuriyetçi, inkılapçı (ve kısmen İttihatçı) dilde pek bir şeyin değişmediğini gösteriyor: "Osmanlıya geçit yok", "Kahrolsun istibdat". Hangi Osmanlı, ne zamanın istibdadı!? Tarih, zaman... Ve aynı hadise etrafında ortalıkla dolaşan o malum edebiyat:

> "Abdülhamit posteriyle Cumhuriyet ve Atatürk'e meydan okuyanlar var. Abdülhamit tarihimize Darulaceze'nin kurucusu olarak değil 33 yıl süren eli kanlı istibdadın uygulayıcısı olarak geçmiştir. Abdülhamit'in posteri Cumhuriyetten bu yana asılmadı. Şimdi ise Cumhuriyete, laikliğe, Atatürk'e meydan okurcasına asılıyor"...

Bu işin, meselenin bir tarafı. Karşı yakada da pek bir değişiklik yok; birbirini besleyen, birdiğerine malzeme ve su taşıyan taraflar... "Muktedir" padişah ve "evliya/ulu" halife-sultan figürü ise esas itibariyle 1960'lı yıllarda kuruldu ve yaygınlaştırıldı. Biraz daha eski fakat zayıf tarihi 1940'lı yılların ikinci yarısına, çokpartili hayata geçiş senelerine çıkar. Hemen hatırlatalım; Cumhuriyet devrine intikal eden İslâmcılar da Türkçü-Milliyetçiler de Sultan Hamit ve istibdat karşıtıdır ve bunun 25-30 yıl gerilere giden bir tarihi vardır[7].

Yeni ve bütünüyle müsbet Abdülhamit portresinin/kurgusunun zeminini tekpartili yıllara ve Cumhuriyetin kurucu kadrosuna, Cumhuriyet ideolojisine, tarih fikrine, "yalan tarih"e şu veya bu düzeyde muhalefet teşkil eder.

Bilgi düzeyi ve tarih yorumu zayıf da olsa anlamlı bir kurgu, etkili bir ideolojik söylem ve kullanışlı, dayanıklı bir sembol. Bunda şüphe yok. Fakat o gün bugün bilgi ve yorum düzeyi iyileştirilip tahkim edilememiş. Bunun en iyi göstergesi devlet televizyonu imkânlarıyla hazırlanan Sultan Abdülhamit (Payitaht Abdülhamit) dizisi ve bunun muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin kesimlerdeki karşılığı, etkileri olmalı. Ve bunun yanında onlarca kitap, yüzlerce yazı...

7 İslâmcıların, âlim ve şeyhlerin Sultan Abdülhamit muhalefeti konusunda bk. İ. Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1*, s. 119-40.

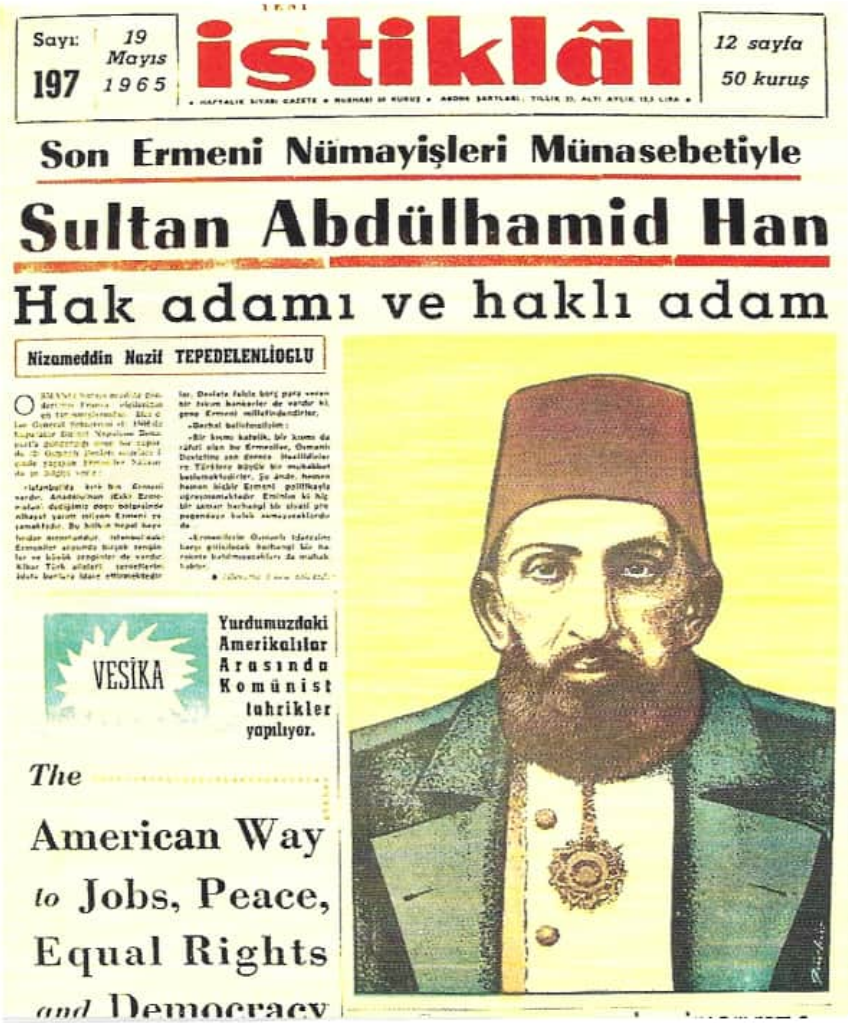

Sayı: 197 — 19 Mayıs 1965 — **İstiklâl** — 12 sayfa — 50 kuruş

Son Ermeni Nümayişleri Münasebetiyle

Sultan Abdülhamid Han

Hak adamı ve haklı adam

Nizameddin Nazif TEPEDELENLİOĞLU

VESİKA

Yurdumuzdaki Amerikalılar Arasında Komünist tahrikler yapılıyor.

The American Way *to* Jobs, Peace, Equal Rights *and* Democracy

PAZAR 26 MAYIS 2013

20 GÜNDEM

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ

2. Abdülhamit'e doktora verildi

Rektör Prof. Uysal, Abdülhamit adına doktora belgesini Harun Osmanoğlu'na verdi.

KARABÜK Üniversitesi, Hicaz demiryolunun yapımına katkılarından dolayı Sultan 2'nci Abdülhamit'e onursal doktora unvanı verdi. Rektör Prof. Dr. Burhanettin Uysal yüzyılın vefasını gerçekleştirdiklerini belirterek, "Türkiye'de ilk olan tarihi bir olaya imza atıyoruz" dedi. Prof. Uysal, daha sonra Sultan 2'nci Abdülhamit adına Osmanlı Hanedanı'nın yaşayan en yaşlı üyesi Harun Osmanoğlu'na cübbe giydirdi ve onursal doktora belgesini verdi. Harun Osmanoğlu'nun Arapça yaptığı konuşmasını torunu Abdülhamit Kayıhan Osmanoğlu, Türkçe'ye tercüme etti. Harun Osmanoğlu "Burada bulunmaktan çok mutluyuz. 110 senedir ilk defa yeni bir şey yapılıyor. İnşallah diğer padişahlar içinde yapılır" dedi.

2'nci Abdülhamit

Sultan Üzerinden Bir Muhalefet İnşa Etmek...

Muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin cenahın kendisini Abdülhamit üzerinden savunması ve onun üzerinden İttihatçılığa ve Cumhuriyet ideolojisine karşı bir muhalefet yürütmesi 50'li, 60'lı yılların öne çıkardığı bir tavır ve siyaset. Necip Fazıl ve Cevat Rıfat Atilhan bu konuda etkili olmuş isimler. Kadir Mısıroğlu, M. Şevket Eygi, Mustafa Müftüoğlu, Sadık Albayrak bu tavrı sürdürüyor. Bugüne gelene kadar başka isimler de var. 19 Mayıs 1965 tarihli *Yeni İstiklâl* gazetesinin ana manşeti bunun göstergelerinden sadece biri. "Sultan Abdülhamid Han Hak adamı ve haklı adam". Hem de "Son Ermeni nümayişleri münasebetiyle..."

İkinci haber daha da enteresan: "Karabük Üniversitesi Hicaz demiryolunun yapımına katkılarından dolayı Sultan II. Abdülhamid'e onursal doktora ünvanı verdi". Diplomayı alan, rektörün elinden doktor cüppesini giyen de Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesi Harun Osmanoğlu. *Vatan*, 26 Mayıs 2013.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın makam-çalışma odalarından birinde de Sultan Abdülhamit fotoğrafı görünür şekilde duvarda asılı. Bu da bir muhalefet ve muhataplarına "görünme biçimi" olmalı.

Tarihin sembolleri böyle konuşuyor...

Artık bu aydınlatılmış (nurlandırılmış) portre bir kişi değildir, gayrışahsidir ve Osmanlıyı, hilafeti-saltanatı, dini/İslâmı/Müslümanlığı, padişahları, ecdadı, kahramanlıkları, "kadim medeniyetimiz"i temsil edip sembolleştirmektedir. Karşısında karartılmış tekpartili yıllar, Cumhuriyet ideolojisi, Mustafa Kemal Paşa ve kurucu kadro, laiklik, inkılaplar, devrim tarihi/Türk Tarih Tezi... vardır. Bütün menfilikler, zaafiyetler, ihanetler...

Latife yapmak caizse "yalan tarih"e karşı bir başka "yalan tarih" mecazı burada da hükümfermâ...

(Hakim ve dayanıklı/kuvvetli çizgiler hâlâ bu iki hat olmakla beraber akademik çalışmalar itibariyle bu dar çerçevelerin epeyice aşıldığı söylenebilir. Artık soğukkanlı yapılmış, düzenli bilgi ve mukayeselerle yürüyen, daha hakkaniyetli birçok çalışmaya sahibiz. Ayrıca dönemi aydınlatan, yeni bilgiler veren kıymetli neşirler, çeviriyazılar, derlemeler, hatırat yayınları da var).

❁

Mabeyin başkâkibi Ali Cevat Bey'in aktardığına göre Sultan Hamit 31 Mart sonrasında, hal edilmeden hemen önce, olup bitenleri tedirginlikle takip ederken kendisine şöyle demiş:

> "Başkâtip bey, bu gazetelerin makam-ı saltanat ve hilafete bu kadar tecavüz etmelerine bakılır ise, fîmâ-ba'd [bundan sonra] ne padişahlığın ne de hilafetin ehemmiyeti kalmayacaktır. Zannedersem ben hâtemü'l-mülûk [son padişah/son imparator] olacağım".

Öyle de oldu. Ondan sonra makamına oturanlar koltuğu/tahtı dolduramadılar, hak ve yetkilerini kullanabilecek kapasiteye de, imkânlara da sahip değillerdi. Devir de talih de dönmüştü artık...

Belki ideolojik de olsa Osmanlı Devleti'nin savunulması veya reddedilmesinin hâlâ onun üzerinden devam etmesi bununla alakalı...

Son imparator o çünkü...

ABDÜLHAMİT'İN HAL FETVASI YAHUT İSLÂMCILIK VE ULEMA JÖNTÜRKLÜĞÜ

Sultan Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'in ilanından 9 ay sonra, 31 Mart (13 Nisan 1909) hareketinin akabinde hal edilmesi hiç şüphesiz yakın dönen Türk siyasî tarihinin dönüm noktalarından biridir. Aslında biraz daha yakından bakılınca 31 Martın, Sultan Abdülhamit'in iktidarı açısından sürecin sonu olmak bakımından bir önemi haiz olduğu görülecektir, yoksa II. Meşrutiyetin ilânıyla aslında bir devir sayfalarını zaten bir daha açılmayacak şekilde kapatmıştı.

33 yıllık devr-i Hamidî Hürriyet'in İlânı yahut 10 Temmuz İnkılabı'yla (23 Temmuz 1908) bitmişti ama bitiş şekilleri ve bu süreçte aktif rol alanların kimlikleri, tavırları ve konumları siyasî düşünce tarihimiz açısından, hatta bugün Türkiye'de olup bitenleri anlamak bakımından hâlâ önemlerini koruyorlar diyebiliriz. Bunlardan biri halife-sultanın hal fetvasının metni yahut tabiri caizse hal üzerinden ulema da devreye sokularak "dinin siyasete alet edilmesi"dir.

Fetva metinleri teknik olarak belli kişileri ve tasrih edilmiş belli olayları anlatmaz, gayrışahsîlik ve umumilik esastır; bu yüzden soru şeklinde genel bir meseleyi tasvir ve tahkiye eder ve "olur" veya "olmaz" şeklinde onun fetvasını ister. Hal fetvası da Zeyd (fetvaların umumi erkek kişisinin adı) üzerinden düzenlenmiştir.

Önce bu fetvanın sadeleştirmesini okuyalım (orijinalinin Latin harflerine aktarılmış hali yazının sonunda mevcuttur), çünkü üzerinde duracağımız konular arasında Sultan'a kimler tarafından, ne türden suçlar atfedildiği ve bunun nasıl bir dil ve üslupla yapıldığı da vardır:

> *Mesele*: İmamü'l-müslimîn yani halife olan Zeyd bazı mühim şer'î meseleleri dinî kitaplardan çıkarmış, bu kitapları men etmiş, yırtmış, yaktırmış; devletin hazinesindeki paraları saçıp savurmuş, israf etmiş; şer'an caiz olmayan bazı hukukî-siyasî tasarruflarda bulunmuş ve şer'î bir sebep yokken bazı insanları öldürmüş, hapsetmiş ve yönetimi altındakilerin bir kısmını sürgüne göndermiştir. Bu ve benzeri zulümleri yapmayı itiyat haline getirmiş olmasına rağmen (II. Meşrutiyeti ilân etmekle) doğru yola gireceğine söz vermiş ve yemin etmişken (31 Martı tertip etmekle) kendisinde yeminini bozduğunu gösteren haller zuhur etmiş, Müslümanların işlerine bütünüyle halel getirecek büyük fitne çıkarmakta ısrar etmiş ve Müslümanların birbirlerini öldürmesine sebep olmuştur.
>
> Müslümanların haklarını korumak ve zulmü önlemek görevleri olan Müslüman yetkililer (31 Martın akabinde duruma hakim olarak) bu Zeyd'in

zulmünü ve haksızlıklarını ortadan kaldırdıktan sonra Müslüman beldelerin çoğundan peşpeşe gelen haberler onu artık (hilafetten) hal edilmiş kabul ettiklerini göstermektedir. Zeyd halife olarak makamında bırakılırsa bunun Müslümanların zararına olacağı muhakkaktır, zevâl bulmasında yani hilafet-saltanatının bitmesinde ise Müslümanların salahı ve kurtuluşu ümit edilebilir. Bu durumda Zeyd'e imamet (hilafet) ve saltanattan çekilmeyi teklif etmek veya re'sen hal eylemek şıklarından hangisi ulema, Meclis-i Mebusan ve bürokrasi (erbâb-ı hall ü akd ve evliyâ-yı umûr) taraflarından daha tercihe şayan görülürse bunların icrası vacip olur mu?
el-Cevap: Olur.
(İmza) Şeyhülislâm Mehmet Ziyaeddin Efendi.

Fetva İttihat ve Terakki Merkez Şubesi'nde Yazılmış Gibi!

Hedefleri itibariyle dikkatle ve iyi hazırlanmış bu metinde hal fetvasının gerekçesi olarak yukarıdan aşağıya sayılan ve yeni araştırmalarla çoğunun yakıştırma olduğu anlaşılan hususlar Abdülhamit muhalifi ve istibdat karşıtı Jöntürk edebiyatıyla tam bir mutabakat gösteriyor. Cemiyetin merkez şubesi âdeta Şeyhülislâmlık'a taşınmış gibi. Veya tersi... Dinî kitapları tahrif etmek, yakmak, hazineyi boşaltan sorumsuz bir israf, adam öldürmek, hapis, sürgün, büyük fitne çıkarmak, Müslümanları birbirine düşürmek, yeminini bozmak, zulüm, haksızlık...

Fetvanın altında imzası olan Şeyhülislâm Efendi'nin korkudan yahut hakkaniyete riayet edemeyeceği endişesiyle sürece dahil olmamak için gayret sarfettiğini birçok kaynaktan, hususen Ali Fuad Türkgeldi'nin *Görüp İşittiklerim* başlıklı kıymetli hatıratından biliyoruz. Talat Paşa'nın kendisini Meclis-i Mebusan'a götürmek istemesi karşısında şeyhülislâmın işe bulaşmamak için "Ben hastayım, idrarımı tutamıyorum" diye mazeret beyan etmesine karşılık aldığı cevap, artık hiçbir ölçünün ve teamülün kalmadığının işareti olarak görülebilir:

> "Efendi, iş bu hale geldikten sonra donuna da işesen ben seni zorla alıp götürürüm; ördeğini de beraber al".

Fetva müsveddesini yazmakla mükellef olan fetva emini Nuri Efendi'nin "Halife-Padişah hal etmede şeâmet (uğursuzluk) vardır, bunu yapmayın. [Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra vukubulan] Rusya muharebesi esnasında Müslüman muhacir çocuklarını omuzlarımda çok taşıdım, omuzlarım çürüdü. Teklif edin, padişah kendi kendini azletsin" sözlerine de kulak verecek pek kimse yoktu artık.

Bütün bu olup bitenlere, ölçü ve kural tanımazlıklara, icbarlara, fevri ve aceleci tutumlara, iftiralara rağmen hal fetvası metninde, menfi bir unsur olarak istibdadın, müsbet unsurlar olarak meşrutiyetin, meşveretin bazı

Cülûs Kartında Birçok Vurgu...

Sultan Abdülhamit'in tahta cülusundan sonra üstte Arapça, altta Fransızca yazılı olarak hazırlanmış bir kartı. Türkçe ibare olmadığına göre bu versiyonun öncelikle Osmanlı tebeası Araplar ve Batılılar için hazırlandığı düşünülebilir. Sırasıyla unvanları: Sultan, hakan, emirü'l-müminîn, halifetü'l-müslimîn. Kart etrafındaki tezhiplerin klasik Osmanlı tarzında değil de modern bir üslupta olması dikkat çekiyor. Bunun "sanatkâr" padişahtan habersiz olduğunu düşünmek herhalde doğru değil.

dolaylı imalar dışında yer almamış olması ziyadesiyle dikkat çekicidir. Halbuki Jöntürk literatüründe müstebit Abdülhamit'le ve yönetim tarzıyla adeta aynileştirilmiş kelime istibdattır[1]. Ayrıca çoğu metinde birlikte hatta müteradif olarak zikredilen meşrutiyet ve meşveret Hürriyet'in ilânından beri en çok irtifa kaydeden kelimeler arasındadır. Fetvada bunlardan eser yoktur. Halife ve hilafet kelimelerinin zikredilmemesi de önemli, onların yerine daha teknik ve daha umumi ifadeler olarak "imamü'l-müslimîn" ve "imamet" kullanılıyor.

Bunların bir kısmı fetva tekniği ve ulemanın-şeyhülislâmlığın diliyle alakalıdır. Fakat burada aynı zamanda fıkıh-siyaset literatürünü, Sünnî İslâm siyasî kültürünü, İslâm tarih tecrübesini, içinde bulunulan zor şartları hesaba katan, katmak zorunda kalan dikkatli ve ince bir siyaset de vardır. Çünkü klasik literatürde "kahr u galebe yoluyla yani kılıç-kuvvet kullanarak iktidara sahip olmak, tek başına yönetmek" şeklinde tarif edilen istibdat bizatihi menfi bir kavram değildir. Böyle bir iktidar adaletle hükmederse meşru bir iktidardır, zulmederse ancak o zaman gayrımeşru olur.

1 Bu konuda bk. İ. Kara, "Bir 'Müstebit' Olarak II. Abdülhamit ve İcraatı", *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1*, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay. 2001, s. 128-40.

Bu tarif ve yorumda iktidarın nasıl geldiğinden ziyade ne yaptığının/icraatının öne çıkarıldığını önemseyerek görmek lazım. (Bugün için de önemseyerek görmek lazım). Meşrutiyet fikri iktidarın nasıl geldiğini öne çıkaracağı için adalet yerine meşveret üzerinden kurulacak ve Emevîlerden itibaren –Osmanlılar dahil– bütün İslâm tarihi –artık sadece olumsuz mânası olan– istibdatla idare edilmiş bir hale gelecektir. Meşrutiyetin ve yeni mânasıyla meşveretin fıkıh-siyaset literatüründe tam karşılığı olmadığı için fetvada yer almamış olmaları anlaşılabilir bir şeydir. Elbette ulemanın, hiç değilse bir kısmının bir müddetten beri meşrutiyetçi ve İslâmcılar dahil olmak üzere önemli bir kısmının İttihatçı olduğunu ve yeni meşveret tanımları yaptığını, İslâm siyasî düşüncesini değiştirmek ve dönüştürmek için büyük bir gayret sarfettiğini unutmadan...

Elmalılı Hamdi Efendi'nin Dahlini Nasıl Anlamalı?

Peşimizi bırakmayan soru hep aynıdır: Nasıl olur da İslâmcılık cereyanı içinde mütalaa edilen, ayrıca ulemadan, fuzelâdan, meşayihten olan Elmalılı Hamdi Efendi, Mehmet Akif, Bediuzzaman Said Nursi, Sait Halim Paşa, Mustafa Sabri Efendi, Erbilli Esat Efendi... gibi zevat Sultan Abdülhamit ve istibdat muhalifi olur, daha da önemlisi İttihat ve Terakki hareketi içinde şu veya bu düzeyde yer alır? Buna bağlı olarak Elmalılı Hamdi Efendi nasıl hal fetvasını yazar?

Aslında kendi döneminin şartları içinden baktığınızda burada şaşırtıcı olan bir şey yoktur. Birçok bakımdan yoktur. Çünkü:

a) İslâmcıların siyasî görüşleri ve rejim arayışları ile Abdülhamit'in siyaset etme biçimi ve ayakta tutmak istediği siyasî gelenekler büyük ölçüde çatışıyordu. İslâmcılar İttihatçılar gibi devletin ve dinin bekası için hemen meşrutiyet ve hürriyet istiyorlardı, Sultan ise zamana yaymak istediği meşrutî idare içinde hilafet-saltanat sistemini tahkim etmenin peşindeydi. Fetvada yer alan ve esas itibariyle ulema için kullanılan "erbâb-ı hall ü akd"in yanına "evliyâ-yı umûr"un dahil edilmesi bile bu zevatın kendi statüleri dahil birçok şeyi artık farklı yorumladıklarını gösteriyor.

Şunu da ilâve edelim: Aslında modernleşmeden/ıslahattan yana bir padişah olarak Sultan Abdülhamit'le İslâmcılar veya yeni Müslüman aydınların siyasî görüşleri ve Batılılaşma meseleleri konusunda büyük bir farklılık ve mesafe de yoktur. İki defa meşrutiyet ilân etmiş, maarifte mekteplerden (modern okullardan) yana en büyük ıslahatı yapmış, medrese ve tekkeleri kendi yağlarında kavrulmaya bırakmış, sarayda modern

Hürriyetçi ve Meşrutiyetçi Padişah!...

İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra hazırlanan kartpostallarda Sultan Abdülhamid'in istibdadı bir müddet için unutulmuştu. Artık hürriyetçi ve meşrutiyetçi bir halife-sultan vardı çünkü... Bu kartpostallar benzer başkaları gibi tavır değişikliğinin bariz göstergelerinden biri. Üstte "Hürriyet Adalet Müsavat Uhuvvet" sloganları var. Hem Fransız İhtilâli'nin hem de mason localarının umdeleri, onlardan İttihatçılara intikal etmiş. Altında II. Meşrutiyetin ilanından bir gün sonrasının tarihi yer alıyor: 24 Cemaziyelahır 1326 ve 11 Temmuz 1324. Bir altta bunların Fransızcaları (Liberté Egalité Justice Fraternité) ve yine Fransızca "Vive la Constitution" sloganı. "Yaşasın Meşrutiyet/ Kanun-i Esasi" mânasına geliyor. 11/24 Juillet 1908. Padişah yeşil ve kırmızı bayrakların üzerinde yer alıyor. Altında "Padişahım Çok Yaşa" ibaresi. Bu kartın bir nüshasını Fransız bir dostuna gönderen kişi üzerine şöyle yazmış: "Un souvenir de notre revolution en Turquie gue fera bien dans votre collection". Yani "Bizim ihtilâlimizin (Fransız İhtilâli'nin) Türkiye'deki bir hatırası, kart koleksiyonunuz içinde iyi bir yer tutacak". Bu sıcak ve iyimser tablo giderek bozulacak, 31 Martla, hal fetvasıyla birlikte tamamen tarih olacaktır. Geride kalan Jöntürk edebiyatına uygun olarak yine müstebit padişahtır.

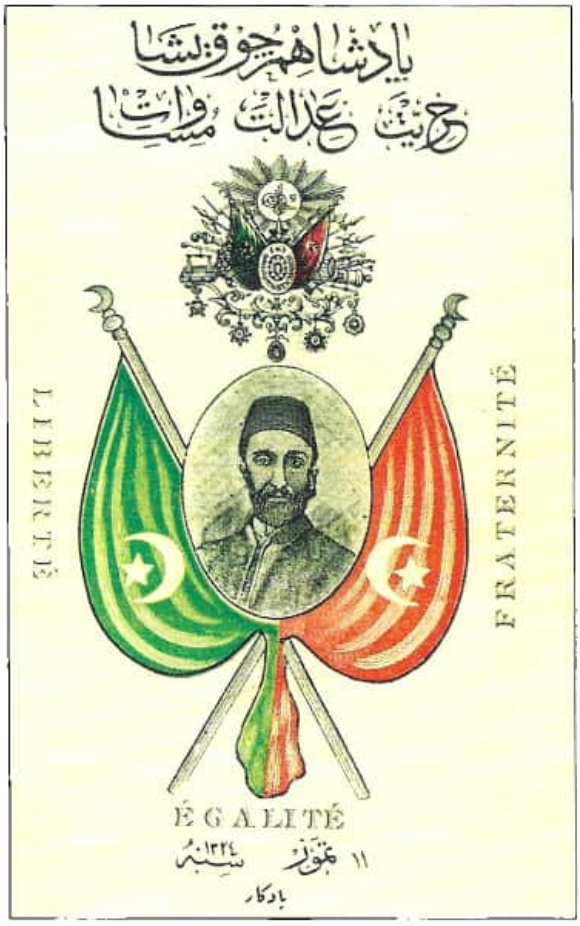

bir hayat yaşayan, tiyatro ve Batı müziğinden hoşlanan dindar bir halife-padişahtan bahsediyoruz. Esas mesele ve mesafe siyasî modernleşmenin zamanlamasıyla alakalıdır; sultan bunu zamana yaymayı düşünürken İslâmcıların da dahil olduğu aydınlar ve İttihatçılar "hemen hürriyet" diyorlardı ve bu olmadan kurtuluşun gelmeyeceğine, diğer ıslahatların gerçek fonksiyonlarını icra edemeyeceğine kani idiler.

b) İttihat ve Terakki hareketi rejim değişikliği ve siyasî modernleşmeden yana büyük bir koalisyondu ve koalisyonun içinde İslâmcı aydınlar yanında ulema ve meşayih de vardı. Hem de ne yaptıklarını, kiminle iş tuttuklarını bilerek vardı. Bunu görmek için Akif'in öncülüğünde yayınlanan *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad* koleksiyonuna, Mustafa Sabri Efendi'nin riyasetinde çıkan *Beyanu'l-Hakk*'ın ilk sayılarına, Bediuzzaman'ın *Münazarat*'ına, tarikat çevrelerinin çıkardığı *Tasavvuf* mecmuasına, İskilipli Âtıf Efendi'nin "Medeniyet-i Şer'iye Terakkiyat-ı Diniye" tefrikasına göz gezdirmek yeterlidir. (İttihatçılığı bugün Türkiye'de hakim olan dar anlayışla anlamak ve sadece bu çerçevede tahlil etmek herhalde yakın dönem Türk siyaset ve düşünce tarihini anlamamak mânasına gelecektir).

İslâmcıların koalisyondaki etkin yeri, biraz da Birinci Cihan Harbi ve Millî Mücadele'nin şartları dolayısıyla büyük ölçüde 1923 yılına, Birinci Meclis'in feshine kadar devam etmiştir.

c) Sultan Abdülhamit'in tekparti iktidarı dağılmaya yüz tuttuğu andan itibaren milliyetçi muhafazakâr çevre tarafından "ulu hakan", "evliya padişah" olarak yeniden inşa edilmeye çalışılması ayrı ve problemli bir mesele olarak ele alınmalıdır. (Bunun için önceki iki kısma tekrar bakılabilir). Buradaki Abdülhamit artık büyük ölçüde sembolik ve tarihdışı bir kurgudur; Cumhuriyet ideolojisinin karşı çıktığı Osmanlıyı, hatta İslâmı temsil etmektedir ve Cumhuriyetin, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında konumlanmıştır.

Siyasî muhalefet biçimi ve bazı fikirleri muhafaza etme tekniği itibariyle enteresan olan bu yeni ameliye İslâmcıların Abdülhamit karşıtlığını tamamen anlaşılmaz, adeta din ve hilafet karşıtı bir hale getirecektir. Fakat bu anakronik bakışaçısının getirdiği bir problemdir.

d) İttihatçıların iğvasına kapılarak yahut basiretleri bağlandığı için (!) Sultan Abdülhamit'e karşı çıkan İslâmcıların ve başkalarının sonradan pişman oldukları ve fikir değiştirdikleri yolunda milliyetçi-muhafazakâr çevrelerde yaygın ve kuvvetli bir kanaat vardır. Bu da bir kurgudan veya karşılığı olmayan safiyane bir temenniden ibarettir. Yukarda isimleri zikredilen kişiler başta olmak üzere kimsenin "itiraf-ı zünûb" ederek böyle bir pişmanlık beyanında bulunduğu yoktur.

Bu tam bir tevatürdür.

e) Nihayet bunlar kadar açık olmayan, tam bilemediğimiz dış sebepler de var, olmalı. Unutmamak gerekir ki düşünce hareketlerinin ve siyasî grupların doğrudan veya dolaylı dış irtibatlarının ve karşılıklarının olması –hele modern dönemde– biraz da işin tabiatı gereğidir. Bu dünün ve bugünün İslâmcıları yahut meşrutiyet ve demokrasi havarileri, inkılapçılar için de geçerlidir.

Bütün bu sebepler ve şartlar dolayısıyla o sırada Antalya mebusu olan genç ve istidatlı bir ilmiye mensubu olarak Elmalılı Hamdi Efendi'nin –üzerine vazife olmamakla beraber– hal fetvası müsveddesini yazmasında ve kendisinin de paylaştığı padişahla alakalı İttihatçı söylemi metnin içine yerleştirmesinde beklenmedik, şaşırtıcı hiçbir şey yoktur, bundan pişmanlık duyduğuna dair bir beyanı ve itirafı da –en azından benim bildiğim kadarıyla– olmamıştır.

60 sonrasının milliyetçi-muhafazakâr kesimi içinde yetişenler için Sultan Abdülhamit muhalifi olmakla Cumhuriyet ideolojisini benimsemek birbirine yaklaşan şeyler olmakla beraber kendilerinden önceki nesiller için böyle bir durum sözkonusu değildir; bir kişi hem Sultan Abdülhamit'e hem de Cumhuriyet erkânına fikren ve/ya siyaseten karşı olabilir.

Bir şey daha var; şu veya bu sebeple İttihatçılıktan uzaklaşanlar da (meselâ Mustafa Sabri Efendi) ömürlerinin sonuna kadar (bağlandıkları) İttihatçılıktan değil iktidara gelen İttihat ve Terakki rüesasının aldığı yeni şekilden, tabiri caizse yeni İttihatçılıktan kopmuşlardır. "Sultan Hamit istibdadını beraber devirdik, siz geldiniz daha müstebit oldunuz" sözü sonradan muhalefete geçenlerin İttihatçılara söyledikleri meşhur ve haklı sözlerdendir. Fakat siyaset sahnesi çabuk renk, şekil ve ahlâk değiştirir; Mustafa Sabri dahil eski İttihatçılar (Hürriyet ve İtilafçılar) Mütareke sonrasında iktidara geldiklerinde istibdat konusunda seleflerinden aşağı kalır yanlarının olmadığını isbat edercesine icra-yı faaliyette bulunacaklardır.

Siyaset çoğu zaman ve bugün de öyle değil mi?

Bir devrin mazlumlarının bir sonraki devrin zalimi olması meselesi...

Zeyl: Hal Fetvası'nın Orijinal Metni

Mesele: İmamü'l-müslimîn olan Zeyd bazı mesâil-i mühimme-i şer'iyyeyi kütüb-i şer'iyyeden tayy u ihrac ve kütüb-i mezküreyi men ve hark u ihrak ve beytülmalde tebzîr ve israfiyle mesûğ-ı şer'î hilafında tasarruf ve bilâ sebeb-i şer'î katl ü habs ve tağrîb-i raiyye ve sâir gûne mezâlimi itiyad eyledikten sonra salaha rucû etmek üzre ahd ü kasem etmişiken yemininde hânis olarak ahval ve umûr-i müslimîni bi'l-külliye muhtel kılacak fitne-i

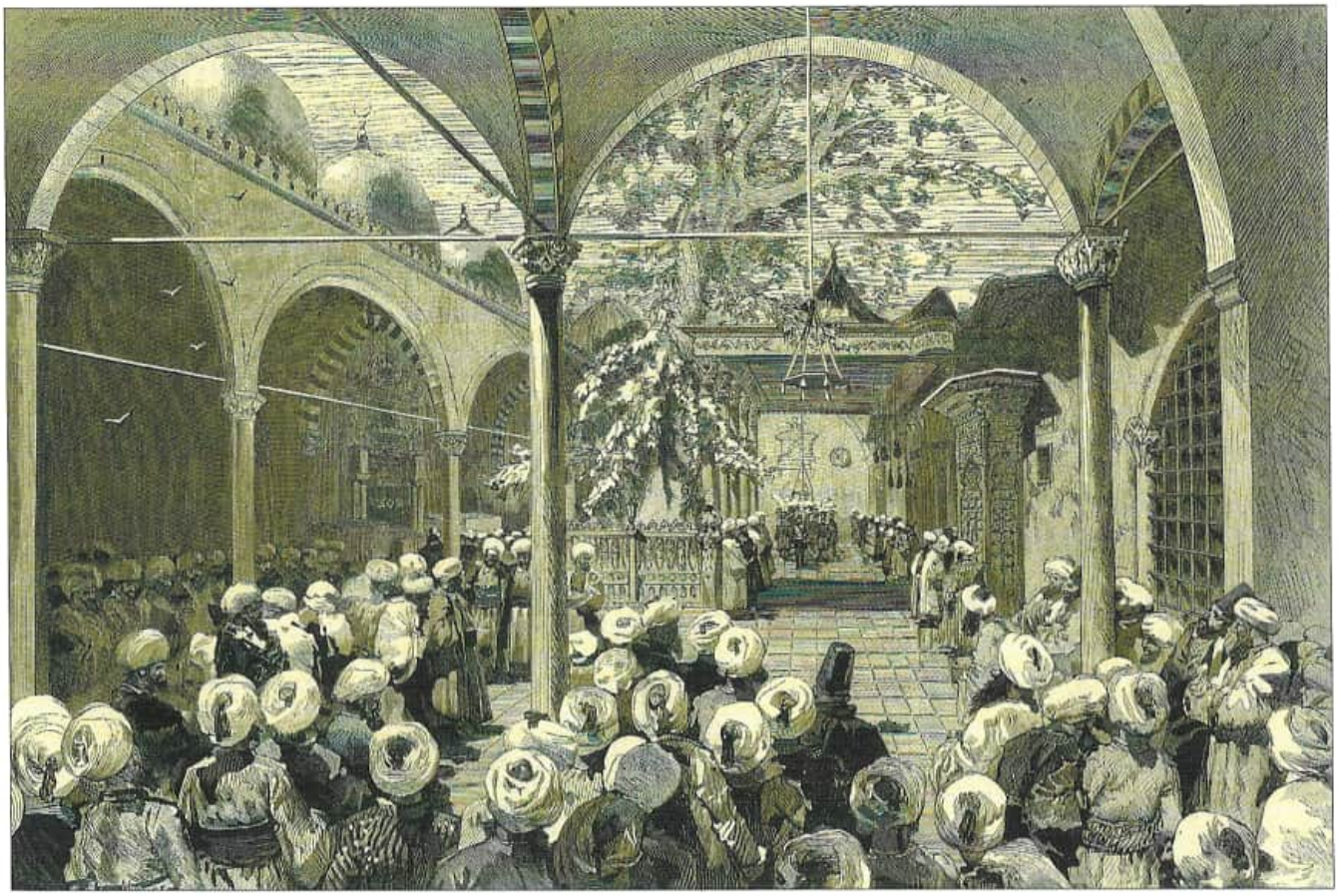

Taklîd-i Seyf Merasimi...

Gravür Sultan II. Abdülhamit'in Eyüp Sultan Camisi'nde icra edilen kılıç kuşanma merasiminden bir sahneyi canlandırıyor. Katılanlar arasında normal olarak ulema ve meşayih ağırlıkta.
Sembolleri çok olan, mânevî değeri yüksek bir merasim bu.

azîme ihdâsında ısrar ve mukatele îka' etmekle mene'a-i müslimîn Zeyd-i mezbûrun tegallübünü izâle ettiklerinde bilâd-ı İslâmiyyenin cevânib-i kesîresinden mezbûru mahlû' tanıdıklarına dair ahbâr-ı mütevâliye vürûd edip mezbûrun bekâsında zarar muhakkak ve zevâlinde salah melhuz olmağın Zeyd-i mezbûra imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' eylemek suretlerinden hangisi erbâb-ı hall ü akd ve evliyâ-yı umûr taraflarından ercah görülürse icrası vacib olur mu?

el-Cevab: Olur.

Ketebehu el-Fakîr Mehmed Ziyaeddin ufiye anhu.

"KUZU PAŞA" MI, ASKERÎ DEHA MI?

Cumhuriyet tarihi ve ideolojisini, hususen tarih yazımını düz bir mantıkla takip etmek zor, tarafların kahraman ve hain listeleriyle tarih fikirlerini izlemek ve derinliğine anlamak ise çoğu zaman mümkün değil. Tek tek kişilerin ve mühim aktörlerin hayatlarının farklı merhaleleri bile bu tektip ve tekdüze bakışaçılarına, alelacele ve katı hükümler veren yorumlarına sığmıyor. Hükümlerle deliller ve akıl yürütmeler arasında çokça boşluklar ve seviye farkları var; "dır"la biten yani kesin hükümler veren bir yargı cümlesinin arkasındaki deliller çok zayıf veya zan düzeyinde olabiliyor. Bu sebeple biraz dikkatli bir göz hükümlerin dışında kalan mühim unsurları ve boşlukları hemen farkeder ve önündeki tarih tahkiyelerinden şüphelenir. Hakikat arayışlarını besleyecek, muhakemeyi geliştirecek verimli bir şüphedir bu...

Mareşal Fevzi Çakmak'ın hikâyesi ve tarihi de birçok bakımdan şüphe atının koşturulacağı sahalardan biridir.

Hem Cumhuriyet ideolojisine yakın olanların hem de muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin cenahın yakın tarih tasavvurlarına hakim olan mantığın ve değerlendirme kıstaslarının dışında kalan, –belki öyle tutulan– kişilerden ve bölgelerden biri olarak Fevzi Paşa'nın yeri ve statüsündeki problemler, biraz mukayeseli okumalar yapan kişilerin gözüne hemen takılacaktır. Nasıl oluyor da Cumhuriyet idaresinin ve tekparti iktidarının üç kurucu/taşıyıcı kişisinden biri olmasına rağmen –hatırlayın lütfen, uzun tekpartili yılların, o sıkıntılı senelerin (1924-1944) tek Genelkurmay başkanıdır ve öncesinde 3 Mayıs 1920 tarihinde başlayan Müdafaa-yı Milliye Vekilliği (Bakanlığı) vardır– iki taraf da kendi dar açıklama kalıplarına uymayan/sığmayan bu büyük aktörü atlamayı veya paranteze almayı başararak bir tarih okuması yapabilmektedir!?

Mareşal, bütün mizaç farklılıklarına, siyaset ve idare ahlâkı bahislerindeki mesafelerine rağmen hem Mustafa Kemal Paşa ile hem de İsmet Paşa ile, dışarıya yansıyanlara bakılırsa neredeyse ihtilafsız denecek bir şekilde nasıl çalışabilmiştir? (Elbette bu soru diğer iki paşa üzerinden de sorulabilir; onlar Fevzi Paşa ile nasıl bu kadar uzun dönem birlikte mesai sarfedebilmiştir?). Birçok asker arkadaşı ve yakını tasfiye edilirken, bazıları idam sehpasına gönderilirken, bir kısmı büyük haksızlıklara ve kıyımlara uğrarken... Eski yazı ile yazılmış isminin bir harf oyunu ile "Kuzu" Paşa yapılması da kısmen bu sebeplerden (Fe harfinin üzerine bir nokta daha koyduğunuzda Kaf harfine dönüşüyor ve Fevzi, Kuzu okunuyor).

ارکان حربیه عمومیه رئیسی فوزی پاشا حضرتلری

Fevzi Paşa büyük bir asker, savaş cepheleri görmüş, yönetmiş büyük bir kurmay. Bilgili, sabırlı, çalışkan, mütehammil. O kadar ki II. Meşrutiyetin ilk yıllarından itibaren subay olarak görev yaptığı "Rumeli'nin karmakarışık âlemini anlamak için Sırpça, Bulgarca ve Arnavutça öğrenmişti"[1]. Ailenin bir tarafı medreseli ve meşhur Kuleli Vakası'na karışacak derecede inkılapçı. Dedesi Hacı Bekir Efendi'den talebelik yıllarında Arapça, Farsça ve dinî ilimler okuyor. Vazifeye başladıktan sonra mesleğindeki gelişmeleri iyi takip eden biri. Askerî müzakerelerde başarılı.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmasında da onun pek telaffuz edilmeyen önemli rolleri var. Kendisi de cumhurbaşkanı seçtirdiği İnönü'nün marifetleriyle kenara itildiği ahir ömründe bu meseleyi bir miktar anlatacaktır:

> "(...) İsmet Paşa'ya bir liste verdim. Bize ancak istediğimiz silahlarla iki İngiliz tümeni verilecek olursa savaşa girebileceğimizi söylemesini bildirdim. O da bunu tekrarladı. Onların istediklerimizi hiçbir zaman veremeyeceklerini biliyordum. Nitekim veremediler. Biz de savaşa girme zorunluluğundan kurtulduk.
>
> İkinci Dünya Savaşı'na girmemizin tehlikesi atlatıldıktan (...) sonra (...) artık bana, benim yardımıma ihtiyacı kalmamıştı. Onu tutan gazeteler kendisini memleketi savaş dışında bırakmaya muvaffak olmuş büyük kahraman, Milli Şef diye göklere çıkarmakta dil birliği ediyorlardı. Ama o hakikati, bu işte benim oynamış olduğum rolü pek güzel biliyordu. İşte kendisine asıl rahatsızlık veren şeyin de bu olduğunu çok iyi anlıyordum. Kazanılmış olan başarıda bir ikinci ortağa ihtiyacı yoktu.
>
> O bana karşı böyle soğuk davranmaya başlayınca ben de kendisine karşı daha çekingen davranmayı uygun buldum. Onun da bulunacağı toplantılara çok defalar bir bahane ile kendim katılmıyor, yerime yardımcım olan Asım Gündüz Paşa'yı yolluyordum. Bu hal (...) beni vakitsiz emekliye ayırmak istediği güne kadar böylece sürüp gitti"[2].

←

Cumhuriyetin ilk yıllarına ait bir afiş. Üstyazısı "Erkân-ı Harbiye-i Umumiyet Reisi Fevzi Paşa Hazretleri". Yan kısımlarında Osmanlı armasından unsurlar var. Henüz Osmanlı-Cumhuriyet kopuş politikaları devrede değil (Malik Aksel arşivi).

1 Ali Birinci, "Hatıraların Takdimi", Fevzi Çakmak, *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi* içinde, haz. A. Birinci-Y. T. Günaydın, Ankara, Kopernik Yay., 2019, I, 34.
2 Fevzi Çakmak, *age*, II, 108-09.

Hatırat kitaplarına bakılırsa bu vâkıa Ankara'da ve basın-yayın dünyasında eşzamanlı olarak başkaları tarafından da biliniyordu. Bu haberdarlığın yaygınlığını görmek için o yıllarda milletvekili olan birinin nerede ise aynı ifadelerle yaptığı bir şahitliğe daha yer verebiliriz. (Müellif Nakşi şeyhi Abdülhakim Arvasi'nin damadı olduğu için bu malumatı bizzat Fevzi Paşa'dan da dinlemiş olabilir):

> "[II. Dünya Savaşı arifesinde] Amerika reisicumhuru Rozvelt ve İngiliz başvekili Çörçil, Mısır seyahatleri esnasında Adana'ya gelirken Çörçil Almanlarla harbe girmemizi istemiş ve ısrar etmiştir. O zaman Erkân-ı Harbiye reisi bulunan Fevzi Çakmak dayatmış ve 'bizden istediğin üç fırka askerle omuz omuza çarpışacak üç fırka İngiliz askerini getirirsiniz ve bize yeni silahlar ve tanklar verirseniz harbe gireriz, dediklerimizi yapmazsanız biz de harbe iştirak etmeyiz' demek suretiyle harp felaketini üstümüzden attı"[3].

Bu gerçeği, harbe girmeme başarısını ve payesini bütünüyle İnönü'ye vermek isteyenlerin örtmeye çalışmalarında şaşılacak bir şey yok. Hele Mareşal'in tasfiye edilmek veya muhalefet tarafına itilmek istendiği bir dönemde...

Mütedeyyin Lâkin Devrimlere, Kıyımlara Sessiz...

Aynı zamanda mütedeyyin bir zat Fevzi Paşa. Genelkurmay Başkanlığı makamında bile Kur'an okuma ve namaz kılma "vazife"lerini hiç aksatmayan biri. Nakşî tarikatına müntesip, Küçük Hüseyin Efendi'den el almış, Doğu'daki Nakşî meşayihinden bir kısmıyla da yakınlığı var. Triumviranın diğer iki paşasıyla bu zaviyeden hayli uzak düşüyor. Dinî hassasiyetler konusunda, hele Cumhuriyet devrinde en çok takibata ve kıyıma uğrayan Nakşîlik bahsinde birbirlerine nasıl bu kadar tahammül edebiliyorlar? Hangi gerekçe ve açık-örtük mutabakat ile? Bunlara dair sarih bilgiler ve açıklayıcı anekdotlar pek yok.

Hemen hepsi dinle doğrudan alakalı devrimlere dair herhangi bir yorumda ve muhalefette bulunmuyor mu bu kudretli üçüncü kurucu kişi, Mareşalimiz? Türkçe ezana, Türkçe ibadete, Türkçe Kur'an'a... Şeyh Said İsyanı ve Menemen hadisesi onun askeriyenin başında olduğu zamanlarda cereyan eden hadiseler. İkisinde de esas suçlanan kişiler ve gruplar Nakşîler... Kendi tarikatı ve herhalde yargılananlardan, zulme uğrayanlardan, göz hapsinde tutulanlardan bir kısmı tanıdığı, muhtemelen hürmet ettiği zevat. Nasıl karşılamış, ne demiş, nasıl tahammül etmiş?

Emeklilik devrinde anlattığı hatıralarında yeterli açıklayıcılıkta olmayan, bir kısmı savunma amaçlı ama yine de önemli bazı bilgiler ve vurgular var. Bazı cümlelerine bakabiliriz:

3 İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler-İbrahim Arvas'ın Hatıratı*, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası, ts. [1965?], s. 13.

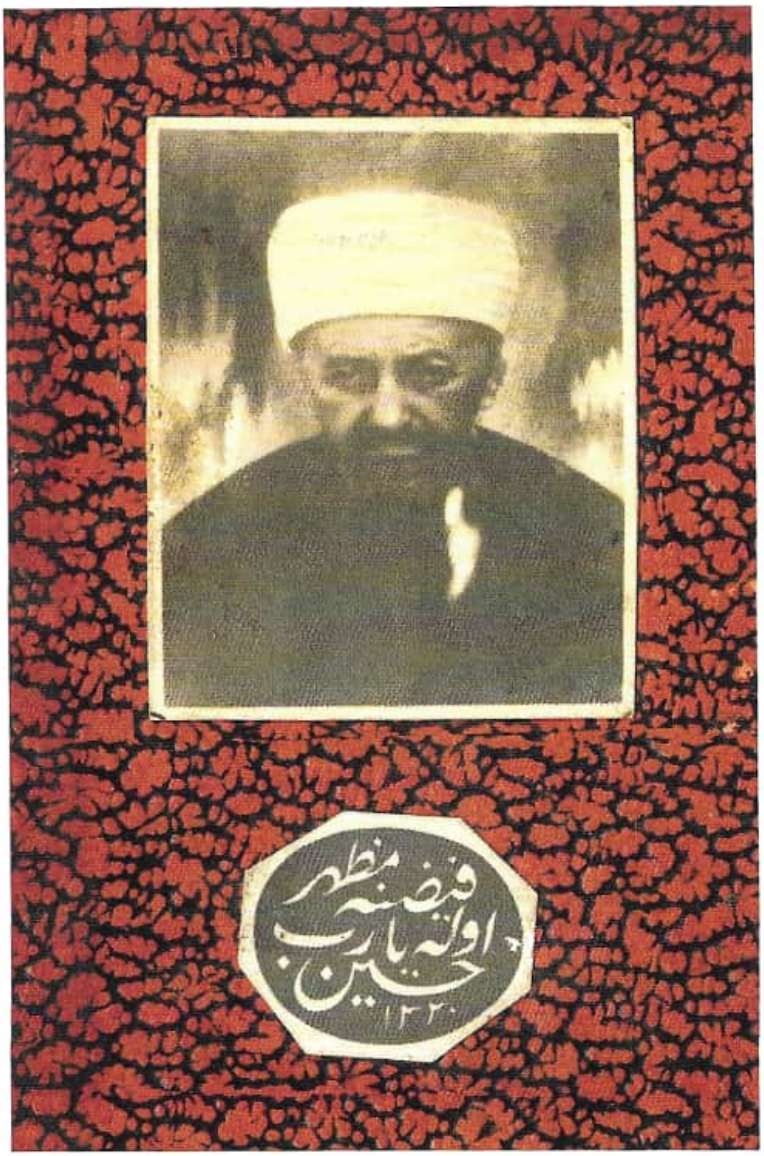

"Küçük" Hüseyin Efendi'nin "Büyük" Dünyası

Küçük Hüseyin Efendi (Ankara 1828-İstanbul 1930) Fevzi Çakmak'ın intisap ettiği Nakşî şeyhi. İçe doğru derinleşmiş deryadil bir zat. Mareşal, Efendi'sinin ayak ucuna defnedilmeyi vasiyet ettiği için Eyüp sırtlarında, aynı mekânda kıyamet sabahını bekliyorlar. Fakat Cumhuriyeti kuran dar kadrodan birinin şeyhin, hem de bir Nakşî şeyhinin ayak ucunda yatması her zaman açık veya örtük bir rahatsızlık kaynağı olmuş. Bambaşka ve garip bir hadiseyle, Üzeyir Garih'in cesedinin o civarda bulunması üzerine adı basına intikal eden Küçük Hüseyin Efendi'nin nadir fotoğraflarından biri bu. Belki biriciklerden... Muhtemelen rabıta için hazırlanmış, cilt kapağı gibi kalın bir mukavva üzerine yapıştırılmış. Mühür gibi olan altyazıda "Hüseyin ola ya Rab feyzine mazhar 1330" yazılı. (Ayrıca bk. s. 145)

"[Mustafa Kemal Paşa] beni Köşk'e çağırdığı akşamlar ne içki sofrası kurulur ne de bu masanın müdavimlerinden herhangi biri davet edilirdi. Çok defa başbaşa kalır, saatlerce memleket ve ordu işlerinden bahsederdik. (...)
Mustafa Kemal Paşa'nın sofra arkadaşlarından bazıları ile aram hiçbir zaman iyi olmamıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Birinci sebep onların Paşa'yı durmadan içmeye âdeta zorlamalarıydı. (...) İkinci sebep bunlardan bazılarının Mustafa Kemal Paşa'nın yanında, yakınında bulunmalarından faydalanarak devleti soymak için girişmiş oldukları bazı teşebbüsleri duymuş bulunmamdı. Bu şahıslar doymuyorlardı. (...).
Bu adamlar (...) beni kötülemek için sonunda bir yol tutturdular. Beni gericilikle, Atatürk inkılaplarına karşı olmakla suçlamaya başladılar. Sigara bile içmediğim, ağzıma bir damla bile içki koymadığım, elime ömrüm boyunca bir defa olsun iskambil kâğıdı almadığım doğrudur. Dinime de bağlıyım. Allah'a inanırım, namaz kılarım, oruç tutarım. Ama bir insanın Allah'a inanması, ibadetini aksatmaması ile gerici olması arasında en ufak bir ilgi yoktur.

Atatürk'ün bütün inkılapları Türk milletini muasır medeniyet seviyesine ulaştırmaya çalışmayı hedef tutmuş olan hareketlerdi. Bu ise bizim daha talebe iken özlediğimiz bir şeydi. Avrupa'yı tanıdıkça ve Avrupa'dan ne kadar geri kalmış bulunduğumuzu görüp anladıkça kahrolurdum. Bu durumda medeniyete ulaşmak için harcanan gayretlerin nasıl aleyhinde olabilirdim? Medeni olmak için ise elbette ne dinsiz ne de Hıristiyan olmak şarttı. (...). Beni gericilikle suçlayanların bir şeyden daha haberleri yoktu. O da Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı bütün inkılapları gerçekleştirmeye kalkışmadan önce benimle uzun boylu konuşup tartıştığı idi. Bu inkılaplardan çoğunu herkesten önce öğrenen ilk defa ben oluyordum. (...) Nitekim Şapka İnkılabı'nda bunu hiçbir şekilde kabul etmeyeceğim yolunda kendisine o kadar ısrarla telkinlerde bulunmuşlar ki bir ara buna inanır gibi olmuş. Hatırlanacağı gibi biz ilk defa şapka inkılabını orduda tatbik etmiş bulunuyorduk. (...)"[4].

Mareşal'in geç bir tarihte de olsa açıklamaları böyle... Her şeyi anlamaya ve açıklamaya yetmez ama bütün boşluklarına rağmen en azından bir dönemin savunulma mantığını anlamak için kıymetli beyanlar.

Siyasî merkezin, ona yakın duran basın-yayın organlarının kuruluş yıllarında Paşa'ya dair haber ve yorumları veriş biçimleri de önemli şüphesiz. Haftalık *Resimli Gazete*'nin "bayram nüshası" olarak çıkarılan 4 Temmuz 1341 (1925) tarihli 96. sayısının kapağında basılan tam sayfa Fevzi Paşa'nın fotoğrafının üstünde "Şehrimizde [İstanbul'da] bulunan pek değerli Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisimiz Müşir Fevzi Paşa hazretleri" yazılı. Altındaki uzun yazıda ise Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasındaki yararlıkları hususen ve elbette bir kasda mahsusen tekrarlanarak veriliyor:

4 Fevzi Çakmak, *age*, II, 91-93.

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisimiz Fevzi Paşa geçenlerde şehrimize geldi ve Trakya'ya kadar giderek kıtaâtımızı [askerî birliklerimizi] teftiş etti. Muhterem Harbiye-i Umumiye reisimiz şanlı bir hayat-ı askeriyeye malik olduğu gibi birkaç ay evvel başlayan ve artık suret-i katiyede tenkil edilen hareket-i irticakârânenin [kesin bir şekilde tepelenen irtica hareketinin, Şeyh Said İsyanı'nın] bastırılmasında da pek büyük bir dirayet ve faaliyet göstermiş ve bu suretle genç cumhuriyetimizin her türlü tehlikeden emin bulunacağını isbat etmiştir. Türk ordusu, başında müşir Fevzi Paşa gibi pek değerli bir üstadın bulunmasiyle bihakkın müftehirdir [iftihar etmektedir]. Âlim, fâzıl ve asrımızın terakkiyât-ı askeriyesi etrafındaki bütün malumata sahip bulunan muhterem müşirimiz çalışmaktan hiç yorulmaz bir zattır. Fevzi Paşa hazretlerinin hayatını yakından takip edenler pekalâ bilirler ki kendileri geceyi gündüze katarak çalışmaktan aldığı zevki hiçbir şeyden almaz ve tetebbuât-ı askeriyeden [askeriye ile alakalı ilmî araştırmalardan] bir an bile geri kalmaz. İsyanın tenkili hususunda takip ettiği hatt-ı hareket Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisimizin ne kadar büyük bir ihtisas-ı askerîye malik olduğunu göstermiştir. Bundan sonraki mesaisinde de kendisine muvaffakiyetler temenni eyleriz".

Üç Kurucu, Üç Müttefik... Peki İttifak Nerede?

Bandırmalı rahmetli Ali Ağabey (Öztaylan, Üsküp 1914-Bandırma 4 Ağustos 2008) irfan sahibi, edep timsâli, ehl-i hal, ehl-i tarik bir zattı. Eskilerin tabiriyle câmiu't-turuk; yolları ve neşveleri kendinde toplamaya çalışmış biri. Çok gün görmüş geçirmiş, birçok zevatla hemhal olmuştu. Üstadları, ahbapları, dostları arasında Süheyl Ünver, Sami Efendi, Necmettin Okyay, Ali Haydar Efendi, Hasan Basri Çantay, Tahirü'l-Mevlevi, Mahir İz gibi zatlar vardı.
Daha kimler, kimler...
Bandırma'daki tatlıcı dükkânının duvarlarını nefis hat levhaları ve kıymetli resim tabloları süslüyordu. Bunlar arasında, dükkânın en görünür yerinde, kapının tam karşısında Mustafa Kemal Paşa'yı, İnönü'yü, Mareşal'i bir arada gösteren bu fotoğraftan bakarak yapılmış bir Ahmet Yakuboğlu tablosu da vardı.
İlk gördüğümde sormak istemiştim: Niçin bir başkası değil de bu tablo Ali Ağabey'in dükkânına girmiş, en mutena yere kurulmuştu? Mareşal'in orada, merkezi bir yerde bulunması mı asıl ve "örtücü" sebepti? Yoksa diğer iki paşanın tokalaşmak için Çakmak'ın önünde eğiliyor gibi olmaları mı?
Paşalar birbirinden ne kadar kolay ayrılabiliyor, ne kadar rahat bir araya gelebiliyorlar!?
Soru da, ünlem de bu zaten...
Ali ağabey nasıl ayırıyordu acaba?
Sormadık, öğrenemedik...

II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda Türkiye çokpartili hayata doğru hareket etmeye başlamışken Mareşal de emekliye sevkediliyor. Beklemediği yahut yakıştıramadığı İnönü'nün entrikalarına tahammül edemiyor ve hiç yapamayacağı bir işe, aktif siyasete soyunmaya niyetleniyor. Başarısız teşebbüsler, pişmanlıklar... Kendisi bile şaşırıyor, Mustafa Kemal Paşa'nın vefatından sonra çoğunluğun beklediği cumhurbaşkanlığı tekliflerini kabul etmeyen kişi olarak "günün birinde benim de bu politika gayyasına yuvarlanacağım hatırımın ucundan bile geçmiyordu" diyecektir[5]. Fakat 1950 seçimlerine bir ay kadar bir zaman kala vefat ediyor; muhtemelen hiç baş edemeyeceği yeni siyaset dalgalarının dağdağasından kurtuluyor. Hizmetleri kader ve talihle birleşerek onu kurtarıyor...

Buralarda başka sorular, sorunlu bölgeler de var; meselâ milliyetçi-muhafazakâr-mütedeyyin kesimde "müsbet" Mareşal değerlendirmeleri niçin onun Genelkurmay başkanlığından ayrıldıktan, muhalefete düştükten, özellikle de cenazesi üzerinden yürütülüyor? Bunu yapanlar kendilerini mi, zayıf ve bütünlükten uzak tarih anlayışlarını mı yoksa Mareşal'i mi kurtarıp temize çıkarıyorlar?

Bunlar müzakere edilmesi gereken uzun boylu sorular.

Bir Cenazenin Temsil Kapasitesi...

5 Fevzi Çakmak, *age*, II, 97.

Mareşal 10 Nisan 1950 günü İstanbul'da vefat etti. İstanbul ve Ankara radyolarının vefat haberini duyurmalarına rağmen yayın akışını değiştirmemeleri, müzik programlarına devam edilmesi, siyasî merkezin bir tür sessizliği halkın ve üniversite öğrencilerinin, derneklerin tepkilerine ve protestolara sebep oldu. Tepki ve nümayişler iktidara, hükümete ve CHP şubelerine de yöneldi. İstanbul valisi ve belediye başkanı Fahrettin Kerim Gökay olabilecekleri tahmin ederek cenazenin kaldırılacağı gün gazetelerde de yayınlanan bir beyanname neşretme ihtiyacı duydu ve cenazeye katılacak halkı sükünete davet etti:

> "Memleketin en karanlık günlerinde Atatürk ve İnönü ile birlikte tarihimize şeref sayfaları yazdıran İstanbul milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak'ı, yarın milletimizin vefalı omuzları üzerinde ebedî istirahatgâhına tevdi edeceğiz. Sayın hemşerilerimin, kadirbilir Türk gençliğinin acı haberi işittikleri ilk dakikadan itibaren gösterdikleri içli hassasiyeti şükranla karşılıyorum. Ankara ve İstanbul radyoları bu akşamdan itibaren Mareşal'in hayatı hakkında neşriyat yapacakları gibi, toprağa verildiği saatte hükümet vakfesi [saygı duruşu] de icra edilecektir.
>
> Yarın merhumun tabutu, evinden Beyazıt Camii'ne kadar eller üzerinde getirilecek ve namazı kılındıktan sonra oradan başlayacak olan resmi cenaze töreni Saraçhanebaşı'na kadar devam edecektir. Törenin muntazam bir

şekilde yapılmasını temin için hemşerilerimin sükun ve intizamı muhafaza bakımından kendilerine düşecek vazifeyi yapacaklarından eminim".

Bu beyannameyi kâle alan olmadı. Cenaze namazı kılındıktan sonra 250-300 bin civarında olduğu tahmin edilen kalabalık cemaat Mareşal'in tabutunu omuzladı, top arabasına konmasına ve resmi geçit yapılmasına müsaade etmedi, bunun için askeriye ve bürokratlar tarafından yapılan ısrarlı müdahalelere aldırmadı ve Şehzadebaşı-Fatih-Edirnekapı güzergâhı üzerinden Eyüp'e, mezarına kadar eller üzerinde götürdü. Güzergâh boyunca cemaatın yüksek sesle tekbir ve salavat getirmesi, –Türkçe ezan okunduğu bir dönemde– asliyeti üzere Ezanların okunması herhalde Cumhuriyet devrinde ilk defa oluyordu. Bu da Mareşal'in halk tarafından nasıl algılandığından ayrı olarak Ankara'ya ve iktidara yönelik karşı bir davranış, bir muhalefetti. (Onun için iktidar ve basın, aynı zamanda laiklik uygulamalarını tenkit ve dinî talepleri dile getirme mânasına da gelen bu muhalefeti açık veya örtük bir irtica hareketi olarak yaftalayıp geçiştirmeyi tercih etti. Yerli ve yabancı basın mensupları ve raportörler arasında "dinî bir kalkışma hareketi" diyenler de oldu elbette)[6].

Gazeteci Cihat Baban'ın Fevzi Çakmak'a tahsis ettiği uzun portre-hatırat yazısının sonlarına doğru yazdıkları, hem Türk aydınlarının meseleye nasıl eksik ve tek taraflı baktıklarını hem de tedirginliklerini göstermesi bakımından zikre değer. İktidarın yaptıklarına ve ihmallerine hiç değinmeden irtica suçlaması ise başlıbaşına büyük bir problem:

> "Mareşal'in cenazesi 12 Nisan'da (1950) saygıdeğer büyük bir askerin cenazesi gibi kalkmadı. Bu cenaze bir nümayiş bayrağı haline gelmiş, ellerde ve omuzlarda istikamet değiştirerek bir sağa bir sola yalpa vurarak ebedî istirahatgâhına götürülmüştü. Cenazenin hemen arkasından Millet Partisi'ne mensup bir grup, ortalarına büyükelçi, Atatürk'ün sekreteri, milletvekili, İnkılap Dersleri profesörü Hikmet Bayur'u almışlar, kolkola girerek cezbe halinde, caddelerde yüksek sesle tekbirler, salavatlar getirerek yürüyorlardı. Bayur'un koluna eski Hamburg Konsolosu Fahrettin girmişti. Tekbir ve salavatın âhengine uyan başlar sağa sola sallanıyordu. Bayur İnönü'ye duyduğu sönmez kinle Atatürk'ün düşüncelerini çiğniyordu (...). Bayur'un arkasından da binlerce, on binlerce insan aynı tekbirleri okuyarak yürüyorlardı.
>
> Cumhuriyet kurulalı beri ilk defa Atatürk'ün korktuğu şey yapılıyor, yani din siyasete alet ediliyordu. Atatürk'ün en sevdiği, en saydığı insanın cenazesi, sevginin yarattığı asil bir saygıyla ebedî istirahatgâhına teşyi edilecekken yürekleri burkulan birçok insanlar, cenaze nümayişçilerin elinde parçalanmasın diye çaba sarf ediyorlardı.
>
> Atatürk'ün en yakın silah arkadaşının, bu memleketin üç büyük kurtarıcısından birinin ölümünü bekleyen irtica böylelikle hortlayıvermişti. O gün o

6 Mareşal'in cenazesi hadisesinin basına yansımaları ve değerlendirmeler konusunda bk. Hacı Veli Gök, "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Vefatının Türk Basınına Yansıması ve Radyoevi Hadisesi", Hacettepe Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 35, Güz 2021, s. 125-154.

millî kahramanı, o mukaddes ölüyü kalkan gibi kullanan kitleden çekinenler hiç kimseye hiçbir şey söylemediler. O tarihten sonra da siyasî teşekküller zaman zaman irticadan medet umarak işlerini yürütmeye çalıştılar. Hatırlıyacaksınız, Mareşal'in ölümünden bir süre sonra çok aydın ve Atatürkçü bilinen bir zat, Millet Partisi'nin gazetesinde yazdığı bir makalede 'neden 99'luk tespihin etrafında toplanıp hû çekmek hürriyeti bizde yok' diye hürriyetsizlikten yakınıyordu"[7].

Görüldüğü üzere tecrübeli bir kişi, bir entelektüel de neredeyse bütün Cumhuriyet aydınları gibi kamuoyunun, dinî ve millî duyguların işe dahil olmasını, Mehmet Akif'in cenazesinde olduğuna benzer şekilde resmi makamların kasıtlı ilgisizliğine karşılık halkın meseleye el koymasını gölgeleyebilmek için sadece aktüel siyaset ağırlıklı başka ögeleri öne çıkarıyor, belirleyici olmayan kişileri ve irtica gibi çamur atmak için etkili etiket kelimeleri yardıma davet ediyor.

Soğukkanlılıkla meselenin esaslarına, derin sebeplerine yönelen bir göz ve tahlil iradesi yok.

Tarih bu kadar...

Zeyl: Mareşal Dosyasına İki Küçük "Hususi" İlâve

1. "Büyük" tarih tesbit edip yazmadığı için Mareşal'in, çok yönlü bir hadise olan cenazesini kimin kıldırdığı meçhul bir mesele olarak kalmış. Halbuki "bizim" tarihimizde önemli bir yeri var bu kıldıran zatın; hem ağabeyim Mustafa Kara'nın Ankara İmam Hatip Okulu'ndan hem de benim Rize İmam Hatip Okulu'ndan naklen İstanbul İmam Hatip Okulu'na gelmemizi sağlayan, peşisıra bu büyük şehirde hâmimiz olan zat o. Sakallarının rengi sebebiyle köyde Hacı Acem, İstanbul'da ise Sarı Hoca diye meşhur olan, Bayazıt Camisi ikinci imamı Hafız İsmail Atay. Kendisi köylümüz, babamın hafızlık yaptığı sırada ağabeyi.

Hususiyetleri olan bir insandı. Yıllarca hatimle teravih kıldırmış kuvvetli bir hafız, vasıflı bir taş duvar ustası, kimseye temennası olmayan bir ahlâk, vazifesine sadık bir kişilik, talebeleri gözeten yardımsever bir hoca, çocuklarının tahsiliyle yakından ilgilenen, o devrin şartlarında iki oğlunun (biri Prof. Dr. Hüseyin Atay) ve yeğeninin Bağdat'ta, Kahire'de yüksek dinî eğitim almasını sağlayabilen bir baba.

Hayatının en büyük hadiselerinden biri Mareşal'in tezkiyesini yapmış, cenazesini kıldırmış olmasıydı. O hiç değişmeyen Karadeniz şivesi ve pek gülmeyen ağır yüz ifadesiyle "Mareşal'i ben kaldırdım" der, bununla gurur duyardı. Cemaat Mareşal'in tabutu gibi onu da Eyüp'e kadar (belki zaman zaman) omuzda taşımışlar.

7 Cihad Baban, *Politika Galerisi-Büstler ve Portreler*, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay., 1970, s. 124-25.

Mareşal'in Tabutu Başındaki Hoca...

Uzun yıllar Bayazıt Camisi imamlığı görevinde bulunan Sarı Hoca (Hafız İsmail Atay, Güneyce/Rize 1904-İstanbul 7 Aralık 1982) Mareşal'in tabutunun önünde tezkiyede bulunurken. Fotoğraftaki diğer zevat kim acaba? Cemaattan herhangi birileri mi yoksa Paşa'nın yakınlarından mı? Sol arkada genç bir subay da var. Emir subayı olabilir mi?

Hafız İsmail Atay resmi kayıtlarda 1904 doğumlu gözüküyor. Köylümüz Gümüşhanevî halifelerinden, Nakşî şeyhi Osman Niyazi Efendi'nin kardeşinin torunu. Hafızlığını köyde, dedesi ve Güneyce Kur'an Kursu'nun kurucu hocası Hacı Hafus'un yanında yaptıktan sonra bir miktar taş duvarcılık mesleğinde çalışıyor ve iyi bir usta oluyor. Yolu İstanbul'a düşünce 1 Ekim 1945 tarihinde İstanbul Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü'nde imam-hatip kadrosuna (halkın deyişiyle cenaze imamlığına) memur olarak atanıyor. Görevi yine İstanbul Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü'nde olmak üzere kadrosu önce 1 Ocak 1950 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, sonra 1 Mayıs 1950 tarihinde İstanbul Müftülüğü'ne aktarılıyor. Son görevi olan İstanbul Bayazıt Camisi (ikinci) imamlığı vazifesi 1 Ağustos 1952 tarihinde başlıyor, emekli olduğu 25 Ağustos 1976 tarihine kadar sürüyor. Vefat tarihi 7 Aralık 1982. Ümraniye Çakaldağı Mezarlığı'nda medfun.

❁

2. İsmet Özel 80'li yıllarda, yazacağı şiir kitaplarından birinin adının *Mareşal'in Tabutu* olduğunu söylediğinde "Âmentü" şiiri gibi bir yapıda olacağını düşünmüştüm. Yıllarca bu şiiri kafasında taşıdığı için birçok defa sohbetimizin arasına girdi, tesadüf ettiğimiz hatırat kırıntıları ve anekdotlar üzerinden konuştuk. Cenazenin Bayazıt Camisi'nden Eyüp'e

kadar eller üzerinde hangi güzergâhtan gittiğini çok merak ediyor, tam tesbit edebilirse bu mesafeyi yaya kat etmeyi düşünüyordu. Şiiri ondan sonra yazacaktı. Cenazeye katılan bir kişiyle, Osman Yüksel Serdengeçti ile görüşmek için Antalya'ya kadar gitti, Ahmet Özel'in mihmandarlığıyla kendisiyle görüştü... Serdengeçti biraz tedirgin olmuş, hasta ve felçli olduğu için de yeteri kadar anlatamamış.

Yıllar geçti, güzergâh daha da bozuldu, değişti. Tarihî şehrin altüst olduğu, izlerin kaybolduğu bir hengâmede Mareşal'in cenazesinin güzergâhı kimin umurunda olacaktı? Bilen de artık hiç kalmamış olmalıydı.

Ümitler kesilmişken *Mareşal'in Tabutu* şiiri bambaşka bir zamanda, benim beklediğimden çok farklı bir yapı ve eda ile yüzünü gösterdi;

Siz efendim
Zât-ı keremkârîleri
Sizi bekletmeyelim
Beyefendi öldüler

mısralarıyla başlayan ve

Biraz öteden
Sahile inilecek kıyılara
Martılı ve güvercinli
Peçeli kadınlara
Paçalı güvercinlere
Martı
Sürüler halinde
Yapayalnız
Koro içinden arya
Bugünü unvan
Ünü dün
Verdun
Sakarya

mısralarıyla biten 14 sayfalık bir şiir çıktı ortaya ve büyük kitabın içinde yerini aldı[8].

8 İsmet Özel, *Of Not Being A Jew*, İstanbul, TİYO Yay., 2014, s. 264-77.

MAREŞAL
NECİP FAZİL KISAKÜREK

(...) Demokrat Parti'de özledikleri muhalefet temel ve binasını bulamayanlar büsbütün temelsiz ve çatısız bir muhalefet kurmuşlar ve Halk Partisi'ne diş gıcırdatmak, Demokrat Parti'ye de yumruk sallamaktan öteye geçememişlerdir. Demokrat Parti'nin eksiğini sezip de bunları yerine getiremeyen ve büsbütün muallakta kalan bir teşekkül Millet Partisi.

1946'da Demokrat Parti listesinden mebus çıkmışken, üniformasiyle beraber suyunu da kaybetmiş bir balık haliyle iklimini bulamayan ve sahip çıkanın elinde kalan Mareşal Fevzi Çakmak önce sol bir teşekküle kapılanıyor, oradan da 'fahri başkan' madalyasiyle Millet Partisi'ne geçiyordu. Fahri başkanlık insanların enseleriyle seyrettikleri büro resimlerinden başka bir şey olmadığına göre koca Mareşal'in halini tasavvur edebilirsiniz.

Adnan Menderes Mareşal'in Millet Partisi'ne geçişini;

> "Demokrat Parti adsız kahramanlar partisidir, üniforma ve isim partisi değildir. Milletin mübarek elleriyle kurulmuştur. Ve onun ilk kurduğu hakiki millet partisidir"

diye ifadelendirirken General Kâzım Karabekir de onu politikaya sürükleyenlerin affedilmez bir hata işlediklerini kaydediyor. Fakat asıl hatanın sürükleyenlere değil sürüklenene ait olduğunu, böylece rüzgâra tabi bir yapraktan daha iradesiz bir 'otomat' tasviri yaptığını unutuyordu.

Mareşal'i, ölümle bitecek olan hastalığının başında ailece tanıştığımız için zevcemle ziyarete gitmiştik. Ölümünden sonra eşinin Yahudilere havra olarak verdiği, Erenköy'ündeki köşkünde...

Hale bakın siz; Mareşal Fevzi Çakmak gibi Müslüman tanınmış ve muazzez bilinmiş bir şahsiyetin evini, karısı, hem de havra yapılmak üzere Yahudilere veriyor! Bu her vasıf dışı felâketin hesabını, ileride, telefonla sorduğum, ömrünce Cumhurreisi karısı olmaktan başka emel beslememiş Fitnat Hanımefendiden şu cevabı almıştım: Ne yapayım Necip Fazıl Bey, bize sahip çıkan, yardım eden mi var...? Mecbur oldum ve pekâlâ verdim, bile bile verdim!

İbret ve dehşetle telefonu kapatmış ve söyleyecek söz bulamamıştım. Evet; zevcemle Mareşal'i ziyarete gitmiştik. Basit bir somya üzerine uzanmış, istirahatte... Konuşuyoruz:

— Paşam, Millet Partisi'ne geçişinizde niçin istişare edemedik?

"Kuzu Paşa" mı?", "Ordularımızın En Genç ve En Dinç Başı...!" mı?

Büyük Doğu'nun 19 İkinciteşrin 1943 tarihli 10. sayısının kapağında Mareşal Fevzi Çakmak yer alıyor. Sağ muhafazakâr çevrelerin Cumhuriyet idaresine ve ideolojisine parçalı bakışını yansıtması açısından altyazısı daha da önemli: "Ordularımızın en genç ve en dinç başı...". Bu durumda ordularımızın "en yaşlı ve en pörsümüş" başı cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmalı. Halbuki rivayetlere bakılırsa onu cumhurbaşkanı yapan da Fevzi Çakmak. Necip Fazıl'la aynı tarikata mensup olmaları da bu bakışaçısında etkili olmuş olabilir.

Fakat burada aktardığımız metinde olduğu gibi farklı değerlendirmeleri de var.

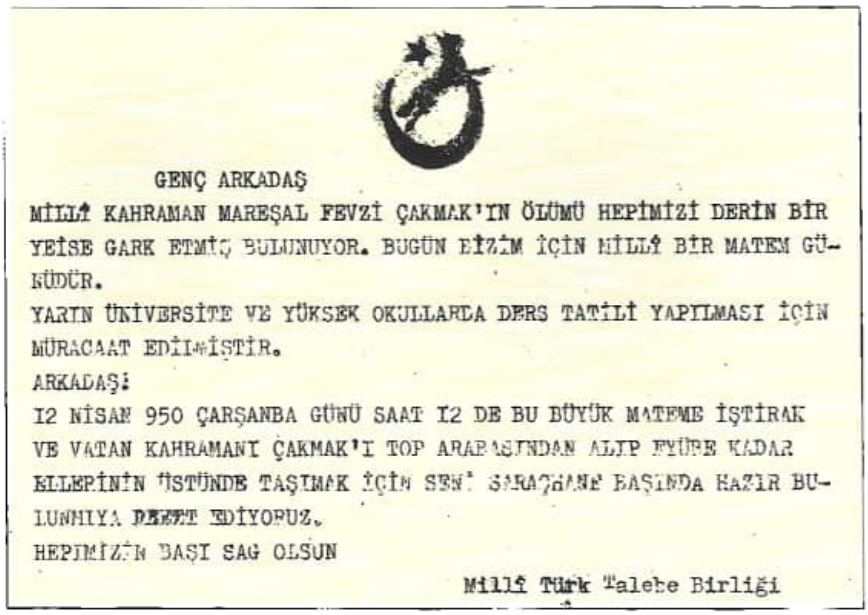

GENÇ ARKADAŞ
MİLLÎ KAHRAMAN MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN ÖLÜMÜ HEPİMİZİ DERİN BİR YEİSE GARK ETMİŞ BULUNUYOR. BUGÜN BİZİM İÇİN MİLLÎ BİR MATEM GÜNÜDÜR.
YARIN ÜNİVERSİTE VE YÜKSEK OKULLARDA DERS TATİLİ YAPILMASI İÇİN MÜRACAAT EDİLMİŞTİR.
ARKADAŞ!
12 NİSAN 950 ÇARŞANBA GÜNÜ SAAT 12 DE BU BÜYÜK MATEME İŞTİRAK VE VATAN KAHRAMANI ÇAKMAK'I TOP ARABASINDAN ALIP EYÜBE KADAR ELLERİNİN ÜSTÜNDE TAŞIMAK İÇİN SEN[illegible] BAŞINDA HAZIR BULUNMIYA DAVET EDİYORUZ.
HEPİMİZİN BAŞI SAĞ OLSUN
Millî Türk Talebe Birliği

Amblemi Ayyıldız ve bozkurt olan Milli Türk Talebe Birliği daktilo ile yazıp çoğalttığı el ilânlarıyla gençleri, üniversite talebelerini Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesine katılmaya davet ediyor. Metinde geçen "Vatan kahramanı Çakmak'ı top arabasından alıp Eyüp'e kadar ellerin üstünde taşımak için" ifadesi de önemli. Gerçekten böyle oluyor.

— Birdenbire oldu; emr-i vâki...
— Emr-i vâkiler özür müdür, Paşam?
— Ya ne yapabilirdim?
— O tek leke sürülmemiş muteber şahsiyetinizle bir köşeye çekilir, oturur ve bir gün kök davalarının hesabını isteyecek yepyeni bir ideal gençliği tarafından başlara tac edileceğiniz günü beklerdiniz! Her halde ucuz ve 'profesyonel' parti oyunları içinde harcanmazdınız!
Bu idealin, olanca saffet ve asliyetiyle İslâm ve yeniliğin onu idrakte olduğunu Mareşal'e izah etmeye lüzum yoktu. Bir aralık yatağından doğrulur gibi yaptı ve gür sesini yükseltti: Ah, Necip Fazıl, şenin şu Müslüman tarafını nasıl takdir ediyorum, bilemezsin!
O zaman iliklerime kadar donduğumu hissettim. Bu üslup, İslâm bahsinde bana en dokunanıydı. İslâmı, bir turistin yaldızlı bir levha seyretmesi gibi, muhatabında takdir ve öz şahsında ihmal etmek, bana, Dostoyevski'nin bir eserinde resmettiği riyakâr teselli karakterinden yeni bir örnek şeklinde görünmüştü.
Dostoyevski'nin eserinde bir hırsız, para çalmak üzere Kiliseye girer ve "ihtiyaten bir mum yakayım!" der.
Zira Mareşal, 20 küsur yıl süren ordu şefliği boyunca, bütün yapılanlara seyirci kalmış ve rıza göstermiş yahut onları görmemezlikten gelmiş bir insan sıfatiyle ve en hafif tabirle İslâmı yüzde yüz ihmal etmiş bulunuyordu.
Böyleyken onu benim şahsımda değerlendirip kendi nefsinde hesaba çekmemiş olması bana gayet giran geldi ve şu acı sözü söyletti: Paşam, benim Müslüman tarafımı takdir edeceğinize kendi Müslüman tarafınızı muayeneye çekseniz daha iyi olmaz mı?...
Bu hitap, açıkça, onun vebal altında bulunduğu ve aynı vebal içinde ruhunu teslim edeceği hengâmeyi ihtar ediyordu.
Yatağından büsbütün doğruldu ve: Necip Fazıl, dedi; ben 30 küsur yıl "ehl-i tertip" olarak ibadet etmiş bir insanım!
Ben de şu cevabı verdim: Vah vah; insanda tek vakit namaz bırakmayacak ve hepsini birden silip süpürecek katlanışlarınıza ve 30 küsur yıl "ehl-i tertip" olarak kıldığınız namazları terkedişinize karşılık, keşke hiçbir vakit namaz kılmamış olsanız da, her şeyi şu anda anlamış ve şu anda ibadete başlamış bulunsanız!...
Mareşal'in bu idrak içinde ruhunu teslim etmiş olup olmadığını bilmiyorum. Eğer bu idrak ve onun gerektirdiği derin nedamet içinde öldüyse Allah ona rahmet etsin...
Bizim anlatmak istediğimiz şudur ki, namaz kılanları uzaktan sevmek ve İslam katliamlarına seyirci kalmakla iman bağdaşamaz. Bedava Müslümanlık yoktur!

Kaynak: Necip Fazıl, *Benim Gözümde Menderes*, 2. bs., İstanbul, bd Yay., 1986, s. 100-03.

KARABEKİR PAŞA'DAN BİR MUHALİF ÇIKAR MI?!

Muhalif elbette çıkar. Nitekim çıktı da... İttihatçılıktan gelen muktedir bir asker o. Çekirdekten yetişme. Fakat çokpartili hayata geçildikten, hususen 1960'lı yıllardan itibaren muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin çevrelerin kurguladıkları gibi fikren ve zikren kendilerine yakın bir muhalif çıkar mı? *Nutuk*'un karşısına *İstiklâl Harbimiz*'i koyarak gerçekten büyük ve yerinde bir şey yapmış olur musunuz? Bir fikir, bir üst-kuşatıcı tarih fikri var mı? Esas sorular bunlar...

Giriş kabilinden, Mustafa Kemal Paşa'nın Balıkesir'de hutbe okuması (7 Şubat 1923) üzerine Karabekir'in ona söylediği şu cümlelere bakabiliriz:

> "Dünya işlerini camilere soktuğumuzun acısını çektiğimiz yetmez mi paşam? Millî işlerimizi neden yine camilere sokuyoruz? (...) Paşam görüyorum ki siz din ile hilafet kuvvetlerine çok ehemmiyet veriyorsunuz, şu halde muhafazakârlara dayanmak istiyorsunuz. (...) Türk milleti teceddüde [yeniliğe] muhtaçtır ve bunu da mütehassıslarla başarabiliriz; asla camilerle değil, asla muhafazakârlarla değil"[1].

Temsil kapasitesi yüksek başka güzel tesbitleri ve kanaatleri de var Paşa'nın. Aynı kaynaktan bir ikisini daha zikredelim isterseniz:

> "Hal-i sulhun [Milli Mücadele'nin akabinde yapılacak barışın] tesisinden sonraki intihapta (seçimde), [II. Meclis'e] birçok kıymetli zatlar yerine *bir takım muhafazakârların toplanmasına karşı* şimdiden alınacak tedbiri en mühimi bulurum";
> "(...) Hilafet ve saltanat şekillerinin bir arada devamını, kalkınmamız için olduğu kadar dış siyasetimiz için de zararlı görüyordum (...)";
> "Eski usul mektepler, medreseler bulunmamalıdır. Dinimiz ve kitaplarımız Arap ve Acem (harfleri ve kültürü) kisvesinden kurtarılmalıdır"[2].

Bunlar hatıratında kaydettiği kendi fikirleri ve sözleri... Şimdi muhafazakârlar-mütedeyyinler bu ve benzeri konularda onu muhalif bir bayrak ediniyor... Hangi mantık ve gerekçelerle?

Kâzım Karabekir'in iyi eğitim almış büyük bir asker, entelektüel kapasitesi yüksek bir kurmay, cepheler görmüş-yönetmiş cesur bir savaşçı olduğunda şüphe yok. Hem Osmanlıların son devirlerinde hem de Milli Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında fedakârlıkları olmuş, büyük başarılara imza atmış bir vatanperver. Ev sahipliği yaptığı Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alıp ona destek vermeseydi Millî Mücadele'nin kaderi ve yakın tarihin akışı başka türlü olabilirdi. Bunları kendisi de, bir kısmı meslektaşı başka hatırat yazarları da bertafsil anlatıyor.

1 *Kazım Karabekir Anlatıyor,* haz. Uğur Mumcu, İstanbul, Tekin Yay., 1990, s. 76. Asıl adı *İnkılap Hareketleri Neden Oldu Nasıl Oldu?* olan bu kitabın hâlâ orijinal ve güvenilir iyi bir neşri yapılmadı (Temmuz 2023).

2 Sırasıyla bk. *age*, s. 48, 49, 67.

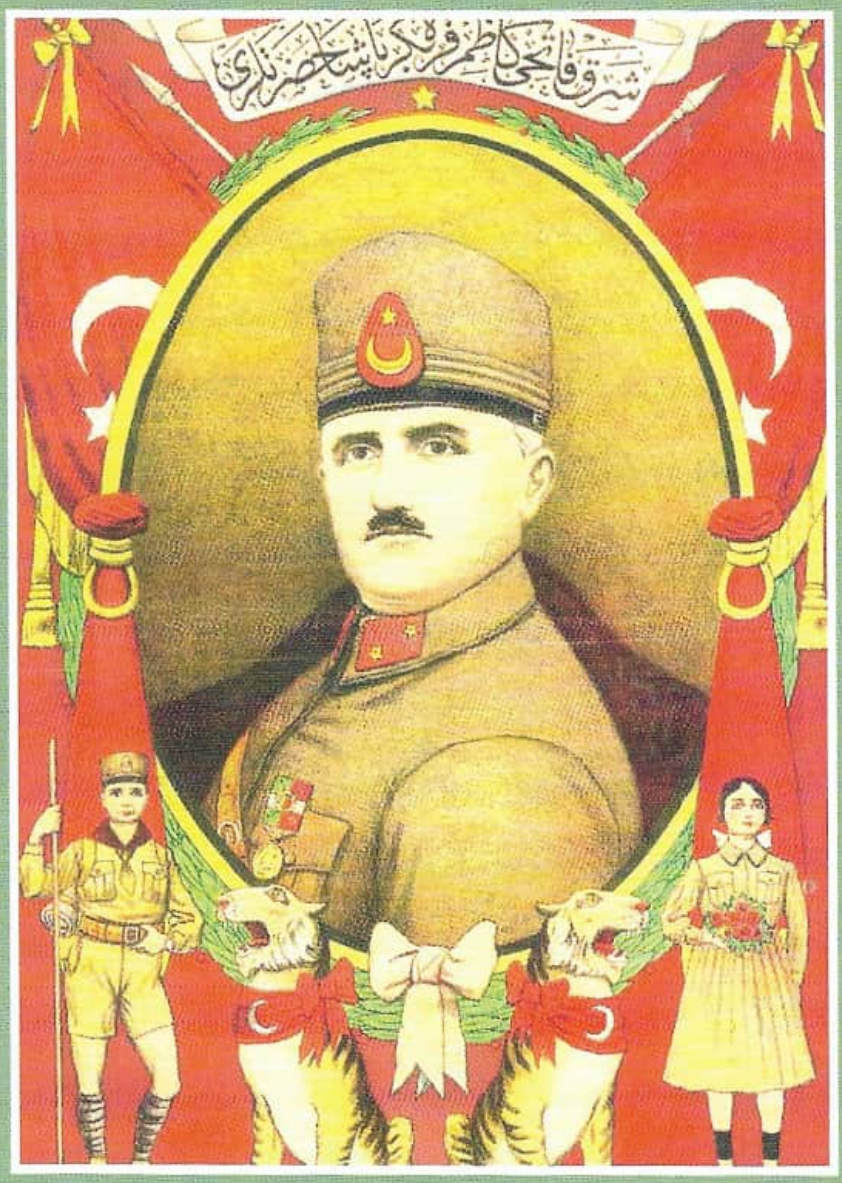
شرق فاتحی کاظم قره بکر پاشا حضرتلری

Doğu vilayetlerinde Rusların ve İngilizlerin desteğiyle yapmadık mezalim, işlemedik cinayet bırakmayan Ermeni çetelerine karşı yürüttüğü amansız ve başarılı mücadele sayesinde büyük bir şöhrete ve itibara da mazhar oluyor: "Şark fatihi"... Kafası, kalemi ve kılıcıyla kazanılmış bir unvan bu. Doğu Anadolu'da bu şöhreti ve itibarı, kurtarıcılığı hâlâ yaşıyor. Ardından yetim kalan günahsız Ermeni çocuklarına da sahip çıkıyor.

İyi bir müellif aynı zamanda. Şiirden, musikiden, tiyatrodan, eğitim meselelerinden de anlıyor; bu sahalarda eserleri de var. Eskilerin tabiriyle "sahib-i seyf u kalem"...

Fakat tarihin ve talihin akışı her zaman muzafferlerden, büyük kabiliyetlerden yana olmaz. Devlet kuşu konacak baş ararken her zaman kabiliyet ve başarı aramaz. Hep yükseklerden uçan hüma kuşu ise bir muamma...

Cumhuriyetin ilk yıllarına ait bir afiş. Üstyazısı "Şark Fatihi Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri". Alt kısımda iki kükreyen aslan; boğazlarında bayrağa da benzeyen hilalli birer fiyonk.
Alt iki taraftaki genç çocuklar (izciler) Karabekir'in yetişmeleri ve himayeleri için özel ihtimam gösterdiği müstakbelin genç evlatları olmalı (Malik Aksel arşivi).

İktidar Paylaşımı mı, Fikir Ayrılığı mı?

Cumhuriyetin kuruluşu arifesinde ve sonrasında Millî Mücadele'nin büyük paşaları arasında ihtilaflar baş gösterir; bunların mühim bir kısmı yeni muvazaalarla, siyasî ikballe, eski irtibat ve tortularla veya iktidarın ortak kabul etmez karakteriyle alakalıdır, bir kısmı da fikrî ve dinî temellidir, bazıları öncelik farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Aslında ilk şüpheler ve tereddütler muhtemelen Lozan görüşmeleri sırasında yani yeni devletin ana kararlarını kimin, kimlerin ve nasıl vereceği belli olmaya başladığında ortaya çıkmıştır. Söylemler de değişmiştir artık. Nitekim Karabekir Paşa hatıraları arasında, Mustafa Kemal Paşa'nın, Lozan'ı kastederek kendisine şunları söylediğini kaydeder: "Sulh heyetimize seni baş murahhas olarak gönderemem. Çünkü kafanla hareket edersin. İsmet Paşa'yı göndereceğim, çünkü sözümden çıkmaz"[3].

"Kafasıyla hareket eden", bu sebeple tercih edilmeyen Karabekir Paşa, yeni teşekkül etmeye başlayan fikrî-dinî görüş farkları için de tekrar Lozan'a işaret eder. Yıl 1923

3 *age*, s. 52.

olmalı. Ankara semalarını birden kara bulut gibi kaplayan o bildik "İslâmiyet terakkiye mânidir" sloganının da Lozan'dan bir daha estirildiği kanaatine varır ve meseleyi baş murahhas arkadaşı İsmet Paşa'ya açar, daha düne kadar Gazi'nin hutbeler okuduğunu (herhalde önce farklı tepki verdiği Balıkesir hutbesini kastediyordur), Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in, hilafetin methüsena edildiğini anlatır ve şimdi ne olduğunu, bu süratli dönüşün sebeplerini sorup öğrenmek ister.

Lozan'daki süreçlerin ve zorlu müzakerelerin, dayatmaların en yakından şahidi İnönü verdiği cevapla arkadaşının şüphelerini haklı çıkarır:

> "(...) Macarlar ve Bulgarlar, aynı saflarda İtilaf devletlerine karşı harbettikleri ve mağlup oldukları halde istiklâllerini muhafaza etmiş olmaları Hıristiyan olduklarından, bize istiklâl verilmemesi de İslâm olduğumuzdan ileri geldiğini, bugün kendi kuvvetimizle yıllarca uğraşarak kurtulduksa da İslâm kaldıkça müstemlekeci devletlerin ve bu arada bilhassa İngilizlerin daima aleyhimizde olacaklarını ve istiklâlimizin de daima tehlikede kalacağını bana anlattı.
> Ben de bu fikre iştirak etmediğimi şu mütalaalarıma dayanarak söyledim: Böyle bir fikrin doğuracağı hareket milletin başına yeniden daha korkunç ve daha meşum bir istibdat idaresi getirecektir (...) Lozan bize istibdat ve tehlike getirmesin".

İsmet Paşa geri adım atmaz ve lafı dolandırmaz; Karabekir'in aktardığı kadarıyla açık konuşur: "Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız..." der[4]. Mesele elbette hocalar değil, din, İslâmiyet, Müslümanlık...

❁

Öyle anlaşılıyor ki Mustafa Kemal Paşa'nın bütün kuvvetleri birer birer elinde toplayarak tek adam olmaya doğru hareket etmesi Karabekir ve arkadaşlarını daha bariz bir şekilde muhalefete itmiştir. 3 Mart 1924 onlar için de bir dönüm noktasıdır. Nitekim 1924 yılının sonlarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulacak ve başkanlığına Karabekir getirilecektir (Kasım 1924). Önce Şeyh Said İsyanı, Takrir-i Sükun Kanunu, TCF'nın kapatılması, sonra İstiklâl Mahkemeleri, ardından İzmir Suikastı ve paşaların tasfiyesine imkân veren bir ortam... Tasfiye ortamı hadiselerin getirdiği bir şey mi yoksa hazırlanan bir vasat mı?[5]

Burada biraz duralım ve Mustafa Kemal Paşa ile hep müttefik kalan Fevzi Çakmak Paşa'yı dinleyelim:

> "(...) Yine çoğunluğu askerlerden meydana gelen bazı mebuslarla Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silah arkadaşları onun yavaş yavaş memlekette bir diktatörlük idaresi kurmak niyetinde bulunduğundan kuşkulanıyorlardı. Bunların arasında Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Cafer Tayyar paşalar gibi önde

4 *age*, s. 95-97. Karabekir'in Musul meselesi, şarktaki olaylar, Şeyh Said İsyanı çerçevesinde Lozan Anlaşması'na yaptığı atıflar da önemlidir. bk. s. 137 vd., 58, 61.

5 Değişen şartlar ve konumlar sebebiyle 1921 yılında Karabekir için "Kâzım Paşa'yı içinizde tanıyanlar, tanımayanlar vardır. Karabekir Paşa gayet zeki, üstün ahlâklı, namuslu, fevkalâde iyi huylu, namuskâr, tedbirli bir adamdır" diyen Mustafa Kemal 1933 yılında basılan ve bütün formaları matbaadan alınarak yakılan *İstiklal Harbimizin Esasları*'ndaki bilgi, belge ve yorumlar için şunları söyleyecektir: "Yalan, uydurma, çocukça, saçma, herze, ayıp, şantaj, tiyatro". *age*, s. 11, 34-36, 165.

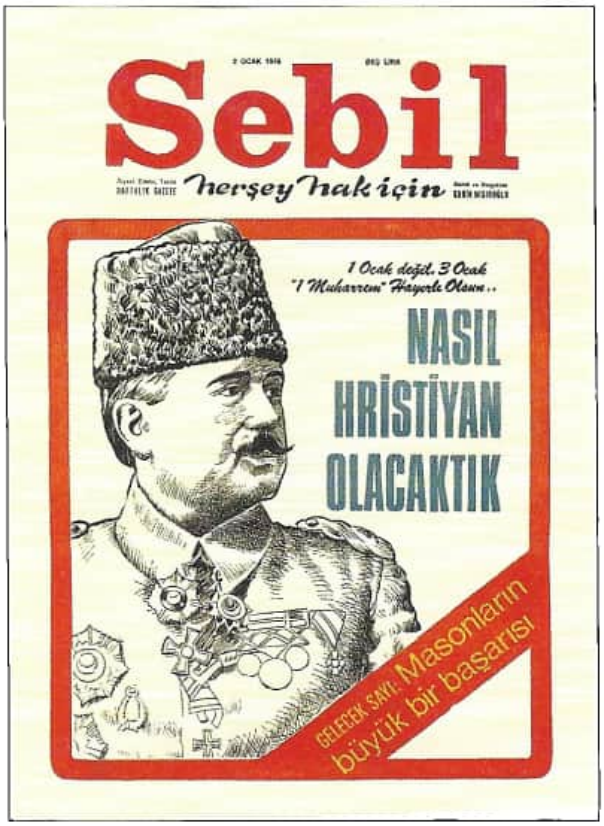

Sembol İsimler Üzerinden Muhalefet Yapmak...

"Her Şey Hak İçin" sloganıyla çıkan *Sebil* dergisinin 2 Ocak 1976 tarihli ilk sayısının kapağında Kâzım Karabekir Paşa'nın heybetli bir çizimi ve ondan iktibas edilerek yayımlanan "Nasıl Hıristiyan Olacaktık?" başlıklı yazının duyurusu var. Bir sonraki sayının vurgulu başlığı ise masonluk. Derginin sahibi ve yayıncısı Kadir Mısıroğlu; Cumhuriyet ideolojisinin tarih anlayışına karşı sağ-muhafazakâr-mütedeyyin cenahın bir başka ideolojik tarih anlayışının kurucu ve sürdürücülerinden biri...
Ve Paşa'nın meşhur eseri *İstiklâl Harbimiz*'in kapağı....

giden yakın silah arkadaşları, Rauf Bey, Ali Şükrü Bey gibi nüfuzlu şahsiyetler de bulunuyordu. Bunlar böyle bir şeye engel olmanın tek yolunun Mustafa Kemal Paşa'yı mevkiinden uzaklaştırmak olacağını biliyorlardı. Meclis'te oldukça büyük bir taraftar kitlesine malik idiler. Ancak ordudan kuşkulu idiler. (..)

İşte bu arkadaşlar düşünmüş taşınmış, sonunda şöyle bir sonuca varmışlardı: Mustafa Kemal Paşa'nın yerine beni geçirmek... Bir gün muhalefette bulunan bu arkadaşlar topluca beni ziyarete geldiler ve vermiş oldukları kararı bildirdiler. Kabul ettiğim takdirde Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçecektim. Onlara ilk önce bana böyle bir mevkiyi layık gördükleri için teşekkür ettim. Sonra da aynen şu cevabı verdim: 'Bu teklifinizi kabul edemeyeceğim. Bu dediğiniz şey hiçbir zaman olmaz. Sizin de bu yolda çalışmaktan vaz geçmenizi tavsiye ederim. Hepimiz bulunduğumuz mevkilere rıza gösterecek ve elbirliği ile memleketin yükselmesi için çalışacağız. (...) Hele ordunun politikaya karışmasına hiçbir şekilde razı olamam (...)'.

> Ne yazık ki muhalifler kendilerine verdiğim öğüde pek kulak asmadılar. Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Halk Partisi'ne karşı Terakkiperver Partisi'ni kurdular. Muhalefet dozunu Atatürk'e suikast tertip edilmesine yol açmak derecesine kadar artırdılar. O zaman Mustafa Kemal Paşa da bunlara karşı aşırı derecede sert davrandı. İzmir Suikastı ile hiçbir ilgisi olmadığı halde Kâzım Karabekir Paşa bile İstiklâl Mahkemesi'ne verildi. Belki onun hakkında da ölüm kararı verilecekti.
>
> İşte o zaman işe müdahale ettim. Mustafa Kemal Paşa'nın yanına giderek Kâzım Karabekir Paşa ile bazılarını ölümden kurtardım. Bazılarını ise kurtaramadım. Kurunun yanında yaşlar da yandılar"[6].

Karabekir'in boynunu ilmek sıyırıp geçmiştir ama Mustafa Kemal Paşa'nın vefatına kadar göz hapsinde ve sıkı takiptedir artık[7]. Aynı zamanda verimli ve bereketli bir dönemdir bu on küsur yıl. Bugün onun ismini yaşatan ve ilerde de yaşatacak olan büyük ve kıymetli eserlerinin çoğu bu zor ve sıkıntılı dönemin ürünüdür. Onlar da bir mücadele aracı ve muhalefet tarzıdır.

6 Fevzi Çakmak, *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi*, haz. A. Birinci-Y. T. Günaydın, Ankara, Kopernik Yay., 2019, II, 94-96.

7 Bu konuda belgelere dayalı bir çalışma için bk. Ali Ulvi Özdemir, "Kazım Karabekir'in Muhalefete Geçişi ve Bu Süreçte Devlet Tarafından İzlenmesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 30, Güz 2019, s. 135-167.

Muhalefet Fikrini Nerede Aramalı?

Muhalefet kadar muhalefetin sebepleri, kaynakları, gerekçeleri, türü ve bu gerekçelerin farklı bir zamanda muhalefet yapmak isteyen başkaları tarafından kullanılma mantığı ve biçimi de önemli. Bu noktada iki soru öne çıkıyor; biri Karabekir'in cumhuriyeti kuran kadrodan farklı bir fikir ve arayışının olup olmadığı, diğeri de onu başka bir dönemde bir muhalefet kaynağı, bir atıf merkezi gibi kullanmaya çalışanların, fikirlerin benzerliği yahut farklılığı meselesine bakıp bakmadıklarıdır.

Şiirler yazan, marşlar besteleyen Kâzım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Marşı'na, çok dinî bir muhtevaya sahip olması ve kuvvetli bir Batı/Avrupa medeniyeti karşıtlığı taşıması sebebiyle karşı çıktığını –mevcut Karabekir tasvirleri ve tabloları üzerinden– tahmin edebilir, bekler misiniz? Hem de Meclis'te kabulünün üzerinden daha birbuçuk sene bile geçmemişken ve Milli Mücadele devam ederken...

1922 Temmuzunda İsmet Paşa'ya yazdığı mektubu bir on yıl sonra yani en çok muhalif olduğu bir dönemde ve *İstiklâl Harbimiz*'de tekrar sahiplenerek kendisi aktarıyor:

> "Millet Meclisi Akif Bey'in yaptığı ilâhî gibi şiiri alkışlarla İstiklâl Marşı diye kabul etti. Bestesi için de Paris'te müsabaka yapılacağını haber alınca bunun muvafık olmadığını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne [Fevzi Çakmak'a] yazdığım gibi Heyet-i Vekile reisi Rauf [Orbay] Beye de şunu yazdım:

Benzerlik mi Farklılık mı?

Milli Mücadele yıllarında hazırlanan bir afişte Fevzi Çakmak ve Kâzım Karabekir'in, Rauf Orbay ve İsmet İnönü'nün, Sakallı Nurettin Paşa ve diğerlerinin de içinde yer aldığı paşaların hepsi "Halaskârân-ı İslâm" başlığıyla takdim ediliyorlar. İslâmın/Müslümanların/İslâm âleminin kurtarıcıları... Türk bayrağını kuşanmış, kılıçlı genç kızın önünde Misak-ı Millî haritası var. (Afişin taramasını lütfeden Şükrü Oral'a müteşekkirim).

Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beyefendi Hazretlerine
Sarıkamış, 26. 7. 1338 [1922]
Mebus sıfatiyle bir kere de zat-ı sâmîlerine İstiklâl Marşı hakkında maruzatta bulunuyorum:
Milletimiz muazzam eserler ve emsâlsiz fedakârlıklarla tarihini doldurmaktadır. Gerek kendisi gerekse ahfâdı muazzam tarihini okurken iftihar duyacağı gibi terennüm edeceği İstiklâl Marşı ile de gurur duymalı ve bunun tesiri ile âtinin [geleceğin] bir tehlike ihtimaline karşı nefsini fedaya ruhundan bir sâik [teşvik edici sebep] gelmelidir. Akif Bey'in şiiri pek yüksek ve muhteremdir. Ancak milletin vicdanından çıkacak bir feryat değil muhterem şairin halka hitabesidir. 'Arkadaş' hitabesiyle söylenen satırları millete başka biri hitap ediyor ki halk bunu okurken şahsiyetini küçültecektir. 'Kim bilir belki yarın' hitabı millete dişinizi sıkın nasihatinden başka bir şey olmadığı gibi istiklâlimize muvaffak olduktan sonra da mânasız olacaktır. Düşmanlarımız 'Türkler kabiliyetsizdir, medeniyet kabul etmez' diye iddia ederken milletimizi 'evet medeniyet canavardır' diye bağırtmak doğru mudur? Hilâle ve Cenabı Hakk'a münacat kısımları ilâhîye yakışır, marşta maneviyatı kırar. Bütün bunlar şiir ve nutka girer fakat milletin İstiklâl Marşı için muvafık olmaz sanırım.
Hüda, cüda gibi kafiye hatırı sözleri halk söylemez, marşın güftesi de bestesi de halkın seviye ve harsına göre olmalı. Bu da kısa ve herkesin vicdanından gelebilecek sesler olmak ve bu sesler Türk milletinin terennüm edebileceği bir besteye bürünmek lazımdır.
Medeniyete canavar diyen bir marşın [beste için] Paris'e gönderilmesi de gariptir. Kelimelerin kuvvetini ve güfte ile beste arasındaki münasebeti ve bunların Türkün ruhuna ve vicdanına yapacağı tesiri Fransızcaya tercümesinden okuyacak Fransız musikişinasları nasıl anlar? Onlar Fransızca güfteye uyacak ve kendi zevk-i millîlerine hoş gelecek beste arayacaklardır. İstiklâli uğruna çarpışan bir milletin ecnebi bir adama veya memlekete kendi marşını[n bestesini] intihab ettirmesi mûcib-i teessürdür [seçtirmesi üzüntü vericidir]. Hem de henüz münasebat-ı sulhiye tamamiyle teessüs etmemişken...
İstiklâl Marşı'nı milletimizin ağzı ve ruhu terennüm etmelidir. Yoksa anlamadığı, sevmediği bir şey zorla söyletilemez. Bu derin ve ilmî nokta hissî kararlarla dûş-ı mesuliyete alınmamalı [sorumluluğu yüklenilmemeli] ve makûs [tam tersi] netice teemmül olunmalıdır ki şudur; erbabı nefretle karşılar ve itiraz tufanı durmaz, zevk-i millîyi okşamıyarak rağbete mazhar olmaz ve herhangi bir başka marş ağızlarda gezer. Ecnebiler bu garip neticeye güler-ler. Ansiklopedilere geçecek, her lisana tercüme edilecek bir güfteye, bir de ecnebi gözüyle bakmalı ve en mühim kanunları bile tashih ve tadil ederken bu ilmî hatayı da tashih etmeliyiz.
Bir mebus sıfatiyle istirham ediyorum ki kabul edilecek marşımız şiir ve musikiye az vukufumla beraber yaptığım âtideki marştan daha sönük olmasın. Marşın ruhu üç noktadır: Birincisi mukaddesatım hürdür, ikincisi esarete karşı her şeyimi feda ederim, üçüncüsü Türklüğün ne olduğunu tarih de söyler. Bu esasların umumuna şamil olan 'ya istiklâl ya ölüm' de marşa

başlangıçtır. Bunlardan başka ne münacat ve taan [bu kelime naat olmalı. İ.K.], ne de medeniyetin leh ve aleyhinde sözleri marşa yakıştıramıyorum. Millet bayramı şerefine [yazdığım ve bestelediğim marşı] bando ile çaldırdım, beste dahi güfte ile münasebetli ve o derecede kuvvetli olduğundan derhal taammüm etmiştir.
Marş şudur, notası posta ile takdim olunmuştur:

Ya istiklâl ya ölüm
Vatanım milletim sancağım evim
İstiklâlsiz yoktur yerim
Zincir vurdurur mu Türkler boynuna
Varlığı fedadır vatan yoluna
Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
Hür yaşar hür ölür nurlu ümmetiz"[8].

Nasıl buldunuz? Mantığını, marşını?

Benzerleri rahatlıkla bulunabilecek bu ifadeler ve yaklaşım tarzı Karabekir Paşa'nın fikrî yapısını açıkça ele verdiği kadar saf taraflarına da (meslekî körlüklere mi demeli?) işaret ediyor olmalı.

İttihatçılıktan Kalma Siyaset ve İktidar Arzusu...

Belki başarıların gururu ve siyasetin şerik kabul etmeyen tabiatını yeterince tanımamaktan kaynaklanan bir ruh hali, belki ihtiras ve iade-i itibar arayışı... Sebep her ne olursa olsun Karabekir'in Mustafa Kemal Paşa'nın vefatından hemen sonra İnönü'nün siyasete dönme teklifini hevesle kabul etmesi ve daha sonra yeni devletlülerden biri olarak Meclis Başkanlığı koltuğuna oturması sahnelerine şahit oluyoruz.

Tam da burada bir hatırat parçasına yer vermenin zamanıdır:

"(...) Bir 12 Şubat [Maraş'ın kurtuluşu] törenine de Kâzım Karabekir geldi. O zaman T.B. Millet Meclisi başkanıydı. [Karabekir 1 Ağustos 1946 - 26 Ocak 1948 tarihleri arasında Meclis başkanlığı yaptı. İ.K.]. Törende, Belediye binasının balkonundan görevlilerle göründüğünde çok az alkışlandı. Halkın bu davranışı, çok sevdikleri ve millî bir kahraman olarak gördükleri Kâzım Karabekir'in Millet Meclisi başkanlığını kabul etmesinden ileri geliyordu. İsmet Paşa, Fevzi Çakmak'ı emekli etmişti. Demokrat Parti yeni kurulmuştu. Kâzım Karabekir'i muhalefete kaptırmamak için onu milletvekili, daha sonra Meclis reisi yaptırmıştı İsmet İnönü. Oysa, belki yirmi yıl göz hapsinde kalmıştı Kâzım Karabekir. Bu göz hapsi kalkıyor ve birden Meclis başkanı oluyordu.

İsmet Paşa herhalde en çok ondan çekiniyordu. Kâzım Karabekir'in bu teklifi kabul etmesini halk tasvip etmemişti. Bunu o gün çok net şekilde gördük. Kâzım Karabekir, balkondan görününce, meydandaki birkaç memurdan başka kimse alkışlamadı.

8 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s. 1126-28/dn. Kitabın başka bir yerinde (bk. *age*, s. 159/dn) Paşa farklı bir bilgi aktarıyor ve aynı marş metnini veriyor: "[Erzurum Kongresi] ilhamât[ı], boş ve ferah bir vaktimde 'İstiklâl Marşı' yazmaklığımı mûcip oldu. Güfte ve bestesini bizzat yaptım ve Ankara Millet Meclisi'ne de şu kayıtla gönderdim (...)". İki tarih arasında üç yıl var.

> Öte taraftan, muhalif [DP] milletvekili olarak Refik Koraltan ve birkaç arkadaşı yoldan geçtiler; onlar resmi korteje dahil edilmemiş, balkona alınmamışlardı. Sıradan insanlar; halktan kimseler gibi geçiyorlardı. Halk, öğrenciler ve hatta bir kısım asker onları alkışladı. Sonra halkın onların arabasını havaya kaldırdıklarını söylediler..."

Bu tasvir ve tesbitler, Sezai Karakoç'un Maraş'la ilgili hatıraları arasında geçiyor[9]. Halkın hissiyatı ve sezgileri ile siyasî ayırımları yabana atılır cinsten değil... Bir de kudretli Paşa'nın kızımın anlattıkları var; onlar içerden olmak ve babasının doğrudan muhatap olduğu ve içine çektiği muameleleri görmek/göstermek bakımından daha kıymetli ve açıklayıcı olabilir:

> "Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet Paşa da şimdiye kadar olan haksızlıklardan rahatsız olmuştu ki, telgraf çekti. 'Karabekir geçmişi unutalım, bundan sonra eskiden olduğu gibi, iki kıymetli arkadaş olarak devam ettirelim' deyip babamı milletvekili olarak Ankara'ya çağırdı. Babama İstanbul milletvekilliğini verdikten sonra beklediği çok yakın ilgiyi İsmet Paşa göstermedi. Meselâ II. Dünya Savaşı günlerinde babam ısrarla İsmet Paşa'dan randevu almak ister; İsmet Paşa randevu vermezdi. Yine bir gün Meclis'te mecbur oldu 'Türkün boğazı, Kars ve Ardahan belkemiğidir; Türklerin Ruslara vereceği hiçbir şey yoktur' dediği zaman da randevu istedi, İsmet Paşa ile konuşmak için. 11 gün sonra –hiç unutmam– Amerikan gazetelerinde 'Karabekir kılıcını tekrar kınında oynattı' diye yazı çıktıktan sonra İsmet Paşa, Karabekir'e 'gel konuşalım' dedi. Ve böylece çevresinden uzaklaştırma, izleme, sindirme değil de 'sana bir milletvekilliği verdik, orada otur' gibisinden bir şey oldu İsmet Paşa'nınki de!"[10].

❁

Dün ve bugün tekparti yönetiminin muhalifi olarak tanınan birçok insan, bu arada Karabekir Paşa, gerçek bir muhalif kabul edilebilir mi sorusu tekrar önümüze gelecek. Bunun cevabı, –ideolojik olarak farklı cenahlardaki insanların genel kanaati aksi istikamette olmasına rağmen– bize göre hayırdır. Karabekir'le Mustafa Kemal arasında ilk büyük ihtilaf Cumhuriyetin –kendisi değil– ilânının zamanlaması üzerinde cereyan etmiştir ki buna köklü bir ihtilaf denemez. Gerisi bir miktar siyaset etme anlayışı farklılığı ama esas itibariyle iktidar mücadelesi... Biraz daha ileri giderek, muhaliflerin, uzun müddet alenen, kenarda kaldıktan sonra da gizli olarak Mustafa Kemal'e olan hayranlık ve bağlılıklarının, ondan tekrar "vazife"ye davet beklentilerinin devam ettiği söylenebilir.

Sağ-muhafazakâr-mütedeyyin kesimlerin, onların "muteber" tarihçilerinin, yayın organlarının, ağırlıklı olarak 60'lı yıllardan itibaren Karabekir Paşa'dan bir Mustafa Kemal Paşa karşıtlığı ve muhalefet zemini, hatta

9 Sezai Karakoç, "Hatıralar", *Diriliş*, sayı: 29, 6 Şubat 1989.

10 *Kazım Karabekir Anlatıyor*, s. 155-56. Kızı bir gün babasına sormuş; haklarınızı elinizden alan kimse hastalığında sizi çağırsa gider miydiniz? Cevap: "Giderdim. Çünkü o benim çok eski arkadaşımdı. *Onun bana yaptıklarını o etrafının tesiriyle yapmıştır* (...) O Mustafa Kemal'dir, çağırılınca gidilir" (vurgular bizim). *age*, s. 157-58.

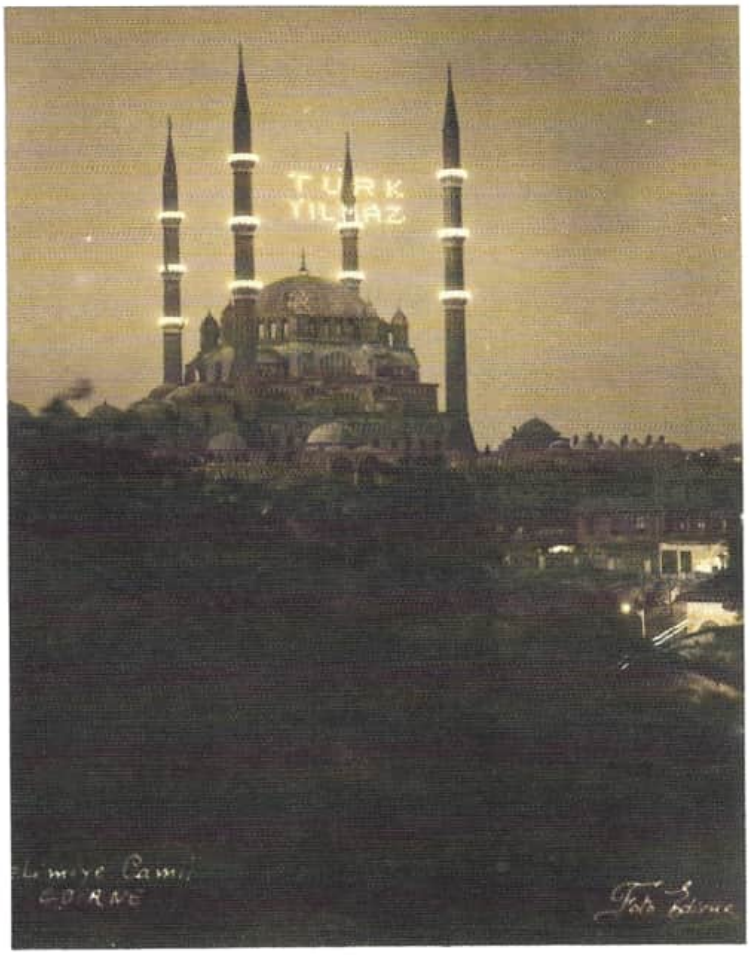

Paşa'nın Marşı Mahyaya Çıkıyor...

Edirne Selimiye Camisi'nde kurulan "Türk Yılmaz" mahyası, 18-19 Mayıs 1947 tarihinde Meclis başkanı olarak şehre gelen Kâzım Karabekir Paşa'yı karşılamak için kurulmuştu. O hem Edirne müdafaasına katılmış bir asker hem de Edirne milletvekili. Paşa'nın Millî Mücadele yıllarında yazdığı ve nakaratı "Türk Yılmaz Türk Yılmaz / Cihan Yıkılsa Türk Yılmaz" olan, marş olarak da bestelenmiş bir şiiri vardır. "İstiklâl harplerinde ruhlu marşlarımızı noksan görerek 'Türk Yılmaz'ın güfte ve bestesini bizzat yapmak ihtiyacında kaldım" ifadeleri için bk. *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s. 94/dn.

farklı yakın tarih fikri/bilgisi inşa etmek, onun üzerinden Cumhuriyet ideolojisiyle mücadelede bulunmak istikametindeki çabaları muhteva ile değil siyaset ve taktikle alakalı gibi gözüküyor. Ayrıca derin bir tarih fikrinden ve üst okuma kapasitesinden uzak... Bugün de öyle sayılır; *Nutuk*'un yerine *İstiklâl Harbimiz*'i koymak, kahramanların-hainlerin yerini değiştirmek... Halbuki her iki kitap da bir tür hatırat olmak ve içinden geçtiği yakın ve yakıcı "tarihi kendince okumak" bakımından sübjektifti; biri iktidarı ele geçirmiş ve Karabekir gibi hâmilerini, vasıflı silah arkadaşlarını bile tasfiye etmiş mütehakkim bir asker-siyasetçinin sübjektifliği, diğeri tasfiyeye uğramış, kenarda kalmış ve muhalefete itilmiş, göz hapsi görmüş bir asker-siyasetçinin sübjektifliği. Doğru(lar) muhtemelen ikisinin arasında bir yerlerde olmalıydı.

Hatime Kabilinden...

İki iktibasla yorucu fakat anlaşılmaya başlandığında bereketli yakın "tarih"in bir sahnesine hatime çekelim. Biri, Kazım Karabekir'in damadı

ve eserlerinin muhafazasında, havaların yumuşadığı bir tarihten (1990'lı yıllardan) sonra yayınlanmasında, orijinallerinin fotokopilerinin birden fazla araştırma merkezine intikal ettirilmesinde büyük gayretleri geçen makine mühendisi Prof. Dr. Faruk Özerengin'in (1919-2001) kendisiyle yapılan bir röportajda söylediklerinden bir parça:

> "Şunu kesinlikle söyleyeyim ki K. Karabekir Paşa şeriatçı değildi. Bir din devleti taraftarı da değildi. Halifeliğin muhafazasını istemesinin sebebi siyasî idi. Yani Türkiye'de İslâm âlemiyle irtibat sağlayacak bir makamın muhafaza edilmesi taraftarıydı. Nitekim kendi çocuklarına küçükken Alman hanım mürebbiye tutarak Almanca öğretmiş, piyano dersleri aldırtmıştı. Hanımı gayet iyi giyinir, başını açar, modayı takip ederdi. (...) [Karabekir] tam mânasıyla demokrattı. (...) Çok iyi keman çalardı. (...)
> Atatürkçüyüm denen zümreyi sevmeyen kimselerin tümü de Kâzım Karabekir'i bayrak yaptı. Onu dinci ve inkılaplara karşı göstermek istiyorlar. tamamen aksine, eğer Karabekir'in tezleri kabul edilseydi bugün daha sakin, huzurlu bir memleket olurdu.
> *Teklif: Beş vakit namazını da düzenli olarak kılmaz mıydı?*
> *F. Ö.* Hayır. Zaman zaman orucunu tutardı. İlk zamanlar Cumalara gidermiş. Sonra artık Cumalara da gitmiyor"[11].

11 "İ. İnönü: Hilafet İçin Kanımızı Dökmeye Hazırız" (F. Özerengin'le röportaj), *Teklif*, II/22, 16 Şubat-15 Mart 1990, s. 26.

12 "Kazım Karabekir'in Hazin Ölümü", *Doğan Güneş*, sayı: 10, Mart 1948, s. 151.

Bu metinde muhtemelen gerçekler kadar sebepleri anlaşılabilecek bir savunma mekanizması ve tekniği ile Karabekir'i karşı çıkanlar nezdinde temize havale etme arayışları ve siyaseti de var. Yaygın bir hissiyat ve taktiktir bu...

İkinci iktibasımız ise yine muhtemelen doğruların tamamına işaret etmeyen ama toplumsal karşılık bulma ihtimali yüksek bir hissiyatı veren metinlerden:

> "(...) Kâzım Karabekir Paşa'nın sefihlikten uzak kalan temiz, muntazam ve dürüst yaşayışını bilenler bu ani ölümü hiç de tabiî bulmadılar. Halk tabakaları arasında yayılan kanaate göre Müslüman Türklerin arkasından gözyaşı döktüğü bu şahsiyet, masonların tuzağına düşürülmüş ve zehirlenmiştir"[12].

Velhasıl "tarihten de sorumlu olan biziz".

TARİHE BAKIŞ YAHUT AHŞAP BİNALAR YIKILSIN!
KAZIM KARABEKİR

Erenköy, 13. 8. 937
Başvekil İsmet İnönü

Sayın Generalim,
Cevap verip vermeyeceğinizi düşünmeyerek size yine bir mektup yazıyorum. Buna sebep Üsküdar Adliye binasının yanması dolayisiyle *Tan* gazetesinin 5. sayfasındaki "Nihayet Yandı" fıkrasıdır. Bir yığın çıra haline gelmiş olan o kühne [köhne] binanın emsâlleri gibi bir gün birçok hakları ve emekleri de bağrında kül edeceğini bilmek bir keramet eseri değildir. Bu gibi binaların derhal yıktırılarak enkazının nakde tahvili daha bir imar meselesi sayılır diye mütalaamı birkaç yıl evvel bir vesile ile zât-ı biraderîlerime yazmıştım. Yazık ki gazetelerinde ikazlarıma rağmen alakadar zatlar ihmal hastalığından hâlâ uyanamamışlardır.
Evet! Bu yıkıcı hastalık ruhlarımıza o kadar sinmiştir ki baktığımız halde göremeyiz ve işittiğimiz halde duyamayız. Felaket gelip çatar, yine uyanamayız; çünkü iş nihayet birkaç kapıcı ve bekçinin üzerinde kalır ve mesele biter. Bu sözlerim canınızı sıkacaktır belki; fakat bugün benim iki yavrumun okulu da aynı akıbeti bekleyen böyle bir kühne binadır.
Güneşten tahtalar o kadar kavrulmuştur ki bir kığılçım [kıvılcım] günün birinde içindeki yüzlerce yavruyu yakıp ana ve babalarını deli divane edebilir. Bu üç kat kühne binada tabii olarak kışın her sınıfta soba yanar, en alt katta yemek ısıtmak için mangal yanar. Hele alt kattan yangın çıkarsa bu kavrulmuş odun yığını içinden hiçbir çocuk kurtulamaz.
Tan gazetesi fıkrasının sonunda "resmi daireler, mektepler, hastahaneler ahşap binalarda bırakılmamalıdır" diyor. Bu tavsiye eksiktir; bu gibi binaların yakınlarında dahi bu kabil binalar bırakılmamalıdır.
Bayezid'de Üniversite Kütüphanesi'nin üç metre yanındaki kühne ahşap evlerin vaziyeti gibi! Bu ve emsâli müesseseleri ziyaretimde alakadarları ikaz etmekteyim. Şehir Emaneti'nin yakınındaki çirkin manzaralı bir enkaz bu suretle son günlerde kaldırıldı.
Kaç yıl evvel rica ettiğim gibi yine tekrar ediyorum; bu kabil binalar, içinde oturanlara da, yakın olanlara da irgeç [ergeç] felaket olacaktır. Bunlar hususi meskenler de olsa derhal ortadan kaldırılması halkın hayatı için elzemdir. Enkazı nakde de tahvil olunacağından kâr da edilmiş olur.
Çocuklarımın dahi okuduğu, enişteniz Bay Abdurrezzak'ın köşkünün hemen arkasındaki ahşap okulun verdiği ızdırabı tekrarla arz-ı samimiyet eylerim.

Kazım Karabekir

Heybeli, 30. 8. 937

Sayın Generalim;
13. 8. Tarihli mektubunuzu aldım. Üsküdar Adliye binasının yanması bir fena kasd yüzünden olduğu sonradan anlaşılmıştır.
İstanbul'un ergeç yanacak eski ve ahşap evlerini yıktırıp şehri temizlemek eyi bir fikir olduğuna şüphe yoktur. Bunu tahakkuk ettirebilecek şartların temin olunmasını arzu ederim.
Çocuklarınızın gittikleri mektebin tehlikesiz bir yer olabilmesi için alakadar olacağım.
Bu vesile ile de saygılı hislerimizi kabul buyurunuz.

İsmet İnönü

Kaynak: Cumhuriyet Arşivi, 030-10-45-250-51

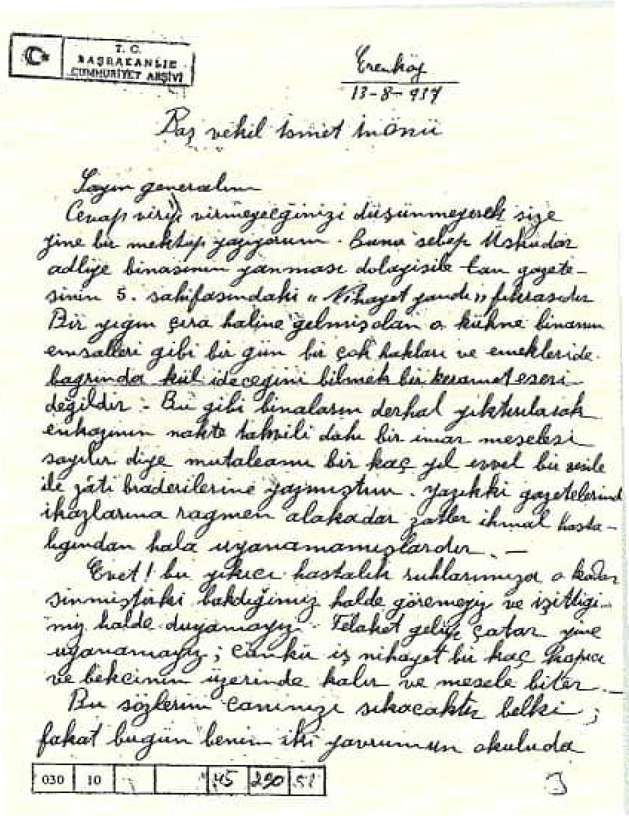
T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Erenköy
13-8-937

Baş vekil İsmet İnönü

Sayın generalım
Cevap vermeyeceğinizi düşünmeyerek size yine bir mektup yazıyorum. Buna sebep Üsküdar adliye binasının yanması dolayısile Tan gazetesinin 5. sahifasındaki «Nihayet yandı» fıkrasıdır.
Bir yığın çıra haline gelmiş olan o kühne binanın emsalleri gibi bir gün bir çok hakları ve emekleride bağrında kül edeceğini bilmek bir keramet eseri değildir. Bu gibi binaların derhal yıktırılarak enkazının nakte tahvili dahi bir imar meselesi sayılır diye mutaleamı bir kaç yıl evvel bir vesile ile zati biraderilerine yazmıştım. Yazık ki gazetelerin ihtarlarına rağmen alakadar zatlar ihmal hastalığından hala uyanamamışlardır. —
Evet! bu yıkıcı hastalık ruhlarımıza o kadar sinmiştir ki baktığımız halde göremeyiz ve işittiğimiz halde duyamayız. Felaket gelir çatar yine uyanamayız; çünkü iş nihayet bir kaç kapıcı ve bekçinin üzerinde kalır ve mesele biter. —
Bu sözlerim canınızı sıkacaktır belki; fakat bugün benim iki yavrumun okulu da

030 | 10 | | | 45 | 290 | 51

3

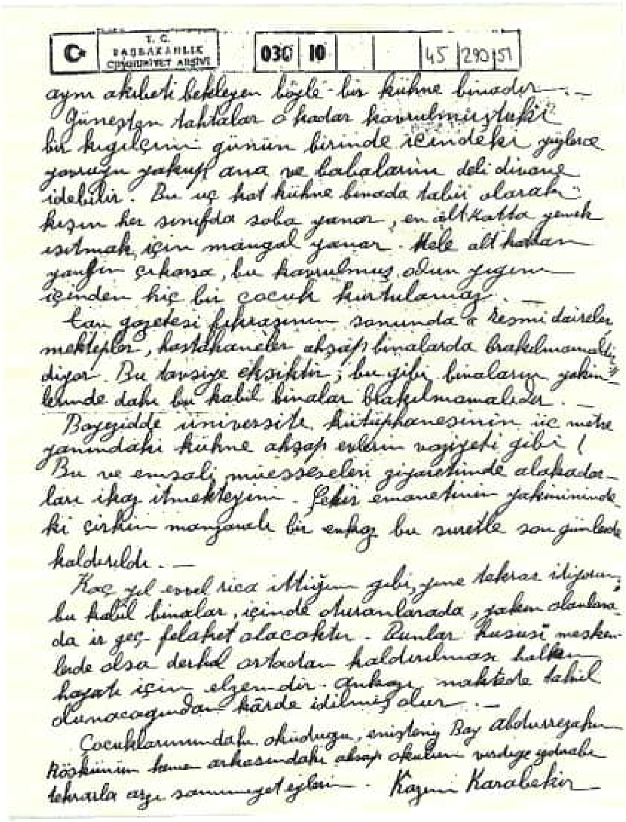
T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
030 | 10 | | | 45 | 290 | 51

aynı akıbeti bekleyen böyle bir kühne binadır. —
Güneşten tahtalar o kadar kavrulmuştur ki bir kıvılcımın günün birinde içindeki yığınca yavruyu yakıp ana ve babaların deli divane edebilir. Bu üç kat kühne binada tabii olarak kışın her sınıfda soba yanar, en alt katta yemek ısıtmak için mangal yanar. Hele alt kattan yangın çıkarsa, bu kavrulmuş odun yığını içinden hiç bir çocuk kurtulamaz. —
Tan gazetesi fıkrasının sonunda «resmi daireler mektepler, hastahaneler ahşap binalarda bırakılmamalı» diyor. Bu tavsiye eksiktir; bu gibi binaların yakınlarında dahi bu kabil binalar bırakılmamalıdır. —
Bayezidde üniversite kütüphanesinin üç metre yanındaki kühne ahşap evlerin vaziyeti gibi!
Bu ve emsali müesseselerin yakınında alakadarları ikaz etmekteyim. Şehir emanetinin yakınındaki çirkin manzaralı bir enkaz bu suretle son günlerde kaldırıldı. —
Kaç yıl evvel rica ettiğim gibi, yine tekrar ediyorum; bu kabil binalar, içinde oturanlara da, yakın olanlara da er geç felaket olacaktır. Bunlar hususi mesken de olsa derhal ortadan kaldırılması halkın hayatı için elzemdir. Çünkü nakte tahvil olunacağından kârda edilmiş olur. —
Çocuklarımın da okuduğu, eniştemiz Bay Abdurrezak'ın köşkünün hemen arkasındaki ahşap okulun [illegible]
tekrarla arzı samimiyet eylerim. — Kazım Karabekir —

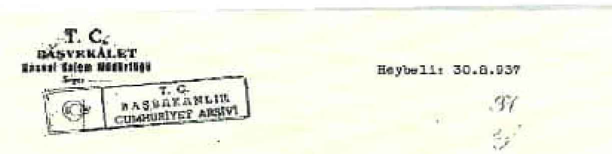
T. C.
BAŞVEKÂLET
Hususi Kalem Müdürlüğü

Heybeli: 30.8.937

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Generalim;
13.8 tarihli mektubunuzu aldım. Üsküdar Adliye binasının yanması bir fena kasd yüzünden olduğu sonradan anlaşılmıştır.
İstanbul'un er geç yanacak eski ve ahşap evlerini yıktırıp şehri temizlemek eyi bir fikir olduğuna şüphe yoktur. Bunu tahakkuk ettirebilecek şartların temin olunmasını arzu ederiz.
Çocuklarınızın gittikleri Mektebin tehlikesiz bir yer olabilmesi için alâkadar olacağım.
Bu vesile ile de saygılı hislerimizi kabul buyurunuz.

İsmet İnönü

030 | 10 | | | 45 | 290 | 51

İstanbul'daki ahşap evlerin yıkılmasına dair Kâzım Karabekir Paşa'nın başbakan İsmet İnönü'ye mektubu ve İnönü'nün cevabı... Bakışaçılarında bir farklılık yok. İfadelere bakılırsa bilinenin aksine aralarının iyi olduğu kanaatine de varılabilir. Zaman zaman "biraderce" yazışıyorlar. Nitekim Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü Karabekir'i milletvekili ve hatta Meclis Başkanı yapacaktır. "Paşalar kavgası" bir vâkıa. Ama sebepleri ve neticeleri de kavga kadar önemli olmalı.

FETİH TARİHE GİRER Mİ? İSTANBUL'UN FETHİ VE "BÜYÜK FETİH"...

Miladî tarihin 1953. yılı İstanbul'un fethinin 500. yıldönümüne tekabül ediyordu. Yeni bir çağ açan, Bizansın/Doğu Romanın hakimiyetine son veren, Ayasofya'yı camiye çeviren büyük bir fethin... Müslüman Türkler için daha da büyük anlamları ve hatırlatmaları var/olmalı. Zamanın akışına bakılırsa fiilen çokpartili hayat başlayalı ve bir rivayete göre Halk Partisi'nden daha muhafazakâr (!) DP iktidarı işbaşına geleli bir iki sene olmuş. Hususen dindar-muhafazakâr kesimde hiç değilse psikolojik olarak bir açılma ve rahatlama havası da esiyor.

Öyle ya "hürriyet var!"...

Böyle bir vasatta fethin 500. yılı kutlamaları için muhtemelen devletin bir kanadı, fakat daha ziyade tek tek "kahraman" kişiler ve bazı hamiyetli kuruluşlar, birkaç senedir varlık alanına çıkan muhafazakâr basın harekete geçmişti. 1918 yılından beri kutlanmayan fethin yıldönümü artık her bakımdan kutlanmalıydı. Çünkü bu sadece fetih kutlaması olmayacak, Osmanlı'nın ve onlar üzerinden dinî-millî olanın da öne çıkması mânasına gelecekti. Devletin hangi kanadı destek veriyordu bu tam bilinmiyor ama DP iktidarının, "gönül bağladığı" muhtemel yeni NATO müttefiklerini ve Yunanistan'ı rencide etmemek, muhalefetin ve basının gittikçe artan irtica suçlamalarından kaçınmak dahil birkaç sebeple bu teşebbüslerden bir miktar rahatsızlık duyduğu, hatta engellemeye çalıştığı biliniyor.

Fakat büyük ölçüde veya tamamen aktüel siyasetin dışında cereyan eden ve fethin yıldönümünü vesile ederek tarihî ve kültürel hafızayı canlandırmak, bunun üzerinden tekpartili yılların ihmal ettiği tarihî ve mânevî sahalarda tabiri caizse bir tadil ve tashih, bir restorasyon gerçekleştirmek, hatta dinî ve felsefî de diyebileceğiz bir yorumlama çabası ortaya koymak istikametinde kuvvetli bir temayül ortaya çıkmıştı[1].

Süheyl Ünver gibi nerede ise 10 yıl öncesinden 1953 yılı için hazırlıklar yapmaya başlayan, İstanbul'a dair kitaplar ve yazılar neşreden, defter, hat, tezhip hazırlayan kişiler ve onların etrafında az sayıda da olsa çalışkan ve üretken insanlar, yazarlar, akademisyenler, bürokratlar yer tutmuş, mevziler edinmişlerdi. Tektip olmayan bu insanlar, 1938 ile 1942 yıllarında, basına da yansıyacak şekilde bir miktar konuşulan ama fiiliyata geçirilemeyen Fetih Kutlamaları fikrini hem diri tutmak hem de 500. yılda mutlaka başarıya ulaştırmak istiyorlardı.

1 Fethin 500. Yılı kutlamalarının hikâyesi ve aktörleri için bk. Beşir Ayvazoğlu, "Beş Yüzüncü Yıl Masalı", *Üsküdar*, sayı: 15, 2022/2, s. 24-33. Akademik bir tasvir için ayrıca bk. Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türküm Diyene*, çev. Ö. Balkılıç, Ankara, Fol Yay., 2022, s. 310-28.

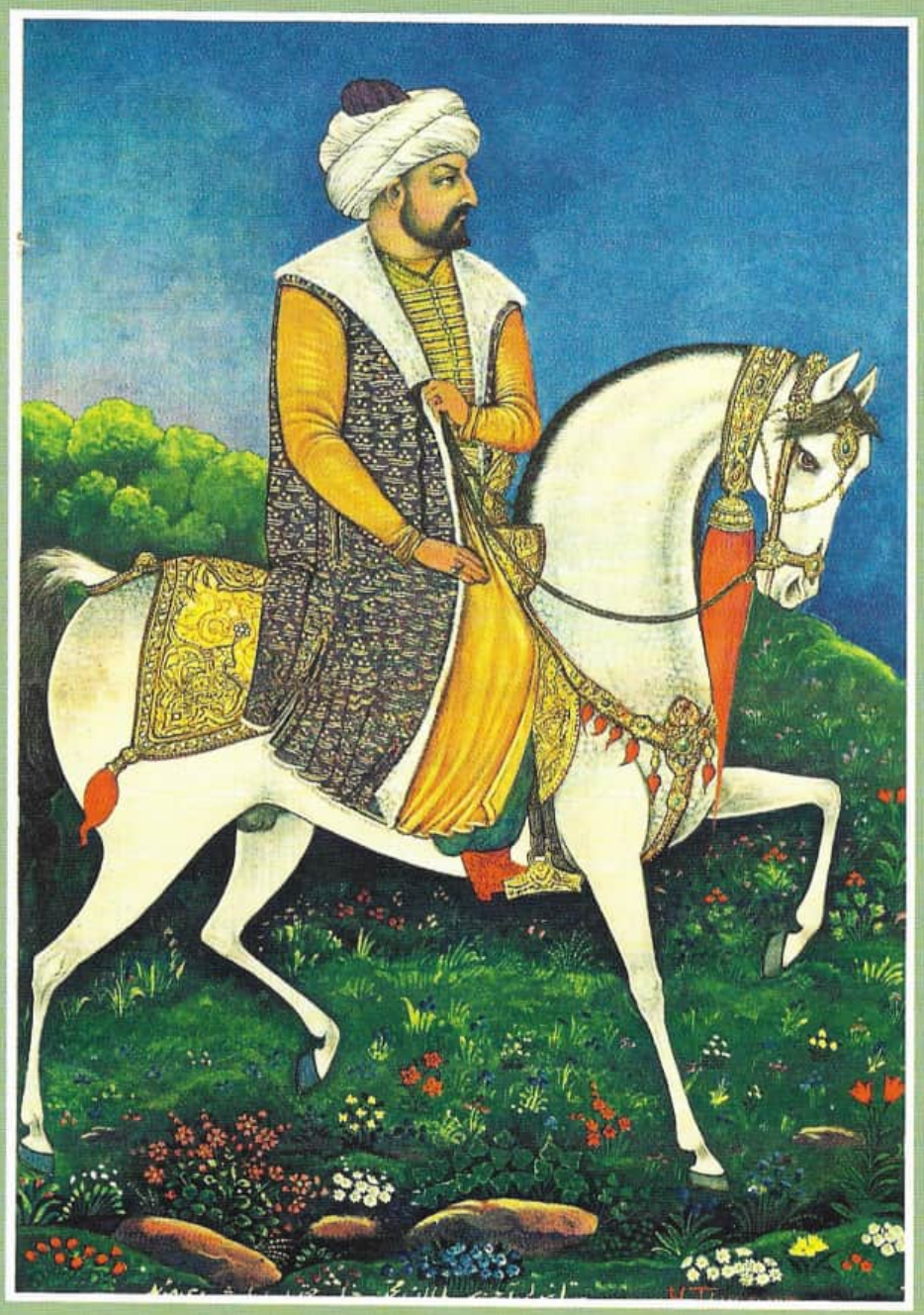

Alttan alta yürütülen bu hazırlıklara ve çabalara bir örnek olmak üzere Süheyl Ünver'in 1947 baskı tarihli *İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Notları 1*'de söyledikleri zikredilebilir:

> "İstanbul Fethi'nin 500. Yılını kutlama hazırlıklarına, seneler boş geçtikten sonra birkaç yıl kaldı. İstanbul'un tarihî âbidelerinin tek tük ele alınarak tamirine çalışılıyorsa da daha esaslı bir plan yapılmış değildir. Öyle bir program hazırlanmalı ki bu senelerde bitebilsin. (...) İstanbul'un 500. Yılını kutlama için yalnız birkaç münevverimizin çalışması kâfi değildir. Bunda her Türkün vazifesi vardır, herkes kendi halinde bir şeyler yapmalıdır"[2].

Tekrar hatırlatalım; yıl henüz 1947'dir, tekpartili yıllar devam etmektedir ama çokpartili hayat da bir şekilde başlamış, din-tarih-gelenek konularında bazı nisbî yumuşamalar görülmüş, tarihi de içine alan katı laiklik anlayışı ve uygulamalarında bazı tadil ve tashihler yüz göstermiştir.

Tezhip sanatkârı ve ressam Hüseyin Tahirzâde'nin yaptığı Fatih Sultan Mehmet tablosunu *Hayat* mecmuası "Fethin 506. Yılı Vesilesiyle" notunu düşerek 29 Mayıs 1959 tarihli 22. sayısının ortasında ek olarak veriyor. Tahirzâde tablosunun altına eski harflerle şu beyti yazmış: Stanbul'u açan Sultan Mehemmed
Cenabı Hak'dan olmuştu müeyyed.

Tarihi Temsil Eden İstanbul...

Hepsi açıkça telaffuz edilmeyen fethin kutlanması fikirlerinin ve çabalarının bir tarafı, Türkiye'ye ait hemen her şeyi, her kademede temsil edebilecek İstanbul üzerinden tarihe ve kültürel mirasa dönüşün, onları bir şekilde hatırlayıp hatırlatmanın imkânlarını aramaya doğru akıyordu. Parçalı hale getirilen, biçimsizleştiren, savaş alanı haline dönüştürülen tarihin içine doğru yeniden ve mümkünse inkıtasız bir yolculuk iradesiydi bu... Bir başka açıdan bakılırsa II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda tarihin, hususen Osmanlı tarihi algısının resmi olarak da bir miktar değişime ve dönüşüme uğradığı görülecektir. Devir değişmişti çünkü. Artık 1930'ların meşhur *Tarih* ders kitaplarındaki yakın ve uzak "geçmiş" yaklaşımlarından kısmen uzaklaşılmış, 1952 yılından itibaren Emin Oktay tarihleri devrine geçilmişti.

İstanbul ağırlıklı tarih hatırlamalarında tekpartili yılların icraatlarına, ihmallerine, tahriplerine, tarih tasar-

2 DP iktidarı öncesinde Ahmet Hamdi Tanpınar, mimar Sedat Çetintaş, gazeteci Asım Us gibi aydınlar da benzer metinler yazacaklardır.

ruflarına karşı kitapçıklara, basına da yansıyan açıktan veya örtük olarak bir muhalefet de vardı. Çoğu teknik tabiriyle pasif ve üslup itibariyle yumuşak bir muhalefet tarzında yürüyordu ama Türkiye'de bu tarz muhalefet damarı hem kıymetli ve anlamlı hem de dayanıklı bir karaktere sahipti. (Bu mücadeleyi yürütenlerin önemli bir kısmı, meselâ Süheyl Ünver, Osman Nuri Ergin, Ekrem Hakkı Ayverdi, Samiha Ayverdi, Sedat Çetintaş, Feridun Dirimtekin, Semavi Eyice... bu vadide yaptıkları büyük işler için herhalde muhalefet kelimesini değil kullanmak, akıllarından geçirmek dahi istemezlerdi. Onların dimağlarında ve zihniyet dünyalarında muhalefet siyaset ağırlıklı ve –bu yüzden– baştan menfi bir kategori olsa da yaptıkları, dıştan bakıldığında yeteri kadar farkedilmeyecek hatta muvafık-uzlaşmacı görülebilecek cinsten ısrarlı ve mânalı bir muhalefetti. Ayrıca kısmen dönemin ruhuna da uygun düşen muvafık bir hat üzerinde ve zayıf da olsa bir basın desteğiyle yürüyorlardı).

❁

Cumhuriyet ideolojisi kendine yeni bir yer/yeni bir yol açabilmek için din-tarih-gelenek'i birdiğerini ikame eden unsurlar olarak görmüş, öyle kabul etmiş ve herbir unsura karşı müdahale ve mücadelesini her üçüne karşı olabilecek şekilde birlikte yürütmüştü. Bazen kendince ve dar anlamda yorumladığı dini/İslâmı tarihten, gelenekten tecrit ederek kabul eder gibi söylemler de üretiyordu ama bunlar hem çok sınırlı alanlarda cereyan ediyor hem de zayıf ve naif unsurlar olarak kalıyorlardı. 1940'lı yıllardan itibaren Cumhuriyet ideolojisine bir şekilde tenkitler yöneltmeye başlayan muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin aydınlar ve basın için de din-tarih-gelenek birlikte işleyen, birdiğerini besleyen mekanizmalar olmuştu. Diyelim ki yeni bir camiyi Osmanlı tarzında yapmak hem dinî hem de tarihî ve geleneksel olana birlikte atıfta bulunuyordu (bugün de bulunuyor). Eski yazıyı, hattı, klasik Türk musikisini, halifeler yahut padişahlar tarihi kitaplarını devreye sokmaya çalışmak da böyle idi.

Fetih kutlamaları da tam bunların ortasına düşen bir şeydi; din, tarih, gelenek içiçeydi...

(1960'lı yılların ikinci yarısında Yeni Selefî damarı kuvvetli aktivist ve entelektüalist İslâmcılık din ile tarih ve gelenek arasına kategorik bir mesafe koyacak, hatta dinin yanlış anlaşılması-yanlış yaşanması, hurafe, İsrailiyat ve bâtıl inanç söylemleri üzerinden yer yer dini diğerlerine karşı, en azından farklı konumlandıracaktır. Çok taraflı olarak değerlendirilmesi gereken yeni bir durumdu bu; bir tarafıyla yeni farkındalıklar doğuran diğer tarafıyla muhafazakâr cepheyi zayıflatan, aynı zamanda tarihi atlayarak ilk dönem İslâmına vurgu yapan resmi söyleme yakınlaşan bir konumlanma...).

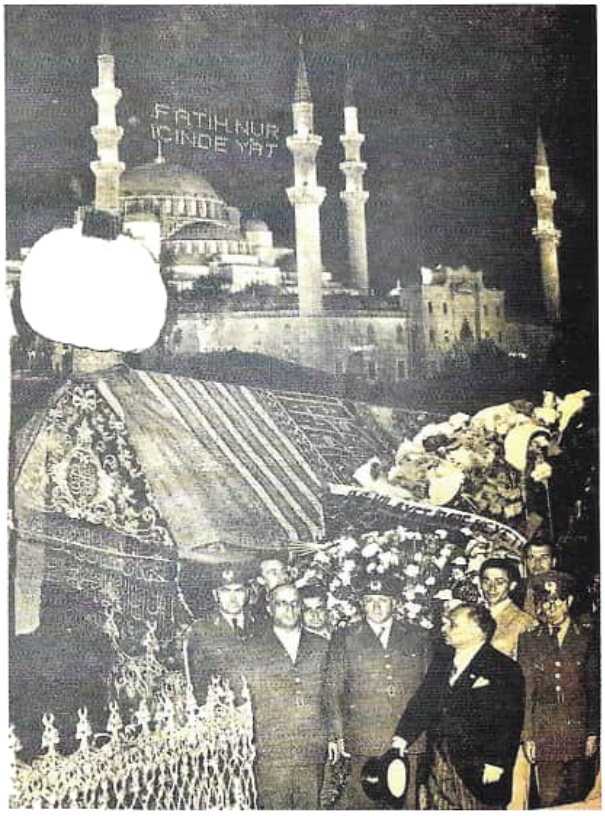

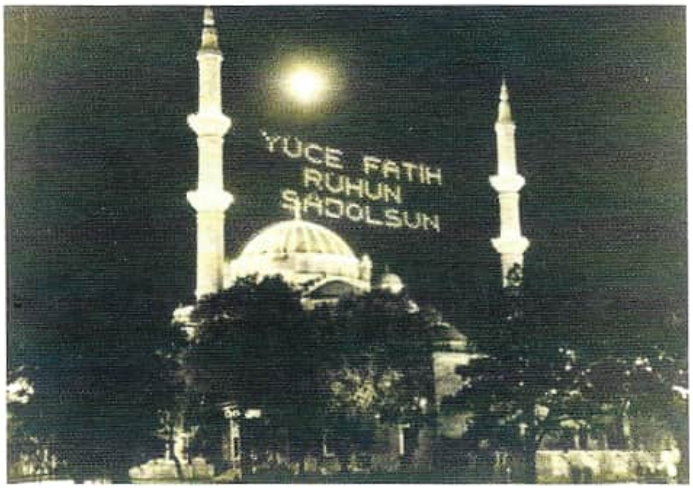

Zorlu Bir Mücadelenin Meyveleri...

Fethin Beş Yüzüncü Yılı kutlamalarına dair bir kolaj. Süleymaniye Camisi minareleri arasında "Fatih Nur İçinde Yat" mahyası, Fatih'in sandukası ve Fatih'in türbesini ziyaret eden vali ve belediye başkanı Fahrettin Kerim Gökay ve diğer üst düzey görevliler (Beşir Ayvazoğlu arşivi). Sağda yine bir fetih gününün akşamında Fatih Camisi'nde kurulan "Yüce Fatih Ruhun Şad Olsun" mahyası ve kubbede kaftanlama usulüyle yapılmış aydınlatma, eski tabirle tenvirât.

Farklı Bir Fetih Fikri ve Takibi

Nurettin Topçu (1909-1975) adını saydığımız gayur zevatla ve 500. Yıl meselesini önemseyen müesseselerle yakın münasebetleri olan biri değildi[3]. Düşünceleri ve mücadele-muhalefet biçimleri itibariyle hiç olmadı bile denebilir. Ayrıca DP iktidarı döneminde daha fazla olmak üzere, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Amerikan aksına ve kapitalist dünya görüşüne açılmasına ve sağ-muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin çevrelerin okumuşlarının da kalkınma, sanayileşme edebiyatı üzerinden bu politikalara yakınlaş(tırıl)masına sert bir üslupla karşı çıkan istisnai bir tavra ve düşünce dünyasına sahipti. Bu yeni dayatmaları ve kabulleri insan, ahlâk ve milliyet açısından tahrip edici ve ziyadesiyle bozucu buluyordu. Anadolu Sosyalizmi fikri de bu yıllarda ve bu sebeplerle varlık alanına çıkmıştı.

Fakat muallimlik ve *Hareket* dergisi yayıncılığına paralel bir şekilde, çokpartili hayata geçiş merhalelerinden başlayarak yaptığı konuşmalar ve yazdığı yazılar arasında Mehmet Âkif, Fetih-Fatih, Mevlâna, Çanakkale konuları dikkat çekici bir şekilde artıyor ve hissiyat yanında felsefî bir derinlik de kazanarak aynı zamanda bir tarih ve siyaset-devlet anlayışı yorumlarına doğru hareket ediyordu. Bu tavır ve hareketler siyasî merkez tarafından bilerek ihmal edilmiş ve geriye itilmiş bazı konuları, bir kısım tarihî hadiseleri ve kişileri yeniden gündeme taşımak, "ulu hakan" ede-

3 Ali Birinci Topçu Hoca'dan sadece Osman Nuri Ergin'le alakalı bir değerlendirme aktarıyor; "Eserleri iyidir. Ah, bir de Kemalizm hastalığı olmasaydı" dermiş (26 Ocak 2008 tarihli görüşme).
Ahmet Güner Sayar da Süheyl Ünver'den naklen Topçu ile görüştüklerini söylemişti.

biyatına düşmeden hak edenleri öne çıkarmak, o devrin şartları içinde bir mücadele ve muhalefet biçimi, tarih ve kültür "zulüm"lerine karşı bir ihkak-ı hak davasıydı.

Yakın talebelerinden birinin şehadeti de bu türden faaliyetlerdeki öncülüğünü ve ısrarını teyit etmektedir:

> "(...) Daha önemlisi anma günlerinin (Mehmet Akif, Fetih) tertip edilmesinde onun rolü çok büyüktür. Bu âdeti Nurettin Topçu teessüs ettirmiştir diyebiliriz. Böyle toplantılarda şehitler için Fatiha okunması da onun getirdiği bir şeydir"[4].

1962 yılından itibaren her baskısı ilâveli olarak yapılan *Büyük Fetih* kitapçığı bu konuşma ve yazılardan oluşacaktır[5]. Nitekim kitabın birinci baskısının künye sayfasında "Milletçiler Derneği'nin 29 Mayıs 1953'ten beri tertip ettiği 'Fetih Toplantıları'ndaki konuşmaları bir araya getirecek serinin ilkini teşkil eden bu kitap, Nurettin Topçu'nun bu toplantılardaki konuşmalarını ihtiva etmektedir" ibaresi yer alacaktır. Fakat Topçu'nun bu konudaki ilk yazısı "Fatih Sultan Mehmet Han Konuşuyor" başlığıyla bir yıl önce, Nisan 1952 tarihinde yayınlanacak ve iki ay içinde üç ayrı mecmuada; *Komünizme Karşı Mücadele*'de (sayı: 33, 1 Nisan 1952), *İslâm Dünyası*'nda (sayı: 3, 11 Nisan 1952) ve *Serdengeçti*'de (sayı: 15-16, Mayıs-Haziran 1952, "Fatih Sultan Mehmet Han'ın Hitabı" başlığıyla) imzasız olarak neşredilecek, dahası bir neşri, ihtiva ettiği tenkitler sebebiyle mahkeme konusu olacaktır[6].

"Beş yüz yıl önce bana kılıcımın hediyesi olan bu ülkenin semalarında bugün nail olduğum 'basü bade'l-mevt' [yeniden diriliş] sırrıyla etrafıma bakıyorum" diye başlayan bu etkileyici yazıda, İstanbul'un her tarafını yukardan temaşa eden Fatih'in dilinden o gün (o günün siyasî iktidarı ve maarif, kültür politikaları) tenkit ve değerlendirmelere tabi tutuluyor:

> "(...) Bu etrafımda gördüğüm kâbuslar nedir? Üç tepede üç Haçlı zaferi görüyorum. Bu şehrin fethine anahtar olsun diye inşa ettirdiğim, büyük Peygamber'in ismini taşla yazan Rumelihisarı'nın üstünde Protestanlar nâkus inletiyorlar [Robert Kolej kastediliyor]. Ben keşke orada şehit olsaydım! Belki türbem ahfâdımı bir zilletten korurdu.
>
> Ya Ayasofya'nın minarelerindeki ezan sesini kim susturdu? O minarelerde okunan ezan, Allah'ın adı yanında Peygamber'in adını göklere dağıtırken, ecdadına bağlı ruhlarda beni de düşündürüyordu da ondan mı? Bin Haçlı ordusu bunları yapamazdı! Siz nasıl yaptınız? Bunu asıl yapanlar, şimdi hürriyet kahramanları diye başka bir tepede âbide altında defnolunmuşlar; taziz olunuyorlar.
>
> Heyhat bana, heyhat asil evlâdıma! Bu şehri görmek istemem artık. (...)"[7].

Sultan Fatih müellifle birlikte İstanbul semalarında dolaştıktan ve acı

4 İsmail Dayı, "Birkaç Damla Hatıra", *Nurettin Topçu'ya Armağan*, İstanbul, Dergâh Yay., 1992, s. 186.

5 *Büyük Fetih*, İstanbul, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1962, 59 s. (5 yazı); ilâveli 2. bs., İstanbul, Hareket Yay., 1968, 74 s. (6 yazı); ilâveli 3. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1998, 95 s. (biri Çanakkale yazısı olmak üzere 12 yazı. 4. baskıya sonradan tesbit edilen bir yazı daha ilave edilmiştir). Topçu'nun *Mehmet Âkif* kitabı ile *Millet Mistikleri* kitabına giren yazıların önemli bir kısmı da anma toplantılarında yaptığı konuşmalardan ve yazılardan oluşmuştur.

6 Sadece *Serdengeçti*'nin kapağında (yazının başında değil) Nurettin Topçu ismi yer almaktadır. Mahkeme konusu olan *İslâm Dünyası*'ndaki neşridir. Derginin sahibi ve yazıişleri müdürü infaz edilmeyen bir hapis cezası almıştır. Yazı için ayrıca bk. Brockett, *age*, s. 328 (Metnin Topçu'ya ait olduğunun bilindiğine dair kitapta bir işaret yok).

Fetih Üzerinden Tarih İnşa Etmek...

Büyük Fetih kitabının 1962 yılında Milliyetçiler Derneği yayınları arasında çıkan ilk baskısının kapağı (61 s.). Elimizde 20 Haziran 1962 tarihiyle Orhan Okay'a imzalanmış nüshası da var. Orhan Okay o yıllarda Erzurum'da, Atatürk Üniversitesi'nde asistan olduğu için yaz tatili vesilesiyle İstanbul'a geldiğinde Hocasını ziyaret etmiş ve imzalı kitabını almış olmalıdır. Bu da kitabın o yıl Haziran'dan önce, belki de Fetih yıldönümüne yetişmesi için Nisan veya Mayıs ayında basılmış olduğuna işaret ediyor. Sağda ise 1968 yılında Hareket Yayınları arasında çıkan ilâveli ikinci baskısının kapağı (72 s.). Tarihî değeri de var, hissiyat, bilgi ve yorum kademelerine işaret eden kıymetli tarafları da...

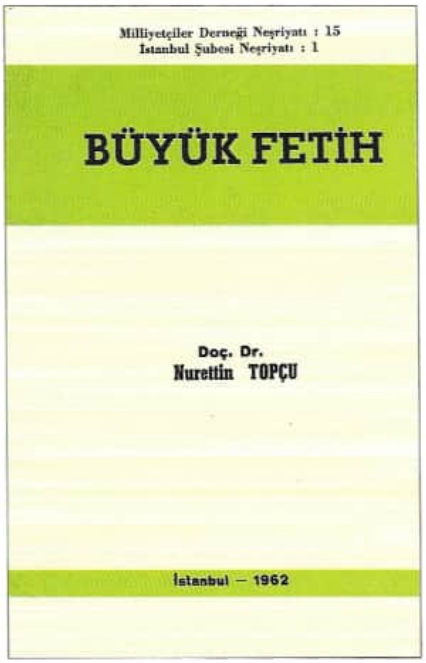

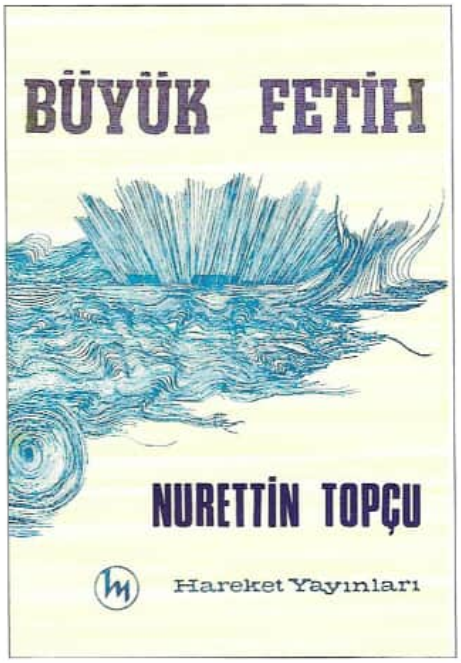

manzaralar temaşa ettikten sonra konuşmasını şöyle bitirecektir:

> "(...) Heyhât! heyhât! Kapansın bu perdeler! Örtülsün bu manzara!
> Yerde duran haysiyeti kaldırmak istiyorsanız, size bir cihat yaraşır. Öyle bir cihat açmalısınız ki, onda disiplin şuursuzluğa, huzur ihtirasa feda edilmesin. Ahlâk kaidesizlikle, Allah ümitsizlikle çiğnenmesin. Vicdanlar kin ve gayza hasret çekmesin.
> Bu cihadın ilk şartı: Birleşin ve bir kılıcın üzerine yemin ediniz. Bu kılıç imanla irfandan yapılmış olsun! Bu kılıç elinizde olduğu halde, Hakk'a saldıranlara yürüyün! Mesuliyetsiz vicdanlara, hayasız alkışlara doğru yürüyün! Hesapçı korkulara, yalancı maskelere doğru yürüyün! Yürüyün, bunlar yıkılsın artık! Yürüyün, putlar kırılsın artık!
> Ancak o zaman benim ve şerefli evladımın çocukları denmeye hak kazanacaksınız! Kılıcım size emanet olsun!"[8].

Türkiye'nin iki ay önce NATO'ya girdiği, Yunanistan'la dostluk arayışlarının başladığı bir ortamda yükselen bu müessir sesin mahkemeye taşınması ve mahkum edilmesi DP iktidarı ve siyasî sınırları bakımından başlıbaşına anlamlıdır ve mahkeme safahatı ayrı bir tetkiki hak etmektedir. Çünkü 1952 ve 1953 yılında DP iktidarı çeşitli tahrik ve operasyonlarla "irtica" ile mücadeleye başlayacak, muhafazakâr basını susturmaya çalışacaktır.

Bugün itibariyle hepsi *Büyük Fetih* kitabında yer alan diğer Fetih-Fatih yazılarının kronolojik listesi şöyle:

7 *Büyük Fetih*, 3. bs., 76-77. Bu yazı ilk defa bu baskıda kitaba girmiş oluyor.

8 *age*, s. 79.

— "Büyük Atamız Fatih", *Hareket*, III/7, Haziran 1953 ("Hareket" imzasıyla. Üçüncü baskıda yer alıyor).

— "Fatih Sultan Mehmet", 29 Mayıs 1954'te Milliyetçiler Derneği'nin Fetih toplantısında yapılan konuşma.

— "Fatih'in Şahsiyeti", 29 Mayıs 1955'te Milliyetçiler Derneği'nin Fetih toplantısında yapılan konuşma; *Sebilürreşad*, IX/203, Ağustos 1955[9].

— "İki Fetih", 29 Mayıs 1956'da Milliyetçiler Derneği'nin Fetih toplantısında yapılan konuşma.

— "Fatih ve Biz", 29 Mayıs 1957'de Milliyetçiler Derneği'nin Fetih toplantısında yapılan konuşma.

— "Ebedî Fetih", 29 Mayıs 1958'de Milliyetçiler Derneği'nin Fetih toplantısında yapılan konuşma (Ayrıca kısmen neşri: *Gurbet*, sayı: 3, 15 Mayıs 1965).

— "Fatih'in Büyük Mirası", 29 Mayıs 1962'de Milliyetçiler Derneği'nin Fetih toplantısında yapılan konuşma; *Yeni İstiklâl*, 6, 13, 20, 27 Haziran 1962 (4 yazı. Ayrıca "Fatih'in Devleti" başlığıyla kısmen neşri: *Hareket*, I/6, Mayıs 1966. İkinci baskıda yer alıyor).

— "Fatih'in Milliyetçiliği" (N. Topçu'nun elyazısıyla tarihsiz konuşma metni. Dördüncü baskıda yer alıyor).

9 Yazının başında şu not yer almaktadır: "İstanbul Fethinin 502inci yıldönümü münasebetiyle Milliyetçiler Derneği'nin tertip ettiği toplantıda İstanbul Üniversitesi doçentlerinden faziletli ve kıymetli üstad Nureddin Topçu'nun 'Fatih'in Şahsiyeti' hakkında irâd ettiği mühim ve heyecanlı nutuk".

Fetih Üzerinden Bir Devlet Felsefesi Arayışı

Fetih ve Fatih merkezli yazılar-konuşmalar halka yönelik olarak bir hissiyat oluşturmakla uğraşıyor, fakat bir felsefeci ve ahlâkçının bu seviye ile yetinmesi mümkün olmadığı için bir iki kademe yukarıya çıkarak hissiyat kademesi üzerinde bir tarih yorumu ve devlet anlayışının ilkelerini ve imkânlarını da yokluyor. Nurettin Topçu'nun *İradenin Davası-Devlet ve Demokrasi* kitabından ve *Yarınki Türkiye*'deki bir miktar yazıdan sonra siyaset düşüncesi ve siyaset üslubuna dair en kıymetli yazılarının bu kitapçıkta olduğunu söylemek hilaf-ı hakikat olmaz.

Bu metinlerde de devlet aynı zamanda hareket felsefesinin, İsyan Ahlâkı'nın bir parçasıdır. Onun için "Din Allah'ın emri, devlet onun hareketidir" gibi ifadelere bu kitapta da sık tesadüf ediyoruz. Bir başka yazısında ifade edildiği üzere, "[Devlet] ferdin ruhunda harekete başlayan, milleti meydana getiren ve ilâhî iradeye kavuşmak için hamleler yapan iradenin fertten Allah'a götüren yoldaki bir durak yeridir. (...) Fertler devlet iradesini hem kendi içlerinde yaşarlar hem de onun kendilerini dıştan çevirmiş olduğunu hissederler"[10].

Dahası var; Türkiye çokpartili hayata geçmiş ve demokrasi havariliği her

10 *İradenin Davası...*, İstanbul, Dergâh Yay., 1998, s. 47. Aynı zamanda, "Millet iradesi nerede devletten kopar da ayrılırsa orada iktidar yaşatmaya imkân bulunmaz". *Büyük Fetih*, s. 15.

tarafı kaplamışken Topçu, ana düşüncelerinin bir devamı olarak bütün ciddiyetiyle ve tavizsiz bir üslupla otoriter ama âdil bir siyasî yapı aramaya devam etmektedir. Bu arayış bir tarafıyla Fatih'in devletini/Osmanlı siyasî yapısını açıklama cehdi taşırken diğer taraftan kendi siyasî kültürü ve tecrübeleriyle, tarihle irtibatlı aktüel bir yapı kurmaya da yönelmektedir.

Buna göre devleti inşa edecek ve taşıyacak temel kavramların ilki "devlet varlığının esaslı unsuru" olan *otorite*dir ve Yüce Allah'tan şahsiyet olmuş insana inen *hakimiyet* ve *irade* kavramıyla doğrudan alakalıdır. İkincisi *merkeziyetçilik*tir, o *adalet* ve *mesuliyet* prensipleriyle gelişir ve hukuk-ahlâk nizamına güç verir. Üçüncüsü *hür bir totalitarizme* dayanır ve halkın ihtiyaçlarına uzanarak, onları karşılamaya çalışarak, kul hakkını merkeze alarak çalışır[11]. Yalnız devletin otoritesi ve kuvveti, milletin otoritesi ve kuvvetinden bütünüyle ayrı ve bağımsız değildir. Çünkü otoritenin kurucusu devlet olmakla beraber tamamlanması ve işlerliği otorite iradesini milletten alması ile mümkün olur. Bir tarafıyla demokrasi fikrine yaklaşan ama aynı zamanda ondan uzaklaşan görüşlerdir bunlar. Şöyle diyor:

> "Asrî demokrasilerde iktidar halktan devlete doğru yükselen tecrübî (ampirik) bir gerçek olduğu halde Fatih'in devletinde devletten halka inen bir anlaşma ve yürütme kudretidir; rasyonel (aklî) bir gerçektir. Her ikisinde halk idare ile anlaşmış, birleşmiş durumdadır. Ve her rejimde bu anlaşma ve birlik ortadan kalkınca devlet yıkılır. Ancak demokraside ayaklar başı yürütür, otorite rejiminde ise baş ayakları idare eder"[12].

İslâm siyasî düşüncesinin en üst kavramı olan adalet burada da mesuliyet kavramıyla birlikte merkezî bir yerdedir ve birçok kademede ele alınır. Bu beklenebilecek bir şeydir. Fakat insanların duygu ve zihinlerinin kuvvete, güç gösterisine, iktidara daha fazla mütemayil ve hevesli olduğu bir asırda Topçu, siyasetin üslubuna hususen temas eden nadir mütefekkirlerden biri olarak karşımıza çıkacaktır. Zaten fetihle ilgili yazılarında da hep iki tür fetihten bahseder; biri kılıçla ve daha fazla araziye, varidata hükmetmek için yapılan fetihtir, diğeri gönüller fethetmektir, bu da ilimle, irfanla, aşkla olur, hizmet, hürmet ve merhametle gelişir.

Başka bir kaynakta görmediğim bir üslup sahnesine, 1969 tarihli bir yazısındaki anlatımıyla bakıp şimdilik metne hatime çekelim:

> "İslâm ruhunun inceliklerine (...) en güzel örnek Selahaddin-i Eyyubî ile Arslanyürekli Rişar'ın kılıç yarışmalarıdır. Rişar, koca bir çelik külçesi olan kaba kılıç ile demirden direği ikiye biçtikten sonra Selahaddin'e döner, 'sen bunu yapabilir misin?' der. Selahaddin, havaya fırlattığı incecik tülü bölen narin kılıcının hüneri önünde hayran kalan Rişar'a tatlı tebessümü ile çev-

11 "Hür totalitarizm" başka bir metinde şöyle açıklanır: "Devlet [Osmanlı Devleti], halkın bütün ihtiyaçlarına uzanır ve onları karşılamaya çalışır. Hukuk-ı ibâddan [kul haklarından] şiddetle mesuldür. Halk hizmetlerinde hürriyet prensibine halel vermeyerek bunların bir kısmını vakıf teşkilatına bırakmıştır. Bunda teşkilatın temeli halkın, idare devletindir. *Sosyal teşkilat*a devlet bünyesinde yer verilmiştir. Devlet kavramının değer ve gerçeğini hakkıyla ifade eden bu otorite rejiminde demokrasiye yani halkın iradesiyle idare rejimine aykırılık, halkı inkâr ve millet iradesine karşı gelme değildir"; *İradenin Davası*, s. 15.

12 Sırasıyla bk. *Büyük Fetih*, s. 51, 13-15.

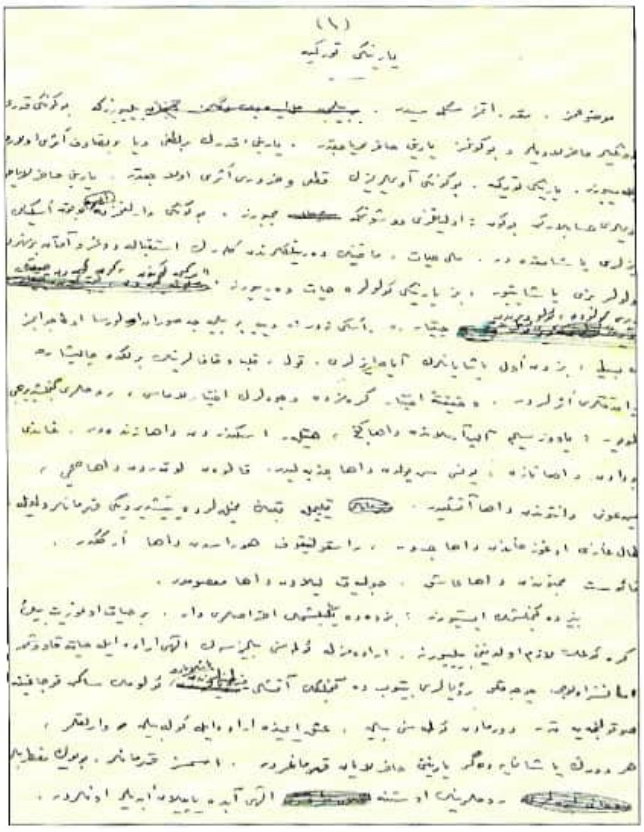

Tarihin İzlerini Takip Etmek...

Nurettin Topçu bir Fetih veya Mehmet Âkif yahut Mevlâna toplantısında konuşmasını yapıyor. Topçu Hoca Latin hurufatıyla tahriri çok işlek olmasına rağmen yazılarını ve konuşma metinlerini çoğunlukla eski harfle yazar, bir iki yakın talebesi onları Latin harflerine aktarırdı. Sağda "Mevzumuz mukadderatımız meselesidir" cümlesiyle başlayan "Yarınki Türkiye" başlıklı konuşma metninin-yazısının ilk sayfası. Bu metin önce "Yarının Türkiyesi" başlığıyla (*Türk Sanatı*, sayı: 47, Mayıs 1956), bir sonraki merhalesi "Mukadderatımızın Tohumları" serlevhasıyla (*Türk Yurdu*, I/4, Haziran 1959) makale olarak yayınlanacak, nihai hali de ikinci başlığıyla *Yarınki Türkiye* kitabına girecektir.
Konuşmaya başlık olan "Yarınki Türkiye" 5 yıl sonra onun en önemli kitaplarından birinin adı olacaktır.

rilir ve sorar: 'Ya sen bunu yapabilir misin?' Haçlıların ardı arkası gelmez kuvvetlerini kıran ve kılıç hünerinde sembolleşen bu incelik, yalnız İslâmın getirdiği ruh inceliğidir. Mesut bir insanlığın ümitlerini biz ancak bu ruhta bulacağımıza inanıyoruz. Arslanyürekli Rişar'ın kaba kılıcının sembolleştirdiği bugünkü batı milliyetçiliğine hayran olanlar, Türk-İslâm dünyasının yıkımını arayanlardır"[13].

Büyük bir savaş sonrası sahnesinde narinlik ve tül demir ve kuvvet karşısında üstünlük ifadesi olarak konumlanıyor...

...Ve İstanbul'un fethi

13 *Ahlâk Nizamı*, 3. bs., İstanbul Dergâh Yay., 1997, s. 157. Nurettin Hoca'nın bu konulardaki görüşlerine dair daha geniş bilgi için bk. İ. Kara, "Bir Siyasî İhya Hareketi: Topçu'da Siyaset ve Devlet Telakkisi", *Din ile Modernleşme Arasında* içinde, 7. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2020, s. 272-85.

Dinle, diyanetle, dinî düşünce ve dinî hayatla alakalı meselelerde Cumhuriyet idaresi ve ideolojisi Osmanlı son döneminin bir devamı mı yoksa bir kırılma ve sapmaya mı işaret ediyor? Lozan sonrası Milli Mücadele ruhundan bir kopuş mu? Cumhuriyet inkılaplarının tamamı niçin doğrudan dinle irtibatlı alanlarda cereyan ediyor? Laiklik mevzuatı ve uygulamaları bugün dahil, bir asırlık Cumhuriyet tarihi boyunca niçin ısrarla muğlak ve müphem bırakıldı? Türk usulü laiklik ve buna bitişen/bundan ayrışan dindarlık anlayışları ve biçimleri Türkiye'yi taşır mı, Türkiye ile akrabalıkları hangi düzeyde?

Türkiye'de din eğitimi var mı? İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı "dinî" kurumlar mı yoksa laik müesseseler mi? Dindarların, mütedeyyin insanların, İslâmî endişe sahiplerinin tepkileri, yorumları, muhalefetleri, kabulleri, sisteme dahil oluşları nasıl, hangi düşünce ve tekniklerle ortaya çıktı ve nereye doğru seyretti? Tarikat ve cemaat yapıları ile İslâmcı dinî gruplar, "sivil toplum" kuruluşları Cumhuriyet devrinin mi yoksa geleneksel tarihî yapıların bir ürünü mü? Bunlar "dinî" gruplar mı yoksa "seküler-dindar" yapılar mı? Tercüme dinî eserlerin bu süreçlere katkıları ve problemleri nelerdir? Anıtkabir nasıl oldu da bir "türbe"ye dönüştü?...

Bütün bu asırlık mühim ve hayatî soruların ve daha onlarcasının hikâyeleri, problemleri ve çözüm teklifleri, yüzlerce ve her türden kıymetli, temsil kapasitesi yüksek görsellerin eşliğinde önünüzde...

DERGÂH